

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a

Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg

126. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

2013. 4. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bagi Zoltán Péter, PhD, főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára); *Balla Tibor*, PhD, alezredes, osztályvezető (Hadtörténelmi Intézet); *Bolyósné Újfalusi Éva*, főkönyvtáros, (Hadtörténelmi Könyvtár); *György Sándor*, PhD hallgató (Pázmány Péter Katolikus Egyetem); *Illik Péter*, PhD, tanár (Szent Benedek Óvoda, Általános Iskola és Két Tanítási Nyelvű Gimnázium); *Kemény Krisztián*, levéltáros (Hadtörténelmi Levéltár); *Kincses Katalin Mária*, kandidátus, felelős szerkesztő (Hadtörténelmi Közlemények); *Krausz Tamás*, a történettudomány doktora, egyetemi tanár (ELTE BTK); *Mészáros Kálmán*, PhD, tudományos munkatárs (Hadtörténelmi Intézet); *Polgár Balázs*, régész-történész (Hadtörténelmi Múzeum); *Seres István*, PhD; *Simon Gábor*, PhD hallgató (Miskolci Egyetem); *Süli Attila*, PhD, őrnagy, tudományos munkatárs (Hadtörténelmi Intézet); *B. Szabó János*, osztályvezető (Budapest Történelmi Múzeum); *Szabó Jánosné*, ny. könyvtáros (Hadtörténelmi Könyvtár); *M. Szabó Miklós*, az MTA rendes tagja, ny. altábornagy, professzor emeritus (Nemzeti Köszolgálati Egyetem); *Számvéber Norbert*, PhD, őrnagy, levéltárvezető (Hadtörténelmi Levéltár); *Tatár Imre*, ny. újságíró; *Tóth Ferenc*, PhD, tudományos főmunkatárs (MTA BTK Történettudományi Intézete); *Tulipán Éva*, PhD, tudományos munkatárs (Hadtörténelmi Intézet); *Tösér Márton*, PhD; *Tuza Csilla*, főlevéltáros (MNL Országos Levéltára); *Varga Éva Mária*, PhD, levéltáros (levéltári delegátus, Moszkvai Magyar Kulturális Intézet); *Veszprémy László*, az MTA doktora, alezredes, igazgató (Hadtörténelmi Intézet)

A tartalomjegyzékeket *Bognár Katalin* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Zachar Viktor Kristóf* (német) és *Cinkóczki Botondné* (orosz) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Hausner Gábor*

Felelős szerkesztő: *Kincses Katalin Mária*

Szerkesztő: *Schubert Katalin*

Szerkesztőbizottság:

Ágoston Gábor, *Balla Tibor*, *Bona Gábor*, *Bonhardt Attila*, *Czigány István*, *Csikány Tamás*, *Dombrády Lóránd*, *Hajdu Tibor*, *Hermann Róbert* (a szerkesztőbizottság elnöke), *Horváth Miklós*, *Kedves Gyula*, *Kovács Vilmos*, *Lenkefi Ferenc*, *Markó György*, *Okváth Imre*, *Pálffy Géza*, *Pollmann Ferenc*, *Erwin A. Schmid*, *Vladimir Segeš*, *Szakály Sándor*, *Székely György*, *Tóth Ferenc*, *Urbán Aladár*, *Varga J. János*, *Veszprémy László*

Kiadja: a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum

A kiadásért felel: a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnoka

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250

Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-04, e-mail: hkszerk@gmail.com

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 3000,- Ft, negyedévre 750,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).

További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben, valamint a Hadtörténelmi Múzeum könyv- és ajándékboltjában.

TANULMÁNYOK

B. SZABÓ JÁNOS

BETHLEN GÁBOR, AZ ÚJJÁSZERVEZŐ

A kora újkori hadügyi fejlődés Kelet-Közép-Európában: az Erdélyi Fejedelemség példája a XVII. század első felében

1. rész*

A magyarországi és erdélyi hadügyi fejlődés és annak nemzetközi keretei

2009-ben jelent meg az egyik legújabb és talán az egyik eddigi legalaposabb angol nyelvű összefoglaló munka a harmincéves háború (1618–1648) történetéről. Szerzője, Peter H. Wilson, a jó nevű germanista a „szokásosnál” nagyobb gondot fordított az eseménysor közép-európai történeti háttérének feltérképezésére, s kísérletet tett arra is, hogy az általa felrajzolt összképbe jelentőségéhez mérhető módon beillesse az Erdélyi Fejedelemséget.

Az események e többször is hangsúlyosan fontosnak nevezett szereplője, Erdély egy külön kétoldalas alfejezetet kapott a több mint 900 oldalas műben, amelyből többek között megtudhatjuk azt is, hogy „...négy nagy és számos kisebb közösségből állt. A török parasztok és keleti szlávok zárványain túl voltak még ortodox románok, kálvinista magyarok, szásznak nevezett lutheránus német bevándorlók és végül az erdőkkel borított keleten saját önkormányzattal rendelkező székelyek, akik katolikusok maradtak. A fejedelem úgy tartotta fenn a hatalmát a csoportok között, hogy a megegyezésekben közvetített közöttük. Ez a berendezkedés meglepően jól működött, miközben máshol Európában az emberek egymást gyilkolták Isten nevében... Habár a külkapcsolatokban ez zavart okozott, különösen, amikor a fejedelem 1604-ben áttért a kálvinizmusra. Amíg nemeseinek 90%-a ugyanezt a hitet vallotta, addig a parasztok többsége katolikus vagy ortodox keresztény volt... Jelentős anyagi akadályok is gátolták Erdélyt abban, hogy jelentős szerepet játsszon Európa ügyeiben. Területének több mint felét erdő borította, és alig az egyötöde volt művelés alatt. A lakosság elszigetelt góccokban koncentráldott, nagyrészt hegyekkel és erdőkkel elválasztva egymástól. Lehetetlen volt fenntartani egy nyugati stílusú reguláris hadsereget, mindenesetre egy ilyen hadsereg nem lett volna képes körülmények között működni. Közvetlen szomszédaihoz hasonlóan Erdély is könnyű fegyverzetű lovasságára támaszkodott, amely naponta 35 km-t tudott megtenni, s ezt a határvidéket őrző kis létszámú irreguláris muskétás csapatok támogatták. Az ilyen haderő nélkülözötte a nyílt csatákhoz szükséges állóképességet, amiket általában kerültek, és inkább a lakosság és a készletek kirablásával törték meg ellenségeik kintartását. Ez a taktika azonban meghiusult, amikor az ellenség a fallal körbevett városokban vagy erődítményekben talált menedéket, mivel az erdélyieknek nem volt tüzsége és fegyelmezett gyalogsága az ostromhoz. Szintén problémát jelentett, hogy nem

* A tovább kutató téma első összegzéseként készült tanulmány írásakor értékes segítséget kaptam Kármán Gábortól, Pálffy Gézától, Korpás Zoltántól, Samuel Beňától, Bagi Zoltántól, Udvardi Gábortól és Katkó Gáspártól, amit ezúton is köszönök. Ezen kívül külön köszönetet mondok Oborni Teréznek, akinek felkérésére született meg a tanulmány első változata. Bár egy szerkesztői koncepcióváltás miatt az eredetileg tervezett angol nyelvű verzió egyelőre nem fog napvilágot látni, e nélkül az impulzus nélkül aligha kezdtem volna el ilyen intenzitással foglalkozni ismét a korszakkal, és nem szembesültem volna ily gyorsan a kora-újkori magyar hadtörténet külföldi perpciójának fundamentális problémáival.

voltak képesek néhány hónapnál tovább tartó hadműveleteket folytatni, mert meg kellett várniuk a tavaszt, hogy indulás előtt fű nőjön a lovak számára és haza kellett térniük a zsákmánnyal, mielőtt a legnagyobb nyár felperzseli a földet.”¹

Egyfelől természetesen „örülhetünk”, hogy legalább ennyi szó esett a témáról – hiszen a harmincéves háború korábbi standard angol nyelvű összefoglalója még csak-csak említi Bethlen Gábort, de egyáltalán nem foglalkozik magával Erdéllyel.² Másfelől azonban a sorokat olvasva gondolkodóba kell esnünk, hogy vajon a szövegben amúgy sokat és dicsérőleg emelgetett vallási tolerancián túl vajon mi alapján gondolhatott a szerző „török parasztsokra” és „keleti szlávokra” a fejedelemség egykori területén, ki lehetne szerinte az 1604-ben református hitre térő fejedelem, hol is olvashatta, hogy az ország parasztságának túlnyomó része katolikus és ortodox vallású volt, és vajon miféle benyomás alapján rajzolódott ki előtte ez a szinte „steppei nomádokra” hajazó összkép a fejedelemség hadseregéről?³

Wilson Erdély-képe minden bizonnyal azért ilyen elnagyolt és elrajzolt, mert maga a tágabb környezet, a kelet-közép-európai régió idegen, ismeretlen és sok szempontból érthetetlen az angolszász kutatók számára. 1952-ben az USA-ban élő neves lengyel történész, Oscar Halecki fogalmazta meg, hogy milyen óriási mértékűnek látja azt az ismerethiányt az angolszász tudományosságban, ami miatt szükségesnek látta, hogy egy nagyszabású, angol nyelvű összefoglaló munkát szenteljen az elsőként általa definiált önálló európai történeti régió, Kelet-Közép-Európa, azaz a balti államok, Lengyelország, Csehszlovákia, Ausztria, Magyarország, Románia, Jugoszlávia és Bulgária több-kevesebb közös vonásokat mutató történetének.⁴ Azóta rengeteg vita folyt Európa e „köztes” régiójának pontos mibenlétéről, határaitól – a magyar középkorász kutatók között például különösen népszerűvé vált e régió keletkezéstörténetének megvitatása.⁵ Ám a szovjet blokk – és vele együtt a téma politikai aktualitásának – megszűnése után ez a diskurzus inkább az egyes rokon tudományterületeken felmerülő kérdésfeltevés szintjére húzódott vissza.⁶ Úgy tűnik azonban, hogy a hadtörténet területén napjainkig sem sikerült legalább eddig eljutni.

¹ Peter H. Wilson: *Europe's Tragedy. A New History of the Thirty Years War*. Penguin, 2010. (A továbbiakban: *Wilson* 2010.) 78–79. o.

² *The Thirty Years' War*. Ed. by Geoffrey Parker with contributions by Simon Adams, Gerhard Benecke, Richard J. Bonney, John H. Elliot, R. J. W. Evans, Christopher R. Friedrichs, Bodo Nischan, E. Ladewig Petersen and Michael Roberts. London–New York, 1997. Legalábbis a bibliográfiai fejezet kivételével, ahol a 235. oldalon ez találni Erdélyről: „The role of Transylvania, and, behind it, of the Turks, during the early phases of the Thirty Years' War is often neglected; yet material for study is not lacking. See D. Angyal, 'Gabriel Bethlen', *Revue historique*, LIII (1928), 19–80; J. V. Polišenský, 'Bohemia, the Turk and the Christian Commonwealth, 1462–1620', *Byzantinoslavica*, XIV (1953), 82–108; R. R. Heinisch, 'Habsburg, die Pforte und der Böhmisches Aufstand (1618–20)', *Südostforschungen*, XXXIII (1974), 125–65, and XXXIV (1975), 79–124; and H. Valentinitich, 'Die Steiermark, Ungarn und die Osmanen, 1606–1662', *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark*, LXV (1974), 93–128.” – azaz „legfrissebb” magyar munka is 1928. évi benne!

³ És vajon ki és mire „használja” határainkon túl a három kötetes Erdély története angol verzióját, amely az interneten is teljesen szabadon hozzáférhető? (<http://mek.oszk.hu/02100/02109/html/> Az utolsó letöltés időpontja: 2013. október 25.)

⁴ Oskar Halecki: *A nyugati civilizáció peremén. Kelet-Közép-Európa története*. Budapest, 1995. 7–8. o. A térségen belül a Magyarországról szóló ismeretekről: Robert J. W. Evans: „Hungary in British Historiography. C. A. Macartney and His Forerunners”. In: *Míves semmisségek / Elaborate Trifles – Tanulmányok Ruttkay Kálmán 80. születésnapjára / Studies for Kálmán G. Ruttkay on His 80th Birthday*. Ed. by Itzész Gábor and Kiséry András. Piliscsaba, 2002. 476–492. o.

⁵ Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Budapest, 1983.; *Klaniczay Gábor: Találjuk ki a középkori Közép-Európát! – Vagy fedezzük fel újra? Beszélő*, 8. (2003) 3. sz. 32–39. o.; *Font Márta: A keresztény nagyhatalmak vonzásában: Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században*. Budapest, 2005.

⁶ Maciej Janowski, Constantin Iordachi, Trencsényi Balázs: „Why Bother about Regions: Debates over Symbolic Geography in Poland, Hungary and Romania.” *East Central Europe*, 32. (2005) 5–58. o.; Thomas DaCosta Kaufmann: (Ost-)Mitteleuropa als Kunstgeschichtsregion? In: Oskar Halecki Vorlesung, 2005: Jahres-

Az elmúlt évtizedek nagyszabású „hadügyi forradalom”-vitájában például a Jeremy Black által szerkesztett kötetekben az addiginál jóval nagyobb „lokális” ismeretanyag vált láthatóvá a világ legkülönbözőbb régióiról az angolszász tudományosság számára, Kelet-Közép-Európa esetében azonban ez sem hozott igazi áttörést. Európán belül sokkal inkább a jövő félelmetes nagyhatalma, az Orosz Birodalom, illetve a XVI–XVII. századi változások nagy katalizátora, az Oszmán Birodalom került az érdeklődés fókuszába. (Ami persze elsősorban azzal magyarázható, hogy a globális hadtörténetírás – részben persze érthetően – hagyományosan mindenekelőtt a nagy birodalmakra koncentrált.)⁷

Geoffrey Parker 1988-ban megjelent, nagyhatású könyve óta a vita résztvevői szinte akármelyik oldalról is közelítettek a térséghez, a hagyományosnak mondható kétpólusú, ellentétpárokat tételező gondolkodásmódnak megfelelően rendre a vizsgálat fókuszában álló terület jelenségeivel szemben próbálták meg definiálni a kelet-közép-európai résztvevők szerepét. Így lett például Lengyelországból és Magyarországból a nyugat-európai hadügyi fejlődés „forradalmi” jelenségeit jobbára befogadni képtelen, furcsa és barbár szokások szerint működő periféria, vagy a XVI. század elején az Oszmán Birodalom fejlett és „modern” haderejével szembeállítva elmaradott, fegyvelmezetlen, „feudális” magyar–cseh hadsereg.⁸

Egy-egy részkérdésben ugyan sikerült pontosításokat megfogalmaznia a térségben pl. a magyar kutatóknak, de ezek, ha meg is jelentek a jelentősebb világnyelveken, többnyire csak jókora késéssel láttak napvilágot.⁹ Amint az orosz hadtörténet specialistája, Brian Davies soraiból is kitűnik, „a közép-kelet európai tudósok gazdag szakirodalmat alkottak Kelet-Európa hadtörténetéről – a lengyel és a német történészek különösen termékenyek voltak –, de egészen a közelmúltig ezek közül kevés munkát fordítottak le angol nyelvre.

vorlesung des GWZO. Leipzig, 2006.; *Fried István*: Gibt es ein literarisches (Ost-)Mitteleuropa? Oskar Halecki Vorlesung, 2007: Jahresvorlesung des GWZO. Leipzig, 2010.

⁷ Például: *Brian Davies*: The development of Russian military power, 1453–1815. In: *European Warfare, 1453–1815*. Ed. by *Jeremy Black*. London, 1999. 145–179. o.; *Brian Davies*: The Foundations of Muscovite Military Power, 1453–1613. In: *The Military History of Tsarist Russia*. Ed. by *Frederick W. Kagan* and *Robin Higham*. New York, 2002.; *The Military and Society in Russia, 1450–1917*. Ed. by *Eric Lohr* and *Marshall Poe*. Leiden–Boston, 2002.; *Carol Belkin Stevens*: Russia’s Wars of Emergence: 1460–1730. Harlow, 2007.; *Warfare in Eastern Europe, 1500–1800*. Ed. by *Brian L. Davies*. Leiden–Boston, 2012. (A továbbiakban: *Davies* 2012.); *Gábor Ágoston*: Military transformation in the Ottoman empire and Russia, 1500–1800. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 12. (2011) 2. sz. 281–319. o.; *Uő*: Ottoman Warfare in Europe 1453–1826. In: *European Warfare c. 1500–1800*. Ed. by *Jeremy Black*. London, 1999. 147–175. o.; *Gábor Ágoston*: *Guns for the Sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*. Cambridge, 2006.; *Günhan Börekci*: A Contribution to the Military Revolution Debate: The Janissaries Use of Volley fire during the Long Ottoman–Habsburg War of 1593–1616 and the Problem of Origins. *Acta Orientalia*, 59. (2006) 407–438. o.

⁸ *Geoffrey Parker*: The Military Revolution, 1500–1800: Military Innovation and the Rise of the West. Cambridge, 1988. 35–37. o.; *Uő*: In Defense of The Military Revolution. In: *Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe*. Ed. by *Clifford J Rogers*. Boulder, 1995. 354–355. o.; *Kelenik József*: A hadügyi forradalom és hatása a 15 éves háborúban. Tények és megjegyzések a császári–királyi sereg valós katonai értékéről. *Hadtörténelmi Közlemények*, 103. (1990) 3. sz. 85–95. o.; *B. Szabó János*: A mohácsi csata és a ’hadügyi forradalom’: a magyar királyság hadserege 1526-ban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 112. (2004) 2. sz. 443–480. o. (A továbbiakban: *B. Szabó* 2004.), itt: 444–445., 475–476. o.

⁹ *Pálffy Géza*: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz.) *Történelmi Szemle*, 38. (1996) 2–3. sz. 163–217. o.; *Uő*: The Origins and Development of the Border Defence System against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteenth Century). In: *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of the Ottoman Conquest*. Eds. *Géza Dávid – Pál Fodor*. Leiden–Boston, 2000. 3–69. o. (A továbbiakban: *Pálffy* 2000.); *Kelenik József*: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 104. (1991) 3. sz. 80–122. o., és *uo.*, 4. sz. 3–52. o. (A továbbiakban *Kelenik* 1991.); *Uő*: The Military Revolution in Hungary. *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe*. In: *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*. Ed. *Géza Dávid et Pál Fodor*. Leiden, 2000. 117–159. o. (A továbbiakban: *Kelenik* 2000.); *B. Szabó* 2004.; *B. Szabó, János – Tóth, Ferenc*: *Mohács 1526: Soliman le Magnifique prend pied en Europe centrale*. Paris, 2009. (A továbbiakban: *B. Szabó – Tóth* 2009.)

Így azután az angolszász olvasóközönség számára kevésbé ismert, hogy mennyiben különböznek az erőforrások háborús mozgósításának lehetséges módjai, illetve a háború hatásai az államra és a társadalomra Kelet és Nyugat Európában. Emiatt pedig számos félreértés gyökeresedett meg...¹⁰

A hagyományosan erős „nyugati” irányultságú érdeklődés mellett Robert I. Frost skót történész munkássága már-már szinte „anomáliának” számít, hiszen neki köszönhetően a XVI–XVII. században katolikus hatalommá váló Lengyelország hadtörténetéről paradox módon napjainkra több információ látott napvilágot angolul, mint a térségben – és az egész XVI–XVIII. századi Európa történelmében – kulcsszerepet játszó dunai Habsburg Monarchia hadügyéről.¹¹ Holott ennek a jelentős, európai közép-, majd nagyhatalommá váló, különleges összetett államnak (*composite state*) magától értetődő, de többnyire végig nem gondolt módon, magához az államhoz hasonlóan a sok kelet-közép-európai sajátosságát magába integráló hadserege is összetett volt – még akkor is, ha ezek alkotóelemei időnként egymás ellen is harcban álltak.¹²

Mindezek ismeretében joggal tehető fel a kérdés: hogyan jutnának el akkor a külföldi kutatók a sokkal kevésbé jelentős Erdélyig? Az Erdélyi Fejedelemség hadtörténete ugyanis még az amúgy nem túl jól ismert kelet-közép-európai régió belül is fehér foltnak számít szinte mindenkinek a magyar kutatókon kívül. Az egymástól igencsak eltérő, sokszor épp egymással szemben megfogalmazott nemzeti narratívák sem könnyítik meg a vizsgálatokat.¹³ A fejedelemség hadügyének nyilvánvaló kötődése a középkori Magyar Királysághoz a közelmúltig erősen „nem kívánatos” kutatási iránnyá tette ezt a témát a fejedelemség egykori területeit 1920 óta birtokló Romániában.¹⁴ A sajátosan értelmezett

¹⁰ Davies 2012. 1. o.

¹¹ Robert I. Frost: The Northern Wars. War, State and society in Northeastern Europe, 1558–1721. Harlow, 2000. Vö.: Peter H. Wilson: War in Early Modern German History. *German History*, 19. (2001) 430. o. A Habsburg Monarchia jelentőségére a kora-újkori Európa hadügyi fejlődésében nemrégiben éppen magyar kutatók hívták fel a figyelmet: Gábor Ágoston: Empires and Warfare in East-Central Europe, 1550–1750: the Ottoman–Habsburg Rivalry and Military Transformation. In: *European Warfare, 1350–1750*. Ed. by Frank Tallett and D. J. B. Trim. Cambridge, 2010. 110–134. o.; Géza Pálffy: Defense System in Hungary Against the Ottomans in Sixteenth Century: A Catalog of Military Development in Central Europe. In *Warfare in Eastern Europe, 1500–1800*. Ed. by Brian J. Davies. (History of Warfare, 72.) Leiden–Boston, 2012. 35–61. o.

¹² Bagi Zoltán Péter: Világok harca. A császári-királyi hadsereg szervezete és nemzetiségi összetétele a tizenöt éves háború időszakában. *Keletkutatás*, 2012. ősz. 39–63. o. (A továbbiakban: Bagi 2012.); Jaroslav Pánek: Die antiosmanischen Feldzüge aus Böhmen nach Ungarn in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. In: *Rapports, co-rapports, communications tchécoslovaques pour le VIe congrès de l’Association Internationale d’Etudes du Sud-Est Européen*. Prague, 1989. 67–101. o. A tizenöt éves háború végén a korábbi Habsburg haderő két komponensének harcáról: Nagy László: A Boeckai szabadságharc katonai története. Budapest, 1961. 154–186. o.; Zdenek Vybíral: Rivals in their own Land – Matthias’ and Rudolf’s Armies on the Fringe of the „Bruderzwist”. *Ein Bruderzwist im Hause Habsburg (1608–1611)*. Ed. Václav Bůžek. Česká Budějovice, 2010. 401–415. o. A Habsburg haderő jelentős részét magyar zsoldosok alkották még a harmincéves háború első jelentős ütkézetében, 1619-ben Zablatnál – hajdúk és huszárok a svájciak ellen. Lásd: Miroslav Volf: *Bitva u Velkého Zablatí a její následky. Jihocheský sborník historický*, XXXI. (1962) 123–134. o.

¹³ Erről a problémáról: Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a XVI. században. Budapest, 2010. (A továbbiakban: Pálffy 2010.) 26–29. o. Még a térség népeit alapvetően közösen érintő oszmán fenyegetés elleni védekezés is sokszor sajátos Habsburg-ellenes „nemzeti”, szempontok szerint került tárgyalásra. Például: J. V. Polišínský: Bohemia, the Turk and the Christian Commonwealth (1462–1620). *Byzantinoslavica*, XIV. (1953) 82–108. o.

¹⁴ 1991 előtt jobbra csak olyan erdélyi témák hadtörténeti vonatkozásairól lehetett publikálni, amelyekben kellőképpen ki lehetett domborítani a román és magyar nép együttműködést. Lásd pl.: Demény Lajos: *Parasztfelkelés Erdélyben 1437–1438*. Budapest, 1987.; Răscălaia Secuilor din 1595–1596. Eds. Samu Benkő – Lajos Demény – Károly Vekov. București, 1978.; Demény Lajos: *A székelylek és Mihály vajda*. Bukarest, 1977. A közelmúltban a romániai kutatás szerencsére kiegyensúlyozottabb irányt vett, pl.: Florin Nicolae *Ardelean: Military Justice, Regulations and Discipline in Early Modern Transylvanian Armies (XVI–XVII Century)*. *Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica*, VII. (2011) 185–191. o.; Cosmin Popa-Gorjanu: *Transylvanian Identities in the Middle Ages*. In: *IDENTITATS*. Ed. Flocel Sabaté. (Reunió Científica XIV Curs d’Estiu Comtat d’Urgell Celebrat a Balaguerels Dies 1,2 i 3 de Juliol de 2009 sota la Direcció de Flocel Sabaté i Maite Pedrol) Lleida, 2012. 175–190. o.

„internacionalista szolidaritás” értelmében pedig úgy tűnik, hogy 1947 és 1988 között Magyarországon is csak bizonyos aspektusokra irányulhatott a kutatók „figyelme”.¹⁵ A témáról idegen nyelvű magyar szakirodalom alig látott napvilágot, és Romániában is csak nemrég kezdték beemlíni a fejedelemség hadtörténetének feldolgozását a modern „nemzeti” tudományosság kereti közé, így az ottani kutatók sem jelentettek meg egyelőre számottevő mennyiségű idegen nyelvű publikációt. Ráadásul a térség elaprózottsága, nyelvi és politikai sokszínűsége természetesen nem csak az angolszász kutatók dolgát nehezíti meg, hanem a magyar és helyi kutatókét egyaránt.¹⁶

Kelet-Közép-Európa közös hadügyi „kultúrája” a XV–XVI. században

Az újabb kori politikai ellentétek visszavetítése helyett minden bizonnyal sokkal termékenyebbek lehetnének a régebbi strukturális hasonlóságokra építő vizsgálatok. A középkorban ez a térség – Csehország kivételével – hadügyi szempontból erősen a steppei lovas kultúrák hatása alatt állt, melyre a középkor folyamán „rárétegződött” Nyugat-Európa nehézlovas-centrikus harci kultúrája.¹⁷ A XVI. század eleji velencei diplomáciai források szerint míg Csehország csupán 6000, addig a Magyar Királyság 40 000, a Lengyel Királyság pedig 50 000 mozgósítható lovassal rendelkezett. (A magyar kutatók szerint ugyanekkor az Oszmán Birodalom európai fele több mint 50 000 lovast tudott kiállítani.¹⁸)

A XIV. századtól kezdve a térségben hatalomra kerülő dinasztiáknak, az Anjouknak, illetve Luxemburgoknak köszönhetően megélénkültek a hadügyi kapcsolatok Európa déli és nyugati felével is.¹⁹ A huszita mozgalomhoz kapcsolódva pedig a XV. század elején Csehországban létrejött egy olyan sajátos lokális harci kultúra, amely az addigiaktól el-

¹⁵ Mályusz Elemér politikai okokból negyven évig kiadatlan kéziratáról *Glatz Ferenc* bevezetője. In: *Mályusz Elemér: Az erdélyi magyar társadalom a középkorban*. Budapest, 1988. (Lapszám nélkül.)

¹⁶ Az angol nyelvű tudományosság számára a nyelvi gátakon túl az etnikailag és nyelvilag sokszínű Közép- és Kelet-Európa természetesen még idegenebb és zavarba ejtőbb: *Péter Sahin-Tóth: A propos d'un article de C. F. Finkel. Quelques notations supplémentaires concernant les mercenaires de Pápa. Turcica*, 26. (1994) 249–261. o.; *Dávid Géza – Fodor Pál: A Habsburg–magyar és az oszmán határvédelmi rendszerek Magyarországon*. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjes Géza emlékére. Szerk. *Hausner Gábor*. Budapest, 2005. 151–159. o.; Ágoston Gábor's review of Mark L. Stein: *Guarding the Frontier. Ottoman Border Forts and Garrison Europe*. London and New York: Tauris Academic Studies, 2007. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 52. (2009) 159–163. o. Meglepő módon még a protestáns egyháztörténeti vizsgálatok esetében is komoly akadály volt a nyelvismeret hiánya, ezért a legtöbb általános áttekintésből sokáig még az sem derült ki, hogy Közép- és Kelet-Európában egyáltalán volt reformáció! Lásd: *Fazekas Gergely Tamás: A kora újkori magyar kálvinizmusról. BUKSZ*, 18. (2006) 2. sz. 143. o.

¹⁷ Az első komparatív összefoglalók: *Attila Bárány: East Central Europe: Narrative (1300–1500)*. In: The Oxford Encyclopedia of Medieval Warfare and Military Technology. Ed. in Chief *Clifford J. Rogers*. 2. vol. New York–Oxford, 2010. 6–13. o.; *Veszprémy László: The state and military affairs in East-Central Europe, 1380–c. 1520s*. In: *European Warfare, 1350–1750*. Ed. *Frank Tallent and D. J. B. Trim*. Cambridge, 2010. 96–109. o. Az ázsiai „hatás” felvetése: *Thomas T. Allsen: The Circulation of Military Technology in the Mongolian Empire*. In: *Warfare in Inner Asian History, 500–1800*. Ed. *Nicola Di Cosmo*. Leiden–Boston, 2002. 286. o.

¹⁸ *Balogh István: Velencei diplomaták Magyarországról, 1500–1526. Forrástanulmány*. Szeged, 1929. II., VIII–IX., XVIII., XXXIII. o.; *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej, 1350–1450*. (Arms and armour in medieval Poland 1350–1450). Ed. by *Andrzej Nadolski*. Łódź, 1990. 475. o.; *Dávid Géza – Fodor Pál: Az oszmán tímár-birtokos haderő nagysága és összetétele a XVII. század második felében. Hadtörténelmi Közlemények*, 117. (2004) 2. sz. 499–505.; *Fodor Pál – Szakály Ferenc: A kenyérmezei csata (1479. október 13.) Hadtörténelmi Közlemények*, 111. (1998) 2. sz. 309–350. o.

¹⁹ *Bárány Attila: Angol–magyar zsoldoskompániák*. In: *Bárány Attila – Laszlovszky József – Papp Zsuzsanna: Angol–magyar kapcsolatok a középkorban*. 2. Gödöllő–Máriabesnyő, 2012. 227–243. o.; *Wojciech Iwańczak: Mercenary Warriors – an Example of the International Relations of Czech Lands. Fasciculi Archaeologiae Historicae*, 7. (1994) 21–29. o.; *Andrzej Feliks Grabaski: La Chevaliere Polonoise au Service de L'étranger au Moyen Age*. In: *Histoire militaire de la Pologne: problèmes choisis*. Red. *Witold Bieganski – Piotr Stawiecki – Janusz Wojtasik*. Varsavie, 1970. 33–45. o.

térő módon a lovasság helyett a védett helyen, szekerek között harcoló gyalogságra és a tűzfegyverek használatára fókuszált.²⁰

A husziták megdöbbentő harci sikersorozatának hatására a XV. század közepső harmadában a csehek lettek Kelet-Közép-Európa „svájcai”, akiknek háborús módszertana a XVI. század elejéig meghatározó mintát adott a környező közép-európai területek számára is.²¹ Magyarország és Lengyelország az eltérő feltételeknek és hagyományoknak megfelelően adaptálta az új cseh metódust saját lovas kultúrájához, és így a XV. század derekára véleményem szerint egyértelműen megszületett a térségben egy közös jellegzetességeket mutató hadviselési módszer.²²

Ennek kései jelenségeit a lengyel hadtörténeti irodalomban ugyan hajlamosak unikális lengyel sajátosságként interpretálni, holott úgy tűnik, hogy ezek jó része már az 1440-es években, a Hunyadi János és Jagelló Ulászló király nevével fémjelzett közös magyar–lengyel oszmánellenes expedíciókban is megmutatkozott.²³ Sőt, az ezt követő évtizedekből is számos párhuzamot lehet felfedezni Hunyadi Mátyás magyar és cseh király magyarországi és csehországi alakulatokból álló hadseregének taktikája és a XVI–XVII. századi lengyel taktika között.²⁴ Ennek a sajátos harci kultúrának az egységességét a XV–XVI. században a régió egyes országai között vándorló zsoldkompániák, a cseh és magyar gyalogoscsoportok vagy az Észak-Balkánról érkező könnyűlovások (a rácok vagy huszárok) is folyamatosan erősítették.²⁵

A balkáni területek meghódítása, illetve a magyar, lengyel és cseh csapatokkal való harc révén ugyanakkor az Oszmán Birodalom hadseregére is nagyon jelentős hatást gyakorolt ez a kelet-közép-európai harci kultúra az ostromtüzérség, a tűzfegyverekkel felszerelt szekérvár, vagy éppen a kopjás, pajzsos csatalovasság használata tekintetében is.²⁶

²⁰ Jan Durdik: *Hussitische Heerwesen*. Berlin, 1961.

²¹ Tresp, Uwe: *Söldner aus Böhmen im Dienst deutscher Fürsten: Kriegsgeschäft und Heeresorganisation im 15. Jahrhundert. Krieg in der Geschichte 19*. Paderborn–München–Wien–Zürich, 2004.

²² Rázsó Gyula: Mátyás zsoldoseregének hadművészetéről. In: Mátyás király 1458–1490. Szerk. Barta Gábor. Budapest, 1990. 80–102. o.; *Pálosfalvi Tamás: Mátyás hadserege*. In: Hunyadi Mátyás, a király. Hagymány és megújulás a királyi udvarban, 1458–1490. Szerk. Péter Farbaký – Enikő Spekner – Katalin Szende – András Végh. Budapest, 2008. 295–297. o.; B. Szabó János: Mátyás seregének gyalogsági pajzsai, a pavézék In: *uo. 298–299. o.; B. Szabó – Tóth 2009. 68–71. o.*

²³ John Jefferson: *The Holy Wars of King Wladislas and Sultan Murad: The Ottoman-Christian Conflict from 1438–1444*. Leiden–Boston, 2012. 200–215., 348–356. o. Ha pedig felmerült a külső kapcsolatok lehetősége, akkor a lengyel kutatók is szívesebben kerestek távolabbi párhuzamokat, lásd: *Bagi 2012. 58–59. o.*

²⁴ Jan Wimmer: *Jan Sobieski's Art of War*. In: *Historia Militaris Polonica*. Ed. Witold Biegański. Vol. 2. Warszawa, 1977. 20–22. o. Vö.: *Gyalóky Jenő: A sziléziai hadjárat 1474. Hadtörténelmi Közlemények*, 53. (1940) 1–19. o.; *Richard Brzezinski – Angus McBride: Polish battle order from 1634*. Polish Armies, 1569–1696. Tom. 2. Oxford, 1988. 47. o.; Vö. Rázsó Gyula rekonstrukcióját Corvin Mátyás 1487. évi csatarendjéről *Rázsó 22. jegyzetben idézett munkájában*, 103. o.

²⁵ Jan Wimmer: *Historia piechoty polskiej do roku 1864*. Warszawa, 1978. 94. o.; *Fedeles Tamás: A király és a lázadó herceg. Az Újlaki Lőrinc és szövetségesei elleni királyi hadjárat (1491–1495)*. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 27.) Szeged, 2012. 56–61., 181., 187., 198., 203., 207., 209. o.; B. Szabó János: A honfoglalóktól a huszárokig. A középkori magyar könnyűlovasságról. (From the Hungarian conquerors to the Hussars. Light Cavalry in Mediaeval Hungary.) Budapest, 2010. (A továbbiakban: *B. Szabó 2012.*) 147–153., 220–221. o.; *Marek Plewczynski: Söldnertruppen in Polen um die Wende des 15. und 16. ahrhunderts*. In: *From Crécy to Mohács. Warfare in the Late Middle. XXII. Kongreß der Internationalen Kommission für Militärgeschichte Wien 1996*. Wien, 1997. 358–360. o.

²⁶ Pál Fodor: *Ottoman Warfare, 1300–1453*. In: *The Cambridge History of Turkey*. Vol. I. Byzantium to Turkey, 1071–1453. Ed. by *Kate Fleet*. Cambridge, 2009. 192–226. o.; *Durđica Petrović: Fire-arms in the Balkans on the eve of and after the Ottoman Conquests of the Fourteenth and Fifteenth Centuries*. In: *War, technology and society in the Middle East*. Eds. *V. J. Parry – M. E. Yapp*. London, 1975. 164–194. o.; *Emanuel Constantin Antoche: Du tábor de Jan Zizka et de Jean Hunyadi au tábor cengi des armées ottomanes. Turcica*, 36. (2004) 91–124. o.; *Zdzislaw Zygułski Jr.: The Wagon Laager. Fasciculi Archaeologiae Historicae*, 7. (1994) 15–19. o.; *Brian L. Davies: Guliai-gorod, Wagenburg, and Tabor Tactics in 16th–17th century Muscovy and Eastern Europe*. In: *Davies 2012. 98–103. o.; B. Szabó 2010. 136–153., 220–221. o.*

Európa más centrális régióihoz hasonlóan ebben térségben is nagy szerep jutott a tüzérségnek és a számszeríjjakkal, majd a XVI. század elejétől döntően kézi puskákkal felszerelt gyalogságnak, de a hadseregeknek ez az eleme nem jutott túlsúlyra a lovasság rovására. (A gyalogság létszáma itt csak ritkán haladta meg a seregek egyharmadát.²⁷) Ennek megfelelően a térség hatalmai sem szorultak rá, hogy az ellenfeleik lovasságával szemben védtelenebb gyalogságukat állítsák szembe, így a kelet-közép-európai gyalogság esetében nyugati kortársaikhoz képest óriási tüzéror mellett, a nyugaton egyre népszerűbbé váló, ám a tüzerőt csökkentő pika alkalmazása sokáig kevésbé szükséges lépésnek tűnhetett.²⁸

Ahogy a XV. század végén II. Ulászló magyar és cseh király hadvezére, Cenovi Vlček megfogalmazta, a gyalogságot kísérő lovassággal szemben elért fölény megpecsételi a legerősebb nyugati típusú, zárt rendben harcoló gyalogság sorsát is: „Ha a svájciak vagy a németek zárt csatarendbe sorakoznak, hagyni kell őket, hogy ezt tegyék, hiszen senkit nem főgnak legyőzni, amíg állnak. Az ellenség lovasságát kell megtámadnod [királyom], elválasztani őket a gyalogságtól, és Isten segédelmével legyőződ őket [az ellenség lovasait]. Ezután azt tehetsz a gyalogsággal, amit jónak láatsz, ágyúval tüzelve rájuk.”²⁹

A javasolt módszer Kelet-Közép-Európában csak ritkán került kipróbálásra, a gondolatmenet helyessége felől aligha lehet kétségünk: ahogyan a cseh és lengyel nehézgyalogság katasztrófája 1504-ben a schönbergi (más néven wenzenbachi) csatában, 1526-ban pedig Mohácsnál, úgy a spanyol terciók későbbi emblemikus vereségei (Nieuwpoort, 1600, Rocroi, 1643) is végső soron az ellenfél lovassági sikereinek voltak köszönhetőek.³⁰

Ráadásul a XVI. században ez az egyre szélesebb körben elterjedő, a pikás gyalogság és a lövészek együttműködésére építő nyugati taktikai módszer – amely a régióban praktikus német hatásként jelent meg, főként a Habsburgok közvetítésével – a tizenöt éves háborúig nyílt mezőn nem is nagyon tudott jelentősebb sikereket felmutatni a térségben. 1526 és 1552 között ugyan Habsburg Ferdinánd több alkalommal is kiállított tízerez seregeket, ám ezek 1537-ben Garánál/Diakovárnál (Horvátország), 1541-ben Buda alatt, 1552-ben Paláston ismételt katasztrófális vereségeket szenvedtek még a – kelet-közép-európaihoz hasonló módszer szerint harcoló – nem is mindig túlerőben lévő (határvidéki) oszmán erővel szemben is.³¹ A vereségeknek – akárcsak a Buda visszafoglalására indított 1542. évi nagy német birodalmi expedíció kudarcának is³² – összetett okai voltak (pl. ellátási nehézségek), s a Habsburg seregeknek a működése ekkor még nem bizonyí-

²⁷ *Veszprémy László*: Zsigmond, a katonai reformer? A haditechnikai írásbeliség és a technikai újítások kora. *Hadtörténelmi Közlemények*, 111. (1998) 3. sz. 657–666. o.; *B. Szabó* 2004. 450–455., 470–474. o.; *Wimmer* 25. jegyzetben hivatkozott munkája, 89–104. o.

²⁸ *Jan Wimmer*: L’infanterie dans l’armée polonaise aux XVe–XVIIIe siècles. In: *Histoire militaire de la Pologne: problèmes choisis*. Red. *Witold Bieganski, Piotr Stawcki, Janusz Wojtasik*. Varsovie, 1970. 83. o.

²⁹ *Otto Frankenberger*: Husitské válečnickví po Lipanech. Praha, 1960. 190. o. (Az idézett részlet Samuel Beňa angol fordításának magyarra ültetett verziója.)

³⁰ *Tresp* 21. jegyzetben idézett munkája, 74–75. o.; *B. Szabó* 2004. 589–609. o. A spanyol vereségekről: *Jan Piet Puype*: Victory at Nieuwpoort, 2 July 1600. In: *Exercise of Arms: Warfare in the Netherlands, 1568–1648*. Ed. *Marco Van der Hoeven*. Leiden–Boston, 1997. 69–112. o.; *Robert A. Stradling*: Spain’s Military Failure and the Supply of Horses 1600–1660. In: *Robert A. Stradling*: Spain’s Struggle For Europe, 1598–1668. London, 1994. 235–242. o., de ide lehet sorolni a holland lovasság 1597. évi turnhouti győzelmét is: *Olaf van Nimwegen*: The Dutch Army and the Military Revolutions, 1588–1688. Woodbridge, 2010. 164–165. o.

³¹ Ezeknek az eseményeknek azonban jellemző módon nincs korszerű, modern feldolgozása. Az 1537. évi diakovári csata irodalmáról: *Sudár Balázs*: Pécs 1663-ban. Evlia cselebi és az első részletes vároleírás. Pécs, 2012. 96. o.; 1541. Buda: *Iványi Béla*: Buda és Pest sorsdöntő éve. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 9. (1941) 63–74. o.; 1552. Palást: *Matunák Mihály*: A palásti csata (1552 augusztus 9–10.). *Hadtörténelmi Közlemények*, 1910. 244–248. o.

³² *Károlyi Árpád*: A német birodalom nagy hadi vállalata Magyarországon 1542-ben. Budapest, 1880.; *Paula Sutter Fichtner*: Dynasticism and its limitations: the Habsburgs and Hungary (1542). *East European Quarterly*, 4. (1971) 389–407. o.; *Liepold, Antonio*: Wider den Erbfeind christlichen Glaubens. Die Rolle des niederen Adels in den Türkenkriegen des 16. Jahrhunderts. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien, 1998. 237–252. o.

totta egyértelműen a nyugati típusú, nehézzalagságra épülő taktika fölényét Magyarországon. Lengyelországban a kevésbé közismert 1577. évi gdanski és 1588. évi byczyna-i csata hozott hasonló tapasztalatokat – még a XVII. század eleji híressé vált svédok elleni győzelmek előtt.³³

A sok szempontból hasonló demográfiai, társadalmi és gazdasági jegyeket mutató tér-szében tehát egyfelől számos párhuzamos jelenséget figyelhetünk meg a hadviselés terén, amelyek markánsan elütöttek a korszak egyes, mintaadónak tekintett nyugat-európai jelenségeitől, ugyanakkor ezek a „nyugati minták” a XVI. század végéig csak korlátozott mértékben adaptálódtak ebben a régióban.

Magyar–erdélyi befolyás Kelet-Közép-Európa hadügyére a XVI. században

A XVI. században Kelet-Közép-Európában a magyar és lengyel fejlődés némileg eltérő irányt vett. Míg a lengyel–litván állam a térség meghatározó hatalma maradt, így sokáig hadügyi téren sem érték drasztikus kihívások, Magyarország 1526-ban döntő vereséget szenvedett az oszmánoktól, elveszítette megerősített déli határvonalát, majd belháborúba süllyedt, s 1541-től kezdve az oszmánok hozzáfogtak az ország közvetlen megszállásához, ami komoly kihívást jelentett egész Kelet-Közép-Európa számára.³⁴

Amíg Erdély a Magyar Királyság része volt, leginkább fenyegetett délkeleti és keleti határainak védelmére többnyire elégnék bizonyultak a Kárpátok magas hegyvonulatai. (Ott néhány erősséggel el lehetett zárni a tartományba vezető szorosokat.³⁵) A Kárpát-medence közepén fekvő magyar Alföld viszont nem bővelkedett ilyen természetes akadályokban, ezért a védelem feladata kezdetben azt itt emelkedő régebbi erődítésekre, illetve az újonnan emelt – sokszor ideiglenes – védművekre hárult.³⁶

A békés hátszágban korábban nem volt szükség komoly erősségekre, emiatt ekkoriban rendkívül széleskörű és intenzív erődítési munkálatok folytak. Az 1577-ben már 126 tagból álló magyar- és horvátországi határvédelmi rendszerből a kutatások korábban elsősorban a későbbi, nagyobb szabású, itáliai mintájú erődítések építésére és a nagyobb várak ostromára koncentráltak. Ezek mellett – ahogyan a 80 éves holland–spanyol háború esetében is – háttérbe szorult a kisebb, gyöngébb erődítések vagy a régebbi erősségek kezdeti szerepének vizsgálata. A kutatók hagyományosan nem tulajdonítottak a területek fölötti ellenőrzést biztosító megerősített kastélyok, kibővített régi várak és a gyakori, földből-fából készült tábori erődítmények (*palánkok*) sokaságának túlon túl nagy jelentőséget, mára azonban az érdeklődés feltámadt ezek iránt is.³⁷

³³ Majewski, Wiesław: The Polish Art of War in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. In: A Republic of Nobles: Studies in Polish History to 1864. Ed. by J. K. Fedorowicz. Cambridge, 1982. 185. o.

³⁴ A lengyel viszonyokról: Marek Plewczyński: Wojny i wojskowość polska XVI wieku. Tom I: Lata 1500–1548. Zabrze, 2011.

³⁵ Szoleczky Emese: Huszt várának helye és szerepe Magyarország védelmi rendszerében. In: Az értelem bátorsága c., 16. jegyzetben idézett kötet, 699–729. o.

³⁶ A régi várrendszeréről: Engel Pál. Ozorai Pipó. In: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Szerk. Csuikovits Enikő. Budapest, 2003. 257–261., 267–269. o.

³⁷ Marosi Endre: Török várostromok Magyarországon II. Szulejmán korában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 3. (1975) 427–464 o.; Domokos György: Késő reneszánsz erődépítéset Itáliában és Magyarországon. In: *Reneszánsz látványtár*. Szerk. Buzás Gergely et alii. Budapest, 2009. 131–157. o.; Feld István: Mohács-tól a tizenöt éves háborúig. Új centrumok, főiri központok, nemesi rezidenciák. In: uo. 119–129. o.; *Uő*: Ágyúvédművek a 16. század első felének erődítményépítészetében. In: *Hagyomány és megújulás* Eletpályák és társadalmi mobilitás a végváriak körében. (Studia Agriensia, 27.) Szerk. Veres Gábor és Berecz Mátyas. Eger, 2008. 7–28. o.; Weitschawar. Bajcsa-vár. Egy stájer erődítmény Magyarországon a 16. század második felében. Szerk. Kovács Gyöngyi. Zalegerszeg, 2002.; Tolnai Gergely: Palánkvárak Magyarországon. Budapest, 2011. Vö.: Mahinder S. Kingra: The Trace Italienne and the Military Revolution during the Eighty Years' War, 1567–1648. *Journal of Military History*, 57. (2003) 437–438. o.

Az elvileg az oszmánokkal „szövetségben” álló Erdélyi Fejedelemség határán is kiépült egy hasonló védelmi rendszer. Habár a fejedelemség hadseregében nem voltak képzett hadmérnökök, a fejedelmek hosszabb-rövidebb ideig számos itáliai hadiépítést foglalkoztattak, és a XVI. század közepén, I. Ferdinánd rövid erdélyi uralma alatt, majd Báthory István uralkodása idején még a Habsburg uralkodók mérnökei is megfordultak a fejedelemségben.³⁸ A határvárakban békeidőben is legalább 4–5000 főnyi állandó őrség állomásozott, ami a tizenöt éves háború alatt a veszélyeztetetté váló nyugati határszakaszon 8000 fő fölé nőtt.³⁹

Az új erdélyi határvárak fokozatosan egyre több löveggel rendelkeztek.⁴⁰ 1526 előtt a városok állították ki a Magyar Királyság tüzérségének zömét, s Erdélyben ez a feladat még jó ideig a szász városokra hárult. 1550-ben Ferdinánd király Erdélybe küldött serege is Nagyszébenben alakította ki hadszertárát, amelyben 45 különböző ürméretű löveget tároltak.⁴¹ Még 1560 táján is ez a város volt a tüzérség központja, s csak később adta át szerepét a fejedelmi székvárosnak, Gyulafehérvárnak. A tizenöt éves háború alatt azonban jelentősen megfogyatkozott a fejedelemség tüzérsége – 1596-ban a vesztes mezőkeresztesi összecsapásban a csatatéren maradt az erdélyi fejedelem összes ágyúja –, és a későbbi harcokban a fejedelmi székváros, Gyulafehérvár hadszertára időlegesen elveszítette jelentőségét; 1603-ban már csupán két ágyú akadt a városban.⁴²

1540 és 1568 között több mint száz különféle, kisebb-nagyobb ostromműveletre került sor a Magyar Királyság területén. Az intenzív területfoglaló, várharcokra koncentráló hadviselés felértékelte a hagyományos magyar könnyű lövészgyalogságot. Ez a hasonló helyzetben tevékenykedő flandriai spanyol hadsereg vallon egységeivel rokon utat járt be: felhagyott a korábbi cseh típusú gyalogság nehéz védőfegyverzetének használatával, és kifejezetten lövészgyalogsággá vált, melynek fegyverzete csupán pus-

Jelenlegi ismereteink szerint csupán Magyarország mai területén legalább 42 új oszmán palánk épült a XVI. század végéig: www.torokvarak.hu (A letöltés időpontja: 2013. október 25.); a magyarországi keresztény határvédelmi rendszerről: *Pálffy* 2010. 144–157. o. A megerősített helyek szerepéről a Habsburg–erdélyi háborúkban: *Lukinich Imre*: Az északkeleti várháborúk történetéhez 1561–1565. *Hadtörténelmi Közlemények*, 14. (1913) 370–394., 584–605. o.; *Pálffy Géza*: Egy rendkívüli forrás a magyar politikai elit 16. századi földrajzi ismereteiről. Az 1526 és 1556 között török kézbe került magyarországi városok, várak és kastélyok összeírása a Német-római Birodalom rendjei számára. In: Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére / On the trail of castles. Studies in honour of István Feld on his 60th birthday. Szerk. *Terei György – Kovács Gyöngyi – Domokos György – Miklós Zsuzsa – Mordovin Maxim*. Budapest, 2011. 177–194. o.

³⁸ *Florio Banfi*: Olasz katonai építészek Erdélyben – Gli architetti militari italiani in Transilvania. Cluj, 1933.; Várak: *Balogh Jolán*: Varadinum. Várak vára. 1. k. Budapest, 1982. 1–54. o.; Alvinc, Fogaras, Szilágy-somlyó: *Kovács András*: Épületek emlékezete. Nevezetes épületek Erdélyben. Budapest, 2007. 139–189. o.; *Costin Feneşan*: Antonio Bufalo, ein italienischer Architekt in Diensten der Habsburger und sein Wirken in Siebenbürgen (1554–1555). In: *Miscellanea in honorem Radu Manolescu*. Bucureşti, 1996. 200–205. o.; *P. Kovács Klára*: A szatmári vár alaprajzának lehetséges előképei és hatása a Kárpát-medence kora újkori várépítészetére. In: *Stílusok, művek, mesterek. Erdély művészete 1690–1848 között*. Tanulmányok B. Nagy Margit emlékére. Szerk. *Orbán János*. Marosvásárhely–Kolozsvár, 2011. 41–55. o.; *P. Kovács Klára*: Bastion-system Fortification in the 16th Century Transylvania. In: *Studies in the History of Early Modern Transylvania*. Social Science Monographs. Ed. by *Kovács Kiss Gyöngyi*. (East European Monographs 786.) New York, 2011. 359–395. o.; *P. Kovács Klára*: Fortress-Building in 16th-Century Transylvania. The Recruitment of Labour Force. *Transylvanian Review*, 21. (2012) 2. sz. 163–181. o.

³⁹ *Oborni Teréz*: Erdély kincstári bevételei és kiadásai a XVI. század végén. *Történelmi Szemle*, 47. (2005) 3–4. sz. 333–346. o. (A továbbiakban: *Oborni* 2005.) Itt: 344–345. o.

⁴⁰ Lippa (1551): *Szendrei János*: Váraink rendszere és felszerelése. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1. (1888) 625. o.; Várak (1598) és Jenő (1604): *Kelenik* 1991. 18. o.

⁴¹ *Iványi Béla*: A tüzérség története Magyarországon kezdetétől 1711-ig. *Hadtörténelmi Közlemények*, 26–29. (1926–1928) 154–155. o.

⁴² *Kovács András*: Gyulafehérvár, az erdélyi fejedelmi udvar színtere a 16. században. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk. *G. Etényi Nóra – Horn Ildikó*. Budapest, 2005. 238–240. o.; Szamosközy István történeti maradványai 1566–1603. Kiadta *Szilágyi Sándor*. 3. k. Budapest, 1877. 42. o.

kából, szablyából és egy baltából állt.⁴³ Az ilyen típusú gyalogosokat Magyarországon eredetileg a cseh gyalogság után *darabont*nak hívták, később *hajdúnak* kezdték nevezni. A tizenöt éves háborúban a Habsburg hadseregben már tömegesen szolgáltak reguláris kötelékekben is ilyen hajdú zsoldosok, akik ekkor szerzett katonai tapasztalataikat (pl. a sáncok alkalmazását mezei útközetekben) átörökítették az 1604–1606 közötti Habsburg-ellenes felkelés hadseregébe is.⁴⁴

Az Erdélyi Fejedelemségben ennek a helyzetnek megfelelően korszerűsítették a középkori miliciáris hadszervezetet is. Eredetileg a XVI. század közepén a nemeseknek Erdélyben tizenhat, nagyobb veszély esetén tíz, a Tiszántúl magyarországi vármegyéiben húsz, illetve öt ilyen jobbágyporta után kellett egy a magukéhoz hasonló fegyverzetű, kopjás lovas katonát felszerelni. 1575-ben a lovasok mellett azonban már egy „pásitzöld” köntösű puskás gyalogost is a táborba kellett küldeni. 1578-tól pedig a magyarországi szokások szerint a nemeseknek az egész fejedelemség területén csupán húsz porta után kellett egy puskás gyalogost és egy kopjás lovast kiállítani.⁴⁵

A szászkokat – amellet, hogy ők gondoskodtak a hadsereg utánpótlásáról és ágyúiról –, személyes hadkötelezettség vagy zsoldos fogadási kötelezettség is terhelte: alkalmanként 500 és 5000 fő között szereltek fel fegyvereseket. A XVI. század első felében még többnyire csak ők rendelkeztek a tartományban lőfegyverekkel – 1526-ban Szapolyai János erdélyi vajda például lovon közlekedő puskásokat, azaz tulajdonképpen dragonyosokat kért Beszterce városától –, s az új igényeknek megfelelően a század második felétől már kizárólag gyalogságot küldtek a fejedelemség hadseregébe.⁴⁶

A nagy tömegű, de jobbra rosszul felfegyverzett székelység egyre kevésbé tudott megfelelni ezeknek az új kihívásoknak, így a székelyek sem kerülhették el a reformokat. Az állandósult hadiállapot miatt a formálódó erdélyi állam – fokozatosan felszámolva a régi kiváltságokat – nem mondhatott le sem a székelyek katonai erejéről, sem a székelység megadóztatásáról. Ezért 1562 után a szegényebb székelyeket adóztatható jobbágygá tették, az egykori gyalogosok közül a katonáskodásra alkalmas tehetősebb, tapasztaltabb személyeket pedig két fejedelmi vár köré szervezve kiemelték közülük. A Székelyföldön belőlük szervezték meg a puskások csapatát, akiket ruházatuk színe után *vörös darabont*oknak neveztek el.⁴⁷ A lőfegyverek használata így fokozatosan teret hódított a székelyek között is: 1595-ben a havasalföldi hadjáratra tömegesen mozgósított székelység között már 8–9000 főnek volt puskája.⁴⁸

⁴³ Az összegzésbe ezúttal beleszámítottuk az 1557 és 1568 között zajló „párhuzamos” Habsburg–Szapolyai háború és az egyes országrészekben zajló belviszályok eseményeit is. *Kelenik* 1991. 5–6. o.; *Fernando González de León: The Road to Rocroi. Class, Culture and Command in the Spanish Army of Flanders, 1567–1659.* Leiden–Boston, 2009. 103–104. o.

⁴⁴ A régebben elfogadott szláv etimológiával szemben a hajdúk a magyar Alföld harcias kun és magyar marhahajcsáraitól: „örökölték” nevüket. *Ivanics Mária: Anmerkungen zur Etimologische hajdú 'Hieduck'.* *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae*, 48. (2005) 3. sz. 391–403. o.; *Benda Judit: Marhakereskedelem és mézszárszék a késő-középkori Budán, Pesten, Óbudán.* In: *Mesterségek a középkori és kora újkori Magyarországon.* Szerk. *Benkő Elek, Kovács Gyöngyi, Mordovin Maxim, Orosz Krisztina.* (Tervezett megjelenés: 2014.). A Habsburg-hadsereg elleni harcaikról: *Négyesi Lajos: Az 1604. évi diószegi és oszgyáni ütközet. Hadtörténelmi Közlemények*, 117. (2004) 4. sz. 1288–1305. o.

⁴⁵ *Borosy András: A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben.* (Értekezések a történeti tanulmányok köréből. Új sorozat 60.) Budapest, 1971. (A továbbiakban: *Borosy* 1971.) 108–110. o.

⁴⁶ Szapolyai János erdélyi vajda levele II. Lajos magyar királynak, Szászsebes, 1526. március 16., Szapolyai János vajda levele a besztercei tanácsnak, Szászsebes, 1526. június 10. In: *Neumann Tibor: A Szapolyai család oklevéltára I. Levelek és oklevelek (1458–1526).* Budapest, 2012. 515., 524. o.

⁴⁷ *Demény Lajos: Báthori István és a székely gyalogpuskás rend felállítása. Történelmi Szemle*, 43. (2001) 3–4. sz. 159–185. o.

⁴⁸ „Pellérdi Péter levele Báthory Zsigmond Szinán basán aratott győzelméről. Közézetesi *Sörös Pongrác.* In: *A Pannonhalmi Főapátsági Szent Gellért Főiskola Évkönyve az 1913–1914-diki tanévr.* 144. o. A szövetséges Habsburg uralkodó 5000 lőfegyvert küldött ekkor Erdélybe, amit a székelyek között osztott szét a fejedelem: *Borosy Sebestyén* krónikája. In: *Erdélyi Történeti Adatok.* Szerk. *Mikó Imre.* I. k. Kolozsvár, 1855. 42–43. o.

A felületes vélekedésekkel szemben a korabeli magyar és erdélyi gyalogság elitje – így az erdélyi fejedelmek 500 fős udvari gyalogsága is, akiket *kék darabontoknak* neveztek – értett a várvédelemhez, illetve az ostrommunkálatokhoz is.⁴⁹ Ez a tudás az 1560-as évek elején a moldvai harcokban világosan meg is mutatkozott. „A barbárok [a moldvaiak] nem értettek a sáncépítéshez, a töltés hordásához, aknák fúrásához; és semmihez, amire a várak megvívásához szükség van, a maga emberei [Heraclides Jakab moldvai vajda jelentős részben magyar zsoldosai] viszont mind tapasztalt és a hadviselésben járatos katonák voltak” – írta a moldvai események kortárs tudósítója, Forgách Ferenc.⁵⁰

A magyar hagyományoknak megfelelően nem volt idegen számukra a várostromokhoz szorosan kapcsolódó téli hadviselés sem, hiszen a téli fagyok voltak a Kárpát-medencében széles körben alkalmazott vízi védművek legnagyobb „ellenségei”.⁵¹ Mindennek a tudásnak Báthory István lengyel királlyá választása (1576) után rendkívül nagy hasznát vették a lengyel szolgálatba lépő magyar gyalogosok is a moszkvai erősségek ostromakor.⁵²

Báthory István lengyelországi uralma alatt a magasabb zsoldért a magyar gyalogság tömegei vállaltak szolgálatot a király orosz hadjárataiban, és – ahogyan a század elején a tapasztalt spanyol könnyűgyalogosok is eredményesen tudtak harcolni a zárt rendben küzdő svájci pikások ellen Itáliában – 1577-ben a lubieszóvi csatában, majd 1588-ban Byczinánál ezek az agilis magyar veteránok nagyon eredményesen vették fel a harcot a pikás gyalogsággal is.⁵³

Ennek köszönhetően a korábbi cseh mintákat követő lengyel gyalogságot ezután magyar mintára szervezték át, s ettől fogva az ilyen magyar típusú lövész könnyűgyalogoságot magyar néven *hajdúnak* nevezték, függetlenül attól, hogy magyar vagy lengyel katonaságból állt-e.⁵⁴ Báthory emellett az erdélyi portális milíciát is meghonosította a lengyel királyi birtokokon, amelyek erdélyi mintára kb. 2000 fős gyalogos csapatot állítottak ki az uralkodó számára, melyet a magyar elnevezése után lengyelül is *lanowa* (telek) vagy *wybranicka* (válogatott) gyalogságnak neveztek. Ez a fajta paraszti milícia adhatta a mintát a XVI. század végén a Brandenburghoz tartozó Poroszországban is a hasonlóan *Wibranzennek* nevezett és hasonlóan felszerelt milícia megszervezéséhez.⁵⁵

1526-ig az erdélyi haderő elitjét is a vajda és az erdélyi püspök alapvetően nehézlovassokból álló néhány száz fős lovas bandériuma alkotta, melynek helyére a Szapolyai-féle királyi udvar Erdélybe költözése után (1544) a magyar királyok udvari lovasságának szer-

⁴⁹ Az udvari gyalogságról: *Sunkó Attila: Az Erdélyi Fejedelemség udvari hadai a XVI. században. Levéltári Közlemények*, 69. (1998) 100–106. o.; *B. Szabó János – Somogyi Győző* (illusztrátor): *Az Erdélyi Fejedelemség hadserege* (Das Heer des Fürstentums Siebenbürgen). Budapest, 1996. (A továbbiakban: *B. Szabó – Somogyi* 1996.) 42–43. o.

⁵⁰ *Forgách Ferenc: Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt. Vál., szöveggond., magy. és utószó: Kulcsár Péter. Ford. Borzsák Ferenc.* Budapest, 1982. 801. o.

⁵¹ A várostromok egy része a térségben ugyanis hagyományosan télen zajlott, 1463: Jajca, 1476: Szabács, 1494–1495: Újlak, Kaposvár, 1565: Tokaj, 1567: Szádvár, Munkács, 1593: Fülek, 1605: Szatmár.

⁵² Például az orosz fa erődítmények felgyújtásában jeleskedtek. *Szádeczky Lajos: Báthory István hadjáratai az oroszok ellen. Hadi történelmi Közlemények*, 1. (1888) 231–245., 408–415., 538–548. o.

⁵³ *Radosław Sikora: Lubieszow, 1577. Gliwice, 2006.; Marek Plewczyński: Byczyna 1588. Warszawa, 1994. A XVI. század eleji spanyol gyalogságról: William Hickling Prescott: The Art of War in Spain – The Conquest of Granada, 1481–1492. Ed. Albert D. McJoynt. London, 1995.*

⁵⁴ *Dariusz Kupisz: The Polish–Lithuanian Army in the Reign of King Stefan Bathory 1576–1586. In: Davies 2012. 63–92. o. (A továbbiakban: Kupisz 2012.)* Itt: 76. o.

⁵⁵ *Władysław Rusiński: Báthory István katonapolitikája és a lengyel parasztság. Agrártörténelmi Szemle*, 10. 1968. 353–367. o.; *Kupisz 2012. 68–69., 75–76. o., vö.: Wilson 2010. 144. o.*

vezete lépett. A középkori minták szerint a különféle udvari tisztségviselők által kiállított lovasok száma békeidőben 600, háborús időkben pedig 1000–2000 fő körül mozgott.⁵⁶

Ebben az időszakban a magyarországi és erdélyi lovasság is jelentős változásokon ment át. Az európai trendnek megfelelően 1526 után a régi típusú nehézlovasság egyre inkább marginalizálódott, s 1540 után szinte meg is szűnt.⁵⁷ A helyére a sokkal többféle feladat megoldására alkalmas németül és lengyelül továbbra is *husarnak* nevezett, magyarul azonban ekkortól már többnyire inkább *katonának* vagy *lovagnak*, esetleg *kopjás lovasnak* nevezett, korábbi másodvonalbeli közepes lovasság lépett, amely jobb fegyverzetének köszönhetően jól helyt tudott állni a többnyire túlerőben lévő oszmán lovassággal szemben is.⁵⁸ 1541-ben például Buda alatt a török sereg lovasai ugyan a párvialokban rendre felülkerekedtek a nehézkes német lovasságon, ám a magyar huszárok „megfelelő fegyverzettel és bátorsággal, még a jóval nagyobb török csapatot is feltartóztatták, hiszen széles pajzsuk védelme alatt, erős és fűre lovaikon, páncéllal és sisakkal vértetetlen nagyrészkül számba sem vette a török dárdáit és nyilait.”⁵⁹

A sodronying mellett a mellvért tömeges használata a XVI. század közepétől – akár csak az előző évszázadban a teljes lovagi vértetet kifejlődése és elterjedése a nyugat-európai nehézlovasság esetében – feleslegessé tette a huszárpajzsok használatát, így azok az 1570-es évektől a XVII. század elejére ki is szorultak a hadviselésből. (Ezzel együtt eltűntek a nehezebb vértetek kiegészítő darabjai is.⁶⁰) Vagyis a kezdetekben használt jellegzetes csúcsos huszárpajzsot leszámítva, védőfegyverzetét tekintve ez a lovasság egyre kevésbé különbözött a különféle nyugati lovas könnyűcsapatoktól, hiszen mind többen viseltek sisakot, páncélinget, mellvértet. Ugyanakkor például 1541-ben a Habsburg Monarchiában a morva könnyűlovasság fegyverzetében is megjelentek a magyar huszárság fegyverei.⁶¹ Az 1547. évi csehországi expedícióban a magyar történetirő, Istvánffy Miklós szerint Habsburg Ferdinánd magyar udvari huszárainak és morva lovasságának ismérve már az volt, hogy „hadakozó fegyverekkel és nyeregfőből függő kézi puskákkal, fegyverderékekkel (mellvért), sisakkal megerősítettek valának”⁶²

Az oszmánok elleni folyamatos hadakozás az újfajta, a korábbinál könnyebb magyar csatalovasságot időről időre sikerrel tette próbára.⁶³ Az 1596. évi mezőkeresztesi csatában, a XVI. század egyik legnagyobb európai összecsapásának harmadik napján a keresztény erők gondosan előkészített csatarendjében a szélekre gyorsan mozgó, csatározásban

⁵⁶ Szapolyai János erdélyi vajda levele II. Lajos magyar királynak, Szászsebes, 1526. március 16. In: *Neumann 46.* jegyzetben idézett munkája, 515. o. A fejedelmek udvari lovasságáról: *Sunkó 47.* jegyzetben idézett munkája, 106–112. o.; *Merényi Lajos:* Báthory Zsigmond fejedelem „udvari” lovassága. *Hadtörténelmi Közlemények*, 7. (1894) 108–113. o.; *Oborni 2005.* 344–345. o.

⁵⁷ Hasonló folyamatok zajlottak északon és délen, Dániában és Velencében is: *Knud J. V. Jespersen:* Social Change and Military Revolution in Early Modern Europe: Some Danish Evidence. *Historical Journal*, 26. (1983) 6–7. o.; *M. E. Mallett and J. R. Hale:* The Military Organization of a Renaissance State: Venice c. 1400 to 1617. Cambridge, 1984. 367–369. o.

⁵⁸ *Ralf-Peter Ritter:* Ung Katona 'Soldat'. *Nyelvtudományi Közlemények*, 77. (1975) 187–189. o.; *Marek Plewczyński:* Obertyn 1531. Warszawa, 1994. 194–197. o.

⁵⁹ *Somogyi Ambrus:* História Magyar- és Erdélyország dolgairól. Ford. *Buzogány Dezső.* Gödöllő, 2007. 113–114. o.

⁶⁰ *Kovács S. Tibor:* Huszárfegyverek a 15–17. században. Budapest, 2010. 221–226., 255–261. o.

⁶¹ *František Kameníček:* Účastnenství Moravanů při válkách tureckých od r. 1526 do r. 1568. *Sborník historický*, 4. (1886) 71. o.

⁶² *Nicolaus Istvánffy:* Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV. Colonia Agrippina, 1622. (A továbbiakban: *Istvánffy:* *Historiarum.*) 282. o.

⁶³ A korszak – egyre jelentősebb – magyar lovassági sikerei: Ipolyszalka: 1544. (*Tinódi Lantos Sebestyén:* Az szalkai mezőn való viadaláról. <http://mek.oszk.hu/01100/01100/01100.htm#19>; a letöltés időpontja: 2013. október 25.); Rinya-patak: 1556, Sajókaza: 1558 (*Forgách Ferenc:* Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt. Vál., szövegmond., magy. és utószó: *Kulcsár Péter.* Ford.: *Borsák István.* Budapest, 1982. 674–680., 724–726. o.); Szikszó: 1577, 1588 (*Szabó András:* Az 1588. évi szikszói harc és propagandája. *Hadtörténelmi Közlemények*, 113. [1999] 851–860. o.);

jártas magyar lovascsapatokat állítottak. Első vonaluk centrumában azonban az erdélyi kopjás lovasság 4000 fős tömbje sorakozott fel, amely a harc megkezdése után roppant erejű támadásával egyszerűen kettészakította az oszmánok szembenálló harcrendjét.⁶⁴

A XVII. század elején a tipikusnak mondható magyar lovasság tehát messze nem írható le pusztán azzal, hogy „könnyűlovasság” volt. Az 1566. évtől kezdve az 1616. évi velencei háború alkalmával készült hadiszabályzatig bezárólag a zászló alá álló magyar lovasoknak „fegyverderekuk [mellvértjük], páncéljuk [sodronyingük], sisakjuk, kopjájuk, hegyes törük, botjuk avagy szekercéjük, s amellet félkez puskájuk [karabélyuk, pisztolyuk (?)] legyen”, ami lényegében megfelel a korabeli lengyel huszárság felszerelésének.⁶⁵

Ez nem is túl meglepő, ha tudjuk, hogy Báthory István lengyel király (1576–1586) az erdélyi haderő korábbi tapasztalatait ültette át a XVI. század végén Lengyelországba is. A lengyel szakirodalom szerint az ottani lovasság az ő előírásai szerint – az Erdélyből és Magyarországról érkező szoldos lovasok példájára – szerveződött homogén összetételű huszár és kozák alakulatokba: a lovasság 85%-át azonban ekkor a huszárok tették ki. Ekkoriban hagyták el a lengyelek is a huszártárcsát és tértek át a jellegzetes, rákozott huszár mellvérték használatára, s előírássá vált a nyeregre erősített pisztoly használata is. (Az eredetileg török eredetű, magyaros formájú sisak lengyel elnevezése, a ’szyszak’ [sisak], a karvédő, a ’karwasze’ [karvas] és talán a kiegészítő fegyverként használt pallos lengyel neve, a ’palasz’ is e kapcsolat emléke lehet.⁶⁶) Az újabb lengyel kutatás pedig azt valószínűsíti, hogy a XVII. században az egyre hosszabb huszárkopják használatának új módja is Magyarországról származott át a lengyel lovassághoz.⁶⁷

Az egyre inkább „elnehezülő” huszárok mellett viszont nagy szükség volt a mozgékony tatár és kozák könnyűlovassággal szembeállítható lővész lovasságra is.⁶⁸ A lovasságnak ez a típusa a XVI. század közepére Horvátországon keresztül itáliai – és valószínűleg némi „burgundi” (azaz francia, vallon) – mintára terjedt el Magyarországon. 1566-ban, amikor Németalföldről puskás, sisakos „burgundi” lovasok érkeztek Magyarországra, „a fegyverek hasonlósága miatt a burgundokhoz csatolták az Iffiu Kristóf vezette huszonnyolc magyar lovast is”. Később, az 1570-es évek végvári lovassága között is felbukkannak pixidarius, azaz puskás, illetve arkebúzos magyar lovasok.⁶⁹ A magyar-

Sziszek: 1593. Fülel: 1593. Pákozd: 1593. Tura: 1594. (Tóth Sándor László: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000. 78–80., 135–153. o.)

⁶⁴ Kelenik József: A mezőkeresztesi csata. (1596. október 26.) In: Hermann Róbert: Fegyvert s titézt... A magyar hadtörténet nagy csatái. Budapest, 2003. 111–129. o.

⁶⁵ Időközben a pajzs kimaradt az eredeti listából „Debent item habere thoracem vel loricas et galeam, clypeum, hastam, frameam, enseme et clavam sive securim. Qui bombardam manuaelem simul etiem getare voluerit, eidem licebit uti.” (1566) Pálffy Géza: Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században. Győr, 1995. 184. o.; Gömöry Gusztáv: Hadi szabály a magyar lovasság és a hajdúk számára. *Hadtörténelmi Közlemények*, 4. (1891) 148–149. Vö. még: Az első horvát hadiszabályzatok (1578) magyarországi gyökerei. In: Népek együttélése Dél-Pannóniában. Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára. Szerk. Lengvári István – Vonyó József. (Pécsi Tudománytár sorozat.) Pécs, 2003. 295–304. o.; Zdzisław Żygulski (junior): The winged hussars of Poland. In: *Arms & Armor Annual*. Ed. R. Held. Vol. 1. Northfield, Illinois, 1973. 95–99. o.

⁶⁶ Kupisz 2012. 72–74. o.; Richard Brzezinski: Polish Winged Hussar 1576–1775. Illustrated by Velimir Vuksic. Oxford, 2006. 14–17. o.

⁶⁷ A kopja függőleges helyzetben való megtámasztására szolgáló, nyereghez erősített „tok” segítségével magyar mintára kezdték fokozni a dőfés erejét, azzal, hogy a tokból már ökleléskor sem vették ki a kopja hátsó végét: Radostaw Sikora: Taktyka walki, uzbrojenie i wyposażenie husarii w latach 1576–1710. PhD disszertation, Siedlce Uniwersytet Przyrodniczo Humanistyczny, 2010. 155–156. o.

⁶⁸ Bagi 2012. 56., 58. o.; Bethlen 1620-ban már havasalföldi vörös lovasokat: „rossokat” kért, mert „nehéz hadunk van elég, de nagy szükség lenne könnyűre is”. Bethlen Gábor utasítása konstantinápolyi követéhez, Besztercebánya, 1620. július 30. In: Török–magyar kori államokmánytár I. Szerk. Szilágyi Áron – Szilágyi Sándor. Pest, 1868. (A továbbiakban: *Szilágyi – Szilágyi* 1868.) 243. o.

⁶⁹ Istvánffy: *Historiarum*, 380. o.; Forgách Ferenc: Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsege alatt. Vál., szöveggond., magy. és utószó: Kulcsár Péter. Ford. Borzsák Ferenc. Budapest, 1982. 883. o.; Takáts Sándor: Emlékezzünk eleinkről. Budapest, 1929. 164. o. 320. j.

országi könnyűlovasságon belül a XVII. század elejére végül be is fejeződött a lovas lövészek önálló csapatnemmé válása. (Ennek a csapatnemnek a Nyugat-Európában ismert neve később – valódi nemzetiségüktől függetlenül – *horvát/croat* volt.⁷⁰) A tizenöt éves háború tapasztalatai alapján a magyarországi hadszíntéren régóta jól teljesítő különféle nyugati eredetű lovas lövészek mellé 1603-ban már olyan magyar huszárezred felállítását is elrendelték, amely kopja helyett két pisztollyal volt felszerelve, 1602-ben és 1603-ban pedig 1000–1000 lovas hajdút toboroztak, végül 1604-ben is 2400 magyar puskás magyar hajdú gyalogost ültettek lóra.⁷¹

1620-ban a Bihar megyei hadtoborzás alkalmával Bethlen fejedelem erdélyi helytartója is olyan „jó puskával” felszerelt (hajdú) lovasokra számított, akiknek „jó lova, sisakja, páncélja, fegyverdereka, huszárnycerje, láncos féke, hegyes töre vagy pallosa” is volt, s ez megegyezett a kor Habsburg hadseregében szolgáló „horvátok” felszerelésével.⁷² (Figyelemre méltó tény, hogy Magyarországon végül is ez a tradíció bizonyult meghatározónak a magyarországi könnyűlovasság, a későbbi huszárság fejlődése szempontjából.⁷³)

Megállapítható tehát, hogy a XVI. században Magyarország területén állandósult hadiállapot komoly változásokat eredményezett mind az Erdélyi Fejedelemség, mind a Habsburg monarchiába integrálódott magyar(országi) haderőben.⁷⁴ Az itteni változások pedig – éppúgy, mint a korábbi időszakban – továbbra is jelentős mértékben kihatottak Kelet-Közép-Európa más térségeire is. Erdély ugyanis folyamatosan zsoldosokkal látta el a szomszédos havasalföldi és moldvai vajdaságot, és ezen túl – ami még meghatározóbb volt – Báthory István lengyel királysága alatt 12–14 000, az 1620-as években pedig egy korabeli becslés szerint már vagy 30–40 000 magyarországi és erdélyi katona fordult meg a lengyel–litván haderőben. Emellett a Szent István-i államból (azaz a Magyar és Horvát Királyságból) 1618 és 1648 között – természetesen nem egyidejűleg, de összesen – több mint 200 000 katona harcolt a Habsburg Monarchia hadseregében, túlnyomórészt a lovaságban.⁷⁵ Mindezeket túl az oszmán „fronton” folyó nagyobb XVI–XVII. századi háborúk a Habsburgokkal jó kapcsolatokat ápoló álló nyugat-európai (német, francia, itáliai és spanyol) katonai elit számára is nagyon sokféle katonai tapasztalattal szolgáltak.⁷⁶

⁷⁰ Zachar József: Habsburg hadakban. A magyar huszár. Szerk. Zachar József. Budapest, 2001. 28–29. o.

⁷¹ Kelenik 1991. 37–39. o.; Bagi 2012. 52. o.; Istvánffy: Historiarum, 811. o.

⁷² Erdélyi Országgyűlési Emlékek I–XXI. Szerk. Szilágyi Sándor. Budapest, 1875–1898. (A továbbiakban: EOE és kötettség hivatkozással.) VII 546. o.; Ballagi Aladár: Wallenstein horvát karabélyosai 1623–1626-ig. Budapest, 1882. 242–255. o.

⁷³ A XVII. században Lengyelországban is a könnyebb, lövészfűjász lovasság javára csökkent fokozatosan a kopjás huszárság aránya a XVI. század végi 85%-ról kb. 20%-ra. Marian Zgórnjak: Die Struktur des polnischen Heeres zur Zeit des großen Türkenkrieges (1672–1699). In: Studia Austro Polonica, 3. Kraków, 1983. 381–399. o.

⁷⁴ Vö. Majewski 33. jegyzetben idézett munkájával, 195. o. A hadügy terén igen élénk kapcsolatok maradtak a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség között is: Horn Ildikó: Magyar végvári tisztek erdélyi karrierlehetőségei a 16. század második felében. In: Hagomány és megújulás Életpályák és társadalmi mobilitás a végváriak körében. (Studia Agriensia, 27.) Szerk. Veres Gábor és Berecz Mátyas. Eger, 2008. 99–115. o.

⁷⁵ B. Szabó János: Az Erdélyi Fejedelemség és az Oszmán Birodalom katonai együttműködése (1571–1688). *Hadtörténelmi Közlemények*, 125. (2012) (A továbbiakban: B Szabó 2012.) 1022–1026. o.; Radu Rosetti: Note sur des Mercenaires. *Revue internationale d'histoire militaire*, 5. (1941–1945) 39–41. o.; Szabó Béla: Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király magyar katonái. In: Örökös háború két világ határán – katonák, fegyverek és hadviselés a törökök elleni küzdelemben. Szerk. Szabó Sarolta. Nyírbátor, 2011. 94. o.; Czigány István: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe, 1600–1700. Budapest, 2004. 79–85. o.; Eszterházy Miklós nádor emlékirata III. Ferdinándhoz, 1627. június 2. In: Galántai Gróf Eszterházy Miklós Magyarország nádora. I–III. k. Szerk. Salamon Ferenc – Szalay László. Pest, 1863–1870. (A továbbiakban: Salamon – Szalay.) Itt: III. k. 57. o.

⁷⁶ Vö. Gunther E. Rothenberg: Nassaui Móric, Gusztáv Adolf, Raimondo Montecuccoli és a 17. századi hadügyi forradalom. In: A korai stratégiai gondolkodás. Szerk. Veszprémy László. Budapest, 2005. 36. o.; David Parrot: Richelieu's Army: War, Government and Society in France, 1624–1642. Cambridge, 2001. 29–30. o.

A modernizáció lehetőségei és korlátai Bethlen Gábor uralkodása idején

Az 1613-ban török fegyveres támogatással trónra kerülő Bethlen Gábor hatalmát igen sokféle külső és belső veszély fenyegette, ezért igyekezett minél hamarabb rendbe hozni az 1594 óta tartó szinte folyamatos háborúskodás miatt igencsak meggyöngyült erdélyi hadszervezetet. Ebben elvileg jelentős belső erőforrásokra számíthatott. A tartomány kimondottan katonai jellegű középkori eredetű szerveződésnek köszönhetően – a becslések szerint a XV. század végén feltehetően még csupán 500 000 lakossal rendelkező erdélyi vajdaság – a következő évszázadban még mindig Európa egyik legmilitarizáltabb régiója volt. Az állandó oszmán veszély miatt privilegizált székelyeken és a magyar nemességen kívül a késő középkori magyar hadügyi törvények szerint az ott élő magyar és román jobbágyok igen nagy hányada is rendszeres fegyverforgató volt.⁷⁷ A modern kutatásban Kubinyi András a becsült népességszámok és törvényi előírások alapján a XV. század végén 50 000 főre tette a tartomány potenciális fegyverforgató népességét, amelyhez azonban a XVI. század derekától kezdve, az Erdélyi Fejedelemség kiformalódásának időszakában a Szapolyai-dinasztia uralma alatt maradó kelet-magyarországi megyék fegyverforgatóit is hozzá kell számolnunk. Habsburg Ferdinánd viszont ezt a haderőt a XVI. század közepén együttesen csak 40 000 főre becsülte, melynek majdnem felét Erdély határain túl is bevethetőnek vélte.⁷⁸

Az udvari hadak

A XVI–XVII. század fordulóján a széthulló Báthory-udvarral együtt eltűnt maga az udvari lovasság is. Bethlen Gábor alatt ismét visszaállt a régi létszám, hat-hétszáz kopjas lovas szolgált az udvarban. Ezzel egy időben megkezdődött az udvari lovasság átalakulása. A régi szervezeti rend nem tűnt el nyomtalanul, s az udvari tisztségviselők még az 1640-es is években tartottak lovasokat a fejedelmi tisztségviselők fizetésén, de a csapat zömét már nem ezek, hanem a csapatonként felfogadott zsoldos lovasok tették ki.⁷⁹

Az udvari gyalogság, a *kék darabontok* csapatát még Báthory Gábor szervezte újjá 1608-ban. Visszaállt az öt hadnagyság, négy-hatszáz fős békelétszámmal, de Bethlen Gábor uralma alatt egy-egy nagyobb hadakozás idejére ötről felszökött a zászlók száma tízre, tizenkettőre, néha akár húszra is.⁸⁰ A csapat továbbra is a fejedelemség gyalogsági elit alakulta maradt, ami testőrségi funkciókat is ellátott az uralkodók mellett. A XVI. századhoz képest azonban jóval ritkábban vetették be éles harci helyzetekben.

A tradicionális hadszervezet új útjai

A fejedelem 1614-ben megszigorította a nemesség katonai kötelezettségét, s minden második új adóegység (porta) után megkövetelte egy-egy felszerelt lovas kiállítását. Bethlen 1614-ben azt is előírta, hogy ne maguk a parasztemberek állítsanak ki katonát. Ehelyett minden egyes új portára három forintot rótt ki a gyalogosok hópén-

⁷⁷ Borosy 1971. 45–59. o.

⁷⁸ Kubinyi András: Hadszervezet a késő középkori Magyarországon. In: Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és a Jagelló-kor hadtörténete. Budapest, 2007. 201. o.; Correspondenz des Kaisers Karl V. aus dem königlichen Archiv und der Bibliothéque de Bourgogne zu Brüssel, vol. 3, 1550–1556. Hrsg. von Karl Lanz. Leipzig, 1846. 11–15. o.

⁷⁹ Bethlen Gábor levele Bethlen Istvánhoz, 1620. augusztus. In: Lukinich Imre: Bethlen Gábor uralkodása történetéhez. *Történelmi Tár*, 1908. 232–233. o.

⁸⁰ B. Szabó – Somogyi 1996. 41. o.; Bethlen Gábor levele Thurzó Imréhez, Kassa 1620. április 15. In: Bethlen Gábor kiadatlan politikai levelei. Szerk. Szilágyi Sándor. Budapest, 1879. (A továbbiakban: *Szilágyi*: Bethlen.) 197. o.; Bethlen Gábor levele Bethlen Istvánhoz, 1620. augusztus. In: Lukinich előző jegyzetben hivatkozott munkája, 232–233. o.

zére. Azonban már 1616-ban leszállította a katonaaállítás mértékét, s csak két kapu után követelte meg egy jól felszerelt puskás gyalog kiállítását. Így Bethlen módosításainak köszönhetően továbbra is nagyjából kétezer lovast és kétezer gyalogost küldhettek hadba a vármegyék.⁸¹

A másik jelentős erő, amelyre Bethlen támaszkodni kívánt, a székelység volt. Báthory Zsigmondtól Báthory Gáborig a fejedelmek megpróbálták egyéni úton, nemesi és lőfői levelek tömeges adományozásával megerősíteni a székely haderőt, ám tartós eredményeket csupán Bethlen tudott elérni. Már 1614-ben nagyszabású összeírást rendelt el a Székelyföldön, s ez alapján a hadköteles és aktív székelyek létszámát ekkoriban 15 000 főre tehetjük.⁸²

A szászok jelentősége viszont csökkent a hadszervezetben belül. A nehéz háborús időkben akár 5000 főt is kiállító szászok kontingensét 1000 főre csökkentették, de 1614-ben az országyűlés még ezt is megfelelte.⁸³ Ez a létszám a XVII. században már csak rendkívül veszedelmes időszakokban emelkedett magasabbra, s a szászok személy szerinti hadba vonulása helyett inkább zsoldosokat fogadtattak velük: 1621-ben Bethlen helytartója kifejezetten magyar és székely zsoldosok fogadására ösztökölte a szászokat.⁸⁴

Mindezek a rendelkezések összességében igen hatásosnak bizonyultak. 1616-ban már elégedetten írta a fejedelem váradi főkapitányának: „bizony soha nem hittem volna, ilyen romlott állapotban, hogy ilyen megépült hadaink lehessenek.” Ezekkel szinte egy időben tudta ostromolni saját lázadó várát, Lippát (melyet az oszmánoknak kellett átadnia), valamint segíyezni az oszmánokat Moldvában, sőt visszaverni Homonnai Drugeth György támadását Magyarország felől. 1617-ben pedig már 12 000 fős sereggel tudott felvonulni az oszmán–lengyel hadszíntérre.⁸⁵

A modernizáció korlátai

A kelet-közép-európai térségben a helyi hadseregek korszerűsítésének többé-kevésbé hasonlóak voltak a lehetőségei. Az Oszmán Birodalom kimeríthetetlen erőforrásaival ugyan nem vehették fel a versenyt, de komoly válsághelyzetben mind a Habsburg Monarchia, mind a Lengyel–litván államszövetség jelentős erőforrásokat volt képes mozgósítani. A Habsburgok számára a Német-római Birodalom, az osztrák és a cseh tartományok, valamint a család spanyol ágának segélyei tették lehetővé, hogy korszerű fegyverzetet vásároljanak a birodalomban, és szükség esetén nagy tömegű német, olasz, spanyol és frankofon zsoldos csapatokat mozgassanak át a magyar vagy cseh hadszíntérre.⁸⁶

⁸¹ Borosy 1971. 113–114. o.

⁸² Imreh István – Pataki József: A székely falu gazdasági–társadalmi szerkezete a XVI. század végén és a XVII. század elején. In: Székely felkelés, 1595–1596 (előzményei, lefolyása, következményei). Szerk. Benkő Samu – Demény Lajos – Vekov Károly. Bukarest, 1979. 146–190. o.; Tüdősné Simon Kinga: A háromszéki hadköteles székelység társadalmi rétegződése 1635-ben. *Történelmi Szemle*, 28. (1991) 3–4. sz. 236. o.; Balogh Judit: A székely nemesség kialakulásának folyamata a 17. század első felében. (Erdélyi Tudományos Füzetek 254.) Kolozsvár, 2005.

⁸³ A fehérvári országyűlés törvényei, 1614. szeptember–október. In: EOE VII. 181–182. o.

⁸⁴ Bethlen István kormányzó rendelete a szászokhoz, 1621. május 21. In: EOE VII. 558–559. o.; Brassó esetében például jelentős részben a városhoz tartozó, magyarok lakta barcasági falvak állították ki a város darabontjait: Cziráki Zsuzsanna: Brassói és barcasági katonák Bethlen Gábor hadseregében. *Belvedere Meridionale*, XXII. (2010) 3–4. sz. 86–102. o.

⁸⁵ Bethlen Gábor levele Rhédey Ferenchez, Udvarhely, 1617. február 7. In: *Szilágyi*: Bethlen, 41. o.; *B. Szabó* 2012. 75. j. 1027–1028. o.; *Nagy László*: Bethlen Gábor a független Magyarországért. Budapest, 1969. 108–115. o.

⁸⁶ Pálffy 2010. 236–239. o.; *Korpás Zoltán*: V. Károly és Magyarország. Magyarország V. Károly oszmánellenes politikájában, 1526–1538. Budapest, 2008. 205–295. o.; *Jan Paul Niederkorn*: Die europäischen Mächte und der 'Lange Turkenkrieg' Kaiser Rudolfs II. 1593–1606. (Archiv für Österreichische Geschichte 135.) Wien, 1993.; *Kelenik* 1991. 4–5. o.; *Bagi Zoltán Péter*: A birodalmi kerületek és a tizenöt éves háború. In: *Hagyomány*

A Lengyel–litván államszövetség pedig a szokásos alacsony állami bevételek dacára – amíg valamely konfliktus nem gátolta baltikumi kereskedelmét – saját belső erőforrásait tudta drasztikus mértékben mozgósítani, amelyekből német, skót zsoldosok felfogadását és korszerű fegyverzet beszerzését is képes volt finanszírozni. (Emellett az ukrainai kózákok fokozott mozgósításával szintén jelentős erőket lehetett csatasorba állítani.) Így Báthory István 1579 és 1582 közötti orosz háborúiban 50–60 000 fő, 1621-ben Hotinnál az oszmánok ellen 40–45 000 fő, az 1651. évi ukrán hadjáratban Beresztecskónál pedig közel 60 000 fő állt fegyverben a neves Lengyel–litván államszövetség seregeiben.⁸⁷ Erdély számára ugyanakkor ezek a lehetőségek túlnyomórészt nem álltak rendelkezésre. Bethlen ugyan tökéletesen tisztában volt egy helyi és nyugati elemeket is tartalmazó kompozit hadsereg előnyeivel, ezt azonban csak részlegesen volt képes megteremteni.⁸⁸ A modernizációnak ugyanis jelentős korlátai is voltak.

Egyrészt Bethlen ellenséges területektől körülvéve, sem külföldi katonákat nem tudott fogadni, sem új külföldi fegyvereket nem tudott vásárolni. A középkori Magyar Királyság ugyan a dél-német fegyvergyártó és kereskedő központok vásárlói közé tartozott, ezt a forrást azonban a XVI. században – teljesen érthetően – mindenekelőtt a területeket bíró Habsburgok sajátították ki maguknak, a baltikumi beszerzési utakat pedig az Erdéllyel szemben ekkoriban meglehetősen ellenséges Lengyel–litván államszövetség kontrollálta.⁸⁹

Másrészt Erdély pénzügyi erőforrásai is meglehetősen szűkösek voltak. 1584-ben egy jezsuita diplomata évi 150 000 aranydukátra – akkori értéke szerint nagyjából 240 000 forintra – becsülte a Báthoryak összjövedelmét, amely 1598-ban már több mint 260 000 forintra rúgott.⁹⁰ A tizenöt éves háború pusztításainak eredményeként azonban – egyes német fejedelemségekkel vagy Dániával ellentétben – Bethlen uralma kezdetén nem voltak felhalmozott tartalékok az államkincstárban. A károk fokozatos felszámolása közben 1620-ban egy velencei ügynök, Polo Minio már 300 000 forintra tette a fejedelem éves bevételét.⁹¹

A hét felső-magyarországi megye 1622. évi megszerzése után ugyan a fejedelem jövedelmei jelentősen, több mint 100 000 forinttal nőttek, de még ez sem biztosított igazán komoly mozgásteret számára.⁹² Elsősorban azért nem, mert saját hagyományos hadszervezetének katonái is pénzbe kerültek, ha hosszabb ideig vagy külföldön akarta felhasználni őket: 1617-ben például Bethlen Gábor a moldvai hadjárat alkalmával három hónap alatt állítólag 12 000 fős seregének zsoldjára többet költött százezer tallérnál, azaz

és megújulás. (Studia Agriensia, 27.) Szerk. *Berecz Mátvás – Veres Gábor*. Eger, 2008. 247–261. o.; *Sahin Tóth Péter*: Amis ou ennemis? Français en Hongrie pendant la guerre de Quinze Ans (1595–1606). In: Ad Astra: Sahin-Tóth Péter tanulmányai / Études de Péter Sahin-Tóth. Szerk. *Oborni Teréz*. Budapest, 2006. 217–239. o.

⁸⁷ *Kupisz* 2012. 70. o.; *Robert I. Frost*: After the Deluge: Poland-Lithuania and the Second Northern War, 1655–1660. Cambridge, 2004. 13. o.; *József Duda*: Wysilek military Rzeczypospolitej w 1651 roku. (L'effort militaire de la Pologne en 1651). In: Polska w Europie. Studia Historyczne. Red. *Henryk Zins*. Lublin, 1968. 206–207. o.

⁸⁸ Az erdélyi hadszíntéren a fiatal Bethlen személyesen tapasztalhatta meg a Giorgio Basta vezette hadsereg eredményességét a havasalföldi Mihály vajda és az erdélyi uralkodó, Báthori Zsigmond ellenében is. *Meinolf Arens*: Habsburg und Siebenbürgen, 1600–1605. Köln, 2001. 41–47., 62–63. o.

⁸⁹ A XV. században Mátvás király még képes volt fegyvereket beszerezni a Dunán német területekről is. Mátvás király levele III. Frigyes császárhoz, 1466. november. In: Mátvás király levelei. Külügyi osztály. Közveteszi *Fraknói Vilmos* I. k. 1458–1479. Budapest, 1893. 152–153. o. Nem véletlenül szerepelt az 1622. évi nikolsburgi béketárgyalásokon, hogy Bethlen vám – és akadályoztatás – nélkül hozathasson be a Német-római Birodalomból 6000 puskát, 6000 karabélyt, 6000 mellvértet és hozzá sisakot is a hadserege számára. *Salamon – Szalay* I. k. 250., 290. o.

⁹⁰ *Antonio Possevino*: Transilvania: 1584. per cura del Andrea Veress Budapest, 1913. 62.; *Oborni* 2005. 346. o.

⁹¹ Polo Minio jelentése, 1620. október 26. In: Documente privitoare la istoria românilor, 1199–1797. Ed. *Eudoxiu de Hurmuzaki*. IV/1. k. Bucuresci, 1882. 598. o.

⁹² *Radványky Béla*: Bethlen Gábor Fejedelem udvartartása. Házi történelmünk emlékei: Udvartartás és számadáskönyvek. I. k. Budapest, 1888. 232–233.

130 000 magyar forintnál.⁹³ Komolyabb méretű nyugati zsoldos kontingens felfogására tehát biztosan nem voltak elegendők a fejedelemség belső pénzügyi forrásai.⁹⁴

A hiányosságokat pótolandó, a harmincéves háború kezdetén Bethlen protestáns szövetségeseitől – az ottani szokásoknak is megfelelően – igyekezett nyugat-európai típusú segédcapatokhoz és pénzsegélyhez is jutni. Próbálkozásai azonban nem voltak túl sikeresek, ezért az előző hadjáratok tapasztalataiból okulva, 1626-ban már csak úgy volt hajlandó szövetkezni a protestáns hatalmakkal, ha azok havi 40 000 tallér segély mellett 12 000 nyugati zsoldost is rendelkezésére bocsátanak. A szövetségesek vereségei után azonban mindössze 30 000 forint jutott el hozzá Konstantinápolyon keresztül Erdélybe, és Ernst Graf zu Mansfeld vezetésével csupán 5400 katona érkezett meg végül a magyarországi hadszíntérre.⁹⁵

A modernizáció lépései

A paraszti milícia újjászervezése

A fejedelem 1623-ban azzal az indokkal, hogy „szükség idején azoknak a közönséges parasztság közül hirtelen előállított gyalognak igen kevés hasznát látjuk”, felállította az állandó (*continuus*) jobbágygyalogság intézményét, és még a földesúri robot kötelezettsége alól is felmentette az így szolgáló jobbágyokat. Még ugyanebben az évben, mivel javítani kívánta ennek a katonaságnak a fegyverzetét, engedélyezte, hogy ne két, hanem három kapu után állítsanak ki egy gyalogost, de azt megkövetelte, hogy azok ne egyszerű parasztemberek, hanem lőfegyverhez értő, katonai szolgálatra alkalmas, tapasztalt személyek legyenek, „kik hadakba exercálták [gyakorolták] magokat”.⁹⁶ Erdélyben tehát visszatértek ahhoz a megoldáshoz, amit Báthory István honosított meg még a XVI. században Lengyelországban.

Folytatódó hajdútelepítések

Mivel a tizenöt éves háborúban és a Bocskai-felkelésben harcoló magyar zsoldosok, a hajdúk szolgálatát megbízóik nem tudták megfizetni, zsoldhátralékuk kifizetése helyett Bocskai István – a székely kollektív kiváltság mintájára – 1605. december 12-én 9254 zsoldosát együttesen megnemesítette és letelepítette saját, a Magyar Királyságbeli birtokain, a pusztán álló Szabolcs megyei Nánás, Dorog, Hadház, Vámospercs és Kálló településeken.⁹⁷ A nemesi kiváltságokért cserébe az itt lakók hadjáratok idején kötelesek voltak két hónapig ingyen, utána zsoldért a királyság seregében katonáskodni. Kálló kivételével ezek a helyek, valamint a későbbi telepítésű Szoboszló és Böszörmény, az úgynevezett

⁹³ Bethlen Gábor levele Gáspár Jánoshoz, 1617. szeptember 25. In: *Szilády – Szilágyi* 1868. 185. o.

⁹⁴ Nagy László: Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban. Budapest, 1972. 58–64. o.

⁹⁵ A csehektől ugyan nem kapott segédcapatokat, de kapott végül 100 000 forintot. *Szekfü Gyula*: Bethlen Gábor (Történelmi tanulmány). A bevezető tanulmányt és a Bethlen-irodalom kiegészítő fejezetét írta *Pamlényi Ervin*. Budapest, 1983. 107., 233. o.; *Wilson* 2010. 391., 417. o.

⁹⁶ A gyulafehérvári országgyűlés törvényei, 1623. május–június. In: EOE VIII. 125–126. o.; Bethlen Gábor mozgósítási parancsa Fejér vármegyéhez, 1623. július 25. In: EOE VIII. 160–161. o.

⁹⁷ *Egyed Akos*: A székely modell és a hajdú szabadságjogok. In: *Studii de istorie modernă a Transilvaniei: Omagiu profesorului Magyari András. Coord. Pál Judit, Rűsz Fogarasi Enikő*. Cluj-Napoca, 2002. 267–272. o. A hosszú háborús időszakok során felhalmozódó zsoldhátralékok kiegyenlítése más országokban is komoly problémákat okozott, a magyarországi megoldás azonban igen rendhagyó volt. Lásd: *Bagi Zoltán Péter*: A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek. Budapest, 2011. 318–326. o.; *Gebei Sándor*: A Thököly-felkelés kibontakozása és a Rzecpospolita. *Hadtörténelmi Közlemények*, 118. (2005) 3. sz. 414. o.

szabolcsi nagy hajdúvárosok váltak a letelepített hajdúság legfontosabb központjává. Ezek kiváltságait a magyar királyok is megerősítették. Bár az 1606. évi bécsi béke rövid időre Erdély területéhez csatolta ezt a vidéket, Bocskai hamarosan bekövetkező halála után Szabolcs megye a hajdúvárosokkal együtt visszakerült a Magyar Királysághoz.⁹⁸

A hajdúság sorsa korántsem rendeződött véglegesen Bocskai telepítéseivel. Egyfelől sem a végvárak, sem a hajdúvárosok nem fogadták be az összes (szabad) hajdút, másfelől a letelepített vitézek sem mondtak le egykönnyen a zsoldos életről: a tizenöt éves háború tapasztalt veteránjai például tömegesen álltak Báthory Gábor és Bethlen Gábor fejedelem zsoldjába, hiszen az ő katonai vállalkozásai számukra is újabb és újabb jövedelemszerzési lehetőségeket kínáltak.⁹⁹

Erdélyi fejedelemként Báthory Gábor (1607–1613) ezért is folytatta tovább Bocskai telepítő politikáját, de már főként a fejedelemség területén fekvő Bihar megyében. Báthory Gábor fennmaradt telepítő levelei szerint több mint ezer hajdúkatónájának adományozott földet és nemességet a fejedelemség területén. Ez a folyamat Bethlen Gábor uralkodása alatt tovább folytatódott, bár az ismert adatok szerint ekkor ötven–hatvan vitéznél többet egyszerre nem nagyon telepítettek le. A legnagyobb létszámnövekedést végül 1631-ben az a mintegy ezer Derecskére költöző királyságbeli hajdú jelentette, akik korábban már Bethlen seregében szolgáltak, és a fejedelem halála után továbbra is inkább erdélyi fennhatóság alatt kívántak maradni.¹⁰⁰

A hajdúvárosok számának gyarapodásával növekedett az általuk kiállított katonák száma, így 1616-ban már csupán Biharból ezernyolcvankét hajdú jelent meg a váradi főkapitány mustraján. Bethlen Gábor uralkodásának idején azután a kopjás lovasság mellett már – a kezdetben még főként puskás – hajdú lovasság is pontosan megkülönböztethető része volt az erdélyi hadseregnek.¹⁰¹

Az állandó hadsereg új eleme: a mezei lovasság

Báthory Gábor volt az első, aki egész hajdúcsapatokat emelt az udvari lovasság kötelékébe. Bethlen folytatta ezt a törekvést: 1619. évi hadjárata előtt négy-ötszáz zsoldos lovas hajdút tartott állandóan maga mellett. Az 1619-ben kezdődő magyarországi háborúkban ismét kétezerre szökkent fel az udvari lovasok száma, de a katonák többsége ekkor már kapitányaik révén került udvari szolgálatba.¹⁰² A megnövekedett létszám fokozatosan szétfeszítette az udvari szolgálat kereteit, hiszen teljes számban most sem lehetett a fejedelmi székhelyen, Gyulafehérváron állomásoztatni az alakulatot. Bethlen Gábor uralkodásának végére az udvari katonaságból kialakult Erdélyben az állandó „mezei katonaság”.

⁹⁸ *Rác István*: A hajdúk a XVII. században. (Die Haiduken im 17. Jahrhundert.) Debrecen, 1969. 46–55., 229–230. o.

⁹⁹ *Nagy László*: Hajdúvitézek, 1591–1699. Budapest, 1983. 137–235. o.; *Czigány István*: A Felső-Tisza-vidék és a Tiszántúl társadalmának militarizációja a 17. század első harmadában. *Studia Carolinesia*, 2006. 105–124. o.; *Czigány István*: A hajdúkérdés Bocskai halála után, a második hajdúfelkelés. In: A hajdúváros Böszörmény. Tanulmányok a hajdúk Böszörménybe telepítésének 400. évfordulójára Szerkesztette: dr. *Nyakas Miklós*. (Közszolgálati füzetek 5.) Hajdúböszörmény, 2010. 28–76. o.

¹⁰⁰ *Nyakas Miklós*: A bihari kishajdú városok története. (Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója V.) Debrecen, 2005.; Báthory Gábor és kora. Szerk. *Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária – Ulrich Attila*. Debrecen, 2009.

¹⁰¹ Bethlen Gábor levele Rhédey Ferenchez, Fogaras, 1616. február 16. In: *Szilágyi*: Bethlen, 45. o.; *Nagy László*: Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban. Budapest, 1972. 85. o.

¹⁰² Bethlen Gábor levele Thurzó Imréhez, Kassa 1620. április 15. In: *Szilágyi*: Bethlen, 197. o.; Bethlen Gábor levele Bethlen Istvánhoz, 1620. augusztus. In: *Lukinich Imre*: Bethlen Gábor uralkodása történetéhez. *Történelmi Tár*, 1908. 232–233. o.

A kifejezésnek több jelentése volt a kor magyar katonai nyelvében. Eredetileg így neveztek minden olyan alakulatot, amelyet egyes hadjáratok idejére toboroztak, s nem várakban vagy az uralkodói székhelyen teljesített szolgálatot.¹⁰³ Bethlen Gábor azonban nem bocsátotta el hadjáratai után az összes ilyen zsoldos csapatot, hanem a fejedelemségben szállást – „kvártélyt” – jelölt ki nekik, s békeidőben is rendszeresen hópénzt fizetett számukra.

Ez a mezei katonaság volt tulajdonképpen az Erdélyi Fejedelemség állandó hadseregének lovassága: már Bethlen állandó téli szállást és nyári füvelő helyet jelölt ki az egyes alakulatoknak. A század közepén Tordán, Brassó mellett a Barcaságban, Máramarosban, valamint Debrecen és Várad környékén volt a mezei had négy kapitányának szálláshelye. A XVII. század közepső harmadában így az udvarban állomásozó hatszáz katonával együtt közel kétezer lovas tartottak állandóan fegyverben a fejedelmek.¹⁰⁴

Külföldi zsoldosok alkalmazása

Bethlen a tizenöt éves háború alatt személyesen megtapasztalhatta a nyugati- és kelet-közép-európai elemeket ötvöző, kompozit szerkezetű Habsburg hadseregek fölényét az erdélyi és magyarországi hadszíntereken. Az erdélyi hadseregben a nyugati típusú gyalogság hiánya visszatérő gondokat okozott neki, e hiányosság pótlására megszervezte a fejedelemség állandó német katonaságát. Az alakulat fő feladata az udvari, testőrségi szolgálat mellett az volt – mint azt Bethlen Gábor végrendeletében megfogalmazta „az magyar gyalogoknak sok bujdosó és tanulatlan voltokra nézve”¹⁰⁵ –, hogy lehetőség szerint pótolják a nyugat-európai mércével mérve is ütőképes hazai gyalogság hiányát. Ami viszont ezzel kapcsolatban feltűnő a forrásokban, hogy csak és kizárólag *muskatérosokról*, azaz lövészekről esik szó, mintha pikásokat nem is alkalmaztak volna Erdélyben. Ez egybevág azzal, hogy a XVI. században Erdélyben alkalmazott itáliai és skót zsoldosok esetében sem tudni pikásokról.¹⁰⁶

Korábban főként lengyel zsoldosok szolgáltak a fejedelemségben, mivel János Zsigmond Lengyelországból Erdélybe visszatérve már 1556-ban több száz lengyel katonát hozott magával. A fejedelmek udvarában így még 1574-ben két lengyel lándzsás nehézlovas század szolgált, amelyek félévente váltották egymást az udvarban.¹⁰⁷

A tizenöt éves háború során már nagyobb tömegben is megjelent a magyarországi hadszíntéren lengyel katonaság – főként könnyebb fegyverzetű lengyel kozákok –, az Erdély és Lengyelország között kiéleződő feszültségek miatt azonban Bethlen már nem számíthatott jelentős lengyel támogatásra, bár időnként még az ő udvari hadai közé is bekerültek kisebb lengyel lovascsapatok.¹⁰⁸

¹⁰³ Bethlen Gábor végrendelete. In: Magyar gondolkodók, XVII. század. Vál., a szöveget gondozta, a jegyzeteket írta *Tarnóc Márton*. Budapest, 1979. (A továbbiakban: Bethlen Gábor végrendelete.) 115–116. o.

¹⁰⁴ *B. Szabó – Somogyi* 1996. 41., 107–108. o.; A mezei hadak kvártélyozási rendjének szabályozása. Alvinc, 1629. május 5. In: EOE VIII. 502–506. o. A mezei hadak későbbi kvártélyairól lásd: Törös János jelentése 1639. évi erdélyi követségéről. In: EOE X. 251–252. o.

¹⁰⁵ Bethlen Gábor végrendelete, 118. o.

¹⁰⁶ Nem lehet véletlen az sem, hogy – bár Nagy László a kor erdélyi hadseregéről szóló munkáiban eldöntetlenül „nyitva” hagyta ezt a kérdést – egyelőre semmiféle adat nem áll a rendelkezésünkre, melyből az derülne ki, hogy bármely, az ismert előírások szerint felszerelt erdélyi gyalogos rendelkezett volna pikával/kopjával/lándzsával. Vö.: *Nagy László*: Megint fölszánt magyar világ van...” Társadalom és hadsereg a XVII. század első felének Habsburg-ellenes küzdelmeiben. Budapest, 1985. 156–157. o.

¹⁰⁷ *Tima Renáta*: Az erdélyi udvar János Zsigmond uralma alatt Giovanandrea Gromo leírásának tükrében. In: Fejedelmek, forradalmak, vasutak. Tanulmányok Erdély történetéből. Szerk. *Takáts Péter*. Debrecen, 2000. 42. o.; *Helena Kapelus*: Zápolya Zsigmond udvara Gruszcziński epigrammáiban. In: Tanulmányok a lengyel-magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Szerk. *Csapláros István*. Budapest, 1969. 145–160. o.; Pierre Lescalopier utazása Erdélybe (1574). Szerk. *Benda Kálmán – Tardy Lajos*. Budapest, 1982. 91. o.

¹⁰⁸ *Bagi* 2012. 56–58. o.; *B. Szabó* 2012. 75. j. 1027–1029. o.; *B. Szabó – Somogyi* 1996. 55. o.; Bethlen Gábor levele Kovacsóczy kancellárhoz, Gyulafehérvár, 1626. május 30. In: *Szilágyi*: Bethlen, 334. o.

Bethlen – több sikertelen kísérlet után – 1620 végén kezdte meg nagy erővel német zsoldosok toborzását, amikor világossá vált, hogy a cseh rendek felkelése elbukott a fehérhegy-i csatátéren, és neki úgy kellett szembenéznie a következő évben II. Ferdinánd csapatainak ellentámadásával, hogy nem számíthat többé cseh szövetségeseinek katonáira. Először a csehektől elpártolt morva rendek gazdátlanul maradt zsoldoseregét igyekezett szolgálatába fogadni, de a sereg vezetőinek vonakodását még a kilátásba helyezett kastély- és birtokadományok, vagy „jól fizető” végvári kapitányságok sem tudták legyőzni. Hamarosan belátta, hogy ennek a kétezer lovasból és másfélezer gyalogusból álló seregnek a költségei – főként a német lovas katonák magas fizetése miatt – meghaladnák anyagi lehetőségeit. Így szerényebb célként csupán ezer gyalogost és kétszázötven lovaszt kívánt felfogadni.¹⁰⁹ Magyarországi párhíve, Thurzó Imre segítségével sikerült is 1621 nyarának végére kilencszáz német katonát kiállítania.¹¹⁰

Bethlen később sem szalasztotta el a kínálkozó alkalmakat. 1621-ben a csehországi felkelés utolsó talpon maradt vezére, János György jägendorfi herceg a harc folytatása végett egyesült Magyarországon Bethlen még érintetlen hadseregével. Az erdélyi fejedelem 60 000 forint előleget ígért kétezer lovasának és négyezer gyalogosának, s ennek fejében Észak-Magyarországra hívta János György hadát.¹¹¹ Mire azonban az ötezer főre apadt sereg megérkezett Bethlen táborába, teljesen kimerült a hosszú úttól, járványok tizedelték, s nem volt alkalmas komolyabb hadműveletekre. Egyetlen közös akciójuk, Pozsony ostroma 1621 szeptemberében sikertelenül végződött, s mivel Bethlen nem tudta a németeket kellőképpen fizetni, a zsoldosok pedig nem bíztak az erdélyi fejedelemben, a katonák többsége hamarosan elhagyta Magyarországot.¹¹²

Így csak a fejedelem második magyarországi háborúja után sikerült állandó sereget szervezni a német katonaságot. Az 1623. évi hadjárat alkalmával Bethlen serege bekerítette a Nagyszombat városába küldött császári helyőrséget, mielőtt az bejuthatott volna a szabad királyi városba, s az ezerkétszáz német gyalogos Franz Beck alezredes vezetésével a hadifogság helyett inkább az erdélyi szolgálatot választotta.¹¹³ A fejedelem – a magyar hajdúk esetében már bevált módon – ezt a csapatot Erdélybe telepítette. Lakóhelyül a fejedelmi székváros, Gyulafehérvár közelében fekvő Alvincot jelölték ki számukra, ahonnan békeidőben udvari szolgálatot is könnyen elláthattak. Ezek a katonai telepések alkották az állandó német katonaság magját Erdélyben az elkövetkező három évtizedben.¹¹⁴

Második parancsnokukat, Franz Beck utódját, Johann Benkvist de Gluchkovskyt 1631-ben az erdélyi országgyűlés nemességgel, a fejedelem birtokadománnyal jutalmazta, de arra is akadt példa, hogy az egykori hadifogolyból lett muskétás polgárjogot nyert az erdélyi százask között.¹¹⁵ A német katonaság a békésebb időszaknak köszönhetően Bethlen uralkodásának végére még így is igencsak megfogyatkozott: 1629 után, a fejedelem halála körüli években már csupán kétszáz német kapott fizetést a kincstárból.¹¹⁶

¹⁰⁹ Bethlen Gábor levelei Thurzó Imréhez, Nagyszombat, 1621. február 22., 1621. március 9., március 12., március 18., Nyitra, 1621. április 21. In: *Szilágyi*: Bethlen, 257–258., 266., 272., 278., 284., 289–290. o.

¹¹⁰ Bethlen Gábor levele a budai beglerbéghez, 1621. április. In: *Szilágyi – Szilágyi* 1868. 300. o.

¹¹¹ Bethlen Gábor levele Thurzó Imréhez, Dévény, 1621. április 28. In: *Szilágyi*: Bethlen, 298. o.

¹¹² Ismeretlen jelentése Franz von Dietrichstein bíborosnak, Bécs, 1621. szeptember 21. In: Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez. Kiadta *Anton Gindely*: Budapest, 1890. 316. o. Pozsony ostroma: *Nagy László*: Bethlen Gábor a független Magyarorszáért. Budapest, 1969. 297–300. o.

¹¹³ Kemény János önéletírása, 1657–58. Szöveggondozás és jegyz. *V. Windisch Éva*. Budapest, 1986. 39. o.; *Georg Kraus*: Erdélyi krónika, 1608–1665. Ford. *Vogel Sándor*. Budapest, 1994. 115. o.

¹¹⁴ *B. Szabó – Somogyi* 1996. 57–58., 109. o. Alvinc volt az 1621–1622-ben Erdélybe települt morva anabaptista kézművesek központja is. *Katona Imre*: Habánok Magyarországon. Budapest, 2001. 22–25. o.

¹¹⁵ Bethlen Miklós művei. Szerk. *V. Windisch Éva*. Budapest, 1980. 503. o.

¹¹⁶ *Történelmi Tár*, 1894. 703–707. o.

Szervezetileg az összes német alakulat az udvari hadak kötelékébe tartozott, a fejedelmek udvari főkapitányuk vagy udvari gyalogkapitányuk útján juttatták el parancsait hozzájuk. Az udvarhoz való szoros kötődést jelezte az is, hogy főtisztjeik nyelvtudásuk és helyismeretük miatt ebben az időszakban a katonai szolgálaton túl diplomáciai feladatokat is elláttak. Így Bethlen Gábor nevében Erdély 1626. évi csatlakozását a protestáns dán–holland–angol koalícióhoz Matthias Quad nevű kapitánya írta alá, akit ugyancsak János György jägendorfi hercegtől „örökölt” a fejedelem.¹¹⁷

A tüzérség

A XVII. században Gyulafehérvár városa ismét a tüzérség egyik központjává vált, s mellette Fogaras várában is felállítottak egy tüzérségi szertárat.¹¹⁸ Mivel a lövegek igen drága fegyverek voltak, sokáig csupán kis sorozatokban állították elő: a fennmaradt várleltárak szerint Báthory István vagy Bethlen Gábor váranként legfeljebb egy-egy bástya felszerelésére készítettett három-hat új ágyút, s többnyire beérték a már meglévő darabokkal. Esetenként vásárlásokkal és hadizsákmánnyal is kiegészítették a lövegparkot. 1631-ben például a váradi vár bástyáin éppúgy ott sorakoztak a Henri Duval de Dampierre és Charles Bonaventure de Bucquoy tábornokoktól zsákmányolt ágyúk, mint a jägendorfi hercegtől kapott lövegek.¹¹⁹ Bethlen a végrendeletében már magabiztosan nyugtázta az új állapotot: „Lövő szerszámokat én szépeket s akármely viadalra szerzettem, arra nem kelletik költenetek; port is annyit szerzettem a várakban, hogy mezőre is eleget vihetnek ki a szükség idején.”¹²⁰

Bizonyára nem ok nélkül volt elégedett: bár a fejedelem tüzérsége nem játszott különösebben fontos szerepet a Habsburg-ellenes hadjárataiban (hiszen azok során nem voltak sem jelentős méretű várostromok, sem nagyszabású mezei összecsapások), természetesen az erdélyi csapatok sem nélkülözték a tüzérséget a hadszíntereken: 1619-ben hűsz, 1623-ban tizenhat, 1626-ban pedig ismét hűsz löveget vitt magával Bethlen hada Erdélyből.¹²¹

Erődítmények

1616 után Bethlen életében – politikája és hadjáratai egyik legfőbb eredményeként – már nem érte többé támadás a határokon túlról a fejedelemség területét, ám az ország erősségeinek építése ennek ellenére sem szünetelt. Az Erdélyi Fejedelemség legnagyobb XVI. századi erődítése a fejedelemség északnyugati határán álló váradi vár itáliai módra történő kiépítése volt. A tizenöt éves háború ugyan megakasztotta a munkálatokat, de a vár – akkor éppen magyar királyi birtokában – befejezetlenül is sikeresen kiállta az 1598. évi török ostromot. Az utolsó bástya így Bethlen Gábor uralkodása alatt nyerte el végső formáját, s hamarosan megkezdődött a bástyaövhöz igazodó belső vár kiépítése is.

A XVII. században Várad mellett már másutt is új védőműveket emeltek. A Báthoryak alatt megkezdődött az olasz rendszerű bástyaöv kiépítése Fogarason, amelyet szintén Bethlen Gábor fejezett be. 1616 után – az elvesztett Lippa szerepét részben átvevő – Illye

¹¹⁷ Lásd erről bővebben: *Kármán Gábor*: Külföldi diplomaták Bethlen Gábor szolgálatában. In: Bethlen Gábor és Európa. Szerk. *Kármán Gábor, Kees Tszelszky*. Budapest, 2013. 154–158. o.

¹¹⁸ *Makkai László*: I. Rákóczi György tüzérségének történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1. új folyam (1954) 114., 129–130. o.

¹¹⁹ *B. Szabó – Somogyi* 1996. 64–67. o.; *B. Nagy Margit*: Várak, kastélyok, udvarházak. Ahogy a régiek látták. XVII–XVIII. századi erdélyi összeírások és leltárak. Bukarest, 1973. 70–73. o.

¹²⁰ Bethlen Gábor végrendelete, 116. o.

¹²¹ Bethlen Gábor levele Thurzó Imrének, Szentmiklós, 1619. október 13. In: *Szilágyi*: Bethlen, 142. o.; Eszterházy Miklós feljegyzése: *Salamon – Szalay* II. k. 58. o.; Bethlen Gábor levele Illésházy Gáspárnak, Debrecen, 1626. szeptember 13. In: *Magyar Történelmi Tár*, XXVII. (1915) 92. o.

várát, Bethlen Gábor magánbirtokát a fejedelem „reguláris” bástyákkal bővítette, s kezdeményezte a római eredetű, szabályos négyyszög alakú fejedelmi székváros, Gyulafehérvár négy sarokbástyájának kiépítését is, ez a munka azonban befejezetlen maradt.¹²² A fejedelem nemcsak a várrendszer erősítésével törődött, hanem a Kárpátok keleti átjáróit is megerősítette: a stratégiai fontosságú Gyimesnél, az Ojtozi és a Bodza-szorosoknál földsáncokat emeltetett.¹²³ Az erdélyi végvárval szervezetéről egyelőre sajnos a magyarországinál jóval szerényebb ismeretekkel rendelkezünk, egyelőre még az is feltáratlan, hogy például Lipppa 1616. évi ostroma és átadása az oszmánoknak milyen változásokkal járt a határvidéken a korábbi időszakhoz képest.¹²⁴

Összegzés

A XV–XVI. században Kelet-Közép-Európában egy virulens és sajátos lokális harci kultúra alakult ki, amelynek alakításából az 1550-es éveket követően az oszmán terjeszkedés következtében a Magyar Királyságból kiváló Erdélyi Fejedelemség hadserege is kivette részét.

Erre az alapra építve, a tizenöt éves háború és az azt követő belharcok megpróbáltatásai után hatalomra kerülő Bethlen Gábornak rövid idő alatt sikerült ütőképessé formálni országát hagyományos hadszervezetét. Ezután ügyes diplomáciával sikerült megnyernie magának a tizenöt éves háború veterán magyarországi zsoldos katonaságának egy részét, a hajdúságot is. Hosszabb távon jelentős mértékben tudta modernizálni és bővíteni országát állandó hadseregét is, mivel a megörökölt udvari csapatok mellett megteremtette a fejedelemség állandó lovasságát és külföldi zsoldosokból álló gyalogságát.¹²⁵

A harmincéves háború egyes szakaszaiban így Erdély már a konfliktus egyik – az angol-szász világban ugyan kevésbé ismert – meghatározó szereplőjévé tudott válni. Még békeidőben is jelentősebb fegyveres erővel rendelkezett, mint például a legtöbb korabeli német választófejedelemség, háború idején pedig az akkori közvélekedés szerint akár 15 000 fős hadsereget is tudott mozgósítani a határain túli vállalkozásokhoz.¹²⁶ Ennek a fegyveres erőnek a konkrét alkalmazását, a Habsburg-hadak elleni taktikai és stratégia eredményeit, illetve korlátait a tanulmány következő részében kívánom majd áttekinteni.¹²⁷

¹²² Kovács András: Szabályos alaprajzú, olaszbástyás várkastélyok Erdélyben. In: Művelődéstörténeti tanulmányok. Szerk. Csetri Elek, Jakó Zsigmond, Tonk Sándor. Bukarest, 1980. 77–98., 277–280. o.; Szalárdi János Siralmas magyar krónikája. S. a. r., a bev. tan. és jegyz. Szakály Ferenc. Budapest, 1980. 97. o., vö.: Kovács András: A marosillyei Veres-bástya. Kolozsvár, 2004. 9–1. o.; Úő: Az építkező Bethlen Gábor és székvárosa. In: Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára. Szerk. Kovács András, Sipos Gábor, Tonk Sándor. Kolozsvár, 1996. 231–236. o.

¹²³ Benkő Elek: A középkori Székelyföld. Budapest, 2012. 186. o.

¹²⁴ Sudár Balázs: Iszkender és Bethlen Gábor: a pasa és a fejedelem. *Századok*, 145. (2011) 984–986. o. Az erdélyi várszervezetéről és kutatásának problémáiról: Szabó Péter András: Haller Gábor – egy 17. századi erdélyi arisztokrata életpályája. PhD disszertáció. Budapest, 2008. 126–134. o. (<http://doktori.btk.elte.hu/hist/szaboandras/diss.pdf>); az utolsó letöltés időpontja: 2013. október 25.)

¹²⁵ Bethlen és utóda, I. Rákóczi György katonai reformjai bizonyos tekintetben IV. Ulászló lengyel király reformjaival állíthatók párhuzamba, amelyek révén mindkét uralkodó megkísérelte országát fegyveres erejét közelebb hozni a nyugati mintákhoz. Jerzy Teodorczyk: L’armée polonaise dans la première moitié du XVIIe siècle. In: Histoire militaire de la Pologne: problémes choisis. Red. Witold Bieganski – Piotr Stawicki – Janusz Wojtasik. Varsavie, 1970. 110–113. o.

¹²⁶ Lásd a 91. jegyzetet! The negotiations of Sir Thomas Roe: in his embassy to the Ottoman porte, from the year 1621 to 1628. London, 1740. 377. o. Erdély katonai potenciálja összességében olyan jelentős volt, hogy a háború vége felé a francia és svéd diplomácia emiatt már kockázatosnak is látta az általuk kevésbé kontrollálható Erdély bevonását a háborúba. Kármán Gábor: Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után. Budapest, 2011. 87. o.

¹²⁷ A kora újkor hadügyi fejlődés Kelet-Közép-Európában az Erdélyi Fejedelemség példája a XVII. század első felében (2. rész), „Wallenstein és a lóhús: erdélyi hadműveletek a harmincéves háborúban” c. fejezet.

JÁNOS B. SZABÓ

GÁBOR BETHLEN, THE REORGANIZER. MILITARY DEVELOPMENT
IN EAST-CENTRAL EUROPE IN THE EARLY MODERN AGE:
THE CASE OF THE PRINCIPALITY OF TRANSYLVANIA
IN THE FIRST HALF OF THE 17TH CENTURY (PART I)

Summary

A virulent and particular local warfare culture gained shape in East-Central Europe in the 15–16th centuries, the evolution of which was also influenced by the army of the Transylvanian Principality after the 1550s, following the territory's separation from the Kingdom of Hungary as a result of Ottoman conquests.

Based on this foundation, Gábor Bethlen, who came to power after the ordeals of the Fifteen Years' War and the subsequent fight inside the country, managed to make the traditional military organization of the country combat-worthy in a short time. After that his smart diplomacy moves won him the support of the Hajdú soldiers, a group of the veteran mercenary soldiers in Hungary who had fought in the Fifteen Years' War. Furthermore, on the long run he was able to significantly modernize and increase the standing army of his country by setting up the Principality's permanent cavalry and infantry of foreign mercenaries, thus strengthening the court troops he had inherited.

As a consequence, Transylvania was able to become a determinative, though for the Anglo-Saxon world lesser known, factor in some of the phases of the Thirty Years' War. Similar to most of the German electoral principalities, it had a significant army even during peacetime, and in case of a war, according to the general opinion of the time, it could mobilize even a 15,000-strong army for its campaigns across the borders. A subsequent paper is intended to give a survey of the actual use and limits of this armed force, of its tactical and strategic achievements against the Habsburg armies.

JÁNOS B. SZABÓ

GÁBOR BETHLEN, LE RÉORGANISATEUR. L'ÉVOLUTION DE LA DÉFENSE
DANS LA PARTIE ORIENTALE DE L'EUROPE CENTRALE AU DÉBUT DE
L'ÂGE MODERNE : L'EXEMPLE DE LA PRINCIPAUTÉ DE TRANSYLVANIE
DANS LA PREMIÈRE MOITIÉ DU 17^E SIÈCLE
(PREMIÈRE PARTIE)

Résumé

Aux 15e et 16e siècles se forma une culture de guerre locale virulente dans la partie orientale de l'Europe centrale. Après les années 1550, du fait de l'expansion ottomane, l'armée de la Principauté de Transylvanie séparée du Royaume de Hongrie prit également part à la création de cette culture.

Sur cette base, Gábor Bethlen, qui prit le pouvoir après les vicissitudes de la guerre de quinze ans et des luttes internes qui s'en suivirent, réussit rapidement à transformer l'organisation militaire traditionnelle de son pays en une organisation combattive. Grâce à une diplomatie habile, il parvint ensuite à gagner la plupart des mercenaires vétérans de Hongrie de la guerre de quinze ans, les haidouks. A plus long terme, il sut moderniser l'armée régulière de son pays dont il augmenta l'effectif : en plus des troupes de la Cour, il créa la cavalerie régulière de la principauté, ainsi que son infanterie composée de mercenaires étrangers.

Ainsi dans certaines périodes de la guerre de trente ans, la Transylvanie fut déjà un acteur majeur du conflit malgré son manque de notoriété dans le monde anglo-saxon. Sa force armée fut plus importante même en temps de paix que celle de la plupart des électors germaniques de l'époque. D'après l'opinion contemporaine, la Transylvanie put mobiliser en temps de guerre même une armée de 15 mille soldats pour ses entreprises transfrontalières. L'utilisation de cette force armée, ainsi que les résultats et les limites de la tactique et de la stratégie contre les armées des Habsbourg feront l'objet d'une autre étude.

JÁNOS B. SZABÓ

GÁBOR BETHLEN, DER NEUORGANISATOR. DIE ENTWICKLUNG
DES MILITÄRWESENS IM OST-MITTEL-EUROPA DER FRÜHEN NEUZEIT:
DAS BEISPIEL DES FÜRSTENTUMS SIEBENBÜRGEN IN DER ERSTEN
HÄLFTE DES 17. JAHRHUNDERTS (TEIL 1)

Resümee

Im 15–16. Jahrhundert bildete sich in Ost-Mittel-Europa eine virulente und eigentümliche lokale Kampfkultur heraus, die nach den 1550er Jahren auch von der Armee des Fürstentums Siebenbürgen geprägt wurde, das infolge der osmanischen Expansion aus dem Königreich Ungarn ausgeschieden war.

Auf dieser Grundlage gelang es Gábor Bethlen, der nach dem Langen Türkenkrieg und den Herausforderungen der anschließenden internen Kämpfe an die Macht gekommen war, innerhalb kurzer Zeit die traditionelle Kriegsorganisation des Landes schlagkräftig zu machen. Danach konnte er mit einer geschickten Diplomatie einen Teil der Veteran-Söldnertruppen Ungarns aus dem Langen Türkenkrieg, nämlich der Haiducken, für sich gewinnen. Längerfristig gelang es ihm auch, das stehende Heer des Landes in bedeutendem Maße zu modernisieren und zu erweitern, da er neben den geerbten Hoftruppen auch die ständige Kavallerie und die aus ausländischen Söldnern bestehende Infanterie des Fürstentums begründete.

In bestimmten Phasen des Dreißigjährigen Krieges konnte Siebenbürgen so zu einem bestimmenden – wenn auch in der angelsächsischen Welt nur wenig bekannten – Akteur des Konflikts werden. Sogar in Friedenszeiten verfügte das Land über bedeutendere bewaffnete Kräfte, als zum Beispiel die meisten zeitgenössischen deutschen Kurfürstentümer. In Kriegszeiten konnte es der damaligen allgemeinen Auffassung zufolge eine Armee von bis zu 15 000 Mann für seine Unternehmungen jenseits seiner Grenzen mobilisieren. Die konkrete Anwendung dieser bewaffneten Kraft, die taktischen und strategischen Ergebnisse gegen die Armee der Habsburger bzw. ihre Schranken möchte ich in einem weiteren Artikel überblicken

ЯНОШ Б. САБО

ГАБОР БЕТЛЕН, РЕОРГАНИЗАТОР. РАЗВИТИЕ ВОЕННОГО ДЕЛА
В ВОСТОЧНО-ЦЕНТРАЛЬНОЙ КВРОПЕ РАННЕГО НОВОГО ВРЕМЕНИ:
ПРИМЕР ТРАНСИЛЬВАНСКОГО КНЯЖЕСТВА В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ
XVII-ОГО ВЕКА (ЧАСТЬ 1)

Резюме

В XVI–XVII-их веках в Восточно-Центральной Европе сложилась вирулентная и своеобразная локальная военная культура, в развитии которой участвовала также вследствие расширения влияния турок после 1550-их годов и армия Трансильванского Княжества, вышедшего из Венгерского Королевства.

Базируясь на такой основе, Бетлен Габор, пришедший к власти после пятнадцатилетней войны и последующих за тем испытаний внутренней борьбы, сумел за короткое время сформировать боеспособную традиционную военную организацию своей страны. После этого с помощью ловкой дипломатии ему удалось привлечь на свою сторону часть наемных ветеранов Венгрии, участвовавших в пятнадцатилетней войне, в том числе и гайдуков. На более длительной перспективе он сумел в значительной мере модернизировать и расширить и постоянную армию страны, так как наряду с унаследованными им придворными войсками он создал постоянную кавалерию княжества и пехоту, состоявшую из иностранных наемников.

Таким образом на отдельных этапах тридцатилетней войны Трансильвания сумела уже стать одним из решающих фигурантов военного конфликта, правда менее известным в англосаксонском мире. Уже еще в мирное время она располагала значительными вооруженными силами, как, например, большинство немецкого курфюршества того времени, а во время войны она – согласно общепринятому мнению того времени – могла мобилизовать для своих заграничных походов армию до 15 000 человек. Конкретное применение этих вооруженных сил, результаты тактики и стратегии венгров в борьбе с Габсбургами, а также некоторые ограничительные стороны её автор намерен рассмотреть в своей следующей статье.

PÁNCÉLOZOTT HARCJÁRMŰVEK ÉS PÁNCÉLELHÁRÍTÁS A MAGYAR 2. HADSEREG SÁVJÁBAN, 1943 JANUÁRJÁBAN*

A szovjet harcokocsicsapatok ereje és feladatai

1942. december végén a Sztálingrádnál megindított ellentámadás sikerének továbbfejlesztése érdekében a szovjet hadvezetés az arcvonal más szakaszain is újabb támadó hadműveletek előkészítésébe kezdett. Ezek közül az első a szovjet Voronyezi Front osztrogozsszki–rosszosi támadó hadművelete volt. A szovjet Legfelső Főparancsnokság 1942. december 21-én F. I. Golikov altábornagyot, a Voronyezi Front parancsnokát bízta meg, hogy dolgozza ki a Voronyezs és Kantyemirovka között elhelyezkedő német, magyar és olasz erők megsemmisítését célzó hadművelet tervét. A tervezett hadművelet általános céljai: megsemmisíteni a magyar 2. hadsereget, az olasz 8. hadsereg maradványait és a német XXIV. páncéloshadtestet; birtokba venni Liszki és Kantyemirovka között a Rosztovba vezető vasútvonalat; kedvező kiindulási helyzetet teremteni a német 2. hadsereg elleni támadáshoz és a Harkov, valamint a Donyec-medence irányában folytatandó előretöréshez.¹

A szovjet Voronyezi Front az 1943. január 14-ére időzített osztrogozsszki–rosszosi támadó hadművelet végrehajtása céljából a következő harcokocsicsapatokat vonta össze: a 38. hadsereg sávjában két önálló harcokocsizászlóaljat és egy önálló harcokocsiszázadot (összesen 29 harcokocsival); a 60. hadsereg sávjában két önálló harcokocsidandárt (összesen 70 harcokocsival); a 40. hadsereg sávjában három önálló harcokocsidandárt (összesen 133 harcokocsival); a 18. önálló lövészhadtest sávjában két önálló harcokocsidandárt és egy önálló harcokocsiezredet (összesen 120 harcokocsival); a 3. harcokocsihadseregben 479 harcokocsit; a 7. lovashadtest állományában pedig 65 harcokocsit.²

A kijelölt csapatok állományába tartozó, összesen 896 páncélosból a támadás végrehajtásában 797 harcjármű vett részt.³ A magyar 2. hadsereg arcvonala ellen 1943. január 12–19. között e harcokocsiknak csupán 31,6 százalékát, azaz 252 üzemképes páncélost vetettek be.

A fenti szovjet erők közül a magyar 2. hadsereg arcvonalával szemben a 40. hadsereg és a 18. önálló lövészhadtest készült fel a támadásra. A 40. hadsereg állományába egyébként kisebb megerősítő erők mellett öt lövészadosztály, egy lövészdandár, egy tüzéradosztály, két páncélvadász-dandár, egy rakéta-sorozatvető tüzéradosztály és egy légvédelmi tüzéradosztály tartozott. Ezek az erők összesen 68 ezer 799 katonát, 1226 löveget és aknavetőt, valamint 1943. január 12-én reggel 132 üzemképes harcokocsit számláltak.⁴ A hadsereg az eredeti tervek szerint három önálló harcokocsidandárja mellé megkapta volna a 4. harcokocsihadtestet is. A Dontól keletre működő vasúti hálózat korlátozott át-

* A szerző ezúton is köszöni Bonhardt Attila, Dombrády Lóránd, Kovács Vilmos és Szabó Péter építő jellegű kritikáját.

¹ Kornis Pál: A Voronyezi Front támadó hadműveletének előkészítése a Német „B” Hadseregcsoport déli szárnyának (2. magyar hadsereg, 8. olasz hadsereg részei) szétzúzására (1943. január). *Haditörténelmi Közlemények*, 1982. 3. sz. (A továbbiakban: *Kornis.*) 448. o.

² *Filonyenkon Sz. I. – Filonyenkom A. Sz.: Osztrogozsszko–Rosszosanszkaja operacija – „Sztalingrad na verhnyem Donu”*. Voronyezs, 2005. 133. o.

³ Uo.

⁴ A létszámra vonatkozó adat 1943. január 13-ára vonatkozik a 40. hadsereg aznapi létszámkimutatása alapján (másolata a szerző birtokában). Az 50 mm-es nagyobb ürméretű lövegek, aknavetők és harcokocsi mennyiségére lásd: *Kornis* 455. és 460. o.

eresztőképessége miatt azonban ez a harcokosi-magasabbegység nem érkezett be időben, s emiatt a hadműveletbe csak jelentős késéssel, gyakorlatilag a magyar 2. hadsereg zömének harcból való kivonása után tudott bekapcsolódni.⁵

A 40. hadseregnek alárendelt önálló harcokosidandárok azonban időben elfoglalták összevonási körleteiket. A 116. harcokosidandár már 1943. január 4-én beérkezett Ticsiha dél 1 km erdő területére, a 150. harcokosidandár január 10-én Szeljavnojéba, a 86. harcokosidandár pedig Zadonszkij-tanyára.⁶

A támadás végrehajtása céljából megerősített 18. önálló lövészhadtest nem sokkal volt gyengébb, mint a 40. hadsereg. A hadtest három lövészadosztállyal, egy lövészdandárral, két páncélvadász-dandárral, öt tüzérezreddel, két légvédelmi tüzérezreddel és négy rakéta-sorozatvető tüzérosztállyal rendelkezett. A csoportosításba tartozó két önálló harcokosidandár és egy önálló nehézharcokosi-ezred 1943. január 14-i adatok alapján összesen 120 üzemképes páncélost alkalmazhatott.⁷

A 40. hadsereg és a 18. önálló lövészhadtest együttesen tehát 117 ezer 249 katonát, 2038 löveget és aknavetőt, 252 üzemképes harcokosit vont össze a magyar 2. hadsereg sávjában. E szovjet csapatokat összesen 267 repülőgép támogatta. A magyar csapatokkal szemben állt a Voronyezsi Front tartalékában a 322. lövészadosztály is Davidovka körzetében.⁸

Fentiek alapján tehát a magyar 2. hadsereggel szemben összevont szovjet alakulatok élőerő terén nem voltak abszolút túlerőben. Sőt, ha a magyar hadsereg alárendeltségében álló német erőket is hozzászámítjuk az élelmezési létszámhoz, akkor a szovjet csapatok jelentős létszámhátrányban várták a támadás kezdetét. Az eredményes támadás érdekében azonban a hídfőkben jelentős helyi erőfölényt alakítottak ki, de mindezt csak a teljes arcvonaluk egyéb szakaszainak meggyengítése árán tehették meg. A szovjet 40. hadsereg és 18. önálló lövészhadtest erői tüzéség és harcokosik tekintetében enyhe számbeli fölényben voltak ugyan, de ennek aránya nem érte el a védelem hatékony áttöréséhez nélkülözhetetlennek tartott 3:1 arányt.

A szovjet harcokosikat az elemzés érdekében a magyar 2. hadsereg páncélelhárító eszközeinek hatékonysága szempontjából két nagyobb kategóriára, a leküzdhető és a nehezen leküzdhető harcokosik csoportjára osztható fel. A leküzdhető kategóriába azok a könnyű és közepes harcokosik kerültek, amelyek ellen a védők páncélelhárításra beállított lövegeik zömét 500–1000 m közötti távolságon is megfelelő hatékonysággal alkalmazhatták. A nehezen leküzdhető közepes és nehézharcokosi-típusok ellen a legtöbb löveget csak kis (100–200 m közötti) lőtávolságon vagy csupán korlátozott hatással lehetett alkalmazni. Ezeknél a megsemmisítő hatású találathoz különleges lövedékre vagy 7,5 cm-es és ennél nagyobb űrméretű lövegre volt szükség.

A szovjet 40. hadsereg harcokosi-csapatái 1943. január 12-én hajnalban, a harcfelderítés végrehajtásának megkezdésekor az alábbi üzemképes páncélosállománnyal rendelkeztek a peremvonal közelében.⁹

⁵ Kornis 588. o.

⁶ Uo. 586. o.

⁷ Uo. 455. o.

⁸ Uo. 590. o.

⁹ Uo. 606–607. o.

1943. jan. 12.	Leküzdhető harcokcsik				Nehezen leküzdhető harcokcsik			Össze- sen
	T-60	T-70	Mk 3 könnyű ¹⁰	Mk 3 közepes ¹¹	KV-1	T-34	Mk 2 nehéz	
40. hadsereg								
116. harcokcsidandár ¹²	–	26	–	–	21	–	–	47
150. harcokcsidandár ¹³	3	11	–	–	–	29	–	43
86. harcokcsidandár	17	2	–	–	4	19	–	42
<i>Mindösszesen</i>	<i>20</i>	<i>39</i>	<i>–</i>	<i>–</i>	<i>25</i>	<i>48</i>	<i>–</i>	<i>132</i>

A 40. hadsereg páncélosai a lövészgyalogság közvetlen támogatását kapták feladatuk. Az egyes harcokcsidandárok átlagosan egy-egy lövészadosztályt támogattak az alábbiak szerint:

- a megerősített 141. lövészadosztály (7521 fő) + a 116. harcokcsidandár egy harcokcsiszázada (8–10 harcokcsi);
- a megerősített 25. gárda-lövészadosztály (9125 fő) + 116. harcokcsidandár zöme (37–39 harcokcsi);
- a megerősített 340. lövészadosztály (6519 fő) + 150. harcokcsidandár (43 harcokcsi);
- a megerősített 107. lövészadosztály (7191 fő) + 86. harcokcsidandár (42 harcokcsi).¹⁴

A 40. hadsereg a be nem érkezett teljes 4. harcokcsihadtest helyett csupán egy megerősített harcokcsi-zászlóaljat vethetett be a siker kifejllesztésére, amely az alábbi elemekből állt:

- a 116. harcokcsidandár 323. harcokcsizászlóalja (tizenöt KV-1, nyolc T-70);
- egy géppisztolyos-század kilenc zászmányolt német lövészpáncélosban;
- egy páncéltörő tüzerűteg (négy 1942 M. 76,2 mm-es hadosztály ágyú);
- egy légvédelmi tüzer szakasz (két 1939 M. 37 mm-es gépágyú);
- egy aknavetőszakasz (négy 82 mm-es aknavető).¹⁵

A 18. önálló lövészhadtest állományába tartozó harcokcsik jelentős része nem szovjet gyártmányú volt, hanem az angolszászoktól érkezett a kölcsönbérleti szerződés keretében.¹⁶

1943. jan. 14.	Leküzdhető harcokcsik				Nehezen leküzdhető harcokcsik			Össze- sen
	T-60	T-70	Mk 3 könnyű	Mk 3 közepes	KV-1Sz	T-34	Mk 2 nehéz	
18. önálló lövészhadtest								
(262.) önálló harcokcsiezred	–	–	–	–	21	–	–	21

¹⁰Az amerikai gyártmányú könnyű harcokcsit a britek „Stuart” névvel illeték.

¹¹Az amerikai gyártmányú közepes harcokcsit a britek „Lee” néven emlegették.

¹²A harcokcsik egy részét a lélektani hatás miatt szirénákkal szerelték fel.

¹³A páncélosok közül két T-34 harcokcsit aknataposó készülékkel láttak el.

¹⁴Kornis 590–591. o.

¹⁵Sharp, Charles C.: School of Battle. Soviet Tank Corps and Tank Brigades, January 1942 to 1945. West Chester, 1995. 70. o.

¹⁶Lásd a 2. jegyzetet!

1943. jan. 14.	Leküzdhető harckocsik				Nehezen leküzdhető harckocsik			Összesen
96. harckocsidandár részei	6	–	–	–	–	15	–	21
192. harckocsidandár	–	–	16	34	–	–	3	53
Összesen	6	–	16	34	21	15	3	95
96. harckocsidandár a 2. lépcsőben	10	–	–	–	–	15	–	25
<i>Mindösszesen</i>	<i>16</i>	<i>–</i>	<i>16</i>	<i>34</i>	<i>21</i>	<i>30</i>	<i>3</i>	<i>120</i>

A lövészhadtest harckocsi erői ugyancsak közvetlenül a lövészalakulatokat támogatták az alábbi beosztás szerint: 129. lövészdandár + 192. harckocsidandár egy harckocsiszázada (8–10 harckocsi); 309. lövészadosztály + [262.] önálló harckocsiezred (21 harckocsi); 219. lövészadosztály + 96. harckocsidandár részei (21 harckocsi); 161. lövészadosztály + 192. harckocsidandár zöme (43–45 harckocsi).¹⁷

A szovjet terv szerint a 40. hadsereg a Sztorozsevoje–Uriv hídfőből, a 18. önálló lövészhadtest pedig a Scsucsje-hídfőből megindulva áttöri és feldarabolja a magyar 2. hadsereg védelmét, részeit bekerítik és megsemmisítik, majd erőik elfoglalják Osztrogozsszkot. A délkelet felől előretörő szovjet 3. harckocsihadsereg 12. harckocsihadtestének és a 18. önálló lövészhadtest balszárny-csapatáinak Karpenkovo körzetében kellett egyesülniük, bekerítve és megsemmisítve ezzel a magyar hadsereg déli szárnyát. A harckocsihadsereg 15. harckocsihadtestének északnyugati irányban támadva Alekszejevka körzetében kellett volna találkoznia a 40. hadsereg jobbszárny-csapatáival, ezzel megvalósítva a magyar 2. hadsereg szétzilált erőinek immár teljes bekerítését.¹⁸

A magyar–német páncélelhárító rendszer a 2. honvéd hadsereg sávjában

A keleti hadszíntéren a tömeges páncélos-alkalmazás miatt a védelem gerince a páncélelhárítás volt.

A német csapatok a szovjet korszerű és egyre nagyobb mennyiségben bevetett T–34 és KV–1 harckocsik ellen 1942 végéig már részben hatékony megoldásokat találtak. Ilyenek voltak például a 7,5 cm-es L/43, majd L/48 ürméret hosszúságú löveggel¹⁹ felszerelt új Panzer IV harckocsik, a StuG. III rohamlövegek és az önjáró páncéltörő ágyúk (páncélvadászok), amelyekből azonban ekkor még nem volt elegendő, így csak a legfontosabb arcvonalszakaszokra, az úgynevezett súlypontokra jutott belőlük. A németek szükségből továbbra is alkalmazták páncélosok ellen a 8,8 cm-es légvédelmi ágyúkat (például Flak 18 és Flak 36), továbbá a különféle nemzetektől zsákmányolt páncéltörő ágyúkat. A gyalogság tömegeiben (ezredszinttől lefelé) ugyanakkor még mindig tovább élt a szovjet harckocsiktól való félelem (németül Panzerschreck), mert még mindig nem volt a gyalogezredekben belül igazán hatékony páncéltörő ágyú és páncélromboló eszköz. Véleményünk szerint 1943 első napjaiban a német gránátos és a magyar puskás csatár erősen kiszolgáltatott helyzete e szempontból igencsak hasonló volt.

¹⁷ Kornis 595–596. o.

¹⁸ Uo. 598. o.

¹⁹ A harckocsik KwK 40, a rohamlövegek StuK 40, az önjáró páncéltörő ágyúk pedig Pak 40/2 lövegeket kaptak.

1942 végén, a keleti hadszíntéren a német szövetségi rendszer fegyveres erői alapvetően aktív és passzív páncélelhárító rendszer kiépítésére törekedtek. A passzív elemek közül a legfontosabbak a különféle akadályrendszerek voltak, amelyeket a védelem főellenállási vonalában és mélységében, a páncélozott harcjárművek által járható irányok lezárására építettek ki. Ilyenek lehettek az alábbiak: harckocsi-árkok; harckocsi-akasztók; döngölt hófalak; úttorlaszok; aknazárak; aknamezők.

A magyar 7. könnyűhadosztály, amelynek arcvonalát a legerősebb szovjet harckocsitámadás érte, 8825 telepített aknával rendelkezett az alábbi bontásban.²⁰

Védőkörlet	Magyar aknák			Német aknák			Szovjet szákmány aknák	
	Tá-nyér-akna	Érintő-akna	Harc-kocsi-akna	„T” akna	„S” akna	Fado-bozos	Harc-kocsi-elleni	Lövészek elleni
Harcelőőrs	100	500	–	–	–	–	–	–
35. gyalogezred	169	662	319	60	1288	313	–	–
4. gyalogezred	347	538	452	894	470	290	649	340
Német 429. gránátosezred	–	–	–	274	670	230	184	76
<i>Mindösszesen</i>	<i>616</i>	<i>1700</i>	<i>771</i>	<i>1228</i>	<i>2428</i>	<i>833</i>	<i>833</i>	<i>416</i>

Az aknamezők mellett jelentős szerep jutott az utakat biztosító aknazáraknak is. A magyar 19. könnyűhadosztály saját arcvonala mögött például 10 ilyen út menti aknazárát készített elő, összesen 362 „T” és egyéb rögtönzött aknával. Ezekben az aknazárakban egyenként 19–120 akna közötti mennyiséget helyeztek el kettő-hat sorban úgy, hogy azokat fadeszkára erősítve, az út melletti őrség felügyelte. Harckocsitámadás esetén a deszkákat, rajtuk az aknákkal be kellett húzni az útra és rögzíteni.²¹ Ezek az aknazárak és aknamezők, még a harckocsi elleni típusokból telepítettek is, a korszerű közepes és nehézharckocsikat legfeljebb lelassíthatták, vagy mozgásképtelenné teheték, megsemmisüléssel járó veszélyt azonban csak a vékonyabb fenékpáncélatú könnyűharckocsikra jelentettek. Ha azonban a közepes és a nehézpáncélosokat sikerült lelassítani és irányváltoztatásra kényszeríteni, akkor az jelentősen megkönnyítette a páncélelhárításra beállított lövegek irányzóinak dolgát.

A páncélelhárító rendszer aktív elemeit leginkább a védelem mélységében, lépcsőzve kellett elhelyezni. Ezek az alábbiak voltak:

- páncélromboló járőrök és rajok az egyes századoknál, útegeknél és törzseknél; páncélelhárító harccsoportok körvédelemben (fogatolt vagy gépvontatású páncéltörő ágyúk, esetleg közvetlen irányzásra beállított tábori és légvédelmi lövegek páncélosok elleni lőszerrel²², gyalogság, géppuskák és páncélromboló járőrök) a gyalogság harcrendjében;
- a tábori tüzérség közvetlen irányzással (páncélosok elleni lőszerrel) a tüzérségi állások védelmében;

²⁰ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) M. kir. 2. hadsereg iratai, (a továbbiakban: 2. hds.) a 7. könnyűhadosztály harctudósítása, 1943. 01. 01.–02. 28. Táblázat a 42. sz. mellékletéhez.

²¹ HL 2. hds. 19. könnyűhadosztály hadinaplója a mellékletekkel, 1943. 01. 01.–03. 31.

²² A páncélosok ellen alkalmazott lőszernek a következők lehetnek: a különböző mintájú páncélgránát-típusok, páncélgránátok, páncélrobbantó gránátok, valamint nyeles (ürméret feletti) páncélrobbantó gránátok.

- a légvédelmi tüzérség földi célok ellen (páncélosok elleni lőszerrel) a védelem mélységében és fontosabb átkelő védelmében;
- mozgékony páncélelhárító és ellenlökő tartalék; harckocsik; rohamlövegek; páncélvadászok (önjáró páncéltörő ágyúk);
- légi támogatás (főleg pontcélok ellen hatékony zuhanóbombázó-repülőgépek).

A magyar páncélelhárító tűz- és akadályrendszert a németek szakközegeikkel („páncélelhárítás-szakértő” főtisztek beosztásával) ellenőriztették 1943. január 9-től. Javaslatokat a magyar parancsnokok sok helyen megfogadták, de olyan is volt, ahol nem. A könnyűhadosztályok egy részénél is rendszeresítették magyar páncélelhárító szaktiszteket, aki a hadosztály-közvetlen páncéltörő ágyús század állományába tartozott, de a hadosztálytörzshöz vezényelték, ahol tanácsadó és szervező feladata volt.

A németek 1943. január második felében a magyar 2. hadsereg páncélelhárító rendszerének jelentős megerősítését tervezték. Az erősítések az alábbi időzítéssel érkeztek volna be:

- 1943. január 14–15-én öt német hadosztály-közvetlen páncélvadászosztály (egyenként 18 páncéltörő ágyúval);
- 1943. január 14-én a német 242. rohamlövegosztály két üteggel (összesen 15 StuG. III hosszú csövű rohamlöveggel);
- 1943. január 25-én a német szárazföldi haderő 273. és 292. légvédelmi tüzérsztálya (egyenként nyolc 8,8 cm-es légvédelmi ágyúval és 12 önjáró 2 cm-es gépágyúval);
- 1943. január második felében két rohamdandár (egyenként egy rohamzászlóalj, egy korábban beérkezett rohamlöveg-üteggel és egy korábban beérkezett légvédelmi tüzérsztállyal).²³

A németek által a magyar 2. hadsereg részére átadott 1938 M. 5 cm-es és 7,5 cm-es Pak 97/38(f) páncéltörő ágyúk beérkezése 1943. január 12-ig, a szovjet csapatok megindulásáig többé-kevésbé folyamatos volt. Az addig átadott mennyiségen felül további 250 darab 7,5 cm-es Pak 97/38(f) került volna átadásra 1943. január 19-től.²⁴ Ezek egyharmada gépvontatású, kétharmada viszont továbbra is fogatolt lett volna. Elosztásuk az alábbi tervek szerint történt volna:

- 190 darab a könnyűhadosztályoknak (kb. 21 löveg/hadosztály);
- 32 darab a hadsereg-közvetlen páncélvadászosztálynak;
- 25 darab az 1. tábori páncéloshadosztálynak;
- 3 darab tartalékba.²⁵

A páncélelhárító tűzrendszer alapja a páncéltörő ágyúk és páncélosok ellen alkalmazott tábori és légvédelmi lövegek bevonásával kialakított körvédőképes páncélelhárító harcsoportok voltak. Ezek kialakítására a gyalogzászlóaljak egyenként egy saját páncéltörő ágyús szakaszt (négy 1936 M. 37 mm-es és/vagy belga 1936 M. 47 mm-es páncéltörő ágyút), a gyalogezredek egyenként egy további saját páncéltörő ágyús századot (hat 37 mm-es, 47 mm-es, zsákmány szovjet 1942 M. 45 mm-es és/vagy német 1938 M. 5 cm-es páncéltörő ágyút), a könnyűhadosztályok pedig egy további saját páncéltörő ágyús századot (kilenc-tíz német 1938 M. 5 cm-es és 7,5 cm-es 97/38(f) páncéltörő ágyút, esetleg zsákmány szovjet 1936 M. vagy 1942 M. 76,2 mm-es hadosztály ágyút használhattak.

²³ HL 2. hds. 391./2. hds. I. a.–1943. (Összefoglaló jelentés a m. kir. 2. hadsereg 1943. 01. 12.–01. 24-ig terjedő hadműveleteiről). Ezekből, az erőkből csupán a két német légvédelmi tüzérsztály és a rohamlövegosztály érkezett be.

²⁴ HL 2. hds. 1943. évi 72. sz. hadinapló-melléklet.

²⁵ HL 2. hds. 1943. évi 72. sz. hadinapló-melléklet. A harcckészséget nem csak a páncéltörő ágyúk elhúzóda beérkezése hátráltatta, hanem az a körülmény is, hogy az ezekre való átképző tanfolyamot a németek 14 naposra tervezték.

A magyar és német csapatok főbb páncélosok ellen alkalmazott ágyúinak teljesítményét az alábbi táblázat foglalja össze:²⁶

<i>Löveg típusa</i>	<i>Lőszer típusa</i>	<i>Pc. átütés 100 m-en</i>	<i>Pc. átütés 500 m-en</i>	<i>Pc. átütés 1000 m-en</i>
Belga 1936 M. 47 mm-es páncéltörő ágyú	1942 M. nyeles páncélrobbantó gránát 47 mm-es páncélgránát	180 mm		
		51 mm	44 mm	37 mm
Német 5 cm-es Pak 38 páncéltörő ágyú	42 M. nyeles páncélrobbantó gránát 39 M. páncélgránát	180 mm		
		68 mm	56 mm	43 mm
Német 7,5 cm-es Pak 97/38(f) páncéltörő ágyú	HL/A és HL/B páncélrobbantó gránát	75 mm	75 mm	75 mm
Német 7,5 cm-es KwK 40 harcokosiágyú (L/43)	1939 M. páncélgránát	105 mm	95 mm	80 mm

Becsapódási szög = 60 fok, homogén acélpáncélon

A páncélelhárító harccsoportok eredményes tevékenységét számos tényező hátráltatta: a lövegeket nyílt tüzelőállásokban helyezték el; a kezelők elégtelen átképzés után, tapasztalatok nélkül kerültek beosztásba; az éppen zajló felváltások nehezítették az egyes tűzsávok átvételét; a kezelők elégtelen erőnléte és gyenge harci szelleme; a szélsőséges időjárási viszonyok irányzási gondokat és műszaki meghibásodásokat okoztak.

Minden gyalog-, huszár-, kerékpáros- és síszázadban egy páncélromboló rajt kellett szervezni. Ezt nyolc fő alkotta (egy rajparancsnok, két háromfős páncélromboló járőr és egy golyószóró-irányzó). Minden ütegnek és törzsnek egy-egy háromfős páncélromboló járőrrel (egy romboló katona és két biztosító katona) kellett rendelkezni. Egy páncélromboló járőrnek elvileg összesen két harckocsi megsemmisítésére elegendő páncélromboló eszközre (például harckocsiaknákkal, gyújtópalackokkal és mágneses tapadóaknákkal) volt szüksége.

A német 3 kg-os mágneses tapadóakna (Haft-Hohlladung 3 kg) kumulatív hatású páncélromboló eszköz volt, amelyet a harcjármű páncéltestére lehetett erősíteni, akár mozgás közben is. Az eszközt 7,5 másodperces késleltető gyújtóval látták el. Az elműködés folyamán igen magas hőmérsékletű folyékony fémsugár keletkezett, amely maximálisan 140 mm vastag homogén acélpáncélt égetett át. Ez a kumulatív hatás minden akkor rendszerben lévő szovjet harcjárművet meg tudott semmisíteni. Az eszközt a német fegyveres erőknél is csupán 1942 novemberében rendszeresítették. Az 1942 végéig legyártott 8500 darabból a magyar 2. hadsereg több mint 600-at kapott meg. Ugyanakkor a magyar hadsereg parancsnoksága késlekedett ezek kiosztásával, s végül a hadtestek csupán 1943. január 7-étől, a hadosztályok pedig csak a szovjet támadás második napján, 1943. január 14-étől vehették át őket.²⁷

²⁶ Lásd: A folyó háború tapasztalatainak ismertetése. 19. sz. Páncélosok elleni közelharc. Budapest, 1943. (A továbbiakban: Páncélosok.) 5. sz. mellékletét.

²⁷ Lásd a HL 2. hds. az 1942. évi 1767. sz. hadinapló-mellékletét, valamint a 7. könnyűhadosztály harc-
tudósítása, 1943. 01. 01–02. 28. 64. sz. mellékletét.

Az alakulatok főleg puskás csatárokat és utászokat vezényeltek páncélromboló tanfolyamokra, ahonnan visszaérkezve, segítették bajtársaik kiképzését, és a készenlében tartott páncélromboló járőrök állományát alkották. A kísérő gyalogság leválasztása a támadó harcokocsiról összefegyvernemi feladat volt, vagyis a puskás csatár egyéni fegyverétől a gyalogsági nehézfegyvereken keresztül a tábori és légvédelmi tüzérségig minden tüzeszköznek részt kellett vennie benne. A páncélromboló járőrök feladata a páncélelhárításra beosztott lövegek és a tábori tüzérség tűzrendszerén áthatolt harcokcsik megállítása, vakítása, végül pedig megsemmisítése volt.²⁸ Ahogy Kovács Gyula vezérőrnagy, a magyar 2. hadsereg vezérkari főnöke tapasztalati jelentésében megfogalmazta:

„Rendkívül nagy jelentőségű az ellenséges harcokcsik leküzdésében a páncélromboló járőr. [...] A hadseregarancsnokság a kiképzésben igen nagy súlyt helyezett a páncélromboló járőrökre. A gyakorlat azonban azt mutatta, hogy a csapat ennek fontosságát nem érezte át.”²⁹

A magyar 2. hadsereg harcokcsi-támadásnak leginkább kitett IV. és VII. hadteste 1943. január 12-én az alábbi páncélelhárításba bevont löveganyaggal rendelkezett:³⁰

<i>IV. hadtest</i>	<i>20. könnyűhadosztály</i>	<i>7. könnyűhadosztály</i>	<i>13. könnyűhadosztály</i>	<i>10. könnyűhadosztály</i>	<i>IV. hadtest közvetlen alakulatok</i>	<i>Összesen</i>
1936 M. 37 mm	?	23	4	4	2	Min. 33
1936 M. 4 cm lgv. gá.	6	–	6	6	10	28
Belga 1936 M. 47 mm	?	1	33	28	–	Min. 62
Szovjet 1942 M. 45 mm	–	13	–	13	–	26
Német 1938 M. 5 cm	?	15	13	4	–	Min. 32
Leküzdhető harcokcsik ellen összesen	Min. 6	52	56	55	12	Min. 181
Szovjet 1936 M. vagy 1942 M. 76,2 mm	–	5	–	4	–	9
Német 7,5 cm 97/38(f)	6	10	4	4	–	24
Német 1940 M. 7,5 cm	–	–	–	4 (német)	–	4
(1929 M. 8 cm lgv. á.)	–	–	–	–	4	4
8,8 cm Flak 18/36/37	8+2	4+10	4+4	–	–	32
Nehezen leküzdhető harcokcsik ellen összesen	16	29	12	12	4	73
<i>Mindösszesen</i>	<i>Min. 22</i>	<i>81</i>	<i>68</i>	<i>67</i>	<i>16</i>	<i>Min. 254</i>

²⁸ Páncélosok.

²⁹ HL 2. hds. 1943. évi 570. sz. hadinapló-melléklete, Kovács Gyula vezérőrnagy, a 2. hadsereg vezérkari főnökének tapasztalati jelentése, 14. o.

³⁰ HL 2. hds., a szerző által összesített adatok a hadtestek és könnyűhadosztályok iratanyagából.

Ezekből, az ágyúkból, valamint a tábori tüzérség kijelölt lövegeiből a IV. hadtest sávjában az alábbi páncélelhárító harccsoportokat alakították meg 1943. január 11-éig:

- Nyikolszkij délen öt német 7,5 cm-es, négy 5 cm-es és három belga 47 mm-es páncéltörő ágyú, két páncélromboló osztag, másfél gyalogszázad és hat géppuska;
- Salusnoje északon négy szovjet 76,2 mm-es és két német 5 cm-es páncéltörő ágyú, egy páncélromboló osztag, egy gyalogszázad és öt géppuska;
- Vjasznikinél egy német 7,5 cm-es, egy szovjet 76,2 mm-es és két belga 47 mm-es páncéltörő ágyú, két páncélromboló osztag, egy gyalogszázad és egy géppuska;
- Szeljavnoje délen egy szovjet 76,2 mm-es, kettő belga 47 mm-es és négy 1936 M. 37 mm-es páncéltörő ágyú, egy páncélromboló osztag, egy gyalogszázad és két géppuska;
- Gyivnogorszknál két német 7,5 cm-es, két 5 cm-es és három belga 47 mm-es páncéltörő ágyú, két páncélromboló osztag, két gyalogszázad és öt géppuska;
- Peskinél egy német 7,5 cm-es, egy 5 cm-es és kettő 1936 M. 37 mm-es páncéltörő ágyú, egy páncélromboló osztag és egy géppuska;
- Korotojknál három német 7,5 cm-es, kettő 5 cm-es, 15 belga 47 mm-es és két 1936 M. 37 mm-es páncéltörő ágyú, négy páncélromboló osztag és négy géppuska;
- Osztrogozsszk és Korotojak között a 184, 7-es magassági pontnál négy belga 47 mm-es páncéltörő ágyú és négy 1936 M. 4 cm-es légvédelmi gépágyú;
- Kalinyin körzetében két német 5 cm-es és két belga 47 mm-es páncéltörő ágyú, két páncélromboló osztag és két gyalogszázad;
- Gyevicánál két 5/8 M. 8 cm-es tábori ágyú, öt szovjet 76,2 mm-es, öt német 5 cm-es, négy szovjet 45 mm-es és négy 1936 M. 37 mm-es páncéltörő ágyú, 11 páncélromboló osztag, hét nehézpuska, másfél gyalogszázad és 10 géppuska;
- Goldajevka nyugaton egy belga 47 mm-es és három 1936 M. 37 mm-es páncéltörő ágyú, két páncélromboló osztag, egy nehézpuska, egy gyalogszázad és három géppuska;
- Uriv nyugaton és északnyugaton két 5/8 M. 8 cm-es tábori ágyú, négy német 5 cm-es, négy belga 47 mm-es és öt 1936 M. 37 mm-es páncéltörő ágyú, 12 páncélromboló osztag, másfél gyalogszázad és öt géppuska;
- a 185, 6-os magassági ponttól nyugatra és délnyugatra öt német 7,5 cm-es és hat 1936 M. 37 mm-es páncéltörő ágyú, hét páncélromboló osztag, egy gyalogszázad és hat géppuska;
- a 185, 6-os magassági ponttól északnyugatra és északra két német 7,5 cm-es, egy szovjet 76,2 mm-es, két német 5 cm-es, öt belga 47 mm-es és két 1936 M. 37 mm-es páncéltörő ágyú, három páncélromboló osztag, egy gyalogszázad és két géppuska;
- Sztorozsevoje keleten egy 5/8 M. 8 cm-es tábori ágyú, egy német 7,5 cm-es, két 5 cm-es és hat belga 47 mm-es páncéltörő ágyú, két 1936 M. 4 cm-es légvédelmi gépágyú, három páncélromboló osztag, másfél gyalogszázad és öt géppuska;
- Bolgyirevka keleten két 5/8 M. 8 cm-es tábori ágyú, két szovjet 76,2 mm-es, öt 45 mm-es és egy 1936 M. 37 mm-es páncéltörő ágyú, két 1936 M. 4 cm-es légvédelmi gépágyú, három páncélromboló osztag és három gyalogszázad;
- Novo Uszpenka délen három német 7,5 cm-es és négy 5 cm-es páncéltörő ágyú, egy páncélromboló osztag és három gyalograj.³¹

³¹ HL 2. hds. 391./2.hds.I.a.–1943 (Összefoglaló jelentés a m. kir. 2. hadsereg 1943. 01. 12.–01. 24-ig terjedő hadműveleteiről), 5. sz. melléklet.

<i>VII. hadtest</i>	<i>12. könnyűhadosztály</i>	<i>19. könnyűhadosztály</i>	<i>23. könnyűhadosztály</i>	<i>VII. hadtest közvetlen alakulatok</i>	<i>Magyar 2. hadsereg közvetlen alakulatok</i>	<i>Összesen</i>
1936 M. 37 mm	4	4	4	–	–	12
1936 M. 4 cm lgv. gá.	6	6	6	4	–	22
Belga 1936 M. 47 mm	28	32	32	–	–	92
Szovjet 1942 M. 45 mm szov.	–	7	–	–	–	7
Német 1938 M. 5 cm	4	4	4	–	–	12
Leküzdhető harckocsik ellen összesen	42	53	46	4	–	145
Szovjet 1936 M. vagy 1942 M. 76,2 mm	5	–	–	–	–	5
Német 7,5 cm 98/38(f)	5	6	5	–	–	16
Német 1940 M. 7,5 cm 40	6 (német kezelőkkel)	–	–	–	4	10
(1929 M. 8 cm lgv. á.)	–	–	–	4	–	4
Nehezen leküzdhető harckocsik ellen összesen	16	6	5	4	4	35
<i>Mindösszesen</i>	<i>58</i>	<i>59</i>	<i>51</i>	<i>8</i>	<i>4</i>	<i>180</i>

A magyar VII. hadtest védősávjában az alábbi páncélelhárító harccsoportokat hozták létre 1943. január 11-éig:

- Obr. Karabutnál egy 5/8 M. 8 cm-es táborigyű, négy belga 47 mm-es páncéltörő ágyú, három páncélromboló osztag, egy gyalogszakasz;
- Kolovertnél két német 5 cm-es és két belga 47 mm-es páncéltörő ágyú, egy páncélromboló osztag;
- Kologyezsnoje körzetében két német 7,5 cm-es, négy 5 cm-es, 12 belga 47 mm-es és kettő 1936 M. 37 mm-es páncéltörő ágyú, öt páncélromboló osztag;
- Kosztomarovkánál két német 7,5 cm-es, nyolc 5 cm-es és kettő 1936 M. 37 mm-es páncéltörő ágyú, egy gyalogszakasz;
- a Márki folyó torkolatától délre két 1937 M. 10, 5 cm-es táborigyű, két német 7,5 cm-es és egy 5 cm-es páncéltörő ágyú, egy páncélromboló osztag, egy gyalogszakasz;
- a Márki folyó torkolatától északra egy 1937 M. 10, 5 cm-es táborigyű, négy német 5 cm-es páncéltörő ágyú, egy páncélromboló osztag, két gyalograj;
- Kolibelka nyugaton egy 1937 M. 10, 5 cm-es táborigyű, hat német 5 cm-es és kettő 1936 M. 37 mm-es páncéltörő ágyú, egy páncélromboló osztag, egy gyalogszakasz;

- a 147,5-ös magassági pontnál egy német 7,5 cm-es, egy szovjet 76,2 mm-es, két német 5 cm-es, egy belga 47 mm-es és egy 1936 M. 37 mm-es páncéltörő ágyú, egy páncélromboló osztag, egy gyalogszakasz;
- Scsucsjétől délnyugatra hat német 7,5 cm-es, kettő szovjet 76,2 mm-es, négy belga 47 mm-es és kettő 1936 M. 37 mm-es páncéltörő ágyú, három páncélromboló osztag, egy gyalogszakasz és egy gyalograj.³²

A szovjet harcokcsik támadásának legkevésbé kitett magyar III. hadtest összesen hét páncélelhárító harccsoportot alakított meg. Ezek állományába összesen négy német 7,5 cm-es, négy szovjet 76,2 mm-es, 14 német 5 cm-es és 14 darab 1936 M. 37 mm-es páncéltörő ágyú, négy 1937 M. 10, 5 cm-es táborig tarack, 15 páncélromboló osztag, négy nehézpuska, négy gyalogszakasz, 41 golyószóró és 24 géppuska tartozott.³³

A „Cramer” hadtest³⁴ zöme a magyar 2. hadsereg parancsnoka számára csak közvetlenül elérhető tartalékban állt. A hadtest páncélelhárításba bevont lövegek terén az alábbi mennyiséggel rendelkezett.³⁵

„Cramer” hadtest	Magyar 1. tábori páncé- loshadosztály	Német 26. gyaloghad- osztály	Német 168. gyaloghad- osztály	Hadtest közvetlen alakulatok	Össze- sen
1936 M. 37 mm	9	25	27	–	61
1936 M. 4 cm lgv. gá.	4	–	–	–	4
Belga 1936M. 47 mm	–	–	–	–	–
Szovjet 1942 M. 45 mm	–	3	–	–	3
Német 1938 M. 5 cm	4	5	9	–	18
Leküzdhető harc- csik ellen összesen	17	33	36	–	86
Szovjet 1936 M. vagy 1942 M. 76,2 mm	–	4	–	–	4
Német 7,5 cm 98/38(f)	2	–	6	–	8
Német 1941 M. 7,5 cm	–	7	–	–	7
(1929 M. 8 cm lgv. á.)	4	–	–	–	4
8,8 cm Flak 18/36/37	–	–	–	8	8
Nehezen leküzdhető harcokcsik ellen összesen	6	11	6	8	31
<i>Mindösszesen</i>	<i>23</i>	<i>44</i>	<i>42</i>	<i>8</i>	<i>117</i>

³² HL 2. hds. 391./2. hds. I. a.–1943 (Összefoglaló jelentés a m. kir. 2. hadsereg 1943. 01. 12.–01. 24-ig terjedő hadműveleteiről), 5. sz. melléklet.

³³ Uo.

³⁴ A német hadvezetés 1943. január 2-ától egy hadtestnyi erőt csoportosított a magyar 2. hadsereg védelmi vonala mögé. Ennek parancsnoka Hans Cramer vezérőrnagy lett. A csoportosítás a német 26. gyaloghadosztályt, a német 168. gyaloghadosztály háromnegyed részét, a német 700. páncéloskötélket (1943. január 12. előtt átalárendelték a magyar IV. hadtestnek), a 190. rohamlövegosztályt, valamint a magyar 1. tábori páncélosadosztályt foglalta magába. A „Cramer” hadtest feladata a magyar védelmet áttörő szovjet erők el-
lentámadással való megállítás volt.

³⁵ HL, mikrofilmtár, a szerző által összesített adatok a német „Cramer” hadtest iratanyagából.

A magyar 2. hadsereg mozgó páncélelhárító és egyben ellenlökő tartalékát a különféle harcokcsik, rohamlövegek, páncélvadászok és páncélgéppályák alkották. Ezekből 1943. január 12-én az alábbi mennyiség volt bevethető állapotban.³⁶

	<i>Nehezen leküzdhető harcokcsik ellen</i>					<i>Leküzdhető harcokcsik ellen</i>			
<i>„Cramer” hadtest</i>	<i>Panzer III Nr</i>	<i>Panzer IV h+r</i>	<i>StuG. III h+r</i>	<i>Marder h</i>	<i>Összesen</i>	<i>Panzer 38(t)</i>	<i>Nimród</i>	<i>Összesen</i>	<i>Mind-összesen</i>
Magyar 1. tábori páncélososztály	9	8+8	–	5	30	40	11	51	81
Német 190. rohamlövegosztály	–	–	20+1	–	21	–	–	–	21
Német 242. rohamlövegosztály	–	–	15	–	15	–	–	–	15
Összesen	9	16	36	5	66	40	11	51	117
<i>A magyar 2. hadsereg további pc. alakulatai</i>									
Német 700. páncéloskötélék	–	–	9	–	9	27	–	27	36
Német 559. páncélvadászosztály	–	–	–	23	23	–	2 (5 cm-es öj. pct. ágyú)	2	25
Összesen			9	23	32	27	2	29	61
<i>Mind-összesen</i>	<i>9</i>	<i>16</i>	<i>45</i>	<i>28</i>	<i>98</i>	<i>67</i>	<i>11+2</i>	<i>80</i>	<i>178</i>

r = L/24 ürméret hosszúságú 7,5 cm-es ágyú; h = L/43 vagy L/48 ürméret hosszúságú 7,5 cm-es ágyú

A német 700. páncéloskötélék (Panzer-Verband 700) a magyar parancsnokok és törzsek teljes értékű páncélos-tartalékként kezelték, pedig messze nem volt az. Ezt eredetileg egy tervezett lovasalakulat részének szánták, alapvetően felderítő feladatokra. Felállítására 1943 januárjában még be sem fejeződött. Állománya 50 Panzer 38(t) könnyűharcokcsi, 10 StuG. III rohamlöveg és 18 nehéz felderítő páncélgépkocsi³⁷ tartozott, de ezekből 16 Panzer 38(t) és egy StuG. III a műhelyszakasszal együtt az előző támaszponton maradt (a magyar csapatok sávjától mintegy 200 km-re északra). A páncéloskötélék parancsnoka Kurt Hans Haßel őrnagy volt, aki szerint páncélosai a saját hiányzó ellátó alakulatok és gépjárművek hiánya miatt támadásra csak igen korlátozott távolságon voltak alkalmasak,

³⁶ HL 2. hds. a szerző által összesített adatok a német „Cramer” hadtest iratanyagából.

³⁷ Ezek közül 12-nek 2 cm-es géppályá, hatnak pedig 7,5 cm-es L/24 ürméret hosszúságú harcokcsigéppályá alkotta a főfegyverzetét. Utóbbiakat azonban nem számítottuk a páncélosok közé, mert nem lánctalpas alvárra épültek.

legfeljebb 20 km-es sugarú körben, s ott is kizárólag gyalogság ellen. Elvileg mindhárom páncélosszázada egyenként 14 könnyűharckocsival és egy háromlöveges rohamlöveg-szakasszal rendelkezett. A német 700. páncéloskötéléket 1943. január 11-én 242. rohamlövegosztállyal, valamint a német szárazföldi haderő 273. és 292. légvédelmi tüzérosztályával együtt a magyar IV. hadtestnek együtt rendelték alá.³⁸

Mindenképpen kiemelendő, hogy a magyar 2. hadsereg sávjában 98 olyan bevezethető páncélos állomásozott vagy volt beérkezőben 1943. január 12-én, amelyek a szovjetek 124 üzemképes T-34 és KV-1 harckocsijával szemben a siker reményében vehették fel a harcot. Ezek közül 45 StuG. III rohamlöveg volt, amelyek kezelőszemélyzete a gyalogsággal való szoros együttműködést a harckocsizóknál sokkalta inkább ismerte.

A magyar–német csapatok védelmén áttört szovjet páncélosok ellen alapvetően a német légierő repülőgépeit, ezen belül is a 77/III. zuhanóbombázó-repülőosztály Ju 87 zuhanóbombázó-repülőgépeit tervezték bevetni.³⁹ Ám az időjárás ezt az 1943. január 12–22. közötti időszakban a magyar 2. hadsereg sávjában szinte teljesen megakadályozta.

A szovjet harckocsik alkalmazása az áttörés és az üldözés időszakában

Az 1943. január 12-én a Sztorozsevoje–Uriv hídfőből megindított harcfelderítéskor a szovjet lövészcsapatokat már harckocsi-támogatással vetették be. Ekkor a harckocsik gyakorlatilag kísérő lövegekként tevékenykedtek, egyenként három-tíz harckocsikból álló csoportokban. A páncélosok a legnagyobb mennyiségben rendelkezésre álló magyar, belga és német páncéltörő lövegek korszerű harckocsik ellen hatásos lőtávolságán kívül, mintegy 500–1000 m-ről tüzelve egymás után kilőtték a védelemben azonosított gyalogsági nehézfegyvereket, amelyek egyébként feltartóztathatták volna a szovjet csapatok rohamozó harcrendjét.

A magát védtelennek érző magyar gyalogság soraiban fokozatosan eluralkodott a harckocsik okozta félelem, s hamarosan megkezdődött a visszaözlés. Az így gyalogsági biztosítás nélkül maradt körvédőképes páncélelhárító harccsoportokat lerohanták a szovjet lövészek, akik a rejtett megközelítéskor kihasználták a ködöt és azt, hogy a hideg időjárás számos műszaki meghibásodást okozott a magyar és a német haditechnikában (például több páncéltörő ágyú ütőszége eltörtött vagy a helyretoló szerkezet befagyott).

Ennek ellenére kiemelkedő magyar fegyvertények is születtek. Például a 20. könnyűhadosztály páncéltörő ágyús százada Tamás Gyula tüzér főhadnagy vezetésével január 13-án Sztorozsevoje körzetében a támadó kilenc szovjet harckocsiból 7,5 cm-es 97/38(f) páncéltörő ágyúival ötöt lőtt ki. A főhadnagy még aznap elesett.

A magyar VII. légvédelmi tüzérosztály 1. ágyús ütegének (Zimay János főhadnagy) három 1929 M. 8 cm-es ágyúja 1943. január 14-én reggel 8 óra 30 perctől 18 támadó szovjet harckocsival vívott tűzharcot a Peskovatkától északkeletre berendezett páncélelhárító állásából és hat szovjet harckocsit lőtt ki. Miután a lőszerük elfogyott, a légvédelmi tüzérek gyalogharcban vonultak vissza.⁴⁰

Peskovatka település védelmére négy 5 cm-es és két 37 mm-es páncéltörő ágyú, egy ide visszavonult német 8,8 cm-es légvédelmi ágyú, néhány hiányos felszerelésű páncélromboló osztag és némi gyalogság állt rendelkezésre. A súlyos helyséharcban a magyar páncélromboló osztagok három szovjet harckocsit semmisítettek meg. A német légvédelmi ágyú kettő, az 5 cm-es páncéltörő ágyúk pedig négy páncélost lőttek ki. A kilenc

³⁸ HL 2. hds. 1943. évi 113. sz. hadinapló-melléklete.

³⁹ HL 2. hds. Verb. Kdo. d. Lw. Kdo. Don zur kgl. ung. 2. Armee, Befehl für die Kampfführung am 12. 1. 43.

⁴⁰ HL 2. hds. VII. légvédelmi tüzérosztály harctudósítása, 1943. 01. 01–02. 28.

elvezített páncélos ellenére négy–öt szovjet harckocsinak végül mégis sikerült betörnie a faluba, ahonnan a megmaradt védők kitörték.⁴¹

A szovjet harckocsik hamarosan elérték a védelem tüzérségi állásait, az állásban lévő és lovai, illetve gépjárművei hiányában szinte mozgásképtelen tábori tüzérség közelharcra kényszerült, amelyben a tüzekek ugyan közvetlen irányzással okoztak némi veszteségeket a támadó harckocsiknak és az őket kísérő lövészgyalogságnak, de végül zömmel bekerítették és megsemmisítették őket.

Az arcvonal közelében, a magyar hadosztályok közvetlen alárendeltségében nem volt elég hatékony mozgó páncélelhárító tartalék, mivel a páncélos- és rohamlőveg-alakulatok távolabb állomásoztak vagy még beérkezőben voltak, s a nagy hideg miatt előrevonásuk késett. A rendkívül zord időjárás és főként a köd miatt a német légi támogatás alig volt lehetséges.

A szovjet harckocsi-alakulatok ennek ellenére rövid idő alatt nem elhanyagolható veszteségeket szenvedtek. A 40. hadsereg alárendeltségében harcoló három harckocsidandár az alábbi páncélos-veszteséget volt kénytelen elkönyvelni 1943. január 15-én estig:⁴²

	<i>T-60</i>	<i>T-70</i>	<i>KV-1</i>	<i>T-34</i>	<i>Összesen</i>	<i>Veszteségi arány</i>
150. harckocsidandár	3	10	–	26	39	90,6%
86. harckocsidandár	2	–	1	4	7	16,6%
116. harckocsidandár	–	16	15	–	31	65,9%
<i>Összesen</i>	<i>5</i>	<i>26</i>	<i>16</i>	<i>30</i>	<i>77</i>	<i>58,3%</i>

Fentiekből megállapítható, hogy a szovjet 40. hadsereg mindössze négy ütközetnap alatt elveszítette az üzemképes harckocsik több mint felét. Igaz ugyan, hogy ezek közül sok harckocsi javítható sérüléseket szenvedett, de megjavításukhoz időre volt szükség.

A 150. harckocsidandár, amely bevetésének első napján, 1943. január 13-án összecsapott a német 700. páncéloskötélék ellenlökést végrehajtó részeivel, aznap 10 kilőtt T-34 harckocsit veszített (ebből négy kiégett), és további kettő más okból vált harcképtelenné.⁴³ A dandárnak január 15-én estig mindössze két T-34 és két T-70 harckocsija maradt üzemképes, amelyeket a 40. hadsereg parancsára a kezelőkkel együtt a 86. harckocsidandárnak adott át, majd kivált a harcból és a 340. lövészadosztály jobbszárnya mögé vonták vissza.⁴⁴ Január 16-ig az alakulatnak összesen 10 T-34 és négy T-70 harckocsija lett végleges veszteség, további 20 T-34, hét T-70 és egy T-60 páncélosa pedig javításra szorult.⁴⁵

A 86. harckocsidandár január 13–23. közötti bevetései során összesen kilenc harckocsija (két KV-1 és hét T-34) szenvedett kijavíthatatlan sérüléseket. További 31 harckocsija (két KV-1, 12 T-34, három T-70 és 14 T-60) közepes vagy nagyjavításra szorult. 1943. január 16-án a dandárparancsnoki és az egyik zászlóaljparancsnoki harckocsit is kilőtték a védők.⁴⁶

⁴¹ Lásd: Bondor Vilmos: Peschkowatka védelme. *Magyar Katonai Szemle*, 1944/II. 21–26. o.

⁴² Kornis 606–607. o.

⁴³ Orosz Honvédelmi Minisztérium Központi Archivuma (Podolszk), (a továbbiakban: OHMKA) 150. harckocsidandár iratai, f. 3217, op. 1, gy. 19, l. 82.

⁴⁴ OHMKA 150. harckocsidandár iratai, f. 3217, op. 1, gy. 19, l. 84.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ OHMKA 86. harckocsidandár iratai, f. 3304, op. 1, gy. 17, 1943. január 13–25. közötti bejegyzések.

A 18. önálló lövészhadtest sávjában a magyar és német jelentések szerint a következő páncélos-kilövészek történtek a hadtest támadásának első napján, 1943. január 14-én: a német 559. páncélvadászosztály Marder önjáró páncéltörő ágyú 11 harckocsit, az alárendelt német tüzerűteg hat harckocsit, egy német repülőgép egy harckocsit lőtt ki.⁴⁷

Ez összesen 33 kilőtt szovjet harckocsit jelentett, amely a 18. önálló lövészhadtest aznap bevetett 95 üzemképes harckocsi 34,7 százaléka volt. A csucsjei hídfőből támadó szovjet harckocsik több mint egyharmada egyetlen nap alatt megsemmisült vagy tartósan harcképtelenné vált.

Megítélésünk szerint a szovjet áttörést jelentősen hátráltatni lehetett volna, ha a magyar 2. hadsereg sávjában végrehajtják az alábbi intézkedéseket: a nyári arcvonal konzerválása helyett ősszel a harcászati szükség szerinti állásokat kellett volna kialakítani a szovjet hídfőkkel szemben. A településeket téli körvédelemre kellett volna berendezni (az épületek megerősítését is beleértve) a települések egyszerű körülárkolása helyett. A gyalogság „páncélos-félelmét” mérsékelhették volna fokozott páncéltromboló kiképzéssel és felszereléssel, valamint a páncélosokhoz szoktatással. A korszerű 7,5 cm-es hosszú csövű ágyúval felszerelt harckocsi-, rohamlöveg- és páncélvadász-alakulatokat a magyar könnyűhadosztályok közvetlen alárendeltségében kellett volna meghagyni és harcászati tartalékként azonnal bevetni.

A szovjet 40. hadsereg és a 18. önálló lövészhadtestnél a harckocsikat a lövészgyalogsággal kiválóan együttműködve vetették be, leginkább azok közvetlen támogatására. Az áttörésnél 10–80 harckocsi támadott több lépcsőben. A harckocsi-támadást a lövészgyalogság rohama vezette be, a páncélosok 500–1000 m-ről kilőtték a nehézfegyvereket és a páncélelhárításra beállított lövegeket. A védelemben való betörés után a harckocsik a szárnyak ellen fordultak. Mivel könnyebben mozogtak a mély hóban, így nem csak az utak mentén támadtak, ahol a védők várták őket.

A szovjetek üldözésre kettő-öt harckocsiból álló kisebb csoportot alkalmaztak, az ezeket támogató lövészgyalogság sítalpakon vagy gépkocsin, de legtöbbször a szovjet gyakorlattól eltérően nem a harckocsikon követte őket. Így ezek a vegyes előrevetett osztagok gyors, de hézagos átkarolásokat és bekerítéseket alakítottak ki, amelyből a magyar és német csapatok több alkalommal is ki tudtak törni.

A harckocsik alkalmazásakor a szovjetek egy jelentősebb vezetési hibát is elkövettek, amikor 1943. január 18-án 12 óra körül a 107. lövészhadosztályt támogató 86. harckocsidandárt Alekszejevka előteréből Osztrogozsszk mielőbbi elfoglalása céljából visszarendelték.⁴⁸ Így a dandár nem tudott egyesülni a 3. harckocsihadsereg délkelet felől támadó 15. harckocsihadtestének amúgy is elakadt erőivel, amellyel a szovjet csapatok Alekszejevkánál elvághatták volna a magyar–német erők visszavonulásának útját. Emiatt elmaradt a magyar 2. hadsereg zömének teljes bekerítése.

A szovjet 3. harckocsihadsereg részei 1943. január 17-én déli-délkeleti irányból hatoltak be a magyar 2. hadsereg sávjába. A magyar csapatok ellen is alkalmazott erők ezen a napon az alábbi üzemképes harckocsi-állománnyal rendelkeztek.⁴⁹

⁴⁷ Lásd: HL 2. hds. 12. és 19. könnyűhadosztály harctudósításait.

⁴⁸ OHMKA 86. harckocsidandár iratai, f. 3304, op. 1, gy. 17, l. 44.

⁴⁹ *Sein, Dmitrij*: Tanki végyet Ribalko. Bojevoj puty 3-j gvardejszkoj tankovoj armii. Moszkva, 2007. (A továbbiakban: *Sein*.) 51. o. A 3. gárda-harckocsihadsereg 1943. január 14-én megindított támadása során a magyar 2. hadseregtől délre, az olasz 8. hadsereg megmaradt kötelékeivel, az Alpini hadtesttel és a német XXIV. páncéloshadtesttel szemben január 17-Eig bezárólag 34 páncélosát (huszonnyolc T-34, öt KV-1 és egy T-60 harckocsiját) veszítette el véglegesen. Huszonhatot harc közben, nyolcat pedig egyéb okokból.

	<i>Leküzdhető harcokcsik</i>		<i>Nehezen leküzdhető harcokcsik</i>		<i>Összesen</i>
	T-60	T-70	KV-1	T-34	
3. harcokcsihadsereg részei	T-60	T-70	KV-1	T-34	
12. harcokcsihadtest	21	24	21	61	127
15. harcokcsihadtest	14	17	–	56	87
<i>Összesen</i>	35	41	21	117	214

A Karpenkovo felé törő 12. harcokcsihadtest, valamint az Alekszejevka felé támadó 15. harcokcsihadtest is jelentősebb (főleg német) ellenállásba ütközött a magyar 2. hadsereg sávjában. Január 18-án a 12. harcokcsihadtest nem tudta gyors ütemben üldözni a visszavonuló magyar és német csapatokat, mert elfogyott a lőszer és az üzemanyaga. Aznap a magyar 1. tábori páncélosadosztály harccsoportja kiverte a 15. harcokcsihadtest Alekszejevkára betört előrevetett osztagát és három szovjet harcokcsit kilőtt. Január 20-án a 15. harcokcsihadtest páncélosai Alekszejevkától délre, a Tyihaja Szoszna folyón próbáltak átkelni, de a jég nem bírta el őket. Az átkelés csak másnap sikerült.

A két szovjet harcokcsihadtest 50 darabos végleges (tehát javíthatatlan) páncélosvesztésének okai 1943. január 17–20. között az alábbiak voltak:⁵⁰

- tüzérségi találat következtében 43 harcokcsi (20%),
- repülőbomba-találat következtében két harcokcsi (0,9%),
- egyéb végleges harci veszteség következtében öt harcokcsi (2,4%).

A két harcokcsihadtest végleges harci vesztesége a bevetett üzemképes páncélosok 23,3 százalékát tette ki. További nyolc harcokcsi a vízi akadályokon való átkeléskor súlylyedt el. Így a szovjet 3. harcokcsihadsereg összesen 58 harcokcsit veszített véglegesen a magyar 2. hadsereg sávjában, ami a bevetett üzemképes páncélos-állomány 27 százaléka volt.

A magyar 2. hadsereg sávjában 1943. január 12–20. között a magyar és német jelentések összesítése után, a magyar csapatok 105 szovjet harcokcsit,⁵¹ a német csapatok legkevesebb 86 harcokcsit,⁵² összesen minimum 191 páncélost semmisítettek meg vagy tettek tartósan harcképtelenné. Ez a magyar 2. hadsereg sávjában alkalmazott 461 üzemképes szovjet harcokcsi 41,4 százaléka.

Összefoglalásként megállapítható, hogy a magyar 2. hadsereget a szovjet erők 1943 januárjában rövid idő alatt szétverték, de a hadműveleti seregtest teljes bekerítése megghiúsult. Megítélésünk szerint a magyar csapatok páncélelhárító rendszere a német szövetségi rendszer akkori viszonyai között nem volt gyenge, inkább átlagosnak tekinthető, amely a szovjet harcokcsi-csapatoknak 1943. január 12–20. között érzékeny veszteséget okozott. Ezt támasztja alá Jány Gusztáv vezérezredesnek, a magyar 2. hadsereg parancsnokának következő megjegyzése is: „Az, hogy az orosz harcokcsidandárok csaknem megsemmisültek, abból a tapasztalatokból ered, mivel kelet felől jövet január végéig egyetlen

⁵⁰ *Sein* 55. o.

⁵¹ Lásd HL 2. hds. 1943. évi 45. sz. hadsereparancs, 1943. április 9.

⁵² Ez a mennyiség a magyar 2. hadsereg különféle csapattestek harctudósításaiban és a „Cramer” hadtest iratanyagában található adatok összesítése. A jelentések szerint a német 26. gyaloghadosztály a 190. és 242. rohamlővegosztály részeivel közösen 28, a német 168. gyaloghadosztály a 190. rohamlővegosztály részeivel közösen 26, az 559. páncélvadászosztály pedig 21 szovjet harcokcsit lőtt ki. A StuG. III rohamlővegek nem csak a páncélosok elleni harcban váltak be, de a különféle bekerítésekből való sikeres kitörésekben is főszeretpét játszottak.

harckocsi sem üldözte csapatainkat, s a gyalogság is csak óvatosan követett minket, ami jelzi, hogy valóban kivérett.⁵³

Ugyanakkor hozzátartozik az igazsághoz, hogy a rendelkezésre álló adatok szerint 1943. január 12-én a magyar 2. hadsereg sávjában nem volt sem abszolút szovjet túlerő, sem pedig nyomasztó mennyiségi vagy minőségi harckocsi-főlény. A szovjet siker harcászati oka véleményünk szerint a lövészygalogság jobb téli mozgékonyasága, kiváló téli felszerelése, a nagy hidegben is működő fegyverzete és az összefegyvernemi harc hatékonyabb megszervezése volt.

⁵³ Lásd: HL 2. hds. 1943. évi hadinapló-mellékletek, 513. sz. mellékletet. Az 1943. március 22-én kelt dokumentum a légvédelmi tüzérség légi célok elleni teljesítményével is foglalkozik: eszerint a magyar 2. hadsereg magyar légvédelmi lövegei 1943 januárjában összesen 22 szovjet repülőgépet lőttek le igazoltan.

NORBERT SZÁMVÉBER

ARMOURED COMBAT VEHICLES AND SECURITY AGAINST
MECHANIZED FORCES IN THE ZONE OF THE HUNGARIAN
SECOND ARMY IN JANUARY 1943*Summary*

The author explores the Hungarian Second Army's security system against mechanized forces, as well as the use of tanks at the Soviet troops during the penetration, between 12 and 20 January 1943. According to the summary of Hungarian and German reports, the defenders destroyed or made ineffective at least 191 armoured vehicles. This constituted 41.4 percent of the 461 operational Soviet tanks which were used in the zone of the Hungarian Second Army.

The author points out that the Soviet forces defeated the Hungarian Second Army in a short period of time in January 1943, but the complete surrounding the operational army failed, partly due to the tank-losses of the Soviets. In the author's opinion the security system of the Hungarian troops against armoured vehicles, given the conditions of the German allied system, was rather average than weak, which was able to inflict painful losses to the Soviet tank troops between 12 and 20 January 1943.

NORBERT SZÁMVÉBER

ENGINS BLINDÉS ET DÉFENSE ANTICHAR DANS LA ZONE
DE LA 2^E ARMÉE HONGROISE EN JANVIER 1943*Résumé*

L'auteur étudie le système antichar de la 2e armée hongroise et l'utilisation des engins blindés par les troupes soviétiques au moment de la percée, entre les 12 et 20 janvier 1943. Selon les calculs des rapports hongrois et allemands, au moins 191 blindés soviétiques furent détruits ou mis hors de combat pour un bon moment, ce qui représente 41,4% des 461 engins blindés opérationnels qui furent utilisés par les Soviétiques dans la zone de la 2e armée hongroise.

L'auteur constate que la 2e armée hongroise fut rapidement mise en déroute par les forces soviétiques en janvier 1943, mais l'encercllement complet du corps d'armée de manœuvre se solda par un échec, ce qui est en partie dû aux pertes soviétiques en blindés. L'auteur estime que le système antichar des troupes hongroises ne fut pas faible par rapport à celui des alliés de l'Allemagne au même moment. Ledit système fut plutôt proche de la moyenne et il put causer des pertes sensibles aux unités de blindés soviétiques entre les 12 et 20 janvier 1943.

NORBERT SZÁMVÉBER

GEPANZERTE KAMPFFAHRZEUGE UND PANZERABWEHR IN DER ZONE DER UNGARISCHEN 2. ARMEE IM JANUAR 1943

Resümee

Der Verfasser untersucht das Panzerabwehrsystem der ungarischen 2. Armee und der Panzerwageneinsatz der sowjetischen Truppen in der Zeit des Durchbruchs, zwischen dem 12. und 20. Januar 1943. Der Zusammenfassung der ungarischen und deutschen Berichte zufolge wurden von den Verteidigern mindestens 191 Panzer vernichtet oder dauerhaft kampfunfähig gemacht. Dies macht insgesamt 41,4 Prozent der in der Zone der ungarischen 2. Armee eingesetzten 461 betriebsbereiten sowjetischen Panzer aus.

Der Verfasser stellt fest, dass die ungarische 2. Armee von den sowjetischen Kräften im Januar 1943 in kurzer Zeit zerschlagen wurde, jedoch wurde die vollständige Umzingelung des Operationsheereskörpers – teilweise infolge der sowjetischen Panzerwagenverluste – vereitelt. Seiner Ansicht nach war das Panzerabwehrsystem der ungarischen Truppen unter den damaligen Verhältnissen des deutschen Bündnissystems nicht schwach, sondern kann eher als durchschnittlich betrachtet werden und verursachte den sowjetischen Panzerwagentruppen zwischen dem 12. und 20. Januar 1943 herbe Verluste.

НОРБЕРТ САМВЕБЕР

БОЕВЫЕ БРОНЕТРАНСПОРТЕРЫ И ПРОТИВОТАНКОВАЯ ОБОРОНА В ЗОНЕ 2-ОЙ ВЕНГЕРСКОЙ АРМИИ, В ЯНВАРЕ 1943-ЕГО ГОДА

Резюме

Автор статьи рассматривает противотанковую систему 2-ой венгерской армии и применение танковых войск советскими войсками в период прорыва 12–20-ого января 1943-его года. Согласно сводным донесениям венгерских и немецких войск защитники уничтожили или сделали на длительное время небоеспособным по меньшей мере 191 танк. Это составляло 41,4 процентов из 461 боееспособных советских танков, применявшихся в зоне 2-ой венгерской армии.

Автор констатирует, что 2-ая венгерская армия в январе 1943-ого года была разбита в короткое время, но полное окружение оперативного корпуса – отчасти из-за больших потерь советских войск в танках – советским войскам не удалось. Согласно мнению автора, система противотанковой обороны венгерских войск в условиях союзнической немецкой системы того времени не была слабой, её можно назвать скорее средней, и она принесла советским бронетанковым войскам чувствительные потери в период 12–20-ого января 1943-его года.

A NÉMET XI. HADTESTPARANCSNOKSÁG ÉS ALÁRENDELT ALAKULATAINAK RÉSZVÉTELE A MAGYAR 1. HADSEREG GALÍCIAI TÁMADÓ HADMŰVELETÉBEN*

A magyar 1. hadsereg támadó hadműveletének katonai és politikai előzményei

1943 folyamán Kállay Miklós miniszterelnök a keleti front kedvezőtlen eseményeinek hatására, valamint a remélt balkáni angolszász partraszállás ötletére építve, megfogalmazta Magyarország háborúból való kiugrására vonatkozó – minden realitást nélkülöző – tervét.

A miniszterelnök elgondolását a vezérkar helyzetelemzői is osztották. 1944. január 10-én elkészült „helyzetmérlegelésében” Nádas Lajos vezérkari ezredes, a hadművelési osztály vezetője úgy vélte, hogy a szovjet egységek legkésőbb márciusra el fogják érni a Kárpátokat. Nádas szerint a szovjet főtámadás végső célja a Balkán, valamint Berlin. Úgy vélte, a szovjet hadvezetés nem tartja majd szükségesnek a Kárpátok jól kiépített védelmi rendszerének az áttörését, és a magyar határt így valószínűleg nem az orosz fő, hanem csak a biztosító erők lekötő támadása fogja érni.¹

Kállay tervével szemben a hadsereg zöme azonban elutasítóan viselkedett. Maga Szombathelyi Ferenc vezérezredes, a Honvéd Vezérkar főnöke sem támogatta az ország háborúból való kiugrásának elképzelését, tartva az ország esetleges német megszállásától és annak kedvezőtlen következményeitől. Szombathelyi Kállay elgondolásából viszont egyetértett a magyar megszálló erők hazaszállításával, részben a belső rend, részben pedig Kárpátok vonalának védelme miatt. A szovjet Vörös Hadsereg erői egyre jobban megközelítették a Kárpátok előterét. 1944 elejére – az angolszász hatalmaktól érkező figyelmeztetésekkel párhuzamosan azonban Kállaynak is be kellett látnia, hogy a háborúból való kilépés szempontjából elkerülhetetlen a Szovjetunióval való kapcsolatfelvétel.² Magyarország miniszterelnöke azonban hallani sem akart erről.

Az 1943-as tapogatózásokot követően 1944. január 24. Szombathelyi vezérezredes megbeszélést folytatott Hitlerrel, azzal a céllal, hogy elérje a német fél beleegyezését az Ukrajna területén álló magyar megszálló erőknek a Kárpátokhoz történő közelebb hozatalába és a Kárpátok védelmébe. Szombathelyi azonban nemleges választ kapott.³

1944. február 12-én maga Horthy intézett levelet Hitlerhez, Szombathelyi pedig 1944. február 14-én fordult Wilhelm Keitelhez. A levelekben a magyar fél továbbra is kitartott azon elképzelése mellett, hogy a magyar csapatokat csak a Kárpátok védelmére kellene bevetni, mivel azok a Kárpátokra támaszkodva komoly ellenállást tudnának kifejteni a támadó szovjet erőkkel szemben.⁴ A németek részéről azonban nem érkezett semmilyen válasz.

* A tanulmány a TÁMOP-4. 2.2/B-10/1-2010-0008 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

¹ Ungváry Krisztián: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Budapest, 2005. (A továbbiakban: Ungváry 2005.) 250. o.; *Hadtörténelmi Levéltár* (a továbbiakban: HL), VKF 1. oszt. Tájékoztató, 1944. január 10.

² Dombrády Lóránd: *Hadsereg és politika Magyarországon 1938–1944*. Budapest, 1986. (A továbbiakban: Dombrády 1986.) 340., 353–357. o.

³ Lakatos Géza: *Ahogy én láttam*. Budapest, 1992. (A továbbiakban: Lakatos 1992.) 135. o.

⁴ HL Tanulmánygyűjtemény (a továbbiakban: TGY) 3297. *Ólvedi Ignác*: *Visszaemlékezések, hozzászólások, megjegyzések az 1944. október 15-i kiugrási kísérlet során Budapesten és az 1. magyar hadseregnél történt eseményekhez*. 1989. (A továbbiakban: *Ólvedi* 1989.) Vitéz Szombathelyi Ferenc vezérezredes 1944. február 14-én, Wilhelm Keitel vezérezredeshez küldött levele.

1944 januárjától az Ukrajna területén lévő magyar megszálló erők helyzete egyre rosszabbra fordult, ezért 1944. februári budapesti látogatását követően, Kállay tudtával 1944. március 11–12-én Lakatos Géza vezérezredes, a megszálló erők parancsnoka Berchtesgadenben megbeszélésen vett részt Kurt Zeitzlerrel, valamint Hitlerrel. Lakatos előadta a magyar fél fent említett elgondolásait, ezekkel szemben Hitler azonban továbbra is elutasítóan viselkedett.⁵

A németek a magyar fél viselkedéséből – már 1943-ban is – azt a következtetést vonták le, hogy Magyarország már nem szándékozik teljes erőbedobással a közös ügyért harcolni, illetve az első adandó alkalommal meg fogja próbálni a háborúból való kilépést. Németország ezt minden eszközzel igyekezett megakadályozni, mivel Magyarországról, mint stratégiai fontos területről és gazdasági bázisról, valamint a magyar honvédség még meglévő erőinek felhasználásáról nem mondhatott le.⁶ Ennek érdekében már 1943. szeptember 30-án elkészült Magyarország megszállásának első terve Margarethe fedőnév alatt.

Március 15-én az esti órákban Jagow német követ átadta Horthynak Hitler meghívását, amelyben a Führer azzal az ürüggyel invitálta Klessheimbe a kormányzót, hogy ott a keleti hadszíntéren lévő magyar erőkről kíván tárgyalni. Horthy és kísérete március 18-án érkezett meg Klessheimbe. A németekkel folytatott tárgyalások során a kormányzó és kísérete azonban nem tudta lebeszélni Hitlert az ország már elhatározott megszállásáról, így a rövid találkozót követően a magyar delegáció hazaindult.⁷

A kormányzó és küldöttségének távolléte alatt, március 19-én komolyabb ellenállás nélkül lezajlott Magyarország német megszállása, amely jelentős mértékben hátráltatta a magyar 1. hadsereg 1944 januárja óta részlegesen megkezdett, amúgy is akadozottan menő mozgósítását. A március 22-i szállítással és közlekedéssel foglalkozó német rendelkezések akadályozták egyrészt a Tisza–Bodrog vonalon át, így a Galícia irányába történő csapatszállításokat, másrészt a már mozgósított 2. páncélosadosztály alakulatai nem hagyhatták el békehelyőrségeiket, továbbá az 1. hadsereg-parancsnokság sem tudta elfoglalni a Kárpátoknál kijelölt törzsszállását.⁸

A német rendelkezéseket azonban rövid időn belül enyhítették, majd pedig feloldották. A Tisza-záróvonal teljes feloldása mellett visszavonták a magyar katonai alakulatok együtt-tartásáról szóló intézkedést is.⁹ A magyar 1. hadsereg erőinek a határra történő felvonulása így 1944. március végétől folytatódhatott.

Az ország megszállásakor hozott német rendszabályok hatályon kívül helyezésével párhuzamosan a német fél, Hans von Greiffenberg tábornok, a magyarországi német katonai attasé közvetítésével sürgette a már mozgósított magyar egységek mellett a 20. és 25. gyaloghadosztályok, valamint a 27. (székely) könnyűadosztály mozgósítását.¹⁰

A magyar 1. hadsereget érintő eseményekkel párhuzamosan a jobbpárti Ukrajna területén egyre rosszabbul alakultak az események a magyar megszálló csapatok számára. 1944. március 4-én megindult az 1. Ukrán Front proszkurov–csernovici hadművelete. Március 24-én a szovjet 1. gárda harckocsi és 21. gárda gépesített dandár főerői – az 1. harckocsihadsereg alárendeltségében – Usztecskónál kijutottak a Dnyeszterhez. Usztecskó térségében a magyar 201. könnyűadosztály egységei védekeztek az előretörő

⁵ Lakatos 1992. 80–88. o.

⁶ Dombrády 1986. 332. o.

⁷ Horthy Miklós: Emlékirataim. Budapest, 1990. 278–285. o.

⁸ Szabó Péter – Számvéber Norbert: A keleti hadszíntér és Magyarország 1943–1945. Budapest, é. n. (A továbbiakban: Szabó – Számvéber) 54. o.

⁹ HL VKF 1. oszt. Tájékoztató, 1944. március 26.

¹⁰ HL VKF 1. oszt. Tájékoztató, Hans von Greiffenberg 1944. március 30-i levele a Honvéd Vezérkar főnökéhez, vitéz Szombathelyi Ferenc vezérezredeshez.

szovjet csapatokkal szemben. A hadosztályt azonban az 1. harckocsihadsereg egységei már március 25-én Kolomeára vetették vissza.¹¹

Március 28-án Kolomea szovjet kézre került, március 29-én Obertyn előtt harcoksitámadás érte a 21. könnyűhadosztályt. A hadosztály erőit a nyugatabbra lévő Dombó és Taracköz térségében gyülekeztették. Március végére már Delatynt és Nadwornát is birtokba vették a szovjet Vörös Hadsereg egységei, Stanislaut azonban többszöri támadást követően sem tudták elfoglalni. A szovjet 1. harckocsihadsereg erői nagyjából a Stanislau–Nadworna–Delatyn–Jarmemcsa–Jablonow–Kosow–Vinnyica–Beregomet vonalon védelembe mentek át.¹²

A magyar megszálló erők egyre aggasztóbb helyzete mellett továbbra is megmaradt a korábbi ellentét a német és magyar hadvezetés között a magyar 1. hadsereg feladatát illetően. Március 28-án Lembergben Náday István vezérezredes a magyar 1. hadsereg parancsnoka, valamint Lakatos Géza vezérezredes megbeszélést folytatott Erich von Manstein tábornaggal, a német Dél Hadseregcsoport parancsnokával. A megszólalás középpontjában a magyar 1. hadsereg bevetése, annak leendő feladatai, illetve bevetésének körülményei álltak. A magyar fél itt a saját csapatok felkészületlenségére és hiányos páncélelhárítására hivatkozva továbbra is kitartott azon elgondolása mellett, hogy a magyar 1. hadsereget a Kárpátok védelmére kellene bevetni, nem pedig az attól keletre lévő, sík területeken, ahol könnyű prédát jelentene a motorizált, illetve páncélos szovjet erőknek.¹³

1944. április 1-jén a kormányzó beleegyezését adta a magyar csapatoknak a Kárpátok vonalán túli alkalmazására.¹⁴ A kormányzó döntésének következtében, illetve az egyre erőteljesebb német nyomás hatására Náday István vezérezredes nem vállalta tovább az 1. magyar hadsereg irányítását. Utóda 1944. április 1-jétől Lakatos Géza vezérezredes lett.¹⁵

A magyar 1. hadsereg végleges feladatát Hitler 1944. április 2-án kiadott 7. számú hadműveleti parancsában határozta meg. Ennek megfelelően a magyar hadseregnek egyrészt biztosítania kellett a Kárpátok hágóit, valamint be kellett tömnie az 1. Ukrán Front által megindított proszkurov–csernovici hadművelet nyomán a német 1. páncélos- és a 8. tábori hadseregek között létrejött közel 200 km-es hadműveleti rést.¹⁶

A német XI. hadtestparancsnokság bekapcsolódása a magyar 1. hadsereg támadó hadműveleteinek előkészületeibe (1944. április 11–16.)

Április 11.

A német XI. hadtestparancsnokságot 1944. április 11-én a magyar 1. hadsereg alárendeltségébe utalták. A parancsnokság ezen a napon azt az utasítást kapta, hogy jelenlegi tartózkodási helyéről Debából április 15-ig összes részével érkezzen be Strybje, ahová

¹¹ Ungváry 2005. 257. o.; Бабаджанян, А. Х., Попель, Н. К., Шалин, М. А., Кравченко, И. М.: Люки открыли в Берлине. Боевой путь 1-й гвардейской танковой армии. Воениздат, (A továbbiakban: Бабаджанян – Попель – Шалин – Кравченко) http://nkosterev.narod.ru/vov/mem_3/luki_4.html (A letöltés utolsó időpontja: 2012. augusztus 25.)

¹² Uo.

¹³ Szabó – Számvéber 55. o.; Erich von Manstein: Verlorene Siege. Wels, Welsermühl, 1957. 606. o.

¹⁴ HL VKF 1. oszt. Tájékoztató 1944. április 1.

¹⁵ HL TGY 3384. Őlvedi 1989.; Adonyi-Náredy Ferenc: Az 1. magyar hadsereg Galíciában és Kárpátokban kifejtett harctevékenységének hadászati és hadműveleti jelentősége. 5. o.

¹⁶ Ravasz István: Magyarország és a Magyar Királyi Honvédség a XX. századi világháborúban 1941–1945. Debrecen, é. n. (A továbbiakban: Ravasz) 130. o.; Szabó – Számvéber 55. o.

a magyar 1. hadsereg parancsnoksága is áttelepülőben volt.¹⁷ A hadtestparancsnokságot saját alakulatok nélkül bocsátották a magyar hadsereg rendelkezésére. A parancsnokság alárendeltségébe tartozó seregtesteket, a német 57. és 88. gyaloghadosztályokat, valamint a B Hadtestcsoport maradványait így április 12-étől a Lengyel Főkormányzóság területén, Krakko központtal működő hadkerület-parancsnokság közvetlen alárendeltségébe utalták.¹⁸

A hadtest-közvetlen alakulatok közül egyedül a 411. tüzérparancsnokság és az ellátó csapatok egy része kapcsolódott be a kezdetektől fogva a magyar 1. hadsereg galíciai támadó hadműveletének élőkészületeibe. Az ugyancsak a hadtestparancsnokság közvetlen alárendeltségébe tartozó 51. hadtest híradó-osztály, az ellátó csapatok zöme, illetve a hadtest térképészeti osztály további felfrissítésre Debában maradt, és a hadkerület-parancsnokság utasításának megfelelően csak később csatlakozott a német XI. hadtestparancsnoksághoz.¹⁹

A hadkerület-parancsnokság emellett arról is határozott, hogy XI. hadtestparancsnokság közvetlen alárendeltségében lévő 411. tábori csendőr osztagot a saját, a 601. utász-ezredtörzset pedig az Észak-Ukrajna Hadseregcsoport alárendeltségébe utalják.²⁰

Április 12.

Április 12-én reggel 7 órakor a XI. hadtestparancsnokság első lépcsője elindult a Lemberg-től 45 km-re nyugatra található köztes szállásra, Sadowa-Wiszniára. Reggel 9 órakor a hadtestparancsnokság második lépcsőjeként annak megbízott parancsnoka Theo-Helmut Lieb altábornagy, vezérkarának főnöke Hellmuth Schultze ezredes és 1. vezérkari tisztje Hans Schiele alezredes is elindult Debából Lembergbe, ahová a délutáni órákban érkeztek meg.²¹

A német XI. hadtestparancsnokság fent említett tisztjei a nap folyamán két alkalommal vettek részt megbeszélésen a német Észak–Ukrajna Hadseregcsoport lembergi főhadiszállásán, előbb Theodor Busse altábornaggyal, a hadseregcsoport vezérkari főnökével, majd pedig Walter Model tábornaggyal, a hadseregcsoport parancsnokával. A megbeszélések középpontjában a XI. hadtestparancsnokságnak a magyar 1. hadseregnek történő alárendelésével, illetve a szovjet, és saját erők, különösképpen a magyar hadsereg aktuális helyzetével kapcsolatban felmerült kérdések álltak.²²

Április 13.

Április 13-án, nagyjából 12 és 13 óra között a német XI. hadtest parancsnokságának teljes állománya megérkezett új harcálláspontjára, Stryjbe. A nap folyamán a parancsnokság vezető tisztjei ismét több megbeszélésen vettek részt. A magyar 1. hadsereghez bocsátott német összekötő törzs vezetője, Dirmeyer ezredes, illetve a hadsereg parancsnoka vitéz Lakatos Géza vezérezredes tájékoztatta a hadtest parancsnokát, vezérkari főnökét

¹⁷ HL Mikrofilmtár, Kriegstagebuch des Generalkommando XI. Armeekorps für die Zeit von 11. 4.– bis 31. 5. 1944. (a továbbiakban: HL KTB Gen. Kom. XI. A. K.) 1944. április 11.; HL VKF H. Csf. 304. doboz, 1944. április 12.

¹⁸ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 11.

¹⁹ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 11.

²⁰ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 11.; A 601. utász-ezredtörzs 1944. április 27-én érkezett vissza Lembergől, az Észak-Ukrajna Hadseregcsoporttól Nadwornába, a XI. hadtestparancsnoksághoz. KTB Gen. Kom. XI. A. K. 1944. április 27.

²¹ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 12.

²² HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 12.

és 1. vezérkari tisztjét a várható alárendeltségi viszonyokról, illetve a tervezett támadás során végrehajtandó feladatokról. Ennek értelmében a hadtestparancsnokság a magyar 2. páncélosadosztály, a 16. gyaloghadosztály és a 2. hegyidandár részeinek április 15-étől történő alárendelésével számolhatott.²³ Másrészt, az április 17-i támadásra vonatkozóan a hadtestparancsnokság azt a nagy vonalakban megfogalmazott utasítást kapta, hogy erőivel a magyar 1. hadsereg alárendeltségében a Stanislautól délnyugatra lévő területről a Dnyeszter és a Kárpátok között támadjon, és vegye birtokba a Kolomea–Luka vonalat.²⁴

Április 14.

A reggeli órákban a XI. hadtest parancsnoksága a magyar 1. hadsereg vezérkari főnökétől azt a tájékoztatást kapta, hogy az előzetes tervvel ellentétben a 16. gyaloghadosztályt nem a XI. hadtestparancsnokságnak, hanem a Kiss István altábornagy által irányított magyar VII. hadtestnek rendelik alá. Emiatt a VII. hadtest átvette a Stanislauból dél–délnyugati irányba tervezett támadás irányítását, a XI. hadtest parancsnokságának feladata pedig a keleti irányú, Nadworna felé történő támadás felügyelete lett. A német hadtestparancsnokságot emellett arról is informálták, hogy április 15-étől alárendeltségébe lép a magyar 2. páncélosadosztály, a német 561. (önjáró) páncélvadász-osztály, illetve a 2. hegyidandár Dósa-csoportja.²⁵

Április 15.

Április 15-én a magyar 2. páncélosadosztály, a 2. hegyidandár két zászlóaljából és két ütegeből álló, vitéz Dósa Endre ezredes parancsnoksága alatt álló Dósa-csoportja, valamint az 561. (önjáró) páncélvadász-osztály a német XI. hadtestparancsnokság alárendeltségébe került. A Dósa-csoportot a nap folyamán a 2. páncélosadosztálynak rendelték alá.²⁶

Április 15-én, a délelőtti órákban a hadtest parancsnoksága nagyvonalakban ismertette alárendelt egységeivel a magyar 1. hadsereg – április 17-i támadással kapcsolatban kiadott – utasítását. Ennek értelmében a XI. hadtest erőinek Solutwina területéről megindulva el kellett foglalniuk a Bystrica-Nadwornianska folyó nyugati partját Nadworna és a Grabowiecztől 3 km-re északra található erdőcske között, majd hídfőt kellett létesíteniük Nadwornánál.²⁷

A német XI. hadtestparancsnokság emellett megparancsolta, hogy a 2. páncélosadosztály egységei – köztük a Dósa-csoport is – április 15-ről 16-ra virradó éjjel hajtsák végre a készenléti állásokba történő felvonulásukat.²⁸

Az említett hadosztály parancsnoka, Osztovics Ferenc ezredes azonban úgy határozott, hogy április 15-éről 16-ára csak a 4. gépkocsizó lövészzászlóalj, a 2. gépkocsizó tüzérosztály és a 3/II. harckocsi zászlóalj fogja végrehajtani a felvonulást. A hadosztály fennmaradó része pedig a 16-áról 17-ére virradó éjjel fog eleget tenni a hadtestparancsnokság utasításának.²⁹

²³ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 13.

²⁴ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 13.

²⁵ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 14.

²⁶ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 15.; HL VKF 634/hdm. csf. 1944. Harctudósítás. A 2. páncélosadosztály Nadworna–Tlumaczyk–Slobodka–Lesna-i harcáiról (a továbbiakban: Harctudósítás) 4., 1944. április 15.

²⁷ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 15.

²⁸ Harctudósítás 4., 1944. április 15.

²⁹ Uo.

Osztovics ezredes döntésének a háttérében az állt, hogy a páncélosadosztály számára mindössze egyetlen rossz minőségű út állt rendelkezésre, a készenléti helyekre történő felvonuláshoz. Amennyiben a hadosztály teljes állománya egyszerre próbálta volna igénybe venni ezt az utat, annak következményeként komoly torlódásokkal kellett volna számolni.³⁰

Április 16.

Egy nappal a tervezett támadás előtt a német XI. hadtestparancsnokság által kiküldött biztosítások és a 2. páncélosadosztály felderítése révén megállapítást nyert, hogy a hadtest tervezett főcsapásának sávjába eső Molotkow–Hwozd–Zurakitól 2 km-re keletre lévő 514-es magaslatot, a Lachowcze–Bohorodczany általános vonalat csak gyengébb szovjet csapatok, a szovjet 11. lövészhadtest alakulatai tartják megszállva. A délután folyamán a kiküldött felderítő egységek jelentették továbbá, hogy a Molotkowtól délnyugatra lévő Bitkowban ellenséges csapatok tartózkodnak. Emellett a Molotkowtól keletre lévő, Nadworna irányába futó, illetve a Nadwornát Bohorodczanyval összekötő műúton néhány ellenséges harcokcsit is észleltek.³¹

Április 16-án a délutáni órákra, illetve a 16-áról 17-ére virradó éjjel a XI. hadtestparancsnokság alárendeltségébe tartozó erők elfoglalták kiindulási pozícióikat. A Sándor István ezredes parancsnoksága alatt álló Sándor-csoport a 3. harcokcsiezred II. zászlóaljával, a 3. gépkocsizó lövészezred 4. gépkocsizó lövészzászlóaljával, a 2. gépvontatású könnyű tarackos tüzérosztállyal, a 6. gépvontatású könnyű tarackos tüzérosztály egy ütegével, a 2. felderítő-zászlóaljjal és a 3. gépkocsizó utászszázaddal beérkezett Solotwina térségébe. Szintén Solotwina térségében gyülekeztek a német 561. (önjáró) páncéldáosz-társzázalagból másfél századnyi erői is.³²

A Bercsényi László ezredes által irányított Bercsényi-csoport a 3. harcokcsiezred I. zászlóaljával, a 3. gépkocsizó lövészezred 6. gépkocsizó lövészzászlóaljával és a 6. gépvontatású könnyű tarackos tüzérosztály két ütegével és a német 561. (önjáró) páncéldáosz-osztály három önjáró páncéltörő ágyújával a Lachowczétól nyugatra lévő területen foglalta el pozícióit. A Dósa-csoport erői pedig Bitkowitztől nyugatra helyezkedtek el, felkészülve az április 17-i támadásra. Emellett hadtest-tartalékként a 3. gépkocsizó lövészezred 5. gépkocsizó lövészzászlóalja, valamint az 52. légvédelmi tüzérosztály légvédelmi gépágyús ütege a Rosulna körüli területen gyülekezett.³³

A támadásra történő előkészületek mellett változás történt a német XI. hadtestparancsnokság élén is. Az új parancsnok Rudolf von Bünau altábornagy április 16-án 13:00 körül érkezett be a hadtest-harcálláspontra, átvéve ezzel az irányítást annak megbízott parancsnokától, Theo-Helmut Lieb altábornagytól, aki másnap már el is hagyta a hadtest harcállásponjtját.³⁴

³⁰ Harctudósítás 4., 1944. április 15.

³¹ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 16.

³² HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 16.; *Galló Krisztián: A magyar királyi 2. páncélosadosztály galíciai harcai II. rész. Belvedere Meridionale*, 2003. 3–4. sz. (A továbbiakban: *Galló II.*) 35. o.

³³ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 16.; *Galló II.*, 35. o.

³⁴ Rudolf von Bünau altábornagyot 1944. március 20-án nevezték ki a XI. hadtestparancsnokság élére. *Günter Wegmann: Formationgeschichte und Stellenbesetzung der deutschen Streitkräfte 1815–1990*. Osnabrück, 1990. 6. o.; HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 16–17.

A német XI. hadtest erőinek offenzívája Kolomea előterében (1944. április 17–26.)

Április 17.

A magyar 1. hadsereg keretén belül végrehajtandó támadást megelőzően a német XI. hadtestparancsnokság a reggeli órákban harcálláspontját Rozniatowból Rosulnára helyezte át. Az alárendeltségébe tartozó alakulatok zöme pedig nagyjából délelőtt 9–10 órára befejezte előkészületeit. Ezzel párhuzamosan zajlott a különböző német–magyar csapattesteknek a hadművelési területre történő kiszállítása. 09:30 körül az Észak-Ukrajna páncélos tancsoport hét Panzer IV típusú harckocsija érkezett be a XI. hadtesthez. A harckocsik a Sándor-csoport támadásának támogatását kapták feladatul.³⁵

A korábbi utasításoknak megfelelően a páncélosadosztály jobbszárnyán elhelyezkedő Sándor-csoportnak és a német 561. (önjáró) páncélvadász-osztály másfél századnyi erőinek Solotwinából megindulva Molotkowon és Hwozdon keresztül nyomulva birtokba kellett venniük Nadwornát. A balszárnyon lévő Bercsényi-csoportnak és a német 561. (önjáró) páncélvadász-osztály három önjáró páncéltörő ágyújának Lachowcze és Zuraki térségéből megindulva el kellett foglalnia Grabowieczet, majd a Bystrica-Nadwornianska folyón átkelve be kellett vennie Fitkowot és Cycilowot, és északi irányból támogatnia kellett a közvetlenül Nadwornát támadó saját csapatokat.³⁶

A 2. páncélosadosztály erőihez északról, Bohorodzany térségében a 16. gyaloghadosztály egységei csatlakoztak. Mivel a páncélosadosztály tervezett támadási sávjának jobbszárnyán, a komoly magassági szintkülönbségeket mutató terepszakaszon nem tartózkodtak német–magyar alakulatok, ezért a Dósa-csoport azt a feladatot kapta, hogy a jobbszárny biztosítására foglalja el Bitkowot, majd létesítsen hídfőt Pniownál a Bystrica-Nadwornianska folyón.³⁷

Habár a támadás kezdetének időpontját 14 órában határozták meg, a 2. páncélosadosztály egységei már 12 óra körül harcérintkezésbe kerültek a szovjet erőkkel. A Bercsényi-csoport erői a kiindulási helyre történő előrevonás közben szovjet T–34 típusú harckocsikba ütköztek Starunia térségében.³⁸

A csoport harckocsijai itt egy magaslaton próbáltak felkapaszkodni, amikor egy T–34-es tüzet nyitva rájuk több Turán harckocsit is harcképtelenné tett. A szovjet páncélos közel két óráig tartoztatta fel a század támadását, mire sikerült kilőni. Ezt követően további két T–34-es bukkant fel, amelyek közül a 2. páncélosadosztály erői további egyet megsemmisítettek. Ennél az összecsapásnál estek át a Turán 75 típusú magyar páncélosok a tűzkeresztségen.³⁹

A magyar 1. hadsereg támadása április 17-én, 14 órakor bontakozott ki. A magyar hadseregtől északra a német 1. páncélos hadsereg támadott. A német és magyar seregtestekkel szemben a zömmel Horodenkától észak–északnyugatra csoportosuló, Mihail Efmovics Katukov vezérezredes által irányított szovjet 1. harckocsihadsereg – 1944. április 25-étől 1. gárda harckocsihadsereg – 11. harckocsi hadteste és 8. gárda gépesített lö-

³⁵ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 17.

³⁶ Galló II. 35. o.; *Szerző nélkül*: A m. kir. 2. páncélosadosztály harcaiból 1. Nadvorna elfoglalása, 1944. április. 17–18. *Hadak Útján*, 1957. 5. sz. 16. o. (A továbbiakban: *Hadak Útján* 1.)

³⁷ Galló II. 35. o.; *Hadak Útján* I. 16. o.

³⁸ Harctudósítás 5., 1944. április 17.; HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 17.; Galló II. 35–36. o.

³⁹ A 2. páncélosadosztálynak nem ezek a harckocsik voltak az első veszteségei, mivel a hadosztály erői már április 13-án Lahowczenél és a Nadwornától nyugatra lévő területen harcba keveredtek szovjet egységekkel, melynek következményeképpen a magyar seregtest egy hősi halottat, három sebesültet, két páncélgépkocsit, egy személygépkocsit, valamint egy Botond terepjáró tehergépkocsit veszített. HL TGY 3216. *Kemény György*: Egy páncélos hadnagy naplója az 1944-es galíciai és dél-erdélyi harcokból, valamint angol hadifogságáról 1944–1945., 14.; Harctudósítás 3., 1944. április 13.

vészhadteste, valamint az attól délebbre elhelyezkedő, Kirill Szejmonovics Moszkaleno vezérezredes parancsnoksága alatt álló szovjet 38. összefegyvernemi hadsereg 11. és 101. lövész hadteste, valamint 18. gárda lövészhadteste védekezett.⁴⁰

A német–magyar erők számára több okból kifolyólag meglehetősen kedvezőek voltak a feltételek egy sikeres támadáshoz. Egyrészt a szovjet Legfelsőbb Főparancsnokság utasítására – az előzetesen kitűzött hadicélok elérését követően – a Georgij Konsztantyinovics Zsukov marsall irányítása alatt lévő 1. Ukrán Front április 17-én beszüntette további előrenyomulását,⁴¹ és a Torcin–Beresztecsko–Kolomea–Kuta terepszakaszon védelembe ment át, mivel a szovjet fél a továbbiakban erőinek és eszközeinek zömét a Kárpátoktól északra eső területen, a német Közép Hadseregcsoport arcvonalával szemben kívánta összevonni.⁴²

Másrészt a német és magyar alakulatok támadásának megállítására hivatott szovjet erők komolyan meggyengültek az eddigi, 1944-es hadműveletek során. Erre szemléletes példa a szovjet 1. harckocsihadsereg, amely a magyar 1. hadsereg támadásának megindulásakor nagyjából már csak 50 páncélossal rendelkezett, zászlóaljainak harcos létszáma pedig hozzávetőlegesen mindössze 100-100 fő volt.⁴³

Hasonlóan leharcolt állapotban volt a szovjet 38. összefegyvernemi hadsereg is. Az 1. harckocsihadseregtől 1944. április során átvett 18. gárda lövészhadtest hadosztályainak a hónap elején átlagosan mindössze 300–350 harcképes gyalogosa maradt. A hadtest alárendeltségébe tartozó lövészadosztályok tüzésége is jelentősen megcsappant. A 141. lövészadosztály 4 darab, a 226. lövészadosztály 11 darab, a 280. lövészadosztály pedig 7 darab löveggel rendelkezett, ami messze elmaradt a hivatalos kellálladékhoz képest.⁴⁴

Az 1944. április 17-én, 14 órakor meginduló hadműveletbe a földi csapatokon kívül a légierő is bekapcsolódott, Ju–87 (Stuka) típusú zuhanóbombázó repülőgépek támadták Nadwornát, bevezetve ezzel a páncélosok és a gyalogság támadását. A 2. páncéloshadosztály egységei közül a Sándor-csoport előrenyomulása csak nagyon lassan nyert teret, mivel a szovjetek elaknásították annak támadási sávját. Emiatt a páncélosok támadása csak az aknák felszedését követően indulhatott meg. A csoport ezt követően benyomult Molotkow területére, és egy ellenséges harckocsi kilövése mellett elfoglalta a települést.⁴⁵

⁴⁰ Москаленко, Кирилл Семёнович: На Юго-Западном направлении. 1943–1945. II. (A továbbiakban: Москаленко, Кирилл Семёнович) <http://militera.lib.ru/memo/russian/moskalenko-2/10.html> (Az utolsó letöltés időpontja: 2012. augusztus 25.); Люки открыли http://nkosterev.narod.ru/vov/mem_3/luki_4.html (Az utolsó letöltés időpontja: 2012. augusztus 25.)

⁴¹ Bár az 1. Ukrán Front további előrenyomulását megállítva 1944. április 17-én befejezte a proszkurov–csernovici hadműveletet, a támadó hadműveleteknek még lett volna egy utolsó szakasza. Zsukov tartva attól, hogy a német–magyar erők egy, Nizsnij–Petrow térségéből, valamint egy Stanislauból kibontakozó ellentámadással megpróbálják megsemmisíteni a Dnyeszter nyugati partján lévő erőket, megelőző csapást tervezett végrehajtani a szovjet 1. harckocsi- és a 38. összefegyvernemi hadsereggel. Ennek fő célja a németek Nizsnijnél és Petrownál lévő hídfőinek a felszámolása, valamint Stanislau városának az elfoglalása lett volna. A szovjet csapatok kimerültsége, korábbi veszteségei miatt Zsukov úgy gondolta, hogy hadseregei április 19-ére tudják befejezni átcsoportosításukat és a támadáshoz való felkészülésüket. Az 1. Ukrán Front parancsnoka ez által 1944. április 21–22-én akarta megindítani a megelőző csapást, amit azonban mind a német 1. páncéloshadsereg, mind pedig a magyar 1. hadsereg támadása is megelőzőtt. Москаленко, Кирилл Семёнович <http://militera.lib.ru/memo/russian/moskalenko-2/10.html> (Az utolsó letöltés időpontja: 2012. július 8.); Гетман, Андрей Лаврентьевич: Танки идут на Берлин, Через Днестр и Прут. http://militera.lib.ru/h/getman_al/06.html (Az utolsó letöltés időpontja: 2012. augusztus 25.)

⁴² Ölvedi 1989. 81 o.; Georgij Konsztantyinovics Zsukov: Emlékek, Gondolatok. Budapest, 1970. 409. o.

⁴³ Бабаджанян – Попель – Шалин – Кравченко, http://nkosterev.narod.ru/vov/mem_3/luki_4.html (Az utolsó letöltés időpontja: 2012. augusztus 25.)

⁴⁴ Москаленко, Кирилл Семёнович <http://militera.lib.ru/memo/russian/moskalenko-2/10.html> (Az utolsó letöltés időpontja: 2012. július 8.) Vö. Steven J. Zanoga, Leland S. Ness: Red Army Handbook 1939–1945. Stroud, Sutton Publishing, 1998. 35. o.

⁴⁵ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 17.; Harctudósítás 5., 1944. április 17.

A Bercsényi-csoport már röviddel a támadás megindulását követően elfoglalta a Zurakitól keletre lévő 514-es magaslatot és folytatta előrenyomulását a Horocholinától délre lévő 440-es háromszögelési pont magaslataira. A csoport támadása azonban az esőzések következtében teljesen felázott, mocsaras terep miatt komoly nehézségekbe ütközött.⁴⁶

A német XI. hadtest arcvonalán azonban nem ment mindenhol ilyen könnyen az előretörés. A 2. páncélososztály jobbszárnyán elhelyezkedő Dósa-csoport az utak elaknásítása és a Bitkowitzől északra és délre lévő magaslatokról jövő oldalazó géppuskatűz hatására csak lassan haladt előre.⁴⁷

Komoly gondok adódtak a német 561. (önjáró) páncélvadász-osztály támadási sávjában is, mivel három önjáró páncéltörő ágyúját az ellenséges páncélosok és páncéltörő ágyúk Lachowczéból jövő koncentrált tüze kilötte.⁴⁸ Ennek hatására a 3. gépkocsizó lövészrezd 5. lövészszázalóját – eddig hadtest-tartalékot – a 402-es magaslatnál lévő helyzet helyreállítására Lachowcze térségébe irányították előre.⁴⁹

A sötétség beálltakor a német XI. hadtest erői a következő vonalig jutottak előre: a Bitkow templomtól 1 km-re délre lévő Klewo-magaslat–Bitkow-kelet–Nadwornától 1 km-re nyugatra lévő, a Bystrica-Nadwornianska folyón átívelő híd–Hwozdától 2 km-re délnyugatra lévő erdő nyugati szegélye–Bania–514-es magaslattól 1 km-re keletre lévő kisebb erdő–440-es magaslat–Lachowcetzől 2 km-re nyugatra lévő 402-es magaslat.⁵⁰

A hadtestparancsnokság 18 óra körül utasítást adott az alárendeltségében lévő erőknek, hogy támadásukat az éjszaka folyamán is folytassák, és a teljes hadtest-arcvonal-szakaszon, különösen Nadwornától nyugatra és Grabowiecztől keletre próbáljanak meg hídfőket foglalni. A hadtestparancsnokság emellett arról is tájékoztatott, hogy támadás idejére a XI. hadtest alárendeltségébe utalják a 16. gyaloghadosztály egy harccsoportját – négy zászlóaljat és három üteget – amely nagyjából század erővel hídfőt létesített Bohorodczanytól keletre, illetve megszállta a település nyugati részét.⁵¹

19 óráig a meglévő részek mellett a XI. hadtesthez beérkezett az Észak-Ukrajna páncélos tancsoport törzse egy páncélgránátos zászlóaljjal, egy kettő századból álló utász-zászlóaljjal, egy három lövegből álló könnyű tábori tarack üteggel és egy 2 cm-es légvédelmi gépágyús üteggel. A csoport azonban nem kapcsolódott be a harccselekményekbe, hanem hadtest-tartalékként Rosulnára került.⁵²

20 óra körül a 2. felderítő zászlóalj Nadwornától nyugatra elérte a Bystrica-Nadwornianska folyót, az itt lévő hídon azonban egyelőre nem tudott átkelni. A Sándor-csoport alárendeltségébe tartozó 4. gépkocsizó lövészszázalój elfoglalta a Hwozdától északnyugatra lévő magaslatokat, majd az ott elterülő erdőn keresztülhaladva az esti órákban elérte a folyó nyugati partját. A nap végére a Bercsényi-csoport egységei birtokba vették a 440-es háromszögelési pont magaslatait, sőt egészen Grabowieczig jutottak. A Dósa-csoport Bitkow központjáig, illetve az attól északra és délre lévő magaslatok vonaláig nyomult előre.⁵³

⁴⁶ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 17.; Harctudósítás 5., 1944. április 17.

⁴⁷ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 1.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo.

⁵² Uo.

⁵³ Harctudósítás 5., 1944. április 17.

Mialatt a XI. hadtest alárendeltségébe tartozó csapatok lendületesen haladtak előre, addig az 1. hegyvidandár erői már 1944. április eleje óta veszteségteljes harcokat folytattak Delatynnál, amely az összecsapások során több alkalommal is gazdát cserélt.⁵⁴

A hadtest balszárnyán elhelyezkedő 16. gyaloghadosztály zöme, valamint a Puchner-csoport április 17-én az esti órákig, helyenként súlyosabb helység harcok árán elérte a Bohorodczany–Czerniejew–Tysmienica–Ostrynia vonalat, felvéve az összeköttetést az ettől északra előrenyomuló és Tlumaczot is elfoglaló német 1. páncélos hadsereg alárendeltségébe tartozó német III. páncélos hadtesttel.⁵⁵

Április 17-én a magyar 1. hadsereg támadása az utasításoknak megfelelően, viszonylag zökkenőmentesen haladt előre, miközben a hadsereg egységei hét szovjet harckocsit lőttek ki.⁵⁶

Április 18.

Valamivel éjjél után a hadtestparancsnokságtól a Dósa-csoport azt az utasítást kapta, hogy létesítsen hídfőt Pniownál, a Sándor-csoportnak birtokba kellett vennie a Nadwornától nyugatra és északra lévő, a Bystrica-Nadwornianska folyón átívelő hidakat. A Bercsényi-csoportnak – kivéve a Lachowczével szemben álló biztosító századot – elért helyzetben észak felé kellett biztosítania és el kellett foglalnia a Grabowiecztől keletre lévő hidat.⁵⁷

A Sándor-csoport hajnalban indította meg támadását a Nadwornától nyugatra lévő hídnál, ahol igen erős ellenséges ellenállásba ütközött. Nagyjából 10 óraker a 2. felderítő zászlóaljnak, illetve a 3. utászszázad erőinek sikerült átkelnie a felrobbantott hídon, és elfoglalni Nadworna nyugati bejáratát.⁵⁸ A híd mielőbbi helyreállításának érdekében az előző nap beérkezett Észak-Ukrajna páncélos tancsoport utász zászlóaljának törzsét és egy utász századát is Nadwornához irányították.⁵⁹

A Sándor-csoportnak végül nagyjából 19 óraker sikerült Nadwornát teljesen elfoglalnia, és erőivel a sötétség beálltáig a Pniow-dél–Pniow-kelet–Strymba-dél–Nadwornától keletre lévő erdő nyugati szegélye–Nazawizowtól 1 km-re keletre lévő 417-es magaslat–Nazawizow északi szegélye általános vonalat érte el.⁶⁰

A Bercsényi-csoport támadása Grabowiecz térségében a kedvezőtlen terepadottságok miatt csak nagyon lassan nyert teret. Ennek ellenére a Bercsényi-csoportnak a nap végére mégis sikerült részeivel Cycilownál és Fitkownál átkelnie a folyón, illetve megszállnia a Przerostól 1 km-re északra lévő út-vasútkereszteződést.⁶¹

Mivel a csoport zöme még mindig a folyó nyugati partján vesztegelt és az északi szomszédnak, a 16. gyaloghadosztálynak a támadása elakadt, és nem tudott lépést tartani a 2. páncélos hadosztály erőivel, ezért Bercsényi ezredes megállította a további támadást, és elért pozícióban biztosította a további egységek előrenyomulását.⁶² A Dósa-csoportnak a nap folyamán a szívósan védekező ellenséges erőkkel szemben, megfelelő műszaki erők hiányában nem sikerült Pniownál átkelnie a Bystrica-Nadwornianska folyón.

⁵⁴ HL VKF H. Csf. 304. doboz, 1944. április 9–17.

⁵⁵ Harctudósítás 5., 1944. április 17.; *Ungváry* 2005. 260. o.; *Szabó – Számvéber* 55. o.

⁵⁶ HL VKF H. Csf. 304. doboz, 1944. április 17.

⁵⁷ Harctudósítás 6., április 18.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 18.

⁶⁰ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 18.; Harctudósítás 6., 1944. április 18.

⁶¹ Uo.

⁶² *Hadak Útján* I. 16. o.; *Galló* II. 37. o.

A csapatok harctevékenysége mellett a XI. hadtestparancsnokság már nagyjából 18 órakor kiadta alárendelt erőinek április 19-ére vonatkozó feladataikat. Ennek megfelelően a 2. páncélosadosztály egyik csoportjának április 19-én Lomadzynon keresztül támadást kellett indítania Sadzawka és Iwanowce elfoglalására, míg másik részével Dobrotowon keresztül hátba kellett támadnia a Delatyn térségében harcoló szovjet egységeket, és fel kellett vennie az összeköttetést az ott harcoló 1. hegyidandárral.⁶³

Április 19.

A további előrenyomulás pontosabb és szervezettebb irányítása érdekében a 2. páncélosadosztály parancsnoksága reggel 8 óra körül Nadwornára települt át. A hadosztály egységei közül elsőként az előőrsnek kijelölt Poroszlay-csoport, az 5. gépkocsizó lövész- zászlóalj megerősítve páncélos egységekkel és tüzérséggel kezdte meg támadását, amely azonban a felázott erdei utak, aláaknázott, vagy sok esetben felrobbantott hidak miatt komoly nehézségekbe ütközött.⁶⁴

A csoport ennek ellenére dél tájban birtokba vette a Nadwornától keletre lévő Krasznát és Majdan Gornyt. A Poroszlay-csoport egy megerősített százada pedig azt az utasítást kapta, hogy támadja hátba a Delatyntól északra lévő szovjet csapatokat. Ennek a feladatnak a végrehajtására azonban nem került sor, mivel az 1. hegyidandár egységei addigra már megtisztították a települést és annak térségét az ellenséges erőktől.⁶⁵

A Bercsényi-csoport zöme – a csoport egyes részei már előző nap átkeltek a folyón Cycilow és Fitkow térségében – Nadworna északi térségébe átcsoportosulva indította meg további támadását.⁶⁶ A csoport azt a feladatot kapta, hogy az itt lévő hid helyreállítását követően folytassa előrenyomulását Paryszcz, Hawrylowka irányába, amelyet a helyreállítási munkálatok miatt csak 17 órakor tudott megkezdeni.

A Sándor-csoport keleti irányba előrenyomulva követte a Poroszlay-csoport erőit, a Dósa-csoport átkelt a Bystrica-Nadwornianskán és megindult Delatyn irányába, hogy ott megteremtse az összeköttetést az 1. hegyidandár erőivel.⁶⁷ A sötétség beálltával a XI. hadtest erői a következő vonalat érték el: Dobrotow-kelet–Krasna-dél–Kopanka-dél–Kubajowka-dél–Majdan Sredni-kelet–Glinki-kelet és észak.⁶⁸

A XI. hadtest egységeinek támadása a besötétedést követően is folytatódott. A Poroszlay-csoport az esti órákban birtokba vette Kubajowkát. A Bercsényi-csoport a Nadwornától északra lévő hídon történő átkelést követően elérte, majd elfoglalta Tarnovicza-Lesnát, amelyet csak gyengébb szovjet gyalogos egységek védtek.⁶⁹ A Sándor-csoport a hadosztály előőrseit követve a késő esti órákban elérte Majdan Gornit. A településtől keletre lévő úton a csoport gépesített erői a felázott terep, és az így kialakult óriási torlódás miatt mozgásképtelenné váltak. Sándor ezredes emiatt azt az utasítást adta, hogy harccsoportja hagyja hátra járműveit, és világosodásig gyalogosan folytassa előrenyomulását.⁷⁰

⁶³ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 18.; Harctudósítás 7., 1944. április 19.

⁶⁴ Harctudósítás 7., 1944. április 19.; [sz. n.] A m. kir. 2. páncélosadosztály harcaiból, II. Előretörés a nadwornai hídfőből, 1944. IV. 19–23. *Hadak Útján*, 1957. 5. sz. (A továbbiakban: *Hadak Útján* II.) 16. o.

⁶⁵ *Hadak Útján* II. 16. o.

⁶⁶ HL TGY 3216. , 16.; HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 19.

⁶⁷ *Hadak Útján* II. 16. o.

⁶⁸ HL KTB. Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 19.

⁶⁹ HL TGY 3216. 16. o.

⁷⁰ Harctudósítás 7., 1944. április 19.

A hadműveletekkel párhuzamosan, 14 óra körül egy újabb egység, a német 503. nehézpáncélos-osztály hét Tiger E típusú, bevethető harckocsival rendelkező század erejű páncélos harcsoportja érkezett be Nadwornára. A hadtestparancsnokság úgy számolt, hogy egy rövidebb karbantartást követően a harckocsik április 21-ére már bevethető állapotban lesznek.⁷¹

A támadás folytatásával, és az újabb egységek beérkezésével párhuzamosan alárendeltségi változások történtek a német XI. hadtestnél. Egyrészt döntés született, hogy Dósa-csoport kilép a 2. páncélososztály állományából, és visszakerül a 2. hegyidandár alárendeltségébe, amely azt az utasítást kapta, hogy Delatynon keresztül érje el Oslawy-Bialét. Másrészt az 1. és 2. hegyidandárt a 2. hegyidandár parancsnoksága alatt a német XI. hadtest alárendeltségébe utalták.⁷² A 2. hegyidandár valamennyi egysége ugyanis ekkorra már elérte Delatyn–Dora térségét.⁷³

Április 19-én az esti órákban a XI. hadtest parancsnoksága megfogalmazta a másnapra, április 20-ára kitűzött feladatokat. Ennek megfelelően a hadtest erőinek el kell foglalniuk a Jablonow–Peczenizyn–Iwanowce–Bednarowka vonalat. Az 1. hegyidandárnak Jablonow, a 2. hegyidandárnak Peczenizyn irányába kell megindulnia, míg a 2. páncélososztálynak az Iwanowce–Bednarowka vonalat kell birtokba vennie.⁷⁴

Ennek az utasításnak a hátterében egyrészt az állt, hogy a XI. hadtest parancsnoksága a további előrenyomulás során el akarta kerülni saját egységeinek feltorlódását a Prut-völgyében, másrészt pedig a hegyidandárokat olyan irányban kívánta előrevonni, hogy a parancsnokság alárendeltségébe tartozó erők Kolomeát majd több irányból támadhassák.⁷⁵ Így a támadó erők közül a 2. páncélososztály csoportjainak az északi szárnyon, a 2. hegyidandárnak a centrumban, míg az 1. hegyidandárnak a déli szárnyon kellett Kolomea irányába előrenyomulniuk.

Az április 19-i hadműveletek során a XI. hadtest erői egy T–34-es típusú harckocsit lőttek ki. A hadtest északi szomszédja, a magyar VII. hadtest Tysmeniczától délre egy sor település elfoglalását követően megközelítette Ottyniát.⁷⁶ Április 19-ére a magyar 1. hadsereg erői tehát elérték az Oslawy-Biale–Lanczyn–Majdan Sredny–Winograd–Krzywotuly–Tarnowicz Polna vonalat.⁷⁷

Április 20.

Az előző nap kapott utasításnak megfelelően, április 20-án reggel 6 óra körül az 1. hegyidandár három zászlóalja megindult az Oslawy-Biale körüli területről Luczyn keresztül Jablonow irányába. Az 1. hegyidandár zöme és a 2. hegyidandár azonban továbbra is a Delatynnál, illetve az attól délre lévő területen gyülekezett, mivel az egyre jobban megáradó Prut megakadályozta a csapatok gyors átkelését. Ennek következményeképpen az itt álló erők csak 12 óra tájában kezdhették meg előrenyomulásukat, miután az utász alakulatok helyreállították az itt lévő hidat.⁷⁸

⁷¹ Ez a század erejű páncélos harcsoport ekkor összesen kilenc Tiger E típusú harckocsival rendelkezett, amelyek közül kettőt még a Nadwornába történő megérkezés előtt javítási célból Sanokba szállítottak. A harcsoport ezt a két harckocsit csak 1944. április 26-án kapta vissza. *Wolfgang Schneide: Tigers in Combat I. Mechanicsburg, Stackpole Books, 2004. 131. o.; HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 19.*

⁷² HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 19.

⁷³ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 20.

⁷⁴ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 19.

⁷⁵ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 20.

⁷⁶ *Kurt Mehner: Die Geheimen Tagesberichte der Deutschen Wehrmachtführung im Zweiten Weltkrieg 1939–1945. X., 1. März 1944– 31. August 1944. Osnabrück, 1985. 140. o.*

⁷⁷ HL VKF H. Csf. 304. doboz, 1944. április 19.

⁷⁸ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 20.

Ugyancsak 6 óra körül indult meg a 2. páncélosadosztály harccsoportjainak támadása. A Sándor-csoport – amely azt az utasítást kapta, hogy zárja le a Bednarowkától nyugatra lévő erdő keleti szegélyét – Glinki területről megkezdte előrenyomulását Bednarowka irányába. A Sándor-csoport a feladatát ellenséges ellenállás nélkül végrehajtotta.⁷⁹

A Poroszlay csoport erőinek birtokba kellett venniük Sadzawkát és Iwanowczét, majd utóbbi területén kellett gyülekezniük. A csoport még a délelőtt folyamán elfoglalta Lanczynt, azonban további előrenyomulása során Sadzawka nyugati szegélyénél, valamint a Kupankától és Kubajowkától délre lévő erdőkéjzáratoknál szívós ellenséges ellenállásba ütközött.⁸⁰ A csoport ennek ellenére folytatta támadását, és előbb Sadzawkát két oldalról elvágyva elfoglalta a Sadzawkát Iwanowczével összekötő műút egy szakaszát, majd pedig 19 óra körül Sadzawka is a támadó erők kezére került.⁸¹

A 2. páncélosadosztály harmadik csoportosítása, a Bercsényi ezredes által vezetett harccsoport a nap folyamán nem vett részt komolyabb harccselekményekben, mivel Havrilovkán és Pariszczen gyülekezve erőinek rendezésén, illetve gépjárműveinek helyreállításán fáradozott.⁸²

A sötétség beálltával a 2. páncélosadosztály erői a Sadzawka-kelet–Bednarowkától nyugatra lévő erdő keleti szegélye vonalat érték el. A német XI. hadtest alakulatai közül az 1. hegyidandár az esti órákban is folytatta előrenyomulását, és csúccsal a nap végére már a Jablonowtól 6 km-re nyugatra lévő Berezow Nizynnél járt.⁸³

A XI. hadtestparancsnokságnak alakulataival – különösen a hegyidandárokkal – az összeköttetés megteremtése azonban komoly nehézségekbe ütközött, mivel a hadtestparancsnokság közvetlen alárendeltségébe tartozó 51. hadtest híradó-osztály még mindig felfrissítés alatt állt, és továbbra sem volt megfelelően ellátva híradástechnikai eszközökkel.⁸⁴ A rádióforgalmat emellett a magas fákkal borított, nyirkos erdők is komoly mértékben nehezítették.

Másnapra, április 21-ére a XI. hadtestparancsnokság azt az utasítást adta alárendelt alakulatainak, hogy folytassák támadásukat és foglalják el a Jablonow–Peczenizyn–Tlumaczyk–Slobodka Lesna vonalat.⁸⁵

A német XI. hadtest erői mellett a VII. hadtest is folytatta előrenyomulását. A 16. gyalogadosztály déli szárnya Winogradtól délre megteremtette az összeköttetést a 2. páncélosadosztály erőivel.⁸⁶ A gyalogadosztály egységei a támogatásukra rendelt német rohamlövegekkel ezt követően birtokba vették Ottyniát, illetve az attól keletre lévő magaslatot. Az itt folyó harcok során a magyar seregtest kisebb saját veszteségek árán nagyjából ötszáz szovjet hadifoglyot ejtett.⁸⁷ A magyar 1. hadsereg április 20-i hadműveletek során összesen három ellenséges harcokcsi kilövését jelentette.⁸⁸

A magyar 1. hadsereg és a német 1. páncélosadosztály támadása lendületesen haladt előre, és a velük szemben álló szovjet erők nem mutatkoztak elegendőnek az előrenyomulás megállítására, ezért az 1. Ukrán Front parancsnokának, Zsukov marsallnak a döntésére újabb egységeket csoportosítottak át a magyar 1. hadsereg és német 1. páncélosadosztály arcvonalszakaszával szembe. Április 20-án Zsukov marsall arról határozott, hogy a

⁷⁹ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 20.; Harctudósítás 8., 1944. április 20.

⁸⁰ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 20.; *Galló* II. 39. o.

⁸¹ Uo.

⁸² Harctudósítás 8., 1944. április 20.

⁸³ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 20.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ *Dálnoki Veress Lajos: Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt (1920–1945). II., München, 1972. 196. o.*

⁸⁸ HL VKF H. Csf. 304. doboz, 1944. április 20.

szovjet 4. gárda harcokcsihadsereg Alekszandr Ivanovics Akimov vezérezredes által irányított 6. gárda gépesített hadtestét a szovjet 1. harcokcsihadsereghez irányítják át.⁸⁹ A 6. gárda gépesített hadtest állományába ekkor a 16. és 17. gárda gépesített dandár, a 49. gépesített dandár, a 29., illetve 56. önálló harcokcsiezred, valamint az 1. gárda önjáró tüzérezred tartozott.⁹⁰

Április 21.

Habár a német XI. hadtestparancsnokság a további támadás időpontját április 21-én, a kora reggeli órákra tűzte ki, az a Prut-völgyében lévő hídrobantások, és a hadtest északi szárnyán lévő terepviszonyok – folyamatos esőzések miatt felzótalt, alapozás nélküli utak, sűrű aljnövényzetű erdős területek – miatt jelentősen késett.⁹¹

A XI. hadtest alárendeltségébe tartozó erők előrenyomulása nagyon lassan bontakozott ki. Az 1. és 2. hegyidandárok maradéka csak 12 óra körül kelt át Doránál a Pruton, a 2. páncélosadosztály egységei pedig 13:30-kor indították meg támadásukat Tlumaczyk és Slobodka Lesna ellen. A Sándor-csoport feladata – az időközben visszatagozódott Poroszlay-csoporttal – az volt, hogy súllyal a Prut völgyében nyomuljon előre és vegye birtokba Tlumaczykot. A Bercsényi-csoportnak – a Sándor-csoport néhány átadott egységével – előbb el kellett érnie a Swiety Jozef–Siedliska vonalat, majd onnan északra helyezett súlyponttal Rakowczyk–Slobodka Lesna vonal ellen kellett támadást indítania. A hadosztályparancsnokság utasításának megfelelően a 2. felderítő zászlóaljnak hadosztálytartalékként Majdan Srednin kellett hátra maradnia.⁹²

Sándor ezredes csoportja folytatva keleti irányú előrenyomulását, súlyos helységarcok árán az esti órákig birtokba vette a Sadzawkától északkeletre lévő Iwanowczt és az attól északra lévő magaslatokat. Emellett a csoport balszárnya, amely a műúttól északra támadott, zömmel elérte Majdan Srednit, Kubajovkát, illetve Swiety Jozef déli körzetét.⁹³

A Bercsényi-csoport Hawrilowkáról és Parisczéről Majdan Srednin és Glinkin keresztül nyomult tovább keleti irányba. A csoport elővédje Swiety Jozef-északon keresztül sikeresen visszaszorította a szembenálló szovjet csapatokat és estig megközelített Slobodka Lesnát.⁹⁴

A 2. páncélosadosztály támadása azonban kifulladásig látszott. Pintér vezérőrnagy, a 24. gyaloghadosztály parancsnoka a következőképpen számolt be erről: „Harcokcsijaink [2. páncélosadosztály] egy részét kilőtték, a megmaradt harcokcsik újabb bevetés előtt karbanhelyezésre szorulnak és a mély sárban mozogni sem igen tudnak. A pánc[élos] h[ad]o[sztály] gyalogsága négy nap óta szakadatlanul harcban van, teljesen kimerült és féltő, hogy még mielőtt a mi hadosztályunk [24. gyaloghadosztály] beérkezik és felvált-hatja, elveszti az eddig elért eredményeit.”⁹⁵

Emiatt a magyar 1. hadsereg parancsnoksága a 24. gyaloghadosztály mielőbbi bevetése mellett határozott. Ennek megfelelően a 24. gyaloghadosztály azt az utasítást kapta, hogy erőivel mielőbb érje el Nadworna térségét. Mivel azonban a seregtest gyalogságának beérkezésével április 24-e előtt nem lehetett számolni, – azok szállítóeszközök nélkül, gyalogszerrel folytatták felvonulásukat – ezért a hadsereg-parancsnokság azt a

⁸⁹ Лелюшенко, Дмитрий Данилович: Москва–Сталинград–Берлин–Прага. Записки командарма. http://militera.lib.ru/memo/russian/lelyushenko_dd/05.html (Az utolsó letöltés időpontja: 2012. július 10.)

⁹⁰ Uo.

⁹¹ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 21.; Harctudósítás 8., 1944. április 20.

⁹² Harctudósítás 8., 1944. április 21.

⁹³ Uo.

⁹⁴ Harctudósítás 8., 1944. április 21.

⁹⁵ HL TGY 3287. Gergelyfy Imre: Háborús napló. 6. o.

döntést hozta, hogy a 2. páncélosadosztály támogatására haladéktalanul be kell vetni a 24. gyalogadosztály tüzérségét, amely előreláthatólag már másnap, április 22-én reggelig be fog érkezni Nadwornára.⁹⁶

A 2. páncélosadosztály egységeivel ellentétben az 1. és 2. hegyidandárok egységei komolyabb ellenállás nélkül haladtak előre. Az esti órákban az 1. hegyidandár legelső részekkel elérte a Kolomeától délnyugatra lévő Utoropy–Stopczatow vonalat, míg a 2. hegyidandár csúccsal már a Peczenizyntől 5 km-re délnyugatra lévő Rungorynál járt.⁹⁷

Április 21-én este a hadtest alárendeltségébe tartozó alakulatok azt az utasítást kapták, hogy folytassák támadásukat, és foglalják el a Jablonow–Peczenizyn–Szeparowcze–Mlyniec-nyugat vonalat. Az 1. hegyidandárnak továbbra is Jablonow, a 2. hegyidandárnak pedig Peczenizyn térségében kellett folytatnia előrenyomulását. A 2. páncélosadosztálynak április 22-én a kora hajnali órákban folytatnia kellett támadását Szeparowcze kelet–Mlyniecz nyugat vonalra. Emellett északi szárnyát Slobodka Lesna-északra kellett visszakanyarítania, hogy biztosíthasson észak felé. Ennek oka az volt, hogy a XI. hadtest északi szomszédjának, a magyar VII. hadtestnek az erői lemaradtak az előrenyomulás során, így féltő volt, hogy a VII. hadtesttel szemben álló szovjet egységek északról támadást intézzenek a Bercsényi-csoport fedezetlen balszárnyával szemben.⁹⁸

A páncélosadosztálynak adott későbbi parancsban, annyiban módosítottak a kitűzött célokon, hogy reggel 6 órai kezdettel a teljes hadosztály-arcvonalszakaszon először az április 21-ére elrendelt támadási célra – Tlumaczyk-kelet, Slobodka Lesna-nyugat – kellett támadni, és csak ezt követően lépett életbe a korábban kiadott utasítás a Szeparowcze-kelet–Mlyniecz-nyugat vonal eléréséről.⁹⁹

A 2. páncélosadosztályt emellett a német 503. nehézpáncélos-osztály század erejű páncélos harccsoportjával is megerősítették, amely a hadosztály alárendeltségében, hadosztálytartalékként egyelőre Iwanowczen maradt.¹⁰⁰

Április 22.

A kora reggeli órákra az 1. hegyidandár teljes állománya megszállta az Utoropy–Stopczatow vonalat, emellett a dandár a Pistynnél és Zarwanicánál lévő, a Pistynka folyón átívelő hidakhoz biztosításokat küldött előre. A 2. hegyidandár előrenyomulását folytatva csúccsal elérte Rungoryt, majd 11 óra körül század erejű szovjet köteléket vert ki Peczenizyn területéről. A dandár a délután folyamán elérte Sopow nyugati térségét.¹⁰¹ A két hegyidandár között azonban Kluczow térségében továbbra is ismeretlen erejű elengedélyes egységek tartózkodtak.

A hegyidandárok előrenyomulását segítette, hogy hajnali 3 órától az utánpótlásukat már akadálytalanul tudták szállítani a Delatyntól délre lévő, az 1. hegyidandár által helyreállított 7,5 tonna súlykorlátozású hídon keresztül. A dandárok támadását azonban még nem tudták nehézfegyverek támogatni, mivel a helyreállított híd nem volt elég erős ahhoz, hogy páncéltörő ágyúkat, vagy önjárólövegeket áthozhassanak azon keresztül. Ennek mielőbbi orvoslására a német 42. utászászlóaljzat is a híd további megerősítésére utasították.¹⁰²

⁹⁶ HL TGY 3287. *Gergelyfi Imre*: Háborús napló. 6. o.

⁹⁷ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 21.

⁹⁸ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 21.; Harctudósítás 8–9., 1944. április 21–22.

⁹⁹ Harctudósítás 8., 1944. április 21.

¹⁰⁰ Harctudósítás 9., 1944. április 22.

¹⁰¹ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 22.

¹⁰² HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 21.

A 2. páncélososztály reggel 6 óra kitűzött támadása a felzárkózás és az előkészületek nehézségei miatt csak dél körül indulhatott meg. A Sándor-csoport 5. gépkocsizó lövészászlóalj Iwanowczéről megindulva Tlumaczyk ellen támadott, azonban a település vasútállomásának térségéből megindított szovjet ellenlökés a zászlóaljat Iwanowczére vetette vissza. A 4. gépkocsizó lövészászlóalj Kubajowka területéről támadta Tlumaczykot, biztosító részeit pedig egészen a 341-es pontig tolta előre. Mivel az erőknek egy részét a szovjet egységek a Jassyenna-i erdőből átkarolták, a zászlóalj kénytelen volt kivonni erőit Tlumaczykból.¹⁰³

A késő délutáni órákban az 5. gépkocsizó lövészászlóalj megerősítve a német 503. nehézpáncélos osztály század erejű páncélos harcsoportjának hét Tiger E típusú harckocsijával ismételten támadásba lendült, és a Pruttól délre lévő magaslatokról jövő erős oldalazó tűz, és a komoly elaknásítás – Tlumaczyknál nagyjából 400 aknát szedtek fel – ellenére kijutott a településtől keletre lévő területre, a támadás itt azonban elakadt.¹⁰⁴

A 2. páncélososztály Bercsényi-csoportja a nap folyamán nem hajtott végre komolyabb hadműveleteket. A csoport április 21-éről 22-ére virradó éjjel és 22-én délelőtt felzárkózott elővédjéhez, majd a Slobodka Lesna-i útkereszteződéstől nyugatra Swiety Jozef-észak felé szárnyát visszakanyarítva védelemre rendezkedett be. Ennek oka a már korábban is említett tény volt, hogy a 2. páncélososztály északi szomszédja, a VII. hadtest alárendeltségébe tartozó 16. gyaloghadosztály nagyjából 8 km-re lemaradt a Bercsényi-csoporthoz képest. A 16. gyaloghadosztály a délután folyamán újabb támadást indított, azonban ez sem vezetett eredményre. A hadosztály így egyelőre nem tudta csökkenteni déli szomszédjával szembeni lemaradását.¹⁰⁵

A 2. páncélososztály tartaléka, a 2. felderítő-zászlóalj Bredtheimre vonult előre és biztosította a Bercsényi-csoport szabadon maradt északi szárnyát. A zászlóalj részeivel Molodylov-keleten és Hotoskovnál felvette az összeköttetést a 16. gyaloghadosztály jobbszárnyán küzdő 16. felderítő-osztállyal.¹⁰⁶

A 2. páncélososztály támadása a kitűzött célt azonban így sem érte el. Az április 22-i támadás során a német XI. hadtest erői hat ellenséges páncéltörő ágyút semmisítettek meg egy Panzer IV típusú harckocsi elvesztése mellett, amely a szovjet aknák következményeképpen vált harcképtelenné.¹⁰⁷

A XI. hadtest parancsnoksága április 23-ára azt az utasítást adta alárendelt erőinek, hogy folytassák támadásukat, és foglalják el a Szeperowcze–Mlyniec nyugat vonalat. A 2. páncélososztály Sándor-csoportjának el kellett foglalnia Tlumaczykot, majd zömével Szeperowcze ellen kellett támadást indítania, a maradék egységek pedig azt az utasítást kapták, hogy kössék le a Rakovczyknál álló szovjet erőket.¹⁰⁸

A Bercsényi ezredes által irányított csoportnak – kiegészülve többek között a 2. felderítő zászlóaljjal – először a Slobodka Lesna-i útkereszteződést kellett birtokba vennie, majd zömével Mlyniec-re, részeivel pedig a Rakovczyk-i szovjet csapatok hátába kellett támadnia. A támadás kezdetének időpontját – tüzérségi előkészítést követően – 14 órára tűzték ki.¹⁰⁹

¹⁰³ Harctudósítás 9., 1944. április 22.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ Uo.

¹⁰⁶ Uo.

¹⁰⁷ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 22.

¹⁰⁸ Harctudósítás 10., 1944. április 23.

¹⁰⁹ Uo.

Az időpont meghatározásában az játszott szerepet, hogy az eddigi harcselekmények során nyilvánvalóvá vált, hogy a szovjet csapatok Kolomeát az északon szárnyon a Tlumaczyk-kelet–Rakowczyk–Slobodka Lesna védőállásban kívánják megvédeni. A német–magyar hadvezetés emellett azt is biztosra vette, hogy ennek a védelmi vonalnak a teljes megszervezéséig a szovjetek Tlumaczyk megtartásáért mindent meg fognak tenni.¹¹⁰ Ennek következményeképpen a magyar, illetve német fél is tisztában volt azzal, hogy a küszöbönálló támadás sikere a megfelelő szervezésen és tüzérségi előkészítésen múlik majd.

A 24. gyaloghadosztály egységei azt a feladatot kapták, hogy minél hamarabb érhék el Iwanowcze–Swiety Jozef–Sadzawka területét. A hadosztály bevetésével a hadtestparancsnokság újabb lendületet kívánt adni a Kolomea bevételét célzó hadműveleteknek. A gyaloghadosztályt úgy akartak bevetni, hogy az a Prut-völgyben északnyugati irányból támadhassa Kolomeát.¹¹¹

A 2. páncélosadosztály a 24. gyaloghadosztály általi felváltást és a Slobodka Lesna térségébe történő átcsoportosítást követően előbb északi irányba nyomult volna előre, majd ezek az erők Kolomeától keletre déli irányba fordultak volna, hogy elérhessék a Kolomeáról Zablotowba vezető műutat. Ezeknek az egységeknek itt kellett volna felvenni az összeköttetést a délről támadó, a Pruton Trosciankán átkelő két hegyidandárral. A magyar 1. hadsereg erőinek ezzel a hadmozdulattal kellett volna megvalósítani támadási céljukat, bekeríteni Kolomea védőit, és birtokba venni a közlekedési csomópontként komoly jelentőséggel bíró várost.¹¹²

A támadó hadművelet végrehajtása előtt a 2. páncélosadosztály átcsoportosítását azért kívánták végrehajtani, mivel a Slobodka Lesna térségének terepadottságai sokkal jobban kedveztek a páncélos erőknek, mint a hadosztály eddigi, a 24. gyaloghadosztály által átveendő sávjában. A magyar 1. hadsereg parancsnoksága a 2. páncélosadosztály leendő feladatát a 24. gyaloghadosztállyal akarta végrehajtatni, mivel úgy vélték, hogy a gyaloghadosztály mind élőerőben, mint pedig tüzérségét illetően erősebb, mint a napok óta harcban álló páncélosadosztály. Ezt az elgondolást azonban a XI. hadtest parancsnoksága nem osztotta, különösen azért, mivel véleményük szerint a Kolomea bekerítésében oroszánrészt vállaló csoportosításnak a lehető legmozgékonyabbnak kell lennie, és a rendelkezésre álló erők közül erre egyedül a 2. páncélosadosztály alkalmas.¹¹³

Április 23.

Az 1. hegyidandár április 23-án reggel az Utoropy–Sztopczaow-kelet–Myszynnyugat vonalon állt. A kiküldött felderítők megállapították, hogy a Kolomeától 8 km-re délkeletre lévő Pilipyn, illetve Trosciankánt nem tartózkodnak ellenséges csapatok. Emellett a Kolomea–Zablotow úton élénk gépjárműforgalmat jelentettek.¹¹⁴

A reggeli órákra a 2. hegyidandár két zászlóaljjal már Sopow nyugati szegélyénél állt. A dandár felderítői jelentették, hogy Sopow területén mindössze egy szakasznyi erejű ellenség tartózkodik. Emellett az is megállapítást nyert, hogy a Kolomea felé vezető híd továbbra is épségbe van, illetve a híd 500 m-es körzetében és Kolomea nyugati szegélyénél sáncmunkák folynak.¹¹⁵

¹¹⁰ Harctudósítás 10., 1944. április 23.

¹¹¹ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 23.

¹¹² Uo.

¹¹³ Uo.

¹¹⁴ Uo.

¹¹⁵ Uo.

Ezen a napon az 1. hegyidandár erői részekkel Matyjowcéra, a 2. hegyidandár egy-ségei pedig Sopow-nyugatról megindulva, az ottani Prut-hídon átkelve Kolomea nyugati részére akartak előrenyomulni, azonban a tervezett támadásokat végül le kellett fűjni. Ennek fő oka a dandárok elégtelen páncélelhárítása volt. Mindkét dandár ugyanis egyenként csak három–három páncéltörő ágyúval rendelkezett, amelyekhez csak 120 lövészhöz elegendő lőszerjavadalmazás állt rendelkezésre. Másrészt pedig a német 561. (önjáró) páncélvadász-osztályt a Delatyn térségében lévő híd csekélyebb teherbírása miatt továbbra sem lehetett előrevonni a hegyidandárok területére. A páncélvadász-osztályhoz hasonlóan egyelőre a hegyidandárok tüzerütegei sem tudtak felzárkózni a támadáshoz.¹¹⁶ Ennek következtében féléo volt, hogy a páncéltörő fegyverekkel hiányosan felszerelt magyar seregtesteket a szovjet páncélos-, illetve gépesített kötelékek ellenlökése veszélyes helyzetbe sodorná.¹¹⁷

A hegyidandárok további támadásának szempontjából tehát létfontosságú volt a Delatyntól délre lévő híd megerősítése, mivel a nehézfegyverzet csak egy megfelelően erős hídon keresztül kelhetett át biztosan, és támogathatta a további támadást. Nagyjából 16 óra körül a híd megerősítésére útba indították a német 42. utász-zászlóalj, majd pedig az 561. (önjáró) páncélvadász-osztály egy századát haladéktalanul a 2. hegyidandárnak rendelték alá. A század azt az utasítást kapta, hogy másnap 12 óráig érkezzen be a 2. hegyidandár harcálláspontjára Rungoryba.¹¹⁸

Április 23-án a délelőtt a 2. páncéloshadosztálynál a támadásra történő felkészüléssel telt. A hadosztály parancsnoksága emellett azzal a kéréssel fordult a 24. gyaloghadosztályhoz, hogy a Swiety Jozefre kerülő nyíregyházi 12. gyalogezredének egy zászlóaljával a Sándor-csoport és a Bercsényi-csoport közötti hézagot, egy másik zászlóaljával pedig a Bercsényi-csoport hátát biztosítsa.¹¹⁹

Előbbire azért volt szükség, mivel a hadosztály felderítése a két csoport között található erdős területen ismeretlen erejű ellenséges csapatokat állapított meg, amelyek egy ellenlökéssel a Tlumaczykot támadó Sándor-csoport északi szárnyát könnyedén veszélybe sodorhatták volna. A Bercsényi-csoport hátának biztosítását pedig továbbra is az tette szükségessé, hogy a csoporttól északra előrenyomuló 16. gyaloghadosztály egységei még mindig komoly lemaradásban voltak, melynek következtében Bercsényi ezredes csoportja észak felől teljesen fedezet nélkül maradt.¹²⁰ A 12. gyalogezred zászlóaljainak a 2. páncéloshadosztálynak történő alárendelésére azonban ezen a napon még nem került sor.

Április 23-án ezzel párhuzamosan zajlott a 24. gyaloghadosztály tüzerőségének előrevonása is, azonban a rossz útviszonyok miatt a 2. páncéloshadosztály támogatására ki-rendelt tüzerőség egységei közül csak a 22. és 78. tábori tüzerosztályok zöme érkezett be 14 óráig Sadzawkára, melynek keleti szegélyénél került sor a tüzelőállások kialakítására. A 23. és 24. tábori tüzerosztályok csak a késő délután folyamán foglalták el tüzelőállásaikat és nyitottak tüzet a szovjet állásokra.¹²¹

A 2. páncéloshadosztály Bercsényi-csoportjának támadása 13 órakor indult meg. A Mátyássy százados irányítása alatt álló biztosító csoport elfoglalta a Poharytól délre található Prut-hídat, lezárva ezzel a Slobodka Lesna-i műutat mind északi, mind pedig déli irányba. A csoport ezt követően a Slobodka Lesna-i útkereszteződést próbálta meg

¹¹⁶ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 22.

¹¹⁷ Uo.

¹¹⁸ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 23.

¹¹⁹ Harctudósítás 10., 1944. április 23.

¹²⁰ Uo.

¹²¹ Bene János – Szabó Péter: Huszonnégyes honvédek a Kárpátokban. A m. kir. 24. gyaloghadosztály története 1944–1945. Nyíregyháza, 1997. (A továbbiakban: *Bene – Szabó* 1997.) 28. o.; HL TGY 3287. 7. o.

birtokba venni. A késő esti órákra, a csoport kezére került az itt lévő támponttá kiépített gyárépület, a támadás azonban így is kifulladás.¹²²

A Sándor-csoport 16¹⁵-kor indította meg támadását az 5. gépkocsizó lövészzászlóalj-jal. A zászlóalj nyugati irányból, a 4. gépkocsizó lövészzászlóalj pedig északról támadta Tlumaczykot. Bár a település területén a szovjet erők komoly ellenállást mutattak a saját tüzéség hatásos támogatásának köszönhetően a zászlóaljak lendületesen haladtak előre. Az 5. gépkocsizó lövészzászlóalj a Tlumaczyk központjánál lévő, felrobbantott és aknákkal lezárt hídon nem tudott átkelni. A 4. gépkocsizó lövészzászlóalj egészen a templomban lévő szovjet állásig jutott, azonban ezt elfoglalni már nem tudta. A zászlóalj ennek ellenére folytatta előrenyomulását Tlumaczyk területén, azonban a Jassyenna-i erdőből ismételt újabb támadás érte a csoport hátát, így a Sándor-csoport kénytelen volt ezen erőit kivonni a városból és Tlumaczyk északi szegélyénél megállni.¹²³

A XI. hadtest alakulatainak támadásával párhuzamosan érkeztek be a 24. gyaloghadosztály további egységei is a 2. páncélosadosztály arcvonala mögötti Iwanowcze–Swiety Jozef–Sadzawka gyülekezési területre.¹²⁴

21 óra körül a XI. hadtestparancsnokság megfogalmazta a másnapi feladatokat. A 2. páncélosadosztálynak április 24-én tovább támadva el kellett érnie a Szeparowcze–Mlyniec vonalat, a teljes felváltást előkészítve nélkülözhető, szabad erőit pedig a nap folyamán északi irányba kellett eltolnia. A hadtest parancsnokságának intézkedése szerint a hadosztály zömének felváltására csak az április 24-éről 25-ére virradó éjjel kerül sor.¹²⁵ A hegyidandárok pedig azt az utasítást kapták, hogy foglalják el a Pruton történő átkelés szempontjából jelentős magaslatokat, és a lehető legnagyobb arcvonalszakaszon jussanak ki a Prut bal partjához.¹²⁶

Április 24.

Reggel 6 óra körül az 1. hegyidandár két zászlóaljával megkezdte előrenyomulását Matyjowce irányába. A dandár jobbszárnyának a biztosítására további két zászlóaljat Kowalowka–Kropiwiszcze térségébe, egy zászlóaljat pedig Pistynbe irányítottak. Az 1. hegyidandár parancsnoksága követte alakulatait és annak harcálláspontja már Kropiwiszcze déli részén működött. Kora délutánra az 1. hegyidandár erői elérték Pilipy.¹²⁷

A 2. hegyidandár amely ugyancsak a reggeli órákban indította meg támadását, komolyabb szovjet ellenállás nélkül délutánra elfoglalta a Sopow délnyugati szegélye–Wierbiaz Wyzny templomtól 2 km-re északkeletre lévő hid–Wierbiaz Wyznytól nyugatra lévő erdő északi szegélye–332-es magaslat–361-es magaslat (Hliboka Dolina) vonalat.¹²⁸

Április 25-ére a hegyidandárok azt az utasítást kapták, hogy tegyék meg a szükséges előkészületeket a másnapi támadásra. A XI. hadtestparancsnokság különösen a Pruton történő átkeléshez nélkülözhetetlen eszközök összegyűjtését emelte ki, mivel a dandárok egyike sem rendelkezett felfújható csónakokkal.¹²⁹

¹²² Harctudósítás 10., 1944. április 23.

¹²³ Uo.

¹²⁴ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 23.

¹²⁵ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 23., Harctudósítás 11., 1944. április 24.

¹²⁶ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 23.

¹²⁷ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 24.

¹²⁸ Uo.

¹²⁹ Uo.

Az 1. hegyidandár zavartalan előrenyomulásának következményeképpen a német XI. hadtestparancsnoksága arra a téves megállapításra jutott, hogy Kolomea térségében a szovjetek minden rendelkezésre álló erejüket a Pruttól északra lévő területek védelmére vetették be. Úgy gondolták, hogy ennek köszönhetően nem került sor komolyabb szovjet ellenállásra, illetve páncélosokkal támogatott ellenlökésekre a XI. hadtest déli támadó csoportosításával szemben.¹³⁰

Az elkövetkezendő napok eseményei azonban komolyan rációfoltak a hadtestparancsnokság elgondolásaira. Ugyanis április 24-25-étől kezdve érkezett be Kolomea térségébe, a szovjet 38. összefegyvernemi hadsereg arcvonala mögé a Jevgenyij Petrovics Zsuravljov altábornagy által irányított szovjet 18. összefegyvernemi hadsereg parancsnoksága, azzal a céllal, hogy tehermentesítse az 1. Ukrán Front déli szárnyát. A 18. összefegyvernemi hadsereg – amely a Kolomea térségében lévő, illetve az attól délre eső arcvonalszakasz védelmének irányítását vette át – alárendeltségébe a 11. lövészhadtest és a 17. gárda lövészhadtest került.¹³¹

A hadtest balszárnyán lévő 2. páncélosadosztály tehát azt az utasítást kapta, hogy április 24-én folytassa támadását, és érje el a Szeparowcze–Mlincecz vonalat. Ezt követően az egységeknek az április 24-éről 25-ére virradó éjjel úgy kellett csoportosulniuk, hogy hajnalban készenlétből támadást indíthassanak általában Kamionka–Mliniecz irányában. A páncélosadosztály egységeinek állásait pedig a 24. gyaloghadosztálynak kellett átvenniük. A felváltás alól kivételt képeztek a 2. páncélosadosztály közvetlenül harcban álló erői, illetve tüzérsége.¹³²

A páncélosadosztály mögé ekkorra már felzárkóztak a 24. gyaloghadosztály egységei. Az ungvári seregtest jobbszárnyán, a Prutra támaszkodva Szekeres Géza ezredes 21. gyalogezrede, a centrumban a Virágh István ezredes irányítása alatt álló 24. gyalogezred helyezkedett el. A hadosztály balszárnyán a Muzsay Ferenc ezredes által irányított 12. gyalogezred foglalta el készenléti állásait.¹³³

A 24. gyaloghadosztály tüzérségét pedig két csoportosításra osztották. Ezek közül az egyik a déli, Gergelyfy Imre ezredes által irányított csoportosítás volt, melynek alárendeltségébe a 23., 24. és 78. tüzérosztályok tartoztak. A Saáry István ezredes parancsnoksága alatt álló északi csoportosítás pedig a 22. tüzérosztály és az I. gépvontatású tarackosztály felett rendelkezett.¹³⁴

A 2. páncélosadosztály egységei közül a Sándor-csoport az április 23-áról 24-ére virradó éjjel is szakadatlanul harcban állt Tlumaczyk területén. A sötétben a csoport kötelékei összekeveredtek, emellett több szovjet ellenlökés is érte azokat. Először a Tlumaczyktól északra található 341-es magaslatról, majd pedig a műút felől bontakozott ki egy-egy szovjet támadás. Később pedig déli irányból, a Prut déli partjáról átkelt szovjet kötelékek is támadásokat hajtottak végre a csoporttal szemben. A támadásokat sikerült megállítani, az 5. gépkocsizó lövészszázlólaj a műút mentén előrenyomuló szovjet páncélos egységekkel szemben a tüzérség hatékony tüzére támaszkodva állásait meg tudta tartani.¹³⁵

¹³⁰ HL KTB Gen. Kom. XI. A. K., 1944. április 24.

¹³¹ A 11. lövészhadtest és a 17. gárda lövészhadtest a szovjet 38. hadsereg állományából került át a 18. összefegyvernemi hadsereghez. Míg a 11. lövészhadtest állománya már viszonylag huzamosabb ideig tartozott a 38. hadsereghez, addig az 1. gárda hadseregtől erősítésként megkapott 17. gárda lövészhadtest csak néhány napig volt a 38. hadsereg alárendeltségében, mielőtt átadták volna a 18. hadseregnek. *Москаленко, Кирилл Семёнович* <http://militera.lib.ru/memo/russian/moskalenko-2/10.html> (Az utolsó letöltés időpontja: 2012. július 11.)

¹³² Harctudósítás 11., 1944. április 24.

¹³³ HL TGY 3287., 8.

¹³⁴ HL TG. 3287. 8. o.; *Bene – Szabó* 1997. 41. o.

¹³⁵ Harctudósítás 11., 1944. április 24.

Emellett a Pruton átkelt erőket is sikerült visszavetni. A szovjet egységek így Tlumaczyk keleti részén, az ettől északra lévő erdő szélén, illetve a 341-es magaslatnál beásták magukat. A 2. páncélosadosztály jelentése szerint az ellenség komoly tüzéséggel és sok aknavetővel rendelkezett.¹³⁶

A Bercsényi-csoportnál sokkal kritikusan alakultak az események. Bár a Mátyássy-század harcokcsijai eljutottak a Poharytól délre található hídig, a támogatásukra rendelt gyalogság a szovjet csapatok erős tüzében nem tudta követni a páncélosokat. Mátyássy Miklós százados erőinek így páncélosokkal kellett az élelmet és lőszeret is szállítani, ezeket a szovjet páncéltörő ágyúk azonban kilőtték. A Mátyássy-század ebben a helyzetben kénytelen volt nyugati irányba visszavonulni.¹³⁷

A Bercsényi-csoportot a Mátyássy-század visszavonulásával párhuzamosan a Slobodka Lesna felől Swiety Jozefre vezető műút mentén érte egy komolyabb, zászlóalj erejű – nagyjából húsz harcokcsival megerősített – szovjet támadás. Támadás bontakozott ki a Slobodka Lesnától délnyugatra és északnyugatra lévő erdőből is, amelyeket a páncélosadosztály erői megfelelő gyalogsági támogatás hiányában nem tudtak teljesen megtisztítani. A szovjet ellenlökés hatására a Bercsényi-csoport egységei kénytelenek voltak a műút mentén fokozatosan nyugat felé visszavonulni. A szovjet harcokcsik közül a hadosztály erői összesen tizenhatot lőttek ki.¹³⁸

A 2. felderítő-zászlóalj Swiety Jozef-keleten a műúttól északra lévő szárnyát Bredtheimre visszakanyarítva felvételi állást foglalt.¹³⁹ A Bercsényi-csoportnál kialakult helyzet tisztázására kiküldött Jezierski László vezérkari őrnagy a 6. gépkocsizó lövész-zászlóaljjal és egyéb összeszedett páncélos egységekkel a 2. felderítő-zászlóaljhoz csatlakozva a Bercsényi-csoport Molodylov és Nova Wies térségében történő gyülekezését biztosította.¹⁴⁰

A 2. páncélosadosztály alakulatainak visszavonulásával egy időben a 24. gyaloghadosztály 12. gyalogezredét – a korábbi kéréseknek végre eleget téve – a páncélosadosztálynak rendelték alá. Az ezred május 12-éig a hadosztály alárendeltségében maradt.¹⁴¹

A 12. gyalogezred a Bercsényi-csoport támogatására délután 15 órakor, a 2. felderítő-zászlóalj felvételi állásain keresztülhaladva megindította ellentámadását, amelyet a Marjankai erdő szegélyére és a Slobodka Lesna-i műútra fektetett tüzéséggel zavaró tűz vezetett be. Elsőként a 12/I. zászlóalj, illetve az ezredközvetlen páncéltörő ágyús és aknavető alosztályok tettek kísérletet arra, hogy megállítsák a Slobodka Lesna térségéből megindított szovjet támadást. A hatékony tüzéséggel és aknavető-tűztámogatás ellenére kezdetben csak a Boskó Károly főhadnagy által vezetett 2. század támadása tudott teret nyerni Slobodka Lesna területén. A század vonalára ezt követően a zászlóalj további századai is felzárkóztak.¹⁴² A harcokba rövidesen bekapcsolódtak a 12/II. és 12/III. zászlóaljak is. A gyalogezred ellentámadása azonban a Bercsényi-csoport addig elért vonalát nem tudta biztosítani.¹⁴³

¹³⁶ Harctudósítás 11., 1944. április 24.

¹³⁷ HL TGY 3216., 17.

¹³⁸ HL KTB XI. A. K., 1944. április 24.; HL VKF H. Csf. 304. doboz, 1944. április 24.

¹³⁹ Harctudósítás 12., 1944. április 24.

¹⁴⁰ Uo.

¹⁴¹ Harctudósítás 12., 1944. április 24.; *Bene – Szabó* 1997. 29. o.

¹⁴² HL TGY 3231. *Huszár László: Visszaemlékezés a nyíregyházi m. kir. 12. honv. gyalogezred harcaira* 1944. március–1945. január. 6. o.

¹⁴³ *Bene – Szabó* 1997. 29. o.

A sötétség beálltával a XI. hadtest a Zalucze–Troscianka–361-es magaslat–332-es magaslat–Wierbiaz Wyzny templomtól 2 km-re északkeletre lévő híd–Sopow nyugati szegélye–Kniazdwor északi szegélye–Tlumaczyk közép–Slobodka Lesna nyugat arcvoalat tartotta.¹⁴⁴

A hadműveletekkel párhuzamosan, április 24-én a délutáni órákban megérkezett a XI. hadtest harcálláspontjára Lakatos Géza vezérezredes, a magyar 1. hadsereg parancsnoka, és Walter Model tábornagy, az Észak-Ukrajna Hadseregcsoport parancsnoka, hogy megbeszéljék a már közvetlenül Kolomea elfoglalására irányuló támadás részleteit.¹⁴⁵

A hadtest-harcállásponton folytatott megbeszélés értelmében a támadás időpontját április 25-éről április 26-án reggel 6 órára tolták el. Ezzel a német–magyar hadvezetés azt kívánta elérni, hogy a főcsapás zavartalanul, megfelelő előkészítés után indulhasson meg. A XI. hadtest előretörésével párhuzamosan északi szomszédjának, a VII. hadtestnek is meg kellett indítania támadását.¹⁴⁶

A terv szerint a 24. gyaloghadosztálynak április 25-én el kellett foglalnia Szeperowcze nyugati része–Rakowczyk térségét, míg a 2. páncéloshadosztály számára eredetileg megfelelőnek tűnt az április 26-i támadás megindításához Slobodka Lesna nyugati részének, illetve az attól nyugatra lévő erdős területek térsége. Az április 24-i, délutáni szovjet ellentámadás következményeképpen azonban ezek, a 2. páncéloshadosztály számára kijelölt készenléti területek elvesztek.¹⁴⁷

A kedvezőtlen események hatására a XI. hadtestparancsnokság úgy döntött, hogy április 25-én a 24. gyaloghadosztálynak Tlumaczyknál és attól északra lévő területen a 2. páncéloshadosztály ott lévő erőin keresztül kell megindítania korlátozott célú támadását a Szeperowcze–Rakowczyk vonal elfoglalására. A páncéloshadosztály ottani részeinek pedig azután kellett gyülekezésüket megkezdeniük, miután a 24. gyaloghadosztály áthaladt rajtuk. A 2. páncéloshadosztálynak – az alárendelt 12. gyalogezreddel együtt – ezt követően vissza kellett foglalnia eredeti készenléti területét Slobodka Lesna térségében.¹⁴⁸

Az április 24-i harcok során a német XI. hadtest alakulatai tizenhat szovjet harcokocsit és két páncéltörő ágyút lőttek ki. A hadtest alárendeltségébe tartozó magyar légvédelmi egységek lelőttek további két szovjet repülőgépet, míg egy harmadik a földön lett megsemmisítve.¹⁴⁹

Április 25.

A hajnali órákban a 24. gyaloghadosztály 21. és 24. gyalogezrede végrehajtotta a 2. páncéloshadosztály déli csoportosításának – Sándor-csoport – felváltását. Ezt követően a páncéloshadosztály parancsnokságától a 12. gyalogezred azt az utasítást kapta, hogy a hadosztály beérkezéséig az általa elért vonalban biztosítson. A gyalogezred az utasításnak megfelelően Brodki–Smeredzyna–Bredtheim–kelet általános vonalon védelemre rendezkedett be, 12/I. zászlóalja pedig Swiety Jozef-délen déli irányba biztosított. Emellett a 12. gyalogezred mögötti területen lévő tüzérséget a gyalogezred parancsnokának rendelték alá.¹⁵⁰

¹⁴⁴ HL KTB XI. A. K., 1944. április 24.

¹⁴⁵ Uo.

¹⁴⁶ Uo.

¹⁴⁷ Uo.

¹⁴⁸ Uo.

¹⁴⁹ Uo.

¹⁵⁰ Harctudósítás 12., 1944. április 25.

Az április 24-i harcokat követően a 2. páncélosadosztály Bercsényi-csoportja Nova Wies, illetve Molodylov térségében rendezte köteleiket, míg a felváltást követően a Sándor-csoport 4. gépkocsizó lövészzászlóalja Kubajovkán, 5. gépkocsizó lövészzászlóalja pedig Iwanowczen gyülekezett.¹⁵¹

A 2. páncélosadosztály egységeinek tervszerű gyülekezését komoly mértékben akadályozta a 12. gyalogezred balszárnyán lévő 12/II. zászlóalj és északi szomszédja, a 16. gyaloghadosztály jobbszárnya közötti, nagyjából 3 km széles hézagon keresztül kibontakozó szovjet támadás. A támadás a 12/II. zászlóaljat és az emögötti felvételi állásban lévő 2. felderítő zászlóaljat délnyugati irányba, a Swiety Jozef keleti szegélye–Bredtheim déli része–Nowa Wies keleti szegélye vonalra vetette vissza. A déli órákban a szovjet egységek elérték Bredtheimot is, és már Nova Wiest támadták.¹⁵²

A kritikussá váló helyzetet végül a Bercsényi-csoport mentette meg, amely a Bredtheim-i felvételi állás mögött gyülekeztetett erőkkel ellentámadást indított. A csoport erői visszafoglalták Bredtheim keleti szegélyét, helyreállítva az összeköttetést a baloldali szomszédoddal, stabilizálva ezáltal az itteni arcvonalszakaszt. A szovjet támadás megállításában Ju 87-es zuhanóbombázók és német 503. nehézpáncélos-osztály század erejű páncélos harccsoportjának Tiger E típusú harckocsijai is kivették a részüket.¹⁵³ A 2. páncélosadosztály parancsnoksága időközben a Kubajovkán gyülekező 4. gépkocsizó lövészzászlóaljat is Swiety Jozef térségébe rendelte, de a Bercsényi-csoport sikeres harctevékenységének köszönhetően ennek bevetésére már nem került sor.¹⁵⁴

Míg a 2. páncélosadosztály egységei a nap folyamán zömmel a másnapi fő támadásra készültek, illetve védelmi harcokban vettek részt, addig a 21. gyalogezred a páncélosadosztály déli csoportosításának felváltását követően már a kora reggeli órákban megindította támadását. A gyalogezred célja az volt, hogy Tlumaczyk elfoglalását követően elérje a Szepearowcze–Rakowczyk vonalat.¹⁵⁵

A gyalogezred jobbszárnyán, a Prutra támaszkodva a Lakatos Géza őrnagy által irányított 21/II. zászlóalj helyezkedett el, ettől északra pedig Tóth Jenő alezredes 21/I. zászlóalja indította meg támadását. A 21/III. zászlóalj tartalékként Iwanowcztől délre állomásozott.¹⁵⁶ Hajnali 5 órakor a 21. gyalogezred zászlóaljai megkezdtek előrenyomulásukat, amelyet német önjáró páncéltörő ágyúk, és 10,5 cm-es „Göring” könnyű tarackok is támogattak. Bár a 21. gyalogezred erőinek a 2. páncélosadosztály itt lévő erőin – 2. felderítő zászlóalj – keresztül kellett volna megindítaniuk támadásukat, a 21/II. zászlóalj parancsnoka beleegyezett, hogy azok a kassai gyalogezred alakulatai mögé vonulhassanak vissza.¹⁵⁷

A támadás megindulását követően a 21. gyalogezred egységei elkeseredett utcai harcot vívtak Tlumaczykban a házakba befészkelte szovjet csapatokkal. A gyalogezred zászlóaljai egészen a település közepéig jutottak előre. Még a délelőtt folyamán a magyar 1. hadsereg-parancsnokság távbeszélőn azt az utasítást adta a Pruttól délre lévő 2. hegyidandárnak, hogy tüzéségével és nehézfegyvereivel támogassa a 24. gyaloghadosztály egységeinek Tlumaczyk elleni támadását.¹⁵⁸ A 21. gyalogezred erői a sötétedésig végül elfoglalta Tlumaczykot, és kijutott a település keleti szegélyéig.

¹⁵¹ Harctudósítás 12., 1944. április 25.

¹⁵² Harctudósítás 12., 1944. április 25.; HL KTB XI. A. K., 1944. április 25.

¹⁵³ Harctudósítás 12., 1944. április 25.; HL TGY 3216. 14.; HL KTB XI. A. K., 1944. április 25.

¹⁵⁴ Harctudósítás, 12., 1944. április 25.; *Galló* II. 42. o.

¹⁵⁵ HLKTB XI. A. K., 1944. április 25.

¹⁵⁶ HL TGY 3044. Egy csapatítszt visszaemlékezése a Kárpáti csatától az összeomlásig. 5. o.

¹⁵⁷ Uo.

¹⁵⁸ HL KTB XI. A. K., 1944. április 25.

A 24. gyaloghadosztály 24. gyalogezrede a 21. gyalogezreddel egy időben indította meg támadását a Tlumaczyktól 4 km-re északra fekvő Jedlina erdő ellen. A 24. gyalogezred két zászlóalja komolyabb ellenállás nélkül behatolt az erdő területére és folytatta keleti irányú előrenyomulását.¹⁵⁹

A hadtest arcvonalának további szakaszain – az északival szemben – csak kisebb harcselekményekre került sor. A nap folyamán a 2. hegyidandár Kniazdornál két gyengébb, a Pruton történő szovjet átkelési kísérletet hiúsított meg.¹⁶⁰ Az 1. hegyidandár tüzérségével és nehéz gyalogsági fegyvereivel zavarta a Kolomea–Zablotow–Sniatyn műút és vasútvonal forgalmát, valamint tűz alatt tartotta Kolomea repterét.¹⁶¹

Az 1. és 2. hegyidandár erői a nap folyamán elérték – a Prut vonalára felzárkózva – a Debeslawce–Matyjowce–Troszianka–334-es magaslat–361-es magaslat–332-es magaslat–357-es magaslat–Wierbiaz Wizny térsége–Sopow–Kniazdornától délre lévő erdő keleti szegélye vonalat.¹⁶² Az április 25-i hadműveletek során a német XI. hadtest egységei összesen nyolc szovjet páncéltörő ágyút semmisítettek meg.¹⁶³

Másnapra vonatkozóan a XI. hadtestparancsnokság arra az elhatározásra jutott, hogy április 26-án 06:00 órakor a teljes hadtest-arcvonalszakaszon meg kell kezdeni a támadást, hogy minél előbb megvalósíthassák Kolomea bekerítését és elfoglalását. A fő támadást továbbra is a Pruttól északra lévő erőknek kellene megindítaniuk, míg a Pruttól délre elhelyezkedő hegyidandárok fő feladata az ellenség erőinek lekötése lenne. Emellett az 1. hegyidandárnak a Pruton történő átkeléssel kellene megkezdenie Kolomea bekerítését.¹⁶⁴

A hadtest parancsnoksága az északi támadó csoportnál lévő nehezebb feltételek, valamint a komolyabb ellenséges ellenállás miatt úgy számolt, hogy a Pruttól északra a tervezett támadás jóval lassabban bontakozna ki, mint a déli csoportosításé, így atól lehetett tartani, hogy a Pruton időközben átkelő és Kolomea átkarolását megkezdő 1. hegyidandár erői elszigetelt helyzetbe fognak kerülni. A hadtestparancsnokság azonban úgy vélte, hogy ezt meg lehet kockáztatni, egyrészt mivel a Pruttól délre lévő hadtest-arcvonalszakaszon eddig csak gyengébb szovjet erőket derítettek fel, másrészt pedig az 1. hegyidandár támadásának – a Kolomea védelmét ellátó szovjet alakulatok elvonásával és a város dél-délkeletről történő átkarolásával – az északi támadó csoport előrenyomulását kell támogatnia.¹⁶⁵

Április 26.

Noha a támadás megindulásának kezdőidőpontját 06⁰⁰ órában határozták meg, az 1. hegyidandár tüzérségi előkészítés nélkül a 4. és 12. zászlóaljával már 03⁰⁰-kor megkezdte előrenyomulását, majd a Pruton átkelve Pererownál hídfőt létesített és elvágta a Zamulincétől és Pererowtól északra lévő, Kolomeát Zablotowwal összekötő (Kolomea-Sniatyn) utat és vasútvonalat.¹⁶⁶ A támadás során az 1. hegyidandár zászlóaljai több foglyot is ejtettek, köztük egy szovjet vezérkari őrnagyot, akinek elmondása szerint egy szovjet hadsereg-parancsnokság – itt a szovjet 18. hadsereg parancsnokságáról van szó – van áttelepülőben Kolomeára.¹⁶⁷

¹⁵⁹ HL TGY 3287. 9. o.

¹⁶⁰ HL KTB XI. A. K., 1944. április 25.

¹⁶¹ HL VKF H. Csf. 304. doboz, 1944. április 25.

¹⁶² HL KTB XI. A. K., 1944. április 25.

¹⁶³ Uo.

¹⁶⁴ Uo.

¹⁶⁵ HL KTB XI. A. K., 1944. április 25.

¹⁶⁶ HL KTB XI. A. K., 1944. április 26.

¹⁶⁷ HL TGY 3784. *Farkas Ferenc: A Tatárhágó visszanéz...* 11. o.

Időközben a dandár 2. zászlóalja visszavert egy nagyjából zászlóalj erejű, Hruboszowból Pilipyre irányuló ellenséges támadást, és ellenlökéssel a szovjet erőket visszavetette a Pruton. Az 1. hegyidandár zászlóaljai a harcselekmények során 50 hadifoglyot ejtettek.¹⁶⁸

Bár a Pruttól délre lévő arcvonalszakaszon az események az 1. hegyidandár támadásával kedvezően alakultak, a nap folyamán a szovjet 18. összefegyvernemi hadseregnek a hegyidandárok állásaival szemben megindított támadásai felborították a német XI. hadtestparancsnokság Kolomea elfoglalására irányuló elképzeléseit.

A délután folyamán harapófogószerű szovjet támadás bontakozott ki Peczenizyn valamint Jablonow térségében a német XI. hadtest jobbszárnyán elhelyezkedő erőivel szemben. Kolomea irányából páncélosokkal támogatott szovjet harccsoport támadta meg Peczenizyn térségében a 2. hegyidandár erőit, melynek következtében a páncéelhárítással alig rendelkező hegyidandár védelme összeomlott, kötelékei pedig szétforgácsolódtak.¹⁶⁹ A dandár erőinek zömét egészen a Mlodiayn–Peczenizyn nyugati része–Markowka–Rungory térségéig vetették vissza, a Kolomea közvetlen előterében lévő területek pedig mind szovjet kézre kerültek.¹⁷⁰ A szovjet 18. összefegyvernemi hadsereg erőinek támadását komoly veszteségek árán végül Peczenizyn térségében sikerült megállítani.

A szovjet harapófogó másik száraként Jablonow felé, az 1. és 2. hegyidandár találkozási irányába bontakozott ki egy másik támadás, amely itt is szétszórta a 2. hegyidandár egységeit, amelyek közül később több a Pistynka folyótól keletre, az 1. hegyidandárnál került elő.¹⁷¹ Az ellenséges erők támadását végül Jablonownál sikerült megállítani.¹⁷²

A szovjet 18. összefegyvernemi hadsereg nem várt támadásának következményeképpen kritikussá vált a helyzet a német XI. hadtest jobbszárnyán. A 2. hegyidandár komoly előerőt és területeket veszített, a 2. hegyidandár jobbszárnyán küzdő, zömmel Pilipy–Debeslawce–Peresow területén álló 1. hegyidandárral pedig minden kapcsolatot megszakadt, mivel egyrészt a dandár rádiója üzemképtelenné vált, másrészt pedig a Jablonowba történt betörés révén a Kropiwiczét Pistynnel és Jablonowwal összekötő műút egy része a szovjet csapatok kezére került.¹⁷³

Április 26-án a déli arcvonalszakaszhoz hasonlóan a német XI. hadtest északi szárnyán is megindult a támadás. A 2. páncéloshadosztály egységei a rossz terepviszonyok és a német 101. vadászadosztály egyik zászlóaljának (Friedrich-csoport) késedelmes beérkezése miatt reggel 6 óra helyett csak a délelőtti órákban kezdték meg előrenyomulásukat.¹⁷⁴

A 2. páncéloshadosztály Bercsényi-csoportja a Swiety Jozef–Slobodka Lesna-i műút mentén kezdte meg támadását, amely kezdetben jól haladt előre, azonban a bevetett ellenséges harcokosik és erős elaknásítás hatására rövid időn belül, a Swiety Stanislawnál lévő 411-es magassági ponttól 1 km-re keletre található erdőszlaknál elakadt.¹⁷⁵ A támadás továbbvitelére Bercsényi ezredes a 4. gépkocsizó lövészzászlóaljat a Slobodka Lesna-i műúttól északra, az 5. gépkocsizó lövészzászlóaljat pedig attól délre vetette be. A további előrenyomulás ennek ellenére sem sikerült.¹⁷⁶

¹⁶⁸ HL KTB XI. A. K., 1944. április 26.

¹⁶⁹ HL KTB XI. A. K., 1944. április 26.; *Ungváry* 2005. 262. o.; HL VKF H. Csf. 304. doboz, 1944. április 26.; HL TGY 3784. 10. o.

¹⁷⁰ HL KTB XI. A. K., 1944. április 26.; HL VKF H. Csf. 304. doboz, 1944. április 26.

¹⁷¹ HL KTB XI. A. K., 1944. április 26.

¹⁷² Uo.

¹⁷³ Uo.

¹⁷⁴ HL KTB XI. A. K., 1944. április 26.; *Harcstudósítás* 13., 1944. április 26.

¹⁷⁵ Uo.

¹⁷⁶ *Harcstudósítás* 13., 1944. április 26.

A helyzetet nehezítette, hogy 17 órakor szovjet ellentámadás bontakozott ki a 2. páncélosadosztály középso támadó ékeként bevetett 101. vadászadosztály zászlóaljával szemben, amelyet az ellenséges erők egészen a 411. magassági pontnál lévő erdőszegélyre vetettek vissza.¹⁷⁷

A 2. páncélosadosztály alárendeltségébe tartozó 12. gyalogezred első zászlóalja a Kolomyjka patak mentén hajtott végre támadást. A zászlóalj a 24. gyalogadosztály északi szárnyával komolyabb ellenállás nélkül egészen Rakowczyzkig nyomult előre, majd az ellenség általi bekerítést követően a hadosztály északi szárnyával együtt visszavonult és Iwanowczen, valamint Swiety Jozefen gyülekezett. A zászlóaljjal az összeköttetés azonban még a déli órákban megszakadt, így annak helyzetéről és a harcainak lefolyásáról egészen április 28-ig a hadtestparancsnokság semmilyen információval sem rendelkezett.¹⁷⁸

A 12. gyalogezred harmadik zászlóalja a Bercsényi-csoporttól északra nyomult előre. A támadás itt is csak nagyon lassan haladt előre. Mivel a zászlóaljhoz északról csatlakozó 16. gyalogadosztály erői komoly lemaradásban voltak, ezért a 12. gyalogezred parancsnoka a 12/III. zászlóalj és a 16. gyalogadosztály közötti hézagba a 12/II. zászlóaljat is bevetette.¹⁷⁹

A 24. gyalogadosztály 21. gyalogezrede április 26-án továbbra is veszteségteljes harcokat folytatott Tlumaczyknál a település teljes birtokbavételének érdekében, melynek során a magukat Tlumaczyk keleti szegélyénél beásott szovjet seregtestek több ellenlökését is kellett visszavernie.¹⁸⁰

A 24. gyalogezred erői nagyjából a 21. gyalogezreddel egy időben intéztek támadást a Tlumaczyktól nagyjából 4 km-re északra fekvő, nyugat-keleti irányba elterülő Jedlina-erdőre. Az ezred két zászlóaljával felderítést és a tűzérfigyelőkkel való együttműködés nélkül, az ellenség csekélyebb ellenállását letörve egész éjjel keleti irányba nyomult előre. A zászlóaljak végül április 27-én, hajnalban érték el az erdő keleti szegélyét, ahol a szovjet egységek rajtuk ütöttek. Az ennek hatására kibontakozó fejletlen visszavonulás következtében az ezred valamennyi gyalogsági ágyúját, géppuskáinak zömét, mozgókonyháit, és számos járművét elveszítette.¹⁸¹

A támadást a 2. páncélosadosztály arcvonalán azonban már jóval korábban, 18 órakor leállították, mivel az utak járhatatlanná válásával lehetetlen volt mind a nehézfegyverzet, mind pedig az utánpótlás előrevonása.¹⁸²

A német XI. hadtest támadása semmilyen eredményt sem hozott. Alakulatainak 1944. április 26-án egyik kitűzött célt sem sikerült megvalósítaniuk. A hadtest balszárnyán a komoly áldozatok árán sem sikerült közelebb jutni Kolomeához. A déli arcvonalszakaszon pedig ennél is kritikusan alakultak az események, mivel a szovjet 18. összefegyvernemi hadsereg április 26-i ellentámadásával a Kolomea dél-délkeletről történő átkarolására irányuló elképzelések addig kedvező feltételei mind elvesztek. A 2. hegyidandár óriási veszteségeket szenvedve visszaszorult Kolomea előteréből, az 1. hegyidandárnak pedig az április 26-i események hatására, a XI. hadtest jobbszárnyán kialakult helyzet stabilizálására fel kellett adnia addig elért eredményeit, így a Pererownál kialakított hídfőt, valamint a Pistynka folyótól keletre eső területet, beleértve Pilipyt is.¹⁸³ Ezzel Kolomea dél-délkeletről történő átkarolásának lehetősége szertefoszlott.

¹⁷⁷ Harctudósítás 13., 1944. április 26.

¹⁷⁸ Uo.

¹⁷⁹ Uo.

¹⁸⁰ HL TGY 3287. 8. o.

¹⁸¹ HL TGY 3287. 9. o.; Bene – Szabó 1997. 30–31. o.

¹⁸² Harctudósítás 14., 1944. április 26.

¹⁸³ HL KTB XI. A. K., 1944. április 27.

*A magyar 1. hadsereg támadó hadműveletének
eredménye*

Az 1944. április 26-i támadás sikertelensége és a német XI. hadtest déli arcvonalszakaszán kibontakozó kedvezőtlen események ellenére a német és magyar hadvezetés továbbra sem tett le a támadó hadműveletekről. Ezekkel, a nagyjából 1944 május 11–12-éig tartó arcvonal kiigazító vállalkozásokkal azonban már nem tudták döntően befolyásolni az április 17-étől folyó harcok kimenetelét.

A német XI. hadtest a folyamatosan beérkező újabb és újabb német és magyar seregtestekkel sem volt képes elérni hadműveleti célját. Az északi hadtest-szárnyon hiába támogatta május elejétől a 24. gyaloghadosztály és 2. páncélosadosztály támadását több német egység is, mint pl. a német 19. páncélosadosztály, a német 68. gyaloghadosztály 196. gránátos ezrede, vagy a 81/I. ködvető-osztály, a hadtest erői északnyugat felől nem tudtak közelebb kerülni Kolomeához. A Pruttól délre bevetett 25. gyaloghadosztály, német 101. vadászadosztály, valamint a német 16. páncélosadosztály egységei pedig csak a 2. hegyidandárnál, az 1944. április végi-május eleji harcok során kialakult helyzet stabilizálására voltak elegendőek.

Ehhez természetesen hozzátartozik egyrészt az, hogy a hadtesthez vezényelt német seregtestek sok esetben meglehetősen leharcolt képet mutattak. A német 19. páncélosadosztály alárendeltségébe tartozó 73. páncélgránátos ezred harcos állománya például a korábbi, 1944-es harcselekmények során annyira lecsökkent, hogy május elejéig az ezred lényegében csak egy zászlóalj erejű harccsoport volt, és azt csak a szabadságosok és a pótlás beérkezését követően lehetett ismételten két zászlóaljjal tagolni.¹⁸⁴

Másrészt pedig az áprilisa óta folyamatosan harcban álló magyar egységek is komoly veszteségeket szenvedtek 1944 májusára, melynek következtében harcértékük is jelentősen lecsökkent. A veszteségek mértékét jól szemlélteti, hogy a támadó jellegű hadműveletek lezárulását követően a 2. hegyidandárt ki kellett vonni az arcvonalból, mivel az addigra lényegében már nem képviselt komolyabb harcértéket, szolgálatával ezért már a német XI. hadtestparancsnokság sem számolt.

A magyar 1. hadsereg erőinek – köztük a német XI. hadtestparancsnokság alárendeltségébe tartozó német-magyar egységeknek – támadási céljukat tehát nem sikerült maradéktalanul megvalósítaniuk. A magyar 1. hadsereg támadásának eredményeképpen sikerült helyreállítani az arcvonal összefüggését és megszüntetni a német 1. páncélos- és 8. tábori hadseregek közötti hadműveleti rést. Emellett a Stanislau és Dolina által határolt arcvonalív is felszámolásra került, amely déli irányba, Körösmező felé közvetlen veszélyt jelentett a Kárpát-medencére.¹⁸⁵ Kolomea és Obertyn elfoglalását a magyar–német egységek azonban a komoly áldozatok árán sem tudták megvalósítani.

A magyar 1. hadsereg az 1944. április 17. és május 15. közötti harcselekmények során összesen 15 576 katonát veszített. Ebből 1942 fő hősi halált halt, 3441 fő eltűnt, 10 193 fő pedig megsebesült.¹⁸⁶

A német XI. hadtestparancsnokság alárendeltségébe tartozó magyar seregtestek veszteségei a következők voltak:

- az 1 hegyidandár állományából 197 fő hősi halált halt, 639 fő megsebesült, 463 fő eltűnt;
- a 2 hegyidandárból 196 fő hősi halált halt, 957 fő megsebesült, 658 fő eltűnt;

¹⁸⁴ *Albert Krull*: Das hannoversche Regiment 73. Geschichte des Panzergrenadier-Regiment 73 (vorm Inf. Reg. 73) 1939–1945. Hannover, 1967. 407. o.

¹⁸⁵ *Szabó – Számvéber* 56. o.

¹⁸⁶ HL VKF H. Csf. 304. doboz, 1944. május 15.

- a 2. páncélosadosztálynál 224 fő hősi halált halt, 1049 fő megsebesült, 102 fő eltűnt; a 24. gyaloghadosztály állományából 390 fő hősi halált halt, 2395 fő megsebesült, 785 fő eltűnt; a 25. gyaloghadosztályból 246 fő hősi halált halt, 1888 fő megsebesült, 213 fő eltűnt.¹⁸⁷

A támadó hadművelet lezárulását követően a magyar 1. hadsereg egységei a Tlumacz–Ottynia-kelet–Kolomea-nyugat–Peczenizyn–Pistyn–Kuty–Kosow vonalon védelemre rendezkedtek be. A magyar 1. hadsereg a rendelkezésre álló erőit főleg a Prut völgyének, illetve a Stanislau irányába vezető utak védelmére összpontosította, amelyek stratégiai szempontból jelentős útszomópontok voltak.¹⁸⁸

A német XI. hadtestparancsnokság 1944 júliusáig tartozott a magyar 1. hadsereg parancsnoksága alá. 1944. július 13-án ugyanis megindult az 1. Ukrán Front offenzívája Lemberg irányába, a német Észak-Ukrajna Hadseregcsoporttal szemben. A támadó erők sikeresen áttörték az Észak-Ukrajna Hadseregcsoport hadrendjébe tartozó 1. német páncélos hadsereg frontvonalát és megközelítették Lemberget.¹⁸⁹

A további előrenyomulás megakadályozására – az addig a magyar 1. hadsereg alárendeltségébe tartozó német seregtestek kivonását követően – 1944. július 22-én a német XI. hadtestparancsnokság is kilépett a magyar hadsereg alárendeltségéből és a német 1. páncélos hadsereg állományába került át.¹⁹⁰

¹⁸⁷ HL VKF H. Csf. 304. doboz, 1944. május 15.

¹⁸⁸ Szabó – Számvéber 56. o.

¹⁸⁹ Ravasz 131. o.

¹⁹⁰ Ungváry 2005. 278. o.

GÁBOR SIMON

PARTICIPATION OF THE GERMAN 11TH CORPS COMMAND AND ITS
DETACHED UNITS IN THE HUNGARIAN FIRST ARMY'S OFFENSIVE
OPERATION IN GALICIA*Summary*

In April 1944 the offensive operation of the Hungarian First Army was launched in the territory of Galicia. In the beginning the offensive of the Hungarian and German units moved forward energetically, and in a relatively short time the advancing formations managed to near their main target, the town of Kolomea which was of major importance for being a railway- and road-junction. However, they could not conquer the town, because the offensive of the German-Hungarian large units got completely exhausted near Kolomea by the end of April 1944. The German 11th Corps Command took its share of the offensive, operating under the command of the Hungarian First Army in the territory of Galicia between April and June 1944. The paper's aim is to present the hitherto lesser-known story of the offensive operation of the Hungarian First Army in Galicia between 11 and 26 April 1944, seen from the viewpoint and through the combat operations of the German 11th Corps Command and its detached units.

GÁBOR SIMON

LA PARTICIPATION DU COMMANDEMENT DU 11^E CORPS D'ARMÉE
ALLEMAND ET DE SES UNITÉS SUBORDONNÉES À L'OFFENSIVE DE LA
PREMIÈRE ARMÉE HONGROISE EN GALICIE*Résumé*

L'offensive de la première armée hongroise en Galicie fut lancée en avril 1944. Au début, les unités hongroises et allemandes avancèrent rapidement et elles réussirent à s'approcher, en relativement peu de temps, de leur objectif principal, à savoir la ville de Kolomyia, un important nœud ferroviaire et routier. Toutefois, la ville ne fut pas prise, car l'avancée des corps d'armée germano-hongrois s'essouffla complètement avant Kolomyia à la fin d'avril 1944. Subordonné à la première armée hongroise en Galicie entre avril et juin 1944, le commandement du 11e corps d'armée allemand prit également part aux opérations effectuées dans la région. Mon étude a pour but de présenter la période allant du 11 au 26 avril 1944, jusqu'alors peu connue, de l'offensive de la première armée hongroise en Galicie à travers les actions militaires du commandement du 11e corps d'armée allemand et de ses unités subordonnées.

GÁBOR SIMON

DIE MITWIRKUNG DES DEUTSCHEN XI. KORPSKOMMANDOS UND SEINER
UNTERGEORDNETEN VERBÄNDE AN DER ANGRIFFSOPERATION DER
UNGARISCHEN 1. ARMEE IN GALIZIEN*Resümee*

Im April 1944 begann die Angriffsoperation der ungarischen 1. Armee auf dem Gebiet Galiziens. Der Angriff der ungarischen und deutschen Einheiten kam anfangs in gutem Tempo voran, und die vorpreschenden Verbände näherten sich ihrem Hauptzielort Kolomea, das als Eisenbahn- und Straßenknotenpunkt von großer Bedeutung war, innerhalb relativ kurzer Zeit. Die Stadt konnte jedoch nicht eingenommen werden, da das Vordringen der deutsch-ungarischen Heereskörper Ende April 1944 bereits vollkommen an Kraft verlor. An den hier laufenden Kriegsoperationen nahm auch das deutsche XI. Korpskommando teil, die zwischen April und Juni 1944 im Gebiet Galiziens der ungarischen 1. Armee untergeordnet war. Ziel meiner Studie ist demzufolge, die bisher weniger bekannte Geschichte der Angriffsoperation der ungarischen 1. Armee in Galizien zwischen dem 11. und 26. April 1944 aus dem Blickwinkel und durch die Kampfhandlungen der untergeordneten Verbände des deutschen XI. Korpskommandos vorzustellen.

ГАБОР ШИМОН

УЧАСТИЕ КОМАНДОВАНИЯ НЕМЕЦКОГО XI КОРПУСА И ПОДЧИНЕННЫХ
ЕМУ ЧАСТЕЙ В НАСТУПАТЕЛЬНОЙ ОПЕРАЦИИ 1-ОЙ ВЕНГЕРСКОЙ
АРМИИ В ГАЛИЦИИ*Резюме*

В апреле 1944-ого года началась наступательная операция 1-ой венгерской армии на территории Галиции. Наступление венгерских и немецких частей в начале стремительно продвигалось вперед, и сравнительно в короткий срок наступающие войска сумели приблизиться к своей цели – городу Коломея, имевшему серьезное значение как железнодорожный и шоссейный узел. Однако занять город им не удалось, так как продвижение немецко-венгерских войск к концу апреля 1944-ого года в преддверьи Коломеи абсолютно выдохлось. В проходивших здесь военных операциях приняло участие и командование XI немецкого корпуса, который в период с апреля по июнь 1944-ого года действовал в подчинении 1-ой венгерской армии на территории Галиции. Автор настоящей статьи ставит целью попытаться показать до сего времени менее известную историю наступательной операции 1-ой венгерской армии в Галиции в периоде с 11-ого до 26-ого апреля с точки зрения командования немецкого XI корпуса и подчиненных ему частей, рассматривая их боевые действия.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

LÁZÁR BALÁZS

KRAJOVAI ÉS TOPOLYAI

BÁRÓ KRAY PÁL

TÁBORSZERNAGY KATONAI PÁLYÁJA

KÖZLEMÉNYEK

BAGI ZOLTÁN PÉTER

ÚJABB ADATOK PETER ERNST II. VON MANSFELD MAGYARORSZÁGI SZEREPVÁLLALÁSÁHOZ A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ IDEJÉN

Győr 1594. szeptember 29-i elvesztése után a prágai udvar számára sürgetővé vált egy hadakozásban jártas személy felfogadása, aki Mátyás főherceg helyetteseként irányíthatja a hadjáratot.¹ Az alkalmas személyt, illetve a főhadparancsnok-helyettesi tisztséget betölteni képes tudós, tapasztalt és rátermett katonát Karl von Mansfeld grófban találták meg, akit Istvánffy a következő módon jellemzett: „igen serény, s ifjúságától fogvást hadban sokat forgott vitéz ember, az belgiomi hadban az spanyol király vízierejének főtisztviselője, és sok nagy jeles dolgokat mind földön, tengeren viselt vala.”² A német nemzet szeretetével még véletlenül sem vádolható Illésházy István azt is feljegyezte róla, hogy „ez igen tudós és bölcs, s fő hadakozó ember vala, Olasz-, Német-, Flandria országokban szerencsésen sokat hadakozott vala.”³

Mansfeld 1595. március 17-én érkezett Prágába, ahol az uralkodó három nappal később audiencián fogadta, majd április 27-én vagy 28-án birodalmi hercegi rangra emelte.⁴ Bécs érintésével május közepén érkezett először Bruck an der Leithába, majd onnan Magyaróváron át Mosonba. Onnan addig összegyűlt csapataival Komáromhoz vonult, és 1595. július 1-jén Esztergomot vette ostrom alá. Mansfeld itt bizonyította a kor ostromtechnikájában való jártasságát. Egyrészt Párkány és a Szenttamás-hegy megszállásával teljesen körülzártta az erősséget, megakadályozva, hogy Budáról erősítést kapjon az őrség, augusztus 4-én pedig az Esztergomba segítséget bejuttatni akaró magyarországi szerdár, Szinánpasazade Mehmed támadását is visszaverte, s az oszmán csapatoknak súlyos veszteségeket okozott. Másrészt a Vízivárossal és a várral szemben telepített tüzérség és a futóárok-rendszer is meghozta a várt eredményt: az őrség 1595. szeptember 2-án kapitulálni kényszerült. A főhadparancsnok-helyettes azonban már nem érthette meg a sikert, mivel augusztus közepén meghalt.⁵

¹ Győr elvesztését követően az uralkodó birodalmi, hadi- és titkos tanácsosokból álló bizottságot hívott életre, melynek fő feladatául szabtta, hogy megállapítsa a kudarcok okait. Az 1594. november 12-én átadott jelentésükből kiderül, hogy egyebek mellett Mátyás főherceg számára nem állt rendelkezésre egy hadakozásban jártas helyettes, aki megfelelően segíthette volna munkáját, az ostrom és a csapatok irányítását. Egyedül csak az Udvari Haditanács elnöke, David Ungnad von Weißenwolf segítette őt Esztergom ostromában és Győr alatt. *Friedrich Hausmann*: Ferdinand Graf zu Hardegg und der Verlust der Festung Raab. In: *Domus Austriae. Eine Festgabe Hermann Wiesflecker zum 70. Geburtstag*. Hrsg. *Walter Höflechner – Helmut J. Mezler-Andelberg – Othmar Pickl*. Graz, 1983. 184–209. o., itt: 196. o.

² *Istvánffy Miklós*: Magyarok dolgairol írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. (Reprint.) Budapest, 2009. (A továbbiakban: *Istvánffy.*) 195. o.

³ Illésházy István nádor följegyzései 1592–1603. Közli *Kazinczy Gábor*. Pest, 1863. (A továbbiakban: *Illésházy*) 21. o.

⁴ *Mansfeldische Histori, Schlacht vnd herzliche Victoria in Ungern...* H. n., 1595. (A továbbiakban: *Mansfeldische Histori*.) 2r.; *Manßfeldische Historia, oder Particular Erzehlung alles was Fürst Carol vom Manßfeldt in Ungern außgericht...* Nürnberg, 1595. (A továbbiakban: *Manßfeldische Historia*.) 3. o.

⁵ *Mansfeldische Histori*, 2r–40v.; *Manßfeldische Historia*, 3–16. o.; *Illésházy*, 20–23. o.; *Gömöry Gusztáv*: Esztergom vár bevételé 1595-ben. *Haditörténelmi Közlemények*, 4. (1891) 462–481., 648–677., 464–465. o.; *Csorba Csaba*: Esztergom hadi krónikája. Budapest, 1978. 143–156. o.; *Renate Seidel*: Die Grafen von Mansfeld. Geschichte und Geschichten eines deutschen Adelsgeschlechts. Egelsbach–Frankfurt am Main–München–Bremen–New York, 1998. (A továbbiakban: *Seidel* 1998.) 326–348. o.; *Tóth Sándor László*: A mezőkeresztesi

A Mansfeld családból nem Karl volt az egyetlen, aki részt vett a tizenöt éves háborúban, három további családtag, Peter Ernst II., Wolfgang (Wolf) és Bruno⁶ is feltűnt a magyarországi hadszíntéren. A harmincéves háborúban pedig mindhárman jelentős szerepet játszottak. A továbbiakban azt mutatom be, milyen karriert futott be a Protestáns Liga későbbi tábornoka a XVI. század végén és a XVII. század elején a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom nagy összecsapásában.

A három Mansfeld közül a magyar olvasó számára a legismertebbnek a család friederburgi vagy németalföldi ágából származó Peter Ernst II. számít. Személyében a Protestáns Unió seregeinek egyik híres, de leginkább hírhedt tábornokát tisztelhetjük, akire az utókor a skrupulusok nélküli hadivállalkozó tipikus példájaként tekint vissza. Kemény János önéletírásában a következőképpen írta le személyét: „egy közönséges muskétáságot sem érdemlett volna; igen kicsiny, fonnyadt, nyúlábrázatu vén emberke... nőtlen, de néhány szép frauzimeri valának, egyébiránt híres practicus hadviselő ember.”⁷ Míután frissen toborzott serege április 25-én vereséget szenvedett a dessauai hídnál Albrecht Wenzel Eusebius Wallenstein (Valdštejn) hadától, megmaradt csapataival Bethlen Gábor erőivel kívánt egyesülni a Magyar Királyság területén. Erre 1626. október 9-én került sor, ám a fejedelem meglátva Mansfeld elcsigázott, kiéhezett és demoralizált katonáit, nem vállalkozott arra, hogy a jobban felszerelt és harcedzett császári-királyi sereg ellen vonuljon. Bethlen december 20-án Pozsonyban békét kötött a Habsburg udvarral. Ezt azonban Mansfeld már nem érthette meg. Megmaradt katonái felett a parancsnokságot átadta a I. Johann Ernst szász-weimari hercegnek,⁸ majd azt tervezte, hogy Velencén keresztül Angliába utazik. Mielőtt azonban a Szent Márk köztársaság területére ért volna, a boszniai Rakovica környékén 1626. november 29-én betegségben meghalt.⁹

Mansfeld tehát nagy karriert a Protestáns Unió katonájaként futott be, holott a katolikus felekezetenél maradt friederburgi vagy németalföldi ág felemelkedését következő Habsburg-hűségének köszönhetette. Atyja, Peter Ernst I., a familia ezen ágának megalapítója 18 évesen (1535-ben) állt V. Károly szolgálatába, és részt vett Tunisz ostromában. Egy rövid kitérőtől eltekintve, amikor IX. Károly francia király oldalán harcolt, élete végéig, 1604-ig a Habsburg-család szolgálatában maradt. A kiváló katona számára a kormányzati munka sem volt ismeretlen, V. Károly a Luxemburgi Hercegség kormányzójává tette 1545-ben. Egy rövid ideig, 1592 és 1594 között pedig a Németalföldi tartományok

csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000. 170–176. o.; *Hieronimus Augustinus*: Chronologia oder Historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen in Ungarn auch in Siebenburgen von 1395. Nürnberg, 1602. (Reprint: Győr, 2002.) 75r–91r.; *Tóth Sándor László*: Az esztergomi csata 1595-ben. In: A Komárom-Esztergom Megyei Levéltár Évkönyve 19. Szerk. *Csombor Erzsébet – L. Balogh Béni*. Esztergom, 2010. 21–42. o.; *Istvánffy*, 195–207. o.

⁶ Wolfgang és Bruno von Mansfeld a család bornstedti ágából származtak, jelentős karriert futottak be a Habsburg udvarban. Életpályájukra röviden lásd: *Ludwig Ferdinand Niemann*: Geschichte der Grafen von Mansfeld. Aschersleben, 1834. (A továbbiakban: *Niemann* 1934.) 186–230. o.; *Allgemeine Deutsche Biographie*. Auf Veranlassung Seiner Majestät des Königs von Bayern. Hrsg. durch die Historische Commission bei der Königl. Akademie der Wissenschaften. Leipzig, 1875–1912. (A továbbiakban: ADB) Bd. 20. 221–222. o.; *Pálffy Géza*: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle*, 39. (1997) 2. sz. 257–288. o., itt: 277. o.; *Seidel* 1998. 433–435., 438–441. o.

⁷ *Kemény János* önéletírása és válogatott levelei. Budapest, 1959. 127. o.; *Nagy László*: Bethlen Gábor a független Magyarorszáért. Budapest, 1969. (A továbbiakban: *Nagy* 1969.) 427. o.

⁸ ADB Bd. 14. 352–360. o.

⁹ *Acta Mansfeldica*. Ernster Mansfelders Leben und RitterThaten. H. n., 1624. (A továbbiakban: *Acta Mansfeldica*.); *Niemann* 1834. 244–247., 251. o.; ADB Bd. 20. 222–233. o.; *Wittman Tibor*: Bethlen Gábor. Budapest, 1952. 106–125. o.; *Nagy* 1969. 383–427. o.; *Seidel* 1998. 352–414. o.; *Walter Krüssmann*: Ernst von Mansfeld (1580–1626). Grafensohn, Söldnerführer, Kriegsunternehmer gegen Habsburg im Dreißigjährigen Krieg. Berlin, 2010. (A továbbiakban: *Krüssmann* 2010.)

ideiglenes vezetésével bízta meg. Szolgálati elismeréseként az Aranygyapjas rend lovagjává ütötték 1545-ben, és 1594-ben II. Rudolf birodalmi hercegi rangra emelte.¹⁰

Peter Ernst II. von Mansfeld édesanyjáról kevesebb ismerettel rendelkezünk. Anna Bentzerattal az akkor 62 éves luxemburgi kormányzó feltételezések szerint 1579-ben lépett frigyre. A hölgy valószínűleg Luxemburg városában élt; nem tudjuk biztosan, hogy a kismanesség vagy a polgárság soraiból származott-e. Három gyermekük született, akik közül valószínűleg az első volt a 1580-ban világra jött ifjabbik Peter Ernst.¹¹

Az ifjú 1595-ben, alig tizenöt évesen került a magyar hadszínterre. Mielőtt ugyanis mostohabátyja Prágába utazott volna, Brüsszélből Luxemburgba ment, hogy búcsút vegyen apjától. Peter Ernst I. ekkor bízta meg, hogy a gyermeket vezesse be a hadakozás és a hadivállalkozás tudományába, ezzel megalapozandó a későbbi egzisztenciáját.¹² Karl von Mansfeld azonban – mint már említettem – néhány hónappal később, augusztus közepén meghalt. A fiú mégsem nem maradt támasz nélkül a Magyar Királyságban. Mansfeld bizonyos mértékig családi vállalkozásnak tekintette a hadjáratban való részvételt. Egyrészt Polyxena nevű húgának Palamedis Herr von Châломntól/Chalognytól született fia, Karl részére kijárta, hogy az alsó-magyarországi császári-királyi sereg kvártélymesterévé nevezzék ki.¹³ A tisztségbe az Udvari Haditanács közvetlenül a hadjárat előtt, 1595. június 25-én iktatta be.¹⁴ Az 1595. augusztus 4-i ütközet után pedig a főhadparancsnok-helyettes őt küldte el Mátyás főherceghez, beszámolni a győzelemről.¹⁵ Ő azonban a hadjárat végzetével elhagyta a Magyar Királyságot.

Az ifjú rokon, Karl Chalogny mellett még nagyobb segítséget jelentettek/jelentettek azok a tisztek, akik a Karl von Mansfeld által kívánt vallon lovasság és gyalogság felfogadásával érkeztek a magyarországi hadszínterre, és az uralkodó szolgálatában is maradtak.¹⁶ Róluk írta Istvánffy, hogy „ebben a magyarországi hadban az kereszténységnek s az császárnak jeles vitézül szolgálának”.¹⁷ Később pedig még a Peter Ernst II. ellen íródott *Acta Mansfeldica* névtelen szerzője is említés tett arról, hogy ezek a személyek hathatósan részt vettek az ifjú további magyarországi sorsának alakulásában.¹⁸

¹⁰ ADB Bd. 20. 235–238. o.; *Christian Gottfried Hofmann*: Die Ehre Des Fürst- und Gräflichen Hauses von Mansfeld... Leipzig, 1718.; *Niemann* 1834.; *Joseph Massarete*: Der Luxemburger Gouverneur Graf und Fürst Peter Ernst von Mansfeld (1517–1604). Ein Beitrag zur luxemburgisch-belgischen Geschichte im 16. Jahrhundert. Belfort, Luxemburg, 1925.; *Seidel* 1998. 250–326. o.; *Krüßmann* 2010. 27–30. o.

¹¹ *Krüßmann* 2010. 30–31. o. *Niemann* leírja, hogy egyes híresztelések szerint Peter Ernst (II.) édesanyja egy cigány táncosnő volt, aki az Ivroy mellett állomásozó spanyol katonák táborában varázslatos táncával valósággal megbabonázta a 62 éves kormányzót, majd pedig apródruhában öltöztetve kísérte el a hadjáratba. *Niemann* 1834. 187. o.

¹² *Niemann* 1834. 188–189. o.; *Krüßmann* 2010. 39. Karl von Mansfeldnek a hadivállalkozás pénzügyi részében való jártasságáról tanúskodnak azok az iratok, amelyekben saját és az általa felfogadandó vallon katonaság zsoldjáról alkudozik. Lásd: Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Wien (a továbbiakban: ÖStA KA) Alte Feldakten (a továbbiakban: AFA) 1595/4/3.

¹³ A kvártélymester feladatáról lásd: *Bagi Zoltán Péter*: A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek. Budapest, 2011. (A továbbiakban: *Bagi* 2011.) 70–71. o.

¹⁴ ÖStA KA Hofkriegsrat (a továbbiakban: HKR) Protokolle (a továbbiakban: Pr.) Registratur (a továbbiakban: Reg.) Bd. 195. Fol. 190v. №. 199.; Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien (a továbbiakban: HHStA) Hungarica (A továbbiakban: H.) Allgemeine Akten (a továbbiakban: AA) Fasc. 128. Fol. 317v.

¹⁵ *Gömöry Gusztáv* 5. jegyzetben hivatkozott munkája, 657. o.; *Hyeronimus Augustinus Ortelius*: Chronologia oder Historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen in Ungarn auch in Siebenbürgen von 1395. Nürnberg, 1602. (Reprint: Győr, 2002.) 88r.

¹⁶ ÖStA KA AFA 1595/4/3c.

¹⁷ *Istvánffy*, 195. o.

¹⁸ *Acta Mansfeldica*, 6. o.

Közülük is kiemelkedik három személy. Elsőként Jean T'Serclaes de Tillyt¹⁹ kell megemlítenem, akit Mansfeld kérésére az Udvari Haditanács 1595. június 3-án *Obrist-Wachmeister*t névezett ki.²⁰ A Katolikus Liga legendás tábornoka a tizenöt éves háború folyamán szinte végig II. Rudolf szolgálatában állt. Részt vett 1600-ban Kanizsa sikertelen felmentésében, 1601-ben pedig Székesfehérvár elfoglalásában és az oszmán fősereggel vívott csatában is. Ott találjuk 1602-ben és 1603-ban a Budát ostromló császári-királyi hadsereg táborában is.²¹ Az uralkodótól kiemelkedő katonai teljesítménye és nem utolsósorban megfelelő hitelképessége miatt 1602. május 7-én megbízást kapott egy 3000 fős vallon gyalogezred felállítására,²² melynek feloszlata után a megmaradt katonákból az Udvari Haditanács négy, egyenként száz lovasból álló dragonyos komániát szerveztetett.²³ A nagy harci tapasztalatokkal rendelkező (ekkor már 45 éves) Tillyt 1604. augusztus 1-jei pátensében *General Obrist-Zeugmeister*t névezte ki.²⁴

Adolf von Schwarzenberg még jelentősebb karriert futott be II. Rudolf szolgálatában 1595 és 1600 között. Karl von Mansfeld régi harcostársát a magyarországi hadszíntérre is magával hozta, és kijárta számára, hogy 2000 vallon kúrasszír és lovas lövész felvételével bízta meg az Udvari Haditanács.²⁵ Már Esztergom ostroma idején (1595. július 27-én) a hadügyeket Bécsből irányító kormányzserv azt írta a főhadparancsnok-helyettesnek, hogy tárgyaljon vele a *General Obrist-Feldmarschall* helyettesi tisztségnek a betöltéséről.²⁶ Erdemeit és tudását az udvar is elismerte, ezért a következő évben kinevezték császári tanácsosnak és a mezei hadakhoz *General Obrist-Feldmarschall*nak.²⁷ A mezőkeresztesi vereséget követően 1597-ben távol került a mezei hadak irányításától, ám úgy tűnik, hogy mind Bécsben, mind Prágában töretlen maradt a bizalom irányába: áprilisában a bécsi helyőrség parancsnokává, egy hónappal később udvari haditanácsossá nevezték ki. 1598-ban, 1599-ben és 1600-ban is újra a *General Obrist-Feldmarschall* tisztséget töltötte be, s 1599-ben ideiglenesen a megbízott főhadparancsnok-helyettesi tisztségre is kinevezést kapott.²⁸

Schwarzenberg halála után a *General Obrist-Feldmarschall* tisztséget az uralkodótól Hermann Christoph von Russworm kapta meg. Róla Istvánffy kétszer is megjegyezte, hogy „Mansfeld oskolájából való”.²⁹ Russworm Schwarzenberg lovasságának egyik fő-

¹⁹ ADB Bd. 38. 314–350. o.; *Marcus Junkelmann*: „Der Du gelehrt hast meine Hände den Krieg.” Tilly. Heiliger oder Kriegsverbrecher? Altötting, 2007.; *Rudolf Saller*: Reichsgraf Johann T'Serclaes von Tilly. Altötting, 2007.

²⁰ ÖStA KA AFA 1595/4/3c; ÖStA KA HKR Pr. Reg. Bd. 195. Fol. 184v. №. 22.; HHStA H AA Fasc. 128. Fol. 317v.

²¹ Lásd: *Tóth Sándor László*: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000. 309–365. o.

²² ÖStA KA AFA 1602/5/1.; *Eugen Heischmann*: Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich. Wien, 1925. (A továbbiakban: *Heischmann* 1925.) 250. o.

²³ ÖStA KA Bestellungen (a továbbiakban: Best.). 727/1602.; *Heischmann* 1925. 257–258. o.; *Kelenik József*: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári-királyi hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenöt éves háború éveiben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 104. (1991) 3. sz. 80–122. o. (A továbbiakban: *Kelenik* 1991.) itt: 114. o.

²⁴ ÖStA KA Best. 782/1604. A *General Obrist-Zeugmeister* tisztség viselőjének feladatairól lásd: *Bagi* 2011. 82–92. o.

²⁵ HHStA H AA Fasc. 128. Fol. 318r., 320v.–321r.; ÖStA KA AFA 1595/12/2 1/8a; ÖStA KA Best. 496/1595.; *Ortelius* 15. jegyzetben hivatkozott munkája, 75r.

²⁶ ÖStA KA HKR Pr. Reg. Bd. 195. Fol. 199r. №. 183.

²⁷ A *General Obrist-Feldmarschall* tisztség viselőjének feladatáról lásd: *Bagi* 2011. 65–73. o.

²⁸ ÖStA KA AFA 1596/12/ad 6f.; ÖStA KA Best. 636/1599.; ADB Bd. 33. 261–262. o.; *Karl Fürst zu Schwarzenberg*: Geschichte der reichsständischen Hauses Schwarzenberg. (Veröffentlichungen der Gesellschaft für Fränkische Geschichte. Reihe IX. Darstellungen aus der fränkischen Geschichte Bd. 16. Bibliothek familiengeschichtlicher Arbeitern XXX.) Neustadt an der Aisch, 1963. 104–107. o.; *Pálffy Géza – Richard Perger*: A magyarországi török háborúk résztvevőinek síremléke Bécsben (16–17. század). *Fons*, 5. (1998) 2. sz. 207–264. o., itt: 245–246. o.; *Bagi* 2011. passim.

²⁹ *Istvánffy*, 195., 379. o.

tisztjeként érkezett 1595-ben a Magyar Királyságba,³⁰ karrierje hatalmas léptekkel indult el. Július 10-én az Udvari Haditanács a *General Obrist-Feldmarschall* helyettesévé nevezte ki.³¹ 1596-ban és 1597-ben *Obrist-Wachtmeister*, a következő évben tábori haditanácsosként vett részt a hadműveletekben.³² Ahogyan említettem, 1601-ben, 1602-ben és 1603-ban a császári-királyi hadsereg *General Obrist-Feldmarschall* tisztét töltötte be. Az Udvari Haditanács mindemellett megbízta egy 4000 fős német gyalogezred felállításával is.³³

A Karl von Mansfelddel együtt Németalföldről érkezett katonakon kívül még egy jelentős személy támogatta Peter Ernst II. karrierjét: Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercege.³⁴ A francia vallásháborúban a Katolikus Liga oldalán nagy harci tapasztalatokat szerzett és az uralkodó által 1600-ban főhadparancsnok-helyettesé kinevezett hadfi³⁵ valószínűleg ismerte és tisztelte az ifjú atyját és mostohabátyját. Véleményem szerint Peter Ernst II. ezeknek a kapcsolatoknak és nem harci erényeinek köszönhető kinevezéseit. Természetesen joggal feltételezhetnénk azt is, hogy egy régi neves katonacsalád sarja, neveltetésénél fogva már kora ifjúságára rendelkezett/rendelkezhetett egy kisebb katonai egység vezetéséhez szükséges ismeretekkel, hiszen atyja és mostohabátyja is már fiatalon bebizonyította katonai rátermettségét. Ennek ellentmondani látszanak további, császári szolgálatban eltöltött évei, hiszen – mint látni fogjuk – mindvégig lovaskapitány maradt. Ugyanakkor a már említett Wolfgang von Mansfeld, aki a család bornstedti ágából származott, és csak néhány évvel volt idősebb (1575-ben született) Peter Ernstnél, már a tizenöt éves háború utolsó szakaszában jelentős karriert futott be. 1604-ben egy gyalogezred *Obristjaként* találkozunk vele, egy évvel később az összes gyalogos egység fölött rendelkező *General-Feldwachtmeisterré* nevezte ki az uralkodó. 1606-ban újabb *Bestallungot* kapott egy háromezer fős német gyalogezred felállítására. 1605 decemberében az Udvari Haditanács az Esztergom feladását vizsgáló bizottság egyik tagjává, illetve az ítélezésre kirendelt haditörvényszék esküdtjévé tette meg.³⁶ Személyében tehát egy rátermett hadfit tisztelhetünk, akit nem csak a feltételezett kapcsolatai, hanem tudása is egyre magasabb beosztások elnyeréséhez segítette.

Mercoeur hercege tehát kinevezte Peter Ernstet egyik lotaringiai kúrasszír kompániájának az élére.³⁷ Első nyoma ténykedéseinek az, hogy 1601. január 26-án az Udvari Haditanács figyelmeztette, hogy a fraknoi uradalomban téli szállásra vezényelt lovasai ellen az ottani *Rentmeister* panasszal élt, így azok az okozott károkat térítsék meg.³⁸ Feltételezhető, hogy Mansfeld részt vett a Kanizsa felmentésére indított hadműveletben és a következő évben a Székesfehérvár körüli harcokban. Utóbbit azzal tudjuk alátámasztani,

³⁰ HStA HAA Fasc. 128. Fol. 320r.; *Istvánffy*, 195. o.

³¹ ÖStA KA HKR Pr. Reg. Bd. 195. Fol. 195v. №. 81.

³² *Pálffy Géza*: A pápai vár felszabadításának négy száz éves emlékezete 1597–1997. A bev. tanulmányt írta és az okmánytárat összeáll. *Pálffy Géza*. Szerk. *Hermann István*. Pápa, 1997. 50–51. o.; *Bagi* 2011. 64. o.

³³ ÖStA KA AFA 1596/12/ad 6f.; ÖStA KA Best. 575/1598. Russworm életéről lásd: *Wilhelm Edlen von Janko*: Der k. k. Feldmarschall Christoph Hermann von Russworm. Ein Beitrag zur Kenntniss der Regierungsperiode. Cultur- und Sittengeschichte unter Kaiser Rudolph II. *Österreichische Militärische Zeitschrift*, 10. (1869) 4. sz. 30–53., 181–210. o.; *Albrecht Stauffer*: Herman Christoph Graf von Russworm kaiserlicher Feldmarschall in den Türkenkämpfen unter Rudolf II. München, 1884.; ADB Bd. 30. 16–19. o.

³⁴ Életútjáról lásd: *Fethrentheil-Gruppenberg László*: Mercoeur lotaringiai herceg magyarországi szereplése. *Hadtörténelmi Közlemények*, 38. (1937) 205–234. o.; *Sahin-Tóth Péter*: Lotaringia és a tizenöt éves háború. *Századok*, 138. (2004) 5. sz. 1149–1188. o.

³⁵ *Sahin-Tóth Péter* előző jegyzetben idézett műve, 1169–1174. o.

³⁶ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 212. fol. 431v. №. 28., 212. fol. 446r. №. 84.; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 214. fol. 369r. №. 2., fol. 505r. №. 20.; ÖStA KA Best. 820/1605., 824/1606.

³⁷ Mercoeur herceg lovasságáról lásd: ÖStA KA AFA 655/1600.; *Heischmann* 1925. 255. o.; *Kelenik* 1991. 112. o. Mansfeld megbízatására lásd: ÖStA KA HKR Pr. Exp. Bd. 208. Fol. 596r.

³⁸ ÖStA KA HKR Pr. Reg. Bd. 207. Fol. 339r. №. 116.

hogy 1601. június 30-án az Udvari Haditanácstól kérte az ellene folyó eljárás elhalasztását, egészen a hadjárat végéig.³⁹

Mercoeur 1602. februári halálát követően megmaradt lovasait Philipp Otto Graf zu Salm, Wild- und Rheingraf parancsnoksága alá helyezték, akit megbíztak további háromszáz kürasszír felfogadásával is.⁴⁰ Mansfeldnek nem akaródzott az új *Obrist* alatt szolgálni, ezért 1602. május 20-án kérte kompániájának az elváltását a többi egységtől, s kifejezte óhaját, hogy lovasaival közvetlen a *General Obrist-Feldmarschall* alá rendeljék. Vagyis azt kívánta, hogy kompániáját a Russworm munkáját segítő *Rehfahnév*á, azaz a mindenkor *General Obrist-Feldmarschall* feladatainak sikeres ellátásához és az esetleges zsoldos lázadások elfojtásához szükséges lovassággá tegyék. A protokollbejegyzés mellé röviden megfogalmazott válaszból kiderül, hogy a haditanácsosok a gróf türelmét kérik mindaddig, amíg az uralkodó nem dönt a kompánia sorsáról.⁴¹ II. Rudolf határozatáról sajnos további információ nem áll rendelkezésre, ám bizonyos, hogy Peter Ernst II. is ott volt az 1602 őszen Budát ostromló császári-királyi seregben.⁴² A mindig jól értesült Istvánffy Miklós úgy tudta, hogy az őrség november 2-i sikeres kitörése alkalmával halálos sebet kapott a sáncok védelmében. A magyar történetíró azonban nem csak ebben téved vele kapcsolatban, hiszen Peter Ernstet Karlra „keresztelte át”, majd mondatát a következőképpen folytatta: „annak a híres-neves Károly kapitánynak fattyú fia, kit az török ellenségen Esztergom alatt nyert győzedelme után megbetegedvén, Komáromban megholtnak mondánk lenni.”⁴³ Mostoha öcsből tehát fattyú gyermekké léptette elő az ifjút.

Mansfeld nem halt meg Buda 1602. évi ostromában, sőt, a következő esztendőben egy bizalmi tisztséget bíztak rá. Renate Seidel és Walter Krüssmann is azon a véleményen van, hogy ekkor Mátyás főherceg az úgynevezett udvari zászló (*Hoffahne*) vezetésével bízta meg, amely 500 német lovasból állt volna.⁴⁴ A valóságban azonban nem ez történt. Az ifjú ugyanis annak a tisztségnek a betöltésére kapott megbízást, amelyre már az elmúlt évben igényt tartott, azaz Russworm *Rehnfahnéj*ának kapitányává nevezték ki.⁴⁵ Az Udvari Haditanács által 1603. június 5-én kiállított *Bestallung* szerint kétszáz német lovas lövészt kellett felfogadnia három hónapra. A megfelelő lóval, fegyverzettel és ruházattal ellátott katonák málhájának szállítására minden tizenkét lovas után egy szekeret is fel kellett fogadnia. Az irat természetesen meghatározta a zászlók alá állók havi zsoldját is. Eszerint Mansfeldet mint kapitányt egy hónapra 300 forint illette meg, és további tizenöt forint lovasonként, ha időben megjelenik a kijelölt mustrán.⁴⁶

Peter Ernst hozzálátott az egység felállításához. Június 20-án kérte az Udvari Haditanácsot, hogy lovasai számára rendeljenek ki szálláshelyeket arra az időre, amíg a mustrára várakoznak. A protokollbejegyzés mellé röviden megfogalmazott válaszból kiderül, hogy a haditanácsosok már gondoskodtak mustrabiztosok kiküldéséről, és a mustrahelyeket is kijelölték Enzersdorfban (ma Langenzersdorf, Ausztria) és Bisambergben (ma Ausztria).⁴⁷ A felfogadást némiképpen hátráltathatta, hogy azelőlegre (*Anrittgeld*) kiutalt pénzből 2300 forint hiányzott, amit Mansfeld június 23-i levelében jelzett is.

³⁹ ÖStA KA HKR Pr. Exp. Bd. 206. Fol. 548r. №. 117.

⁴⁰ ÖStA KA Best. 713/1602.; *Heischmann* 1925. 255. o.

⁴¹ ÖStA KA HKR Pr. Exp. Bd. 208. Fol. 612v.

⁴² Buda ostromáról lásd: *Veress Endre*: Buda és Pest 1602–1603-iki ostroma. *Hadtörténelmi Közlemények*, 23. (1910) 52–79. o.; *Sugár István*: A budai vár és ostromai. Budapest, 1979. 146–156. o.; *Tóth* 2000. 351–356. o.

⁴³ *Istvánffy*, 401. o.

⁴⁴ *Seidel* 1998. 360. o.; *Krüssmann* 2010. 44. o.

⁴⁵ ÖStA KA Best. 740/1603., 741/1603.; *Kelenik* 1991. 105. o.

⁴⁶ ÖStA KA Best. 740/1603., 741/1603.

⁴⁷ ÖStA KA HKR Pr. Exp. Bd. 210. Fol. 690v.

A protokollumba bejegyezték az Udvari Kamara ez ügyben adott válaszát, mely szerint a pénzügyi kormány szerv utasítani fogja a Hadi Fizetőmesteri Hivatalt erre vonatkozóan.⁴⁸

Július elején a *Rehnfahne* lovasai mustrájukra vártak, azonban a várakozásuk idejére szánt napidíjat (*Liefergeld*) nem kapták meg. Mansfeld ezt jelezte Russwormnak, aki július 11-én az Udvari Haditanácshoz fordult, utalva arra, hogy ennek az összegnek a kifizetéséről Prágában megállapodás született. A protokollumba bejegyzett, Udvari Kamarától származó válasz szerint a *General Obrist-Feldmarschall*nak meg kellett erősítenie, hogy a prágai tárgyalásokon Peter Ernst arra kapott ígéretet, hogy erre a költségre egy teljes havi zsoldot fizet ki a hadi fizetőmester. Emellett kérték, hogy tegyen meg ő is mindent a minél hamarabbi szemle, valamint a mustrahelyen elfogyasztott javak mihamarabbi kifizetése érdekében.⁴⁹

1603. július 20-án az Udvari Haditanács arról tájékoztatta Mansfeldet, hogy Mátyás főherceg további havi kétszáz forintot hagyott jóvá számára.⁵⁰ A hónap végén a mustra megtörtént, amelyről július 30-án küldtek beszámolót az uralkodónak.⁵¹ A következő napon a Wolfgang von Unverzagt⁵² által összeállított és a Bécsben hátrahagyott, Udvari Kamarához eljuttatott levél tanúsága szerint addigra az udvar 4000 forintot költött a *Rehnfahne* kétszáz lovasára.⁵³ Újra joggal feltételezhető, hogy Mansfeld ismét részt vett a hadjáratban, és harcolt a Buda alatti összecsapásokban, valamint Hatvan ostrománál is, bár ottani szerepléséről, haditetteiről további információk egyelőre nem állnak rendelkezésre.⁵⁴

A hadjárat után az ifjú elhagyta II. Rudolf szolgálatát, és viharos gyorsasággal visszautazott a Németalföldre. Távozása okaként mind Renate Seidel, mind pedig Walter Krüssmann az *Acta Mansfeldica* névtelen szerzője által közölt történetet fogadta el. Eszerint a korhely ifjú az úgynevezett Picquett kártyajáték rabjává vált. Sokat játszott és sokat is veszített, és a kártyaadósságot csak kölcsönből tudta fedezni. A kötelezvényen elváltoztatta aláírását, és később azt állította, hogy az nem tőle származik. A névtelen szerző szerint a sértett egy párbajban, amit egyébként szigorúan tiltottak, elégtételt vett rajta, és életét is csak annak árán hagyta meg, ha visszavonja állítását, miszerint a hitelező hamisította alá a nevét a papírra.⁵⁵ Krüssmann monográfiájában megjegyezte, hogy bár az *Acta Mansfeldica*-ban állítottoknak valóban lehetett valóságmagja, ám a névtelen szerző, aki Mansfeldet mindenképpen a lehető legrosszabb színben kívánta feltüntetni, az eseményeket némiképpen ki színezte és a saját, illetve megbízói szája íze szerint adta elő.⁵⁶

A történet magva meglehetősen hihetőnek tűnik, már csak azért is, mert bár az *Artikelbriefek* és a *Reiterbestallungok* különböző pontjai tiltották a verekedést, a párbajokat, a szerencsejátékokat, az iszákosságot és a kéjnök tartását, ám mindezek hozzártartoztak a kora újkori hadseregek mindennapjaihoz.⁵⁷ Illésházy István az 1594-ben

⁴⁸ Uo. Fol. 693v.

⁴⁹ ÖStA KA HKR Pr. Exp. Bd. 210. Fol. 708r–v. A hadi fizetőmester már július 9-én tájékoztatást küldött az Udvari Kamarának Mansfeld lovasainak mustrája végett. ÖStA KA HKR Pr. Reg. Bd. 211. Fol. 408r. №. 31.

⁵⁰ ÖStA KA HKR Pr. Reg. Bd. 211. Fol. 410v. №. 92.

⁵¹ Uo. Fol. 20r. №. 141.

⁵² Wolfgang von Unverzagt 1600 és 1605 között az Udvari Kamara elnöke volt. 1602-ben Ebenfurt és Regelsburn bárója lett. 1605. május 31-én halt meg. *Ötvös Péter*: Peldázat a gyors halálról. Freyherr Wolf von Unverzagt hirtelen halála. *Pompeji*, III. (1992) 3. sz. 94–100. o.

⁵³ ÖStA Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn, rote Nummer 79. Fol. 390r.–398v.

⁵⁴ Buda és Hatvan 1603. évi ostromáról lásd: Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez Czobor-Szentmihályi Czobor Erzsébethez. Közrebocsátja: *id. gr. Zichy Edmund*. Budapest, 1876. II. k. 82–103. o.; *Csorba Csaba* 5. jegyzetben hivatkozott munkája, 157–165. o.; *Tóth* 2000. 356–365.; *Istvánffy*; 413–417. o.

⁵⁵ *Acta Mansfeldica*, 6–7. o.; *Seidel* 1998. 360. o.; *Krüssmann* 2010. 45. o.

⁵⁶ *Krüssmann* 2010. 45. o.

⁵⁷ Az *Artikelbriefek*ről és *Reiterbestallungok*ról lásd: *Wilhelm Janko*: Lazarus Freiherr von Schwendi oberster Feldhauptmann und Rath Kaiser Maximilian's II. Wien, 1871. 173–212. o.

Esztergomot ostromló császári-királyi had német katonáiról a következőket vetette például papírra: „paráznasággal, részegséggel, vendégséggel, kalmár-áruval, udvari pompával úgy annira rakva vala az tábor, hogy az sz. istennek de még a jámbor embereknek is iszonyú vala benne maradni. Az kapitányok, ha 10 órán az ételhez ültek, délután 4–5 órán részegen keltek fel az asztaltul, ki alunni ment, ki mulatni az mezőre.”⁵⁸ Istvánffy pedig a budai várórség 1602. november 2-i sikeres kitörésével kapcsolatban azt hallotta, „hogy Rosswurm az veszedelembé forgók megsegítésébe késedelmes volt légyen, mivel szintén azon időben kockáztván és kártyáztván az sátorban, s a pénznyerésnek reménségét el nem hagyván, követeket küldözött volna valamennyi ideig az hadnagyokhoz, s így az időt mulatván, az ellenségnek helyet engedett volna akaratjának véghezvitelére.”⁵⁹

Mansfeldnek tehát igen sok és nehéz kihívással kellett szembenéznie, ha meg akarta őrizni erkölcsösségét. A fennmaradt protokollum-bejegyzések, ha nem is teszik lehetővé annak kiderítését, hogy az *Acta Mansfeldicában* lejegyzettek valóban hitelesek lennének, ám elég szemléletes képet adnak az ifjú viselt dolgairól, személyiségének árnyoldalairól.

Mint említettem, 1601-ben eljárás folyt ellene. Január 28-án a Hofexpedition emlékeztette Mercoeur herceget arra, hogy Mansfeld egy katonát megölt. Mint *Obristjának* és így az egységen belül a legfőbb bírói hatalom birtokosának⁶⁰ neki kellett volna eljárnia az ügyben.⁶¹ A következő napon maga az ifjú fordult kérelemmel az Udvari Haditanácshoz, miszerint az eljárást függesszék fel ellene három hónapra.⁶² Június 30-án pedig a hadjárat végéig kérte ügye vizsgálatának az elhalasztását.⁶³ Sajnos nem áll rendelkezésünkre több forrás a gyilkossággal kapcsolatban, de az biztos, hogy a herceg és Russwurm támogatásával szépen-lassan feledésbe merült az egész ügy.

Mercoeur halála után nem sokkal Mansfeld azzal az igénnyel állt elő, hogy közvetlenül a *General Obrist-Feldmarschall* parancsnoksága alá rendeljék kompániáját. Ez sem volt véletlen, hiszen újra viharfelhők gyülekeztek felette. 1602. január 10-én ugyanis volt *Leutnantja*, egy bizonyos Jean du Loup megvádolta, hogy zsoldját visszatartotta. Nem csekély összegről volt szó, hiszen összesen 791 tallér miatt tört ki a viszály az egykori beosztott és parancsnoka között. A sértett fél követelte, hogy a Mansfeldnek járó 1000 forint kifizetését tiltsa le az Udvari Kamara. Az Udvari Haditanács Arnold Helio mustramestert rendelte ki az ügy kivizsgálására; az eset végkifejlete egyelőre szintén ismeretlen.⁶⁴ Annyi bizonyos, hogy Loup június 4-én kérte átvételét Hans Reinhard von Schönberg vallon gyalogezredébe, mivel addig nem kapott pénzt, valamint katonai szolgálatban sem állt akkor.⁶⁵ Peter Ernst még jónéhány nappal később is kénytelen volt mentegezni magát a történetek miatt az Udvari Haditanácsnál.⁶⁶ Valószínűleg ismét Russwurm hathatós támogatásának és családja hírnevének köszönhető az ifjú, hogy nagyobb büntetés nélkül megúszta az esetet. Sőt, mint ahogyan már említettem, „felfelé bukott”. Mind a gyilkosság, mind pedig a zsold elikkasztása mögött szerencsejátékkal kapcsolatos ügyeket, adósságokat feltételezhetünk.

⁵⁸ *Illésházy*, 9–10. o.

⁵⁹ *Istvánffy*, 401. o.

⁶⁰ Magyarul erről lásd: *Pálffy Géza*: Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században. Győr, 1995. 30–31. o.

⁶¹ ÖStA KA HKR Pr. Exp. Bd. 206. Fol. 431r. №. 124.

⁶² Uo. №. 129.

⁶³ Uo. Fol. 548r. №. 117.

⁶⁴ Uo. Bd. 208. Fol. 522r–v., 569r.

⁶⁵ Uo. Fol. 631r.

⁶⁶ Uo. Fol. 638r.

Ezek után 1603 végén vagy 1604 elején az ifjú tényleg viharos gyorsasággal hagyta el a magyarországi hadszínteret. Legalábbis erre enged következtetni, hogy az Udvari Haditanács 1604. február 22-én azt parancsolta karcsai Somogyi Farkas győri magyar főkapitány-helyettesnek,⁶⁷ hogy Peter Ernst Győrben hátrahagyott dolgait további parancsig senkinek se adja ki.⁶⁸ – Az ifjú Mansfeld távozásának okait csak találgathatjuk. Krüssmann felvetésével értek egyet, aki szerint nem biztos, hogy a Németalföldre való visszatérés és a különböző afférok között összefüggés van.⁶⁹ Kétség kívül izgalmas lenne újabb és újabb hipotéziseket felállítani, ám ezek – források hiányában – üres feltételezések maradnának.

Összegzés

A bemutatott életút alapján úgy vélem, hogy Peter Ernst von Mansfeld magyarországi karrierjét nem hadi tapasztalatainak vagy kiemelkedő képességeinek, hanem atyja és mostohabátyja hírnevének, valamint a Karl von Mansfelddel ideérkező, a németalföldi és francia vallásháborúkat megjárt és a tizenöt éves háború folyamán magas tisztségekbe jutott tisztek támogatásának köszönhetően. Ezek közül is kiemelkedik Mercoeur és Russworm, akik vélhetőleg nem csupán katonai pályáját egyengették, hanem a gyilkosság és a sikkasztás vádjá alól is mentesítették védencüket.

⁶⁷ Pálffy Géza 32. jegyzetben hivatkozott munkája, 277. o.

⁶⁸ ÖStA KA HKR Pr. Reg. Bd. 213. Fol. 130r. №. 52.

⁶⁹ Krüssmann 2010. 45. o.

ZOLTÁN PÉTER BAGI

NEW DATA ON PETER ERNST II. VON MANSFELD'S ROLE IN HUNGARY
DURING THE FIFTEEN YEARS' WAR*Summary*

It is a lesser known fact about the life of Peter Ernst II. von Mansfeld, a famous and ill-famed general of the Protestant Union, that during his early years (between the ages of fifteen and twenty-three) he served Rudolph II in the battles of the Fifteen Years' War. He arrived in the Hungarian theatre of war in 1595, in the entourage of his step-brother Karl von Mansfeld, then, though barely twenty, he was commissioned by the Duke of Mercœur to lead the Lothraingian Cuirass Company. In 1603, contrary to the ascertainment of Renate Seidel and Walter Krüssmann, he was not commissioned to set up and lead the so-called *Hoffahne* unit, but the *Rehnfahne* unit, which served the *General Obrist-Feldmarschall*. According to the entries of the protocollum, however, the young man gained distinction with his scandals rather than with his fighting virtues. His list of crimes included murder, embezzlement, illegal gambling and duel. He was saved from the charges only by the help of his father's and step-brother's reputation, and by the very good connections he had through his relatives.

ZOLTÁN PÉTER BAGI

NOUVEAUX ÉLÉMENTS RELATIFS AU RÔLE QUE JOUA
PETER ERNST II VON MANSFELD EN HONGRIE À L'ÉPOQUE
DE LA GUERRE DE QUINZE ANS*Résumé*

Il est peu connu que Peter Ernst II von Mansfeld, le célèbre général de l'Union protestante, connu aussi pour ses frasques, participa aux combats de la guerre de quinze ans dans sa jeunesse (entre ses quinze et vingt-trois ans) au service de Rodolphe II. C'est en 1595 qu'il arriva sur les théâtres d'opérations militaires de Hongrie dans la suite de son demi-frère, Karl von Mansfeld. Il avait à peine vingt ans, lorsque le prince de Mercœur lui confia le commandement de l'escadron de cuirassiers de Lorraine. Contrairement à l'affirmation de Renate Seidel et Walter Krüssmann qui parlent de *Hoffahne*, il fut chargé (*Bestallung*), en 1603, de la mise en place et du commandement de *Rehnfahne*, une unité destinée à servir et à protéger le *General Obrist-Feldmarschall*. Selon les mentions du protocole, le jeune homme se fit remarquer plutôt par ses scandales que par ses vertus militaires. La liste de ses méfaits contenait, entre autres, l'homicide, le détournement de fonds, les jeux de hasard prohibés ou encore le duel, et seules la réputation et les relations de son père et de son demi-frère lui permirent de parer à ces accusations.

ZOLTÁN PÉTER BAGI

NEUE DATEN ZUR ROLLE VON PETER ERNST II. VON MANSFELD
IN UNGARN ZUR ZEIT DES LANGEN TÜRKENKRIEGES

Resümee

Eine wenig bekannte Tatsache aus dem Leben von Peter Ernst II. von Mansfeld, dem berühmtesten General der Protestantischen Union, ist, dass er in jungen Jahren (zwischen seinem fünfzehnten und dreiundzwanzigsten Lebensjahr) im Dienste Rudolf II. an den Kämpfen des Langen Türkenkrieges teilgenommen hat. Er kam im Jahre 1595 in Begleitung seines älteren Stiefbruders, Karl von Mansfeld, auf dem Schlachtfeld in Ungarn an und wurde mit knapp zwanzig Jahren vom Herzog von Mercoeur mit der Leitung der lothringischen Kürassier-Kompanie beauftragt. Und im Jahre 1603 erhielt er – entgegen der Behauptung von Renate Seidel und Walter Krüssmann – nicht eine Bestallung zur Aufstellung und Leitung der sogenannten Hoffahne, sondern der sogenannten Rennfahne, die um die Person des General Obrist-Feldmarschalls diente und seinen Schutz versah. Den Protokolleinträgen zufolge erregte der junge Mann jedoch nicht mit seinen Kampftugenden Aufsehen, sondern viel eher mit seinen Skandalen. In seinem Sündenregister finden sich Anklagen wegen Mord, Veruntreuung, verbotenen Glücksspiel und Duell, gegen die er nur durch den guten Ruf seines Vaters und älteren Stiefbruders und – damit in engem Zusammenhang – durch seine äußerst guten Beziehungen geschützt wurde.

ЗОЛТАН ПЕТЕР БАГИ

НОВЫЕ ДАННЫЕ КАСАТЕЛЬНО РОЛИ В ВЕНГРИИ
ПЕТЕРА ЭРНСТА II-ОГО В ПЕРИОД ПЯТНАДЦАТИЛЕТНЕЙ ВОЙНЫ

Резюме

Менее известным фактом из жизни знаменитого пресловутого генерала Унии Протестантов Петра Эрнста II-ого фон Мансфельда является то, что в своей молодости (в период с пятнадцати до двадцати трех лет) он, будучи на службе у Рудольфа II, принимал участие в боях пятнадцатилетней войны. На театр военных действий он прибыл в 1595-ом году в сопровождении своего сводного брата Карла фон Мансфельда, затем, когда ему едва исполнилось двадцать лет, герцог Меркюрий поручил ему возглавить компанию кирасиров в Лотарингии. А в 1603-ем году – в противоположность утверждению Ренаты Зейдел и Вальтера Крюссманна – он должен был установить знамя (*Rehnfahne*), предназначенное для защиты и обслуживания личности Генерал-Обрист-Фельдмаршала. Согласно заметкам протокола новоиспеченный молодой воин выделился не своими боевыми достоинствами, а скорее своими бесчинствами и дебошами. В реестре совершенных им действий (преступлений) фигурировали убийство, хищения, растраты, запрещенные азартные игры и дуэли, защитит от наказания за которые его могли лишь репутация его отца и сводного брата и тесно связанные с ними чрезвычайно хорошие связи.

BETHLEN GÁBOR HADAINAK SZÁLLÁS- ÉS HADRENDJE 1621-BŐL

Újabb források az erdélyi hadsereg történetéhez

Az erdélyi fejedelemség hadtörténetének tanulmányozásakor gyakran kell szembe-
sülnünk azzal, hogy szinte alig ismerünk korabeli katonai kimutatásokat, névszerinti ösz-
szeírásokat. A viszonylag nagy számban fennmaradt székely lustrák és egyes fejedelmi
várac zsoldlistái mellett a Habsburg- és török-ellenes harcok dicsőséges hajdúseregeiről
már többnyire csak a rendelkezésünkre álló memorandumok és a korabeli levelezések
adatai árulkodnak. Tételes kimutatások, katonai jellegű elszámolások pedig leginkább
csak alkalmasszerűen, véletlenül kerülnek elő, s ezek is többnyire olyan helyekről, ahol
nem is remélhetnénk felbukkanásukat. Ilyen nem várt iratok voltak a II. Rákóczi György
által 1658 elején elrendelt nemesi felkelés kapcsán készült Torda és Alsó-Fejér vármegyei
összeírások, amelyek a lengyelországi hadjárat veszteséglistáját egészítik ki jó néhány
névvel, de ezek közé sorolhatjuk az udvarhelyszéki összeírást, mely a fejedelem hadjá-
ratai során elesett vagy hadifogollyá vált férfiak teljes létszámát tartalmazza helységen-
ként felsorolva. Az említett okmányok a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárá-
nak 1526 utáni gyűjteményéből kerültek elő, akárcsak a most bemutatásra kerülő két irat
egyike. Ám nem kell messzire mennünk értékes „kincsek”-ért, hiszen kedvenc történelmi
korszakunk, a kuruc szabadságharcok levéltára is tartalmaz jó néhány meglepetést.
A Thököly-szabadságharc iratanyagában kutatva rögtön két olyan katonai kimutatásra is
felfigyeltünk, amelyek az íráskép és a tartalom alapján egyaránt jóval korábban készültek.

Az elsőként bemutatandó iratra – mely ugyan alig egy folio terjedelmű, viszont nem
kevesebb, mint 26 (!) alakulat adatait tartalmazza – tudunkkal mindeddig nem történt
hivatkozás a hadtörténeti szakirodalomban. Talán a dátum hiánya, de még inkább az írás-
mód régiessége, s ez által nehezen olvashatósága miatt nem tűnt fel senkinek sem eddig,
hogy egy Thököly térnyerésénél legalább hatvan évvel korábbi iratról van szó. Első látás-
ra még jelen sorok írója is hajlandó lett volna átlapozni, ám az egyik alakulat parancsnoka
különösen ismerősnek tetszett. A háromszáz lovasnak parancsoló „Chiatari János” neve
ugyanis – leginkább is magasabb rangú katonatisztként – sem a Thököly Imre, sem pe-
dig a II. Rákóczi Ferenc vezette függetlenségi harc feldolgozásaiból vagy iratanyagából
nem ismert, néhány évtizeddel korábban viszont sűrűn előfordul. A forrásunkban szerep-
lő névalak ugyanis megegyezik a hajdúk történetével foglalkozó szakirodalomban, ill.
a Biharsággal kapcsolatos helytörténetírásban sűrűn szereplő két legendás hírű sarkadi
várkapitány, az idősebb és ifjabb Csatáry János nevének egykorú írott formájával. Mivel
az irat tüzetesebb vizsgálata során egyre több név tűnt ismerősnek Bethlen harcaiból, két-
ségtelessé vált számunkra, hogy a kimutatás csakis Bethlen uralkodása alatt készülhetett,
és pedig pontosan a fejedelemnek a fenti levélrészlet kelte idején zajló első Habsburg
ellenes hadjárata idején.¹ Ezért nem is lehet véletlen, hogy Bethlen egyik 1621. június
18-i levele is éppen 300 lovashajdú kapitányaként említi Csatáryt.²

¹ Természetesen számos tiszt neve már Bocskai István és Báthori Gábor idején is szerepel, sőt néhány eset-
ben még I. Rákóczi György harcaiból is ismerősen csengenek, de többségük valóban csak Bethlen uralkodása
alatt fordul elő együtt.

² Bethlen Gábor levele Thurzó Imrének. Gönc, 1621. június 18. Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor fejedelem
kiadatlan politikai levelezése. Budapest, 1879. (A továbbiakban: *Szilágyi* 1879.) 338. o.

Valójában egy ritka kvártélyjegyzékre sikerült rábukkannunk, melyben összesen 26 alakulat szerepel parancsnoka nevével és a katonaság számával, akik összesen 105 helységben voltak elszállásolva.

A maga nemében egyedülálló dokumentum vizsgálata után nem sokkal a fentebb már emlegetett 1526 utáni gyűjtemény átnézése során ismét sikerült egy meglepő felfedezést tennünk. Kuruc provenienciájú iratok után kutatva a várakra vonatkozó iratokat tartalmazó csomók egyikében, a munkácsi vonatkozású források között egyszer csak a Bethlen-féle kvártélyjegyzékhez hasonlatos lapra lettünk figyelmesek: ugyanaz volt a papír, a tinta, de még a kézírás is! Az iratnak természetesen nemhogy a kurucokhoz, de még Munkács várához sem volt köze, viszont egy 21 alakulatból álló lovassereg hadrendjét sikerült fellelnünk, s ami meglepő: a megnevezett parancsnokok egy része megegyezik a szállásrendben szereplőkkel. A két forrás természetesen nem tartalmazza Bethlen teljes hadseregét, de az adatok elemzése alapján mégis jó képet nyerhetünk a fejedelem első Habsburg-ellenes hadjáratában részt vevő erdélyi és magyarországi csapatok összetételéről.

Alábbiakban előbb a kvártélyjegyzék kerül bemutatásra. A felsorolásnak megfelelő sorrendben megadjuk az egyes alakulatokhoz tartozó helységek akkor használt nevét, lábjegyzetben pedig a mai szlovák megfelelőjét, valamint a hivatalos magyar névváltozatot is, amennyiben az eltér a forrásunkban szereplőtől. Vegyes lakosságú terület lévén ugyanis a települések eredetileg is több néven szerepeltek, így a szállásrend is vegyesen tartalmazza azok magyar, német vagy éppen szlovák elnevezéseit.

Horvát István 500 lovassal:

1. Prácsa³
2. Récsény⁴

Fekete György 300 lovassal:

3. Iványi⁵
4. Papfalva⁶

Kornis Zsigmond Uram 750 lovassal:

5. Dejte⁷
6. Felsődombó⁸
7. Nahács⁹

Haller György Uram 750 lovassal:

8. Nadas¹⁰
9. Alsókorompa¹¹
10. Felsőkorompa¹²
11. Kátlóc¹³
12. Pagyarócz¹⁴

³ Pozsonyszőlős: Pozsony vármegye (a továbbiakban: vm.) Pozsonyi járás (a továbbiakban: j.); ma: Pozsony város része (Vajnory).

⁴ Récsé: Pozsony vm. Pozsonyi j.; ma: Pozsony város része (Rača).

⁵ Pozsonyivánka, Pozsony vm. Pozsonyi j. (Ivanka pri Dunaji).

⁶ Papfa: Pozsony vm. Pozsonyi j.; ma Pozsonyivánka településrésze (Ivanka pri Dunaji).

⁷ Pozsony vm. Nagyszombati j. (Dechtice).

⁸ Pozsony vm. Nagyszombati j. (Horné Dubové).

⁹ Pozsony vm. Nagyszombati j. (Naháč).

¹⁰ Pozsonynadas: Pozsony vm. Nagyszombati j. (Trstín).

¹¹ Pozsony vm. Nagyszombati j. (Dolná Krupá).

¹² Pozsony vm. Nagyszombati j. (Horná Krupá).

¹³ Kátló: Pozsony vm. Nagyszombati j. (Kátlovce).

¹⁴ Pagyár: Pozsony vm. Nagyszombati j.; ma Jaslovské Bohunice településrésze.

Béldy Kelemen Uram 1700 emberrel:

13. Bohunicz¹⁵
14. Jaszlócz¹⁶
15. Radosócz¹⁷
16. Németdiós¹⁸
17. Losonc¹⁹
18. Nevtip²⁰
19. Tótdiós²¹

Bethlen Gábor fejedelem udvari kísérete, 700 lovas:

20. Kosolna²²
21. Szuha²³
22. Boleráz²⁴
23. Klucsován²⁵
24. Selpicz²⁶
25. Jókufalva²⁷
26. Vistok²⁸

Török István 900 lovassal:

27. Terling²⁹
28. Csukárd³⁰
29. Senkvicz³¹
30. Tótaysgurab³²
31. Swanczpach³³
32. Horvátaysgurab³⁴
33. Limpak³⁵
34. Grinova³⁶

Kun István Uram 500 lovassal:

35. Igrán³⁷
36. Hosszúfalu³⁸
37. Roszindel³⁹

¹⁵ Apátszentmihály: Pozsony vm. Nagyszombati j.; ma: Jaslovské Bohunice község településrésze (Bohunice).

¹⁶ Jászló: Pozsony vm. Nagyszombati j.; ma: Jaslovské Bohunice község település része.

¹⁷ Alsóradós: Pozsony vm. Nagyszombati j.; később Nyitra vm. Pöstyén j. (Radošovce).

¹⁸ Felsődiós: Pozsony vm. Nagyszombati j. (Horné Orešany).

¹⁹ Kislosonc: Pozsony vm. Nagyszombati j. (Lošonec).

²⁰ Neustift/Nestich (Jánostelek): Pozsony vm. Nagyszombati j. (Smolenická Nová Ves).

²¹ Alsódiós: Pozsony vm. Nagyszombati j. (Dolné Orešany).

²² Gósfalva: Pozsony vm. Nagyszombati j. (Košolná).

²³ Szárazpatak: Pozsony vm. Nagyszombati j. (Suchá nad Parnou).

²⁴ Bélaház: Pozsony vm. Nagyszombati j. (Boleráz).

²⁵ Istvánlak: Pozsony vm. Nagyszombati j. (Klčovany).

²⁶ Selpóc: Pozsony vm. Nagyszombati j. (Selpice).

²⁷ Jóka: Pozsony vm. Somorjai j. (Jelka).

²⁸ Kárpáthalas: Pozsony vm. Szenci j. (Vištuk).

²⁹ Terlény: Pozsony vm. Szenci j.; ma: Csukárd-Terlény (Vinosady) község része (Malé Trnie).

³⁰ Pozsony vm. Szenci j.; ma: Csukárd-Terlény (Vinosady) község része (Veľké Trnie).

³¹ Kis- és Nagysenkóc: Pozsony vm. Szenci j. (Senkvice).

³² Tótgurab: Pozsony vm. Szenci j. (Slovenský Grob).

³³ Schweinsbach (Hattyúpatak): Pozsony vm. Szenci j. (Viničné).

³⁴ Horvátgurab (Gurab): Pozsony vm. Pozsonyi j. (Chorvátsky Grob).

³⁵ Pozsony vm. Szenci j. (Limbach).

³⁶ Grinava: Pozsony vm. Szenci j.; ma: Bazin város része (Grínád).

³⁷ Igrám: Pozsony vm. Szenci j. (Igram).

³⁸ Felsőhosszúfalu: Pozsony vm. Nagyszombati j. (Dlhá).

³⁹ Rosindol (Rózsavölgy): Pozsony vm. Nagyszombati j. (Ružindol).

Deli Tamáskó 350 lovassal:

- 38. Sárfő⁴⁰
- 39. Boldogfalva⁴¹
- 40. Magyarbél⁴²
- 41. Németbél⁴³
- 42. Újfalu⁴⁴

Kovács András 439 lovassal:

- 43. Körmösd⁴⁵
- 44. Túlsókörmösd⁴⁶
- 45. Botszeg⁴⁷
- 46. Pénteksúr⁴⁸
- 47. Hegysúr⁴⁹
- 48. Torony⁵⁰
- 49. Egyházfalva⁵¹
- 50. Borsa⁵²

Nagy Lukács 623 lovassal:

- 51. Csataj⁵³
- 52. Goznód⁵⁴
- 53. Tótújfalu⁵⁵
- 54. Páldi (Páld)⁵⁶
- 55. Németgurab⁵⁷

Monoky Miklós Uram 700 lovassal:

- 56. Báhony⁵⁸
- 57. Kápolna⁵⁹
- 58. Páágy (!)⁶⁰
- 59. Gerencsér⁶¹
- 60. Fehéregyház⁶²

⁴⁰ Pozsonysárfő: Pozsony vm. Szenci j. (Blatné).

⁴¹ Pozsonyboldogfa: Pozsony vm. Szenci j. (Boldog/Matka Boží).

⁴² Pozsony vm. Szenci j. (Veľký Biel).

⁴³ Pozsony vm. Szenci j.; ma: Magyarbéllel alkot egy községet.

⁴⁴ Dunaújfalu: Pozsony vm. Szenci j.; ma: Dunasáppal alkot egy községet (Nová Dedinka).

⁴⁵ Apácakörmösd: Pozsony vm. Szenci j.; ma: Királyfával képez egy községet (Kráľová pri Senci).

⁴⁶ Papkörmösd: Pozsony vm. Szenci j.; ma: Királyfával képez egy községet (Kráľová pri Senci).

⁴⁷ Más néven Botfalva: Pozsony vm. Szenci j.; egykori falu, ma dűlő Nagysúr határában; ez utóbbi ma Nemessúrral alkot önálló községet (Šúrovce).

⁴⁸ Pozsony vm. Szenci j.; ma: Egyházfa településrésze (Kostolná pri Dunaji).

⁴⁹ Pozsony vm. Szenci j. (Hrubý Súr).

⁵⁰ Zonctorony: Pozsony vm. Szenci j. (Tureň).

⁵¹ Egyházfa: Pozsony vm. Szenci j. (Kostolná pri Dunaji).

⁵² Nagyborša (Alsó- (vagy Német-), Felső (vagy Tót-) és Középborsa egyesüléséből): Pozsony vm. Szenci j. (Hrubá Borša).

⁵³ Pozsony vm. Szenci j. (Čataj).

⁵⁴ Goznód: Pozsony vm. Nagyszombati j.; Dajta (Jarná) néven Cífer településrésze.

⁵⁵ Vedródújfalu: Pozsony vm. Nagyszombati j. (Slovenská Nová Ves).

⁵⁶ Pozsony vm. Nagyszombati j. (Pavlice).

⁵⁷ Magyarargurab: Pozsony vm. Szenci j. (Veľký Grob).

⁵⁸ Pozsony vm. Szenci j. (Báhoň).

⁵⁹ Erzsébetkápolna: Pozsony vm. Szenci j. (Kaplná).

⁶⁰ Talán Pác (Pusztapát): Pozsony vm. Nagyszombati j.; ma: Cífer településrésze.

⁶¹ Gerencsér: Pozsony vm. Nagyszombati j. (Hrnčiarovice nad Parnou).

⁶² Pozsonyfehéregyház: Pozsony vm. Nagyszombati j. (Biely Kostol).

Földváry („Feöduary”) Vince 400 lovassal:

61. Szilincs⁶³
62. Szentábrahám⁶⁴
63. Diószeg⁶⁵
64. *Dudvágszeg*⁶⁶
65. Nagymácséd⁶⁷
66. Kismácséd⁶⁸
67. Kosút⁶⁹
68. Vízkelet⁷⁰

Újfalussy („Vyffalussy”) Gergely 400 lovassal:

69. Szempcz⁷¹
70. Cseklész⁷²

Kálnay („Kalnay”) György 400 lovassal:

71. Tótnyárazd⁷³
72. Sigárd⁷⁴
73. Pallócz⁷⁵
74. Óny⁷⁶
75. Vága⁷⁷
- Szerdahely⁷⁸

Spaczay György hada 400 lovassal:

77. Sellye⁷⁹
78. Pöröd⁸⁰
79. Deáki⁸¹
80. Királyfalva⁸²

Fekete Péter hada 380 lovassal:

81. Bogdanócz⁸³
82. Zvoncsin⁸⁴

⁶³ Szelincs: Pozsony vm. Nagyszombati j. (Zeleneč).

⁶⁴ Ábrahám: Pozsony vm. Nagyszombati j. (Abrahám).

⁶⁵ Pozsony vm. Galántai j. (Sládkovičovo).

⁶⁶ Diószeggel szomszédos, s a török által elpusztított falu, Pozsony vm. Galántai j.

⁶⁷ Pozsony vm. Galántai j. (Veľká Mača).

⁶⁸ Pozsony vm. Galántai j. (Malá Mača).

⁶⁹ Nemeskosút: Pozsony vm. Galántai j. (Košúty).

⁷⁰ Pozsony vm. Galántai j. (Čierny Brod).

⁷¹ Szenc: Pozsony vm. Szenci j. (Senec).

⁷² Pozsony vm. Pozsonyi j. (Bernolákovo).

⁷³ Tótnyárazd: Pozsony vm. Galántai j. (Topoľnica).

⁷⁴ Zsigárd: Pozsony vm. Galántai j. (Žihárec).

⁷⁵ Pallóc: Pozsony vm. Galántai j.; ma: Tósnýárazd része (Paľovce).

⁷⁶ Egykori falu Pozsony vm. Galántai j.-ában; ma Nemeskajal (Kajal) határrésze.

⁷⁷ Pozsony vm. Galántai j. (Váhovce).

⁷⁸ Alsószerdahely: Pozsony vm. Galántai j. (Dolná Streda).

⁷⁹ Vágsellye: Nyitra vm. Vágsellyei j. (Šaľa).

⁸⁰ Pered: Pozsony vm. Galántai j. (Tešedíkovo).

⁸¹ Pozsony vm. Galántai j. (Diakovce).

⁸² Vágkirályfa: Nyitra vm. Vágsellyei j. (Kráľová nad Váhom).

⁸³ Bogdány: Pozsony vm. Nagyszombati j. (Bohdanovce nad Trnavou).

⁸⁴ Harangfalva: Pozsony vm. Nagyszombati j. (Zvončín).

Csatáry („Chiatari”) János 300 lovassal:

83. Cseszte⁸⁵

84. Ottent(h)al⁸⁶

Polgári („Pogari”) Nagy Mátyás 300 lovassal:

85. Szentjánosfalva⁸⁷

86. Pudmericz⁸⁸

Török György 300 lovassal:

87. Binócz⁸⁹

88. Spácza⁹⁰

Szénásy Mátyás 200 lovassal:

89. Helmes⁹¹

90. Istvánfalva⁹²

Nádas („Nadas”) Benedek hada 300 lovassal:

91. Ratkócz⁹³

92. Petőfalva⁹⁴

93. Maniga⁹⁵

Kürthy („Kwrthý”) István 200 emberrel (lovasok?):

94. Súk⁹⁶

95. Pecsényéd⁹⁷

96. Zákosztolány⁹⁸

Barbély Ambrus 400 lovassal:

97. Dubován⁹⁹

98. Veszele¹⁰⁰

99. Rakovicz¹⁰¹

100. Strázsa¹⁰²

⁸⁵ Pozsony vm. Szenci j. (Častá).

⁸⁶ Ottóvölgy (Ompitál): Pozsony vm. Nagyszombati j. (Doľany).

⁸⁷ Nem sikerült beazonosítanunk, a nevük alapján szóba jöhető hasonló nevű településeket – Morvaszentjános: Pozsony vm. Malackai j. (Moravský Svätý Ján); vagy Jánosújfalú: Nyitra vm. Nyitrazsámbokréti j. (Janova Ves); Dunajánosháza: Pozsony vm. Szenci j. (Jánovce) – a polgári hajdúk szállásaként említett másik településtől, Pudmericztől való nagy távolságuk miatt el kell vetnünk.

⁸⁸ Gidrafa: Pozsony vm. Nagyszombati j. (Budmerice).

⁸⁹ Pozsony vm. Nagyszombati j. (Biňovce).

⁹⁰ Ispáca: Pozsony vm. Nagyszombati j. (Špačince).

⁹¹ Halmos: Pozsony vm. Nagyszombati j. (Jablonec).

⁹² Istvánkirályfalva: Pozsony vm. Nagyszombati j. (Štefanová).

⁹³ Nyitra vm. Galgóci j. (Ratkovce).

⁹⁴ Besnyőpetőfalva: Nyitra vm. Pöstyéni j.; ma Pecsényéddel együtt alkot önálló községet (Pečeňady).

⁹⁵ Nyitra vm. Galgóci j. (Malženice).

⁹⁶ Zsúk: Nyitra vm. Galgóci j. (Žlkovce).

⁹⁷ Nyitra vm. Pöstyéni j.; ma Petőfalvával együtt alkot önálló községet (Pečeňady).

⁹⁸ Kiskosztolány: Nyitra vm. Pöstyéni j.; ma Nagykosztolány része (Veľké Kostolány).

⁹⁹ Alsó- és Felső-Dubovány: Nyitra vm. Pöstyéni j.; maa két település együtt képez önálló községet (Dubovany).

¹⁰⁰ Vígvár: Nyitra vm. Pöstyéni j. (Veselé).

¹⁰¹ Rákfalú: Nyitra vm. Pöstyéni j. (Rakovice).

¹⁰² Vágór: Nyitra vm. Vágújhelyi j.; ma Krakovány településrésze (Krakovany).

A két Kovács Péter 418 lovassal:

101. Sterusz¹⁰³

102. Kocsin¹⁰⁴

103. Lapasó¹⁰⁵

104. Lancsár¹⁰⁶

105. Nizsna¹⁰⁷

Miként a fentiekből kitűnik, 23 alakulatban összesen 10 210 lovas, a fejedelem 700 fős, ugyancsak lovasokból álló kíséretével és Bélyd Kelemen 1700 emberével (gyalogosok) együtt pedig összesen 12 610 fő került elszállásolásra Pozsony és Nyitra vármegyék egymással határos területén. A kvártélyokra kijelölt 105 helységből 88 Pozsony, a fennmaradó 17 pedig Nyitra vármegye területére esett. A településnevek beazonosítása inkább helytörténeti szempontból érdekes, jóval fontosabb viszont annál az egyes alakulatok, ill. azok élén álló tisztek kilétének megállapítása: az uralkodón kívül ugyanis összesen 25 parancsnok nevét ismerjük, mivel az utolsóként megnevezett egység két tiszt, a „két Kovács Péter” parancsnoksága alatt volt, valószínűleg eredetileg is két különböző alakulatot vontak össze egy szállásterületre.

Mielőtt azonban hozzákezdénénk az egyes parancsnokok, ill. a kezük alá tartozó csapatok részletes elemzéséhez, egy másik forrást is be kell mutatnunk, mely a Magyar Nemzeti Levéltár Országos levéltára *1526 utáni gyűjteményének Várákra vonatkozó iratok* (R 323) elnevezésű fondjából került elő. Ez utóbbi javarészt olyan forrásokat tartalmaz, amelyeket még többnyire a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratára számára gyűjtöttek egybe, részint adományok, részint pedig vásárlás útján. A későbbi rendezések során a meglehetősen vegyes anyagból igyekeztek önálló irategyütteseket létrehozni, amelyekbe tematikus alapon (vármegyék, városok, községek, vagy éppen várak szerint) sorolták be az egyes iratokat. Hadtörténeti szempontból természetesen leginkább a katonai jellegű rendezések tartanak számot komolyabb érdeklődésre, s a fenti okmányhoz hasonlóan itt is a teljesen más irányultságú kutatás során sikerült rábukkannunk egy Bethlen-korabeli iratra. Valamilyen okból ugyanis néhány olyan – általunk a XVI. század végére, ill. a XVII. század elejére datálандó – katonai kimutatás is a munkácsi várral kapcsolatos iratok közé került, melyek közül egyiknek sincs köze a Rákócziak legendás erősségéhez. A most bemutatásra kerülő forrás, 19 csoportban 22 lovas alakulat nevét tartalmazza, összesen 7168 fővel, és nyilvánvalóan egy önálló seregtest felvonulási- vagy hadrendje lehetett. Modern átírásban, de eredeti szerkezetében mutatjuk be az irat tartalmát:

Előljáróban

Rákóczy (György) Uram 200	Török István Uram 418	Egry István Uram 300	Török István Uram 400	Rákóczy (György) Uram 300
------------------------------	-----------------------------	----------------------------	-----------------------------	---------------------------------

¹⁰³ Cseterősz: Nyitra vm. Pöstyéni j. (Šterusy).

¹⁰⁴ Kőcsény: Nyitra vm. Pöstyéni j.; ma Lancsárral együtt alkot önálló közigazgatási egységet (Kočín-Lancár).

¹⁰⁵ Alsólopassó: Nyitra vm. Pöstyéni j. (Dolný Lopašov).

¹⁰⁶ Lancsár: Nyitra vm. Pöstyéni j.; ma Kőcsénnyel együtt alkot önálló közigazgatási egységet (Kočín-Lancár).

¹⁰⁷ Nézsnafalva: Nyitra vm. Pöstyéni j. (Nižná).

Kornis Zsigmond Uram serege

Nagy Demeter	Szilágyi Miklós	Fátrán túli végbeliek		Barbély Ambrus	Kornis Zsigmond Uram	Erdélyi Kovács Péter		Kun István Uram	
		Fekete Lukács	Bugi Pál						
200		400		350	456	465		495	

A főparancsnok zászlója („magam zászlója”) alatt

Tépei Kovács Péter	Kovács András	Fekete Péter	Feöldváry Vince	A főparancsnok serege	Illésházy (Gáspár) Uram	Nádas Benedek	Dely Tamaskó	Zádori András	Jothay Gergely
				150					
200	332	290	400	Spáczay György	412	300	300	300	400
				375					

A fenti forrásból első pillantásra kitűnik, hogy több név is szerepel a szállásrendben szereplő parancsnokok közül. Ezért a könnyebb érthetőség kedvéért alább egy összevont táblázatban mutatjuk be a két forrásban szereplő alakulatokat. A mindkettőben előforduló neveket kurziváltuk:

<i>Parancsnok</i>	<i>Szállásrend</i>	<i>Hadrend</i>
Béldy Kelemen Uram	1700 (gyalogos)	
<i>Barbély Ambrus</i>	400	375
Bugi Pál (l. Fekete Lukácsnál!)		
Csatáry János	300	
<i>Deli Tamaskó</i>	350	300 (<i>Zádory Andrással</i>)
Egry István Uram		300
Fekete György	300	
Fekete Lukács és Bugi Pál (Fátrán túli végbeliek)		400
<i>Fekete Péter hada</i>	380	290
<i>Földváry Vince</i>	400	400
Haller György Uram	750	
Horvát István Uram	500	
Illésházy (Gáspár) Uram		412
Jothay Gergely		400
Kálnay György	400	
<i>Kornis Zsigmond Uram</i>	750	456
<i>Kovács András</i>	439	332

<i>Parancsnok</i>	<i>Szállásrend</i>	<i>Hadrend</i>
Erdélyi Kovács Péter		465
Tépei Kovács Péter (a két Kovács Péter)	418	200
<i>Kun István Uram</i>	500	495
Kürthy István	200	
Monoky Miklós Uram	700	
<i>Nádas Benedek hada</i>	300	300
Nagy Lukács hada	623	
Nagy Demeter és Szilágyi Miklós (Fátrán túli végbeliek)		200
Polgári Nagy Mátyás	300	
Rákóczi (György) Uram hada		500 (200 + 300)
Spaczay György hada	400	375
Szénásy Mátyás	200	
Szilágyi Miklós (I. Nagy Demeternél!)		
Török György	300	
<i>Török István Uram</i>	900	818 (400 + 418)
Újfalussy Gergely	400	
Zádory András (I. Deli Tamáskónál!)		
„ő Felsőge udvara népe”	700	
„magam” serege		150

A két Kovács Pétert külön számolva összesen tizenkét alakulat szerepel mindkét kiutatásban. Közülük kettő esetében megegyezik a katonák száma (Földváry Vincének 400, Nádas Benedeknek pedig 300 embere volt), három esetben pedig csak minimális csökkenést tapasztalunk (Kun Istvánnál 500 helyett 495, Barbély Ambrusnál és Spaczay Györgynél pedig 400 helyett 375 lovas). Ezeknél nagyobb mérvű fogyás található Fekete Péter (380 helyett 290), Kovács András (439 helyett 332) és Török István (900 helyett 812) katonaságánál. Két további esetben már ennél is nagyobb az eltérés, ezek érdekessége, hogy egy-egy alkalommal két alakulat is együtt szerepel. Deli Tamáskó keze alá a kvártély-jegyzékben még 350 lovas tartozott, a hadrendben viszont már Zádory Andrással együtt is csak 300 katonája volt. A két Kovács Péternek a kvártély-jegyzékben együtt volt 418 lovasa, a hadrend idején viszont Erdélyi 465 (!), Tépei pedig 200 lovas felett parancsnokolt. A legnagyobb változás Kornis Zsigmondnál tapasztalható: a kvártély-jegyzékben feltüntetett 750 lovashoz képest a hadrend elkészítésekor már csak 456 lovas tartozott a keze alá. Mindezek alapján tehát úgy tűnik, hogy forrásunk némiképpen később íródott az elsőként bemutatottnál.

A 34 név közül kilenc mellett van kitéve az „Uram” jelző, ők egytől-egyig Bethlen bizalmas főtisztjei (generálisai), ügyének feltétel nélküli támogatói voltak, és többségük a fejedelem későbbi hadjárataiban is részt vett. Néhányan ugyanakkor I. Rákóczi György mellett is fontos pozíciót tölthettek be, s nevük többnyire hajdúfőtisztekként Nyakas Miklós kitűnő adattárában is előfordul: Bély Kelemen (1), Egy István (2), Illésházy N. (2), Haller György (1), Kornis Zsigmond (1–2), Kun István (1–2), Monoky Miklós (1),

Rákóczy N. (2), Török István (1–2).¹⁰⁸ A keresztnév nélküli személyeket Bethlen eltökélt híveivel, Illésházy Gáspárral és a későbbi fejedelemmel, I. Rákóczi Györggyel azonosítottuk. Mivel ők mindannyian jól ismertek a korabeli hadtörténeti eseményeket feldolgozó összefoglalásokból, életrajzokra itt csak röviden nem térünk ki, s figyelmünket inkább a kevésbé ismert, vagy csak annak tartott csapattisztekre fordítjuk.

A legtöbb katonát (1700 főt) vezénylő Uzoni Béldy Kelemen Bethlen bizalmas híve volt, háromszéki főkapitány, többször követ a román vajdaságokban, fejedelmi tanácsúr, s mivel esetében nem nevezték meg a csapatnemet, így elképzelhető, hogy – egyedüli kivételként – a gyaloghoz tartozott.

A Kemény János által „igen jámbor, böcsületes, vitéz kapitány ember”-nek nevezett Egry István a tizenöt éves háborúban tűnt ki vitézségével, 1604 őszén a köleséri hajdúk parancsnokaként elsőként állt Bocskai oldalára, és Kereki várának védelmével szerzett még nagyobb nevet magának. 1611-ben már ő volt a szalontai hajdúk kapitánya.

„Illésházy Uram” valójában gróf illésházai Illésházy Gáspár (1593–1648) felvidéki nagybirtokossal, Trencsén és Liptó vármegyék örökös főispánjával, Illésházy István nádor unokaöccsével és örökösével azonos, aki Rákóczi Györgyhez hasonlóan Bethlen feltétel nélküli híve volt.

Hallerkői Haller György (1594–1633) a XV–XVI. század fordulóján Magyarországra került nürnbergi eredetű, s új hazájában és Erdélyben egyaránt tekintélyes befolyással és vagyonnal bíró hallerkői Haller család sarja, édesanyja révén Bocskai István unokaöccse volt, s Kemény János *Önéletírása* szerint egy ideig a mezei hadak generálisa Bethlen oldalán.¹⁰⁹ 1619-ben Fekete Péterrel együtt vette be Csesznek várát, néhány évre rá pedig tiszántúli kerületi s egyben szatmári főkapitány lett.¹¹⁰

Horvát István, kereki várának egykori parancsnoka, Bethlen mezei generálisa, „részes, de vitéz ember”, akit Bethlen mintegy 4000 emberrel 1621-ben a Buquoy generális által körbevett Érsekújvár megsegítésére küldött, később pedig ecsedi főkapitányként szerepel.

Kornis Zsigmond (1578–1648) erdélyi katolikus főúr, Bihar vármegyei főispán, tanácsos, aransarkantyús vitéz; Bethlen Rhédei Ferenc halála után tette meg generálisának, a fehérhegyi csatában ő volt a magyar csapatok parancsnoka.

Monoky (Monaky) Miklós 1605-ben még Rhédey Ferenc hajdúkapitánya volt, akit Korponán így jellemeztek: „Ézsau példájára üzöm a vadászatot,” és Nyakas Miklós adatai szerint 1619–1620-ban 300 lovas élén vett részt a hadjáratban.¹¹¹ Jelen forrásunk szerint viszont ennél a keze alatt levő hadak száma jóval magasabb volt, s a Fátrán túli vármegyék katonaságának is ő volt a főkapitánya.

A forrásunkban „Rákóczi Uram”-ként emlegetett I. Rákóczi György (1593–1648) Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem fia 1619-ben az elsők között csatlakozott Bethlenhez, a felső-magyarországi rendek pedig még abban az évben főkapitányukká választották. Bár később Bethlen leváltotta tisztségéből, fejedelmi tanácsnokként mindvégig kitarított ura mellett.¹¹²

¹⁰⁸ A nevek után szereplő számok a források sorrendjét jelentik: 1 = szállásjegyzék, 2 = hadrend. Érdekes, hogy Török István csak a hadrendben szerepel „Uram”-ként.

¹⁰⁹ Kemény János *Önéletírása*. In: Kemény János és Bethlen Miklós művei. Szerk. V. Windish Éva. Budapest, 1980. 69. o.

¹¹⁰ Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle*, 38. (1996) 2–3. sz. 285. o.

¹¹¹ Nagy László – Nyakas Miklós: Hajdútisztesség tüköre. Hajdúböszörmény, 2001. (Studia Oppidorum Haidonicalium.) 213. o.

¹¹² Szilágyi Sándor: I. Rákóczy György, 1593–1648. Budapest, 1893.; Nagy László: A „bibliás örálló” fejedelem: I. Rákóczi György a magyar történelemben. Budapest, 1984.

Török (Teörök) István a Bocskai-szabadságharcban kitűnt hajdúkapitány, akinek ezredét a fejedelem az elsők között fizette ki és szállította le 1606 decemberében. Később Báthory Gábor főkapitánya lett, Bethlen pedig csak 1614 tavaszán tudta szolgálatába fogadni. 1619-ben már ő vezette az elővédet a köpcsenyi ütközetben.¹¹³

A fennmaradó 25 név esetében nem mindenkivel kapcsolatban rendelkezünk használható adatokkal, annyit azonban megállapíthatunk, hogy többségük a fenti kilenc személyllyel együtt sűrűn szerepel Bethlen 1620–1621. évi levelezésében; és a nevek elemzése gyakorlatilag az egész fejedelmi seregről áttekintést nyújt: a székelyek és a tiszántúli hajdúvárosok katonasága mellett a fejedelemhez hű vármegyei csapatokat egyaránt megtaláljuk köztük.

Talán nem járunk messze az igazságtól, ha az iratok keletkezését az 1621. január 25-én elkezdődött és április elején eredménytelenül záródott hainburgi béketárgyalások idejére tesszük. A fejedelem már a tél elején Nagyszombatban rendezte be főhadiszállását, és 1620. november közepétől gyakorlatilag négy hónapig folyamatosan a városában időzött.¹¹⁴ Olchváry Ödön összefoglalása szerint csapatait részben ott, részben Szenicénél helyezte el, az előretolt csapatok pedig Szokolcától déli irányban voltak elhelyezve a Morva folyóval párhuzamosan, és 1621. március elején mintegy hatmér földnyi vonalon egészen Lévárdig húzódtak. A szélső balszárnyat ugyanekkor Dévény és Pozsony fedezte. Megállapítása szerint kb. február közepéig a fiatal gróf Bethlenfalvi Thurzó Imre gróf (1598–1621), Árva vármegye főispánja látta el a szenicei, s valószínűleg az előretolt csapatok parancsnokságát.¹¹⁵ Bethlen a Thurzó számára készült január 28-i utasításában feladatául tűzte ki, hogy 3–4 nap alatt járja végig a kvártélyokat és igyekezzen megőrizni a katonaságot, de „se csatára, se kabolák hajtására, zsákmányolásra, prédálásra” ne engedje őket. Ugyanakkor a csapatok legyenek tettekresek, s az ellenség helyzetéről is naprakész információi legyenek. Mindezek érdekében Kornis Zsigmonddal, Egry Istvánal, valamint Petneházy Istvánnal kell együttműködni. A katonaságot igyekezzen minél jobban összevonni. A had dereka Szenicen legyen, de a Szakócán inneni közeli falvakban is szükséges 1000–1500 lovast tartani, vigyázás céljából.¹¹⁶ Egy nappal később már azzal bízta Thurzót, hogy szépen gyülekezzen az újonnan fogadott hadak, s reményei szerint hamarosan 16 000 főnyi fizetett katonaságuk lesz. □ Február 5-i levele szerint már akkor 14 000 fizetett lovasa volt, akiknek „registromát” éppen akkor küldte át Thurzónak,¹¹⁷ március 9-én pedig azzal büszkélkedett, hogy „vagyon Fátrán túl való hadam 14 ezer, ott járhatok vélek a hol akarok.”¹¹⁸

A fejedelem 1621 első hónapjaiban Thurzóhoz írt leveleiben a most bemutatandó forrásban nemcsak a kilenc főtiszt, hanem a csapattisztek többsége is felbukkan, sőt néhány esetben még a kezük alá tartozó katonák száma is megegyezik! Így pl. a hadrendben „Rákóczi Uram” (Rákóczi György) 500, Egry István pedig 300 katonával szerepel, és Bethlen 1621. február 14-i levele is éppen ugyanennyiről tesz említést. A fejedelem szerint ugyanis Rákóczi 500 és Egry István 300 lovasa a „registumok” alapján éppen egy hónappal korábban kapta meg a hópénzét!¹¹⁹

¹¹³ Nagy László és Nyakas Miklós 111. jegyzetben hivatkozott munkája, 309. o.

¹¹⁴ Minderre nézve lásd: *Ráth Károly*: Betlen Gábor 1619–1621-dik évi tábor-szállásai. Számos ezen hadjárat alatt eladományozott s beírt jószágok felemlítésével. (Győri Történelmi és Régészeti Füzetek, II. k.) Kiadják: *Ráth Károly és dr. Römer Flóris*. Győr, 1863. 260–261. o.

¹¹⁵ *Olchváry Ödön*: Bethlen Gábor első támadása II. Ferdinánd ellen. *Had-történelmi Közlemények*, 3. (1890) 539–540. o.

¹¹⁶ „Memoriale pro illustri comite Emerico Thurzo” Bethlen sajátkezű írásával, mellékelve a fejedelem Thurzó Imréhez, 1621. január 28-án, Nagyszombatból írt leveléhez. *Szilágyi* 1879. 229–230. o.

¹¹⁷ 1621. február 5. Uo. 245. o.

¹¹⁸ 1621. március 9. Uo. 265. o.

¹¹⁹ 1621. február 14. Uo. 249.

Horvát István katonáival január–február fordulóján még Ausztriában portyázott és a Duna innenső részén 38 várost és falut fosztott ki, március közepén pedig Holicson túl, Eghballon tartózkodott.¹²⁰ Amikor Bethlen február 6-ra magához rendelte Thurzót, a hadakat Kornis Zsigmondra és Petneházy Istvánra kellett bíznia.¹²¹ Illyésházy Gáspárnak február 14-én akart íratni, hogy ha szégyenkezni nem akar, gyűjtse egybe hadát és jöjjön velük alá.¹²² Február 8-án említi, hogy a Vágújhely felől visszatért Monoki Miklós panaszkodott a „Thurzó Imre neve alatt gyűlt hajdúság”-ra, akik ostrommal bevették a várost, és „ott igen rút dolgokat cselekedtenek”, majd Csejtére szállottak, és ott vesztegettek a szegénységet.¹²³ Március 17-i levele szerint Monoki hadát a székelységgel és Haller György ezer lovasával akarta Thurzó mellé küldeni.¹²⁴ Másnap pedig arról írt, hogy ha Thurzó kívánja, Béli Kelemen rögtön a parancsnoksága alá fog menni 300 válogatott lovassal, 2000 kopjással és 1000 gyaloggal.¹²⁵ Rákóczi Györgyöt a fejedelem március 6-án várta „szép seregekkel” maga mellé.¹²⁶

A kevésbé ismert csapatisztek kapcsán néhány esetben egyértelmű, hogy egységeik a Bethlenhez hű felvidéki vármegyék katonaságához tartoztak. A hadrendben szereplő Bugi Pál és Fekete Lukács 400 embere a Fátrán túli végbeliek közül érkeztek, és véleményünk szerint hozzájuk tartozhatott az utólag, más tintával és kézzel beírt Nagy Demeter és Szilágyi Miklós parancsnoksága alatti 200 katona is. Mindez azért is érdekes, mivel a szállásrendben található, 700 lovast vezető Monoky Miklós 1621 elején éppen a Fátrán túli vármegyék hadainak volt a főkapitánya.¹²⁷

A szállásrend szerint 400 lovasnak parancsoló Ujfalussy György valójában Divékújfalusi Ujfalussy János királyi táblai ülnök és lindvai Bánffy Kata fia, Trencsén és Nyitra megyei birtokos. Bethlen 1621. április 18-án neki parancsolta meg, hogy másnap 200 lovasal menjen Illésházy Gáspár mellé. A jó tíz nappal később írott leveléből kiderül, hogy végül 400 lovas indult el, de azokból csak alig százan érkeztek meg, amiért Illésházy és Trencsén vármegye is panaszkodott.¹²⁸ Ugyancsak felvidéki, Pozsony megyei birtokos család sarja volt Spáczay György, aki Ujfalussyhoz hasonlóan 400 lovast vezetett.¹²⁹

Egy Semptén, 1620. június 11-én készült felsorolás Bornemissza János kapitány parancsnoksága alatt említi Fekete György és Kovács András hadnagyokat többek között egy keresztnév nélkül említett Nagy nevű hadnagy társukkal együtt, mindanyjuknak 100–100 lovas volt a keze alatt.¹³⁰ Egy július második felében készült fizetési kimutatás pedig Bornemissza János főkapitány parancsnoksága alatt feltehetően a mi forrásainkban is szereplő Fekete Péter, Nagy Lukács, Kovács András, Fekete György neveit tartalmazza.¹³¹ A Bornemissza keze alatti katonaság jelenlétét más források is megerősítik, így

¹²⁰ 1621. február 5. és március 17. Uo. 242., 275. o.

¹²¹ 1621. február 5. Uo. 242. o.

¹²² 1621. február 14. Uo. 254. o.

¹²³ 1621. február 8. Uo. 245–246. o.

¹²⁴ 1621. március 17. Uo. 275. o.

¹²⁵ 1621. március 18. Uo. 278. o.

¹²⁶ 1621. március 5. Uo. 262. o.

¹²⁷ 1621. március 17. Uo. 275. o.

¹²⁸ Bethlen Gábor levelei Illésházy Gáspárnak. Sempte, 1621. április 18., ill. Divény vára, 1621. április 28. Bethlen Gábor levelei Illésházy Gáspárhoz 1619–1629. Szerk. Szádeczky K. Lajos. (Magyar Történelmi Tár.) Budapest, 1915. 27., 28–29., ill. 28. o. 1. j.

¹²⁹ A Spáczay család még 1489-ben nyert királyi adományt a Pozsony vármegyei Alsó- és Felső-Korompára, valamint a névadó Spácza helységre. Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. 10. k. Pest, 1863. 25–326. o.

¹³⁰ Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez. A Magyar Tud. Akadémia Történelmi bizottsága megbízásából kiadta: *Gindély Antal*. Budapest, 1890. 144. o.

¹³¹ Mellékelve Bethlen Gábor Bornemissza Jánosnak írt és Besztercebányán, 1620. július 23-án kelt leveléhez. *Szilágyi* 1879. 215. o. A lista csak a tiszteket, valamint a számukra kiutalt összeget adja meg, de a Bornemisszaén kívül sem a rangjukat, sem az alattuk szolgáló katonák számát nem közli.

többek között Fekete Péter és Nagy Lukács hadáról maga Bethlen panaszkodott 1620. május 11-én Thurzó Imrének, hogy azok Trencsénben mulatnak, dúlnak, kóborolnak, csavarognak, holott már be kellett volna menniük Ausztriába.¹³²

Már Csatáry János kapcsán is utaltunk a (bihari) hajdúk Bethlen, ill. a két Rákóczi György hadjárataiban vitt szerepére. A két jegyzékben szereplő katonaság, a parancsnokok azonosítása alapján jelentős részben a privilegizált szabolcsi és bihari hajdúvárosokból került ki. A szabolcsiak közül bizonyíthatóan szerepelnek forrásainkban Barbély (Borbély) Ambrus böszörményi, (Halasi) Fekete Péter szoboszlói, (Polgári) Nagy Mátyás polgári és Török György vámospércsi kapitányok, a bihariak közül pedig Jóthe Gergely szalontai, (Tépei) Kovács Péter tépei és Szénássy Mátyás bagaméri kapitányok nevével találkozunk a két listában, de véleményünk szerint a többi „öreg” hajdúváros (Dorog, Hadház, Nánás) is minden bizonnyal elküldte a maga katonaságát, nem is beszélve a bihari, ún. „apróbb” hajdúvárosokról.¹³³ Így pl. számos adatunk van arra vonatkozóan, hogy Veres Márton sarkadi kapitány személyesen is részt vett a hadjáratban, de megemlíthetjük a privilegizált váradi lovas hajdúkat is, akiknek 300 fős egysége Csatáry János parancsnoksága alatt volt jelen.¹³⁴

Január–február fordulóján a fejedelem levelei sűrűn megemlékeznek a Thurzó Imre mellett tartózkodó Kovács (vagy Kovácsy) Péterről. Bethlen régi kapitánynak nevezi tisztjét, aki „noha kapzsi legény,” de keményen akarja viselni magát az emberei között, és a fejedelem véleménye szerint „azokat a hajdúkat senki nálánál jobban nem ismeri”.¹³⁵ Fekete Pétert bizonyos Thurzótól áthozatandó rabjai kapcsán említi Bethlen február 3-án, Barbély Ambrus neve pedig a február 11-i levelében fordul elő. Ez utóbbi szerint még korábban parancsba adta kapitányinak, hogy ha ellenséges főember gyereket ejtik fogságba, azt kérés nélkül be kell küldeniük az udvarába. Barbély viszont a fejedelmi parancs ellenére is magánál tartott „váltságára” egy elfogott leányzót, amiért jogosan vívta ki a fejedelem haragját.¹³⁶

A fenti példák alapján tehát egyértelműnek tartjuk, hogy a két véletlenül előkerült kimutatás 1621 első hónapjaiban készült a Thurzó Imre keze alá rendelt magyar csapatok között. Emiatt a kézírás gazdáját is az árvai főispán környezetében kell keresnünk, s a hadrend egyes szám első személyben szereplő, de meg nem nevezett parancsnokát is Thurzó Imrével kell azonosítanunk.

¹³² Bethlen Gábor levele Thurzó Imrének. Kassa, 1620. május 29. *Szilágyi* 1879. 211. o.

¹³³ 1660 körül mintegy negyven (!) bihari település tartott számot valamilyen formában hajdúkiváltságára, bár egy részük csupán katonáskodó nemesek által lakott ún. kuriális helység volt. Bemutatásukra egy önálló tanulmány keretein belül kívánunk sort keríteni.

¹³⁴ A dolgozatunk elején is említett neves hajdútsízt valójában két ízben is betöltötte a sarkadi kapitányi posztot. Előbb 1607–1610 táján, az elkövetkező évek során viszont a korábbi váradi vicekapitány, Dobozi Veres Márton került Sarkadra, s eközben lett Csatáry a váradi lovas hajdúk kapitánya. 1621-ben még mindketten ebben a pozíciójukban voltak, s Csatáry valószínűleg Veres halála miatt kerülhetett vissza Sarkadra. Ezt követően élete végéig sarkadi kapitány maradt, halála után (1644-ben még élt) pedig hasonnevű fia követte tisztségében. Az ifjabb Csatáry János 1659. november 22-én esett el a zajkáni csatában. Minderről a *Sarkadi hajdúk* c. készülő monográfiánkban kívánunk bővebben szólni.

¹³⁵ Bethlen levelei Thurzónak. Nagyszombat, 1621. január 30., február 2., 4., 5. *Szilágyi* 1879. 232–233., 235., 240., 242–243. o.

¹³⁶ Nagyszombat, 1621. február 2., február 11. Uo. 237., 248–249. o.

FÜGGELÉK¹³⁷

1.

*Bethlen Gábor csapatainak szállásbeosztása Nyitra és Pozsony vármegyékben
Dátum nélkül (1620–1621 fordulója körül)
(MNL OL, G 5. Thököly-szabh. lt.)*

Prachiará es Rechienne. Horwatt Istwan hada	Eq. №. 500
Iwanira, Papffalwara, Fekete Gieörgy Lovasý	№. 300
Deýthere, Feölseö Dombora, Nahaczra Korniz Sigmond Uram	Eq. №. 750
Nadas, Also Korompa, Feölseö Korompa, Katlocz, Pagiarocz. Haller Gieörgi U[ram].	Eq. №. 750
Bohunicz, Jaszlocz, Radosocz, Nemet Dios, Losoncz, Newtik, Tótt Dios, Bedy Kelemen U[ram].	1700
Kosolna, Suha, Boleraz, Kluchowan, Selpicz, Jokuffalwa, Vistok az eö Feölséghe Udwara nepének keözeönségesen	Eq. 700
Terlingh, Chuikard, Senkwicz, Thott Aýsgurab, Swanczpach, Horwat Aýsgurab, Lýmpace, Grinowa, Teöreök Istwan hada	Eq. 900
Igran, Hoszufalu, Roszindel, Kun Istwan Uram	Eq. 500
Sarffeö, Bodoghffalwa, Magyar bel, Német bél, Wýffalu. Deli Thamasko	Eq. №. 350
Keörmeözd, Tulso Keörmeözd, Bottsegh, Pintek Sur, Hegi Sur, Toroni, Eghazffalwa és Borsa, Kowach Andras hada	Eq. 439
Chiataý, Goznod, Tott Wýffalu, Paldý, Nemet Gurab, Nagý Lukác hada	Eq. 623
Bahon, Kápolna, Páágý, Gerenchier, Fehereghaz, Monoký Miklos ¹³⁸ Uram hada	Eq. 700
Szilinch, Szentt Abraham, Dioszegh, Dudwagszegh, Nagy Machied, Kis Maczied, Kosuton és Wiz keletssen, Feödwarý Vincze	Eq. 400
Szempeczen, Chiekleszen, Wýffalussý Gergely	Eq. 400
Thott Niarazd, Sigard, Pallocz, Oon, Vaga, Szerdahel, Kalnaý Gieörgy hada	Eq. 400
Sellie, Peöreöd, Deaký, Kiraliffalwa, Spaczaý Gieörgy hada	Eq. 400
Bogdanocz, Zwonchin, Fekete Peter hada	Eq. 380
Chieste, Ottentali, Chiatari Janos hada	Eq. 300
Szentt Janosffalwa, Podmericz, Pogari Nagý Mattias hada	Eq. 300
Býnocz, Spacza. Teöreök Gieörgy hada	Eq. 300
Helmes, Istwanffalwa, Szenasý Mattias hada	Eq. 200
Ratkocz, Peteöffalwa, Maniga, Nadas Benedek hada	Eq. 300
Suk Pechienied, Zakosztolian, Kwrthý Istwan	200
Dubowan, Veszelié, Rakowicz, Straza Barbelj Ambruz hada	Eq. 400
Stýrusz, Kochin, Lapasd, Lancsiar, Niznia, Kétt Kowacs Peter	Eq. 418

¹³⁷ A forrásokat teljes egészében betűhív átírásban közöljük, az egykorú rövidítések feloldását dőlt betűkkel szedve, szögletes zárójelben adjuk meg.

¹³⁸ Miklos: utólag fölé írva.

2.

*Bethlen Gábor csapatainak felvonulási rendje
Hely és dátum nélkül (1621 eleje körül)
(MNL OL, R 323. 1526 utáni gyűjtemény)*

Eleö Jaroban	
Egrÿ Istuan U[ram]. hada	№. 300
Teöreök Istuan U[ram]. hada bal (!) kez feleöl	№. 400
Egri Uram mellet Louas	
Bal kéz feleölis azonkeppen Louas	№. 418
Rakoczÿ Uram hada Teöreök Istuan mellet iob kez feleöl	№. 200
Bal kez feleölis	№. 300
Az uthan Korniz U[ram]. Serege	
Egÿ czioportban Lowass	№. 456
Korniz Uram mellet ÿob kéz feleöl Erdely Kowach Peter ket chioportban	№. 465
Erdely Kowach Peter mellet Kun Istuan U[ram]. kett chioportban egimas mellet	№. 495
Bal kez feleöl Korniz Uram mellet, Barbelÿ Ambruz egi chioportban	№. 350
Barbelÿ Ambruz mellet Fatran tul valo weghbéliek Fekete Lukach es Bugi Pál kétt chioportban	№. 400
Nagy Demeter es Zilagi Miklos	200 ¹³⁹
Az uthan magam Zaszloia alatt	
Magam Sereghe	№. 150
es Spaczaÿ Gieörgi	№. 375
Az en Zaszlommak iob kéz feleöl iarion Illeshazÿ U[ram]. Sereghe egi chioportban	№. 412
Illeshazÿ Sereghe mellet iarion Nadas Benedek	№. 300
Nadas Benedek mellet ÿarion Delÿ Tamasko es Zadorÿ Andras	№. 300
Delÿ Tamasko es Zadori Andras mellet iarion Jothaÿ Gergelÿ kétt chioportban	№. 400
Az én Zaszlom mellet ÿarion bal kez feleöl ¹⁴⁰ Feödwarÿ Vincze	№. 400
Feodwari Vincze mellet ÿarion Fekethe Peter	№. 290
Fekete Peter mellet ÿarion Kowach Andras	№. 332
Kowach Andras mellet Jarion Tÿpei Kowach Peter Egÿ chioportban lovas	№. 200

¹³⁹Az egész sor utólag lett beírva, más tintával.

¹⁴⁰„bal kez feleöl”: utólag lett beírva, más tintával.

ISTVÁN SERES

BILLETING AND MARTIAL LAW
OF GÁBOR BETHLEN'S ARMIES FROM 1621.
NEW SOURCES TO THE HISTORY OF THE TRANSYLVANIAN ARMY

Summary

In addition to the Székely conscriptions which survived in relatively bug numbers, and the pay-rolls of the mercenaries in royal castles, only the data of the still available memoranda and contemporary correspondence reveal something about the glorious Hajdú armies of the anti-Habsburg and anti-Ottoman wars. Itemized lists or military reports turn up only occasionally and accidentally, and mainly from those places where their emergence would not be expected.

István Seres publishes two military reports from the post-1526 collection of the National Archives of Hungary: both are safeguarded among the documents of the War of Independence under Thököly, but the writing and the content suggest that they were written much earlier.

The first document contains the data of not less than twenty-six (!) units in Transylvanian Prince Gábor Bethlen's army. The other document which was found in the fond 'Documents related to castles' (R 323) has a similar topic: it includes the names of 22 cavalry units in 19 groups, 7168 people altogether; it was evidently the deployment- or martial-regulation of an independent large unit. The paper presents the content of the documents in modern transcription but leaving their original structure.

ISTVÁN SERES

L'ORDRE DE BATAILLE ET DE CANTONNEMENT DE 1621
DES ARMÉES DE GÁBOR BETHLEN
NOUVELLES SOURCES POUR L'HISTOIRE DE L'ARMÉE TRANSYLVANIENNE

Résumé

Outre les feuilles de solde de certains châteaux forts princiers et les listes sicules relativement nombreuses, ce sont principalement des correspondances d'époque et des mémorandums conservés qui témoignent des glorieuses armées de haïdouks impliquées dans les luttes contre les Habsbourg et les Ottomans. Il est plutôt rare de découvrir des relevés détaillés ou des décomptes à caractère militaire et, dans la plupart des cas, ceux-ci sont retrouvés dans des lieux inattendus.

István Seres publie deux relevés militaires de la collection d'après 1526 des Archives Nationales de Hongrie qui se trouvent parmi les documents de l'insurrection menée par Thököly, mais qui, vu leur écriture et leur contenu, devaient être rédigés beaucoup plus tôt.

Le premier document présenté comprend des renseignements relatifs à pas moins de 26 (!) unités de l'armée du prince de Transylvanie Gábor Bethlen. L'autre source au contenu semblable fut retrouvée dans le fond intitulé « Documents relatifs à des châteaux forts » (R 323) : elle comprend en 19 groupes les noms de 22 unités de cavalerie avec 7168 personnes au total. Il s'agit certainement d'un ordre de bataille ou de marche d'un corps d'armée séparé. Le contenu de ces documents est publié en transcription moderne, mais dans sa structure initiale.

ISTVÁN SERES

DIE UNTERKUNFTS- UND KRIEGSORDNUNG DER HEERE
VON GÁBOR BETHLEN AUS DEM JAHRE 1621
NEUE QUELLEN ZUR GESCHICHTE DER SIEBENBÜRGISCHEN ARMEE

Resümee

Neben den in ziemlich großer Zahl erhalten gebliebenen Sekler Verordnungen und der Söldnerlisten bestimmter Fürstenburgen erfahren wir über die glorreichen Haiduckenheere der Kämpfe gegen die Habsburger und Türken größtenteils nur mehr aus den uns zur Verfügung stehenden Memoranden und zeitgenössischen Briefwechseln. Aufstellungen nach Posten oder Abrechnungen militärischen Charakters kommen nur mehr gelegentlich, durch Zufall zum Vorschein, zumeist an Orten, an denen wir gar keine Hoffnung auf ihr Auftauchen haben.

István Seres gibt zwei militärische Aufstellungen aus der Sammlung des Ungarischen Nationalarchivs nach 1526 kund, die im Aktenmaterial des Freiheitskampfes von Thököly zu finden sind, wobei sie jedoch auf Grund des Schriftbildes und Inhalts weit früher angefertigt wurden.

Die als erstes vorgestellte Schrift enthält die Angaben von nicht weniger als 26 (!) Verbänden aus dem Heer von Gábor Bethlen, Fürst von Siebenbürgen. Als andere Quelle mit ähnlicher Thematik kam der Fond mit der Bezeichnung „Várakra vonatkozó iratok” [Schriften bezüglich Burgen] (R 323) zum Vorschein: Dieser enthält in 19 Gruppen den Namen von 22 berittenen Verbänden mit insgesamt 7 168 Mann und dürfte offensichtlich die Aufmarsch- oder Kriegsordnung eines selbständigen Heereskörpers gewesen sein. Die Studie gibt den Inhalt der Schriften in moderner Umschreibung, aber dem ursprünglichen Aufbau kund.

ИШТВАН ШЕРЕШ

РАСКВАРТИРОВАНИЕ И БОЕВОЙ ПОРЯДОК ВОЙСК
БЕТЛЕНА ГАБОРА С 1621-ОГО ГОДА
НОВЫЕ ИСТОЧНИКИ К ИСТОРИИ ТРАНСИЛЬВАНСКОЙ АРМИИ

Резюме

Наряду с сохранившимися в относительно большом числе трансильванскими лустрами и списками по выплате жалования в отдельных княжеских крепостях, об армиях славных гайдуков, которые воевали с Габсбургами и турками, нам рассказывают в основном оставшиеся в распоряжении данные меморандумов и переписки того времени. Постатейные ведомости или отчеты военного характера встречаются случайно, в отдельных случаях, да и те попадают в таких местах, где уже на них никто не рассчитывал.

Шереш Иштван публикует две военные ведомости из сборника документов Венгерского Национального Архива после 1526-ого года, которые могут быть найдены в материале документов об освободительной борьбе Тёкёли, однако на основании графической формы слова и содержания можно предполагать, что эти документы были составлены гораздо раньше.

Первый подлежащий показу документ, содержащий данные не менее, чем 26 (!) воинских частей, содержит данные об армии трансильванского князя Бетлена Габора. Был также обнаружен другой источник на подобную же тему под названием «Данные, касающиеся крепостей», (R 323): в 19 группах содержит названия 22 конных воинских частей, всего с численным составом 7168 человек, по всей вероятности это был боевой порядок одного отдельного корпуса развертывания. Эти сведения написаны в современной транскрипции, и передают содержание документов в оригинальной архитектонике.

VITA

KRAUSZ TAMÁS – VARGA ÉVA MÁRIA

A KITALÁCIÓ MINT KRITIKAI ESZKÖZ

Válasz Számvéber Norbert recenziójára

Számvéber Norbert recenziója¹ a tudatos torzítás és a denúciálás határmezsgyéjén mozog, azaz hol az egyik, hol a másik területre téved. A *leleplezés* műfajában fogalmazódott munka lényegét tekintve nyelvi, elméleti és szakmai értelemben is elszakad a bírált szövegtől, olykor az önkényes fantáziálásig jut el. A recenzius nem kis találékonysággal számos összefüggésben képtelen dolgokat tulajdonít nekünk, sőt, gyakorlatilag megrágmalmaz bennünket. Célja kettős: a kötet és szerkesztőinek lejáratása, valamint a horthysta megszálló csapatok mentetegetése, a népiértésben való részvételének tagadása, magyarul: szerezcsenmosdatás. Ezt a kettős célt is lehet persze színvonalasan, nagy szakmai erudícióval és kifinomultsággal képviselni, de e recenzióra ez, sajnos, nem jellemző.

A cél szentesíti az eszközt?

Számvéber Norbert hadtörténész ezt írja: „Krausz Tamás bevezetőjében többször is tervszerű népiértésnek nevezi a magyar megszálló erők által végrehajtott kivégzéseket, de egyetlen egy korabeli hivatalos forrást sem találunk a kötetben, amely alátámasztaná, hogy a magyar csapatok parancsot kaptak volna a megszállt területek polgári lakosságának tervszerű, a partizánvétekenységtől teljesen független, ideológiai vagy kreált fajelméleti okokból végrehajtható fizikai megsemmisítésére (a német csapatok bizonyos kötelekei valóban ilyen célokkal, előre elkészített tervek alapján tevékenykedtek a Szovjetunióban). Ezzel szemben minden – a kötetben legtöbbször csak áttételesen, másodkézből, többször pontatlanul idézett – korabeli magyar utasítás vagy parancs a partizánvétekenységgel szembeni fellépés keretei között, a partizánok és segítők (köztük is kiemelten a zsidóság és a szovjet kommunista párt tagsága) elleni megtorlásoként rendelt el különféle tisztogató akciókat, amelyek nem egy esetben valóban tömegesnek tekinthető, megtorló jellegű, a polgári lakosságot is sújtó kivégzésekbe torkolltak. Mindezeket azonban bármiféle korabeli hivatalos magyar forrás szó szerinti idézete nélkül, a német csapatok által végrehajtott tervszerű népiértéssel egyenértékűnek beállítani, továbbá a magyar királyi Honvédség megszálló feladatokat ellátó teljes állományára kivetíteni, megítélés szerint nem más, mint a tények szándékos s egyben rendkívül tudománytalan elferdítése.”²

Ez a recenzius mondanivalójának lényege – aminek minden sora hamis. A hadtörténész, aki a precíz kutató szerepében tetszeleg, nem egyszerűen kiesik ebből a szerepből, hanem szövegünkben egyetlen idézettel sem képes alátámasztani mondanivalóját. Erre a manipulatív eljárásra azért van szüksége, hogy a magyar megszálló csapatok általa is elismert tömeggyilkosságait kiemelje a náci népiértés történetéből, hogy ez által valamiféle *önálló magyar rendfenntartás-történetet* tudjon kreálni, függetlenül a német megtorló

¹ *Számvéber Norbert*: Egy forráskiadvány margójára. (A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban – Levéltári dokumentumok 1941–1947. Szerk. Krausz Tamás, Varga Éva Mária. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013. 629 o.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 126. (2013) 2. sz. (A továbbiakban: *Számvéber*) 571–581. o.

² *Számvéber* 580. o.

egységektől. Számvéber Norbert alapvető koncepciója alátámasztásához a következő megfontolásokkal állt elő:

1. Azt állítja, hogy szerintünk a magyar megszálló csapatok „tervszerű népirtás” céljából támadták meg a Szovjetuniót. Minden olvasó meggyőződhet kifejtett koncepciókról, ha veszi a fáradságot és elolvassa kötetünk előszavát,³ valamint a *Történelmi Szemle* ez évi 2. számában közölt, kritikusunk által nyilvánvalóan ismert vitairatunkat.⁴ Bevezető tanulmányunkban nemhogy többször, de egyetlen egyszer sem nevezük „tervszerű népirtásnak” azt az eredeti „projektet”, amellyel a magyar megszálló csapatok a hódító háborúba belefogtak. A recenzens állításával ellentétben mi tehát nem *magyar* – különösen nem „tudatos” és „tervszerű” – népirtásról, hanem *náci* népirtásról beszélünk. Valójában a magyar megszálló csapatok – némileg eufémisztikusan fogalmazva – mint „rendészeti feladatokkal” felruházott katonai egységek belesodródtak a náci népirtás mindennapjaiba, és e „kalandból” 1941 júniusa és 1944 között egy pillanatra sem tudtak kilábalni. Tény azonban, hogy 1942 tavaszától már ideológiailag is konkretizálódott „a bolsevizmus elleni szent háború” keresztény-nemzeti küldetése kifejezetten fajelméleti alátámasztással, amit a recenzens igyekszik tagadni, noha e téren sem tudott egyetlen dokumentumot vagy forrást sem felmutatni, csupán bagatellizálni tudja e körülményt.

2. Az ún. 10-es számú füzet⁵ (1942. április), amelyet – Számvéber értelmezésével ellentétben – a megszálló csapatok parancsnokai gyakorlatilag „parancsként” értelmezték.⁶ A mindennapi szóhasználatban „narancssárga füzetként” emlegetett dokumentum mindenestre vitathatatlanul direktívákat, stratégiai útmutatásokat tartalmazott a „partizángyanús” szovjet állampolgárok, főképpen a kommunisták, a zsidók, a „szovjet aktivisták” korra, nemre való tekintet nélküli kiirtásához. Az az állítás is hamis, miszerint nem idézünk másféle, ennél konkrétabb parancsokat, amelyek népirtásra ösztönöztek. Valójában idézünk másféle, csak kritikusunk e források jelentőségét elkeni, megkérdőjelezi, mert az idézetek egy része, úgymond, „kommunista forrásból” való, noha a valóságban a szovjetek kezébe került magyar trófea-anyagokban fellelhető dokumentumokból származnak.⁷

³ Lásd: A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok 1941–1947. Előszó: Az elhallgatott népirtás. Szerk. Krausz Tamás – Varga Éva Mária. Budapest, 2013. (A továbbiakban: Krausz – Varga.) 7–44. o.

⁴ Krausz Tamás – Varga Éva Mária: Egy könyvrecenzió – tizenkét csúsztatás. *Történelmi Szemle*, 55. (2013) 2. sz. (A továbbiakban: *Történelmi Szemle*.) 325–340. o.

⁵ Már korábban is önkritikusan megjegyeztük: a 10. számú füzet és a Háy által felhasznált egyéb dokumentumok idézésekor az előszó 30–31. oldalán elírások történtek, melyek sajnos, félreértelmezésre adhatnak okot. Részletesen lásd: *Történelmi Szemle* 327. o.

⁶ A SZU Legfelsőbb Bírósága Katonai Kollégiumához címzett, saját kezűleg magyar nyelven írt fellebbezési kérelmében Ehrlich Géza nyugalmazott vezérőrnagy az ún. 10-es sz. füzetet parancsnak nevezte: „Ilyen parancs tényleg volt.” ЦА ФСБ Д. № Н-19098. Т. 21. Л. 564. o. Baumann István vezérőrnagy fellebbezési kérelmében „a vezérkari főnök 10. sz. bizalmas tájékoztató rendelkezései” szerepel. ЦА ФСБ Д. № Н-19098. Т. 21. Л. 605. Zachár Sándor ezredes fellebbezési kérelmében így írt: „Amíg a hadtestparancsnoktól 10, vagy 100, sőt több 100 km-re lévő hadosztály, ezred és zászlóaljparancsnokok a kegyetlen 10. sz. irányelvet, vagy az arra hivatkozó kemény parancsokat belátásuk szerint enyhébben is végrehajthatták, nekem nem volt még módomban sem, hogy parancsnokom közvetlen környezetében mást csináljak, mert ha másként fogalmaztam, kijavítva kaptam vissza. Én vagyok az egyetlen, aki a magyar megszálló hadsereg, hadtest, hadosztály vezérkari főnökök, vezérkari tisztek, avagy a törzsekbe beosztott tisztek és segédtiszték közül a vádolt parancsnokok közé kerültem, és ugyanúgy is letter elbírálván, mintha én is felelős parancsnok letter volna.” ЦА ФСБ Д. № Н-19098. Т. 21. Л. 530–531. o.

⁷ Lásd: *Háy Gyula*: Partizánok tükre. Budapest, 1945. (A kötet először 1943 májusában, Moszkvában jelent meg magyar nyelven.) *Rákosi Mátvás*: A magyar jövőért. Budapest, 1945. A Moszkvában élő Háy és Rákosi 1943 tavaszán lehetőséget kaptak, hogy az addig szovjet kézre került hadizsákmány-iratokba betekintsenek, erre valószínűleg az akkori IMEL (Marx–Engels–Lenin Intézet), ma a RGASZPI (Oroszországi Állami Szociálpolitika-történeti Levéltár) épületében kerülhetett sor, ott tanulmányozhatták ezeket a dokumentumokat. Nem rekonstruálható pontosan, hogy vajon ez a több ezer oldalnyi irat bent maradt az épületben vagy azóta más levéltár(ak)ba kerülhetett. Többször is hangsúlyoztuk már, hogy ezen iratok felkutatása, megtalálása érdekében az orosz levéltári kollégák segítségével mindent elkövettünk, de eddig sajnos nem jártunk sikerrel.

Mindezt természetesen a hadtörténész is tudja, hiszen ez év májusában, a Hadtörténeti Intézetben rendezett vitán maga sem tagadta a 10-es számú füzetben kívül keletkezett egyéb parancsok, utasítások, instrukciók létezését.⁸ Az akkor még árnyaltabban fogalmazó Számvéber Norbert úgy vélekedett, hogy e forrásokat keresik a HM HIM Hadtörténelmi Levéltárban, ő személyesen is. Itt vitatott írásában viszont már bennünket vádol meg azzal, hogy elhallgatjuk a trófea-dokumentumokat. Ezeket tudatosan nem hoztuk haza Moszkvából, aminek okáról azonban még feltételezést sem fogalmaz meg. Mi értelme is lenne ennek az egész koholmánynak? A kritikus egy szép kis összeesküvés-elméletet kerekített. A valóságban persze, mint másutt már kitértünk erre a kérdésre, egyszerűen arról van szó, hogy egyelőre külföldieknek nem lehet bejutni azokba a „hatósági irattárakba”, ahol feltehetően ilyen típusú iratanyag található.⁹ Feltehetően, mert feltalálási helyéről vagy helyszíneiről nincs is pontos információ!¹⁰ Miközben recenszensünknek az általunk két évvel ezelőtt már – hivatalosan – kikért forrásokat a mai napig nem sikerült fellelnie, ezért is rákényszeríti a felelősséget egy képtelen állítás segítségével.

3. A hadtörténész a magyar megszálló csapatok partizánok elleni háborúját olyan szenvedéllyel igazolja, mintha a horthysta hadsereg valamiféle igazságos, de legalább is tolerálható háborút folytatott volna szovjet területen. Írásában nem is a fentebbi kitaláció a leghátborzongatóbb, hanem az a mondata, amikor a kommunisták és zsidók legvilkolására felszólító magyar parancsokat, instrukciókat – úgy mellékesen, zárójelben – a partizánok elleni harccal mentegeti, mintha a tömeggyilkosságokban és speciálisan a holokausztban való részvétel így igazolható lenne. Tehát a számvéberi logikában nem a náci Németország és a horthysta Magyarország Szovjetunió elleni támadása a partizánmozgalom létrejöttének oka, hanem fordítva, a népirtásnak az az oka, hogy a partizánok megvédték hazájukat, földjüket, családjaikat. A recenszens egész elgondolása arra épül, hogy a tömeggyilkosságokat egyszerűen a túlkapaszk fogalomkörébe kell utalni, finoman relativizálni, átértelmezni a tényeket, érzelmekre hivatkozni, mint amikor megemlíti, hogy két magyar felderítő katona meggyilkolása nyomán kiirtottak 1264 szovjet civil állampolgárt, köztük 264 foglyot, többségükben zsidókat.¹¹ Elintézhető ez a dolog azzal, hogy néhány katona érzelmi kilengéséről volt szó csupán, mondván a háború már csak ilyen? Így szertelen indulatában a szerző azt sem veszi észre, hogy a megszálló csa-

⁸ A Háty a brosrában a 10. sz. füzetben, illetve a 7400/MM A 1942. sz. rendeleten kívül sok más iratra is hivatkozott, például: egyes parancsnokok beszámolóit (Sopronfalvy alezredes, Fehérváry Ákos százados stb.), különböző katonai egységek jelentései (37. gyalogezred III. zászlóalj, 123/47. III. zászlóalj, 47. gyalogezred iratai stb.), a Magyar Megszálló Parancsnokság által kiadott utasítások, parancsok (pl. „Utasítás ellenséges felderítők ügyében”, „Partizánok fellépése és harcmodora” c. sokszorosított iratok, a Magyar Megszálló Parancsnokság 7. sz. bizalmas parancsa, melyet Olgay Károly tábornok adott ki stb.), „Összefoglaló jelentés a partizántevékenységéről” c. dokumentum (796. sz. megsz. csop. I. a. [19]42. I. 19.).

⁹ A dokumentumkötet előszavában is tájékoztattuk az olvasót az Oroszországban úgynevezett „hatósági irattárakban” folytatandó kutatások nehézségeiről. Ebbe a körbe tartozik a Podolszkban található Oroszországi Föderáció Honvédelmi Minisztériumának Központi Irattára is. Lásd: Krausz – Varga 40–41. o, *Történelmi Szemle* 339. o.

¹⁰ A korabeli magyar hadizsákmány-iratok felkutatása több ok miatt sem egyszerű vállalkozás, egyrészt pontos információink sincsenek arról, melyik oroszországi iratörző intézményben milyen magyar eredetű hadizsákmány-iratanyag található. Másrészt ezeket az iratanyagokat feltehetően nem egy helyen, hanem különböző moszkvai és vidéki archívumokban őrzik, és sok esetben a magyar eredetű iratok nem különülnek el a német és egyéb eredetű hadizsákmány-iratoktól. Példának okáért a Voronyezi Terület Állami Levéltárában is a hadizsákmány-iratok egy fondban vannak. Lásd: Государственный архив Воронежской области (A továbbiakban: ГАВО) Ф. Р–2100. Коллекция трофейных документов периода Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Воронежская область. (A nagy honvédő háború időszakának hadizsákmány-iratai. 1941–1945. Voronyezi terület.) 2001. december 14-én a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és az Oroszországi Föderáció Állami Levéltári Szolgálat keret-megállapodást írt alá. Ennek értelmében a moszkvai magyar levéltári kiküldött tevékenysége a föderációs állami levéltárakra vonatkozik, a „hatósági irattárakra” nem terjed ki.

¹¹ *Számvéber* 578. o.

patoknak a zsidó nép legyilkolásában való részvételét – a náci propaganda mintájára – a partizánok elleni harccal magyarázza.¹² Vagyis más szavakkal ismételjük: módszertani és szakmai kulcskérdés, hogy a recenzens nem képes felismerni, érzékelni, hogy nem a kommunisták, a zsidók, a Vörös Hadsereg, a partizánok, a szovjet civilek támadták meg Németországot és Magyarországot, hanem a dolog megfordítva történt.¹³

4. A hadtörténész feladva a logikus gondolkodás utolsó bástyáit is, azt sem veszi észre, hogy az összes, általa idézett magyar forrás (amelyekről később még szólunk!) az általunk publikált szovjet dokumentumok hitelességét erősíti. Ugyanakkor más kritikusokhoz hasonlóan Számvéber írása is – minden látható ok/magyarázat/érv nélkül – a szovjet dokumentumok „keletkezését” eleve valamiféle irracionális gyanúval kezeli – ellentétben a német és a magyar dokumentumokkal. Ez esetben nem érvel, nem bizonyít – poeta dixit. E logikátlanságot súlyosbítja, hogy Számvéber – éppen a népiértásban való magyar részvétel tagadásában – egyszerűen elhallgatja: a magyar megszálló csapatok a német náci katonai irányítás, a Wehrmacht és az SS ellenőrzése alatt tevékenykedtek. Ha ugyanis ezt nem tenné, akkor nem tagadhatná a valójában tagadhatatlan tényt: a magyar megszálló csapatok részvételét a náci népiértásban.

A német és magyar források szerepe, avagy a forráskritika határai

A magyar megszálló csapatok történetének néhány fontosabb aspektusáról, részleteiről lehet egyet és más tudni német és magyar nyelvű források feldolgozása, főképpen Ungváry Krisztián munkái alapján. Ezért az ember azt gondolná, hogy a szovjet források megjelenése végre új szint vihet a kutatásba. Ehelyett azonban egyfajta kampány kezdődött a könyv ellen, amelynek központi „szakmai érve” az, hogy a szovjet források értelmezéséből hiányzik a magyar és német források feldolgozása. Mellékesen megjegyezzük, hogy a német és magyar források felhasználása során egyetlen hadtörténésznek sem tűnt fel hosszú évtizedeken át a szovjet források teljes hiánya. Most, amikor végre megjelennek, akkor ismét a német és magyar források válnak „elsődleges” forrásokká, amelyek kvázi leértékelik a szovjet forrásokat valamely szakmailag megfoghatatlan ideológiai okból. Ezen indítatásból vezérelve még annak jelentőségét sem ismerik el vagy fel a kritikusok, hogy az FSZB Központi Archivumából származó levéltári iratok közlésére – a magyar történet- és levéltártudományban először – forráskiadványunkban kerülhetett sor. E dokumentumok különösen annak fényében fontosak – Számvéber Norbert is hosszan taglalja írásában –, hogy a hazai levéltárakban töredékesen, pontosabban alig maradtak fenn a megszálló csapatok tevékenységére vonatkozóak. A magyar katonai vezetők kihallgatási jegyzőkönyvei nemcsak eddig ismeretlen életrajzi adatokkal szolgálnak, hanem példának okáért információkat kaphatunk konkrét hadműveletek lefolytatásáról is. Számvéber Norbert kijelenti, hogy „kizárólag a hazai levéltárak őrzetében fennmaradt töredékekből a magyar megszálló csapatok szovjet területen végrehajtott tevékenységének tudományos igényű feldolgozását nem lehet elkészíteni”.¹⁴ Ugyanakkor a végre elérhetővé vált szovjet levéltári dokumentumokat legszívesebben negligálná. Mi lehet a baj a szovjet forrásokkal? Egyetlen komolyan vehető szakmai érv sem támasztja alá a „szkepszist”, amelyet a kritikusok a legváltozatosabb feltételezésekkel igyekeznek elhitetni.

¹² Számvéber 578. o.

¹³ Lásd Szilágyi Ákos cikkét a genocídium fogalmáról: Hideg évek. A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. *Élet és Irodalom*, LVII. évf. 12. sz. (2013. március 22.) 13. o.

¹⁴ Számvéber 579. o.

Ám Számvéber Norbert szakmai hitelességét is tulajdonképpen ideológiai céljai ássák alá. Hiszen értelmezésében a szovjet áldozatok és az azok érdekeit megjelenítő hatóságok dokumentumai csupán „másodlagos források”. Ésszerű okokkal persze nem áll elő. Ehelyett érvelésében az az erkölcsileg abszurd mozzanat a feltűnő, hogy a gyilkosok, a náci megszálló erők és magyar (valamint feltehetően a többi, a román, lett, ukrán stb.) szövetségeseik dokumentumait nyilvánítja perdöntőknek, az elsődleges forrásoknak. Úgy tűnik, ha a forrás szovjet, akkor nem jó, mert keletkezésében hatalmi-politikai szempontok játszanak közre, ha magyar vagy német a forrás, akkor jó... De a magyar forrás is csak akkor jó, ha Számvéber idézi meg őket: az Állambiztonsági Szolgálatok Levéltárában őrzött jelentős forrásanyagból az általunk közzé tett néhány peranyag, amelyeket a hadtörténeteszek tulajdonképpen ez idáig nem is ismertek, nem nyerte el tetszését. Pedig ezeket pontosan azzal a céllal publikáltuk, amiért kritikusként is elének tárt néhány más magyar forrást egy-egy szovjet faluban elkövetett háborús bűncselekményről, tömeggyilkosságokról, tömeges nemi erőszakról és fosztogatásokról – amely háborús bűncselekményekért – tudjuk meg magától a recenzenstől – még büntetés sem járt, azaz bírósági ítélet nélkül hajthaták végre azokat. Úgy tűnik, azzal a céllal idézte meg e néhány forrást, hogy kioktasson bennünket, hogy lám csak, a magyar források feltárása megerősítette volna a szovjet dokumentumok értékét. Ám ennek az egész, önmagában is ellentmondásos érvelésnek így persze semmi értelme. Számvéber Norbert forrásai természetesen valóban értékes jelentések az elkövetett háborús bűncselekményekről, ám nem kínálnak többet, mint például Kubik Bélának, egy kivégző részleg katonájának általunk publikált tanúvallomása szovjet civilek rendszeres és módszeres kivégzéséről. Alkalmanként, naponta akár többször is 30–30 civilt lőttek bele egy bombatölcsérbe Bahmacs és Konotop térségében, és a lelőtt gyermekeknek, nőknek, öregeknek a kivégzés előtt ruháikat le kellett vetniük, hogy szép komótosan lovas szekerekkel – csendőri ellenőrzés mellett – elszállíthassák.¹⁵ A partizángyanú persze fenn állt, az mindig fennállt... Hiszen a népirtás az első perctől azzal igazolta magát.

Számvéber Norbert még azt az inszinuációval felérő megjegyzést is megteszi, hogy sajnós, az általa megidézett szovjet falvak (amelyeknek nevét egyébként szinte egyetlen esetben sem sikerült helyesen leírnia) nem szerepelnek kötetünkben, pedig milyen sok fekete pontot jeleznek térképeink, ahol a rémes események lejátszódtak. Ha nem ködösíteni akarunk, akkor valójában az történt, hogy ő sem tudott találni egyetlen olyan magyar dokumentumot, amely az általunk feltárt forrásokban szereplő több száz falu akár csak egyikére vonatkozott volna. Így tehát ennek az egész, úgymond, „szakmai demonstrációnak”, kioktatásnak a világon semmilyen szakmai értelme és értéke sincsen. Ha csak nem az a célja, hogy elterelje a figyelmet a népirtás valódi méreteiről. Pedig e tömeggyilkosságok jelentősen hozzájárultak a szláv populáció nácik által eltervezett csökkentéséhez. A cikkíró nyilvánvalóan nem tanulmányozta kötetünket kellő mélységgel, mert elkerülte figyelmét néhány fontos tény. Például az, hogy a magyar megszálló csapatok önállóan és a németekkel együttműködésben az eddig számba vett dokumentumok tükrében több mint 200 ezer civil állampolgár lemészárlásában vettek részt. A magyar megszálló csapatok összesen 19 területen követtek el háborús bűncselekményeket, a végső számokkal tehát valószínűleg még hosszabb időre adósok maradunk, vagy talán sosem tudjuk azokat pontosan meghatározni.

Számvéber Norbert zavaros okfejtése a forráskritikáról és magukról a forrásokról eleve meggátolja őt a tárgyyszerű állásfoglalásban. Gondolja csak meg az olvasó, hogy miközben a recenzens tőlünk követeli a magyar megszálló csapatok bűncselekményeinek

¹⁵ Lásd: Ifj. Kubik Béla vizsgálati dossziéja. ÁBTL-3.1.9. V-16919. *Krausz–Varga* 527–537., 540–557. o.

feltárását, nem jelzi, hogy 70 év alatt a magyar hadtörténet a megszálló csapatok történetéből még egy dokumentumkötetet sem tudott produkálni. Ungváry Krisztián feldolgozásait nem számítva, gyakorlatilag feltáratlan a népiirtás egész története. De kritikuskunk még ezen a ponton sem állt meg szakmai „útmutatásaiban”. Mintha már rendelkezne azzal az ideológiai felhatalmazással, mintha már fel lenne vértézve azzal a tudással, teljesítménnyel és szakmai tekintéllyel, hogy minden további feladatot kijelöljön e területen, miközben adós a téma komoly megközelítésével. Ráadásul velünk szeretné a szovjet falvakban lezajlott tömeggyilkosságokat még a német archívumokban őrzött forrásokkal is egybevetetni. Szabó Péter kollégához hasonlóan, a magyar hadtörténetírás sok évtizedes mulasztásait ő is rajtunk kéri számon.

Recenzensünk vonzódik a képtelen állításokhoz. Azt állítja például, hogy „...a kötet szerkesztői azt sugalmazzák (sic!), hogy a magyar csapatok megszálló tevékenységének jellege és a partizántevékenység között semmiféle ok-okozati összefüggés nem áll fenn”.¹⁶ Természetesen csak „sugalmazzuk”, mert a valóságban a bevezető tanulmány kifejezetten ezt az összefüggést tárgyalja nem kevesebb mint 13 oldalon.¹⁷ Miért állítja akkor Számvéber Norbert az ellenkezőjét? Csak találgatni lehet. Talán az nem tetszik neki, hogy mi a tömegmészárlások, a háborús bűncselekmények, a népiirtás okát nem a partizánokban és a partizánmozgalomban látjuk? A partizánháború valódi oka a náci Németország és a horthysta Magyarország (illetve szövetségeseik) szovjetellenes rablőháborúja, maga a népiirtás. Kritikusunk tehát felcseréli az okot az okozattal a régi horthysta propaganda szellemében. Elfelejteti, hogy a nácik már akkor megtervezték a partizánok, a zsidók és a kommunisták kiirtását, nem is szólva a szlávok tízmillióinak szintén tervezett kiirtásáról, amikor még meg sem támadták a Szovjetuniót.¹⁸ A partizán-problematika kapcsán a magyar parancsnokok hozzáállását egyébként jól szemléltetik Szabó László vezérőrnagy szavai, amikor is az egyik kihallgatáson feltett kérdésre, mi szerint hogyan értelmezték a „partizán kategóriát”, az alábbi választ adta: „A partizánokhoz soroltuk a teljes lakosság háromnegyedét, és ezért nekünk a teljes lakossággal kellett harcot vív-nunk.”¹⁹ E kijelentés nem szorul különösebb magyarázatra.

Recenzensünk számunkra kijelölt projektjében szerepel a szovjet partizánmozgalom történetének megírása is. E programjának azonban sem szervezeti, sem tudományos feltételeit, sem pedig anyagi vonatát nem tisztázta, amit pedig illet volna megtennie. Ráadásul azt a látszatot kelti, mintha a mi kötetünk hadtörténeti szakmunka lenne. Fontoljuk meg, amit Számvéber Norbert nem tud, honnan is tudhatná, hogy a sok száz szovjet faluban, illetve falu körül lezajlott, időben és térben változatos, sokszínű partizánháború történetének még a forrásai sem tisztázottak, nemhogy falutörténeti feldolgozásuk megtörtént volna. Ezer falu történetét feldolgozni nem reális feladatvállalás egy, a magyar megszálló csapatok dokumentumait közre adó kötet kapcsán. Bármennyire is a partizánharcok álltak a leszámolások hátterében, civilek, gyermekek, nők, öregek tíz- és százazezeinek legyilkolása relativizálható bűncselekmény? Gondoljunk bele, hogy a szovjet csa-

¹⁶ Számvéber 579. o.

¹⁷ Krausz – Varga 8., 20., 24–26., 29–32., 34–37. o.

¹⁸ A Generalplan Ost ma már tankönyvekben szereplő dokumentum, amely 1941-ben még azzal számolt, hogy a keleti területeken három évtized alatt 31 millió szláv és zsidó fog eltűnni. A nácik azonban már három év alatt sokszorosan túlteljesítették tervüket, így 1943-ban a módosított változatban már mintegy 50 millió „alacsonyabb fajú” legyilkolt emberrel számoltak. Még nem voltak a Szovjetunióban partizánok, amikor kiirtásukra már parancs született! A német Véderő-Főparancsnokság (OKW) főnöke, Wilhelm Keitel vezértábornagy 1941. május 13-i szigorúan titkos parancsában ez állt: „A partizánokat kíméletlenül meg kell semmisíteni harc vagy üldözés közben”. Részletesebben lásd: *Történelmi Szemle* 325–326. o.; Krausz Tamás: *Hogyan írni át Ungváry Krisztián a nagy honvédő háború történetét? Századok*, 2013. Megjelenés alatt.

¹⁹ Szabó László vezérőrnagy 1947. október 22-i kihallgatási jegyzőkönyve. ЦА ФСБ Д. № Н-19098. Т. 2. Л. 6–13. o.

patok felszabadító harcaival szembeni magyarországi helyi ellenállások történetét meg miért nem írták meg? A sokkal kiterjedtebb oroszországi, ukrainai, belorussziai területeken lezajlott partizánharcoknak a történetét nekünk kellett volna feltárni egy forrásközlő kötet apropóján vagy annak keretei között?

Néhány apróság

Ha a recenzens nem adna olyan sokat arra, hogy pedáns szaktörténésznek lássuk, az alábbi megjegyzéseket reflexiónkból minden bizonnyal elhagytuk volna. Hadd hívjuk fel a figyelmet például arra a gyöngyszemre, amikor kioktat bennünket a Waffen-SS történetéből, aláhúzva, hogy két szovjet dokumentumban sem jeleztük a súlyos tévedést, miszerint a tanúk „magyar SS-hadosztályról” szólnak egy 1942 nyarán elkövetett leszámolási akció során, noha a Waffen-SS csak 1944 második felében kezdte meg magyar állományú alakulatok szervezését.²⁰ Kigúvadt szemmel végignéztük a dokumentumokat, ám sehol nem szerepel az a kitétel, amit kritikuskunk kifogásol. Az általa megjelölt helyen csupán arról van szó, hogy néhány magyar nemzetiségű katona is volt valamelyik SS-hadosztályban. Hogy tévedtek-e a túlélők e tekintetben vagy sem, nehéz eldönteni, de annyi bizonyos, e helyeken „magyar SS-hadosztályról” fantáziálni (miközben valójában „az SS hadosztályának magyar tisztje”, és az „SS hadosztályának magyar katonái” szerepel a szövegben) egy pedáns kutató részéről bizony súlyos „hiba”, hamis olvasat.²¹

Egy másik jellemző apróság, amikor a hadtörténész felvázolja a német megszálló és gyilkoló erők valóban nagyon bonyolult struktúráját.²² Mivel mi nem értjük ezt a súlyos problémát, egy-két dokumentum esetében nem tudjuk megállapítani pontosan kik, milyen nemzetiségű katonák gyilkoltak. Nem veszi figyelembe, hogy a német gyilkoló erő struktúrája minket nem is foglalkoztatott, hiszen nem hadtörténeti kötetet és nem monográfiát készítettünk, ráadásul a dokumentumokból is kiderül, hogy az összehangolt német–magyar együttműködés alapján végbement gyilkosságokat e területeken kizárólag csak németek és magyarok követhették el. Nemcsak a megtorlások szintjén kapcsolódtak össze a német és magyar akciók, leszámolások, hanem a felelősség szintjén is.

Mi több, kritikuskunk ráadásul néhány súlyos szakmai hibán kapott bennünket: nem javítottuk ki, példának okáért, a fordítók tévedését: egy helyütt ugyanis, a kötetünk 94. oldalán a szakaszvezető és a szakaszparancsnok kifejezéseket felcserélték. Önkritikusan el kell, hogy ismerjük, hogy valóban maradtak a szövegben zavaró elírások, fordítási hibák, ugyanakkor az itt kifogásolt kifejezések sem a 94. oldalon, sem az előtte, sem az utána következő oldalakon nem szerepelnek. Írásának 580. oldalán megdorgál bennünket, hogy a magyar megszálló csapatok minden katonájára kivetítjük a gyilkosságokért való felelősséget, bár – ismeri el nagyvonalúan Számvéber Norbert – azért a parancsnokok adtak ki „indokolatlan erőszakot kiváltó parancsot”. A recenzens talán nem sértődik meg, ha megint csak e rövid megjegyzésében mindjárt két nyilvánvaló – jóindulatúan fogalmazva – tévedésére hívjuk fel a figyelmet. A kötet bevezető tanulmányában ugyanis szó szerint az alábbi szöveg olvasható, ítélje meg az olvasó: „Az értő olvasó tudja, hogy amikor háborús népirtás dokumentumainak feltárásáról van szó, a dokumentumok, a feltáró

²⁰ Számvéber 580. o.

²¹ Ez különösen annak ismeretében nehezen értelmezhető, hogy recenzensünk társzerzőként közreműködött a kérdéskör feldolgozásában, és kiadványukból tudható, hogy 1944. január 1-je előtt 1247 magyar állampolgár (tehát magyar nemzetiségű és népi német egyaránt) állt be az egyezményeken kívül, illegálisan az SS-be. Az pedig közsímet, hogy az 1942 februárjában tető alá hozott német–magyar egyezmény lehetővé tette 20 000 magyarországi népi német szolgálatvállalását a Waffen-SS-ben. Lásd: Kovács Zoltán András – Számvéber Norbert: A Waffen-SS Magyarországon. Budapest, 2001. 43–50. o.

²² Számvéber 579. o.

bizottságok magukra a népirtás eseményeire, a bűncselekményekre koncentrálnak, nem pedig a humánus piciny szigeteit keresik az embertelenség tengerében. Mégis mindig számításba kell venni a népi emlékezetben is fennmaradt, olykor legendákká színezett eseteket is, amikor magyar katonák magyar vagy német katonák kezéből mentették ki a szerencsétlen áldozatokat, amikor önzetlenül segítettek az arra rászorulóknak. Különösen azért fontos az ilyen ritka, legendás esetek összegyűjtése is, mert a történelem nagy tanulsága: lehet embernek maradni az embertelenség világában.²³

Egy másik apróság, miszerint néhány dokumentum a magyar királyi Honvédség egységeinek számát helytelenül tartalmazza, nem szólva itt a szerkesztők trehányágáról, akik e hibákat nem korrigálták magyarázó jegyzetekben, így tehát a dokumentumok általában veszítenek értékükből, sőt, mi több, egyszerűen elveszítik elsődleges forrásértéküket. „Természetesen ezzel nem a közzétett iratok szorosán értelmezett hitelességét, vagyis megadott keletkezési időpontját és helyszínét, valamint a keletkeztető személyét vonom kétségbe, csupán a bennük foglalt állítások tényszerűségét, végeredményben ezek 'elsődleges forrás' jellegét.”²⁴

A recenzens ismét saját fantáziájának áldozatává vált, ugyanis addig ismételte, hogy nincsen forráskritikánk, hogy a végén el is hitte. Noha a bevezető tanulmány öt-hat oldalon külön elemzi a forráskritikai szempontokat. Mintha csak Számvéber Norbert itt idézett utolsó felvetésére adtunk volna ott választ: „Mert lehet azt állítani, hogy a dokumentumok jelentős része nem alkalmas egy modern bírósági eljárás lefolytatásához, hiszen a tanúk sok esetben azt sem tudták meghatározni, hogy mely katonai egység katonái gyilkolták meg családtagjaikat vagy fosztották ki a települést, ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a családtagjaikat a nácik és bűntársaik mégiscsak megölték vagy marháikat elhajtották.”²⁵ Hát ennyiben elsődleges forrásokról van szó, és nincs is más ilyen teljes forrásanyag, amely a Szovjetunió civil embervesztéseinek számbavételére irányulna, azt tartalmazná. Továbbá a szerző egy másik zavarba ejtő bakija: azt írja, hogy mi alapján állítjuk, hogy magyarok és németek a csernyigovi területen 103 ezer békés állampolgárt és mintegy 24 ezer szovjet hadifoglyot mészároltak le, s itt utal a 70. sz. dokumentumra, mondván, hogy ott „a magyar csapatokról egyetlen szó sem esik”.²⁶ Itt megint két bántó „tévedés” van. A hivatkozott dokumentum, az 53. sz. jegyzőkönyv-kivonat így kezdődik: „Készült a RENDKÍVÜLI ÁLLAMI BIZOTTSÁG ÜLÉSÉN, amely a német fasiszta megszállók és bűntársaik gaztetteit tárta fel”.²⁷ Tehát a dokumentum egyfelől nemcsak a németekre vonatkozik, annak ellenére, hogy a magyarok nincsenek itt nevesítve.²⁸ Mivel azonban a csernyigovi területről van szó (amelynek 12 járásában 38 611 embert magyarok gyilkoltak le),²⁹ ahol – Ungváry Krisztián vizsgálódása szerint is már régen ismert, így recenzensünknek is tudnia illene – a magyar és német megszálló csapatok közösen látták el a hírhedett „rendészeti” feladatokat, rajtuk kívül e területen más nemzetiségű megtorló egységek legfeljebb véletlenszerűen fordultak elő. E vonatkozásban igen furcsa, hogy Számvéber Norbert – aki jól tud németül, ismeri a német

²³ Krausz – Varga 38–39. o.

²⁴ Számvéber 580. o.

²⁵ Krausz – Varga 20. o.

²⁶ Számvéber 575. o.

²⁷ Krausz – Varga 212. o.

²⁸ Az előszóban külön foglalkoztunk a fogalomhasználattal is: „A források tanúsága szerint a szovjet túlélők, a tanúságtevők egy része nem is tudott mindig következetesen különbséget tenni a németek és a magyarok között; nem ritkán olyan fogalmak alatt vonták össze kínzóikat és gyilkosaikat, mint »német–magyar fasiszta gyilkosok«, »hitlerista megszállók«, »a német rablók és bűntársaik«, »fasiszta disznók« stb. Am ez nem jelenti azt, hogy számos területen, településen a magyar »rendfenntartó erők« gyilkosságai ne önálló akciók keretében történtek volna.” Krausz – Varga 14. o.

²⁹ Uo. 278. o.

forrásokat, éppen a német forrásokat hagyja figyelmen kívül, noha néhány oldallal odébb ő maga dimenzionálta túl ezen iratok jelentőségét. De az egész probléma fel sem merült volna, ha kritikusunk eljut az olvasásban kötetünk végéig. Ugyanis a kötetben publikált egyik fotódokumentum, nevezetesen a tábornoki pereket megőrkítő album is tartalmazza német és magyar megszállók által elkövetett rémtettek – az idézett dokumentumban található – pontos adatait, amelyeket mi is használtunk.³⁰

Persze – mondhatjuk joggal – mindenki tévedhet, jelen sorok szerzői is minden bizonnyal követtek el hibákat, de kritikusunk koncepciózus „tévedéssorozata”, az elemi tények nem ritkán tudatos félreértelmezése vagy éppen elhallgatása, a forráskiadványnak jogtalanul tulajdonított „tévedések”, „hiátusok” sajnos megkérdőjelezi a recenzió szakmai és erkölcsi hitelességét egyaránt. Ugyanakkor Számvéber Norbert írása – ítéljük meg minőségét bárhogyan is – mégiscsak tartalmaz egy piciny előrelépést más kritikákhoz képest, amennyiben fel- és elismeri a kötetben publikált dokumentumok eredetiségét – és legalább részben hitelességét, illetve szükségesnek véli a szakmai és társadalmi vitát, „hogymind a szűkebb történész szakma, mind pedig a szélesebb társadalmi közvélemény mielőbb szembenézzen történelmünk e komor fejezetével”.³¹ A mai feltételrendszerben már ez is valami.

³⁰ Lásd: uo. 499–500. o.

³¹ *Számvéber* 581. o.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

SOLYMOSI JÓZSEF

FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC
ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGON
1848-1849-BEN

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

MÉSZÁROS KÁLMÁN

MARKÓ ÁRPÁD MÁSODIK VILÁGHÁBORÚS VISSZAEMLEKEZÉSEIBŐL

Markó Árpád hadtörténelmi, történelmi munkásságát már pályatársai is kellőképpen méltatták, az utóbbi évtizedekben pedig újra felfedezett és újra kiadott maradvány értékű művei révén vitathatatlanul a magyar tudománytörténetet őt megillető helyére került. Önéletrajzi ihletésű művei sem teljesen ismeretlenek, kiadásuk előkészítésére azonban csak nem régiben vállalkoztunk Kincses Katalin Máriával közösen.¹ Első világháborús visszaemlékezéseiből folyóiratunk előző számában jelent meg egy szemelvény,² melynek bevezetőjében kellő hangsúlyt kapott az a tény, hogy Markó az események részeseként, fiatal tisztként vezetett feljegyzéseire is támaszkodva, de immár hadtörténelmi pályájának kiteljesedése után, tehát kellő rálátással vetette papírra emlékeit.³ Tudománytörténelmi szempontból legalább ilyen fontos művet hagyott hátra történelmi munkásságáról és szerényebb, de valóságos kultúrtörténelmi csemegét jelentő zenei pályafutásáról (kamara-zenei tevékenységéről). A második világháború utolsó hónapjairól, meneküléséről és ausztriai tábori életéről készült terjedelmes memoárja azonban már ellenpólusát jelenti e munkáinak.⁴ Immár nem az aktív katona, tudós vagy művész, hanem a saját sorsának irányításából is kirekesztett, hontalanságra jutott bujdosó írta le a sodródó eseményeket és belső vívódásait. E munkájának értékét növeli, hogy menekülésének ausztriai szakaszáról és különösen a táborbeli életéről egykorú naplófeljegyzésekre támaszkodhatott. Az események megörökítésére is viszonylag hamar, alig néhány évvel azok megtörténte után vállalkozott, tehát az emberi emlékezet fogyatékoságaitól kevésbé befolyásolva, mint imént említett munkái esetében, ahol gyakran több évtized is eltelt az esemény és annak leírása között.

Forrásunk elsősorban a világháború utáni menekült lét, a tábori élet és a fél esztendővel későbbi hazatérés körülményeiről tartalmaz megrendítő adatokat, de első két fejezetéből a világháború utolsó hónapjairól, az összeomlás borzalmairól is képet nyerhetünk. Markó persze már ekkor sem volt a katonai események tevékeny részese: külterületi birtokára visszavonult, nyugalmazott ezredesként, majd menekültként egy munkásdandár törzséhez csatlakozva természetesen nem örökíthetett meg lényeges harci cselekményeket. Nem csak a tényleges harci cselekményektől való távolmaradása miatt nem írt azokról a katonai eseményekről, amelyeket a hadtörténelmez joggal hiányolhat, de azért sem, mert ez nem is volt célja. Személyes visszaemlékezéseit vetette papírra, s természetesen csak az általa átélt eseményekre koncentrált.⁵ A korszak kutatói nyilván csodálkoznak, hogy egy éppen csak 60. életévében járó katonatiszt olykor még az egykorú katonai fogalmakat sem használja szabatosan, s pl. *körletparancsnokságot* ír *kerületi* parancsnokság helyett,

¹ Munkánkat intézményünk és a Nemzeti Kulturális Alap támogatása tette lehetővé.

² *Kincses Katalin Mária: Markó Árpád első világháborús visszaemlékezéseiből. Hadtörténelmi Közlemények*, 126. (2013) 854–886. o.

³ Uo. 856. o.

⁴ Markó Árpád önéletrajzi munkáinak pontos felsorolását és lelőhelyét lásd: uo. 854. o., 2. jegyzet

⁵ A kirívó hibák, pontatlanságok magyarázata, helyesbítése mellett éppen ezért nem törekedtünk rá, hogy a Markó által éppen csak megemléített eseményeket a jegyzetapparátusban részletezzük.

állatorvosi századot ír állategészségügyi század helyett, nyugdíjast ír nyugállományú helyett, felváltva használja a helytelen munka- és a helyes munkásdandár megnevezést, vagy olyan, akkor már nem használt első világháborús kifejezéseket alkalmaz, mint a „harcvonal”.⁶

Bár a katonai eseményekről nem nyerhetünk részletes képet, sőt alig tudhatunk meg azokról többet, mint amit akármelyik polgári menekült papírra vethetett volna, Markó kiterjedt személyi ismeretsége, kapcsolatai révén mégis több fontos politikai és katonai vezető szerepel visszaemlékezéseiben.⁷ Érdekes, más forrásból nem ismert epizód például Lakatos Géza volt miniszterelnök és felesége látogatása Markóék dénesházaiban, de a Rátz Jenő volt honvédelmi miniszterrel és családjáról szóló részek is említésre méltóak. A memoár első fejezetei emellett főként Rábapatona és Beled helytörténetéhez nyújtanak eddig ismeretlen adatokat. Ezt a magyar köz- és hadtörténelem szempontjából legérdekesebbnek tűnő részt adjuk most közre, remélve, hogy hamarosan a neves szerző valamennyi önéletrajzi munkáját közzétehetjük.⁸

⁶ Markó nem csupán 1940. évi nyugdíjazásával vált meg tényleges szolgálatától, a Nemzeti Hadseregben való rövid szolgálat után tulajdonképpen már 1920-tól tudományos pályán dolgozott a Hadilevéltárban.

⁷ A személyekre vonatkozó jegyzeteknél sem törekedtünk teljességre: magyarázó jegyzetet csupán akkor készítettünk, ha a Markónál olvasható adatokat helyesbíteni, pontosítani kellett, vagy éppen új információval csatlakozhattunk a Markó által leírtakhoz. (Ha tudtuk, pótoltuk a hiányzó keresztnéveket, asszonyok leánykori nevét, helyesbítettük a hibásan közölt rendfokozatot, illetve beosztást, s kiegészítő információkat tettünk, ha az adott személy Markóhoz fűződő kapcsolatát a közölt részletben leírtaknál jobban megvilágíthattuk.)

⁸ Itt szeretnénk köszönetet mondani mindazoknak, akik segítettek munkánkat. Farkas Gyöngyi a kéziratok rendelkezésünkre bocsátásával, Szakály Sándor és Szabó Péter pedig lektorként volt segítségünkre. Néhány észrevételért Számvéber Norbertnek tartozunk köszönettel. Jól hasznosíthattuk Szakály Sándor témánkhoz kapcsolódó kézikönyvét is: A magyar katonai felső vezetés, 1938–1945. Lexikon és adattár. 2. jav., kieg. kiad. Budapest, 2003. Markó Istvántól (Szentendre) igen részletes leszármazási táblát kaptunk, melynek adatait szintén felhasználtuk. A további hely- és családtörténeti adatközlőkre jegyzetben hivatkozunk.

HONTALANSÁGUNK KÉT ÉVE
1945. JANUÁR 6 – 1947. ÁPRILIS 1.

I. KÖTET
1945. JANUÁR 6 – 1945. OKTÓBER 18.

Előszó

Ha valaki hozzákezd személyes emlékeinek, a vele és a körülötte történt eseményeknek memoire-szerű megírásához, és ezt a munkát nem a nyilvánosságnak, hanem csupán maga családjának s egy-két megértő és a dolgokat ismerő barátjának szánta, két dologgal kell tisztában lennie. Elsősorban és legfőképpen csakis önmagának szerez ezzel a munkával örömet. Az elmúlt dolgokra való visszaemlékezés, különösen idősebb korban, mindig érdekes annak, aki maga állt az események központjában és abban a helyzetben van, hogy leírását annak idején pontosan vezetett feljegyzésekre támaszkodva elevenítheti fel. De azt is tudnia kell, hogy ezek az elbeszélések csak nagyon kevés embert érdekelnek. Néhány jó barátja, barátnéja még érdeklődéssel olvassák, mert a szereplőket, a helyzeteket és a környezetet ismerték. De az utódok, unokák, dédunokák s azok leszármazói az ilyen írásokat már csak semleges szemmel forgatják. Nekik ezek a leírások csak annyit jelentenek, mint bármilyen más regény vagy elbeszélés, kivéve, ha akad közöttük olyan valaki, aki az emlékiratot nemcsak családi, de történeti vonatkozású értékű hagyománynak tekinti, és így élvezi. Elképzelem, hogy milyen kincs lett volna nekem, ha pl. dédapám, Markó József, aki a napóleoni háborúkban mint a Palatinus-huszárezred strázsamestere vett részt, vagy pedig nagyapám öccse, Markó András, aki végigharcolta az olasz–osztrák háborút Garibaldi mellett mint a magyar légió hadnagya, akkor jegyzeteket írtak és azokat részletesen kidolgozták volna!

Ezért határoztam el magam arra, hogy a második világháború szörnyű forgatagának végén a velünk történt eseményeket részletesen leírom, vagyis annak az időszaknak történetét, amikor a harcfront közeledett szép, békés dénésházai otthonunkhoz, s én Ilusommal⁹ onnan kiszorulva vándoroltam 1945. január elejétől május elejéig Nyugat felé, és onnan csak az év október közepén kerültünk haza, de olyan országba és olyan körülmények közé, hogy itthon is még mindig hontalannak érezhettük magunkat még jó sokáig. S hogy most, három évvel az események után ültem le az írógéphez, mindezeket megírni, annak oka is érthető. Történetírói pályám a háborút követő felfordulásban véget ért. A mai orosz-bolsevista világnézetnek reánk erőszakolt korszakában eddigi hivatásom, a nacionalista hadtörténetírás szinte büntetendő cselekmény, se sajtó, se könyvkiadó ilyen célra nincs. Viszont tétlenül, szellemi foglalkozás nélkül nehéz élnem, tehát legalább ezzel a szűk olvasóközönségnek szánt bizalmas jellegű munkával igyekszem magamat lefoglalni, s nekem ez valóban örömet is okoz.

Mivel, mint említettem a munka nem a nyilvánosságnak íródott, nem is pályázom ezzel írói vagy tudományos babérokra. Történetírói beállítottságomnál fogva mindent tárgyilagosan, az eseményeket logikus egymásból következés útján, krónikaszerűen adom elő. Egy szépíró bizonyára hangulatos kis croquiskat¹⁰ tudott volna leírásom egyik-másik fejezetéből kikanyarítani és azokat lélektani vagy lírikus színekkel aláfesteni. (Pl. az éjjeli autótutát a Höllentalon át, a szegény kis postásgyermek temetését Freiningauban, vagy az altaussee-i tábori élet sok derűs, szomorú vagy válságos jelenetét stb.) De ez nem volt célom. Leírásom bizonyos fokig korrajz, illetve az akkor lefolyt háborús események és abban egyéni sorsunk fejlődésének története. Ezért – sine ira et studio¹¹ – írok le benne őszintén mindent. Nem szépíték semmit, a személyekről megírom ami jó és szép volt magaviseletükben, de nem hallgatom el azt sem, ami rossz volt. Mindenkit valódi nevén szerepeltetek, hiszen munkám csak bizalmas, családi jellegű írás marad. Csupán két tisztnek hallgatom el a nevét és csak kezdőbetűikkel jelzem őket. Ezek ugyanis olyan komisz, szinte aljas módon vi-

⁹ Markó Árpádné Sárkány Ilona (1892–1946)

¹⁰ Krok: rövid, érdekes, színes, csattanóval végződő írásmű (tárca, karcolat).

¹¹ Harag és részrehajlás nélkül (lat.). Tacitus által megfogalmazott klasszikus történetírói alapelv.

selkedtek, főleg altaussee-i tábori életünk utolsó szakaszában, nem csupán velünk, Markóékkal, hanem [az] egész magyar tábor közösségével szemben is, hogy nem kívánom nevüket megörökíteni.¹²

Munkám első részét, Dénesháza 1944 téli eseményeit, onnan való távozásunkat és életünket Beleden, Sopron megyében összefoglalva adom elő. Annyira élénken él emlékezetemben most még jóformán minden napnak története, hogy ha erről írok, szinte magam előtt látom a szereplőket és hallom hangjukat. Az Aussee-ig terjedő utazásunkról már napról-napra vezérszavakban tartott naplót vezettem, amikor pedig Altaussee-ban végleg letelepedtünk, napról-napra részletesen leírtam az eseményeket, lelki tépelődéseinket, mindent, ami velünk és körülöttünk történt. Leírásomnak ez a része lesz talán a legérdekesebb, mert híven tükrözi vissza egy hazájából kibillentett család életét, vergődését jó és rossz emberek közt.

Shakespeare Julius Ceasar halotti beszédében ezt mondja: „... a rossz, mit tesz, – túléli őt, a jó gyakorta sírba száll vele”. Én, a mi helyzetünkre vonatkoztatva ennek ellenkezőjét vallom. A sok megalázást, szenvedést, kellemetlenséget már elfeledtem, de sohasem felejttem el azt a sok emberi jószágot, amit Ilus hűséges barátságában és együttérző, megértő támogatásában közösen tapasztalhattunk magyar, osztrák, német és holland barátaink részéről. Ezeknek köszönhetjük, hogy végeredményben töretlen lélekkel tértünk haza és folytattuk itthoni életünket.

Ezt az írást Rábapatonán kezdtem meg 1948 nyár elején, és 1949 nyarán Budapesten fejeztem be. A II. kötet megírása még nem időszerű. Ehhez csak akkor fogok hozzákezdeni, ha más politikai légkörben, már szabadon, minden veszély nélkül lehet őszintén megírni mindent, feltéve, hogy az Isten kegyelme engem még akkor életben, teljes szellemi frissességben megtart.

Előzmények

Amikor a német–oros háború 1941 nyarán kitört, és abban Magyarország, úgy, mint az első világháborúban, a németek szövetségében vett részt, már nem állottam tényleges katonai szolgálatban. Mint ezredes, a Hadileváltár régi levéltári osztályának vezetője, 1940. május 1-jén kerültem szolgálati időm leteltével nyugállományba. Nyugdíjazásom örömmel töltött el, hiszen történetkutatói és írói tudományos munkásságomat most még szabadabban folytathattam, kényelmes budapesti (I. Krisztina körút 167.) lakásunk lehetővé tette azt, hogy a téli hónapokban ott élve fenntarhassam kapcsolataimat a tudományos élettel és körökkel, megtartsam előadásaimat a Tudományos Akadémiában, Történeti Társulatnál, a Rádióban stb., s tovább kutathassak a levéltárakban. Vidéki gyönyörű otthonunk, Ilus családi birtoka, Dénesháza pusztja, Rábapatoná határában, Győr megyében volt. Ennek kúriáját Ilusom páratlan szorgalommal, előrelátással és veleszületett szervező és falusi háztartást vezetni tudó és szerető egyéniségével olyan állandó lakhelyünké alakította, ahol most már az év nagy részét kellemesen eltölthetjük. Szép nagy kertészetet rendeztünk ott be, a már meglévő gyönyörű, hatalmas fákkal bíró parkot új ültetésekkel fejlesztettük, úgyhogy ez az úri otthon és környezet nemcsak nekünk okozott állandó örömet és nyújtott biztonsági érzést, de igen sok kedves rokont, jó barátot láttunk ott minden nyáron vendégül. A megmaradt vendégeknylv kedves bejegyzései tanúskodnak erről.

1943 tavaszától kezdve már állandóan ott laktunk. Budai lakásunkban csak pár téli hónap alatt, sőt, amikor 1944 tavaszán az oroszok fokozatosan hátranyomták a német–magyar arcvonalat, már a Kárpátokat is átlépték¹³ és megkezdődtek a magyarországi városok, főleg Budapest bombázásai légi támadások sorozataiban, télen már csak két hónapot töltöttünk Pesten, egyet Mátraházán,¹⁴ azután április elején lakásunk egyik felébe bezsúfolva ottani ingóságainkat, másik felét a konyhával, fürdőszobával pedig úgy átrendezve, hogy azt esetleg erdélyi vagy alföldi menekültek elfoglalhassák, azzal a szándékkal utaztunk le Dénesházára, hogy a háború végéig onnan már el nem mozdulunk.

¹² Egyikük, M. Gy. őrnagy Markóék menekülttársa volt, aki Markó megállapítása szerint műveletlen és kisebbségi érzéssel küszködő felesége hatása alá kerülve vált maga is összeférhetetlen emberré, a másik pedig H. T. magyar tüzér százados, aki az amerikaiak által kijelölt Bad Aussee-i táborfelügyelőként keserítette meg menekült honfitársai életét.

¹³ A Kárpátokat csak 1944. augusztus végén – szeptember elején lépték át a szovjet csapatok.

¹⁴ Ti. az 1933-ban épült honvédségi üdülőben.

Hála Istennek, nem hívtak be katonai szolgálatra, tehát szabadon rendelkezhettem magammal. A nyári hónapokban már felkerestek régi kedves rokonaink, barátaink, de azután mi is úgy tekintettük dénesházi szép otthonunkat, mint olyan helyet, ahol menekült barátaink, rokonaink a bombázások vagy az ellenséges előrenyomulás folytán otthonukból kiűzve menedéket találhatnak. Akkor még abban a naiv hitben éltünk, hogy a német győzelem biztos, új fegyverek, meglepetések ideje következik, s ha már Magyarország nagy részét talán hadászati okokból át kellett adni az ellenségnek, a Duna vonalán okvetlenül meg fog törni annak ereje, a Dunántúlt tehát mindenki biztos földnek tartotta. Áprilistól szeptemberig rokonunk, Somogyi Paliné Csemez Marcsi volt nálunk 3 gyermekével, júniusban Sándor fiunk lehozta Magdust¹⁵ és egyhetes Árpai fiukat, aki már a bombázás alatt született, s nálunk maradtak október elejéig. Utánuk jöttek Mikuleccky Gyuláék (borsodi alispán) feleségével, Emmi húgunkkal¹⁶ és kétéves kis leányukkal¹⁷ Miskolcra, nagy teherautóval hozta ingóságaitak. November 8-tól december 18-ig Muray Othmár ny. ezredes, kedves barátunk volt feleségével, egy kocsival menekülve Esztergom megyéből nálunk. Közben gyakran akadt rövid időre szóló vendégünk is, úgyszólván volt nap, amikor Ilusnak 18 személy ellátásáról kellett gondoskodni. Akkor az még lehetséges volt, de a tél beálltával már nálunk is mutatkozott az élelem- és takarmányhiány.

A legnagyobb bajt és gondot azonban az a körülmény okozta, hogy szegény Emmi húgunkon ott nálunk tört ki egy szörnyű módon megmutatózó elmezavar, amikor férje, Gyula október közepén váratlanul megjelent pusztánkon azzal a szörnyű hírel, hogy a Horthy kormányzó szerencsétlen október 15-iki nyilatkozata után bekövetkezett Szálasi-féle nyilas uralom Miskolcon olyan helyzetet teremtett, hogy főispánját, Borbély-Maczkó Emilt a nyilasok felkoncolták, neki pedig menekülni kellett hasonló sors elöl, mindenekelőtt állásától megfosztva kiűzték a megyeházáról.¹⁸ Szegény Emmi a pusztán tartani nem lehetett, be kellett szállítani a győri kórház zárt idegosztályára.

November közepén kaptuk az első nagyobb katonai beszállásolást, amikor a harcivonal már Pest körül állott és az oroszok Mohácsnál átkelve a Dunán, már a Balatonig jutottak előre. Győr, Rábapatonán már hadtáptérség lett, s minden község, puszták stb. megtelt német és magyar katonai alakulatokkal. Nekünk Dénesházán igen nagy szerencsénk volt. A környező pusztákkal együtt ide telepedett le a Bicske körül harcoló német lovashadosztály ún. Veterinarkompaniája, azaz állatorvosi százada, vagyis lógyűjtő és gondozó állomása.¹⁹ A parancsnok, Dr. Czymoch Ottokár, állatorvos százados nálunk kért helyet, és 240 lóval, 60 szekérral, 80 emberrel, műhelyekkel stb. nálunk telepedett le.

Czymoch dr. igen művelt, udvarias fiatal ember volt, kelet-poroszországi, Lyck–Königsberg vidékére való, kinek szülőföldjét akkor már az orosz előzőnlötte és feldúlta. Négy őrmestere, különösen szolgálatvezetője, Rosenwasser nevű – mind tagbaszakadt, pomerániai művelt gazdák voltak (lótenyésztő stb.) –, igen tisztességesen viselkedtek, legénységüket szigorú fegyelemben tartották és engemet mint ezredesi tisztet. Egész otlétük alatt nem volt egyetlen eset sem, amikor ez a népes megszállás bajt okozott volna. Persze a pusztáknak minden zuga tele volt velük, konyhá-

¹⁵ Markó Sándor (1917–2002) Markó Árpád János nevű bátyjának volt a fia, s miután Markó Árpádnak saját gyermeke nem született, tíz éves korában örökre fogadta unokaöccsét. Markó Sándor neje Székely Magdolna (1916–1994) volt.

¹⁶ Mikuleccky Gyuláné Raisz Emma (1910–?), Markó Árpád Matild nevű nővérének (1879–1932) leánya.

¹⁷ Mikuleccky Ilonka (1942).

¹⁸ Miskolc város, illetve Borsod vármegye történetében a nyilas hatalomátvétel részletei levéltári forrásanyag híján még feldolgozatlanok. Lásd erre: Miskolc története. V/1. 1918-tól 1949-ig. (Miskolc története 6. kötetben. Főszerk. *Dobrossy István*.) Miskolc, 2007. 85–86. (A vonatkozó részt *Dobrossy István* írta.) – Annyi bizonyos, hogy a főispánt (ekkor még) nem koncolták fel. A vármegye egyik aljegyzőjének állítása szerint Borbély-Maczkó Emilt (1887–1945) két német tiszt vezette ki a megyeházáról. Lásd: *Dobrossy István*: Miskolc írásban és képekben 4. Miskolc, 1997. 93–94. o. Markó sógorának állítása tehát nem felel meg a valóságnak. Talán a zűrzavaros helyzetben keltett rémhírről vagy Mikuleccky tudatos megfélemlítéséről van szó. Borbély-Maczkó hónapokkal később, 1945. március 24-én bekövetkezett halálának körülményei máig tisztázatlanok. A Maczkó családból származó Kő Pál szobrászművész (1941–) szerint főispán rokonát a Magyarországi Kommunista Antináci Komitéjának tagjai gyilkolták meg, a korabeli hivatalos verzió szerint azonban a nyilasok tették el láb alól, ellenük tett vallomásai miatt. Nem zárhatjuk ki, hogy a visszaemlékezés készítésekor, 1948–49-ben Markó egészítette ki Mikuleccky 1944 őszére vonatkozó (téves vagy hiányos) információit az 1945 tavaszán keringő (minden bizonnyal hamis vagy félrevezető) híradásokkal.

¹⁹ A 22. SS-lovashadosztály állategészségügyi századáról van szó.

juk a mi kertészlakásunk előtti udvaron volt. Bár Czymoch igen tartózkodva nyilatkozott a hadi helyzetről, szavaiból mégis kivehettük, hogy már nem nagyon bizik a németek győzelmében. De hát amíg ő alakulatával a mi vidékünkön maradhatott, minket sem fenyegetett közvetlen veszély, hiszen ha a harcoló vonal továbbhárít, ezt ő mint hadtápalakulat idejekorán meg fogja tudni, s ahhoz igazíthatjuk mi is sorsunkat.

Hogy miképpen alakul majd a mi sorsunk, ha az oroszok közelednek, akkor arról még nem alakult ki végleges képünk. Az volt csupán bizonyos, hogy akkor ott a pusztán nem maradhatunk. Egy régebbi honvédelmi miniszteri rendelet meghagyta az összes tisztnek, akár nyugdíjas, akár tartalékos, hogy ha a harc vonal lakásukhoz közeledik, azonnal menjenek Ausztria–Németország felé, mert a kiszorult és újonnan ott felállítandó magyar alakulatok onnan fognak a németekkel együtt a Magyarországot felszabadító hadjáratra indulni. A pusztán a hangulat ekkor már szemlátomást romlott. Bérlőnk, Szalay Sándor cselédsége már csak immel-ámmal dolgozott, kezdett velünk is szemtelenkedni, bejárt a kertbe, s látszott, hogy csak az orosz-bolsevik had megjelenésére vár, hogy [azok] rávessek magukat otthonunkra, s minket legyilkolva vagy elűzve azt felprédálják. Kertészünknek is már inába szállt a bátorsága, családját bevitte a faluba, és ő is csak leplezetlen kedvtelenséggel fogadta utasításainkat. Belső cselédségünk kijelentette, hogy a legelső veszély közeledtére hazaszalad. Az is bizonyos volt, hogy a lovamat és két éves csikómat, kocsimat a legutolsó német–magyar vagy [a] legelső orosz elviszi, tehát itt maradtunk volna ketten, 7 km-re a falutól, télvíz idején, esetleg mindenünkből kifosztva a pusztán egyedül, magunkra hagyatva.

Ekkor már elhatároztuk, hogy mi is útra kelünk, de biztos tervünk csak akkor alakult ki, amikor Czymoch dr. december 28-án gyorsan csomagolt és lelkünkre kötve a mielőbbi menekülést, alakulatával Moson felé elvonult.

Az előző karácsonyi napokat már nagy aggodalomban töltöttük. Székesfehérvárat az oroszok már elfoglalták, közben két hétig onnan kiszorultak, de visszamentek, s az ezalatt menekülő fehérváriak elbeszéléséből már tiszta képünk volt arról, hogy az oroszok barbár pusztításairól és féktelen dúlásairól hallott hírek éppen nem túlzottak,²⁰ s hogy minden pusztai kastélyt mint „burzsujotthont” könyörtelenül feldúlják, a tiszteket lelövik vagy elhurcolják, a nyilasból kommunistává hamar átvedlő lakosságot ráuszítják a nem kommunista érzésű lakosságra.

Az 1944. év karácsony estje örökre emlékezetes marad nekünk. 23-án telefonáltak a győri kórházból, hogy Emmát – akiről pedig orvosa előtte való napon mondta Gyulának, hogy állapota még igen súlyos és kórházi kezelésre szorul –, azonnal vigyük haza, mert a kórházat kiüritik és elszállítják nyugat felé. Hazahoztuk szegényt, szerencsére betegségének (circularis psychozis) éppen olyan időszaka volt, amikor nyugodtabb napjai voltak, de olyan gyenge volt, hogy alig tudott járni. 24-én reggel váratlanul betoppant a pusztára Emmi öccse, Raisz Gyuri százados öcsénk, aki egy németországi törzstiszti tanfolyamról jött haza, s találmra idejött, hogy halljon valamit testvéreiről. Ugyancsak megjött Sopronból egy igen kedves öcsénk, Szešlo Matyi evangélikus teológus,²¹ aki [a] most már újból megszállás alá került Kassán lakó szüleitől elszakítva kért arra, hogy nálunk tölthesse a Szent estét.

Kerti fenyőfáinkról levágott néhány ágat karácsonyfává illesztettünk össze, egyetlen fénylő díszül körülakasztottuk azt az amerikai repülőktől nagy tömegben leszórt alumíniumcsíkokkal – tí. minden délelőtt száz-, sőt ezerszámra vonultak el felettünk amerikai–angol repülőflották, Győr hónapokig éjjel-nappal repülőtémadások alatt nyögött, Enesét kétszer szórták tele bombákkal, s a győri légvédelmi ágyúk repeszdarabjai kertünkbe s házunkra potyogtak; az éjjeli bombázások Sztálin-gyertyáinak²² fénye olyan erős volt, hogy pl. Enese december 22-ei bombázásánál nálunk a kertben újságot lehetett olvasni este 9-kor. Matyi teológus öcsénk megkért, hogy egy kis karácsonyi áhitatot tartson, imát mondjon, amibe készséggel beleegyeztünk. Szerény kis ajándékainkat a fa alá csoportosítva, behívtuk személyzetünket, elénekeltük a „Csendes éj”-t, azután Matyi felolvasta a Bibliából Krisztus születésének történetét. Utána egy megható, szép imádságba kezdett, megemlé-

²⁰ Székesfehérvár közvetlen környéke 1944 decemberétől hónapokon át tartó heves harcok színtere volt. A szovjet hadsereg 1944. december 23-án vette birtokába a várost, amelyet a német–magyar csapatok 1945. január 22-én foglaltak vissza. Csak március 22-én került ismét szovjet kézre.

²¹ Szešlo Máttyás (1925–1992) Markó anyai ági rokona volt, később Sámsonházán, majd Bükön lelkész.

²² A légítamadást megelőzően nagy számban, ejtőernyővel ledobott, vakító fényű, égő magnéziumszalagokat nevezte a korabeli magyar népnyelv Sztálin-gyertyának.

kezve abban mindnyájunkról, de amikor távollévő szüleit említette, szegény fiút, aki akkor először volt távol szülei házától, annyira elfogta a meghatottság, hogy görcsös zokogásba merülve, nem tudta imáját folytatni. Mi Ilussal mindjárt hozzáléptünk, s átölelve vigasztaltuk ezt a melegszívű derék fiút, aki azután megnyugodva befejezte imáját. De ez a jelenet mélyen megrendített mindnyájunkat, és csak azt kívántuk a Jó Istentől, hogy a következő karácsonyt ismét így együtt, itt, de már békében tölthessük. A sors bizony másképpen határozott.

*Az utolsó szomorú karácsony Dénesházán. 1944. XII. 24.
Álló sor: Szehtlo Mátvás (Jelenleg, 1955 óta Sámsonházán, Nógrád megyében parochus lelkész),
Mikuleczky Gyula és Emmi.*

A karácsony utáni napok alatt drámai feszültséggel és gyorsasággal kavargtak az emberek, események, tervezetések és kibonyolódások eddig oly szép, békés otthonunkban. Sándor fiunkat a Kereskedelmi Minisztérium december elején beosztotta Szombathelyre, az ottani kormánybiztos-sághoz. Motorkerékpárján Dénesházán utazott keresztül, azután december 21-én ismét nálunk volt azzal a hírral, hogy hivatala még nem működik, lakása sincs, s így szabadságot kapott, csak újév után kell újból jelentkeznie. Budapestet akkor kelet felől már körülzárták az oroszok, de a budai oldalon, a rádió-helyzetjelentés szerint, az ostromgyűrű még nem zárult be, így tehát Sándor 23-án délben Pestre indult, hogy a karácsony estét már családjával tölthesse. Késő este még sikerült neki, bár az egyedüli utat Dorognál már az oroszok veszélyeztették, sértetlenül hazaérni, Magdus nagy boldogságára. Másnap, 24-én már Buda is el volt zárva nyugat felől, az oroszok a Balatontól északra is már erősen tért nyertek.

Ünnepek után hozzáfogtunk a csomagoláshoz. Óriási és megoldhatatlannak látszó probléma volt szegény Emmi sorsa. Viszontagságokkal járó, hetekig való kocsikázást egy menekültekkel zsúfolt útvonalon, kitéve a tél és éhezés borzalmainak, semmiképpen sem bírt volna ki. Szegény Gyula, velünk együtt éjjel nappal a megoldási lehetőségeken töprengett. Mint a most következő kalandos időkben gyakran, váratlanul felénk nyújtotta a Mindenható segítő kezét. December 28-án begurul egy autó az udvarunkra, kiszáll belőle Gyulának két Borsod megyei szolgabírája, akik tudták, hogy itt van, és Győrben járva jöttek őt meglátogatni. Elmondták, hogy az egész miskolci körletparancsnokság,²³ sok miskolci ember, Gyulának több rokona, jó barátja Dunaszerdahelyen van,

²³ Helyesen: a miskolci honvéderület parancsnoksága.

s onnan készülnek kitelepülni Németországba. Magukkal vitték Gyula kérvényét, amelyben mint tartalékos százados szolgálatát felajánlja, s kéri beosztását a Dunaszerdahelyen lévő miskolci tábori kórházhoz, amelynek parancsnoka egy orvos ezredes, jó barátja volt. Másnap délelőtt már jött értük egy vöröskeresztes autó, arra mindent felpakolva 29-én este 7 órakor elhagyták Dénesházát. Nagy kő esett le szívünkről, amikor láttuk az autó reflektorából, hogy a győri úton robognak tovább.

Most már magunkra maradtunk a pusztán, de még mindig nem tudtuk, hogy miképpen és milyen körülmények között tudunk mi is elutazni. A hatósági kiürítési rendeletek már megjelentek, ezek szerint Győr megye községei számára Ausztria négy községe lett települő helyül meghatározva, tehát arra gondoltunk, hogy a jegyzőekkel, doktorékkal, intézőkkel együtt, akik mind kellemes embereink voltak, az esetleg szintén távozni készülő lakosságtól remélt fogatokon mi is csatlakozhatunk hozzájuk. De ez a kitelepítési terv nem jött létre. Akkor Patonán volt beszállásolva a budapesti hadtestparancsnokság számvevősége 80 tiszti családdal, köztük egy személyes ismerősünkkel, Karsa Bulcsu őrnagy és felesége Puky Ilonka családijával. Megkérdeztem, csatlakozhatnánk-e hozzájuk. Monostory ezredes²⁴ készséggel elfogadott, s üzente, hogy jöjünk be a Győrből való elszállításra kijelölt nap előestéjén már Patonára, mert hajnalban onnan együtt indulunk. Ilusom hihetetlen gondossággal, előrelátással csomagolt össze két kocsira való ingóságot, arra számítva, ha itthon és Pesten mindenünk elpusztul, mégis maradjon annyi ruhánk, élelmünk stb. és fontos irataink, okmányaink, hogy ha Isten életben tart és hazatérhetünk, új életünket meg tudjuk kezdeni. Patonán az éjjelt régi jó emberünkél, öreg bíró Nagy Gáboréknál töltöttük,²⁵ de másnap már mindenesül visszamentünk Dénesházára, mert az elindulás szállítási nehézségek miatt bizonytalan időre kitolódott. De egyébként is láttam, hogy elutazásunk kérdése így nem oldható meg. Egész életünk, jövőnk mikénti kialakulása most már teljesen bizonytalanná vált. Arra is gondoltunk, hogy Győrbe vagy Patonára megyünk lakni, ahol mégis jobb a közbiztonság, mint egyedül egy magányos téli pusztán, de mind a két hely annyira tele volt katonasággal és menekültekkel, hogy már egy szobát sem lehetett volna kapni. Karácsony táján a Kaposvár melletti veszkényi²⁶ hadifogolytáborból több száz orosz, szerb, román hadifogoly kitört, ezek az országutat kerülve, a magányos puszták körül kóboroltak, mindig több gyanús szökött német és magyar katona csellengett körülöttünk. Lászlóffy Aladárék, Oszhely pusztai kedves jó barátaink úgy határoztak, hogy maradnak, ők mint Amerikát járt emberek nem akartak hitelt adni a riasztó híreknek, s azt tartották, hogy aki Amerikával szövetségben harcol, az éppen olyan fair ellenfél, mint az amerikaiak, tehát az orosz bolsevik katonaság dúlásairól terjesztett híreket túlzott német propagandának szerették volna betudni. (Később sajnós maguk példájából keservesen meggyőződtek, hogy nekünk volt igazunk.) Tehát minden bizonytalan volt körülöttünk, csak az az egy volt megrendíthetetlen biztos valóság, hogy mi ketten Ilusommal minden vonatkozásban egyértelműen ítéltük meg a helyzetet, egymás nézetét, terveit teljesen magunkévá tettük s együttes erővel készültünk fel a várható és szörnyű megpróbáltatások képét előrevető jövőre. Egyedül, másához való csatlakozás nélkül nem indulhatunk útnak. Csak kis Esterházy-kocsim²⁷ volt, arra kevés poggyász fért volna, takarmányunk kifogyott, én már nem voltam abban a korban, amikor télen esetleg hetekig kelljen magamnak a lovat ápolni, hajtani stb., tehát mi csakis valakihez, vagy valamilyen kitelepülő csoporthoz csatlakozva hagyhattuk el otthonunkat.

Teljes tanácsstalanságban ismét a jó Isten mutatta meg a kivezető utat. December 30-án éjjel zörgetnek ablakunkon. A községi előljárárság két embere jött az üzenettel, hogy reggel 8 órára a pusztáról minden 60 évesnél fiatalabb férfi és 50 évesnél fiatalabb nő ásóval, csákánnyal jelentkezék Patonán, mert egy munkásdandár oda beszállásolt osztaga vezetésével megkezdődik a Rába vonalának mint az utolsó magyarországi védelmi vonalnak a megerősítése. Bár én akkor már közel voltam a 60-hoz, Ilusomra sem vonatkozott a rendelet, 31-én reggel mégis behajtottunk a faluba, hogy tájékozódjunk a helyzetről. Arra a kérdésemre, hogy ki vezeti a munkálatokat, a munkásdandár parancsnoka, egy százados azt a váratlan örömhírt mondta, hogy a 204. munkásdandár pa-

²⁴ Vitéz Monostory Ferenc (1894–?) ezredes.

²⁵ Nagy Gábor az 1910-es évek végétől 1921-ig volt Rábatonana község bírája. (Burján Imre helytörténész szíves közlése.)

²⁶ Veszkény nem Somogyban, Kaposvár mellett, hanem Sopron vármegyében (ma Győr-Moson-Sopron megye), Kapuvár közelében fekszik.

²⁷ Másként Esterházy-hintó vagy cseklészi kocsi: előkelő, de könnyű kis hajtókocsi.

Esterházy-kocsi

rancsnoka, Stemmer László vezérőrnagy, unokahúgom, Markó Irén férje, régi, kedves rokonunk,²⁸ és hogy családjával együtt Beled községben, tőlünk 50 km-re lakik. Azonnal írtam neki pár sort, amit a százados az aznapi futárpostájával továbbított, s megkérdeztem Lacit, nem csatlakozhatnánk-e hozzájuk, s ha ez lehetséges, küldhetne-e értem két szekeret Dénesházára? Nagy megnyugvással kocsiztunk haza. Íme, távozásunk lehetősége most már határozott formát öltött, s ismerve Irénkéeket, Laci nagyon szíves természetét, joggal remélhettük, hogy az ő környezetükben Beleden talán kivárhatjuk az időt, amíg ismét visszatérhetünk. Vagy ha a hadi helyzet úgy kívánná, velük együtt mehetünk tovább nyugat felé, s így megmenekülve a magányos kóborlás viszontagságaitól és veszélyeitől, egy rendezett katonai, nem fegyveres alakulat törzséhez kapcsolódva, legalább élelmezési és szállítási gondjaink nem lesznek.

Délelőtt 11 óra felé hazaérve hozzáfogtunk most már csomagolásunk végső munkáihoz. Lászlóffékkal megbeszéltük, hogy néhány kofferban ruhát stb., pár szebb antik bútordarabunkat, szőnyegeinket, lovainkat kocsival stb. együtt átviszik, a kastélyba pedig két szobába és a konyhába betelepítjük bérlőnk családját, akik a pusztán egy gazdasági épületben laktak, hogy a ház ne maradjon üresen. Ők ezt szívesen vállalták, annál inkább, mert náluk is voltak menekült rokonok, egy Székesfehérvár környéki református lelkész családja.

A szobánkban foglalatokodtunk, amikor kopognak és belép az ajtón Lakatos Gézané, a vezérezredes, Horthy utolsó miniszterelnökének²⁹ felesége, akivel Mátraházán igen összebarátkoztunk, és magunk ajánlottuk fel nekik, ha Miskolc vidékéről, ahol birtokukon laktak,³⁰ menekülni kellene, házukat hajlékul. Októberben pár napot Pesten töltvén, Ilus felkereste őket a miniszterelnökségi palotában lévő lakásukon, s Lakatosné akkor maga kérte, hogy ha helyzetük Pesten is tarthatatlanná válna, hozzájuk jöhessenek. Utóbbi hetekben már Győrben laktak a Bencés rendházban, de már égett talpuk alatt a föld, mert az orosz rádió ismételten fenyegette Lakatost, aki egy év előtt mint hadseregparancsnok győztesen harcolt a Don mellett,³¹ hogy ha kezükre kerítik, azonnal kivégzik. Lakatos Győrben az ottani legfőbb honvéd parancsnokságnál azt a tájékoztatást kapta, hogy az

²⁸ Stemmer László (1889–1963) második férje volt Markó Árpád unokatestvérének, Markó Irénnek (1888–1976) – NB. Szakály Sándor idézett művében csak születési dátuma szerepel, halálozási évét a szerző újabb kutatásaiból bocsátotta rendelkezésemre.

²⁹ Lakatos Géza (1890–1967) vezérezredes 1944. augusztus 29-től a sikertelen kiugrási kísérletet követő lemondatásáig, október 16-ig volt Magyarország miniszterelnöke.

³⁰ Lakatosné Szomjas Lujzának (1893–1960) a Borsod megyei Nyomáron volt mintegy 500 holdas birtoka.

³¹ Lakatos altábornagy 1943. május 1-jétől teljesített hadiszolgálatot a magyar királyi megszálló erők kijeji parancsnokságának élén, majd aug.-tól vezérezredessé kinevezve – a Jány Gusztáv vezette 2. hadsereg megszűnésével kapcsolatos szervezeti változást követően – 1944. április 1-jéig volt a 2. hadsereg parancsnoka.

oroszok már átlépték a móri hágót,³² tehát feltartóztatás nélkül most már szabad az útjuk Győr felé, és egy gyorsan mozgó páncélos ék bármely pillanatban befuthat Győrbe. Lakatos elhatározta, hogy Sopronba költöznek át, de útközben pár napra megállnak nálunk Dénesházán.³³ Saját autójukon jöttek, melyet ő maga vezetett. Kíséretükben volt egy polgári ruhás csendőr őrmester, akit a Szálasi-kormány állandóan Lakatos mellé osztott be, mint mondták, „személyes biztonságának” őrizetére. Lakatos vezérezredest csak hírből ismertem, mindenki, aki vele szolgálatban és azon kívül összejött, csak elismerőleg nyilatkozott róla; mi is azt a benyomást kaptuk rövid együttlétünk alatt, hogy rendkívül rokonszenves, komoly ember, és őszintén megsajnáljuk, hogy a Kormányzó érthetetlen és katasztrofális október 15-i nyilatkozata előtt nem hallgatott reá és komoly minisztertársaira.

Igen örültünk Lakatosék látogatásának, legalább valakivel elbeszélgethettünk, s nem tipródtunk folyton eltávozásunk és csomagolásunk kérdéseim, reménység és kétségek között. Uzsonna után Lakatos Géza azt mondja, egy kérése lenne. Amikor a Szálasi-féle hatalomátvétel, 1944. október 15-én megtörtént, őt és minisztertársait is természetesen azonnal elmozdították, sőt ha nem családomban, talán egy időre le is tartóztatták. Egy bizottság előtt kellett neki is vallomást tenni miniszteriumának ténykedéseiről a kormányzói puccs előtt. Egy hosszú memorandumban vázolta a két tragikus nap eseményeit, és ezt az írást magával hozva most arra kért minket, felolvashatná-e azt nekünk, mert igen érdekelné, hogy mi, akik az eseményeken kívül állottunk s csak a nyilas újságokból és rádióból hallhattuk e napok lefolyását, az ő előadása után miképpen ítéljük meg kormánya szerepét. Igazán megisztelő kérelem volt, hiszen nem mindennapi dolog egy ilyen magas állású államférfi feljegyzéseit első kézből hallani. Igen nagy örömmel ültünk le kényelmes karosszékeinkbe, és feszült figyelemmel hallgattuk előadását, hiszen majdnem minden szereplőt személyesen, közelebről, távolabbról ismertünk is. Lakatos érdekesítő előadása vacsoráig tartott, és szomorúan állapíthattuk meg abból, hogy milyen halálos végpusztulásba döntötte a szerencsétlen kormányzó országunkat, amikor nem hallgatva minisztereire, azok háta megett, testőrparancsnokával, a kabinetiroda főnökével és a rádió igazgatójával puccszerűen ugrott ki a német szövetségből, s átadta a hatalmat a nyilasoknak, akik a fanatikus Szálasival élükön, végsőig ki akartak tartani, amikor pedig már maguk a józan németek is torkig voltak Hitler uralmával, és a feltartóztatathatlan gyászos befejezést előre látták. Lakatos kormánya szintén azon fáradozott, hogy kellő pillanatban letegye a fegyvert, a reménytelen harcot beszüntesse, mielőtt az egész ország hadszíntérré válva tönkremegy, és megfelelő pillanatban és módon értésére adja a németeknek, hogy kilép a szövetségből, de a Kormányzó környezetének már nem volt nyugta. Előfordult tehát az a világtörténelemben talán páratlan eset, hogy egy államfő a saját miniszteriuma ellen irányuló puccsot indít és átadja az uralmat egy olyan államvezetésnek, amely azután az egész országot, nemzetet végromlásba vitte. Ha hallgat Lakatosékra, akkor – bár az oroszok éppúgy előzőnlőtték volna egész Magyarországot, mint a veszített háború után –, de megmaradt volna Budapest összes hídja, a fővárost nem döntötte volna egy több hónapos kemény ostrom és bombázás porba, úgyszintén megmaradt volna legalább a Dunántúl összes hídja, városa és a Balaton vidéke, s a Pilis hegyvidéke nem lett volna hetekig tartó állandó harcok színtere. Igaz ugyan, hogy a németek – ha őket cserben hagyjuk – feldühödve talán kivonulásuk közben végigdüljék a Dunántúl nagy részét, de ez a baj kisebb lett volna, mint a még hónapokig tartó reménytelen harc pusztítása. A békekötésben pedig úgy szerepelhettünk volna, mint Románia vagy Finnország, azaz olyan hadviselő felek, amelyek nem harcoltak végsőig az orosz–angolszász hatalmak ellen, tehát sokkal enyhébb feltételekkel kötöttek volna velünk békét. Igen érdekes volt Lakatos előadásának az a része is, amelyben személyes tapasztalatait mondta el a Kormányzó családja, környezete körül személyesen megfigyelt eseményekről. Jellemző, hogy Lakatos a kiugrásról csak a rádióból értesült, és véletlenül éppen Weesenmayer német nagykövet szobájában, vele tárgyalva. Képzeltető meglepetése, amíg Lakatos megmagyarázta a követnek,

A Donnál azonban nem harcolt. (A „győztes” jelző használata pedig a doni harcokkal összekapcsolva szinte érthetetlen, hacsak nem ironia akar lenni.)

³² Helyesebben a Móri-árkot, azaz a Bakonyt a Vértestől elválasztó völgyet. A szovjeteket azonban január 1-jére virradóra sikerült visszaverni, a Móri átjárón így ekkor még nem jutottak át.

³³ Lakatos Géza visszaemlékezéseiben nem említi Markóéknál tett látogatásukat, de a körülményeket hasonlóan adja elő. Lásd *Lakatos Géza: Ahogyan én láttam. A jegyzeteket és az utószót Szakály Sándor írta.* (Extra Hungariam.) Budapest, 1992. 200. o.

hogy ez neki a legnagyobb meglepetés, mert pár órával ezelőtt a Kormányzóval tárgyalt, s neki erről a szándékaról nem tett említést.³⁴

Kedélyes vacsora után leültünk bridzsezni, hogy bevárjuk Sylvester éjjelét, amikor volt jeleze Hitler beszéde. Éjfélkor csakugyan felhangzott Hitler ismert, rekedt hangú és nagyon idegesen kiabáló szövege. De pár perc múlva már más dolog felé fordult a figyelmünk. Győr felől a szokásos éjjeli légi bombázás harcizaja hallatszott, a már szintén naponként megismétlődő Sztálin-gyertyázó fényekkel. De az ablakhoz érve megdöbbenve láttuk, hogy nem csak Győr felől hallatszik a bombázás zaja és látszik a kivilágítás, hanem már körülöttünk minden oldalon zúgott a bomba és világos lett az égbolt. A soproni útvonal mentén Rábapatoná, Enese, Kóny, a bécsi vonal mentén Börcs, Abda, Öttevény felől, mindenünnen hallatszott és látszott egy éjjeli támadás jele. Kirohantunk a kertbe. Körülöttünk szinte nappali világosság, és az egész horizont köröskörül zúgott a bombák, aknavetők hangjától. Tehát úgy látszik bekövetkezett az, amire a győri parancsnok Lakatosot figyelmeztette, hogy ti. az oroszok behantak Győrbe, sőt már ezen túl mindkét fővonalon, Bécs és Sopron felé továbbásguldottak. Mi tehát Dénesházán már bent voltunk a zsákban, az ellenség már a hátunk mögötti falukat is megszállotta. Lakatos gyorsan határozott. Ha ez csakugyan így van, akkor még talán ha azonnal indul, éjjel valahogy esetleg mellékutakon átbújik valahogy Sopronig s onnan tovább nyugat felé. Ellenben megvárja a reggelt, az országutakon már mindenütt orosz hadoszlopok hömpölyögnek az osztrák–német határ felé, s az utakat lezárják. Azonnal felköltötte a csendőr őrmester, visszapakoltak autójukba, s hajnali 2 órakor elbúcsúztak tőlünk. A keményre fagyott föld és a ragyogó holdtölte lehetővé tette az autóval való éjjeli utat, s reflektorai fényén láttuk, hogy az országútra kikanyarodva gyorsan gurultak Sopron felé. A bombázás, világítás éjjel 1 óra után megszűnt, s mi magunkra maradva, síró személyzetünket vigasztalva nagyon vegyes érzelmekkel tértünk nyugovóra.

Amikor Lakatosék kigördültek udvarunkról, Ilusom nyakamba borult, s egymást szorosan átkarolva megfogadtuk, hogy egy percre sem hagyjuk el egymást, utolsó leheletig kirtartunk egymás védelmében, s ha az oroszok holnap ránk törnek, Ilushoz hozzányúlunk, vagy engem el akarnak hurcolni, akkor fegyverrel ellenállunk. Két pisztolyom volt, Ilus is tudott bánni azokkal. Ma az események utáni nyugodt légkörben talán túl romantikus és hangzatos frázisnak tűnik fel ez a fogadkozás, de őszintén mondom, hogy mi ezt akkor véres komolysággal elhatároztuk és meg is tettük volna. Így legalább az oroszok ott azonnal lelőnek, s mi ott pusztulunk el felgyújtott kastélyunk küszöbén, mint a magyar úgy sok ezer áldozatának egyike. Mindennel leszámoltunk, és teljesen higgadtan vártuk sorsunk beteljesedését. Ekkor különösen és azután további kalandos életünk számtalan mozzanatánál láttam, hogy milyen hatalmas lelkierő van Ilusomban, és hogy milyen mélységes szeretet és bizalom fűz össze bennünket.

Éjjel keveset aludtam, s mihelyt reggel 8 óra körül világosodni kezdett, rohantam triaderemmel³⁵ az ablakhoz, hogy megfigyeljem a soproni országút forgalmát. Nagy csodálkozással semmit sem láttam. Az országút üres volt, még csak menekültek szekerei sem gurultak azon nyugat felé. Hiszen ha az oroszok éjjel már itt túlhaladtak, csapatoknak, vonatoszlopoknak kellene vonulni Sopron felé! Mindenütt mély csend honolt. Odahívom ügyes szobalányunkat: „Bözsi, lenne bátorságod biciklin bejutni Patonára? Ne az országúton menj, hanem a Poszogó-dombon, azután a csatorna mentén mellékúton próbálj bejutni a faluba, s kérdezd meg a főjegyző urat,³⁶ hogy mi a helyzet, vannak-e oroszok a faluban, s mi volt az éjjeli láрма és világítás oka?” – Bözsi kézséggel vállalkozott. Nekem pedig, eszembe jutott Tristan első szava, amikor súlyosan sebesülten [a] betegágyon felébred: „Der öde Tag zum letztenmal.”³⁷ Bizony, ha az oroszok már a faluban vannak, pár óra múlva biztosan ide is lejutnak, s akkor végünk van. Nincs több probléma életünkben.

³⁴ Lakatos emlékirataiban nem pontosan így adja elő az eseményt: uo. 166–167. o.

³⁵ Látcső.

³⁶ Hámory Rezső (1889–?), Rábapatoná nagyközség győri születésű főjegyzője. Nevét 1933-ban Hotarekról magyarosította. (Buján Imre helytörténész szíves közlése.)

³⁷ Richard Wagner: Trisztán és Izolda (Tristan und Isolde) c. operájából, Markó azonban elvétí a jelenetet, e mondat ugyanis nem a jelzett helyen, hanem a II. felvonás 3. jelenetének elején hangzik el. Ábrányi Emil fordításában: „Sívár napom – mindjárt lejár!” Jolsvai Nándor újabb fordítása: „Utolszor törzs reánk, Napfény.”

Bözsi a déli órákban nevetve tért vissza. Hámory főjegyző üzeni, hogy nincs semmi baj. Az éjjeli láрма oka pedig az, hogy a németek szokásuk szerint az évet lövöldözéssel, kivilágítással szokták elbúcsúztatni! Hát ilyen hülyeség! Ha ezt előre tudatják a lakossággal, nem történik semmi, így azonban az összes falu, ahol német katonaság volt beszállásolva felriadt, óriási kavarodásban és félelemmel várta a harcot, mert úgy, mint mi, szintén joggal hihették az oroszok betörését!

1945. január 1-jén folytattuk előkészületeinket a távozásra. Hiszen Stemmertől kedvező választ kaptunk, kocsijai egy-két nap múlva itt lehetnek. Délben egy autó gurult be udvarunkba. Galánffy György huszár százados feleségével, Lakatos volt parancsörtszije kereste őt nálunk.³⁸ Ott tartottuk őket. Másnap, január 2-án ebéd után rohan be Bözsi, hogy egy tábornok érkezett. Kimegyek, hát egy autóból kiszáll Stemmer Laci, Irénke és két unokája. Nagy örömmel fogadtuk őket, igen kedves volt, hogy rövid üzenetemre személyesen jöttek megnézni, miképpen lehetnek segítségünkre. Laci ígérte, hogy 5-én délelőtt itt lesz értünk két kétfogatú szekér, s azokra felpakolva menjünk Beledre (Sopron megye), szobáról gondoskodni fognak.

Végtelenül megnyugodva ültünk le magunkra maradvávacsoránkhöz. Most már vége a tépelődésnek, sorsunk eldőlt. Másnap, 3-án átkocsiztunk Oszhelyre, hogy Lászlóffyékkel megbeszéljük a még elintézendő dolgainkat. Lászlóffy unokafivére, Stolnicki Aladár ny. huszár őrnagy, aki Pestről kibombázva már régóta lakott náluk Oszhelyen és segített nekik a gazdaságban, készségesen vállalkozott arra, hogy két-három naponként Dénesházára átlovagol és utána néz mindennek. Lászlóffy Aladárnak pedig írásbeli meghatalmazást adtunk, hogy távollétünkben minden gazdasági ügyben teljes joggal intézkedhessék helyettünk.

Január 4-én délben egy magyar aknavető-tüzérüteg érkezett a pusztára, Berky főhadnagy vezetésével. Örömmel hallottuk, hogy csak egy éjjelre kérnek szállást, másnap reggel továbbmennek. Berkyt és zászlószám vacsorára is meghívtuk, egyik szobánkban pedig őt tartalékos hadapródjának csináltattunk szalmán szállást. Mind igen rendes emberek voltak, Berky főhadnagy komoly, fegyelmezett tiszt benyomását keltette, aki társaságát kifogástalan rendben tartotta.

5-én reggel jelen voltam elvonulásuknál, délelőtt megérkeztek Laci kocsijai egy honvéd őrvezető vezetésével. Jó állapotban lévő lovak, rendes, erős szekerek öreg népfelkelő honvéd kocsisokkal. Az egész napot azzal töltöttük, hogy két kocsira rudakkal, pokrócokkal, ponyvakkal zárt fedeleket építettünk s felraktuk poggyásznak. Ilusom hihetetlen előrelátással és ügyes gyakorlati érzéssel annyi mindent válogatott össze, hogyha itthon mindenünk elpusztulna, még akkor sem szenvednénk hiányt, ha mindazt, amit a két kocsira felmálháztunk, valóban haza tudjuk hozni. Őt-hat ládában, kosárban ruhák, mindenféle ág-, fehér- és asztalneműk, porcelán, evőeszköz, egy összecusukható tábori ág, matracok, paplan, pokrócok, könyvek, összes fontos iratunk, okmányaink, telekkönyvi kivonatok, kataszteri térkép, Dénesháza birtokára vonatkozó okmányok, keresztlevelek, műveimnek egy-két példánya, konyhaedények stb., mind helyet kaptak. Azután annyi élelmiszer, hogy ha sehol sem kapnánk enni, legalább két-három hétre el voltunk látva mindennel. Egy-két zsák liszt, két bödön zsír, füstölt húsok, szalonnák, sonka, zsírba fagyasztva három-négy sült kacska, tyúk stb., azután dzsemek, savanyúságok és egy zsák krumpli jött velünk. A csomagok zömét egy kocsira raktuk, a másik kocsin pedig kényelmes ülőhelyet készítettünk matracokból támlával magunknak és egy külön kis kosárban, kezünk ügyében két napra való élelem magunknak, a három honvédnek és hűségese, okos kis fehér magyar puli kutyanaknak, Boncosnak, akit – bár én elleneztem, mert féltem, hogy kellemetlenséget és akadályt okozhat bizonytalan vándorlásunk alatt – Ilus határozott kívánságára magunkkal vittünk. Itt említem meg, hogy bár ebben az ügyben többször nekem volt azután igazam, Boncos mégis annyi örömet és szórakozást okozott és megható hűségével annyi kedves perccel gazdagította kalandos életünket, hogy végül én is örültem, hogy Ilusomnak ezt a kívánságát teljesítettem. Boncos egész vándorlásunk alatt velünk volt, és szerencsésen haza is hoztuk.

1945. január 6-án, szombaton, Vízkereszt ünnepén reggel átjöttek Oszhelyről Stolnicki Aladár és Lászlóffy Elsie üres kocsiikkal, azokra raktuk azt a pár ládát, értékes bútor, perza szőnyeget, aminek őrzését ők vállalták, és átadtam nekik két lovunkat, kocsinkat a megmaradt takarmánykészlettel. Bérllőnk, Szalay családja megkezdte kastélyba való felköltözését. A kastély többi részében egy szobát, a volt vendégszobát lezártuk, abba zsúfoltuk össze az ott hagyott értékeesebb dolgainkat,

³⁸ Galánffy György (1904–1989) százados 1944. október végén még a nyilasok foglya volt, Lakatos Géza minisztertertsái mellett az ő szabadon bocsátásáért is szót emelt: lásd a 33. jegyzetben hivatkozott munkát, 194. o.

porcelánt, edényeket stb., a nagy ebédlőt, a szalont és Ilus szobáját pedig ágyakkal, díványokkal, üres szekrényekkel, asztalokkal, székekkel úgy rendeztük be, hogy a várható katonai beszállásnak legyen helye.

Azután még egyszer végigsétáltunk a kertben már 1931 óta tőlünk ültetett 41 hársfából álló fasoron, minden szobától elbúcsúztunk és az oszthelyiektől, Szalayéktól, Bognár Ferenc kertészünktől búcsút véve Isten nevében felkapaszkodtunk kocsinkra. Szalayék igen ígérték, hogy legyünk nyugodtak, ők mindenre vigyázni fognak. Akkor ezt a fogadkozást elhittük, a valóságban azonban nagyon csalódtunk bennük, a kastélynak a csöcselékektől való kifosztásánál ők jártak elől jó példával, és hazatérésünk után Szalay aljas módon károsított meg minket a bérletszámolásnál.

Délelőtt tíz órakerényelmesen elhelyezkedtünk, Boncos Ilus lábainál. Intettem az első kocsin ülő vezetőnek: „Indulhatunk!”

Dénesházánk a háború előtti békés években

I.

BELED

1945. január 7 – március 26.

Kigördültünk kertünk ajtaján. Ettől a perctől féltém, mert azt hittem, hogy Ilusomat nagyon meg fogja rendíteni az, hogy most itt hagyva gyönyörű otthonunkat, amelyhez különösen őt annyi sok szép, családi emléken kívül az is erős szálakkal fűzi, hogy 1931 óta, amikor a nővérek közt a természetbeni osztály megtörtént, nagy szeretettel és gondoskodással rendezte be és szerelte fel ezt a kényelmes öreg kúriát, és ott gyönyörű otthon teremtett nekünk, és most kilendülünk a bizonytalan jövőbe, s azt sem tudjuk pl., hogy ma hol fogjuk a fejünket éjjelre lehajtani. Előttünk áll egy bizonytalan cigányélet. Már mindketten olyan korban vagyunk, amikor ilyen kalandokra rendes körülmények közt már nem igen vállalkozik az ember, de hát e felfordult világban senki sem tehetette egyelőre azt, amit szeretett volna tenni; tehetetlen porszemek lettünk a világfelfordulás viharában. Aggodalmam felesleges volt. Ilus kezeit összekulcsolva imádkozott pár percig, azután, amikor a szérűskert szélén álló régi kereszt mellett elhaladtunk, hozzám fordult, megcsókolt és ezt mondta: „Árpikám! Ne búsuljon, ne aggódjék. A jó Isten eddig mindig megsegített, ezután sem fog elhagyni. Majd jóra fordul minden, én bízom abban, hogy szerencsésen visszatérünk ide!” Egy pillanat alatt eloszlottak a gond fellegei fejem felől, most már én is bíztam a jövőnkben és ismét meggyőződhet-

tem arról, hogy Ilusom a szónak legszebb és legszorosabb értelmében hűséges élettársam, bajban támogatóm, közös bajban pedig zügolódás nélküli bajtársam lesz. Pedig szegénykének helyzete azért sem volt könnyű, mert az 1943-ban végzett súlyos epeműtét után még sokáig kíméltre, diétás ételmezésre, izgalom nélküli életre lett volna szüksége, és most e helyett belesodródunk a lehető legzavarosabb háborús életbe. De lelki nemessége és hihetetlen lelkierője, hozzám való szeretete és ragaszkodása megadta neki az erőt ahhoz, hogy a valóban bekövetkezett bajokat kiegyensúlyozott nyugalommal viselhette.

Dénesháza képe távozásunk napján, 1945

Amikor kb. egy negyedórai, lépésben való kocogás után kifordultunk a soproni betonútra, csodálatosképpen mindketten jókedvvel mosolyogtunk, és valahogy – bár ez az adott helyzetben nagyon furcsán hangzik – nevetve élveztük a szokatlan kocsikázást. Elemlegettük, hogy letettük vállainkról a nagy terhet, szegény Emmiék viszonylag a legjobb helyen vannak, Sándor is hazaérkezett családjához, nekünk pedig most már nincs gondunk, mint végre sok hónapi zaklatott élet után, magunkkal törődni. Tudtuk, hogy Beleden Stemmerék körében jó helyen leszünk, és reméltük, hogy Dénesháza Lászlóffyék felügyeletével talán nem pusztul el, míg ismét visszatérünk.

Enesén betértünk egy percre Kesserű Pistáékhoz, e vidéken legjobb barátainkhoz. Ők is már csomagoltak, mert a december 22-iki bombázásnál egyik istállójukat, kukoricagórójukat telitalálat érte, a kastély körül 6 bomba zuhant és összes ablakaik, ajtóik kiszakadtak. Egyelőre Szombathelyre készültek Pista feleségének, Gerő Micinek fivéréhez. Így hát megbeszéltük, hogy Beleden közel lévén egymáshoz, tartunk összeköttetést, és ha a sors úgy fordul, esetleg együtt vándorolunk tovább.

Enese után az eddig hideg, ködös idő hatalmas hóviharrá alakult át. De jól megépített, fedett kocsinkban nem szenvedtünk ettől, csak el tudtuk képzelni, hogy milyen lehetett déd- és ükszüleink utazása, amikor hasonló járműveken tudtak csak közlekedni. Déli 12 óra körül értünk Csornára, az utat ügetésben, tehát gyorsan tettük meg, (lovainkat bőségesen elláttam zabbal előzőleg). Ott egy óra pihenőt tartottunk, hogy a lovakat megetessék. Kocsisaink a korcsmába mentek melegedni, mi azonban nem akartunk kimászni jól körülbástyázott meleg fészünkéből és a kocsiban ettük meg a szalonnából, kolbászból, süteményből és jó rozsnói szilvóriumból álló tábori ebédünket. A hóvihár még mindig tombolt, ezért elfogadtam az örvezető javaslatát, hogy ezen a napon már csak Jobaházaig menjünk, mert ott már a Laci parancsnoksága alá tartozó vonatosztály egy csoportja van beszállásolva, ahová a mi szekereink is tartoznak. Délután 3 óra tájban értünk oda, ahol a vonatcsoport parancsnoka, Fehér zászlós már tudott érkezésünkről és kedvesen fogadott. Külön szobát nem tudott nekünk szerezni, mert a falu tele volt katonasággal, ezért felajánlotta, hogy töltsük az éjszakát vele együtt az ő lakásában, amely Koczor József evangélikus tanítóék kényelmes házában ebédlője volt. Köszönettel elfogadtuk, a Koczor házaspár rendkívül szívélyesen volt segítségünkre, azonnal forró kávét, kalácsot hoztak. Ilus számára egy ágyat toltak a szobába, nekem is szereztek valahonnan egy táborigyát szalmazsákkal. Fehér zászlós menyasszonya édesanyjával előtte való napon érkezett szintén Jobaházára, este tehát finom vacsorára voltunk hivatalosak, Koczorékkal együtt. Szekereink az udvaron álltak. Aggódunk nem kellett, mert az épületben volt az osztag élelmiszerraktára, s előtte éjjel-nappal őr állott, tehát szekereinkre is vigyázott.

Elég jól aludtunk, Koczorné reggel finom reggelit adott, azután 8 órakor ismét felkászálódunk kocsinkra. Éjjel olyan hatalmas hótömeg zuhant alá, hogy kocsinkat ásóval kellett kiánsni és utat lapátolni az udvaron keresztül az orszáig. Az őrzető azt mondta, hogy az utat innen Beledre jól ismeri, s számításom szerint kétórás kocsikázás után már oda kellett érnünk. Dél előtt 10 óra felé, még mindig úton voltunk, ami nekem gyanúsnak tűnően fel, megállítottam a kocsinkat, s térképemből megállapítottam, hogy a derék őrzető elvétette az irányt és ahelyett, hogy egyenesen déli irányban Szilsárkányon át vezetett volna Beled felé, ettől derékszögben nyugat felé fordulva mentünk, s most már Kapuvár alá érkeztünk. Nagy vargabetűvel rátérve a helyes útra, ilyformán csak a déli órákban értünk még mindig szakadó hóviharban Beledre, ahol az egész Stemmer család meleg szeretettel fogadott (január 7.). Az a lakás azonban, amit az ottani katonai parancsnokság nekünk kiutalt, semmiképpen nem volt megfelelő. Egy teljesen üres, piszkos udvari helyiség, amiről kiderült, hogy azt a faluban letelepedett német repülőosztag már műhely céljára lefoglalta. Visszamentünk Stemmerékhez, s Laci felajánlotta, hogy addig, amíg szobát kapunk, költözünk be irodájába, ott van egy dívány, a magunkkal hozott ágyneműt meg lehetünk pár napig. Így is történt.

Stemmerék egy szép villaszerű házban laktak, s ott voltak a 204. munkadandár-parancsnokság irodái is. A ház egy Politzer nevű, a nyilasoktól elhurcolt zsidó orvosé volt.³⁹ Egyik szoba Laci irodája, a másikban dolgozott a dandár vezérkari főnöke (az egyszerűség kedvéért ezentúl röviden segéd tisztnek mondom, mert hiszen egy ilyen rögtönzött munkasalakulatnál nem volt vezérkar), M. Gy. őrnagy⁴⁰ és felesége, aki a parancsnokság gépirónói szolgálatát látta el. A középső szobában lakott Laci és Irénke, és itt étkeztünk, a sarokszobában pedig Irén első házasságából való leánya, Kazinczy Klára gyermekeivel. Vele volt első házasságából való fia, Tóth Bandi, akkor 15–16 éves rokonszenves, ügyes gyerek, aki szintén az irodában végzett rajzoló és telefonkezelői szolgálatot és második házasságából való két gyermeke, Komlóssy Évi (szegény gyermekparalízis után nyomorék) és Pisti. Férjéről, Komlóssy Andor alezredestől már egy év óta nincs híre, úgy tudják, hogy az orosz fronton mint zászlóaljparancsnok vagy elesett vagy súlyosan sebesülve került az oroszok kezébe.⁴¹ Klári is a dandárirodában dolgozott, s így a gyerekek gondozása szegény Irénke nyakába szakadt, aki akkor még nem is sejtette, hogy ezzel milyen mártírsorsot vett nyakába. A dandár többi irodája, gazdasági hivatala stb. a szomszéd házban működött. A tisztai étkező pár nappal előbb lépett üzembe, egyelőre a Laciék szobája előtti tágas előszobában étkezett az a 15–20 tiszt és tisztjelölt, akik a csak pár hónap előtt felállított dandárparancsnokságnál szolgáltak.

Az egész alakulat a selejtes tiszt és legénységi személyekből sebtiben összeállított alakulat minden bajának kórképet mutatta. M. őrnagy és egy-két tényleges tiszt a dandárhoz tartozó két munkásezrednél, amelyek a Rába vonalán, Ikrénytől, egészen a Vas megyében, Vágig⁴² terjedő szakaszon voltak szétszórva, más volt az egész dandár tényleges tiszt állománya. A nem ténylegesek közt volt egy pár nagyon értékes, rokonszenves idősebb tiszt, ezekkel hamar megtaláltuk a baráti kapcsolatot, de legtöbbjük bizonytalan származású és múltú, a Szalasi-kormány alatt szóhoz és hatalomhoz jutott, részben kalandor típusú, gyenge jellemű tiszt volt, akikkel Lacinak igen sok baja volt. A legénység jórészt öregebb népfelkelőkből, segédszolgálatos emberekből állott, volt köztük néhány derék magyar paraszt, de a hangadó altisztek stb. a városi sofőr, szerelő, gyármunkás mentalitású, amint később sajnálattal tapasztaltuk, destruktív gondolkodású körökből származott.

Délután hevenyészve berendezkedtünk Laci irodájában, s azután velük jól elbeszélgetve, brdzseve töltöttük el az estét. Laci azonnal utasította a parancsnoksághoz tartozó törzsszakasz egyik zászlósát, hogy igyekezzék nekünk mielőbb megfelelő lakást szerezni, s másnap, hétfőn reggel mi is nyakunkba vettük a községet. Egy házban, ahol a dandárhoz tartozó hadbiztos lakott, aki karácsony előtt családjához ment szabadságra Budapestre, és onnan már nem térhetett vissza, lett

³⁹ Politzer István dr. nem tért haza Auschwitzból.

⁴⁰ Egyike annak a két tisztnek, akikről Markó oly negatív véleménnyel volt, hogy nevüket sem örökölte meg. Lásd az *Előszó*ban tett kijelentését, és az ahhoz fűzött 12. lábjegyzetet.

⁴¹ Komlóssy Andor (1899–1944?) alezredes (aki egyébként az András és Endre keresztnévet is használta), a sepsiszentgyörgyi 57/1. zászlóalj parancsnokaként vett részt az 1. hadsereg 1944. évi kárpátoki hadműveleteiben. Július 18-án Ostromeczernónál vesztett nyoma. Lásd *Berekméri Árpád-Róbert*: Fegyver alatt. A marosvásárhelyi magyar királyi 27. székely honvéd könnyű hadosztály tisztikara. 1940–1945. Marosvásárhely, 2008. 165. o. Gyermekei: Komlóssy Éva (1936–1982) és István (1939–2006).

⁴² Vág község Vas vármegye határán, de még Sopron vármegyében volt (ma Győr-Moson-Sopron megye).

is volna egy kedves öreg gazdaházaspárnál szoba, de ez olyan kicsi volt, hogy holmiinkkal nem fértünk volna be. Lefoglaltuk feltételeesen, ha jobbat nem kapunk.

Belednek ugyanannyi lakosa volt, mint Rábapatonának, kb. 3000 lélek, de a község jellege egészen más. Patona kifejezetten paraszt-gazdálkodó község, Beled ellenben egy gazdag vidék falusi kereskedelmi és gazdasági központja. Közvetlenül körülötte alig pár kilométerre négy község volt, földjeik sokkal jobbak, mint a mieink. A község voltaképpen egy széles, két km hosszú utcából áll, néhány rövid mellékutcával. Nem falu, inkább régi mezővárosi benyomást kelt, szép, rendes, kényelmes házaival, villanyvilágítással. Majdnem minden második házban üzlet, azután emeletes szálloda, kaszinó, kávéház, borbélyüzletek, sok iparos, gabonaraktár, olajútó stb., szóval egy lüktető életű helység a Győrt Szombathellyel összekötő útvonalon. Vasúti állomás, fürdő a falu mellett folyó Kis-Rábában stb. A lakosság fele katolikus, fele evangélikus vallású, mindkét felekezetnek van szép temploma, békességben élnek egymással. A község közepén egy szép modern kastély, a Barthodeiszky családé, kicsi, de hatalmas fákkal bíró parkkal. Ezen a helyen állott azelőtt Esterházy Antal gróf kuruc tábornagy kastélya.⁴³

Lakáskeresés közben a katolikus templom előtt járva láttuk a plébánost hazamenni. Megállítottuk, bemutatkoztunk s kérdeztük, nincs-e véletlenül nála hely? Minden szobája el volt már foglalva, de nagyon kedves, előzékeny modorával ígérte támogatását, s amikor nevemet hallotta, azonnal megemlítette, hogy könyveimet ismeri, sőt egyik-másika meg is van nála könyvtárában. Így azután megvolt a közelebbi kapcsolatunk vele, és mondhatom, hogy háromhónapi beledi tartózkodásunk alatt igen összeemelegedtünk, és ma is szeretettel ápolom ennek a művelt, kedves embernek, Sütő István esperes-plébánosnak⁴⁴ barátságát. Prédikációi igen tartalmas, magas színvonalú fejtegetések voltak, úgyhogy Ilusomnak, aki egész életében hívő lélek és szorgalmas templomjáró volt, a beledi templom igen nagy lelki felüdülést szerzett. Én pedig nagyon örültem, hogy nekem is van templomom, egy 1929-ben épült hangulatos Istenháza, és minden Istentiszteleten részt vettem. A lelkész, Puskás nagytiszteletű, akkor nem működött, mert a nyilas kormány félzsídó származása miatt felfüggesztette. De helyette egy, az Alföldről menekült fiatal, beledi születésű lelkész, Pálffy János prédikált igen okosan.⁴⁵

Hétfőn Stemmerrel és a hadbiztosi szolgálatot ellátó Lányi István gazdászati századossal együtt megtárgyaltuk az én szolgálati viszonyomat. Nem akartam, hogy mint szolgálatra jelentkezőt a tényleges szolgálatba felvegyenek. Ettől jó előérzettel fáztam, mert úgy éreztem, hogy ha a háború lezajlik, sokkal könnyebb lesz az igazolásom stb., ha csupán mint otthonról távozni kényszerült régi nyugdíjas csatlakozom hozzájuk, e nem fegyveres alakulathoz. Megjegyzem, hogy elgondolásom helyes volt. Hazatértünk után minden személyi ügyem (a honvédséggel, rendőrséggel, nyugdíjjal, igazolással kapcsolatban) simábban ment, mint azoké a nyugdíjasoké, akik tényleges szolgálatra önként jelentkezve, katonai zárt kötelék tagjaiként tértek nyugatról haza. Azt a megoldást eszeltük ki, hogy Stemmer engem mint jelenleg Beleden lakó nyugdíjast kisebb irodai szolgálatokra a parancsnokságnál igénybe vesz. Fizetést, tiszteletdíjat nem fogadok el, ellenszolgáltatásképpen megengedi, hogy a tisztí étkedzében és egyéb jóléti intézményekben (orvos, fuvar, tüzelő, beszerzések stb.) részesedhessünk. Ez volt nekem a legfontosabb, mert így Ilusomnak az utóbbi hat [hét vagy hónap⁴⁶] zaklatott dénesházi élet és házvezetés után, most legalább nincs gondja beszerzéssel, főzéssel, és olcsón élünk. Igaz ugyan, hogy neki diétás kosztra volt szüksége, s ezt a kivételezést egy rögtönzött tömegkosztnál még úgysem kívánhattuk, ha megfizetjük. De ezen könnyű volt segíteni. Az étkezde szakácsa, egy Winkler nevű ember – aki civilben a szerencsi cukorgyár cukrászüzemé-

⁴³ Bár Beleden valóban jelentős birtokokkal rendelkezett az Esterházy család, Antal kuruc tábornagy idejében még nem állt itt kastély. Az Esterházy grófok csak a XVIII. század második felében emeltek itt tisztartói majorházat. A Barthodeiszky-kastély ennek helyén épült fel az 1880-as évek végétől a lipcsei születésű Ludwig Schöne tervei szerint. Ma Beled város helytörténeti gyűjteményének és a fogyatékos gyermekek iskolájának ad otthont.

⁴⁴ Sütő István 1924-től 1954. évi haláláig állt a beledi római katolikus plébánia élén.

⁴⁵ Puskás Jenő (1899–1971) evangélikus lelkész – édesanyja, Berger Ilona származása miatti – felfüggesztését, elmozdítását az egyházközségi iratok és a hívek emlékei nem erősítik meg. A lelkész Győrben élő leánya, Somos Gyuláné (1929) közlése szerint a családot a nyilasok valóban zaklatták, de felfüggesztéséről, az istentiszteletek tartásának megakadályozásáról ő sem tud. – A Markó által említett Pálffy János helyesen Pálffy Miklós (1911–1972) vagy Mihály lehetett, mindketten beledi születésű evangélikus lelkészek.

⁴⁶ Itt egy szó kimaradt a gépiratból.

ben dolgozott – bár a közízlésnek megfelelően elég paprikásan főzött, de alapjában ízletesen, főleg édes tésztái voltak kitűnőek. Ebédre mindig Stemmeréknél voltunk vacsorára, ha olyan étel volt, ismét odamentünk, egyébként pedig vagy csak magam mentem, vagy az én porciómat hazahozattuk. Ilus pedig otthon sütött, főzött magának valami megfelelőt. Ez könnyen volt lehetséges, mert a Lacitól megbízott zászlós már kedden jött azzal az örömhírrrel, hogy egy igen megfelelő szobát talált, a főutcán (Rákóczi út 89). Némethné, Berecz Izabella idősb, nyugalmazott evangélikus tanítónő⁴⁷ házában, ahonnan aznap fog egy ott lakó tiszt áthelyezés folytán kiköltözni. Egyúttal már hozta is az állomásparancsnokság lakáskiutaló engedélyét. Rögtön ebéd után siettünk a lakásba. Igen barátságos, szép házban volt az a kétablakos, utcai, tágas szoba rendes bútorral, plüssdívánnyal, egy ágygal, faragott ebédlőbútorral, hintaszékkel berendezve. A kredenc tele porcelánnal, egy könyvszekrényben a falusi intelligenciánál szokásos könyvekkel, Pallas lexikon, Jókai, Herczeg, Gárdonyi sorozatai stb., látszott az egészen, hogy a tulajdonos igen rendszerető asszony lehetett. N[émeth]né Berecz Izabella és a már évek óta nála szolgáló Mari, mindenes, Ostffyasszonyfáról,⁴⁸ kissé hidegen, bizalmatlansággal és kedvtelenül fogadtak. De már pár nap múlva a legszívélyesebb barátságban és kölcsönös megalégedés légkörében éltünk. Iza néni (vagy ahogy mi azután hívtuk, a Házinéni) őszintén bevallotta, hogy nagyon félt tőlünk, mert az elődünk egy komisz viselkedésű, követelőző és kellemetlen tiszt volt, attól féltek tehát, hogy most is olyat kapnak, pláne egy magasabb rangú tisztól és feleségétől még jobban féltek. De azután a legszebb harmóniában éltünk, mert felismerték, mint az asszony pár nap múlva mondta, hogy „amolyan régi vágású, finom, előkelő, rendes úrinépek” vagyunk. Mi is igen megkedveltük a Házinénit és Marit. Az asszony kitűnő előadó-képességű, érdekes teremtés, aki nagyon zamatosan, jó dunántúli dialektusban tudott minket szórakoztatni régi falusi történetekkel. Mari pedig igen nagy kedvvel segített és ajánlkozott kiszolgálásunkra. Erre csak részben volt szükségünk, mert a törzsszakaszból mindig kaptam embert, aki a gorombább munkákat, mint faaprítást stb. elvégezze és mindennap elhozza az egy liter tejet, amit egy közeli gazdától szerzett nekünk a néni. Hosszabb ideig volt nálunk egy Lencse János nevű Veszprém megyei segédszolgálatos gazda, elég rendes ember, aki Stemmeréket is kiszolgált.

Szerdán reggel mindenestül behurcolkodtunk. Szőnyegeinket felraktuk, estére mindig felállítottuk az összecukható tábori ágyat, az élelmiszereket Házinéni két kamrájában, a többi, nem használt csomagot pedig felraktuk a padlásra, szóval berendezkedtünk olyan kényelmesen, ahogy csak lehetett, abban a reményben, hogy talán innen már nem is fog kelleni továbbmenni, hanem a háború befejezése után visszatérhetünk régi otthonunkba. Iza néni látva azt, hogy szerény és alkalmazkodó emberek vagyunk, felajánlotta konyháját is. Ezt a szívességet annyiban vettük igénybe, hogy Mari dagasztotta a sütőbe lisztünkől kenyérünket, a tejet felforraltta, és ha Ilus valamit akart készíteni, tejberizst, rántottát, vagy más diétás ételt, azt ott megcsinálhatta. De egyébként is kölcsönösen támogattuk egymást, vagy szereztünk egymásnak örömet. Ha náluk valami finom tészta, fánk stb. volt, Mari mindig áthozott belőle, Ilus meg viszont jó babkávával viszonozta, én pedig ha kellett, mindig tudtam egy-két embert kapni az öreg néni tüzelőjének aprítására.

Szóval, a jó Isten Beleden, mindjárt vándorlásunk első állomásán olyan körülmények közé helyezett, hogy az adott helyzetben jobbat nem kívánhattunk. Szegény jó Ilusom valósággal felüldült ebben a környezetben, és kipihenhetett az utolsó dénesházi hónapok válságait és gondjait. Itt igazán teljesen a maga kedvére élhetett, és gondot viselhetett egészségére. Szórakozása is megvolt. Laciéknál M. örnagyokkal, akik szintén jó bridzsezők voltak, kellemes kártyadélutánok és -esték, azután a Sütő esperesseli heti összejövetelek, a dandárnál beosztott kellemesebb idősebb tisztekkel és családjával való kölcsönös látogatások elég változatossá tették életünket.

A napunk így folyt le. Reggel 7 óra után jött Mari befűteni, hozta a meleg tejet és pirított kenyeret. Kávét magunk főztünk, s jól megreggeliztünk. Én azután bementem a parancsnoksághoz, hogy összeszedjem a dandár ezredeitől befutott jelentéseket az előző nap eseményeiről, és a dandárparancsnoksághoz érkezett fontosabb utasításokat, kiadott intézkedéseket néztem át. Ezalatt

⁴⁷ Berecz Izabella (1878–1968) korábban Ostffyasszonyfán volt tanítónő (ez megmagyarázza, hogy az alább említett Nagy Mária is Ostffyasszonyfáról származott), s ott lett 1911-ben Németh Sándor (1886–1967) kántortanító neje. Csak nyugdíjaként költözött haza Beledre, miközben férje Ostffyasszonyfán maradt.

⁴⁸ Nagy Mária (1917–1984), aki egy sokgyermekes család elárvult tagjaként Ostffyasszonyfán még mint gyermek került a tanító házaspárhoz. Később Berecz Izabella fiához, Németh Endréhez (1912–1995) ment feleségül. (A családi adatok leányuktól, Szalay Józsefné Németh Ceciliától származnak.)

Ilus kitakarította és rendbe hozta szobánkat. Az irodából hazaérve leültem összeállítani a dandárparancsnokság naplóját az előző nap történetéről, s végeztem egyéb esetleg felmerült írásbeli munkáimat. Ilus azalatt mellettem kézimunkázott, vagy háziaskodott. Délfelé, ha száraz idő volt, sétálni mentünk, azután ebédre Stemmerékhez. Délután szieszta, pasziánszrakás, néha kettesben kártyázás (kaszinó vagy preferansz⁴⁹), levélírás. Estefelé látogatások vagy hozzánk jöttek. Sütő esperessel úgy voltunk, hogy hetenként egyszer ő jött át du. 4–6-ig hozzánk feketére, egyszer pedig mi mentünk át hozzá, amikor kitűnő Szent György-hegyi (balatoni) borral és süteménnyel vendégelt meg. Ezeket a délutánokat nagyon szerettük, mert Sütővel, aki nagyon olvasott, széles látókörű, kedves ember, igen jól és érdekesen el lehetett beszélgetni. Nagy történelmi tudása és érdeklődése miatt pedig igen sok közös témánk volt, s annyira összelekedtünk, hogy barátságát még ma is melegen ápolom, és évente többször is meglátogatom őt pár napra Beleden, amikor természetesen a Házinéniéknél és töltök kedves órákat.

Beled tele volt katonasággal. Ott volt egy repülőhadosztály parancsnoksága, Szirmay Aladár vezérőrnagy, tehát Stemmer előtt, aki nyugdíjból aktív hadiszolgálatra behívott tábornok volt csupán, ő volt a katonai állomásparancsnok, ami többször a mi (a munkadandár-parancsnokság) hátrányunkra volt, mert természetesen a legjobb szállásokat stb. a repülőknél tartották fenn.⁵⁰ Volt azután a községben még néhány honvéd hadtápalakulat,⁵¹ raktár, műhely és egy német repülőszertár műhely, úgyhogy igazán szerencsénk volt, hogy ezt a jó kvártélyt megkaphattuk. A villanyvilágítás du. 5-től este 10-ig működött, néha nagyon kemény napokon ugyan szünetelt, lévén a telep vízturbinás, de Ilus erre is gondolt, és jó petróleumlámpánk is velünk volt.

Egész január hónapban embermagasságnyi hó feküdt az utcákon, úgyhogy az egész lakosságot kirendelték néha az útvonalak és a szomszéd falvakhoz vezető utak tisztántartására. A község a nyilaspárt vezetése alatt állott. Minket ez kevéssé érintett, a katonai alakulatokkal ezeknek nem volt semmi erejük. Előnyös volt nekünk, hogy Stemmerhez csatlakozott, amikor a dandárparancsnokság Pécs vidékén megalakult, egy Wildner István nevű tartalékos altiszt, valami ügynökkéfé, minden lében kanál ember, a nyilaspárt főembere, aki ha valamire szükségünk volt a községtől vagy a párttól, mindent el tudott intézni. Tagadhatatlanul nagyon ügyes, használható ember volt, főleg az élelmiszercikkek beszerzésében, csak az volt a baj, hogy annyira befészkelte magát a jóhiszemű Laciék kegyébe, hogy sokszor kellemetlen helyzetek keletkeztek, amikor Laci olyankor is mellé állt és a tisztekkel szemben is neki adott igazat, amikor ez nem volt helyes. Wildner Komlóssyné, Klári kegyébe is be tudta magát ajánlani, hogy mindenben reá hallgatott, és kellemetlen szöbeszédre is adott okot.

A repülőhadosztály-parancsnokság a Barthodeiszky-kastélyban volt elhelyezve. Laci engem bízott meg azzal, hogy minden nap odamenjek és a vezérkari irodában függő általános térképben berajzolt hadi helyzetet lemásoljam. A repülők ugyanis minden délben a Sopron vidékén elhelyezett német repülőcsoport parancsnokságától telefonon megkapták a hivatalos hadi helyzetet,⁵² és azt ügyes rajzolójuk azonnal berajzolta a saját térképükbe. Nekem azután ugyanez a rajzoló, egy rokonszenves erdélyi menekült fiatalember, aki a bukaresti román térképészeti intézetben dolgozott azelőtt, az én térképembe is átvezette a helyzetet, úgyhogy teljesen tisztában voltunk a Budapest körül lefolyt szomorú eseményekkel. Pestet még január közepén, Budát pedig február 11-én foglalták el az oroszok, rettenetes bombázások, aknaharcok és gyilkos kézitusák sorozatában, 12-én már

⁴⁹ Francia kártyajátékok (casino, preferance).

⁵⁰ A magyar I. repülőhadosztályról van szó, amelynek parancsnoksága, Szirmay Aladár (1897–1970) vezérőrnaggyal az élen települt Beledre. (Szirmay 1945. február 1-jétől volt a hadosztály parancsnoka, amelynek alárendeltségébe a 101. „Puma” vadászrepülő-ezred, egy éjjeli vadászrepülő-osztály és a 102/I. csatarepülő-osztály tartozott.)

⁵¹ A korabeli katonai terminológia szerint az ún. hadtápszázlójakat elsődlegesen katonai közigazgatási, rendészeti feladatok ellátására vették igénybe az arcvonal mögötti hadműveleti területen. (1945 után e fogalom más értelmezést kapott: a hadtápalakulatok elsődlegesen utánszállítással, ellátással kapcsolatos feladatokat végeztek.) Markó azonban nem következetes a korabeli katonai kifejezések használatában, alább pl. hadtápcsapatnak nevez egy munkásalakulatot. (Lásd a 84. jegyzetet.)

⁵² Az I. repülőhadosztály a német I. repülőhadtesten keresztül a német 4. légitámadóhoz tartozott, s a bevetési parancsokat a német I. repülőhadtest parancsnokságától kapta. (A Szirmay vezette parancsnokság csupán alárendelt csapatainak személyi ügyeit intézhette.)

az egész város orosz kézben volt.⁵³ A magyar repülők azután gyakran végeztek felderítő és fényképező repüléseket Budapest felett, és magam is láthattam február végén egy pár jól sikerült felvételt. Elszomorító kép volt. Az összes hidak hiányoztak, csak a lánchíd budai kapuja meredt ki csonkán a vízből és a többi híd parti hídfői. Tisztán lehetett látni a város egyes kerületeiben bekövetkezett rombolás képét is. Ahol nem volt nagyobb bombakár, ott a képen az utcavonalak szélei élesen látszottak, a többi helyeken az utcákat a romhalmazban kivenni nem lehetett. Már ezen a képen is megállapíthattuk, hogy a Kálvin tér környékén, de különösen Budán, a Vár és a Várhegy dunai oldalán, a Krisztinavárosban, lakásunk helyén volt a legnagyobb romhalmaz.

Napról napra lehangolóbb helyzetrajzzal jöttem meg este a repülőktől. Már láttuk, hogy az oroszokat feltartóztatni a Dunánál nem lehetett, azok már gátlás nélkül nyomultak napról napra nagyobb ütemben a Dunántúl belseje és nyugati széle felé és szorították a német–magyar haderőt nyugat felé. Március elején ugyan egy német páncéloshadtestnek sikerült a Balaton somogyi–tolnai partján rövid ideig tért nyerni, s feléledt a reményünk, hogy ha elég erejük van még, ott átszakíthatják a frontot és az egész orosz vonalat visszaszoríthatják a Duna felé. De ez a remény is csak pár napig tartott, a következő héten már ismét csak lehangoló helyzetképet rajzolhattam be a térképembe.⁵⁴

A dandár élete egyelőre január, február, március hónapokban még rendes, tervszerű mederben folyt. Az előbb említett Rába-vonalon a hidakat felszerelték robbantásra, előttük tankcsapdákat építettek, torlaszokkal zárták el a többi utat és a községek keleti kijáratait, és szorgalmasan építettek hídfőállásokat, tábori erődítményeket és a Rába-töltés mentén lövész- és összekötőárkokat. Stemmer és segéd tisztje, M. őrnagy – ezt el kell ismernem –, egészen kiváló műszaki tudással és harcászati érzékkel vezették a munkákat, és szívvel-lélekkel dolgozták ki intézkedéseiket a Rába-vonal megerősítésére. Ezt a készséget azonban a dandárparancsnokság és a két ezred többi tisztjéről alig lehetett elmondani. Egyrészt a tapasztaltabb és már harcteret megjárt tisztok előre látták, hogy bármilyen szépen kiépítenek egy állást, az semmit sem ér, ha kellő számú és megfelelő harcértékű és szívós ellenállásra kész harcoló alakulatok idejében nem érkeznek azok megszállására. Ezekre pedig hiába vártunk. Jött ugyan néha egy-két vezérkari tiszt, tábornok megtekinteni az erődített vonalat, de beszédjükből kivettük, hogy nem sok reményt fűznek ezekhez. Tisztikaruk többi tagja pedig haszontalan, fegyelmetlen és csak saját jólétükkel törődő ember volt. Nem sokat verszödték sem a munkák pontos elvégzésével, sem pedig hasonlóan gondolkodó ímmel-ámmal dolgozó emberekkel. Március közepe után már mind nyíltabban lehetett hallani a legénység, de a tartalékos tiszték között is olyan hangokat, hogy kár minden fáradságért, legjobb lenne az oroszokat itt bevárni és nem hátrálni tovább nyugat felé. Mindenki unta a háborút, s a nyilasokból lassanként kommunistákká átszíneződő emberek suttogó propagandájának hatását már érezni lehetett.

Január közepe után a tisztikar színvonala kezdett a mi nagy örömünkre emelkedni, amikor Stemmernek ismételt sürgetésére végre kaptunk idősebb törzstiszteket. Radnóthy pionier ezredes,⁵⁵ kellemes ember, de magyarosított erdélyi szász, aki azután Ausztriában szó nélkül cserbenhagyott minket, velem egyszerre érkezett. Később jött egy igen kitűnő és eszes ezredes, Török Zoltán páncélos ezredes, úgyhogy mint Stemmer után rangban legidősebb tényleges tiszt, ő lett állandó helyettese. Két derék nyugállományú törzstiszttel is szaporodtunk februárban, Murányi Miklós és Pálosy János⁵⁶ alezredekkel. Murányi feleségét már Mátraházáról ismertem, Pálosy családja, felesége és két lánya,⁵⁷ csak a Beledről való távozásunk előtt ért ide. Később nagyon összebarátkoztunk. Így azután Laci legalább a parancsnokság ügymenetét kivehette a gyenge, laza felfogású és katonai

⁵³ Pestet január 18-án foglalták el a szovjetek, az egész város területét pedig nem február 12-én, hanem 13-án vették birtokba.

⁵⁴ A német 6. SS-páncéloshadserg „Frühlingserwachen” elnevezésű, 1945. március 6–15. közötti utolsó magyarországi hadműveletéről van szó, melynek célja a Dunántúlon levő nyersanyagforrások és a felvonulási terület biztosítása, valamint a szovjetek további nyugati irányú előretörésének megakadályozása volt. Az említett német páncéloshadtest feltehetően az I. SS-páncéloshadtest volt, amely a Balaton és a Sárvíz-csatorna között észak-északkeleti irányban próbált előretörni. (A Balaton déli partján a német I. lovashadtestet, illetve az alárendeltségébe tartozó magyar 25. gyaloghadosztályt is bevetették, de nem tudtak előretörni a Sió-csatornáig.)

⁵⁵ Az 1944. évi rangsorolás alapján valószínűleg Radnóty Henrik (1892–?) műszaki ezredes.

⁵⁶ Pálosy (eredetileg Prüchlich) János (1889–1972) gyalogsági alezredes, a Térképészeti Intézet munkatársa volt. Nem tévesztendő össze Pálosy (Paskui) János (1899–1944) vezérkari ezredessel.

⁵⁷ Pálosy Erzsébet és Margit.

dolgokban járatlan tisztek kezéből, és ennek a két komoly katonának adta át a dandáriroda és központi szolgálat vezetését. Mivel a tisztek egymás közt állandóan torzalkodtak, engem kért fel arra, hogy egy állandó becsületügyi választmány segítségével intézzem el ezeket az ügyeket. Nem sok öröm volt bennük. Ezeknek a tisztelt, egyáltalán nem tisztí és becsületes úri gondolkodású egyéneknek szennyesét kezelni nem volt épületes szórakozás. Előfordultak olyan esetek is, amikor pl. egy hevesvérű, kifejezetten kalandor típusú tartalékos tisztet kénytelen volt Laci a mi javaslatunkra megfenyíteni, mire az rohant a Szálasi-minisztériumnak Kőszeg mellett működő „Számonkérő bizottság”-hoz, egy politikai csendőralakulathoz⁵⁸ és feljelentett minket, hogy reakciószok vagyunk és nem tudunk beilleszkedni a nemzeti-szocialista világnézetbe. Szerencsére ez már március vége felé történt, s a Szálasi-csatlósoknak akkor már égett a talpuk alatt a föld, menekültek Németország felé, tehát ilyen ügyekkel nem törődtek.

Februárban bevonult az előbb említett Wildner testvérbátyja, Várhegyi Béla tartalékos főhadnagy, magántisztviselő. Ügyes ember, az élelmezéshez értett, úgyhogy rábíztuk a tisztí étkezdét. Jól vezetett, csak hát az elszármolások, borvásárlások stb. körül voltak bajok. Felesége ellenben igen rokonszenves asszony volt, leánya és velük lévő nővére azután később, ausztriai táboréletünk alatt bizonyon nem nagyon váltak a tábor díszére.

Az idősebb tartalékos tisztek közül igen jóban voltunk dr. Veres Jenő századossal, aki Désen, Erdélyben volt közjegyző. Művelt, rendes úriember. De különösen meleg barátságot kötöttünk, és ez még most is tart, Gersey Arthur mérnök századossal és március elején odajött családjával. Gersey Kolozsváron volt ismert, igen gazdag műépítész, művelt, kedves úriember, azonnal egymásra találtunk, s ez a két férfi szívesen kereste társaságunkat. Gerseyékkel különösen azóta lett melegebb a viszony, amikor az asszony, kis Tamás fiával és Ilona mama édesanyjával⁵⁹ is Beledre érkezett. Szegény asszony Erdélyből Esztergomba, jó barátokhoz menekült. Ott végigcsinálta a kéthetes orosz megszállás borzalmait, s csak akkor született párhetes kisfiának sírása mentette meg az oroszok brutalitásától. Amikor Esztergom egy időre felszabadult, Gersey kérte Lacit, adjon neki egy tehergépkocsit (az üzemi költségeket természetesen ő viseli), hogy korán hajnalban elindulva estére itt lehessen családjával. Laci semmiképpen sem volt hajlandó. Rapszodikus természetű ember volt, Gerseyt éppen komolysága miatt nem nagyon szerette. (Ha talán kártyapartnerei közé tartozott volna, mert szenvedélyes kártyás volt, engedett volna neki.) Azt vetette fel, hogy mi lesz, ha ez a kocsi megsérül, defektet kap, vagy nem tud visszajönni, a dandárnak pedig minden járműre szüksége van stb. Szegény Arthur elkeseredve beszélt el nekünk. Nem szóltam semmit, csak Ilust avattam be, és kihasználva Laci egy jókedvű pillanatát bridzs közben, ügyesen rávettem arra, hogy mégis adjon kocsit Gerseynek. Igen nagy örömünk volt, amikor harmadnap este baj nélkül, sugárzó arccal visszaérkezett és családját kimentette a pokolból. Az asszony, Müller Ilonka végtelesenül kedves, szép, igen művelt, egyetemest végzett (természet szakos) tanárnő, kedves öreg anyja szintén amolyan régi vágású erdélyi úriasszony volt, s mondhatom egész visszavonulásunk alatt igen szoros, meleg barátságban segítettek egymást, és most is levelezek velük. Szegények minden vagyonukat elvesztették, Tordán az öreg néni birtokrészén éltek sokáig, igen szűkös helyzetben, amíg az asszonynak sikerült a román elemi iskolában, a férfinak pedig az ottani ipariskolában állást kapni. Tamás fiukkal elég sok bajuk volt, idős szüleiknek öt éves rakoncátlan fia sok kellemetlenséget okozott. Esztergomban született kisfiuk még ott meghalt.

Gerseyéknek is sikerült elég jó kvártélyt találni. Náluk is tapasztaltuk azt, hogy a magas kultúrájú, finom érzésű emberek sokkal könnyebben tudják elviselni a szenvedéseket, nélkülözéseket, mint azok, akik nem nevelkedtek ilyen légkörben. Kolozsváron pazar berendezésű, sokszobás szép lakásuk volt egyik saját házukban, nagy személyzettel. És mégis, itt Beleden, egy parasztszobában olyan boldogok és megelégedettek tudtak lenni, mert együtt voltak, egyelőre biztos, nyugodt helyen, családi boldogságban. Igen sokszor felemlgették, és leveleikben még most is mindig visz-

⁵⁸ A nyilas időszak Belügyminisztériumának VII/d alosztályaként működött a Nemzeti Számonkérő Szervezet, illetve Nemzeti Számonkérés Szervezete. Létezett ugyanakkor egy Nemzeti Számonkérő Szék névvel illetett bíróság is. Valószínű, hogy Markó az előbbire utalhatott, de nem kizárható a Nemzeti Számonkérő Szék sem, a szövegkörnyezetből ugyanis nem egyértelmű, hogy valójában melyiknél történhetett meg a feljelentés. A Nemzeti Számonkérés Szervezetére vonatkozóan lásd *Szakály Sándor: A magyar tábori csendőrség története 1938–1945*. Budapest, 2000. 103–110. o.

⁵⁹ Így! Valószínűleg Gerseyné Müller Ilona (lásd alább) édesanyját is Ilonának hívták.

szatérnek, hogy milyen hálásak nekem, hogy az esztergomi ideköltözést megszereztem nekik, s ezzel talán az életüket mentettem meg, de mindenesetre nagy nyomorúságból szabadítottam meg az asszonyt és édesanyját. Nekem pedig igen jó érzés volt, hogy a jó Isten éppen ezzel a kedves családdal kapcsolatban adta meg nekem ehhez a lehetőséget.

A tisztikar többi tagja közül még egypárat kell megemlítenem, akikkel jó viszonyban voltunk vagy gyakrabban találkoztunk. Szelényi Géza gazdasági őrnagy, egyénileg bár nem nagyon rokonszenves, mogorva és nyers ember volt, de családját igen megkedveltük, vele volt felesége, leányuk, Duci, tanítónő és az asszony nővére, Bugyi Antal budapesti postatakarékpénztári tisztviselő felesége Miklós és Pali fiaival. Különösen a két asszony volt Ilusnak rokonszenves társaság, nagyon szíves, kellemes nők, akik mindvégig velünk együtt érezve éltek a táborban. Dr. Horváth István, volt folyámőr ezredorvos, később Mohácson letelepedett orvos volt a dandár orvos főnöke. Mind ő, mind pedig nagyon csinos felesége, Mariska is végig kitartottak barátságunkban, s a visszavonulás viszontagságaiban is, ha csak lehetett, velük együtt mentünk. Horváth Pista, lelkiismeretes, jó orvos volt, s ez Ilus miatt is igen megnyugtató érzés volt.

M. Gy. őrnagyról és feleségéről ugyanezeket nem mondhatom. Sajnáltuk az őrnagyot, aki egy rendkívül erélyes, nagy műszaki tudással bíró, kitűnő katona volt, bár kegyetlenségig menő szigorúságával sok ellenséget szerzett magának. Felesége azonban egy egészen különlegesen ellenszenves nő volt, aki annyira tudott uralkodni férjén, hogy ezt a derék embert egészen kiforgatta, tábori életünk vége felé mindenféle nem egészen tiszta üzletekbe berántotta. Első házasságából való, velük lévő C. leányával, aki akkor már 15-16 éves serdülő leány volt, olyan komiszul és lealázó módon bántak, hogy ez minden jobb érzésű táborlakót felháborított. Hogy ez és a következőkben még többször előforduló jellemzésem nem elfogult és rosszindulatú, azt azzal is bizonyíthatom, hogy tábori életünk utolsó szakaszában ettől a házaspártól már mindenki elfordult, s amikor átszöktek az angol zónába, Steiermarkba, az egész tábor fellélegzett. Csak azok a továbbszolgáló altisztek szidták keservesen, akiket M. őrnagy ígéretekkel és segítségnyújtás reményével felbízta szintén rábírt arra, hogy velük menjenek, s a végén titokban úgy távoztak el a táborból, hogy ezek nem szerezhettek erről tudomást. Velük volt M. őrnagy nővére, diplomás orvosnő, művelt, de savanyú és nem nagyon kellemes idősebb leány, aki sógornőjének jellemét jól ismerte, őt gyűlölte, s alig érintkeztek egymással. Csak azért csatlakozott hozzájuk, mert a nyilas uralom első idejében és ezt megelőzőleg mint náci érzelmű orvosnő tartott nyilvános előadásokat a rendszer védelmében.

Rokonszenves fiatal házaspár volt Gálosy⁶⁰ József utász főhadnagy és párhetes felesége, Lázár Éva. Szegényeket a visszavonulás alatt tökéletesen kifosztották, s egy szál ruhában, harcvonalak közt órák hosszat gyalogolva tudtak csak minket utolérni. Ugyancsak velünk érző pár volt Szabolcs József tartalékos főhadnagy, civilben erdőfőmérnök és felesége, Kubicza Adél. Szabolcs Józsi komoly, hallgatag férfi, becsületes, jó katona és szakember volt. Végig kitartottak mellettünk, és bájos kis ötéves leányuk, Juditka nekünk is sok örömet okozott. Kellemesen emlékszem vissza még Draganita Árpád tartalékos hadnagy, szombathelyi tanítóra, udvarias, előzékeny ember, mint a tőzszakasz parancsnoka volt többször segítségünkre. Lillin Károly mérnök és Gyuris Géza magán-tisztviselő, idősebb tartalékos főhadnagyk szintén jó barátaink közé tartoztak.⁶¹

Stemmer Laci alapján véve igen kedves, szeretetreméltó ember volt, de hiányzott belőle a komolyság és egy magasabb parancsnoknál annyira szükséges felelősségérzés alakulatának sorsa miatt. Nagy kártyaszendvélyét nem tudta leküzdeni, rapszodikus egyéniségénél fogva környezetét hangulat szerinti választotta, s nem szerencsésen, úgyhogy akikben ő legjobban bízott, parancsör-tisztjeiben, sofőrjeiben stb., azok voltak a legnagyobb csirkefogók környezetében, és ő sokszor ezeknek fogta pártját a tisztikar komoly elemeivel szemben. Nekem volt sokszor a legkellemetlenebb ez a helyzet, mert mint közeli rokon és korban is idősebb bajtárs, mindenki hozzám szaladt közvetítésért vagy kátyúba jutott ügyek elintézéséért. Szegény Irénkét pedig őszintén sajnáltuk. Angyali jó lélek, Laci hozzá és a három unokához, akikhez pedig Lacinak semmi köze nem volt, valóban példás szeretettel és gyöngédséggel ragaszkodott. Irénke szerepe az egész idő alatt egy mártíromság volt, amint ez későbbi elbeszélésemből kitűnik. Leánya, Kazinczy Klára (Komlóssyné) nem volt rokonszenves egyén. Erősen egocentrikus, hisztériás lelkialkat, örökké nyugtalan, elégedetlen,

⁶⁰ Az eredetiben itt Gálócsy szerepel, de Markó később mindig Gálosy formában említi a családot.

⁶¹ A bekezdés ezen utolsó mondata utólagos ceruzás betoldás a lapszélén.

mindig csak maga ügyeit tárgyalni szerető egyénisége miatt senki nem kedvelte. A dandárirodában dolgozott, de ott is állandó sértődések stb. miatt senki nem szerette. Életét március hónapban még Beleden tragikus módon fejezte be, itt hagyva gyermekeit Irénkére.

Egy alkalommal a beledi postahivatalban hallok egy ismerős hangot. Fogarassy Viktor, pesti régi jó barátunk, mérnök tartalékos autós főhadnagy volt, aki feleségével, Saxlehner Erzsikével és édesanyjával, Fogarassy Viktor bácsi, igen kedves tábormok orvos barátunk özvegyével⁶² együtt menekülve a szomszéd faluban, Edve községben volt elhelyezve. Nagyon megörültünk egymásnak, pár nap múlva Ilussal átszánkóztunk hozzájuk, azután ők is átjöttek többször, amíg március közepén alakulatával nyugatra tovább vonult. Még egy régi kassai ismerőssel is találkoztunk párszor, Bassó Elek mérnökkel, aki mint a Pestről kimenekült tűzoltóság tisztje volt a szomszédos Páli községben.

Február és március hónapokban felhasználtam az alkalmat, amikor Laci segédtisztjével a készülő erődvonalat ment megsemmélni, s autón velük mentem. Egyszer egész közel jártam Patonához, Mórichidán át Csécsényben⁶³ voltunk, de csak oly rövid ideig, hogy sem a csécsényi, sem a Mórichidához közel fekvő tети és csangotai atyafiakat nem tudtam meglátogatni. Egy másik alkalommal Lányi századossal mentem Szombathelyre. Előtte való napon bombázták tönkre a város nagy részét és a régi székesegyházat.⁶⁴ Itt felkerestem Kesserű Pistáékat. Még nem alakult ki a tervük a további vonulásra. Onnan Kőszegre mentünk, s ott találkoztam Juhász Zoliékkal (a Gamma gyár⁶⁵ egyik tulajdonosa).

Laci egyik szemléjét, amikor a rábapatona–ikrényi erődítések megtekintésére indult február 20-án, arra használtam fel, hogy körülnézzek Dénesházán. Patonával állandó összeköttetésben voltam, mindennap lovasfutár hozta és vitte a dandárparancsnokság postáját a századokhoz. Azzal küldtem levelet Hámory főjegyzőnek, Lászlóffyéknek, s megnyugvással értesültünk tőlük, hogy addig még nem történt semmi baj, hébe-hóba rövid beszállásolások voltak ugyan a pusztán, de Szalayék még ott laktak, s otthagytott ingóságainkat még addig nem fenyegette veszély. Lászlóffyéknek üzentem, hogy ott kérünk ebédet. Reggel 9-re értünk Lesvár pusztához. Ott várt engem Lászlóffy kocsiján Stolnicki Aladár, és kivitt Dénesházára. Laci és M. őrnagy azalatt kimentek a munkákhoz. Dénesházán mindent rendben, lezárva találtam, a kamrából egy kosár ennivalót, befőtteket stb. felpakolva ebédre Oszhelyre mentünk, ahová du. 2 óra felé Laciék is befutottak. Alig lehetett Oszhelyre bejutni, mindenütt méteres víz állt és zajlott, Dénesháza és Oszhely mint szigetek állottak ki a nagy vízből. Megjegyzem, hogy ez volt a szerencse, hogy márciusban, amikor az oroszok erre a vidékre értek, a puszták közelében nem zajlott le nagyobb harc, mert alig lehetett ott, pláne a tavaszi áradások idejében közlekedni, tehát sem ágyútűz, sem gyújtogatás nem történt, legalább épületeink megmaradtak. Este értem vissza Beledre, ahol Ilusom nagy érdeklődéssel várta beszámolómat.

Sokkal kellemetlenebb volt egy második dénesházi kirándulás, amit Ilus volt kénytelen helyettem elvégezni március 9-én. Szalayék ugyanis azt írták, hogy egy német SS-repülőosztag újonciskolája telepedett le a kastélyban és a többi épületben, és parancsnoka, egy goromba, komisz hadnagy, dacára az ő tiltakozásuknak, feltörette a lezárt szobánkat, onnan mindent kihordatott, szerte szét az egész majorba, s porcelánunkat s minden egyebünket kíméletlenül használja. Autót nem kérhettem, de kértem Lacitól egy kétfogatú bricskát, hogy egy nap reggel odamenjek, ott vagy Oszhelyen töltve az éjszakát másnap estére már itthon lehessenek. Laci szívesen adott és vacsoránál mondta, hogy ha sietek, a vonatosztág parancsnokát, egy századost még Beleden találom, a szomszéd házban lévő egyik irodánkban, beszéljem meg vele az ügyet. Rohantam át, de a koromsötétben a ház egyik oldallépcsőjébe botolva, teljes erővel annak cement karfájára zuhantam, alsó

⁶² Id. Fogarassy Viktorné Kirchner Vilma.

⁶³ Rábacsécsény.

⁶⁴ Szombathely városát márc. 4-én bombázták az amerikaiak. A támadás célpontja a vasúti pályaudvar volt, de a bombaszőnyeg a város központját érte, és a püspöki székesegyházzal együtt kb. 1000 épület dőlt romba, az áldozatok száma pedig 303 volt. Lásd Pataky Iván – Rozsos László – Sárhídoi Gyula: Légi háború Magyarországon felett. [Budapest], 1992. II. 211. o.

⁶⁵ Az 1920-ban alapított „Gamma” Műszaki Részvénytársaság vezetését 1921-ben vették át a Juhász testvérek. Juhász Zoltán (1891–1976) elnök igazgatóként, Juhász István (1894–1981) pedig vezérigazgatóként állt a gyár élén, amely a világháború előtt és alatt jelentős katonai termelést folytatott, és nemzetközileg is jelentős sikert ért el a GAMMA-Juhász löelemképző néven ismert számítógépes légvédelmi rendszer kifejlesztésével és gyártásával.

Beledi képeslap utcarészlettel, bejelölve Markóék 1945. január–márciusi szállása

állkapcsommal. Azonnal éreztem, hogy nagyobb baj történt. Pár fogam kitört, állkapcsom mélyen beszakadt s ömlött a vér. Nem mehettem tehát tovább, hanem visszatámolyogva Laciékhoz, ott rögtön díványra dőltem orvosért. Horváth Pista szerencsére otthon volt és egy első kötéssel ellátott. Azután Ilusra támaszkodva hazamentünk, s azonnal lefeküdtem. A dénesházi út persze kútba esett. Én hamar elaludtam, de Ilusomnak nem volt nyugta, rossz előérzete volt, s éjjel gyakran megnézett kis villanylámpával. Éjjel 2 óraker észrevette, hogy a kötés véres, és a sebemből ismét patakzik a vér. A házban volt a dandár egyik cipészműhelye, s ott lakott két igen rendes katoná. Ezeket Ilus felköltötte, siettek az orvosért. Bizony jókor, mert a sebem, amelynek nyomát ma is viselem – újból felszakadt. Most még erősebb kötéssel leszorítva az ereket, sikerült a vérzést elállítani. Reggel már a közérzésem is megjavult, de persze az utazásra gondolni sem lehetett. Amikor azután két-három nap múlva annyira rendbe jöttem (persze ágyban kellett nyugodtan fekvődni, csak folyékony táplálékkal), hogy Ilus nyugodtan hagyhatott a Házinéni és Mari gondozására, elhatározta, hogy ő megy Dénesházára megnézni, hogy ez a garázdálkodó SS-társaság mit csinál ott. Mivel elbeszélésem során az SS megjelöléssel többször fogunk találkozni, szükségesnek vélem ezt azoknak megmagyarázni, akik esetleg évtizedek múlva e naplómát olvassák, és nem ismerik a második világháború terminológiáját. Az SS-alakulatok voltak Hitler legmegbízhatóbb karhatalmi támaszai. Eredetileg kis személyes testőrsége, amelynek segítségével forradalmát megindította, azután, mint mindenre elszánt rohamcsapatok (Sturm Schar)⁶⁶ alkották a Führer politikai-katonai karhatalmát. Később mindig nagyobb hatalomra tettek szert, a végén már egész hadosztályok, hadtestek alakjában vettek részt a hadműveletekben, mint a reguláris katonaságtól független és közvetlenül Hitlernek alárendelt alakulatok.⁶⁷ Legtöbbször fiatal emberekből toborozták őket, és a háború utolsó szakaszában, amikor a hadsereg tábornoki kara már nyíltabban is Hitler ellen fordult, de ő nem akarta a vezetést kiadni kezéből, és magát ösztönös katonai lángésznek képzelve nem hallgatott kitűnő, tapasztalt hadvezéreire, már csak ezek az alakulatok támogatták őt, és mindent legázoló terrorral léptek fel a fronton és a felbomlás kezdete óta a front mögött is. A végén pedig rabló, fosztogató haramiabandaként zaklatták nemcsak a visszavonuló magyar és német katonai alakulatokat, de a polgári lakosságot is.

Március 9-én akadt egy alkalmi teherautó, amelyet Lacinak Győrbe kellett küldeni bevásárlásra. Ilus ezzel ment délután Dénesházára és a kocsivezetővel abban állapodtak meg, hogy másnap délután 2 óra után fognak találkozni Lesvár pusztán a győr-soproni úton. Amit Ilus Dénesházán látott, az teljesen fedte a Szalayék levelében közölt helyzetet. Ez a német garázda társaság (csupa fiatal gyerek-újonc, pár altiszttel) valóban úgy felforgatta házunkat, mintha ellenség tanyázna ott. A feltört szoba bútorait széthordták, Ilus csiszolt üvegű toalett-tükrét az istállóban találta. A konyhán és étkezdéjünkben a mi edényeink, porcelánunk volt siralmas állapotban, az ebédlőben és a többi szobában bútorok, edények közt rendetlenül hevertek az emberek, a képeket széthordták, valószínűleg el is vitték sok mindenfélét. A hadnagy úr otthon volt. Ilus magából egészen kikelve vonta őt felelősségre, hogy a szövetséges haderő egy tisztjének házában ilyen rombolást és hatalmaskodást megenged. A hadnagy eleinte gorombán kezdett védekezni, s különösen akkor fortyant fel, amikor Ilus erre a kijelentésre ragadtatta magát: „Herr Leutnant, Ihre Abteilung benimmt sich so, als wann das hier keine Einquartierung, sondern eine feindliche Besetzung wäre!”⁶⁸ Ezt a hadnagy kikérte magának, de mindig csendesebb lett, amikor Ilus kényszerítve őt, hogy vele együtt végigjárjon minden helyiséget, lépésről lépésre bebizonyította, hogy a mi felszerelésünkben való edények, vázák, megrongált bútordarabok, összeszakított ruhaneműk stb. igazolják felháborodását. A hadnagy ezután mindig kisebb lett, különösen, amikor Ilus szemére vetette, hogy annyira elfoglaltak a kas-

⁶⁶ Az SS helyesen a Schutzstaffel (védőosztag) szó rövidítése.

⁶⁷ Az 1939-ben megszervezett Waffen-SS-ről, az SS katonai szárnyáról van szó. Az eredeti célkitűzés az volt, hogy az SS karhatalmi alakulatai a fronton kivívott sikerekkel is alátámasszák tekintélyüket a német nép előtt. A Waffen-SS állománya 1942 végétől német és európai önkéntesek mellett már német sorkötelesekkel is kiegészült. 1944 második felétől pedig már a haditengerésztől és a légierőtől is átvezényeltek ide katonákat. Markó lényegében helytállóan jellemzi a Waffen-SS-t, melynek egyes alakulatai kiválóan teljesítettek az arcvonalon, de számos atrocitást is elkövettek (a Holocaust végrehajtásában is részt vettek). A Waffen-SS harcvezetés és hadianyag-ellátás szempontjából a német szárazföldi haderőnek (Heer) volt alárendelve, de csapatszolgálati, hadszervezési és fegyelmi szempontból az SS birodalmi vezetője alá tartozott.

⁶⁸ Hadnagy úr, az ön osztaga úgy viselkedik itt, mintha nem beszállásolt katonák, hanem ellenséges megszállók lennének! (ném.)

télyban minden helyet, hogy most ő, mint tulajdonos nem kap helyet saját házában, ahol az éjjel töltené. A hadnagy mindjárt felajánlotta, hogy egy szobát azonnal kiürített, de ezt Ilus persze nem fogadta el, hanem legalább egy kocsit kért, hogy Oszhelyre átmeheessen.

Végre du. 6 órára ott állt a kocsija. A hadnagy bocsánatot kért, hogy csak egy nagy kincstári proviantkocsit⁶⁹ tud rendelkezésre bocsátani, könnyebb kocsija nincs. Ilus tehát felmászott a nagy, nehézkes alkotmányra és már szürkülő időben elindult. Indulás előtt azonban legalább még azt megmondta a németnek, hogy én, mint magyar tiszt, a tapasztaltakról természetesen jelentést fogok tenni az ő előljárójának. Sajnos a közlekedés Déneháza és Oszhely közt az alig félórás Pézes réten át a nagy víz miatt lehetetlen volt. Ki kellett menni az országútra. De még Lesvártól sem lehetett a rendes úton bejutni Oszhelyre, hanem a betonúton tovább kellett menni Győr felé és csak Szentkereszt pusztánál visszakanyarodva, a Rábca töltésén végig lehetett megközelíteni Oszhelyet. Koromsötétben, egy ismeretlen német katonakocsissal, hideg viharban, amely a kis lámpát mindig elfújta, gyötrelmes kocsizás volt ez. Szerencsére a német kocsis tisztességes parasztember, s Ilusnak az a tehetsége, hogy mindenkivel, minden helyzetben meg tudott barátkozni és beszédtemát találni, itt is segített rajta. Helyzete valóban veszélyes volt. Egyedül, egy német katonára bízva, koromsötétben, hideg, viharos estén, járatlan vidéken – ha ez a német történetesen gengszter, haramia – Ilust könyörtelenül kifoszthatta, megfojthatta és a Rábcába dobhatta volna, és talán soha sem tudtuk volna meg, hogy mi történt vele. Így azonban, amikor Ilus érdeklődni kezdett családjá, gyerekei, otthona felől, az eddig mogorva ember egyszerre felderült. Isten segítségével, baj nélkül értek este 8 után Oszhelyre. Amikor Ilus agyonfázva, de szokott mosolygó arcával belépett Lászlóffyék konyhájába, az egész család kitörő örömmel, szeretettel fogadta. Gyorsan belédiktáltak egy snapszót, azután nagy bögre forró tejet, és ágyba fektették. Itt az egész család körülötte, vacsorájukat idehozták és kedélyesen elbeszélgettek sokáig. Másnap ebéd után kocsin Lesvárra kísérték, és Ilus ott, régi barátainknál és sokáig volt bérlőinknél, Vladár Gyuláéknál bevárta a beledi teherautót, s minden további viszontagság nélkül este 7-re hazaért. Déneházáról még azt a benyomást hozta magával, hogy Szalayék és lelkész rokona is felhasználták a német betörés előnyeit, és sok mindent ők is használatba vettek a mi holminkból, de hát ezt abban a helyzetben már nem akarta szóvá tenni.

A hadnaggyal való izgatott párbeszéd alatt és után Ilus elfelejtette megkérdezni a hadnagy nevét és az alakulat megnevezését. Ezeknek az adatoknak hiányában nem tudtam volna feljelentésemet megtenni, azért a legközelebbi futásra írtam a patonai német Ortskommandaturának,⁷⁰ hogy közölje velem ezeket. Ez a parancsnokság azonban már úgy látszik, érezte a sáfrány ízét, és azt a buta választ küldte, hogy nincs abban a helyzetben, hogy kérdéseimre választ adhasson, forduljak közvetlenül az illető hadnaggyhoz. Személyesen akartam bemenni Csornára, az ezen a vidéken beszállásolt alakulatok parancsnoka az ott lakó német tábornok volt, de a dandár összes fogatai akkor az erődítési földmunkáknál és anyagfuvarozásnál voltak elfoglalva, így tehát feljelentésemet március közepén írásban küldtem Csornára. Persze akkor már itt is minden ingott, a németek pakoltak, s a tábornok is hamarosan elvonult parancsnokságával nyugat felé, tehát választ nem kaptam.

Március első napjaiban Irénékéet felkereste Elek unokaöcsénk, Irén fivérének, Markó Eleknek fia, aki mint okleveles kultúrmérnök valami mérnöki katonai alakulathoz került Mosonba. Panaszkodni jött és Laci segítségét kéri az ottani gyalázatos elhelyezés, bánásmód és ellátás miatt. Laci megígérte, hogy a legközelebbi szabad vasárnapon felutaznak Mosonba. Március 11-én reggel 7 órakor indultak Beledről, és estére vártuk őket vissza.

Amikor reggel 6-kor Kláriék szobáján át a fürdőszobába mentek, Irénnek feltűnt, hogy Klári erősen horkol, de nem gondolt semmi rosszra, mert tudta, hogy Klári este többekkel az újonnan berendezett tisztai étkezdében, egy szomszéd házban, társaságban töltötte az estét és késő éjjel tért vissza. Reggel 8 órakor Wildner Pista rohant be hozzánk teljesen kikelve magából azzal a megdöbbentő hírrel, hogy Klári megmérgezte magát és már holtan találták gyermekei, mikor reggel költeni akarták. Azonnal odasiettünk. Szegény asszony valóban végzett magával az éjjel. Az éjjeli szekrényen talált Etoval orvosság dobozaiból a gyorsan megjelent Horváth Pista doktor

⁶⁹ Élelmezőkocsit.

⁷⁰ Helyőrség-parancsnokság (ném.).

megállapította, hogy 20 pasztillát nyelt le, aminek a fele is elég lett volna a halál előidézéséhez. A gyerekeket Ilus gyorsan felöltöztette és átvitte lakásunkra, ott Iza néniékre bízta és visszasietett. Ezalatt mi a doktorral, Török ezredessel és M. őrnaggyal azon fáradoztunk, hogy Laciékát telefonon valahol utolérjük. Mivel ez nem sikerült, a parancsörtszjtjét küldtük egy könnyű személygépkocsival utánuk, úgyhogy a déli órákban visszaértek. Ezalatt mi mindent elintéztünk, hogy szegény Irénkét megkíméljük az öngyilkosságoknál előírt hivatalos zaklatások stb. kínjaitól. Doktorunk azonnal elszaladt a hatósági, községi orvosért, és tájékoztatta őt a helyzetről, azzal a kérelemmel, hogy tegye lehetővé, hogy a csendőri és egyéb közigazgatási eljárásokat stb. elkerüljük. A hatósági orvos, dr. Terner⁷¹ igen elegáns, kedves, idősebb úriember, orvosunkkal együtt megvizsgálta a holttestet, mi azalatt a másik szobában várakoztunk. Nagy kő esett le a szívünkről, amikor azzal jött ki a szobából: „Uraim, a kolléga úr személyes megfigyelése szerint a megboldogult asszony igen erős neuraszténiában, álmatlanságban szenvedett, tegnap este tévedésből bizonyára a kelleténél több altatószert vett be, s ez okozta szívbenulását. További eljárásra nincs szükség.” Azonnal kiállította a szükséges bizonyítványt, amivel Wildnert a községi előjárósághoz és a temetkezési vállalatához küldtük,⁷² mi pedig Ilussal és a törzstisztekkel, doktorral szorongva vártuk Laciék hazaérkezését. Megrendítő jelenet volt, amikor Irénke a kocsiból kitámolyogva berohant, és szinte eszméletlenül zokogva borult leányára. Az öngyilkosság okát végeredményben nem tudtuk megállapítani. Üzenetet édesanyjának nem hagyott hátra, senkitől el nem búcsúzott, csupán Wildnernek írt egy levelet, amit ő nekünk néhány nap múlva szigorú titoktartást kérve megmutatott (mással ezt nem közölte). Ebben Klári meleg baráti hangon köszönte barátságát, és kérte, hogy gyermekeivel ezután is törődjön, de a levélben nem volt egy olyan megjegyzés sem, amiből esetleg egy köztük lévő bizalmas viszonyra lehetett volna következtetni. Inkább általános, erősen szentimentális és szubjektív hangú ömlengés. Mi Ilussal azt hisszük, hogy Klári nagyon félt attól (velünk erről mind ő, mind Irénke futólag beszéltek is), hogy negyed-zsidó származása kiderül, mert ezt rajtunk kívül itt senki sem tudta. Édesapja, Kazinczy Imre ugyanis félzsidó volt, apja magyarosította nevét és kapta meg Ferenc József királyunktól a Kazinczy család nemességét, mint a kassai királyi közjegyzői kamara köztisztviselőnek örvendő titkárá,⁷³ mert felesége, a kihalóban lévő Kazinczy család tagja, még mindig Kazinczy Ferenc közvetlen unokája volt.⁷⁴ Klári tehát folyton azon rettegett, hogy ha a nyilas, antiszemita és zsidódeportáló világ továbbra is életben marad, akkor vele is történhetik valami. Ez nem lett volna elég ok, hiszen reá ez a törvény már nem vonatkozott, de erősen hisztériás, kiegyensúlyozatlan egyénisége és a világgal meghasonlott furcsa természete megmagyarázza, ezzel az aggodalommal is súlyosbítva, a szörnyű tettét. Itt hagyta három kiskorú gyermekét, köztük egy nyomorékot, szegény idős édesanyja nyakán most, amikor a legválságosabb idők előtt állunk, nem törődve azzal, hogy szegény Irénke maga is nehézkes, lehetetlen természetű egyén, akinek elég gond volt saját jövőjük biztosítása.

Klári református vallású volt. Ilyen pap Beleden nincs, én tehát Laciék kérésére felkerestem az evangélikus lelkészt, megkérve őt bizalmasan, hogy csak rövid és tapintatos beszédben búcsúztassa el ezt a szegény, önmagával meghasonlott lelket. Kedden délután volt a temetés, a gyerekeket addig Horváth Pistiék vették magukhoz. Amikor azután Ausztriából hazatérve 1946 őszén először jártam ismét Beleden, csodálkozva láttam, hogy Klári sírját valaki szépen gondozza. Azóta is, ha ott vagyok, mindig kísétek a szép temetőbe. Klári sírja mindig rendben van. Kérdeztem Berecz Iza nénit, nem ő-e a jótét lélek? Klári gyermekeit ugyanis ő tanította, s Stemmerékkel is ezen a réven jó viszonyban volt, csodálkozva mondta, hogy érdeklí a dolog, de nem tud rájönni, hogy ki a sír gondozója. Ő csak mindig halottak napján és a halál évfordulóján szokott virágokat kivinni. Azt

⁷¹ Terner Géza.

⁷² Dr. Baranyai Lenke helytörténész szíves közlése szerint a halotti anyakönyvbe végül szívészékhűdést jegezték be a halál okaként.

⁷³ Kazinczy Klára nagyapja, eredeti nevén Offenheimer Gyula 1901-ben kapott nemességet a jelzett névváltoztatással, a kazinczi előnévvel és a Kazinczy család régi címerével együtt.

⁷⁴ Offenheimer-Kazinczy Gyula felesége Krajnik Mária volt. A Krajnik család kétszeres rokonságban állt a Kazinczyakkal, de Krajnik Mária nem Ferencnek, hanem a nyelvújító Klára nevű húgának volt unokája.

hiszem, hogy Wildner bízott meg ott valami volt nyilas, volt párttagnót, mert a nyilas asszonykül-dötség is részt vett a temetésen.⁷⁵

Március 11-én este Kesserű Pistáék látogattak meg, autón utaztak itt keresztül. Enesén voltak körülhúzni. Jövő tervük még nem alakult ki, csak azt tudták, hogy okvetlenül továbbmennek, ha az orosz bevonul Szombathelyre.

Még Beledre érkezésünk első idejében, január hónapban kértem egy délutánra egy személygépkocsit Lacitól, hogy Ilussal együtt felkeressük régi, kedves barátainkat, Rátz Jenőket,⁷⁶ akik tőlünk alig egy órányira, Sopronlővő községben⁷⁷ laktak. Jenőt még Horthy kormánya mondatta le előbb a vezérkari főnöki, majd honvédelmi miniszteri állásáról, s mint vezérezredest nyugdíjazta. A Szálasi-uralom alatt aktív szerepre nem vállalkozott, csak a felsőházi elnöki tisztelet fogadta el. A Szálasi-kormány, amikor az oroszok 1944 végén Pest előtt álltak, mindenesztül Magyarország nyugati szegélyére költözött. A minisztériumok Sopronban, Kőszegen és Szombathelyen és a környező falvakban telepedtek le, a képviselőház Sopronban, a bencés gimnáziumban és az evangélikus teológián tartotta üléseit. Csak üres szalmát csépeltek, minden hatáskör és intézkedési lehetőségek nélkül, amikor az oroszok már a Dunántúlt is előzönlötték, az egész tisztelt állami apparátus alkatrészeire bomolva sietett ki Bajorországba, görcsösen ragaszkodva a németekhez, akik pedig ekkor már maguk is a felbomlás vesztes állapotába jutottak. Jenőék ily módon jutottak Sopronlővőre. Könnyen megtaláltuk őket a kőszegi melletti szobájukban. Jenő, Elsie és Erzsébet⁷⁸ (Baby) laktak együtt, Tibor mint rohamtüzér főhadnagy Budát védte a körülvétel alatt. A fáluban laktak Jenő testvérei, Kornél, a Nemzeti Bank ny. tisztviselője, nővére, Mady és Oszkár, enyingi közjegyző családjával. A helyzetet Jenő is elég vigasztalannak látta, csak Oszkár bízott rendületlenül még a németek győzelmében. Nagyon jól esett a hónapok óta nem látott kedves jó barátok körében tölteni pár órát. Ilusnak Elza volt mindig a legbizalmasabb, legmegértőbb barátja, s én még ma is állandó szívvel barátságot tartok fenn vele, amikor teljesen tönkrementek, budai házuk romokban, birtokukat elvették, Jenő életfogytiglani kényszermunkára, Baby öt évi fegyházra ítéelve sánylik, Tibornak⁷⁹ a Rózsadombon történt súlyos sebesülése óta nyoma veszett, tehát valószínűleg nem él. Csak Elza viseli szörnyű sorsát Istenbe vetett rendületlen hittel és tisztelettel parancsoló lelki nagysággal.

Még Dénesháza értesültem 1944 novemberében arról, hogy a német kormány a magyar tudósok kitelepülését intézményesen fogja rendezni, s nekik – ha itthonról az orosz invázió elől menekülni akarnak – egy megfelelő német városban elhelyezést és ellátást, továbbá tudományos munkájuk számára lehetőséget és támogatást fog nyújtani. Beleden olvastam egy soproni újságban, hogy a tudósok és művészek kitelepülési ügyeit a Szombathelyen működő kultuszminisztérium egyik osztályában intézi, dr. Baráth Tibor⁸⁰ debreceni egyetemi tanár. Baráthot jól ismertem. Régebben Párizsban, a Centre des Etudes Hongroises intézetében dolgozott, és Rákóczi-val foglalkozó munkáiban az ottani adatok kikeresésében volt gyakran segítségemre. Amikor hazajött, az Akadémián

⁷⁵ Érdekes, hogy a véletlen szerencse folytán most, évtizedekkel a történetek után választ adhatunk a kérdésre. Dr. Baranyai Lenke helytörténész, a Soproni Széchenyi István Gimnázium nyugalmazott tanára, aki egyébként beledi vonatkozású adatok pontosításában is a segítségünkre volt, elmondta, hogy római katolikus vallású édesanyja gondozta a református Komlóssyné sírját. Később, valamikor az 1970-es évek elején Komlóssy István elszállította édesanyja maradványait Beledről. Baranyainé két fiát vezítette el a háborúban, az idősebbik a Donnál maradt, a leventeként bevonultatott fiatalabbat pedig egy másik beledi fiúval és még húsz civillel együtt magyar SS-katonák lötték agyon 1945-ben, a Veszprém megyei Súr községben. A tragikus sorsú édesanyja tehát aligha nyilas szimpátiából vállalta a sír gondozását, sokkal inkább a gyász és az áldozatok iránti tisztelet vezérelhetette. Talán személyesen is megismerkedett Komlóssynéval, mert Baranyaiék háza az ő szállásukhoz, Politzer doktorék házához közel, az utca túloldalán volt.

⁷⁶ Vitéz nagylaki Rátz Jenő (1882–1952) vezérezredest, a Honvéd Vezérkar főnöke (1936–38), 1938. május 14. és november 15. között honvédelmi miniszter. Régi barátságot ápolott Markó Árpáddal, aki csak az ő minisztersége idején léphetett elő ezredessé.

⁷⁷ Hivatalos nevén csak Lövő, korábban Németlővő.

⁷⁸ Rátz Jenőné, naményi Koncz Elza (1887–1970) és leányuk, Rátz Erzsébet (1917–2007) újságíró, az *Egyedül vagyunk* c. lap munkatársa.

⁷⁹ Rátz Tibor (1920–1945), a miniszter fia, rohamtüzér főhadnagyként vett részt Budapest védelmében. Az ostroma alatt hadifogságba esett, s egy szovjet hadifogoly-gyűjtőtáborból való szökése közben lelőtték, és a Bakáts téri kórházban halt meg, ahova beszállították.

⁸⁰ Baráth Tibor (1906–1992) 1944–45-ben a Vallás- és Közoktatási Minisztérium egyetemi ügyosztályát vezette. 1945-ben Franciaországba, majd Kanadába emigrált.

és a Történelmi Társulatban többször találkoztunk, jól ismert, tehát nyugodtan fordulhattam hozzá azzal a kérdéssel, hogy esetleg csatlakozhatnék-e hozzájuk. Hamar válaszolt, igen szívesen invitált, hogy jöjjenek, letelepedési helyük még nincs kijelölve, valamelyik felső-ausztriai vagy bajor fürdőhely lesz, a forgalomtól félreeső, nyugodt helyen. A magyar tudósoknak ebben a kérdésben ezentúl a bécsi Collegium Hungaricum fog minden felvilágosítást megadni. Baráth egyúttal egy magyar–német nyelven kiállított utazási igazolványt is csatolt leveléhez, amelyben igazolja, hogy én feleségemmel együtt poggyászzal a magyar tudósok gyűjtőállomására utazom, s felszólít minden magyar és német katonai és polgári hatóságot, hogy legyen segítségünkre. Ez a levél is megnyugtató érzéssel töltött el mindkettőnk. Azt gondoltam, hogy ha a határt átlépjük, Laci alakulata esetleg felbomlik, vagy a velük való tovább vándorlás bármilyen okból már nem volna célszerű, a magyar tudósok telepére mennénk. Ott biztosan találok kedves jó barátokat, s remélhető, hogy nem fogunk ott éhezni, és hazatérésünkig biztos helyen lehetünk. Amikor azután Ausztriában táborba kerültünk, és később hazajutottunk, hallottam, hogy a tudósok és művészek Bad Gastein fürdői kolóniájában igen kellemetlen volt az élet, az osztrákok nem sokat törődtek velük, a kolónián belül Kiss Ferenc, a Nemzeti Színház tagja⁸¹ vitte a szót, folytonos torzsalkodások, veszekedések tarkították életüket. Szóval, örülhetek, hogy nem kerültem oda, annál is inkább, mert a magyarországi változott politikai helyzetben ezek mint háborús uszítók stb. lettek itthon nyilvántartva, és sokkal nehezebb volt a magyar életbe való visszakapcsolódásuk, mint nekem.

Március második felében a hadi helyzet napról-napra romlott. Az oroszok már Komárom, Pápa, Szombathely alatt állottak, s tudtuk, hogy pár nap múlva már elérhetik a Rába vonalát. A beharangozott Rába-vonalat védő csapatoknak nyoma sem volt. A Szombathely mellett Pórládonyban,⁸² egy kastélyban elhelyezett Országos Erődítési Parancsnokság, Solymossy Ulászló altábornagy,⁸³ aki alá a mi dandárunk tartozott, már csak dodonai semmitmondó utasításokat adott ki, s bár Laci ismételt parancsot kért személyesen is arra, hogy mikor hagyhatjuk el állásainkat, csak azt a választ kapta, hogy itt már mindenkinek a német keleti arcvonal főparancsnoksága parancsol, s hogy a munkaalakulatok egy Pioniergruppe Süd⁸⁴ alá tartoznak, amely Burgenlandban, Oberpullendorfban (azelőtt Felsőpulya) található. Laci oda is elautózott, szívesen fogadták, s azt mondták neki, hogy visszavonulását maga rendelje el, amikor ezt jónak látja, vonuljon dandárjával Burgenlandba, a magyar–osztrák határon kiépített Ostwall-erődvonalt mögé, valamelyik községbe, mert a vonal kiépítésénél fogtak minket felhasználni. Ez legalább érthető parancs volt, s Laci most már megehetette az előkészületeket a hátravonuláshoz, amire előreláthatólag pár nap múlva sor kerül.

Most már a mi jövőnk sem volt kétséges. Laciékkel megyünk tovább. Lacinak – ezt mindnyájan elismertük – igen jó harcászati érzéke és helyzetmegítélése volt, s neki is érdeke, hogy családját és velük lévő ingóságait biztonságba hozza, ezért bízunk abban, hogy ügyesen fog kivezetni a várható kavargásból. Ebben nem is csalódtunk. Pedig a hadi helyzet egy munkásalakulat, tehát hadtápcsoport⁸⁵ szemszögéből nézve egészen különös volt. Rendszerint az ilyen alakulatok 50–60 km-rel a harcoló vonal mögött dolgoznak, és az első harcvonal hátrálásával összhangban ilyen távolságban az ellenségtől kezdik meg visszavonulásukat. Itt azonban, az első harcvonalnak napról-napra jobban látható felbomlása következtében az oroszok rohamosan haladtak előre. A hátráló harcvonal – ahogy a Rákóczi-korabeli harcjelentések igen találóan mondták –, „a hátán hozta az ellenséget”, s így könnyen megtörténhetik, hogy az úgynevezett „harc”-vonal, harc helyett egyszerűen már rajtunk is keresztülvisel nyugat felé, s mi, akiknek csak rozoga autók, fogatolt járművek és öreg, segédszolgálatos legénység áll rendelkezésére, már el sem tudunk indulni, és az oroszok fogságába esünk.

⁸¹ Kiss Ferenc (1893–1978) 1939-től a Színházművészeti Kamara elnöke volt, a nyilas uralom alatt pedig a Nemzeti Színház igazgatója. A Népbírósg háborús bűnösneként ítélte el.

⁸² Pórládony 1941-ben Tompaládony néven egyesült Berektompaházával.

⁸³ Vitéz stanogorai Solymossy (1934-ig Stanoilović) Ulászló (1897–1960) 1942 őszétől vezérőrnagy, az altábornagy rendfokozatot nem nyerte el. 1944. november 15-től volt országos erődítési parancsnok.

⁸⁴ A Pioniergruppe Süd a német Dél Hadseregcsoporth (Heeresgruppe Süd) műszaki parancsnokának alárendelt utász- és munkásalakulatok együttese volt.

⁸⁵ A munkásalakulat hadtápcsoportként való minősítése, mint fentebb (51. jegyzet) már utaltunk rá, az egykorú katonai terminológiában helytelen, felületes megnevezés.

Stemmer március 23-án adta ki az első utasításait a csomagolásra, 24-én kiküldte a parancsot a két ezrednek, hogyha az első orosz járőr közeledését megtudják, azonnal vonuljanak vissza, tekintet nélkül arra, hogy megérkezik-e a várt harcossal alakulat a Rába-vonal megszállására. Visszavonulási irány általában Sopron, Wr. Neustadt⁸⁶ és azután valahol vagy a Semmering vidékén, vagy a Duna völgyében keressenek összeköttetést velünk. 24-én mi is már komolyan csomagoltunk, és 25-én, virágvasárnap délután felraktuk poggyászsunkat a Laciékkal közösen nekünk kijelölt tehergépkocsira. Házínéni nagyon kedvesen ajánlotta, hogy hagyjuk nála holminkat, ő igyekszik mindent jól elrejtetni és megőrizni, de ezt nem fogadtuk el. Egyrészt tudtuk, hogy ha az orosz zaklatás megkezdődik, úgyis mindent elvisznek, másrészt most, hogy az egész ország orosz megszállás alá került, arra is kellett számítani, hogy itt is mindent bolsevizálnak, Magyarországot tagállamként magukba olvasztják, s ebben az esetben aligha térhetünk vissza. Ha pedig az Úristen úgy rendel, hogy sanyarú emigrációban legyünk kénytelenek sokáig vagy életünk végéig élni, akkor úgy sem marad más vagonunk, mint ami velünk van. A néni és Mari nagy könnyezéssel búcsúztak tőlünk, mi is meghatva köszöntük sok-sok jószágukat, és megfogadtuk, hogy ha hazatérünk, felkeressük őket. 25-én du. Laci szemlét tartott az utazásra kész, felpakolt teherautók, kocsik felett. Volt összesen, úgy emlékszem, kb. nyolc nagy teher- és hét-nyolc személygépkocsink, és kb. száz kétfogatú szekerünk. Ez soknak látszik, de a tisztai családok elég sok poggyászt hoztak magukkal, azután előre gondolva az egész, elég gazdag élelmiszerkészletünket, takarmányt stb., műszaki felszerelést, szerszámokat is magunkkal kellett vinnünk. Főleg Laciéknak és a gazdasági hivatalnak volt sok poggyásza, ők szekrényeket, drótmatracot stb. is vittek magukkal, és nagyon kellemetlen jelenetek játszódtak le később, amikor csomagok elhagyására került sor, és éppen Laci nem akart a magáéból semmit elhagyni.

26-án hajnali 5 órakor indultunk el Beledről. Laci néhány tiszttel és altiszttel még délutánig ott maradt abban a reményben, hogy hátha mégis jön egy harcossal alakulat, amelynek rendben átadhatja az erődített vonalat. Valóban az utolsó percben hagytuk el Beledet, mert előtte való nap délután már a falu utcáján pihent a Pápa városából menekült utolsó hivatal, a hadkiegészítő parancsnokság, és annak tisztjei beszéltek nekünk, hogy az oroszok már ebbe a városba is bevonultak. Az előrenyomulás most már minden irányban megállás nélkül folyt, és mindig szűkebb lett az a terület, Szombathely, Kőszeg és Sopron körül, ahol ezekben a napokban még szabadon mozogni lehetett.

A tiszték, családjaik és az egész legénység részint a személy- és tehergépkocsikon a poggyászra felkapaszkodva utazott velünk, vagy pedig a fogatolt járművekkel, azokat kísérve, gyakorlatban.

Első célunk Sopronszécsény volt. Az előreküldött szálláscsinálók megállapították, hogy ez a kis falu még üres, tehát odasiettünk. Csak egy utcából álló kis község a győr–soproni út mentén, alig pár kilométerre a határtól Cenk mellett. Ilus Irénével és két kis unokájával a poggyászos teherautó fedett sofőrülésén ment, én pedig tizedmagammal ugyane kocsin a poggyászok tetején rögtönzött ülőhelyen. Fagyos hidegben gurultunk ki Beledről, ebből a kellemes faluból. Olyan érzésünk volt, mint amikor az ember kénytelen otthagyni utolsó menedékét, jól épített, fedett házat, és védtelenül kilép szakadó viharban, jégesőben a szabad ég alá. Most kezdődött cigányéletünk és valódi hontalanságunk. De valahogy ezt a bizonytalanságot is valamilyen fatalizmussal, Isten akaratában való megnyugvással viseltük, s csak annak örültünk, hogy Ilusommal még mindig együtt vándorolhattunk tovább az ismeretlen jövő felé.⁸⁷

⁸⁶ Wiener Neustadt (Bécsújhely).

⁸⁷ Elsősorban terjedelmi okok, illetve a Magyarországról való távozás időpontjának cezúra jellege miatt itt kénytelenek vagyunk megszakítani az elbeszélés fonalát. A következő fejezetek a háború utolsó heteiben történt ausztriai menekülést, majd az Altaussee-ben végleges táborhelyre került, jogilag hadifogollyá vált, mégis viszonylag szabad életet élő, de sokat nélkülöző kis csoport hányattásairól, belső konfliktusairól, végül hazakerülésükről szólnak. (Mint a bevezetőben említettük, a tábori életet már részletes, naponkénti feljegyzések mutatják be.)

RÁTH ANDRÁS FELJEGYZÉSEI A 16. FELDERÍTŐOSZTÁLY 1944–1945 KÖZÖTTI MŰKÖDÉSÉRŐL

Ráth András 1917. május 28-án született Szegeden, hosszú lovas múlttal rendelkező családban. A mosonmagyaróvári Gazdászati Akadémián tanult, majd ennek elvégzése után, 1939. október 1. és 1941. szeptember 30. között töltötte tényleges katonai szolgálatát. 1940. május 1-jén fejezte be a tartalékos tiszti iskola második évfolyamát; a 18. gyalogdandár önálló huszárszázadának szakaszparancsnokaként vett részt az erdélyi bevonulásban.

A visszaemlékezés szerzőjét 1944. január közepén hívták be szolgálatra, és az újonnan létrehozott 16. felderítőosztály 16/2. lovasszázadába osztották be, mint a III. lovasszakasz parancsnokát. Visszaemlékezését 1992-ben írta, az 1944. március és 1945. január közötti időszakot öleli fel. A szerző kezdetektől részt vett a harcokban, egészen 1945. januári, Szádalmás mellett bekövetkezett fogságba eséséig. 1944. július 25-én felterjesztették a Német Vaskereszt II. osztályára, július 27-én Kormányzói Dicsérő Elismerésre, vagyis Magyar Koronás Bronz Érdeméremre. December 12-én Dicsérő Elismerés hadiszalagon, kardokkal kitüntetését kapott.¹ Hadnagyi kinevezéséről az 1944. december 15-i osztályparancs tudósít, július 1-jei határidővel léptették elő.²

A felsőzsolcai fogolytáborból 1945. április 8-án szökött meg. A demokratikus magyar honvédségben 1945. április 20. és június 20. között Makón, az 56. kiegészítő parancsnokságon, majd 562. bevonulási központnál szolgált. Mint osztályidegent, 1957-ben lefokozták. 1994. január 21-én halt meg.³

A visszaemlékezés a felderítőosztály, illetve főleg a huszárszázad szervezete és alkalmazásának ismertetése mellett számos adatot tartalmaz a kor jelentősebb eseményeivel (német megszállás, nyilas hatalomátvétel) kapcsolatban, illetve kiválóan jellemzi mind a fronton szolgálók, mind a hátszág lelkiállapotát, hangulatát.

A szerző visszaemlékezésében pontos dátumokat csak elvétve említ, ugyanakkor a leírt események időpontja és helyszíne a legtöbb esetben visszakövetkeztethető az osztály napiparancsaiban található adatokból. Visszaemlékezésének megírása mellett Ráth hadnagy alapos kutatást végzett az osztály iratanyagában; kivonatokat készített a napiparancsokból, a veszteség- és a kitüntetési listákat is összeállította, illetve rögzítette a III. huszárszakasz csaknem teljes névsorát.

Ráth András és a felderítőosztály tisztje, Kováts Tibor kisebb terjedelmű visszaemlékezéseinek, illetve az osztály nagyobb részben fennmaradt iratanyagának köszönhetően, viszonylag pontos kép alkotható a 16. felderítőosztály tevékenységéről és működéséről, az utolsó két háborús hónap kivételével. Jelen tanulmányban a visszaemlékezésnek csak a 16. felderítőosztályra vonatkozó részeit közöltem, a mai helyesírásnak megfelelően átírva.

A felderítőosztályok a magyar királyi Honvédség 1943. évi átszervezésekor jelentek meg a hadrendben, a háromezredes gyaloghadosztályok közvetlen alosztályaként. A 16. felderítőosztály a debreceni VI. hadtest alárendeltségébe tartozó szolnoki 16. gyaloghadosztály kötelékében került felállításra. Az elméletben 760 fős osztályokat kerékpá-

¹ Kitüntetési javaslatok, illetve a 16. felderítőosztály 24. számú napiparancsa (1945. február 14.) Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) II/1680.

² A 16. felderítőosztály 100. számú napiparancsa (1944. december 15.) HL II/1680.

³ *Bene János – Szabó Péter: A magyar királyi honvéd huszár tisztikar 1938–1945.* Győr, 2006. 575. o.

ros- és lovasszázad, aknavető-, távbeszélő-, árkász-, nehéz páncéltörőágyús- és páncélgépkocsi-szakasz alkotta.⁴ A harcászati felderítőosztályok teljesen új elemként jelentek meg a magyar hadszervezetben, azokat német mintára hozták létre, bár a német osztályok főként páncélgépkocsikat alkalmaztak. A 16. felderítőosztályt a magyar királyi 14. „Vak Bottyán” kerékpáros-zászlóaljából és a 17. önálló huszárszázadból hozták létre és „olyan gyorsan mozgó alakulat volt, amely közvetlenül a hadosztályparancsnokságnak volt alárendelve és mind terepen, mind úton alkalmazható, bevethető volt. Támadásban, az első vonalban, állásharcban általában tartalékban, visszavonulásban utóvédként került bevetésre.”⁵

Az osztály zöme Debrecenben, a kerékpáros század Hajdúböszörményben települt, a legénység legnagyobb részét alföldi magyarok, kisebb részben ruszin és román nemzeti-ségűek alkották.

Az 1. hadsereg, így a hadosztály mozgósítására is 1944. január 6-án került sor, a magyar vezetés ekkor döntött arról, hogy a Kárpátok védelmére kiküldi Náday István vezérezredes⁶ parancsnoksága alatt az 1. hadsereget, amelynek offenzív alkalmazásával ekkor még nem számoltak.⁷

A 16. felderítőosztály az 1. hadsereg alakulataival március 9.-10. között vonult fel Királyháza–Gödényháza térségébe; a Tatár-hágó–Uzsoki-hágó közötti terepszakaszon vonult fel. Az osztályparancsnoki utasítások március 12-éig Debrecen keltezéssel, utána tábori postaszám alatt jelentek meg, számozásuk is újra 1-től indult. Az első parancs többek közt felszólítja a katonákat a „ruszin és zsidó lakossággal való emberséges és jóindulatú bánásmódra”,⁸ illetve intézkedik a katonák „tétlenségének” megakadályozásáról.

A hadsereg felvonulása alatt zajlott le az ország német megszállása, ez azonban nem okozott jelentős fennakadást a mozgósításban és a kivonulásnál. A német vezetés végül úgy döntött, hogy nem fegyverzi le a Magyar Királyi Honvédséget, hanem német parancsnokság alatt alkalmazza a Szovjetunió ellen.⁹

A magyar vezetés nem számolt a hadsereg Kárpátokon kívüli alkalmazásával.¹⁰ Az erre irányuló német kérések elleni tiltakozásként Náday vezérezredes lemondott, helyét április 1-jétől Lakatos Géza vezérezredes¹¹ vette át. A magyar erők offenzív alkalmazását az is indokolta, hogy a Dnyesztertől délre hadműveleti rés keletkezett a visszavonuló német Észak-Ukrajna és Dél-Ukrajna Hadseregcsoport között, ennek kitöltését pedig az 1. hadsereggel tervezték.

⁴ Szabó Péter – Számvéber Norbert: A keleti hadszíntér és Magyarország 1943–1945. Debrecen, 2008. 253. o., illetve dr. Kováts Tibor: Előszó a m. kir. 16. felderítőosztály történetéhez 1996. HL Tanulmánygyűjtemény 3. d. (a továbbiakban: Kováts) 339. 1. o.

⁵ Kováts uo.

⁶ Náday István (1888–1954) vezérezredes, a magyar 1. hadsereg parancsnoka 1942. augusztus 1. és március 31. között. Ismert volt angolbarátságáról, a németek ezért követelték távozását. 1944. szeptember 22-én Olaszországba repült, hogy tárgyaljon az angolszász szövetségeseikkel Magyarországon való kiválásáról, de küldetése nem járt sikerrel. Borbándi Gyula: Magyar politikai pályaképek 1938–1948. Budapest, 1997. (A továbbiakban: Borbándi) 314–315. o.

⁷ György Sándor: A magyar királyi 16. honvéd felderítőosztály harcai az 1. hadsereg kötelékében 1944–1945. (A továbbiakban: György) MA Szakdolgozat. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2012. 23. o.

⁸ A 16. felderítőosztály 1. sz. napiparancsa (1944. március 12.) HL II/1680.

⁹ György 21–22. o.

¹⁰ A magyar vezetés az első világháborús tapasztalatok alapján bízott abban, hogy a Vörös Hadsereg nem kísérel meg a Kárpátok áttörését a nagy véráldozatok miatt. A politikai vezetés elképzeléseiről bővebben lásd: Kállay Miklós: Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944. Budapest, 1991.

¹¹ Lakatos Géza vezérezredes (1890–1967) 1941. augusztustól a kassai VIII. hadtest, 1943. május 15-től a megszálló csapatok, augusztus 1-jétől az újjászervezett magyar 2. hadsereg parancsnoka. Az 1. hadsereg parancsnokságát 1944. április 1. és május 31. között látta el. Augusztus 29-étől miniszterelnök, nagy szerepe volt az október 16-ára tervezett kiugrásban, azonban ez megoldhatatlan feladatok elé állította a politikusként tapasztalatlan tábormokot. A nyilasok letartóztatták, később a kommunisták internálták. Borbándi 269–271. o.

A korlátozott célú támadás végül 1944. április 17-én indult meg Ottynia–Obertyn–Delatyn–Kolomea irányába. A támadó erők a magyar 16. és 24. hadosztályból, 2. páncéloshadosztályból, 1. és 2. hegyidandárból, 63. határvédelmi portyázóosztályból, 66. határvadászcsoporthoz illetve az addig megszálló feladatokat ellátó VII. hadtest 18., 19. és 201. könnyűhadosztályából, valamint a német XI. hadtestből (68. és 367. gyalog-, 101. vadászhadosztály) álltak. A 70-80 kilométeres arcvonalon kibontakozott támadás célját elérte; a magyar és német erők végül április 30-tól mentek át védelembe.¹² Május folyamán a magyar és német erők igyekeztek megfelelő védelmi vonalakat kiépíteni a Kárpátok gyűrűje előtt, azonban ezt az utánpótlási nehézségek komolyan hátráltatták; több szakaszon a terep sem kedvezett a védelemnek, de a német hadvezetés merevsége miatt „indokolatlan” visszavonulás szóba sem kerülhetett. A magyar arcvonalszakaszon július második feléig viszonylagos nyugalom volt, folyt a védelmi állások kiépítése.¹³

A Vörös Hadsereg támadása végül július 22-én¹⁴ érte el a magyar erőket; azok védelmi rendszere hamarosan felbomlott, megkezdődött a háború végéig tartó visszavonulás. Augusztus 23-án Románia frontváltást hajtott végre, a Vörös Hadsereg csapatainak így lehetősége volt a Kárpátok védelmi vonalainak megkerülésére. A magyar 1. hadsereg augusztus 24-25-én vonult vissza a Szent László-állásba, egy hónappal később pedig az Árpád-vonalra.¹⁵ A harcok augusztus 24-től már Erdély területén folytak, szeptember 7-től kezdődött meg a Székelyföld katonai kiürítése; a magyar 2. és 3. hadsereg erői képtelenek voltak feltartóztatni a támadó szovjet és román csapatokat. A szovjet erők 1944. október 6-án indították meg támadásukat, amelynek célja az Erdélyben és Kárpátalján védekező magyar és német erők hadműveleti bekerítése volt.¹⁶ A támadók október közepére több helyen hídfőket létesítettek a Tiszán, de a hadműveleti bekerítés nem sikerült, a német és magyar erők Nyíregyháza–Debrecen irányú támadása következtében; a 16. felderítőosztályt, mint gyorsan mozgó alakulatot október 26–27-én Királytelek (ma Nyírtelek) mellett vetették be, sikerrel.¹⁷ A szovjet offenzíva ideiglenes megállításával lehetővé vált a Tiszától keletre települt erők visszavonása a folyó mögé.

Az 1. hadsereg ezek után Észak-Magyarország, majd Szlovákia területén harcolt; a körülmények egyre romlottak, mind az ellátást, utánpótlást, mind pedig a morális harcértéket tekintve. A katonák harci szellemét nagyban rontotta az 1944. október 16-án bekövetkezett nyilas hatalomátvétel, illetve az új vezetés sok, értelmetlennek tűnő intézkedése, valamint a német csapatok lekezelő és sok esetben bajtársiatlan viselkedése. A magyar 1. hadsereg parancsnokságát végül 1945. január 18-án vonták ki újjászervezésre és feltöltésre, a 16. és 24. hadosztály azonban végig az első vonalban maradt. A 16. felderítőosztály ezen időszakban Rozsnyó és Dobsina, majd Besztercebánya és Breznóbánya térségében állomásozott.¹⁸

¹² György 25–30. o.

¹³ Hunyadi- és Szent László-állás: előbbi az Északkeleti-Kárpátok hágoit lezáró erődítések legkülső vonala, megerősített támpontokból, völgyzárakból, illetve fa-föld és betonerődökből állt. A Szent László-állás az Árpád-vonal (lásd később) előretolt állásaként az akkori országhatáron húzódott és lezárta a Keleti-Beszkidék, illetve a Máramarosi-havasok hágoit. *Sipos Péter – Ravasz István* (szerk.): Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–Zs. II. kiadás. Budapest, 1996. (a továbbiakban: *Lexikon*) 182. és 399. o.

¹⁴ A Ivv–sandomierzi szovjet offenzíva július 13-án indult meg a magyar arcvonalszakasztól északra, az 1. hadsereg vonalait annak balszárnya érintette. *Ravasz István: Magyarország és a Magyar Királyi Honvédség a XX. századi világháborúban 1914–1945.* Debrecen, 2003. (a továbbiakban: *Ravasz*) 131–132. o.

¹⁵ György 55. o.

¹⁶ *Ravasz* 168–169. o.

¹⁷ *Dr. Kovács Tibor: A királytelkei csata.* HL II/1680 1–2. o.

¹⁸ György 67–79. o.

A felderítőosztály iratanyaga, bár nagy részben megmaradt, az 1945. évre kevés, az osztályra vonatkozó adatot tartalmaz. A napiparancsokban elsősorban az új államvezetés intézkedései, tervezetei, illetve propagandája olvasható; a hangzatos szövegeknek azonban teljes mértékben ellentmondanak a visszaemlékezések, illetve a magyar katonák elhanyagolt külsejével, fásultságával, „katonához nem méltó” viselkedésével foglalkozó utasítások, észrevételek. A felderítőosztály utolsó napiparancsát 1945. március 13-án adták ki, az osztály akkor a törzs mellett csak egy nehézfégyverszázból, távbeszélő- és árkászszakaszból állt; alegységei, feltehetően, beolvadtak a hadosztály többi alakulatába és folytatta visszavonulását.¹⁹ A 16. gyaloghadosztály végül 1945. május 4-én kapitulált a teplicei kastélyban.²⁰ A felderítőosztályt, mint kiképző alakulatot a Dunántúlra, később osztrák területre vezényelték, ahol május első hetében esett szovjet fogságba.²¹

¹⁹ György 80–85. o.

²⁰ *Údovecz György*: Königrätztól Litomelg – A császári és királyi 68. jászkun és a magyar királyi 10. Bethlen Gábor gyalogezred története Budapest, 2007. (a továbbiakban: *Údovecz*) 57. o.

²¹ *Bene – Szabó* 112. o.

EMLÉKEK A II. VILÁGHÁBORÚBÓL²²

1944. január közepén már javában folyt a főszerelés, a legénység és a lovak szétosztása, a felszerelés kiadása és az első összeszoktató lovardák²³ megkezdése. Ez utóbbi mindjárt az első napokban igen rosszul végződött számomra, mert egy rajparancsnoknak kijelölt kiváló fiatal tizedesem olyan szerencsétlenül bukott a lovával, hogy egyik lábának nyílt törésével kellett kórházba szállítani. Amikor induláskor utolszor látogattam meg, sírva búcsúzott tőlem, nagyon bántotta, hogy nem jöhetett ki velünk. Rövidesen összeállt a század, amelynek parancsnoki állományának következő volt a névsora.²⁴

Századparancsnok: Györy Mihály ht. alezredes²⁵

Arcvonalmögötti tiszt:²⁶ Kaszanyitszky Andor tart. hadnagy²⁷

Állatorvos: J. Kovács Dezső, tart. állatorvos zászlós²⁸

Szolgálatvezető: Tikos Márton főtörzsőrmester

Patkolómester: Patkós János főtörzsőrmester

I. szakasziparancsnok: Magas László tart. zászlós²⁹

II. szakasziparancsnok: dr. Neubauer Pál tart. zászlós³⁰

III. szakasziparancsnok: Ráth András tart. zászlós

IV. nehézfegyver-szakasziparancsnok: Szathmáry Ferenc zászlós³¹

Az osztály és a huszárszázad elkészült, a hadosztály is elérte a menetkész állapotot, ezért aztán az utolsó szemlére összegyülekezünk a régi repülőtéren és eldefilíroztunk³² vitéz kisbarnaki Farkas Ferenc altábornagy,³³ hadtestparancsnok előtt.

Eddig velem lakott az Arany Bika Szállóban ifjú feleségem is, de miután tudtam, hogy a szemle után azonnal waggonfrozás [sic!] következik [...] a másnap reggeli vonattal gyorsan hazaküldtem, a búcsúzás fájdalmait megelőzendő.

A waggonírozás minden különösebb nehézség nélkül bonyolódott le. Ha rátermettek a rajparancsnokok, akkor abban nem lehet hiba. Rövidesen megindult a szerelvény, irány Királyháza. Utunk zavartalan volt, de egyszer valami ok miatt megállt a nyílt pályán. Szerencsénkre ott, ahol egy hatalmas uradalmi lucernatábla terült el, fölboglyázott szénával. Még egyet sem gondolhattunk, a vasúti kocsi ajtaja kinyílt, és mint a hangyák, szétrajzottak a huszárok, felszerelve pokrócok-

²² HL II/1680.

²³ Alakzatban végrehajtott lovas menetek.

²⁴ A visszaemlékezésben szereplő tisztekkel kapcsolatos adatok forrása György 112–115. o. a felderítőosztály napiparancsai és *Udovecz* György kutatásai alapján, kiegészítve a *Bene – Szabó* adataival.

²⁵ Györy Mihály (1899, Iklódy Ida) hivatásos alezredes, a huszárszakasz, majd 1944. december 20-ától a felderítőosztály parancsnoka. 1945. áprilisában megtagadta a fiatal leventék bevetésére kapott parancsot, ezért hadbírószág elé állították. Végül május 12-én esett szovjet fogságba. 1954-ben halt meg, üzemi balesetben. *Bene – Szabó* 111–112. o.

²⁶ Századparancsnok-helyettes; az ellátás és a hírszerzési feladatok is hatáskörébe tartoztak.

²⁷ Kaszanyitszky Andor (1907, Váradi Szabó Irén) tartalékos hadnagy, a felderítőosztály arcvonalmögötti tisztje.

²⁸ J. Kovács Dezső tartalékos állatorvos zászlós, 1944. június 30.–augusztus 30. között vezető állatorvos, utána az osztálytörzshöz vezényelték, 1945. február 12-én kórházba utalták.

²⁹ Magas László (1919, Gerley Margit) tartalékos zászlós, az I. lovasszakasz parancsnoka, háromszor sebesült. Utolsó sebesülése (1944. október 27.) után a 24. Lőkiképző és Felszerelő Központ szakasziparancsnokaként szolgált, 1945. május 5-én amerikai fogságba esett, ahonnan az év novemberében szabadult. 2002-ben halt meg. *Bene – Szabó* 509. o.

³⁰ Dr. Neubauer Pál (1912, Mayer Blanka) tartalékos zászlós, a II. lovasszakasz parancsnoka, hadifogságba esett: 1944. július 25-én, Kamiennánál.

³¹ Szathmáry Ferenc (1920, Molnár Julianna) tartalékos zászlós, a IV. lovasszakasz parancsnoka, megsebesült: 1944. október 27-én, Királyteleknél. 1945. május 2-án esett amerikai fogságba, 1958-ban, mint osztályidegenny lefokozták. 1993-ban hunyt el. *Bene – Szabó* 610. o.

³² Díszmenetben elvonultunk.

³³ Kisbarnaki Farkas Ferenc (1892—1980) altábornagy, 1943. augusztus 21-étől a VI. hadtest parancsnoka, 1944. október 14-ig. A nyilas hatalomátvétel után a kiürítést és a kitelepítéseket irányította 1945. január 8-ig. A háború után Nyugat-Németországban telepedett le, ott is halt meg. *Borbándi* 129–131. o.

kal, sátorlapokkal, hogy minél több szénát szerezhessenek lovaiknak. Mert bármi történjék, bármire nyíljék lehetőség, az igazi huszár első gondolata mindig a lova jólétével kerül összefüggésbe.

Megérkezve Királyháza vasútállomásra, a kirakodás itt is nagyobb baj nélkül megtörtént, noha itt az ehhez szükséges segédeszközök távolról sem álltak olyan gazdagsággal rendelkezésre, mint Debrecenben.

A vasútállomásról aztán hasig érő hóba mentünk gyalogmenetben első állomáshelyünkre, Nagytarnára, ahol napokig szoktattuk huszárainkat lovaikhoz és mindkettejüket a havas, hegyes, sziklás terephez. Egyik sem volt könnyű feladat, hiszen a rossz lovaglás okoz sántaságot, nyereg-törést és egyéb menet képtelenséget előidéző bajt. Azután itt kellett megkezdenünk lovaink télire történő átvásalását is.

De ugyanitt értük meg azt a tragikus március 19-i napot, amikor a németek aljas fondorlattal hajtották végre Hazánk megszállását.³⁴ Szerencséje volt minden németnek, hogy aznap nem vetődött a faluba, mert nem sok öröme tellett volna a Szathmáry Ferivel való találkozásában.

Innen ugyancsak gyalogmenetben, 40 db előfogat igénybevételével mentünk át Alsószinevrre, ahol a külső körülmények gyakorlatilag nem változtak, de itt jobb szállást sikerült kapnom.

Eleddig nagyon békés hangulatban leledzettünk, de végül is megindultunk, még mindig hasig érő hóban Husztnak és onnan föl a Nagyvág völgyében, Toronyára. Nem volt könnyű az út, de vidáman vettük az első akadályokat.

Toronyán jó néhány napig pihenőt tartottunk. A III. szakaszt viszont fölrendelték az ezeréves határra, hogy ott védelmi géppuskafészeket, bunkereket építsünk.³⁵ Igyekezünk, mert az első bunkerek képeztek egyúttal a saját szálláshelyünket is, mert csak úgy a havon éjszakázni nem lett volna kellemes. Arra már nem emlékszem, hogy hány és milyen erősségű géppuskafészeket és bunkert építettünk, de az eset már csak azért is emlékeztetéssé marad részemre, mert életemben először is utoljára volt siléc a lábamon.

Ennek a munkának is vége szakadt, a kapott parancs alapján levonultunk Toronyára, hogy meginduljunk Galicia felé, keresztül a nevezetes hágón. A túldoldal első kis falucskájában már minden lakható lehetőséget elfoglalt egy hegyvidász század, így Wyskow-Paczykowban számunkra nem maradt más hátra, mint megismerkedni a szabadszállás örömeivel, a Kárpát-hegység északi lábánál, méteres hóban.

Jómagam nem estem kétségben, mert velem volt apám első világháborús remek hálózásákja, Csorba Benő legényem pedig beburkolózott minden pokrócunkba és jól összebújva aludtunk el, már csak a fáradtságtól is. Reggel aztán azt vettük észre, hogy hó alatt vagyunk mind a ketten s fölöttünk a megfagyott lehetünkötől egy jégréteg keletkezett, ami szigetelésként szerepelt a hideg ellen.

Most következnek, hogy meghatározom, innen merre is mentünk tovább és ott mi minden történt velünk. Sajnos, mint előljáróban is említettem, az útirányról teljesen megfeledeztem, a kronológiáról is, így csak abban a sorrendben tudom nagyjából az eseményeket felsorolni, ahogy eszembe jutnak. Első harcálláspontunkra azonban határozottan emlékszem, mert valamennyien ott estünk át a tűzkeresztségen.³⁶ Ez a község pedig Rosulna volt. Szép kis falu, amely a magyar és az orosz seregek között feküdt, gyakorlatilag tehát a senki földjén tartózkodtunk, de megérkezésünk

³⁴ Magyarország, egész pontosan Budapest, Debrecen és a Dunántúl megszállására ekkor került sor a Margarethe I. hadművelet keretében. A magyar és német erők között jelentős összetűzésre nem került sor, a honvédelmi alakulatok közül csak a VI. és IX. hadtest rendelt el mozgósítást, de ellenintézkedéseket itt sem fogantatosítottak, a megszállás után németbarát kormány kinevezésére került sor, de Horthy Miklós kormányzó egyelőre megmaradt tisztségében. A témával kapcsolatban bővebben lásd: Vattay Antal naplója 1944–1945. S. a. r. *Vígh Károly*: Budapest, 1990. és *Horthy Miklós*: Emlékirataim. Buenos Aires, 1952.

³⁵ Jelen esetben az Árpád-vonal erősítéseiről ír a szerző. A Kárpátok hágóit lezáró magyar államerősítés kiépítése 1939–1940-tól kezdődött meg. Beton és fa-föld erődök, út- és műszaki zárok alkották. A kor erődítményeivel ellentétben mozgó védelemre épült és kiválóan alkalmazkodott a terepadottságokhoz. A Tisza völgyében Körösmező–Tiszaborkút–Rahó, a Tarac völgyében Királymező–Tisza folyó között, illetve a Huszt–Ökörmező, valamint a Munkács–Volóc–Fenyvesvölgy terepszakaszokon létesültek völgyzárak. Lexikon 28. o. Lásd: *Szabó József János*: Az Árpád-vonal – A Magyar Királyi Honvédség védelmi rendszere a Keleti-Kárpátokban 1940–1944. Budapest, 2002.

³⁶ Az április 17-én indult támadás előtti napon a felderítőosztály már végzett harctevékenységet és szenvedett veszteségeket is. *György* 97. o.

pillanatában, abszolút biztonságban. Lenyergelés, elszállásolás, ebéd, ez volt a század nagy részének programja, kivéve a II. szakaszét. Az ugyanis azt a feladatot kapta, hogy lovagoljon meghatározott menetvonalon Lahowcze irányába, és derítse fel, vannak-e ott már oroszok, és ha igen, milyen erővel. Erre a területre nézve térképünk nem lévén, az útvonal jellegzetes pontjairól dr. Neubauer Pali szakaszparancsnok vázlatot készített.

A hivatalos térkép arról tanúskodott, hogy Rosulnát elhagyva egy erdősegen kell keresztülmenni, majd azon túlhaladva egy fennsíkra ér a szakasz – amely teljesen fátlan legelő – majd következnek a Bystricza folyó és azon túl Lahowcze község. Figyelemre méltó jelzés volt a kb. 10–15 km távolságú út középtáján, a fennsíkon, közvetlenül az út mellett álló, egy szent kis szobrát magába foglaló kőépítmény. A hivatalos feltételezés szerint – hiszen ezért szállásoltunk be oly nyugodtan Rosulnába is – az volt, hogy Lahowczében még nem lehetnek oroszok.

Pali tehát éppen csak megabarkoltatta a lovait és már indult is a sajátmaga által készített vázlat szerinti útvonalon, felderítői szolgálatát teljesíteni. A visszamaradó rész nekilátott a ló- és szerelvényápoláshoz, nyugodtan megebédeltünk, illetve tettük volna, ha közben valami váratlan esemény közbe nem jön. Az iskola egyik termében rendezték be a tisztii étkezdét, ahol a tisztilegények felszolgálták csajkában a legénységi menüszit. Persze amíg ez bekövetkezhetett, beletelt több mint egy óra is, hiszen a beszállásolás és az ezzel kapcsolatos többi teendő nem történik egyik pillanatról a másikra. Alig ülünk neki tehát, hogy jó étvággal megegyük a babgulyást, amikor hatalmas és fájdalmas üvöltéssel halljuk közeledni egy vágató huszár hangját: „*Hol az alezredes úr? Oda a zászlós úr meg az egész szakasz!*”

Igen, azt elfelejtettem mondani, hogy még ebéd előtt igen erős morajlást hallottunk távolról, és még sajnálkoztunk is azokon, akiket az ágyúzás és következményei érintenek, amint tehát a csapzott, véres arcú huszár kétségbeesetten megérkezett, rögtön sejtettük, hogy az általunk hajlott morajlás, az bizony Pali útjával volt összefüggésben.

A magából szinte teljesen kikelt huszárból alig tudtunk annyit kivenni, hogy váratlanul a folyóhoz értek és a túloldalról egy hatalmas tűzrajtaütést kaptak, ami ellen természetesen védekezni nem tudtak.

Megfújták a riadó jelet, néhány perc és együtt lóháton a század. Most már térkép alapján megindultunk a kijelölt útvonalon, de nem kellett előrehaladnunk mindössze 5-6 km-t, amikor már találkoztunk a gyalog, több huszárral érkező Neubauer Palival. Ekkor aztán szabatos előadásban megtudhattuk, mi is történt.

Pali, elhagyva az erdőt, nyugodtan haladt előre a csupasz fennsíkon, várva, hogy elérje a kőszobrot. Az azonban nem jött, ehelyett azonban váratlanul, a szokásos S kanyarral, a magas fennsíkról levezetett az út a folyóhoz, és ők ott állnak szemben a túloldali folyóval. Ott orosz katonákat nem láttak, de jelenlétüket néhány perc múlva érzékelhették aknavető, gránátvető, géppuska, géppisztoly stb. fegyverek összehangolt találatá révén. Az út két oldalán, a hó még mindig jó 1 m magasságú volt, ez volt a szerencsájuk. A huszárok egy része akarva-akaratlanul – köztük volt Pali is – megvált lovától, hiszen a lövöldözés megőrjíti a lovakat, más részük viszont, amilyen gyorsan csak lehetett, vad vágatában hagyta el a terepet és igyekezett magát a hamar elért erdőben elrejtetni. Aki viszont gyalog maradt, az a magas hó alatt kúszva igyekezett magát kivonni a tűz hatása alól, tehát tűzárnyékba kerülni.

A lényeg az, hogy a szakasznak óriási szerencséje volt, hogy az oroszok olyan rosszul használták fegyvereiket, mert olyan kiszolgáltatott helyzetbe kerültek tulajdonképpen, hogy akár teljes egészében megsemmisülhettek volna.

Az biztos, hogy az oroszok a szomszédságunkban vannak, egyáltalán nem érezhetjük magunkat Rosulnán biztonságban. Éppen ezért másnap a II. szakasz – amely csak jelentéktelen veszteséget szenvedett – otthon, pihenőben maradt, a másik három viszont elkülönített feladatot kapott. Ennek megfelelően az I. szakasz Chmielowsky község, a IV. szakasz Kosmacz felderítésére indult, míg a III. szakasznak most már tisztázni kellett, mivel is számolhatunk a valóságban Lahowczén. Emlékezetem szerint az I. szakasz anélkül járta be a kijelölt terepet, hogy ellenséges egységekkel találkozott volna, míg a IV. szakasz Kosmacz községben váratlan partizán támadást (sic!) kapott. A meglepetés szétugrasztotta ugyan a huszárokat, de azok egész rövid idő alatt egy olyan helyen gyülekeztek, ahol tűzharchoz lóról szállhattak és nekiláttak a falu átfésülésének. Bármely gyors

sasággal is történt azonban mindez, az a néhány partizán, aki orvul adta le lövéseit, a környező erdőben pillanatok alatt nyomtalanul eltűnt. Egy eredmény azért született. Az egyik ház szobájának sarkában nagy halom szalma terült el és az észrevehetően hullámzott föl és le. Pillanatok alatt szét-hányták a szalmakupacot és ott találtak fekvő egy 16-17 éves gyereket, aki nem is tagadta, hogy a partizánok közé tartozik, sőt még a mellén egy lövés helyét is megmutatta, hogy a németek őt már egyszer elfogták és „ki is végezték”. A fiút behozták a századhoz, összeült a „hadbíróság” és meghozta a döntését, hogy mint orvlövész, azonnal ki kell végezni. Nagy kérdés volt azonban az, hogy kik és hogyan hajtsák végre. Előbb önként jelentkezésre szólítottak fel 6 huszárt, kivégzőosztagnak, majd amikor erre vállalkozó egy sem jelentkezett, sorshúzás útján két huszár jelöltetett ki az ítélet végrehajtására. A parancs úgy szólt, hogy vigyék be az erdőbe és ott intézzék el a fiút. A kijelölt két huszár „nem vágott jó képet” a dologhoz, de betöltötte karabélyát és hátulról kísérve az orvlövészt, megindultak az erdőnek. Később hallatszott is két puskalövés, de 100%-os biztonsággal megmerek rá esküdni, hogy a „fiú ma is él, ha meg nem halt”!³⁷

De mi történt közben a III. szakasszal? Nos, mi könnyű helyzetben voltunk, hiszen az előtte napi eseményekből a szükséges tanulságokat levonhattuk. Éppen ezért szakaszomat az erdő két szélére szétosztva, a fák között, tehát nem együtt tartva, az országúton vezettem mindaddig, amíg el nem értük a kopasz fennsíkot. Ott lóról szálltunk, a lovakat beköplizva³⁸ hátrébb küldtem, 2 rajt jobbra és balra egy-egy horhosban a falu irányába küldtem felderíteni, egy raj pedig velem maradt tartalékban, az erdőszélen. A két raj köteles volt a horhosban rejtve annyira előrehaladni, hogy a folyót elérve, és ott megbújva eszközöljön megfigyelést a faluban láthatókról, majd meghatározott időre, parancs nélkül vonuljon vissza. A visszamaradó rajból pedig felmászattam Balázs Dani³⁹ huszárt⁴⁰ a távcsöveimmel a legmagasabb, de rejtett fa tetejére, azzal, hogy lesse a fennsíkot és a két felderítő raj útját amikor és amíg láthatja őket. Ez a megoldás kétszeresen eredményes lett.

A Lahowcze felé vezető országút két oldala tele volt kilőtt német és orosz gépkocsikkal, páncélosokkal, stb. Látja ám Balázs Dani, hogy egy férfi civilben, mit sem sejtve ballag Lahowcze felől mifelénk és közben be-benéz egy-egy kilőtt járműbe, és ha van abban olyan tárgy, amire neki szüksége van, ki is veszi.

A tartalék huszárokat jól elrejtettem, kettőt viszont készenléte állítottam, hogy ez elérkező pillanatban kapják le emberünket. Az akció, sokkal sikeresebben végződött, mint elképzeltem. Amikor két huszárom elkapta az egyik gépkocsiba mélyen behajló és mit sem sejtő férfit, én addig olyan elképedt és rémült arcot még nem láttam. Odahozták hozzám, és egy ruszin huszárom segítségével megkezdték kihallgatását. Azt vallotta, hogy gyűlöli a kommunistákat, mert lévén lengyel kulák, mindenéből kifosztották, megverték stb. Egyben figyelmeztetett arra is, hogy hallotta, készülnek a faluból kivonulni.

Miközben folyt a kihallgatás, ismét leszól Balázs Dani a fa tetejéről, hogy a falu felől egy kb. 25–30 főből álló orosz raj [a létszám alapján ez valójában szakasz lehetett – Gy. S.] jelent meg a fennsíkban, úgy haladva, hogy látszik, be akarják keríteni a baloldalra küldött járőrünket. Rögtön fegyverbe szólítottam a tartalékot, magamhoz vettem a golyószórót és legnagyobb meglepetésemre könyörögni kezdett az elfogott civilem, hogy velem jöhessen – még fegyvert is kért – hogy bosszút álljon az oroszokon.

³⁷ A magyar erők és a különböző nemzetiségű és eltérő nézeteket valló, sokszor egymással is harcban álló partizáncsoportok – a moszkoviták kivételével – általában jó viszonyban álltak egymással. Lásd: *Ravasz* 132–134. o.

³⁸ Négyesével egymáshoz kötve.

³⁹ Balázs Dániel honvéd (1917, Erdős Rozália), 1944. november 9-én Vattánál hadifogságba esett. HL II/1680.

⁴⁰ A kormányzó 1944. szeptember 28-án kelt parancsa értelmében: „az 1944. júniustól szeptemberig tartó oroszországi súlyos harcokban különösen kitűnt I. lovashadosztály alakulatai kiemelkedő helytállásának elismeréseként a jövőben a lovas hadosztály, illetve a honvédség összes lovas alakulatai, szervei és rendfokozat nélküli egyénei megnevezésükben a huszár elnevezést használják, és ennek megfelelően az eddigi csapatnem elnevezés lovasságról huszárságra változik”. A huszár elnevezést nem hivatalosan a parancs kiadása előtt is használták, részben a csapatnem elit státuszának hangsúlyozása miatt; erről többek között a 16. felderítőosztály napiparancsai is tanúskodnak. A 16. felderítőosztály 95. sz. napiparancsa (1944. október 16.) HL II/1680.

Mi aztán utánaeredtünk a járőrnek, meg is találtuk őket a horhos figyelőállásban, ők azonban a közeledő oroszokat nem láthatták. Ha tehát nem érkezünk oda, kelepcebe estek volna. A golyószórót elhelyezve vártuk, hogy lőtávolságra kerüljenek az oroszok, akik azt hitték, hogy csak a járőrrel állnak szemben és azokat ők meg is lephetik. Mekkora volt azonban megdöbbenésük, amikor megnyitottam rájuk a tüzet és ők eszeveszetten futottak vissza a falu felé, de becsülettükre legyen mondva, sebesülteiket is magukkal vitték. Lehet, jobban járok, ha a civilek hallgatok, mert ő közelebb akarta engedni őket, hogy elfoghassuk a járőrt, de aztán ő tüzelt rájuk a legnagyobb dühvel. Én viszont úgy gondoltam, hogy a falu tornyából jól megfigyelhetik az eseményeket, és ha megszorítjuk az orosz járőrt, esetleg kiváltunk egy aknatüzet részükről, ami ellen nem tudunk védekezni.

Ezután befejeztük a felderítést, visszavonultam, meghallgattam a jobboldali járőrt és sikerült egy igazán jól áttekinthető jelentést készítenem a látottakról. A civilt viszont, érdemeire való tekintettel, Alezredes úr⁴¹ parancsára elengedték.

Parancs érkezett, elhagytuk Rosulnát. Azt hiszem Ottyniába mentünk, de nem emlékszem, hogy ott valamilyen is részt vettünk volna.⁴² Arra azonban igen, hogy amikor a város szélén ebédeltünk, amikor légitámadást kaptunk és ott láttam először légnyomásos halált. Szegény honvéd ugyanúgy ülve maradt a fa törzsének támaszkodva, mintha ebédelne, közben egy kis vércsík folyt le a szája szélén. Tüdőrepedés! Azt is megállapíthattuk, hogy a lovak sokkal érzékenyebbek a légnyomásra, mint az ember.

Úgy tudom, itt a kerékpárosoknak komoly harcaik voltak és talán itt kapott légnyomást dr. Róth Sándor tart. kerékpáros hadnagy,⁴³ hogy nem tudott beszélni. Kórházba is szállították, ha jól emlékszem.

Menetünk közben késő este szállásoltuk el magunkat egy kis faluban. Magas Laci zseblámpával a kezében haladt az utcán, hogy szakaszának elhelyezését ellenőrizze. Dörren azonban egy lövés, a zseblámpa szét pattan, Laci tenyere pedig kilyukad. Nem sokat törődött vele, noha orvosunk, sőt még állatorvosunk is erőteljesen biztatták, menjen kórházba, mert fertőzést kaphatott. Ő reménykedett, hogy ez nem történt meg vele, de hát kapott! Harmadnap kezdett dagadni a karja, hónalja stb., alezredes (sic!) kiadta a parancsot: „*Kórházba vonulni!*”, nem volt vissza beszéd – szerencséjére.

Ez időben kiküldönített feladatot kaptam, jelentkezniem kellett, emlékezetem szerint a 16. gyalogezrednek⁴⁴ egy Tóth nevű parancsnokánál.⁴⁵

Meg is találtam őt egy horhosban, komoly harcokat vívtak és maga a parancsnokság is többször kapott belövést. Feladatom nem volt különösebben terhes, egyszerű felderítéseket kellett végrehajtanom, amik sem különösebb erőfeszítést, sem veszélyeztetettséget nem jelentettek.

Egyik napon azonban engem hívat és közli, hogy a mostani parancsot személyesen kell elintéznem, és annak kockázatos és különleges volta miatt legfeljebb 8–10 embert vihetek magammal.⁴⁶ A feladat pedig az volt, hogy át kell csúsznom a saját, majd az orosz vonalakon és a hátuk mögül szerezni meghatározott tájékoztatást. Egyáltalán nem örültem a feladatnak, de ekkor már „öreg harcos” lévén különösebben nem tartottam annak teljesítésétől.

⁴¹ György Mihály alezredest jelöli ez a megszólítás.

⁴² Az Ottyniáért vívott harcokban a felderítőosztály kerékpárosszázada és nehéz páncéltörőágyús-szakasza vett részt legnagyobb mértékben. *Dr. Kováts Tibor: Curriculum vitae 1992.* HL II/1680 4. o.

⁴³ Dr. Róth Sándor (1912, Dobi Julianna) tartalékos hadnagy, kerékpárosszakasz-parancsnok sebesüléséből felépült, 1945. február 6-ig vett részt a harcokban, az osztályparancsnoki utasítások alapján ekkor utalták kórházba.

⁴⁴ A 16. gyalogezred a 6. hadosztály (3., 16., 22. gyalogezred, 4., 5., 6., 72. tüzérszázada, 6. felderítőosztály, 52. utászszázada, 6. híradószázada, I. légvédelmi-gépgyűjtő) kötelékében 1944 augusztusában került az 1. hadsereg kötelékébe. November elejétől megszűnt, mint seregtest, alakulatait főleg a 24. hadosztály vette át. *Ungváry Krisztián: A magyar honvédség a második világháborúban.* Budapest, 2004. 489. o.

⁴⁵ A 16. gyalogezred 1944 tavaszán még nem volt a fronton. Tóth Imre ezredes a 16. hadosztály 19. gyalogezredének parancsnoka volt, elképzelhető, hogy őrá gondolt a szerző, esetleg az eltelt évtizedek távlatából tévesen emlékszik vissza a tiszti nevére, vagy az ezred számára. *Csima János: Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához (1938–1945).* Budapest, 1961. 259. o. 1944 áprilisában a 16. felderítőosztály lovasszázadait a VI. hadtest közvetlen alárendeltségébe utalták, lehetséges, hogy a szerző erre utal írásában. *Adonyi-Náredy Ferenc – Nagy Kálmán: Magyar huszárok a II. világháborúban.* Sárvár, 1990. (a továbbiakban: *Adonyi – Nagy*) 93. o.

⁴⁶ A sebesülések időpontjából következtethető, hogy az említett bevetésre 1944. május 3-án került sor, Stanislaw-Swiety térségében. *György 99–100. o.*

Térképem természetesen nem volt, vázlatot készítettem – nb.⁴⁷ rajzból mindig majdnem megbuktam a gimnáziumban! – majd kiválasztottam a 3. rajból 8 megfelelő huszárt és Laukó őrzetővel⁴⁸ mögöttem megindultunk az ismeretlen tájak felé.

A magyar vonalakon természetesen baj nélkül jutottunk át és vagy én tévedtem el, vagy a vázlat volt rossz, vagy egyszerűen belátott területen haladtam át akaratom ellenére, tény azonban az, hogy egy erdei tisztásra érve, közvetlen előttem 15–20 m-re kaptunk egy aknasorozatot (8–10 lövést – a szerző megjegyzése). Miután magamon mit sem éreztem, felugrom és elkiáltom magam „föl, indulás tovább!” Ekkor zendítenek azonban rá huszáraim a jajgatásra, ki itt sérült meg, ki amott. Észreveszem, hogy a mögöttem jött Laukó őrzető nyakából nagy ívben spriccel a vér, gondolom ez ütőeret ért, ezt kell elsőként megkezelnem. Roppant ügyetlen lévén azonban két gallyacska közé szorítottam a sebhelyet, s úgy megszorítottam kötözés közben a nyakát, hogy kis híján megfulladt. Eközben kaptuk a következő sorozatot – lényegében ugyanoda – ami további sebesüléseket okozott – rajtam kívül.

Mire minden elcsendesedett, ki ahogy tudta, a másikat támogatva, szerencsésen sikerült úgy rátalálnom a helyes csapásra, hogy visszajuthattam az ezredes elé. Látni helyzetünket, megköszönve szolgálatainkat és bevonultatott a századhoz.

Jómagam, alighanem kaphattam kisebb légnyomást, mert – ahogy mondták utóbb – még a szakaszhoz érve is kerestem a géppisztolyomat, ellenére annak, hogy megnyugtattak, a hátamon van az. Mindenesetre komoly bajom nem származhatott a dologból, mert azonnal vágatban küldtem a századhoz egy hírnököt, hogy küldjék sebesültjeimért a szakasz kocsimat, mert azok nyeregbe nem ültethetők. A hírvívő meg is érkezett a századhoz éppen akkor, amikor az egyik falumbéli szakaszvezető éppen lép fel a teherautóra, hogy szabadságra odavigye, ahonnan tovább utazhatott. Csak azt hallja, hogy „*oda a szakasz, meg a zászlós úr is!*” Amint hazaérkezett, sietett is ki a pusztába, hogy közölje feleségemmel a hallott hírt, még szerencse, hogy másnap küldhettem postát, hogy nincs semmi bajom, így sikerült az ijedtségnek hamar véget vetni.

Gyorsan megérkezett a szakasz kocsim, lóra ültünk, megtértünk a századhoz, 6 huszáromat sajnos tartósabban kórházba kellett küldenünk, de kettőnél elegendő volt a segélyhely beavatkozása is.

Egy ízben Szathmáry Ferivel kaptunk közös megfigyelő feladatot. El is foglaltunk egy védőállást egy erdőszélen, Feri tőlem jobb kézre feküdt. Előttünk egy erősen elmocsarasodott erecske folyt a völgyben, a táj olyan békés volt, mintha nem is lenne háború. Egyszer azonban látom, hogy vagy 15–20 oroszból álló járőr jön az erecske mellett, Feri felől, hangosan beszélgetve, ballagva, a legbékésebb hangulatban. Amikor már jócskán közöttünk jártak látom, hogy Feri emberei húzódnak lefelé, az oroszok háta mögé, akik még mindig nem sejtenek semmit. Aztán úgy láttam, hogy most már nekem is lépnem kell, csatárláncban megindultam feléjük. Ekkor aztán a IV. szakasz emberei óriási ordítózással rontanak az oroszokra, kik két tűz közé szorulva mit is tehettek mást, feltartják a karjukat, megadásuk jeléül. Amikor aztán megszámloljuk őket, kiderül, hogy egyikük hiányzik. Sejtjük, hogy az lehet a parancsnok, de tagadják, hogy tudják, hova rejtőzködött. Megindult a nagy keresés, amikor egyszer csak felkiált egy szemfüles IV. szakaszbeli huszár, hogy „*Ehun ni az orosz!*” és már húzza is kifelé a vízből. Hát a kapitány – mert ott mindenki kapitány volt – hanyatt feküdt a vízben, szájába valami nádszálat szorított, s azt kinn tartva a levegőn lélegzett.

Nagy diadallal vittük oroszainkat a századhoz, ahol magyar szokás szerint mindegyik kapott egy-egy kenyeret, amin nagyon csodálkoztak, mert olyan szép fehér kenyeret, amilyen a komisz volt, még nem láttak. Aztán kaptak Honvéd cigarettát is, de azzal nem tudtak mit kezdeni. Kértek újságpapírt, a cigarettát felszakították, a dohányt belecsavarták az újságba, úgy már vígan füstöltek.

Ez időben még jó világ volt, mi mentünk előre, az oroszok hazafelé. Egy támadás során egy lakatlan falu fűtőcáján haladok előre, ahol egy 35–40 kg súlyú „angol malac” szaladgált remülten ide-oda nem találván a helyét. Hozzám jön helyettesem, Szoboszlai tizedes,⁴⁹ hogy engedjem el Balázs Danit, hadd intézze el a malackát, jól fog esni annak húsa a huszároknak. Én tiltakozom az

⁴⁷ Nota bene! – Jegyezd meg! (latin)

⁴⁸ Laukó János (1914, Kolyonok Mária) őrzető, a III. szakasz 3. rajának parancsnoka. Összesen kétszer sebesült meg, másodszorra 1944. július 25-én Kamiennánál.

⁴⁹ Szoboszlai János (1910, Cseke Anna) tizedes, majd szakaszvezető, a III. szakasz 1. raj parancsnoka. Megsebesült 1944. november 7-én Gelejnél, hadifogságba esett 1945. január 18-án a Szilicei-fennsíkon.

ajánlat ellen, mondván, hogy nem foszthatjuk meg szegény parasztot egyetlen vagyunkájától,⁵⁰ van nekünk jó menázsink. „*Igen ám, de amint tetszik látni, a falu lakatlan és az utánunk jövő nem harcos alakulat úgy sem lesz kimérettel iránta, ők bizonyosan le fogják vágni*” – mondta ő, és amikor arra hivatkoztam, hogy de hiszen előrenyomulásban vagyunk, Dani elvész tőlünk, mi lesz akkor? Erre megnyugtatót, hogy ne féltsem én őt, „*rossz pénz nem vész el*”, azt pedig úgy sem veszi észre az orosz, hogy „*egy huszár hiányzik a csatából.*”

A lényeg az, hogy Dani és Kohári⁵¹ huszárok a disznóölést derekasan végre is hajtották, mire odakerült a sor, hogy egy faluban álomra hajtsam fáradt fejem, legényem, Benő jelentette is, hogy itt van a malackából a rám eső adag. Gondoltam másnap megsütjük. Igen ám, de másnap egész kora hajnalban fűjják a riadót és folytatjuk is már az előrenyomulást úgy, hogy csak harmadnap állhatunk meg egy hosszabb lélegzetű pihenésre. Addig bizony az én húsrészem régen megbüdösödött a nyeregtáskában, mert „*ebül szerzett, ebül vész is el...*”

Eközben a nagyon kimerítő, jóformán pihenés nélküli támadás egyik hajnalán történt, hogy Alezredes úr előtt felsorakozva várjuk parancsait. Ekkor a jobb szélről, mint legifjabb zászlós előrevágódik Szathmáry Feri egy butykossal, és a legnagyobb szívéllyességgel kínálja egy kis „lélekmelegítővel”. Alezredes úr a legnagyobb örömmel nyúl az üveg után, jól meghúzza, aztán szó nélkül nyújtja Kaszanyitszky Bandinak, aki ugyancsak jót nyakal belőle. A gyanús csak az volt, hogy ivás után egyikük sem szólt egy szót sem. Végül kiderült, hogy saját főzetű pálinka volt az, aminek egy kupicájától még a bika is megvadult volna, nem hogy egy huszártiszt. De azért utólag bevallhatom, mindannyiunknak jól esett ez az erősítés is.

Aztán következett egy olyan élmény, hogy egyikünk sem felejt el, amíg él, akik ott lehettünk. Szakaszom azt a parancsot kapta, hogy a századtól mintegy 20 km távolságra fekvő, oroszoktól megszállt falucskát vegyen megfigyelés alá és további parancsig semmit se csináljon, mint figyelje, mi történik a faluban és küldjön rendszeres jelentést erről.

Sikerült egy remekül elrejtett megfigyelő állást találnom, a kapott géppuskát is jó kilövő helyre helyezhettem el, és néztük a falu életét. Tömve volt orosz katonasággal, amely a legteljesebb nyugalommal folytatta megszokott, rend szerinti életét. A gépkocsik, páncélosok jöttek-mentek, nem mutattak azok semmiféle rossz szándékot. Már kezdtük unni a „semmittevést” és a hideg kosztos való élést, amikor egy lovas hírvívő érkezik hozzám, lepecsételt borítékkal, másolatba vett írásbeli parancssal. Ez utóbbin kellett az átvételt aláírásommal hitelesíteni.

Kíváncsian nyitom ki a levelet – ilyet addig még nem kaptam – és akkor még nem értettem, hogy miért ez a nagy titokzatosság. Az állt benne, hogy a falu másnap reggel 6 órakor német Stuka-támadást⁵² kap, majd közvetlenül utána ködvetőkkel⁵³ végrehajtott bombázást.

Amikor ez utóbbi befejezi működését, rohammal foglaljam el a falut, és további parancsig tartsak ott ki. Minderről azonban a legénységet csak másnap reggel 5 órakor szabad tájékoztatni, nehogy a német támadás szokatlansága olyan sokkos hatást keltsen, ami pihenésüket megzavarja, és ezzel támadókedvüket gyengíti. Ilyesmire nem voltam felkészülve, hiszen eddigi kötelességem itt csak a megfigyelés volt, sőt parancsom azt is tartalmazta, hogyha közben az oroszok felfedeznének is, csak annyit ellenállást tanúsítsak, hogy a közelben elhelyezett vezetéklovaimat elérjem, a mielőbbi levéláshoz. Mindenesetre tartottam magam a parancshoz és másnap reggel összehívatam rajparancsnokaimat és felolvastam nekik a közleményt. Döbbenet csak a már frontot járt

⁵⁰ A már idézett I. számú parancs tiltott minden rekvirálást is a honvédek számára.

⁵¹ Kohári János tartalékos huszár, a III. huszárszakasz katonája. A 16. felderítőosztály irataiban egyéb rá vonatkozó adat nem található.

⁵² A német Junkers Ju-87-es zuhanóbombázó (Sturzkampfbomber) közkeletű rövidítése. Zuhanáskor vijjogó, süvítő hangot adott ki, amelyet a ráerősített kartonszirénákkal tovább növeltek. A hanghatás további demoralizáló hatással bírt a gyalogságra. Lexikon 194. o.

⁵³ Nebelwerfer: német gyárműnyű rakétaelven működő sorozatvető, a Magyar Királyi Honvédségben 43M. sorozatvetőként rendszeresítették, kis számban. A nagyobb rakétatestek becsapódásakor lökéshullám is keletkezett, amely közvetlenül is ölt. A fegyverrel pontos célzás nem volt lehetséges, de területűz leadására kiválóan megfelelt. A működését kísérő hangjelenség miatt a katonák „Hitlerfúrujának”, „Böög Tehénnek” vagy „Gyalogstukának” nevezték. Lexikon 238–239. o.

Szoboszlai és Kolozi⁵⁴ tizedesek arcán láttam, a többiekén semmiféle különleges változás nem volt észlelhető. Nem értettem akkor, fölöslegesnek tartottam a titkolózást.

Reggel 5 perccel 6 óra előtt már hallani lehetett a német Stukák közeledését és ekkor megdöbentő változást tapasztalhattunk a falu szokott, közömbösen folydogáló életében. A gépkocsik, lovas kocsik, páncélosok meglóduhtak, pánikszerű futás kezdődött meg, szörnyű kavarodás keletkezett, egymás haladását akadályozták, de mindenki igyekezett, ahogyan csak tudott, kijutni a faluból.

Közben megérkeztek a Stukák és leírtak néhány kört a mi fejük felett. Kétségbeesetten lövtem fel a fehér rakétákat, nehogy minket bombázzanak, de hát erre nem volt szükség, a gépek elhelyezkedése csak a távolság miatt látszott úgy, mintha mi felettünk lettek volna.

Aztán megbukott a vezérgép orra és valami hallatlan bántó, addig soha nem hallott vijjogással zuhant le a falura, majd kioldva bombáját, húzott is felfelé. Egymás után zuhantak a gépek, majd megnyugodva távoztak. Embereimre a hatás leírhatatlan volt, pedig mi csak nézők voltunk. A géppuskás az első detonáció után akkorát ugrott hátra ijedtében, hogy azzal akár világrekordot is javíthatott volna. Mindannyian úgy lapultunk a földhöz, hogy szinte eggyé váltunk azzal.

Amint az utolsó gép is eltűnt, megkezdtek működésüket a ködvetők, „kutyavonítással”, sikoltással párosulva, s a már amúgy is romokban heverő falu minden része égni kezdett. De ez sem tartott soká, rövidesen abbamaradt és mi megindultunk, hogy rohammal elfoglaljuk a falut. Akár sétálhattunk volna csak, mert ellenállás aztán igazán nem volt. Mindenütt roncsok, emberi testrészek, ott még az élődsi bogarak is elpusztultak. Elfoglalva a falut vágóban küldtem jelentést a századhoz, ahonnan megkaptuk az azonnali bevonulási parancsot. Megindultunk és hátrahagytunk egy holdbéli tájat.

De volt ennél megnyugtatóbb és kedvesebb történet is. Szakaszommal 2–3 napos felderítésre indultam és mindjárt első nap csak teljes sötétedés után értem el egy falut. Megálltunk a szélén, hogy tájékozódjunk, egy ruszin huszárt beküldtem a szélső házba, aki egy reszkető parasztemberrel jött ki. Kérdésemre, hogy mi van a faluban, az öreg megszólal nagyon tört magyarsággal, hogy az Istenért se menjünk tovább, mert oda vagy 500 m-re, éppen felénk irányítva van leállítva az orosz géppuska, ami meghallva érkezésünket szétlőne minket. A falu ugyanis tele van oroszral. Ő azonban elvezet minket egy olyan helyre, ahol nyugodtan lepihenhetünk és másnap aztán hajnalban, észrevétlenül továbbállhatunk.

Az öreg – oldalában a puskacsővel – valóban elvezetett egy távoli tanyához, ahol senkit sem találtunk és megeresztett hevederrel, kellő őrséggel nyugalmunk biztosítottnak látszott. Amikor aztán az öregot megkérdeztük, hogy miképpen tud magyarul beszélni és miért volt olyan készséges a megsegítésünkben, azt felelte, hogy annak idején Debrecenben szolgált a huszároknál [m. kir. 2. honvéd huszárezred 1918-ig – Gy. S.] és az volt életének legszebb szakasza, a magyarokat nagyon szereti, de az oroszokat gyűlöli. Galíciai lengyel volt az öreg.

Vége szakadt lassanként az előnyomulásoknak, meneteknek és mi letelepedhettünk egy igazán remek és kedves faluban, Tarnovicza-Polnán [sic! helyesen: Tarnowicza Polna – Gy. S.]. Itt aztán szép napok következtek, loápolás, patkolás, beteg lovak kezelése, szerelvény rendbehozatala, akár-csak otthon. Meg kell mondanom, alföldi „vállalkozó lovaink” páratlanul jól bírták a megpróbáltatásokat, és természetesen jelentkeztek sántaságok, kisebb-nagyobb nyeregnyomások, sebesülések, sérülések, alapján véve azonban rendben voltak lovaink. Ebben jelentős érdeme volt J. Kovács Dezső kedves, jovialis állatorvosunknak, szakaszomban pedig Zvekán Feri bajtársunknak,⁵⁵ aki mindig rendelkezésre állott, ha szükséges volt a beavatkozás. Mindenki jól elhelyezkedett, huszáraink is ideiglenes otthonra leltek és lovaink is új erőt gyűjthettek. Minden szakaszunk külön körlete volt, naponta kivonultunk, szinte csak egyszerű jártatásra, aztán rendszeresen besegítettünk egy zsidó munkaszázadnak a második védővonal ásásában.

⁵⁴ Kolozi József (1915, Vincze Anna) tizedes, a III. szakasz 2. raj parancsnoka.

⁵⁵ Zvekán Ferenc tartalékos huszár, majd őrzetető, a III. szakasz kovácsa.

Ahogy akkor és ott megítéltem, semmivel sem volt nehezebb életük a munkaszolgálatosoknak,⁵⁶ mint huszárainknak, jó kedvvel dolgoztak, túlzottan nem kellett megerőltetniük magukat. Mi sem törtük magunkat erőnkön felül, így aztán nyugodtan lovagoltunk „haza” kis falunkba.

Itt kaptuk az első komoly utánpótlást tiszti- és legénységi, valamint lóállományban egyaránt. Megérkezett Libál Tóni tartalékos főhadnagy,⁵⁷ Pék Bandi huszárhadnagy⁵⁸ és Tóth Laci tartalékos zászlós⁵⁹ bajtársam és barátom is. Valószínűleg társadalmi életet éltünk. Legényeink besegítettek az árván maradt falusi asszonyoknak, kaszáltak nekik szénát, segítettek nekik az aratásban, egyszerűen elvették a magukat, megint saját paraszti foglalatosságait végezhették.

Mi, tisztek is felkerestük egymást, egy kis beszélgetésre, egyik vasárnap hivatalosak voltunk Alezredes úrhoz délutáni feketére. Kedves egyéniségével hamar népszerűsége tett szert az egyszerű emberek között, így nem csoda, hogy délutánra megtelt a „lakosztály” asszonyokkal, leányokkal, idős emberekkel, mert csak ilyenek voltak a faluban.

Aztán a lengyel lányok énekelni kezdtek, és nagy bátortalanul megkérdezték, élénkelhetik-e a lengyel himnuszt, amit a német hatóságok a legszigorúbban tiltottak nekik. Persze, hogy beleegyeztünk, s oly kedvesen, meghatóan énekeltek a melankolikus dallamot, hogy közülük sokan sírtak, amikor az utolsó strófát is elénekelték.

Innen különböző utánpótlásra is küldtek tiszteket, legénységet. Engem pl. Pniowba vezényeltek, páncélhárító tanfolyamra, és lévén abszolút antitalentum műszaki ügyekben, az előadottakból nem sok ragadt rám. Sőt a vizsgán még az a szegény is ért, hogy a páncélököllel⁶⁰ 8 lépésről nem találtam el egy szétlőtt harcocsit [a páncélököl-éleslövészeteget kilőtt harcocsikra hajtották végre – Gy. S.]. Volt is csúfolódás huszár mivoltomat illetően.

De azért itt is előfordult némi izgalom. Egyik nap megjelent számos amerikai bombázó⁶¹ és elkezdtek felettünk keringeni. Begyulladtunk, mert ha azok itt lehányják terheiket, nem sok huszár és ló marad életben. Szerencsére Hostowot bombázták – úgy látszik, ott fontosabb célpontok voltak találhatóak – mi csak a végéből kaptunk némi ízelítőt.

A repülők megjelenésekor ugyanis Alezredes úrral kimentünk a faluból egy bozótos dombra és távcsővel onnan figyelhettük jól az eseményeket. Amikor Hostow fölött befejezték a munkájukat, visszafordultak és egyenesen falunk felé tartottak. Nosza megijedtünk, azért testi épségünket védendő, lehasaltunk egy-egy borókabokor alá és vártuk a „csomagokat”. Le is hullott egy néhány maradék a falu szélén, de az is elég volt ahhoz, hogy néhány huszár harc képtelenné váljék, néhány lovunk pedig felfordult örökre.

⁵⁶ Munkaszolgálat: fegyver nélkül teljesített honvédelmi szolgálat. Az 1939/II. törvénycikk értelmében a zsidó származású férfiakat kiegészítő munkaszolgálatos századokba, a nemzetiségiek nagy részét katonai munkaszolgálatos századokba, a politikailag megbízhatatlanokat különleges munkaszolgálatos századokba szervezték. A fronton általában életveszélyes feladatokat láttak el, a felügyeletükkel megbízott keretlegénység kegyetlenkedései miatt sokan haltak meg. A helyzet megváltoztatására-javítására hozták létre a harctéri és a háterszági munkaszolgálatos alakulatok felügyelője állásokat 1942 végén. Lexikon 308–309. o.

⁵⁷ Libál Antal (1911, Simon Vilma) tartalékos főhadnagy, bevonult 1944. június 10-én, december 20-ától a huszárszázad parancsnoka volt.

⁵⁸ Vitéz Pék András (1920, Pékh Teréz) hadnagy, 1944. június 15-én vonult be másodszor a felderítőosztályhoz. Július 8-ától a páncélromboló-szakasz, majd 1945. január 15-étől a huszárszázad parancsnoka.

⁵⁹ Tóth László (1917, Eleőd Ilona) tartalékos zászlós, 1944. július 12-étől az osztálytörzs állományában szolgált, augusztus 5-étől hadnagyi rendfokozatban lovasszakasz-parancsnok. Hadifogságba esett 1944. november 8-án Vattánál. 1947-ben tért haza, majd 1949-ben Kanadába emigrált. *Bene – Szabó* 638. o. Ráth András megemlíti, hogy Tóth zászlós 1942-ben helyette önként vállalta a frontszolgálatot a Don-kanyarban, ahol súlyosan megsebesült.

⁶⁰ Páncélököl (Panzerfaust): német eredetű, egyszer használatos, kumulatív elven működő kézi páncéltörő fegyver. 1944 nyaráról jelent meg a magyar csapatoknál. Lexikon 349. o.

⁶¹ Az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia a kölcsönbérleti szerződések értelmében egyebek mellett jelentős mennyiségű hadianyagot, elsősorban löszert, szállító járműveket, páncélosokat, vadászrepülőgépeket és közepes bombázókat (A-20, B-25 stb.) szállított a Szovjetunióknak egészen 1944-ig. Az említett amerikai bombázók is feltehetőleg így kerültek szovjet használatba. Ugyanakkor előfordulhat, hogy a szerző az ekkor már folyó ingabombázásokban részt vevő amerikai nehézbombázókra gondol, bár véleményem szerint annak kicsi a valószínűsége, hogy ezeket taktikai (harcászati) csapásmérésre vetették volna be a front közelében. A kölcsönbérletet illetően bővebben lásd: *Sherwood, Robert E.*: Roosevelt és Hopkins. Budapest, 1989.

Néhány napig német koszton voltunk és ebbe beleesett egy olyan vasárnap is, amikor én voltam a napos tiszt.⁶² Délben jön a napos tizedes, hogy menjek a konyhára, mert a huszárok nem akarják kivenni az ebédet, hogy ők azt a főzött ételt meg nem eszik. Odasietek tekintélyt teremtő módon, s látom, hogy valamiféle „spenót” főtt a fazékban. Szerettem ezt a főzeléket, mondom példamutatás érdekében a szakácsnak, pakoljon meg számomra egy jó adag főzelékkel egy csajkát. Nem sajnálta, színig rakta az edényt. Nekikészültem a finom spenót főzelékhez, de aztán az első nyeletnél keresztbe állt a szemem. Életemben olyan komisz étel nem ment még le a torkomon. Valamiféle csalánból készült állati takarmány volt az, de hogy jó példámat kellően, utolsóig érvényesíthessem, megettem az egészet.⁶³ Azt hittem, hogy belehalok, annyi erőm azért még maradt, hogy kijelentsem, „*Ugye meg lehet ezt enni!*” Mire a századnyi huszár nem maradt adós, rögtön rávágta: „*Váljék egészségére a zászlós úrnak, de mi nem kérünk belőle!*” Igazuk volt, minek kínozzák magukat, mikor „otthon” a háziasszony mindegyiket valamiféle háborús finomsággal várta...

Sajnos minden jónak egyszer vége szakad. Valahova védőállásba vezényeltek, amely egy dombháton terült el, magas rozszal és a közepe táján egy jó kis faházzal. Arra már nem emlékszem, hogy kik voltak a jobbszárnyamon, de azt tudom, hogy a balszárnyam egy erdőbe nyúlt és ott a kerékpárosok ástak maguknak gödröket.

Néhány napig csak szórványos lövöldözések voltak, semmi félelmetes, én a ház bejárata előtt egy kb. 2 m mély bunkert ástam magamnak és a helyettesemnek, fönt pedig egy tüzfegyvelő foglalta el a helyét. Nappal, belátható terület lévén, nemigen mozoghattunk, legfeljebb hasmánt a magas rozszban, de éjjel mindig jelzőtölténnyel lőttek az oroszok, így nyugodtan közlekedhettünk.

Egyik éjjel a kerékpárosoknál nagyon komoly vállalkozást hajtottak végre az oroszok, nagy volt a harci zaj, tüzéség, nehézfegyverek, „huri-huri”, sajnáltam is szegényeket, mert mi csak csendes szemlélői voltunk kínládásuknak. Nem sokáig...

Néhány nap múlva nálam kísérleteztek és olyan erővel támadtak, hogy kénytelen voltam a tüzéség segítségét is igénybe venni, nekem csak egy kis gránátvetőm volt, azzal nem sokat árthattam nekik. Sokáig tartott a támadásuk, de sikerült hatásos védekezést kifejtenünk a tüzerek támogatásával, mert aztán erős jajgatásaik kíséretében végül is dolguk végezetlenül kellett visszavonulniuk. Másnap aztán ki is kaptam, hogy túl sok löszert használtam el.⁶⁴ A ház bádogtetején annyi lyuk keletkezett, hogy akár szítának is fel lehetett volna használni.

Innen aztán a Puzniki erdőn túli állásokba kerültem, ahol Zvekán Feri barátom emlékezete szerint jobb és balszárnyamon a szolnoki és debreceni gyalogezred helyezkedett el. Eleinte jelentősebb esemény nem történt, de aztán július 23-án hajnalban megkezdődött a tánc.⁶⁵ Szólt ott minden, Szoboszlaiával lehúztuk magunkat egy közös gödörbe, alattunk mozgott a föld, az ágyúzás szörnyű következményeként. Nem telt bele sok idő, látjuk ám, hogy csak mi vagyunk már ott elől, jobbról és balról már mindenki eltűnt, a század vagy 10 km-rel hátrébb, és minket már csak néhány elkeveredett gyalogos odavágódása segít.

Oldalainkon és hátunk mögött már csak oroszok, mi pedig lapulunk állásainkban és várjuk a parancsot. Így maradt ez kb. az esti sötétedésig, amikor is legnagyobb meglepetésemre Magas Laci jelentkezik szakaszával, hogy jött engem leváltani. Előbb azt hittem, viccelődik, hiszen itt elől

⁶² Napos tisztai szolgálat: Az adott egység mindennapi működésével kapcsolatos feladatok (őrség, konyhaszolgálat kijelölése, beérkezett információk kezelése, stb.) végrehajtását ellátó szolgálat. Váltása 24 óránként történt, célja a parancsnok tehermentesítése volt. A napos tiszt (jelen esetben tizedes) feladatát ugyanez tette ki, alegység-szinten.

⁶³ A magyarok számára szokatlan volt a hazaitól eltérő ízű német koszt, például a mûmész, vagy a kigyóhúsként emlegetett szardínia. A Wehrmacht-fejadagok emellett kisebb adagokban tartalmazták ugyanazt a kalóriamennyiséget, mint a magyar koszt, így a német ellátásban levő honvédeket szinte állandó éhségérzet is kínozta. A témával kapcsolatos visszaemlékezéseket lásd: A Don partjáig és vissza. Szerk. *Vajda Ferenc*. Debrecen, 2008.

⁶⁴ A hadsereg működése folyamán végig problémát okozott a löszer és egyéb utánpótlás is. A visszavonulás utáni időszakból a 75. és 76. sz. napiparancs (1944. augusztus 10. és 12.) tartalmaz erre vonatkozó utalásokat. HL II/1680.

⁶⁵ A Vörös Hadsereg offenzívája az 1. hadseregtől északra 1944. július 13-án indult meg, ennek balszárnya törte át július 23-án a magyar 7. hadosztály védelmi vonalát, és visszavonulásra készítette a honvédelmialakulatokat. Lexikon 269. o.

már csak mi vagyunk, körül vagyunk véve nagyjából, itt tovább maradni értelmetlen dolog. De a parancs az parancs, így visszavonultunk a századhoz, Laci viszont kinn maradt az embereivel.

A századnál feszülten vártuk az erdő szélén a 22 órát, amikor Lacinak is le kellett válnia az ellenségről. Úgy 21. 45 órakor nagy puskaropogásra, robbanásokra leszünk figyelmesek Laci felől, tudtuk, hogy most már aligha várhatjuk vissza. De nem így történt, 22. 30 óra körül megérkezett és végre lóra ülhattünk, hogy megkezdjünk egy olyan erdei visszavonulást, amit az ellenségemnek sem kívánok. Egyébként a puskaropogás stb. oka az volt, hogy Laci az otthagytott löszert, kézi-gránátokat felrobbantotta, nehogy azok az oroszok kezére jussanak. Csöpörgött az eső, tocsogós volt az erdő talaja, s mi megindultunk, tulajdonképpen nagyjából bekerítve, hogy úgy jussunk ki a szuroksötét erdőből, hogy saját hadosztályunkhoz kerüljünk, és ne az oroszok kezébe. Alezredes úr képességeire mindig és mindannyian nagy tisztelettel néztünk, de ez éjjeli manővere minden képzeletet felülmúlt. Megindultunk a teljes sötétségben, csöpörgő esőben, ismeretlen erdei csapásokon célunk, a hadosztály felé. Sűrűn meg kellett állnunk tájékozódás végett, ilyenkor Alezredes úr feje fölé pokrócot, sátorlapot borítottunk s az alatt, zseblámpával megvilágítva térképét, igyekezett a helyes irányt és utat megtalálni. Egy percre nem kételkedtünk abban, hogy jó irányban vezet minket s nem is csalódtunk. Nagyon nehéz éjjeli lovaglás után ott lyukadtunk ki az erdőből, ahol kellett.

Még tulajdonképpen meg sem abrakolhattunk, máris riadóztatták a II. szakaszt, és mennünk kellett egy Bystricza-híd védelmét ellátni, hogy az előnyomuló orosz csapatok haladását késleltessük. El is foglaltuk védőállásainkat a hídnál, majd csatlakozott hozzánk egy idegen alakulatbeli árkászszakasz, amely hihetetlen gyorsasággal helyezett el aknákat a híd tartóoszlopain, pillérein stb., hogy a parancsban megadott időben felrobbanthassák. Nem történt úgy délidőig semmi különös, amikor Magas Laci megjelenik lovas szakaszával, hogy neki át kell mennie a hídon, hogy a túloldalon esetleg még csellengő magyar egységeket a megfelelő irányba terelje. Felvilágosítom arról, hogy órák óta itt nemhogy magyar egység, de még eltévedt magyar honvéd se jött át, a túloldalon már csak oroszok lehetnek, azonkívül arról is, hogy a híd alá van aknázva és itt az írásban kiadott hadosztályparancsnoki parancs, hogy du. 15 órakor a hidat minden körülmények között, külön parancs nélkül, fel kell robbantani. A visszatérési szándékát tehát ehhez igazítsa.⁶⁶

Laci tudomásul vette a dolgokat és átballagva a hídon, nekivágott az ismeretlennek. Az idő haladt, elérkezett a robbantás ideje, a hidat felrobbantottuk. Ezt követően nem sokára nagyon távolról erős fegyverropogás hallatszik, gondolom, most szorították meg őket, és nem tudnak átjönni már a hídon. Parancsom szerint én is bevonulok a századhoz és jelentem azt is, hogy Lacival kapcsolatban mik a feltételezéseim. Alezredes úr is nagy aggodalommal hallgatja jelentéseimet, de nem kell soká várunk. Kissé csapzottan ugyan, de megjelenik Laci, csurom vízesen, összesen két huszár hiányával. Az történt, hogy jól előrehaladva a terepen, vele szembe jön egy földúton mintegy századnyi erejű magyar egyenruhás gyalogos, akik azonban nem sok ügyet vetnek rá. Odakiált nekik, „*kik vagytok, hová mentek?*” amire semmiféle választ nem kap. Ekkor méregbe gurul s most már gorombábban, szólítja fel őket, hogy válaszoljanak, ha egy tiszt kérdezi őket. Akkor döbben meg azonban csak igazán, amikor hallja a szokásos „*jobtvojmaty*”⁶⁷ orosz kiszólást és látja, hogy már fordulnak is felé, vállukról lerántva a géppisztolyt. Vajon mit tehet ilyen helyzetben egy huszártiszt, lovas szakaszával?

Elvileg ilyen helyzetben két megoldás lehetséges. A leghelyesebb és legkézenfekvőbb, ha azonnal megadják magukat. Ebben az esetben fogságba esnek ugyan, de nincs emberveszteség és a megfelelő alkalom, még a szökést is lehetővé teszi. A második lehetőség tulajdonképpen ennek nem is tekinthető, mert eredményre nem vezethet, viszont óriási emberveszteséget idézhet elő. Ez pedig az, ha a tiszt „*tűzharchoz, lórol*”-t vezényel, mert ő nem akarja magát megadni. Aki viszont tudja, hogy egy huszárszakasz tűzharchoz lórol szállása mennyi időt vesz igénybe, mi mindent kell ahhoz tenni, hogy a gyalogossá vált huszár végre tüzelni tudjon, akkor az tisztában van azzal, hogy egy ilyen parancs az öngyilkossággal egyenlő, anélkül, hogy a legkisebb eredményre is számíthatna. Hát akkor mit tett mégis Laci, hiszen viszonylag épen és sértetlenül bevonult a századhoz? A válasz egyszerű, csak az a villámgyors és bátor elhatározás szükséges, ami csak keveseknek

⁶⁶ Az említett események július 24-én történtek meg.

⁶⁷ Erőteljes orosz káromkodás.

tulajdona. Nos Laci a támadó mozdulat észlelése pillanatában már elkiáltotta a „*Roham, irány utánam!*” parancsszót, nekifordult az orosz gyalogságnak és a kb. 50–100 m-re lévő vonalukat pillanatok alatt elérte, amittől azok úgy megijedtek, hogy a váratlan támadás hatására szétrebbentek, lehasáltak, csak ahhoz nem volt idejük, hogy a fegyverüket elsüssék. Mire észbe kaptak, hogy mi történt, a szakasz már messze száguldott és csak taláalomra lövöldöztek utánuk. Ezen bámulatra méltó harci cselekmény mindössze két huszár és egy ló veszteséggel járt. Az egyik huszár ugyanis golyót kapva zuhant le lováról, amely véresen, de a többi lóval együtt baj nélkül hazaért. A másik esetben pedig a lovat érte találat, az felbukott, a huszár alatta maradt, így őt elfoghatták az oroszok. Sorsa ismeretlen.⁶⁸

Csak, hogy kisebbítem Laci ebbéli érdemét, megjegyzem, hogy e huszáros hőstett végrehajtásához egy olyan kitűnően belovagolt ló is kellett, mint az ő Utas II-je.

E nap után jólesett a pihenés, másnap tovább, most már a teljesen rendezetlenül visszaözlő hadosztállal, tökéletesen rendezett menetoszlopban. Még meg is ebédeltünk, ami után egy falu széléhez értünk, ahol meglehetősen rendezetlen körülmények között tartózkodott Lengyel vezérőrnagy,⁶⁹ akinek felragyog rögtön komor arca, amint minket meglát. Győry alezredes úr leugrik a lováról, jelentkezik, és parancsot kér, ami –sajnos! – nem is várat magára: „*Miskám, titeket az Isten vezérelt hozzám, Bennetek megbízom! Menjetek Kamiennába és azt tartjátok, ameddig csak tudjátok, mert ha az elesik, akkor elfoglalják a Tyismianiczai [sic!] hidat is, és akkor a hadosztály itt reked és úgy, ahogy van, fogságba esik. A kapott tájékoztatás szerint az oroszok onnan még távol vannak!*”

Alezredes úr rögtön elővette a térképet s arca mind gondterheltebbé vált, de nem tudott parancsnoka kérésének ellenállni, vállalja a végzetes feladatot. Nem is töltünk több időt ott, lóra ülünk és megindulunk Kamienna felé. Mire odaértünk, beesteledett, a falu teljesen kihalt, az utca tele holttestekkel, felborult szekerekkel, gépkocsikkal, vagyis itt már történt valami, itt már jártak az oroszok.

A falu közepén széles térség, lóról szállás, kóplizás, szakaszok rendeződése, Alezredes úr pedig leül az iskola lépcsőjére, kezében a térképpel. A tisztikar felsorakozik előtte és várjuk parancsait. Arca nagyon gondterhelt és mindenkivel vázlatot készített, – mert térképünk természetesen most sincs – hogy tudjuk, ki merre kísérelje a menekülést, ha egyáltalán erre lehetősége nyílik. Majd minden szakasznak kijelöli a védőállását, letisztelgünk [sic!] és ki-ki megy a szakaszához.

A részemre kijelölt védővonallal nem vagyok megelégedve, mert mögém behúzódik egy kis erdősáv, az oroszoknak módja nyílik ahhoz, hogy a hátamba kerüljenek. Magam mellé veszem Szoboszlai tizedest, tovább megyünk előre és találunk is egy jobb helyet. Indulunk a szakaszhoz, amikor ösztönszerűen megfordulok, és akkor látom az esti szürkületben, hogy tőlünk 150–200 m-re orosz katonák szöknek át az úttesten. Ekkor jöttem tökéletesen tisztába [azzal], hogy a faluban már bent vannak az oroszok, Isten tudja milyen erővel, és mi gyanútlanul befutottunk kelepcéjükbe. Megsejtettem végzetünket.

Visszasietve szakaszomhoz, kiosztattam a vacsorakonzerveket és ki-ki elfoglalta védőállását, amikor hirtelen leesett a teljes sötétség. És akkor, mintegy gombnyomásra, a falu minden részéből hatalmas erejű tűzrajtaütést kaptunk, amiben az aknavetőig minden fegyver megszólalt.

Nekünk szerencsénk volt, mi csak lőfegyvertűzet kaptunk, úgy véltem, az aknavetők a század-törzset lehetik, tudva azt, hogy mindig a fejet a legfontosabb megsemmisíteni. Ez sikerült is nekik. Én ugyan akkor nem voltam ott, de utóbb elhaladva a téren, a nyomokból minden kiolvasható volt. Még elképzelni is borzalmas, hogy mi lehetett a következménye az aknavető-találatoknak ott, ahol több mint 200 db hátslós négyesével van összekötve, a szekerek előtti lovak istrángja kívül kikapcsolva stb.

⁶⁸ A magyar vagy német egyenruhában tevékenykedő szovjet diverzáns alakulatok sok esetben okoztak problémát a honvédeknek. Több alkalommal ment ki figyelmeztetés az egységekhez ezzel kapcsolatban.

⁶⁹ Lengyel Béla vezérőrnagy, a 16. hadosztály parancsnoka 1942. augusztus 1-jétől 1944. július 15-éig. Ekkor Bardóczy Ferenc vezérőrnagy váltotta a seregest élén, de azt ténylegesen július. 29-éig vezette korábbi parancsnoka. *Údovecz* 52. o.

Mi álltuk a sarat jó ideig, de aztán jöttek a huszárok hozzám, hogy gondoskodjak lőszerutánpótlásról, mert fogytán vannak. Célzatosan ugyanis sosem tudtak löni, hiszen nem láttuk az ellenséget, csak a torkolattüzek képezték a célpontokat, annak eltalálása sokszoros lőszer-igénybevételt kívánt.

A hatalmas tüzcsapás ellenére két huszárt hátraküldök pokrócokkal lőszerért, akik rövidesen vissza is térnek, üres kézzel. „*Hol a lőszer?*” – kérdezem, mire válaszolják, nem, hogy lőszer nincsen, de század sincs! „*Hogy-hogy nincs?*” – kérdelem vissza. Úgy, hogy ott csak emberi és ló-tetek, felborult szekerek, stb. vannak, de élő huszárból, sem tiszt, sem legénység, egy szál sem. Nem sokat töprengtem a tennivalón, azonnal tisztába jöttem azzal, hogy egymagam nem foghatom fel az orosz ármádiát, nincs más megoldás, valahogyan ki kell innen szabadulni.

Összehívtam legényeimet, de mindössze csak 16 huszár találtatott elő, abból is kettő elég súlyosan sebesült. Megindultam a vázlat szerint Tyismanicza felé, útközben találtunk két ép lovat, magukat egy fára akasztva; azokat megszabadítottuk fogságukból, és rájuk ültettem a két sebesültet. Végigmentünk a falun, állandóan tűz alatt, ezért amint kiértünk belőle, letértünk az országútról, mert azt is lötték folyamatosan kézfegyverrel és aknavetővel egyaránt. Ahogy haladunk, bal kéz felől, nagyon távolról lönyerítést hallunk. No, mondom ott a század. Abba az irányba fordulunk, beérünk egy erdőbe, és a nyerítés mind inkább távolodik. Rossz érzésem támadt, visszatérek az eredeti útvonalunkra, bejutunk a faluba, amely ég.

A falut átszelő országút közepén haladtunk tova, lehetőleg észrevétlenül, hiszen nyüzögtek körülöttünk az orosz katonák, akik ügyet sem vetettek ránk, el nem képzelhették, hogy lehetnek olyan örült magyar katonák, akik ilyen körülmények között merészkednek áthaladni egy égő falun.

Sajnos ismét választul elé érkeztünk, az országút „T” alakban vált ketté, jobb felől odalátszott az égő híd zsarátnoka, bal felől viszont megritkultak a házak. Ezért erre indultunk, de aztán, ismét egy rossz érzés alapján visszafelé fordultunk és a folyót igyekeztük elérni. Távolról egy nagyon halvány és picinyke fényt láttunk felvillanni, ott tehát emberek vannak. Aztán ahogy közeledtünk a fény felé, egyszerre csak az kialudt. Tudtam, hogy itt most sorsdöntő eseménynek kell bekövetkeznie. Hátranyúlva lefektettem Szoboszlaít, aki továbbadta a jelet, én pedig mozdulatlanul vártam, mi fog történni. Érezhető volt, hogy viszonylag közelünkben emberek tartózkodnak és épp úgy ránk figyelnek, mint mi órájuk, de mindez abszolút feszült csendben. És ekkor egy szurony véletlenül nekiütődött odaát egy sisaknak és ez olyan jellegzetes hangot adott ki, amiből rögtön megsejttem, hogy odaát magyarok, még hozzá huszárok lehetnek. Ilyen formán ugyanis mi kötöttük fel derékszíjunkra a sisakot és a szuronyt.

A hang hallatán azonnal megszólaltam: „*Ne lőjete, magyarok vagyunk!*” „*Kik vagytok?*” – hangzik a válasz, és én boldogan ismerem meg a kérdezőben Pék Bandi hangját. Bemondom nevem, rangom stb., mire ismét felszólítás: „*Három lépést előre!*” és bevilágít egy pillanatra az arcomba. Boldog ölekezés következik, ez aztán igazán nem várt meglepetés és kivezető utat jelentő segítség.

Kiderült, hogy Bandi egy kb. 30 főből álló különítménnyel valami egyedi küldetést hajtott sikerrel, összeütközés nélkül végre, és ideérkezvén a folyó partján épp egy Tigris német harcokcsit⁷⁰ talált, amit nem akarván itt hagyni az oroszoknak, be kívánt volna indítani. Ennek láttuk mi a kis belső lámpáját messziről, de természetesen az is kiderült, hogy fogalma sincs ahhoz, hogy mit kell egy ilyen szörnyeteggel csinálni, le kellett mondani erről a „vagyontörő” tervről. Ehelyett inkább azon kellett gondolkodnunk itt a falu szélén, hogy hogyan tudunk szuroksötétségben átjutni egy teljesen ismeretlen folyón olyan emberekkel, akik nem tudnak úszni. Ezt is megoldottuk.

Egy ruszin fiú a szélső házból kivezetett egy minden ízében reszkető öregembert, akit arra szólítottunk fel, hogy olyan gázlóhoz vezessen, ahol gyalog és lóval minden baj nélkül átkelhetünk. Az öreg, puskacsővel az oldalában, elvezetett minket 1-2 km távolságra a falutól, ahol elébb Bandi lóháton kipróbálta az átkelés lehetőségét, majd, amikor baj nélkül visszatért, egymás kezét megfog-

⁷⁰ A visszaemlékezések több esetben tévesztik össze a német Panzer IV harcokcsit a Panzer VI Tigrissel, így lehetséges, hogy az előbbi típusról van szó. A Magyar Királyi Honvédség is alkalmazta mindkét típust. Tigrisekkel a magyar 3. harcokcsiezredet látták el (10 darab) 1944 májusában. A járművek a visszavonulás során megsemmisültek. Lexikon 364. o.

va, hosszú láncban mindannyian átértünk a túlsó, most már abszolút biztonságosnak vélt oldalra. Szegény öreg paraszt is boldogan sietett haza, hogy baj nélkül megúszhatta a kalandot.

Kirázva magunkból a vizet, megindultunk az ismeretlen felé, fogalmunk sem lévén arról, hogy vajon nincsenek-e már ideát is az oroszok. Így haladtunk nagy bizonytalanságban az éjszaka hát-ralevő részén, amikor virradatkor egy faluhoz közeledtünk, ahol távcsővel megállapíthatóan már magyar őrség állott. Tehát megmenekültünk...

A falut Pochowkának hívták, és azt is megtudtuk, hogy a hadosztály utolsójaként átjött osztályunk törzse tanyázik a faluban. Megtaláltam az iskola tantermében a szalmán alvó Tamássy Zoltán alezredest⁷¹ és törzsét, és jelentést tettem arról, hogy a huszár „század”: 1 tiszt, 15 fő legénység, ebből kettő sebesült, és 2 ló bevonult.

Az volt az érzésem, hogy Alezredes úr kissé örültnek tart, akit megzavarhattak az események, hogy ilyesmit jelentek. „*Hol a huszárszázad, hol van Győry alezredes úr?*” – kérdé, de hát erre nem tudhattam válaszolni, viszont a testi és idegi kimerültségtől már alig álltam a lábamon. Szerencsére ott volt Tóth Laci is, aki rögtön átlátta, mire van szükségem, előkapott egy pálinkás butykost és nagyot húzatott belőle. Ettől aztán annyira erőre kaptam, hogy intézkedhettem a két sebesült gondozásáról, elhelyeztettem maradék huszáraimat és az összesen 2 darab lovat. Mindez csak azért sikerülhetett kifogástalanul, mert Szoboszlai tizedes, helyettesem volt az intézkedő, aki értette a dolgát.

Ebben a faluban egynapi pihenő, aztán az osztálytörzssel együtt irány tovább, persze gyalog. Ez nagyon nehezünkre esett. Szerencsénkre, talán a második faluban, huszárőrség állt a falu szélén, és kiderült, hogy dr. Neubauer Palin kívül ott az egész huszárszázad tisztika, a megmaradt legénység és néhány ló.⁷² (Mint utóbb kiderült, 162 db lovunk veszett oda, kb. ugyanannyi huszárral!) Nagy volt az öröm a letörtség ellenére, hát még, amikor széles mosolygással nyakamba esik az én Ridzon Jóska lovászom,⁷³ hogy „*zászlós úr, megvan ám a Csáktornya és a Füles!*” Talán még saját életénél is fontosabbnak érezte, hogy lovaink épségét és életét biztosítsa. Így hát ismét lóra ülhettem!

Csak Neubauer Paliról nem tudtunk semmit, sejtettük, hogy vele Kamiennánál történhetett valami. Mint később kiderült, nem bírván már a körkörös tüzet tovább elviselni, a hiába várt parancs nélkül úgy határozott, hogy kihúzódik a faluból, és a szántóföldekben várja ki a dolog végét, addig csak tán érkezik valamiféle parancs. Hát az bizony soha nem érkezett meg, ő tehát minden további nélkül, a mellette maradt néhány huszárjával fogságba esett.⁷⁴

A megmaradt és innen-onnan kiegészült huszárokkal és lovakkal rendeződött a csökkent létszámú század és számomra megkezdődött egy végeláthatatlannak tűnő utóvédharc, aminél komiszabbat még elképzelni sem tudok. Magas Laci valamerre Bohorodczan felé vette az útját, ott sikerült másodsorban is megsebesülnie, szerencsére viszonylag gyorsan sikerült felgyógyulnia és visszakerülhetett a századhoz, az osztálytörzs a megmaradt tisztekkel a hadosztályhoz csatlakozott, a III. szakasz szerencsére gyorsan összekovácsolódott maradéka megkezdte az utóvédharcot, amely nem ritkán párhuzamosan folyt az ukrán partizánokkal (UPA⁷⁵) is, de sosem bántottuk egymást.

Feladatom az volt, hogy a hadosztály menetelésének nyugalmas folytatása érdekében mintegy 8-10 km-re lemaradva bevárjam az első, utánunk nyomuló orosz egységeket, azokat tartsam fel, amíg csak lehet, aztán rugalmasan leválva, új védőállásban elhelyezkedve várjam be a következő egység érkezését mindaddig, amíg valahol a hadosztály nem jut olyan végső védőállásba, ahol már önmaga is ki tudja védeni a támadásokat, úgynevezett utóvédre tehát már nincs szükség.

⁷¹ Tamássy Zoltán (1899, Brunner Ida), alezredes, osztályparancsnok 1944. december 20-ig, 1945. február 12-én a IX. hadtesthez vezényelték. *György* 112. o.

⁷² Az osztály fennmaradt adatai szerint a huszárszázad 1944. július 25-én Kamiennánál 37 hadifoglyot és 15 sebesültet veszített, a tényleges veszteség ennél magasabb lehetett. *György* 94. és 100. o.

⁷³ Ridzon József (1918, Kiszely Mária) honvéd, tiszti lovász.

⁷⁴ *Bene – Szabó* 542. oldalán Neubauer zászlóssal kapcsolatban az az információ szerepel, hogy 1945. május elején amerikai fogságba esett. Ennek ellentmond Ráth András visszaemlékezése mellett az, hogy Neubauer Pált az osztály napiparancsa hadifogolyként tünteti fel, illetve hogy neve ezen időpont után nem szerepel az osztály iratai között. *Adonyi – Nagy* 98. oldala is Kamiennát jelöli meg a zászlós fogságba esésének helyszínéül. A fent említettek alapján véleményem szerint az 1944. július 25-i kamiennai fogságba esés a valószínűbb.

⁷⁵ Ukrajnska Povsztanszka Armija – Ukrán Felkelő Hadsereg. A szervezet harcolt a német és román, de az előrenyomuló szovjet egységek ellen is, utóbiakkal szemben az 1940-es évek végéig ellenállt. *Ravasz* 132–134. o.

A műveletet úgy hajtottam végre, hogy kb. 50-60 emberemmel a lehető legjobb védőállást foglaltam el azon az útvonalon, amin a hadosztály haladt, és vártam, míg az oroszok meg nem jelennek. Azok pedig jöttek, mégpedig hozzám képest sokszoros túlerővel. Nálam mindössze egy golyószóró működött, de az is segített. Amikor az orosz oszlop feltűnt, megvártuk, amíg karabélytüzelő (sic!) távolságba nem érnek, akkor megnyitottuk rájuk a tüzet. Ők viszonzozták ugyan a tüzelés, gyakran aknavetőkkal is, de ehelyett okosabbnak vélték, ha mindjárt kétfelé válnak, és megkezdik bekerítésünket. Hiszen tüzerőnkből pillanatok alatt érzékelhették, hogy milyen széles kiterjedésű erővel állnak szemben, nem kellett tehát nagyobb erőfeszítésük ahhoz, hogy oldalmozgással veszélyeztessék a hátunkat.

Egy ideig állhattuk a bekerítés veszélyét, de aztán csak lóra ültünk és hátra vágtattunk vagy 3–4 km-t, és kezdődött előlről az egész. Mindez ránk nézve csak kisebb veszteséggel járt ugyan, de maga a művelet roppant fárasztó és idegkimerítő volt, arról nem beszélve, hogy éjszaka is figyelniünk kellett.

Emlékszem, egyik alkalommal egy szürke lovon lovagló vezérkari tiszt⁷⁶ ellenőrizte állásaimat, épp meglepődöttségét fejezte ki akkor, amikor jött a jelentés az orosz oszlop feltűnéséről. Belátva, hogy itt most ő már nem tehet semmit, „*kitartani a visszahívó parancsig*” kiáltással elbúcsúzott és sebes vágatával eltávozott. Parancsát sajnos máig kényszerülök várni!

No de egyszer minden megpróbáltatásnak vége szakad. A hadosztály maradványai bevonultak, ha jól tudom, az Árpád-vonalba,⁷⁷ a huszárszázad pedig letelepedhetett valahol a Kárpátok északi lejtőjén. Itt egyrészt meglévő faházakba költöztek, másrészt maguk építette, kis gerenda-vityillókban helyezkedtek el. Jómagam előbb egy vadonatújnak tűnt faházba költöztem Tóth Lacival együtt, de már az első éjszaka kénytelen voltam otthagyni csapat–papot, mert a töméntelen poloska egy éjjel tökéletesen fölevett volna [sic!]. Így inkább lovaim mellett háltam nap, mint nap, mert azok mellett elősdi nem telepednek meg. Lehetséges, hogy ilyen indokkal költözködött Alezredes úr is a huszárok által épített gerendaházba.

A század itt kiegészült idegen, tönkrement huszárszázadok maradványaival, így került hozzánk dr. Pfeiffer István zászlós⁷⁸ és Várady Árpád zászlós⁷⁹ egy-egy töredék szakasszal. Így megint viszonylag megerősödvé állhatott fel a század, de szelleme egységének kialakulásához ismét némi időnek kellett eltelnie.

Egyszer-egyszer kivonultunk a környékre járőrözni, egyrészt tényleges felderítés érdekében, másrészt lovaink jártatása, az idegen századokból bekerült huszárok összeszoktatása miatt. Ilyenkor nem egyszer találkozhattunk egyes vagy csoportos partizánokkal (sic!), de sohasem kerültünk egymással „nézeteltérésbe”, sőt minden esetben barátsággal váltunk el. Csak az volt a kérésük, hogy a lakosság terményeit és állatait ne bántsuk, akkor ők is békében maradnak. Ezt meg is ígértük és be is tartottuk.

Itt esett meg velem egy mulatságos történet, aminek azért volt tragikus magva is.

Még a visszavonulás idején teljesített utóvédharcok során egy huszárunk elveszett. A sebesüléseket nyilván tudtuk tartani, hiszen azok vagy saját maguk követtek minket a hátrálásban, vagy sebesültszállítás révén jutottak hátra. Ha valaki azonban valami miatt elmaradt, azzal már nem tudunk mit csinálni.

Amikor végső pihenőhelyünket szinte kimerülten elértük, én végigfeküdtem a faházon körülfutó gerendafolyosón, ahová a parasztok télre felraktározzák a felvágott tűzifájukat. Megparancsoltam, hogy csak akkor ébresszenek fel, ha Alezredes úrtól jön valami parancs. Egyszer csak arra

⁷⁶ A tiszt személyazonosságát megállapítani a rendelkezésre álló adatok alapján nem lehet.

⁷⁷ Valójában a Hunyadi-állásról lehet szó. Az e mögött húzódó Szent László-állás a Kárpátok gerincén, az Árpád-vonal pedig e mögött épült ki.

⁷⁸ Dr. Pfeiffer István (1917, Topits Franciska) tartalékos zászlós, lovasszakasz-parancsnok, bevonult 1944. szeptember 10-én a 18. hadosztály lovasszázadától, megsebesült 1944. november 8-án Vatta és Felsőbrány között. December 1-jéig kórházban kezelték, utána 1945. január és március között munkavezető volt a győri erődítési ezredben. *Bene – Szabó* 562. o.

⁷⁹ Várady Árpád nevű tisztéről adatot az osztály iratai között nem találtam. Feltehetőleg Varga Árpád (1916, Üveges Mária) tartalékos zászlósról lehet szó, aki 1944. szeptember 10-én vonult be és szeptember 21-én vette át a távbeszélőszakasz parancsnokságát. *Bene – Szabó* 647. o.

ébredek, hogy enyhén költögetnek és kinyitva a szememet, magam előtt látom legényemet, Benőt és egy tarisznyás ruszin paraszt személyét.

Kérdően nézek legényemre, aki visszakérdez, hogy nem ismerem-e meg azt, aki előttem áll. Akkor figyelek rá jobban és megismerem kedves técsői huszáromat, Németh Emilt. Kérdésemre mindjárt el is mondja, mi történt vele.

Az történt, hogy egyik utolsó védőállásunk egy magas rozstáblában lévén, ő ott a fáradtságtól annyira elaludt, hogy nem hallotta sem a lövöldözést, sem a visszavonulást elrendelő parancsokat. Este, a levegő hűvösebbé válásával azonban felélesztelt és pillanatok alatt érzékelte a megváltozott helyzetet, vagyis hogy az úton nem magyar, hanem orosz csapatok vonulnak tova.

Mozdulatlanul, rejtve maradt továbbra is a rozsban, majd amikor teljesen besötétedett, behűzódott az erdőbe és megindult „hazafelé”. Közben találkozott egy hasonló helyzetben lévő magyar tűzérrel, és biztonságban érezvén magukat ismét lefeküdtek aludni egy fa tövébe. Hajnalban aztán bökdösésre ébrednek, úgy, hogy homlokuknak van szegezve egy-egy puskacső. A tűzért azonnal agyonlőtték, neki talán azért kegyelmezték meg, mert ruszin földön élve tudott velük oroszul beszélni. Kihallgatásra vitték tehát parancsnokukhoz, aki kikérdezése után levetkeztette anyaszült meztelenre, aztán ráadott egy ruszin parasztruhát és azt parancsolta, hogy egyelőre tartsák maguk között. Még vacsorát is kapott tőlük. Reggel felé hallja ám, hogy a katonák egymás között azon vitakoznak, hogy agyonlőjék-e, vagy küldjék hátra fogolytáborba. Nagy izgalommal várta a vita eredményét, amely azzal végződött, hogy „*pasli domo!*”,⁸⁰ mondták neki, és egyszerűen elkergették a táborból. Így aztán nekiindult, és addig próbálkozott, míg megtalált minket – nagy boldogan. De örültem én is, mert egy régi, hűséges huszárommal megint gyarapodott a szakaszom.

A román hadsereg „kiugrása” után parancsot kaptunk, hogy jelentsük be román nemzetiségű katonáink nevét, annak érdekében, hogy leszerelhessék, és mint megbízhatatlanokat, munkatáborokba (munkásszázadokba) szállítsák őket. Nálam is volt két román huszár, Moldován Janó⁸¹ és Borgován Axente⁸². Mindkettő idáig példás magatartást tanúsított. Behívatom őket és elmondom, mit kell velük kapcsolatban tennem, s azt hittem, szavaimat örömmel fogják majd fogadni. De nem így történt. Mindkettő könyörögve kért, ne jelentsem őket be, velünk akarnak maradni, megszerették bajtársaikat, lovaikat, velünk akarnak élni vagy halni!

Meghatott nem várt magatartásuk és természetesen nem jelenttem be őket. Moldován Janó utóbb hősi halált halt Vattánál, Borgován Axente pedig talán Gelejnél megsebesült. Talán jobban jártak volna, ha munkásszázadba kerülnek...

Hazánk jelentős részét az orosz hadsereg már birtokba vette, ezért parancs érkezett, hogy a kinek családja otthonról elmenekülni kényszerült, az kérhet rövid szabadságot. Miután sajnos emiatt mi már mindenünket elvesztettük, éltem a lehetőséggel és szeptember 7-étől egy hét szabadságot kértem és kaptam. Magammal vittem legényemet, Csorba Benőt is, aki ugyan ekkor még nem volt ilyen helyzetben, de Üllön rövidesen az ő családja is megízlelhette a szovjet paradicsomot.

Szörnyen rázós, dorongokkal kirakott úton mentünk szekéren a Toronyai-hágóig, ott teherautóba ültünk és „leszáguldozhattunk” egészen Toronyáig. Itt egy fél napi kényszerpihenőt kellett tartani, mert Huszt felé csak másnap indult teherautó. Nem bántam a várakozást, mert az akkor ott tartózkodó barátommal, Tóth Lacival jól kibeszélgethettük magunkat. Aztán Sátoraljaújhely következett, ahol tetvetlenítettek, és itt találkozhattam egy munkaszolgálatos volt gazdaszótársammal, akivel ugyancsak módom volt néhány szót váltani. Idáig Erdélyben voltak, jó volt a soruk, emberséges parancsnokuk volt,⁸³ semmivel sem rosszabb a helyzetük – a megalázó helyzettől eltekintve – mint egy közhuszárnak. Nem tudta, hova viszik, de rossz helyre nem kerülhetett, mert a háború után is találkoztam vele.

⁸⁰ Eredj haza! (orosz)

⁸¹ Moldován János (1914, Eremie Mária) őrzetető, 1944. november 8-án Vattánál hősi halált halt.

⁸² Borgován Axente (1914, Hevernyák Karola) honvéd, a fennmaradt adatok szerint nem Gelejnél, hanem Stanislau–Swiety térségében sebesült meg még 1944. május 3-án. *György* 100. o.

⁸³ Az említett munkaszolgálatosok feltehetőleg a nagybányai X. kőzérdekű munkaszolgálatos zászlóaljhoz tartoztak, amelynek parancsnoka, 1943. május 1-jétől Reviczky Imre alezredes közismert volt emberséges bánásmódjáról, s később megkapta az izraeli Yad Vashem kitüntető címet. *Reviczky Adám*: Vesztés háború, megnyert csaták. Budapest, 1983. 399. o.

Szemfüles legényem talált egy gépkocsioszlopot, ami éppen Budapestre indult, jelentkeztem parancsnokánál, és természetesen engedélyt kaptam, hogy velük mehessek. Estére már feleségemenél is voltam. Szabadságom jól és gyorsan telt el, de a városi társadalom magatartása és gondolkodása megdöbbentett. Szinte barátságtalanul és megbántottan néztek rám, hogy milyen jögről merem én őket kopott hadigúnyámmal emlékeztetni a háborúra, amikor abból ők itt semmit sem vesznek észre. Járnak bálókba, színházakba, társaságba, jól öltöznek, tiszták, hiszen naponta fürödhetnek, és akkor megjelenek én köztük legénységi csizmában, posztó komisz egyenruhában, kard nélkül, csak pisztollyal stb.

Ennek ellenére elképzelhető, milyen nehezemre esett búcsúzkodásom szép, ifjú feleségemtől és 1 éves aranyos kislányomtól. De hát ennek is meg kellett történnie és Benővel egymással szemben ülve sokáig szólanul gondoltunk haza, és az előttünk álló jövőre.

Huszon kiszállva a századot igen fáradt, kimerült és alvó állapotban találtam meg Iza községben. Azt, hogy nagyjából mi történt velük, csak úgy tudhattam meg, hogy kibontva az otthonról hozott pálinkás üvegeket, nyelvüket ezzel megoldottam.

Hát, ha őszinte akarok lenni, meg kell mondanom, hogy nem sajnáltam azt, hogy e napokban nem voltam a századnál. A harcokban nem vettem részt, így csak elbeszélésből tudtam meg a történeteket, azok viszont már kimentek a fejből, és nem szeretek olyanról beszélni, amit magam nem élhettem át.

Az ezután történt dolgok szinte teljesen kiestek emlékezetemből. Arra jól emlékszem, hogy Ungváron is voltunk, mert ekkor történt meg először és utoljára velem, hosszas lovas múltam alatt, hogy „feltörtem” és nem tudtam lóra ülni. Így székelyszemre két napig az egészségügy egy autójában tettem meg az utakat.

Emlékszem arra is, hogy valahol átkeltünk a Tiszán,⁸⁴ mégpedig egy acélhídon, ahol a vasúti sínek mellett mindössze 1,2-2 m széles acéllemez volt a járható út, amin lovaink patkolt lábai majd úgy csúszkáltak, mint a jégen. Hajmeresztő mutatvány volt ez az átkelés, de egyetlen bal eset nem történt.

Aztán elkövetkezett október 15-e,⁸⁵ és a Kormányzó úr váratlan és megdöbbentő szövege.⁸⁶ Ezt Tiszaújlakon hallgathattuk végig, és mondhatom nem minden öröm nélkül, de azért tartva a jövőtől is. Innen vezényeltek azonnal a tivadari Tisza hídfőhöz, azzal a paranccsal, hogy azon magyar csapatok kívül senkit nem engedhetek át. Jól emlékszem, külön megkérdeztem: „németeket se?“, mire azonnal és határozottan kaptam meg a nemleges választ.

Kivonultunk a tivadari hídfőhöz 30 főnyi legénységgel és a géppuskámmal, elfoglaltuk állásainkat és vártuk a történéseket. Jómagam a hídtól kb. 40-50 m távolságban álló örbódében ütöttem föl tanyámat és élveztem a pillanatnyi nyugodalmat. Nem sokáig. Rohan be a hírhozó, hogy egy hatalmas német gépkocsi és páncélos oszlop közeleg a hírhozóhoz, de közelbiztosítóink intésére megálltak és most egy tiszt közelít hozzánk egy másik német katonával. A német ezredes tisztességesen bemutatkozik és kéri, hogy nyissuk fel a híd zárlatát és engedjük át zavar nélkül az oszlopot, mert nekik parancsuk van valahova elvonulni. Akkor még tisztességesen beszélvén németül, elmagyaráztam neki, hogy nekem hadseregparancs van a kezemben, ami szerint a hídon senki nem mehet át – kivéve a magyar egységeket.

⁸⁴ Feltehetőleg Tiszaújlaknál, ott volt ugyanis acélszerkezetes híd, amelyet 1944. október 24-én robbantottak fel. Cs. Szabó Albert: Harctéri visszaemlékezés, <http://www.hatarvadasz.hu/Irodalom/index4.html> (Az utolsó letöltés: 2012. április 19.) Eredeti példány a gyulai Erkel Ferenc Múzeum gyűjteményében.

⁸⁵ Október 15-én zajlott le a sikertelen kiugrási kísérlet. Az eredeti tervek szerint a magyar 1. és 2. hadsereg szembefordult volna a német csapatokkal. A tervek azonban nem kerültek végrehajtásra, az 1. hadsereg parancsnoka átvált, de csapatai nem követték, a 2. hadsereg parancsnokát a németek letartóztatták. A kiugrási kísérlet után Horthy kormányzó német fogságba került, az ország vezetését Szálasi Ferenc vette át. A témával kapcsolatban bővebben lásd: *Vigh Károly*: Ugrás a sötétbe. Budapest, 1984. (A továbbiakban: *Vigh*.)

⁸⁶ A kormányzó hadparancsának szövege a következő volt: „*Honvédek! Hón szeretett hazánk szívében folyó pusztító harctól, a küzdő erőket számba véve, immár döntő, az országra nézve kedvező fordulatot nem várok. Ezért elhatároztam, hogy fegyverszünetet kérek. Mint a fegyveres hatalom legfőbb hadura, felszólítalak benneteket, hogy a honvédekütközőhöz híven hűséggel és feltétlen engedelmességgel teljesítsétek előljáró parancsnokaitok útján kiadott parancsaimat. További létünk attól függ, hogy a honvédség minden egyes tagja e súlyos helyzetben kötelességtudó és végsőkig menő fegyelmességgel magatartást tanúsítson.*” *Vigh* 271. o. A proklamáció szövegét lásd: i. m. 267–271. o.

Ezt a por-parlét [sic!] az követte, hogy váratlanul előkapta revolverét és az oldalamba nyomta, hogy az engedélyt így kényszerítse ki belőlem. Az ott lévő Szoboszlai és másik huszár már kapkodtak volna a géppisztolyaikért és ha közbe nem szólok, néhányan holtan maradunk a színtéren, de az biztos, hogy a németekből legfeljebb szita marad, mert ha bajom esett volna, úgy Szoboszlaiék szítává lövik őket. Szerencsére különösebben nem ijedtem meg és önuralmamot sem vesztettem el, így sikerült megérettetem a némettel, hogy agyonlövéssem az ő halálukat is jelentené, és ezzel még mindig nem volna elintézve az ügy. Felajánlottam azonban, hogy felhívom telefonon a parancsnokságomat, és hátha onnan rájuk nézve kedvezőbb választ kapok. A névmet láthatóan fölélegzett ajánlatomra és sikerült is azonnal kapcsolatot teremtenem Alezredes úrral, aki rögtön megérettette a helyzet abszurditását. Felszólított, hogy nyugtassam meg a németet, rövid idő múlva visszahív az eredménnyel.

Úgy látszik, ekkorra már végleg eldőlt, hogy a kormányzói szózat érvényes-e, vagy pedig Szalasiék⁸⁷ parancsa, mert alig telt el néhány perc, hallhattam Alezredes úr kifejezetten reszkető hangját, hogy az Istenért, nehogy tüzet provokáljunk, és szó nélkül engedjük át a németeket.

A parancsot tudomásul vettem, azért egy kicsit meg akartam táncoltatni a németet, és közöltem vele, hogy átengedem ugyan, de előbb átjön velem a hídon egyedül, s csak amikor én engedélyt adok, akkor küldi el egységéhez a kíséretében lévő német katonát és adhatja ki általa az indulási parancsot. Addig én is gondoskodom az akadályok elhárításáról.

A dolog simán lezajlott, s rövidesen megkaptam az abszurd parancs megszüntetését jelző bevonulási intézkedést.

Igencsak innen mehetünk Tarpa községbe, ahol az új kormányra le kellett tennünk az esküt. Ez úgy folyt le, hogy a szakaszonként felállott század elé kiállt szegény Kaszanyitszky Bandi és reszkető kézzel tartva az eskü szövegét tartalmazó iratot, remegő hangon mondta el annak szövegét, amely szerint most már Szalasi testvért kellett volna szeretnünk. A századnak természetesen a felolvasás alapján hangos szóval kellett volna elmondani az esküt, de még csak véletlenül sem hallatszott egyetlen hang sem, pedig Isten látja lelkünket, egyikünk sem szólította fel erre a magatartásra a legénységet. Egyetlen nyilaskeresztes-párti sem volt közöttünk, nem kívántak rájuk főlesküdni. Sajnos nálunk más volt a helyzet, a tiszteknek alá kellett írnia az eskü szövegét tartalmazó papírt. Azóta sem ért olyan keveset az aláírásom, mint amit a papír aljára biggyesztettem...

Már a kormányzói felhívás, tulajdonképpen azonban ezen eskütételi színjáték okozta azt a hangulatváltozást, ami a legénység soraiban végbement. Nem egyszer kellett közbelépnem visszavonulásunk során, amikor nyilaskeresztes karszalaggal felszerelt suhancok gúnyolódva mondták a huszároknak, hogy ne hátra, hanem előre menjenek! Azt hiszem, nem kell külön taglalnom, hogy a reakció miben nyilvánult meg az egész hadsereg és a mi honvédeink körében is.

Sajnos az események sorrendisége és a történések egymást követése ismét összezavarodik bennem. Az biztos, hogy egyszer csak ott álltunk a királyteleki szőlőkben – ma Nyírtelek község – és támadást kellett végrehajtanunk a keményen védekező oroszok ellen. Ebben, azt hiszem, legnagyobb súllyal a páncélromboló-szakasz és a kerékpárosok vettek részt, de azért kijutott belőle nekünk is. Szakaszom egy fasortól jobbra elterülő olyan kukoricaföldön haladt, vagy inkább csúszott-mászott előre, ahol a termést már levágták és be is kúpták. Az oroszok jól láthattak minket, mert tüzükkel folyamatosan földre-fekve kényszerítettek (sic!). Szegény Szathmáry Feri erről mit sem sejtve közeledett volna a fasorban, nálam lévő géppuskása működését ellenőrizni és már hiába kiáltottam rá, hogy csak hason csúszva közeledhet felénk, megkapta a harc képtelenségét okozó géppisztolysorozat. Szerencséjére vele volt az erős fizikumú tisztilegénye, aki lábánál fogva hátra tudta vonszolni az elsősegélyhelyre. Minden bizonnyal másutt sem lehetett jobb a helyzet.

⁸⁷ A parancsot, amelyben a szovjetek elleni harc folytatására található utasítás, Vörös János vezérkarfőnök adta ki, aki a kiugrási kísérlet alkalmával igyekezett magát „minden oldalról” biztosítani. A már október 11-én megkötött fegyverszüneti megállapodás ellenére a vezérkar főnöke parancsában a következő olvasható: „A kormányzó úr rádiószózatában elhangzottakat senki se értelmezze úgy, hogy a magyar hadsereg letette a fegyvert. Mind ez ideig csupán fegyverszüneti tárgyalásokról van szó. Ennek kimenetele még bizonytalan, ezért minden magyar katona és egység változatlan erővel folytassa a harcot.” Vörös későbbi állítása szerint a „bármely oldalról jövő támadással szemben” szövegű részt tudta nélkül húzták ki a parancsból. *Vígh* 294. o.

Lassanként azonban mégis tért nyertünk annyira, hogy az orosz katonák kezdtek kiugrálni lövészárkaikból és vitték az irhájukat. Az ilyen pillanatok gyorsabb haladást tettek lehetővé, így rövidesen sikerült annyira megközelíteni vonalaikat, hogy kiadhattam a parancsot kézigránátdobásra és rohamra. Természetesen én is végrehajtottam a kézigránátdobást, majd beugrottam az árokba, ahol legnagyobb megrökönyödésemre egy orosz katona feküdt fegyver nélkül, valami, fehérnek aligha nevezhető rongyot tartva a kezében. Az ugrás hevében majdnem belelöttem, de szerencsére ezt nem tettem, hanem rögtön odahívtam egy ruszin huszárt és röviden kihallgattam az oroszzt. Aztán ugyanazzal a huszárral hátraküldtem a századhoz, jelentéssel, kérve Alezredes urat, hogy tekintse a ruszkit saját foglyomnak, és kérem, ne adja át őt a németeknek. Alezredes úr eleget tett a kérésemnek, Vaszilt beosztottuk a konyhára, ahol néhány nap múlva olyan kerekre híztta magát, hogy nem ismertünk rá. Később biztatgattuk, hogy visszamehet az orosz csapatokhoz, de erre nem volt hajlandó.

A királyteleki szőlőben a hivatalos jelentés szerint dr. Lengyel Tibor orvos főhadnagy, egy huszár és hét más fegyvernembeli honvéd halt hősi halált, és megsebesült – a legénységen kívül – Szathmáry Feri, és harmadszor (!) Magas Laci zászlósok. Veszteségeink tehát nem voltak jelentéktelenek és ez a körülmény indította dr. Kováts Tibor, volt m. kir. főhadnagy, nyugalmazott jogtanácsost,⁸⁸ hogy az elesettek sírjait rendbe hozassa és számukra egy emlékművet állíttasson fel. 1984-ben, tehát olyan időben, amikor az ilyesmit a kommunista uralmon lévők (sic!) nem nézték jó szemmel és súlyos következményeket is vonhatott maga után. Szerencsére mindez nem következett be, és azóta néhányan, még élő tisztak az osztályból, évente, halottak napján személyesen rójuk le tiszteletünket az elesettek iránt.

Emlékezetem megint kihagy. Két esetre emlékszem, amik bizonyára összefüggésben voltak egymással, legalább is a távolságok közelségéből kiindulva. Talán egy napig voltam védő állásban Mezőkövesd határában, de hogy ott mi történt, azt nem tudom. E helyet csak azért nem felejtettem el, mert kinn feküdvé veszem észre, hogy valaki hason kúszva közeledik hátulról hozzám. Valamiféle hírvivőre gondoltam, de kellemesen tévedtem. Az én Csorba Benő legényem érkezett meg egy teli csajka mákos tésztával, amit háziasszonyunkkal készíttetett el, tudva azt, hogy azt nagyon szeretem.

A másik dolog, ami mély benyomást hagyott bennem, az Mezőnagymihály egy közlegelőjén történt. Távol minden ellenségtől ügettünk, oszlopban, teljes biztonságban, amikor motorzúgást hallottunk és nemsoká fel is tűnt egy orosz gép. A „repülő” vezényszóra az egész huszárszázad teljes vágatában szóródott szét legyezőszerűen a hatalmas legelőn és ez felejthetetlen látvány volt. A szétugrás olyan jól sikerült, hogy a repülő, minden igyekezete ellenére, még csak egy sebesülést sem tudott nekünk okozni. Ehhez hasonló „szétterülést” még csak egyet láttam, éspedig 1940. szeptember 9-én, Nagyvárad előtt, amikor a díszelgést vasgárdisták⁸⁹ akarták a repülőtéren megzavarni, és a 18. dandár önálló huszárszázadát bízták meg, hogy csatárláncban fésülje át a terepet.

Az is gyönyörű jelenet volt, és talán az orvlövészek miatt nem is veszélytelenebb.

Aztán következett Gelej, ahova tulajdonképpen késve érkezünk, mert azt hiszem, az eredeti elképzelés az volt, hogy a Tiszán való átkelést akadályozzuk meg.

A század elfoglalta védőállásait, a III. szakasz egy szántóföldön feküdt, szemben egy erdővel, ahol már az oroszok benn voltak. Tőlünk balra vezette Tóth Laci az I. szakaszt, s egy ideig jól összehangoltan tartottuk magunkat, sőt még egyéni „sikerélményben” is részesülhettem. Az orosz egységek ugyanis az erdőtől védetten nyugodtan, akár célzott lövésekkel is kényszeríthettek minket mozdulatlanságra. Megpillantottam azonban az erdőszélen egy olyan kis házacskát, aminek pad-

⁸⁸ Kováts Tibor III. (1920, Arady Dóra) főhadnagy, a felderítőosztály fegyver- és löszertisztje, a nehéz páncéltörőágyús-szakasz, majd a páncéltromboló-szakasz parancsnoka. 1945. március 8-án egy balesetben megsebesült, a háború végéig kórházi ápolásra szorult. *György* 113. o.

⁸⁹ Vasgárda (Gardă de Fier): román fasiszta tömegmozgalom, az 1927-ben alapított Mihály Arkangyal Légiója szervezetből alakult ki, ideológiájának részét képezte a nacionalizmus, antiszemitizmus és a populizmus. Politikai módszerek mellett terrorselekmények elkövetése is eszköztárába tartozott. 1940-től az egyetlen engedélyezett politikai mozgalom volt és kiváltságos helyzetbe került. 1941. január 23-án a Vasgárda fellázadt Antonescu tábornok ellen, de a lázadást a román hadsereg német támogatással leverte. Vezetői Németországban lettek menedékre. *Lexikon* 450–451. o.

lásajtaja is volt, mégpedig félig nyitva. Rájöttem, hogy ott kitűnően meghúzódhattak a muszkák és valóban lőhettek bennünket, mint a nyulakat. Hozzám volt beosztva egy nehézpuska,⁹⁰ mellé kúsztam és átvettem azt a huszártól. A hajszákeresztes célzó berendezéssel ellátott fegyverrel remekül lehetett célozni, és bár sosem volt ilyen fegyver a kezemben, tökéletesen láthattam, hogy a lövedék az ajtó közepét találta el és az kivágódott. Nem tudom voltak-e ott oroszok, és hányan, de ettől kezdve onnan nem kaptunk lövést.

Eközben érkezett a századparancsnokság hírvivője, hogy azonnal kezdjem meg leválásomat az ellenségeről, mert már felvonulóban van egy század német, amelyik ott minket felvált. Ennek úgy tettem eleget, hogy előbb átkúsztam Tóth Lacihoz, figyelmeztetni arra, hogy én most elvonulok, lehetséges, hogy rögtön utánam nyomulnak az oroszok, vigyázza tehát a hátát. Eközben vitték hátra sebesülten szegény Maginyecz őrzetőmet,⁹¹ és látom eldőlni a légnomástól helyettesemet, Szoboszlai szakaszvezetőt – ekkorra már előléptettem – aki aztán nem volt hajlandó kórházba menni, hál' Istennek rövidesen fel is épült.

Elrendeltem a visszavonulást és visszahúzódva jelentkeztem a falu közepén akkor elhelyezett parancsnokságon. De abban a szempillantásban kaptam az újabb parancsot, hogy foglaljam vissza állásaimat, mert – ahogy gondoltam – az oroszok abba már benyomultak, sőt a falu szélét is elérték már. Az történt ugyanis, hogy a német egység parancsnoka azt a kérdést intézte Alezredes úrhoz, hogy milyen tüzérségi támogatásra számíthat a védelemben, és amikor meghallotta, hogy legfeljebb két gránátvetőt tud rendelkezésükre bocsátani, akkor megfordult, és kijelentve, hogy tüzértámogatás nélkül ő nem kockáztatja az emberei életét – eltávozott.

Állásaimat természetesen már nem tudtam visszafoglalni, viszont azt is tudtam, hogy Tóth Laci hátába kerültek az oroszok. Most már csak a falu védelmére szorítkozhattunk, a parancsnokság áttelepült a falu túlsó végén elterülő temetőbe és általános visszavonulót fújva, ki-ki ott lödőzött az oroszra, ahol éppen volt, lassan hátrálva a temető felé, ahol lovaink is voltak. Csak Tóth Laci hiányzott, mert ő kénytelen volt kitérni a hátába került oroszok elől, s fogalmunk sem volt, hogy ezt a manővert merre hajtotta végre. Végül már erősen szürkült, amikor Gelej délkeleti határán láttuk szakaszával feltűnni, bár bizonytalanok voltunk, hogy nem oroszok jönnek-e ott? Aztán minden jóra derült ki [sic!], gyors iramban lóra ültünk és éjjeli menetben értük el Felsőábrányt, ahol beszállásoltunk.

Amikor reggel felébredek, látom ám, hogy Tóth Laci mellett levő ágya üres. „*Hol a zászlós úr?*” – kérdem Benőt, mire kiderült, hogy míg én mélyen átadtam magam az álom gyönyöreinek, őt riasztották és az I. szakasszal felderítésre kellett mennie. A feltételezés az volt, hogy „esetleg” a kb. 10 km távolságra fekvő Vattán túl, ugyancsak 10-12 km távolságra eső Emődön lehetnek már orosz előőrsök. Ennek megfelelően Laci, különösebb biztosítás nélkül, oszlopban indult Vatta felé, és mielőtt a falut elérte volna, a Harsány felé való útelágazásánál álló német terepjáró gépkocsi mellett álló német tisztektől vidáman megkérdi, mi van a faluban? Azok ugyanolyan kedélyesen válaszolják, hogy még nagyon messze vannak az oroszok, mehet teljes nyugalommal. Laci be is ment és ez lett a végzete. A faluban ugyanis, jól elrejtőzve, már legalább egy ezred orosz tartózkodott, az mind órá várt a falu közepén, miután az „ál német tiszték” jól félrevezették őt. A falu közepén aztán pillanat alatt közreakpták, így nem volt mást mit tennie, mint magát megadnia. Ez történt november 8-án, így esett fogságba Laci a huszárokkal és lovaival együtt.

Anélkül, hogy a történetekről értesültünk volna, még aznap nyergelt a megmaradt huszárszázad, és megindult ugyancsak Vatta felé, szélesebb körű felderítés céljából. Nyugodt menetben, oszlopban, különösebb biztosítás nélkül, teljes biztonságban haladtunk a falu felé, és ugyanaz a párbeszéd folyt le a harsányi elágazásánál, mint amit Laci is lefolytatott. Csak a folytatás történt másként.

A századot Alezredes úr vezette, én közepén haladtam, szakaszom végével zárult együtt a század is. Alig hagyjuk el az elágazást, amikor erős dörrenéseket hallok hátulról, s szakaszom hátulja vágatában szinte lerohan. Már erélyesebb kifejezésekkel adok hangot elégedetlenségemnek, amikor

⁹⁰ 36 M. 20 mm-es nehézpuska; eredetileg páncéltörő fegyverként rendszeresítették, de e feladatkörben már nem felelt meg, ugyanakkor precíziós fegyverként, élőerő és gyengébb fedezékek ellen hatékonyan alkalmazták. Horváth János: Szovjet és magyar páncéltörő puszkák összehasonlítása és értékelése. *Haditechnika*, XXII. (1986) 4. sz. 28–32. o.

⁹¹ Maginyecz János (1917, Pirovcsi Judit) őrzető, 1944. november 7-én sebesült meg.

jelentik, hogy a szakasz hátulját ágyúval lövik, van ott már halott, sebesült is, a lovak a becsapódástól vadultak meg. Akkor figyelek én is jobban oda és látom, hogy szegény Moldován Janó teljesen szétlőve, holtan fekszik az országúton, mellette vergődik lova is, aztán van még egy sebesült is és természetesen óriási a zűrzavar. A lőszeres taligással azonnal visszaküldtettem a sebesültet és aztán teljes rajta-rajtában vágózok előre Alezredes úrhoz jelenteni a rajtaütést. Mire utolértem, ő már a bevezető út mély bevágásában haladt, semmit nem hallhatott és nem tudhatott, és a legnagyobb megdöbbenéssel hallgatja referátumaimat, hiszen a német tisztek egész másként informálták őt.

A mély bevágás miatt visszafordulni már nem lehetett, de nem is lett volna célirányos, hiszen a láthatatlan ellenség hátulról tüzelt ránk. Így nem maradt más hátra, balkézről volt egy kocsis feljáró a temetőbe – micsoda előjel – odavezette a századot. Ahelyett viszont, hogy kijáratot keresett volna az ellenségtől való leváláshoz, „*tűzharchoz lóról!*”-t vezényelt, a lehető legrosszabbat, amit ilyenkor tenni lehet és kell. Beszorítva ugyanis a sírok közé, lehetetlen az egyes sorok 4 lovát összeköplizni, de még ha ezt meg is tehetjük volna, mire ez megtörténik, a karabélyokat a huszárok a vállukról leszerelik és megkezdeneik tüzelni az egyáltalán nem látott ellenségre, addig annyi idő telik el, hogy az ellenség halomra löheti az egész társaságot. Nem beszélve arról a lehetetlenségről, amit a lövésektől megvadult lovak okoznak, hogyan lehet ilyen körülmények között védőállást felvenni, és milyen irányban?

Szerencsére pillanatok alatt átláttam, hogy nagyon szerencsétlen volt az intézkedés és miután Alezredes úr közelében voltam, rögtön kértem, hogy rendeljen el lóra szállást és igyekezzünk kijutni a temető beszorítottságából, mert itt lehetetlen védekeznünk. Természetesen Alezredes úr is azonnal átlátta, hogy nincs más mit tenni, kiadtuk a parancsot a lóra szálláshoz és a temető ellenkező irányában elkezdünk kijáratot keresni, mindezt természetesen a legteljesebb tüzelés mellett. Fokozta a bajt, hogy a temető drótkerítéssel volt körülkerítve, amit lóval ugratni nem lehet, tehát csak akkor menekülhetünk ki a kutyaszorítóból, ha valami kijáratot találunk.

Végre megleltük a keskeny hátsó kijáratot és megindultunk vissza, Felsőábrány irányába, kb. 2–300 m távolságra párhuzamosan az országúttal, ahol az orosz géppuskák fel voltak állítva és teljes erőből tüzeltek ránk. Nem volt mit tenni, igyekeztünk mindinkább a géppuskák tűzhatása alól kikerülve tovább vágózni, és akinek sikerült, az hazaérhetett, akinek a lovát vagy saját testét golyó érte, az sajnos ott maradt. Hosszú út volt, mire teljesen kivonhattuk magunkat a géppuskák tüze alól, pontos számot nem tudok, de emlékezetem szerint az egész századból összesen kb. 60-an érkeztünk meg kötelékben Felsőábrányba. Estére azután jó néhány ló és huszár érkezett még, de bizony a már így is csökkent létszámú huszárszázad további súlyos veszteséget szenvedett. Ekkor vesztettük el a rajtam kívül még megmaradt csapat tisztet, dr. Pfeiffer Pistát is, aki comblovással úszta meg a nehéz „vadászlovaglást”.⁹²

Most tehát világossá vált, hogy nem, hogy esetleg Emődnél vannak már az oroszok, hanem tőlünk 10 km-re, már az első falu meg van rakva ellenséges seregetestekkel [helyesen: csapattestekkel – Gy. S.], tüzérséggel stb. Este Somos Feri árkászszakasz parancsnok,⁹³ százados kapott is parancsot, hogy embereivel, az én támogatásommal, támadja meg Vattát és kísérelje meg a faluba való behatolást. El is jutottunk a falu aljáig teljes sötétségben, amikor Feri belátta, hogy itt nincs mit tennünk. A rendelkezésünkre állott mintegy 50–60 emberrel a falut még meglepetésszerűen sem lehet megtámadni, nem hogy elfoglalni.

Másnapra azután a Felsőábrány–Vatta közötti út mentén a kerékpárosok foglaltak meglehetősen erős védőállást, a faluban maradt egységek biztonságban érezhették magukat. Talán első, vagy második este nagy „huri-huri”-zás hallatszott Vatta alól, ott bizonyára megnyomták a kerékpárosokat, de a derék honvédek keményen helytálltak.⁹⁴ És ekkor kaptam egy parancsot, aminek eredetét és értelmét a mai napig nem tudom megfejteni.

⁹² A hivatalos veszteséglista szerint a huszárszázad Vatta és Felsőábrány térségében 2 halott, 8 sebesült és 39 hadifogoly volt. A tényleges adatok ennél jóval magasabbak lehetnek. *György* 95. és 101. o.

⁹³ Vitéz Somos Ferenc (1913, Ruff Katalin) százados, az árkászszakasz, majd 1945. február 6.–március 2. között a felderítőosztály parancsnoka. *György* 112. o.

⁹⁴ A kerékpáros század vesztesége Vatta–Felsőábrány térségében a fennmaradt adatok szerint 28 hadifogoly és eltűnt volt. *György* 93–94. és 96. o.

Felsőábrány községtől Vatta felé keleti irányban látható egy Sashalom nevű dombocska, olyan 2–3 km távolságra, amivel szemben feküdt tulajdonképpen az országút melletti árokban védőállást elfoglaló kerékpárosszászad és más egységek. Onnan, ahol a huszárszászad maradványa szállásolt, egy nagyon ritkás akácfasor vezetett az országúthoz, a védőállást tehát azon viszonylag észrevétlenül közelíthette meg bárki. Kapom a parancsot, hogy embereimmel ezen a fasonon végighaladva érjem el az országutat, és azután vonuljak fel Sashalomra, és ott helyezkedjek figyelőállásba. Mindehhez rendelkezésemre állott, mindenkit összeszedve az adott pillanatban – hiszen a századmaradvány részei a kerékpárosokhoz csatlakozva feküdtek védőállásban az országút mentén – 9, azaz kilenc huszár. Igaz, volt egy golyószórónk is!

Gondolkodásra nem volt idő, megindultam a huszárjaimmal és baj nélkül el is értem az országutat, ahol dr. Balogh Imre kerékpáros hadnagy⁹⁵ feküdt. Nagy örömmel fogadott, azt hitte, hogy leváltására, de legalább is megerősítésére érkeztem, de nagyot csodálkozott, mikor előadtam feladatom lényegét. A Sashalom éppen vele szemben feküdt ugyanis. A dombon levégott kukoricaszár, kúpokba rakva, gyakorlatilag áttekinthetetlen. Mégis figyelmeztet, hogy vegyem elő a távcsöveget, és nagyon figyelve néztek egy bizonyos irányba, mert leginkább ők is azt a helyet tartják szemmel. Nem kellett nekem se sokáig keresgélnem, legnagyobb megdöbbenésemre azon a helyen nyüzsgő orosz csapatokat lehetett észlelni, és ami a legmegdöbbentőbb volt, a kúpok mögé ügyesen elrejtve 3 db T–34-es harckocsi is állott méltóságteljesen, mozdulatlanul. Balogh Imre barátom némi iróniával kérdezte, hogy „*Te oda akarsz menni a 9 embereddel? Mert akkor köszönjünk is el egymástól, hiszen lehet, hogy én is követlek Téged rövidesen oda, ahova Te percekben belül eljutsz.*”

Néhány percig tanácsalanel állottam, mit lehet ilyenkor csinálni? Minden bizonnyal ismét téves tájékoztatás áldozatává válnánk, ha a parancsot végrehajtani megkísérelném. Szerencsére Imre higgadt és megfontolt járásbíró volt civilben, így nem sokat töprengtet, mi a teendő. Javaslatára készíttettem egy kis vázlatot, jelentésben megírtam, mi a helyzet és közöltem, hogy tehetetlenségemben további parancsig ott maradok a kerékpárosoknál. Nem sokáig kellett várnom, talán egy óra sem telt bele és meg is kaptam a bevonulási parancsot. A pihenés azonban legfeljebb 1–2 napig tartott.

Szakaszomat kiegészítették úgy, hogy kb. 20–30 huszárt gyalogharcban lehetett használni. A század elindult Bükkszentkeresztre, én pedig huszárjaimmal védőállást foglaltam Kisgyőr előtt. A szolgálattal nem lett volna nehéz tulajdonképpen, mert a szokásos passziózáson kívüli napi lövöldözésen kívül semmi sem történt, de állásunk olyan belátott helyen terült el, ahol a legkisebb mozgásra, akár csak egy emberre is aknával válaszoltak az oroszok. Ezért aztán a századtörzstől a reggelit, ebédet, vacsorát csak egyszer, sötétedés után küldhették ki, addig nem volt mit tenni, feküdni kellett az árokban.

Ebben az állapotban leledzettünk XI. 29-én estéig, amikor váratlanul megérkezett Pék Bandi, lovainkkal együtt, azzal, hogy leváltanak engem. Nagyobb öröm igazán nem érhetett, mert több, mint 2 hétig ilyen körülmények között feküdni november végén egy árokban igazán nem volt szívderítő, ha pillanatnyilag úgy is nézett ki, hogy nagyobb veszély nem fenyeget.

Tájékoztattam Bandit, hogy jobbról és balról német egységek fekszenek hasonló helyzetben, de igen jó az összeköttetésünk, esténként felkeressük egymást, és tájékoztatást nyújtunk a szükségésekről. Ezután lóra ültünk és nagy boldogan mi is megtértünk Bükkszentkeresztre.

Másnap hajnalban felpakolt az egész század és a Bükk-hegység csapásain haladva mentünk fel lóháton és a fogatainkkal Bánkútra, a menedékházig. Szép teljesítmény volt ez, különösen a fogatainktól; zengett is az erdő a hangos ló biztatásoktól!

Az, aki ezt nem élte át, nem tudja elképzelni, mit jelentett számunkra ez a menedékház. Fűthető és használható fürdőszobája volt, tisztességes ágyban aludtunk, terített asztalnál vacsoráztunk, s ne soroljam tovább azt a sok gyönyörűséget, amiben részünk volt ott. Dél felé aztán megjött a meglepetés. Megérkezett Pék Bandi, összesen kb. 9 huszárral, s nehéz lett volna megállapítani, hogy melyikük van ziláltabb állapotban.

Az történt ugyanis, hogy távozásunk után rövidesen felkereste Bandit egy német őrmester és egy tisztessel azzal, hogy ők az összekötők, és ha Bandi megengedi, ott is éjszakáznának. Miért ne tehetné, gondolta Bandi, legalább egy kis társaságuk is akad.

⁹⁵ Dr. Balogh Imre (1914, Kristófóri Anna) tartalékos hadnagy, 1944. szeptember 10-től kerékpárosszakaszparancsnok. *György* 113. o.

Igen ám, de reggelre, arra ébredtek, hogy a ködös szürkületben észreveszik, hogy mindenféle irányból, még hátulról is katonák közelednek feléjük, és mint kiderült, nem a szomszédos németek voltak azok, hanem ellenségek! Legjobban a német őrmester volt megdöbbenve, mert pillanatok alatt átlátta, hogy társai az éjjel szó és figyelmeztetés nélkül elhagyták állásaikat és őket „csalétkül” hagyták a magyar egységénél. Mire mindegyik rájött, már kizárt dolog volt védekezni, csak két lehetőség maradt számukra: menekülni, vagy megadni magukat. Egyes huszárok velük együtt futásnak eredtek, mások kidugtak valami fehér zsebkendőt, megadásuk jeléül. Bandi is inkább a futást választotta, a két némettel együtt, akiket mellőle lőttek ki, de neki sikerült valahogy egérutat nyernie, és a kapott tájékoztatás alapján a megmaradt 9 huszárral Bánkútra teljesen kimerülve megérkeznie. Igaz, a remek báránybőr bundáját is sikerült megtartania, nem is gondolt arra, hogy könnyebben fúthatott volna, ha azt lehányja magáról.⁹⁶

Innen aztán Putnokon keresztül Rudnyára⁹⁷ érkeztünk, ahol egy jó barátom, volt iskolatársam szüleinél, akiket előtte való nap fosztottak ki csalárdul a németek, Soldos Árpádekánál⁹⁸ kaptunk egy jó vacsorát és pihenőhelyet. Itt történt aztán, hogy hűségese, derék lovászmotól végleg meg kellett válnom.

Ridzon Jóska lovászsom és Szlanyecz Gyurka huszárom⁹⁹ ugyanis a szomszédos községben, Szkároson¹⁰⁰ voltak otthon, így érthető, hogy szívük facsarodott, ha rá gondoltak, hogy ők innen továbbmenjenek. Estefelé besomfordál legényem, Csorba Benő és láttam, hogy valamire készül. Jelenti is, hogy a két mondott huszárom itt van, és beszélni szeretne velem. Egy perc kételyem nem volt azzal kapcsolatban, hogy ez mire irányul. Be is oldalognak nagy szegyenkezve, aztán Jóska az ő tótos, „Mikszáth Kálmán-ízű” magyarságával nagy szerényen előadja, hogy hát ők itt volnának otthon, és ha már így hozta a sor, minek mennének tovább, hiszen a háborút már úgy is elvesztettük...

Igazat kellett nekik adnom, szívem megesett rajtuk, összeöleleztünk és bizony könnyezve vetünk egymástól örök búcsút. Még figyelmeztettem őket a csapatcsendőrokról is, de megnyugtattak, hogy őket itthon senki meg nem találja, de különben is – és sajnos így is történt – 1-2 nap múlva már az oroszok lesznek itt az urak.

Nem sokáig búsonghattam veszteségemen, másnap szürkületkor hívat Alezredes úr és tolmácsolja a hadosztály parancsát, hogy önkéntesekkel azonnal induljak útnak Rozsnyóra, ott jelentkeznek a vezérkarnál, ahol megkapom a további parancsokat. Az történt ugyanis, hogy az oroszok valahol rést ütöttek és nekünk a továbbhaladásukat el kellett reteszelni. Az igazat megvallva nem örültem a „megtiszteltetésnek”. December első napjaiban, kb. 30 km-es utat megtenni éjjel, fölfelé a hegyeknek, nem kezegetett túlságos multságokkal, nem beszélve az ismeretlen feladatról.

Szállásomon összehívtam a szakaszomat és kértem önként jelentkezőket. Persze az történt, amit vártam. Mindenki kilépett, nagy örömmel. Lóra ültünk és irány Rozsnyó, a bizonytalanság felé. Úgy éjfél tájt érkeztünk meg, jelentkeztem a vezérkarnál, ahol közlik, hogy szerencsére mégis sikerült az oroszokat időben megfogniuk, így bevetésünkre nincs már szükség. De ne menjünk vissza Rudnyára, hanem térjünk meg Betlérre, mert néhány nap múlva úgyis utánunk jön maga a század is. Kértem beszállásolási parancsot Betlért illetően, de közölte velem az ügyeletes tiszt, hogy arra nincs szükség, mert a falu teljesen üres. Megnyugodva indultunk útnak a néhány km távolságra fekvő falu felé, de mekkora volt a meglepetésünk, amikor odaérve tapasztalhattuk, hogy abban egy egész magyar és német hadsereg van már beszállásolva. Kétségbeesésem teljes volt. Éjfél után 1–2 óra, –10–15 fok (sic!) hideg, méteres hó, kis falu, tele idegen magyar és német egységekkel, a hátunk mögött 40 km-es út, mi következhet még?

⁹⁶ Az osztály veszteségei 1944. november 29-én Kisgyórnél 16 hadifoglyot és eltűntet tettek ki a fennmaradt adatok szerint. György 96. o.

⁹⁷ Feltehetőleg Rozsnyórudna – ma Rudná – nevű település, mely Rozsnyótól nyugatra, 5 kilométerre található, a következő bekezdésben szereplő Szkárosról körülbelül 25 kilométerre északkeletre.

⁹⁸ Személyével kapcsolatban további adatokkal nem rendelkezünk.

⁹⁹ Szlanyecz György tartalékos huszár, lőszeres taligás, december első napjaiban parancsnoka tudtával egységétől eltávozott.

¹⁰⁰ Ma Skeresovo, Gömör vármegye, Tornaljai járás; az említett Rudná településtől mintegy 25 kilométerre délnyugati irányban, tehát inkább közeli településnek volt tekinthető, ennek ellenére valószínű, hogy a két huszár vállalta a „hazatéréssel” járó kockázatot.

Nem így Szoboszlai és Benő. Ne tartsak én semmitől, majd ők elintéznek mindent, csak várjak egy kis időt ott, ahol vagyok. Mit is tehettem mást, nagy dideregeve vártam „jelentésüket”, ami nem is váratott sokáig magára. Jelentik, hogy minden huszár és ló jó helyen van, nekem is találtak egy kiváló szállást. Igaz, csak egy konyhában, mert az egyik szobában német tisztok, a másikban pedig a háziak tanyáznak, de legalább jó meleg van. Így aztán megoldották a problémánkat, és néhány napig élvezhettük a semmittevést. Házigazdánk egy szlovák ember volt, megértettük egymást anynyira, hogy már a második nap megajánlotta, hogy álljak a partizánok közé, ahol a fia is szolgál. Szívesek voltak hozzánk, elláttak minket élelemmel, de gyűlölték a másik szobában élő németeket és azok részére még egy szál tüzelőfát sem voltak hajlandóak bevinni.

Aztán megérkezett tényleg a huszárszázad is, Kaszanyitszky Bandi is hozzám költözött, néhány kedves napot töltöttünk ott, megtekinthettük a tönkretett, gyönyörű Andrassy-kastélyt is, ahol páratlan értékű vadásztrófea mehetett kárba és veszendőbe. Ezután következett életem legnehezebb menete, irány Királyhegyalja, gyalogmenetben. Ezt az utat a szó szoros értelmében gyalog tettük meg, mert a jeges országiton lovaink élesre vasalt lába is annyira csúszott, hogy életveszély volt rajtuk ülni. Így kantárszárukat fogva, csúszkálva tettük meg reggeltől estig a 60–70 km-es utat, gyalog, huszárcsizmában, igaz, azon sarkantyúval! No, de ezen is átestünk és igazán kedves helyre érkeztünk. Csodáltam a sudár növésű szlovák legényeket és lányokat és nem panaszkodhattunk semmiféle faji gyűlöletük ellen. Barátságos, szíves házigazdák voltak, még akkor is, ha „hivatlan vendégként” érkeztünk is ide. Itt ért minket a karácsony. Ünnepelethtünk barátságos és gyönyörű környezetben, de csak magunk között, családunktól távol. Zvekan Feri bajtársunk tájékoztatása szerint Kováts Tibor hivatásos főhadnagy református istentiszteletet és Úrvacsora vételi lehetőséget is biztosított, én nem lévén református, ezen nem vettem részt, de elképzelem, hogy a legénység ezen hitet valló része annál inkább megjelent az istentiszteleten. Jómagam saját karácsonyt rendeztem „lakásomon”, ahol kis karácsonyfát állítottunk és díszítettünk fel lehetőségeink szerint, majd mindannyian elénekeltünk egy karácsonyi dalt, a Himnuszot és a Szózatot, szétosztottam az összes, tekintélyes mennyiségű Honvéd és Levente cigarettámat, amivel kinek-kinek őszinte örömet okozhattam, én pedig fogadalmat tettem, hogy addig nem gyújtok rá, míg kis családommal ismét nem találkozom. Be is tartottam! A Szózat elhangzása után mindannyian megöleltük egymást és egy darabig még együtt maradván, mindenki hazagondolhatott.

Szilveszterre Breznóbányára települtünk át, ott vészeltük át az év utolsó éjszakáját.¹⁰¹ Ezen a környéken már javában garázdálkodtak a partizánok, de csodálatosképpen az országiton haladó gépkocsik közül mindig csak azok robbantak fel, amelyek német zászló alatt robbogtak. Mégis úgy gondolták, hogy ezt a veszélyt mi, magyarok tudjuk a leghatékonyabban elhárítani, parancsot is kapott tehát a huszárszázad, – illetve a töredéke – hogy Pék Bandi parancsnoksága alatt keresse fel az „X völgyben”¹⁰² elhelyezkedő, partizánparancsnokságot magába foglaló vadászházat és azt semmisítse meg. Ehhez rendelkezésre állott 2 tiszt, kb. 120–140 főnyi legénység és 1 db német villámgéppuska, amivel még egyetlen huszár a lövést nem gyakorolhatta. Megindultunk gyalog, majd letérve a főútvonalról, egy roppant szűk szorosba értünk, amelynek szélessége 5–6 m lehetett, s mellette azonnal meredeken emelkedő, „égingerő” havas, sziklás hegyoldal, mindkét oldalon. Az úton töretlen hó, olyan térdig érő magasságú. Megtettünk már vagy 5–6 km-t anélkül, hogy közel s távol bárkit, vagy bármit észlelhettünk volna. Oszlopban haladtunk, csak elöl haladó közelbiztosítókkal, mert a roppant meredek, sziklás és magas hóval borított hegyoldalra oldalbiztosító nem volt kiküldhető. Az oszlopot én vezettem és Pék Bandi zárta be. Arra leszek figyelmes, hogy a tőlünk 2–300 m-rel előbb haladó közelbiztosítóink megálltak és vadul integetnek, hogy menjünk előre. Egy hírvívő kíséretében ezt meg is tettem, és meglepőde látom, hogy a huszárok két, civilek öltözött partizánnal tárgyalnak, akik közül az egyik tökéletesen beszél magyarul. Közös üdvözlés után a két partizán meghívott minket parancsnokuk nevében a közeli – onnan még nem látható – vadászcastélyba, mert tárgyalni óhaját velünk. Látván habozásomat, a magyarul beszélő fiú nyomatékosan kéri, nehogy valamilyen

¹⁰¹ A 16. felderítőosztály 1944. december utolsó napjaiban települt Breznóbányára (Brezno), január 17-én egyes alosztályai Dobsinán állomásoztak. A Ráth hadnagy vezette III. huszárszakaszi is ezekben a napokban vezényelték a Szilicei-fennsíkra, ahol végül legkésőbb január 19-én adták meg magukat. *György* 72. és 76. o.

¹⁰² A térképek alapján a térségben négy völgy felel meg a visszaemlékezésben leírtaknak, azonban az említett esemény helyszínét ennél pontosabban megállapítani nem lehet.

retorziót kíséreljünk meg velük szemben, mert ez végzetes következményekkel járna az egész századra. Felhívta figyelmemet bizonyos pontokra, amikhez hasonlók végig sorra el vannak helyezve az út mindkét oldalán anélkül, hogy láthatnánk, és amelyek adott jelre percek alatt olyan tüzzel árasztathatnának el mindannyiunkat, hogy teljes megsemmisülésünk csak pillanatok kérdése lenne.

Miután a jól elrejtett különböző könnyebb és nehezebb fegyverek létezéséről magam is meggyőződhettem, a hírvivőt hátra küldtem Bandiért, hogy közösen gondoljuk át, hogy egyáltalán mit tehetünk. Bandi előre is jött, majd négy szemközti megbeszélés után ismét tárgyalásba bocsátkoztunk a két partizánnal. Azok ragaszkodtak a látogatáshoz, mert e nélkül most már nem engedhetnek vissza alakulatunkhoz. Nem volt mit tennünk, a huszárokat figyelmeztettük, nehogy fegyverükhöz nyúljanak, és megindultunk a partizánok irányítása mellett a titokzatos vadászház felé, ami rövidesen a szemünk elé is tárult. Amit ott mindjárt láthattunk, az minden esetre félelmetes volt.

A csinos, fából épült vadászház körül több száz civilbe öltözött, felfegyverzett fiatalabb és idősebb férfi és nő jött-ment, végezte a dolgát, de tulajdonképpen komoly ügyet nem nagyon vetettek ránk. Kettőnket bevezettek a parancsnok elé, aki egy „minden földi jóval” megrakott asztal mellett ült, már meglehetősen „virágos” hangulatban. Felállva, udvariasan köszöntött minket, be is mutatkozott. Kijevi férfi volt, még nevét és ottani címét is felírta számomra, amit sajnos időközben elvesztettem.

Az asztalhoz invitált bennünket és kérte, hogy delektáljuk¹⁰³ magunkat mindazzal, amit ott látnak. Valóban élvezkedhettünk [sic!] volna sok minden olyanban, amit már évek óta nem is látnak, de előbb megköszönve a szíves invitálást, visszautasítottuk, mondván, hogy furcsa volna, ha mi itt élvezkedhetnénk egy gazdag vendéglátásban, mialatt fázós embereink odakint ugyanebben nem részesülhetnek. Elmosolyogta magát a parancsnok és kérte, nézzünk ki az ablakon, mit látunk? Amikor ezt megtettük, tapasztalhattuk, hogy szó sincs nélkülözésről, mindegyik huszár kezében már egy butykos, másik kezében egy gyönyörű kenyér, szalonna és egyéb finomság és javában falatoznak már, társalogva a partizánokkal. Azok nemzetiségi összetétele ugyanis nagyon vegyes volt, beszéltek ott németül, angolul, franciául, oroszul, olaszul és magyarul is. Valóban nemzetközi társaság volt együtt.

Aztán megindult közöttünk a tárgyalás, tolmács közbenjöttével [sic!], a legbarátságosabb hangnemen. A parancsnok külön köszönetet mondott nekünk, hogy a Honvédség tagjai sehol nem zaklatják a lakosságot, ennek tudható be, hogy általában közöttünk ritka az összeütközés. Közölte velünk azt is, hogy tudtak érkezésünkről, felfegyverzett figyelőik végig kísérték minket egész találkozásunkig és most azt az ajánlatot teszi, hogy maradjunk náluk!

Nem hiszem, hogy csökkentem „tekintélyemet” azzal, ha kimondom, hogy mindketten nagy bajban voltunk. Tulajdonképpen beleestünk egy kelepcebe, amiből egyelőre nem látnak a kivezető utat. Természetesen sok minden másról is elbeszélgettünk, részletekbe kár volna bocsátkoznom, de egyébként se tehetném már, hiszen azóta a kérdések régen elintéződtek, el is vésztek aktualitásukat. De végül is kijelentettük, hogy nem maradunk, megköszönjük a barátságos fogadtatást, megígértük, hogy a lakosságot továbbra sem zaklatjuk. Ő is belátta, hogy a további magyar–partizán jó viszony érdekében az a helyes, ha álláspontunkat elfogadja.

Hírvivőink útján pillanatok alatt összeállítottuk a századot, a legnagyobb szívéllyességgel búcsút vettünk egymástól, majd kölcsönös „díszlövések” kíséretében megindultunk hazafelé, meglehetősen nyomott hangulatban. Egész úton éreztük, hogy figyelő szemek kísérnek, de kiszolgáltató helyzetünkben meg sem kíséreltük, hogy bármi olyat elkövessünk, ami embereink életét kockára teheti. Igaz, magatartásunk felfogható volt az „ellenséggel való cimborálásnak” is, én azonban úgy fogom fel, hogy előnyösebb volt hazámnak több száz ember életét megmenteni, mint „hősködni”, céltalanul őket azért feláldozni, hogy netán néhány német gépkocsival kevesebb robbanjon fel.

Breznóbányán nem sokáig tartott pihenésünk. Szakaszomat riadóztatták, s lóháton közelítettük meg a Szilicei-fennsíkot,¹⁰⁴ ahol a menekülésük miatt elhagyott német állásokat kellett elfoglalnunk. Visszavonulásuk akkor már olyan tömeges és erőszakos volt, hogy alig tudtunk lóháton eljutni célunkig.

¹⁰³ Gyönyörködtesük.

¹⁰⁴ Breznóbánya és a Szilicei-fennsík között a távolság 70–90 kilométer, nehéz terepen. Elképzelhető, hogy a III. lovasszakasz előbb Dobsinára települt (január 17-én biztosan állomásozott ott a 16. felderítőosztály néhány, közelebről meg nem nevezett alegysége, Győry Mihály alezredes parancsnoksága alatt – György 76. o., 30–35 kilométerre (kb. egy napi menetre) a fennsíktól.

Lórol szállva aztán felballagtunk a szörnyen sivár hegytetőre, ahol sziklán, no és havon kívül más nem volt látható. Állásaink jól kiépítettek voltak, bunkereink kellemesek, jól védtek a föld alatt, és ami a legkellemesebben meglepett bennünket, tele voltak konzervekkel és palackos italokkal stb. Úgy látszik, a németeknek nagyon sietős volt a távozás!

Hideg volt kegyetlenül, de még fűtöttünk is magunknak, a vonalon viszonylag csend volt, a szokásos „gyakorlatozásszerű” lövöldözésen kívül más nem történt. De valahogy nem tetszett nekem huszárjaim hangulata, és ami a legfeltűnőbb volt, Csorba Benő legényem is kikérezkedett velem a védőállásba. Ilyesmire tisztí legények ritkán vetemednek. Aztán sejtésem véglegesen megerősödött, amikor hűséges helyettesem, Szoboszlai őrmester, – akkorra már őrmesterré léptettem elő – úgy bizalmas kettesben megkér, hogy bármi történjék is, csak figyeljek rá, ne veszítsem őt szem elől.

A szomszédainknál egy-egy este erőteljesebb csetepaték hangjai hallatszottak, mi viszont nyugodtan voltunk. Aztán megindult a támadás, és észreveszem, hogy a védekezés csak úgy ímmel-ámmal történik. Akkor kér kihallgatást Szoboszlai őrmester vezetésével Kolozsi szakaszvezető, meg két huszár, Benő jelenlétében, aminek céljáról akkor már meg voltam győződve. És minden úgy is történt, ahogy elképzeltem.

Közlök velem, hogy mint magam is tudom, körül vagyunk véve, a harapófogóból legfeljebb csak nagy veszteségek árán tudnánk – már akik – kibújni. Ők elhatározták, hogy megadják magukat, és arra kérnek engem, hogy ne csak ne akadályozzam meg őket ebben, hanem tartsak én is velük. Mint mondták, mindeddig jóban-rosszban kitarottunk bajtársiasan egymás mellett, ők mindenképp ragaszkodnak ahhoz, hogy továbbra is, minden körülmények között velük maradjanak. Ezen elhatározás olyannyira végleges bennük, hogy ennek érdekében velem szemben még „erőszakhoz” is képesek folyamodni.

Lehet, hogy a Szolgálati Szabályzat ilyen esetekre is tartalmaz határozatokat, de ezek akkor nem jutottak eszembe.

A harcok folytatásának szükségességéről egyáltalán nem voltam meggyőződve, Szálasiékát a legmélyebben megvettem, hazánk 9/10-e már orosz megszállás alatt állott,¹⁰⁵ illetve a német határnak a háború borzalmaiktól való megmentése volt a cél. Embereimmel mindig a legbensőbb viszonyban voltam, minden helyzetben hívek voltak hozzám, és most is olyan aggódó feszültséggel figyelték reagálásomat, hogy csak egyetlen elhatározásra juthattam, a magam részéről is befejezni itt a háborút.

A megadás tisztességes körülmények között folyt le, a parancsnok engem a legnagyobb udvariassággal fogadott, ki sem hallgatott, s amikor azt kértem, hogy ne különítsen el legénységemtől, ehhez is azonnal hozzájárult. Lefegyvereztek bennünket, de semmi egyebet el nem vettek senkitől.

Aztán reggel teherautóba ültünk és lementük egy faluig, ahol egy orosz GPU-s¹⁰⁶ ezredes hallgatott ki. Ez nem ment simán, olyannyira, hogy kijelentette, hogy ha nem teszek vallomást, föbe lövet, mint kémet. A dolog ugyan nem nagyon tetszett nekem, de közöltem vele, hogy ez esetben sem fog tudása és ismerete gyarapodni, belátván tehát ennek szükségtelenségét, ettől eltekintett. Visszaszállított legénységemhez, akik kitörő örömmel fogadták visszatérésemet és aztán meg se álltunk Felsőzsolcáig, ahol sajnos végül mégis el kellett válnom hűséges bajtársaimtól. Engem tisztí lágerben helyeztek el, ahol már 8 gyalogos tiszt várta szabadulását. Sok mindenre alkalmas a természetem és a szervezetem, de a fogságot nem bírom elviselni. Már harmadik hónapja ettem a rántás és só nélkül puhított száraz borsólevest este és délben, amikor kítavaszkodott és megütötte szaglászomat a „föld szaga” és a szabadság iránti vágy. Így aztán egyik koromsötét este nem sokat haboztam, amikor sűrű tüzelés ellenére harmadmagammal nekilódultunk és sikerült a veszélyes zónából kikerülnöm. Hát ezek az én háborús részbeni emlékeim, hiszen annak nagyobbik része megíratlan maradt. Minden nem juthat az ember eszébe, de nem is lehet mindent papírra vetni.

¹⁰⁵ Valójában ekkor mintegy 70–75%-a.

¹⁰⁶ Állambiztonsági.

EGY VADÁSZPÁNCÉLOS ALAKULAT HARCAI TORDÁTÓL A FELVIDÉKIG 1944. AUGUSZTUS 26. – 1945. ÁPRILIS 29.

A forrásdokumentum története

Néhány hónappal ezelőtt Illésfalvi Péter hadtörténész kollégámtól kaptam egy rendkívül érdekes anyagot, melynek nagyon megörültem. A dokumentum nem volt más, mint az 1944–1945. évi magyarországi harcok egyik érdekes szereplőjének, a német 1335. számú páncélvadász-századnak (Panzerjäger-Kompanie 1335) a története. Noha a címlapján az áll, hogy „hadinapló”, ez valójában inkább a század háborús „emlékkönyve”, amelyben az ismeretlen szerző a fontosabb eseményeket örökítette meg, nem egyszer szépírói stílusban. Az átadó, Schuminszky Nándor az írásmű előtörténetét és jellegét az alábbiakban foglalta össze:

„Az elmúlt évtizedekben számtalan – minden rendű és rangú – írásmű örökítette meg, és elemezte ki a háborús eseményeket. Az ilyen írások – mindemellett – olykor értékes adatokat szolgáltatnak egy olyan kor történetéhez, amit mai fogalmainkkal értelmezni is nehéz.

Ilyen, kalandos sorsú dokumentum, amit Hermann Hamé osztrák nyugalmazott mérnök, festő- és fafaragó művész – évekkal ezelőtt a veterán repülősök egyesületének linzi találkozóján – adott magyar barátjának, dr. Gál Gyulának: »Julius! Ez nálad van a legjobb helyen, mert a bejegyzések egy német páncélvadász rohamlőveg század magyarországi harcait örökítik meg.« Schuminszky Nándor a Sztálingrádban elpusztult 76. Berlin-branzenburgi gyalogos hadosztály katonája volt. Súlyos sebesülten 1942. december 28-án a már tűz alatt álló gumraki repülőtérről hozta ki egy „Tante-JU” – ezért hálából gépkocsijának rendszáma ma is JU 52.

Hogy ki volt a szerző, ő sem tudta. Hogyan került hozzá a napló, arról pedig nem akart beszélni. Dr. Gál Gyula kísérletei a szerző kilétének megállapítására, eredménytelenek maradtak.

A berlini Deutsche Dienststelle (WASSt) segítségével mindössze két túlélőt sikerült megtalálnia: Johannes Dippel egykori őrzetöt és Michael Müller egykori tizedest. Szerencsére, még mindketten megkapták a napló »megfilmesítését«, azt a DVD-feldolgozást, amit dr. Gál Gyula engedélyével a hadinaplóból készítettem. A bambergi Müller úr 2009 januárjában elhunyt, Dippel úr – remélhetőleg – ma is él.”

A keménykötésű, A/4 méretű könyv címe: *Kriegs-Tagebuch Pz.Jg.Komp.1335*. Negyvennyolc számozott oldalon¹ tartalmazza szerzőjének beszámolóját a század harci bevételeiről, 1944. szeptember 12-étől (Aranyosgyéres) 1945. április 29-éig (Brünn, ma Brno térsége).

Az események leírásának módja arra utal, hogy nem hivatalos hadinaplóról van szó, amely kiadott parancsokat, azok végrehajtását, igazoló jelentéseket rögzíti. Sokkal inkább egyike az olyan nagy számban fennmaradt, magánjellegű írásoknak, amelyek a hadtörténetírás szempontjából sem érdektelenek. A szabatos, olykor emelkedett stílusú napló magyar fordítása – ami ezúttal először kap nyilvánosságot – dr. Gál Gyula munkája.²²

¹ A kézzel írott dokumentum oldalszámozása 1–97 közötti, de csak minden második oldalra írtak.

² A fordítást néhány helyen pontosítottam. A település- és személyneveket külön jelölés nélkül javítottam. A szovjet tüzérségi eszközök ürméretét német formában, azaz cm-ben hagytam meg, a szovjet rendszerben szokásos mm helyett.

Az alakulat

Az alakulatot eredetileg a német 335. gyaloghadosztály 335. páncélvadász-osztályának egyik századaként állították fel. A gyaloghadosztályok páncélvadász-osztályai számára szervezett egy-egy egyenként 10 vagy 14 harcjárművel ellátott vadászpáncélos vagy rohamlővegyszázad a saját hadrendi számánál 1000-rel magasabbat kapott.

Elnevezésük nem volt a legszerencsésebb, hiszen ezeket 1944. februárja és 1944. október eleje között páncélvadász-rohamlővegosztálynak (*Panzerjäger-Sturmgeschützabteilung*) nevezték. Ez a harcvezetésben sokszor félreértéseket okozott, mert az előljáró parancsnokságok – a „páncélvadász” előtag ellenére – legtöbbször a korábbi vezetési előírásokból ismert, zászlóalj méretű, 31 rohamlőveggel felszerelt rohamtüzér csapatteket, a rohamlővegosztályokat (*Sturmgeschützabteilungen*) sejtették az elnevezés mögött, és ez alapján szabtak számukra súlyponti harcfeladatot. Ezeknek a század méretű páncélvadász-rohamlővegosztályoknak az volt a feladata, hogy kizárólag saját hadosztályukat támogassák az ellenséges páncélozott harcjárművek támadásának elhárításában, valamint ellenlökéskor a saját gyalogság harcrendjében haladva, rohamlőveggént a rohamozó gránátosoknak közvetlen tűztámogatást adjanak.

A páncélvadász-rohamlővegosztály századparancsnoki osztagból, három vadászpáncélos-szakaszból, egy gépjármű karbantartó (műhely) osztagból és két málhaoszlopból állt. A 14 löveges szervezési változat teljes létszámát és tüzerejét három tiszt, 52 altiszt, 84 főnyi legénység, 14 vadászpáncélos³ vagy rohamlőveg, 16 géppuska (ebből 14 a páncélosokban), 39 géppisztoly (ebből 14 a páncélosokban), 63 karabély, 37 pisztoly, 18 gépjármű és négy oldalkocsis motorkerékpár alkotta. A századparancsnoki osztagba kettő, a szakaszokban egyenként négy-négy vadászpáncélost rendszeresítettek.

Az 1335. páncélvadász-rohamlővegosztályt 1944 augusztusában Mielauban⁴ szerelték fel 14 Jagdpanzer 38(t) vadászpáncélossal, amelyet röviden csak Hetzernek (Hajtónak) neveztek.

A német szárazföldi haderőben gyakran alkalmazták azt az eljárást, hogy ha egy gyaloghadosztály páncélvadászosztályának vadászpáncélos- vagy rohamlőveg-százada „elárvult”, vagyis anyahadosztályát szétverték vagy végleg fel is oszlatták, a vadászpáncélos-századot önálló páncélvadász-alakulatként tovább alkalmazták hadtestek, illetve hadseregek páncéltörő tűzrendszerének támogatására. Így például 1944. szeptember elején öt (1015., 1176., 1179., 1257. és 1335.) olyan páncélvadász-rohamlővegosztály is érkezett a magyarországi hadszíntérre teljesen feltöltve, amelyeknek anyahadosztályát – mire páncélvadász-rohamlővegosztályukat a hátrországban felállították – 1944. augusztus végén Romániában a szovjet csapatok szétverték.

1944. október 8-án az összes páncélvadász-rohamlővegosztályt azonnali hatállyal páncélvadász-századdá (*Panzerjäger-Kompanie*) nevezték át.

Az 1335. páncélvadász-század önálló alakulatként harcolt egészen 1945. március 19-ig, amikor is beolvadt a 721. önálló páncélvadászosztályba, annak szervezetszerű 3. századaként.

³ A vadászpáncélos (*Jagdpanzer*) az ellenséges páncélozott harcjárművek elleni támadó harcra kifejlesztett, páncéllal védett, már rendszeresített harckocsik lánctalpas alvázán mozgó, zárt küzdőterű, forgótorony nélküli, kazamatásan beépített, hosszabb csövű páncéltörő löveggel és egy-két géppuskával felszerelt német harcjármű-típusok gyűjtőfogalma volt. Ezek a páncélvadásznak (*Panzerjäger*) nevezett önjáró páncéltörő ágyúkkal ellentétben vastagabb páncélzattal és zárt küzdőterrel készültek. Ezért a vadászpáncélosok a gyalogságot támadáskor és védelemben, rohamlővegszerűen az első vonalban, közvetlenül is támogathatták. Ezzel szemben a gyengén páncélozott, hátul és felül nyitott küzdőterű páncélvadászok harctevékenységüket főleg lesállásból hajtották végre, gyors állásváltoztatásokkal, hogy az ellenség tűzhatását lehetőleg elkerüljék.

⁴ Ma Miawa Lengyelországban.

A Jagdpanzer 38(t) vadászpáncélos

A Jagdpanzer 38(t) vadászpáncélost 1944 áprilisa és 1945 májusa között gyártotta a Skoda és a Böhmische-Mährische Maschinenfabrik (BMM). Összesen 2584 darab készült belőle.

A harcjármű alapjaként az eredetileg csehszlovák tervezésű, majd a német fegyveres erőknél is rendszeresített és 1939 után is tovább gyártott Panzer 38(t) könnyűharckocsi alváza szolgált. A 15, 75 tonna tömegű harcjármű úton 40, terepen viszont csupán 14 km/h sebességgel mozgott. Löveggel együtt 6, 27 m hosszú, 2, 63 m széles, de mindössze 2, 1 m magas volt, amely jelentős előnyökkel járt bevetés közben, hiszen kisebb célfelületet mutatott. Egy üzemanyag-feltöltéssel (320 literrel) úton 178 km-t tudott megtenni. Páncélzatát elől 60, oldalt 20, felül 8–10, hátul pedig 8–20 mm vastagságú, szögben döntött páncéllemezek alkották.

A vadászpáncélost négy fő kezelte (parancsnok, harcjárművezető, irányzó, töltőkezelő). Főfegyverzete egy L/48 ürméret hosszúságú 7,5 cm-es Pak 39 páncéltörő ágyú volt, amelynek páncélgránátja a Pz.Gr. 39 esetében 790, a Pz.Gr. 40 esetében 990 m/s, a Spr. Gr. 34 repeszgránát pedig 550 m/s kezdősebességgel hagyta el a lövegcsövet. A főfegyverzet lőszer-javadalmazása összesen 41 gránát volt (beleértve néhány füstgránátot is). A Pz.Gr. 39 páncéltörő lövedéke 100 m-en 106, 500 m-en 96, 1000 m-en 85, 1500 m-en 74, 2000 m-en pedig 64 mm-es vastag homogén acélpáncélt ütött át 60 fokos becsapódási szög esetén.

Másodlagos fegyverként a harcjármű egy 7, 92 mm-es géppuskát is kapott 1200 lőszerrel, amelyet a küzdőtér belsejéből körkörösén lehetett irányozni anélkül, hogy bármelyik kezelőnek ki kellett volna tennie magát az ellenség tüzének.

ISMERETLEN SZERZŐ

AZ 1335. NÉMET PÁNCÉLVADÁSZ-SZÁZAD „ÖNÉLETRAJA”⁵

Vasúti szállítással az erdélyi hadszíntérre, 1944. augusztus 26.–1944. szeptember 10.

Az utolsó rögzítő tuskók is a lánctalpak alatt, a vadászpáncélosok dübörgése még egy újabb, rövid üvöltéssel elhalt az éjszakában. 1944. augusztus 26-a éjféle órája már nincs messze, amikor századparancsnokunk, Gäbler főhadnagy⁶ jelenti a készenlétet. Teljes a csend, csak néha szuszog el mellettünk egy tolatómozdony. Egy elkésett személygépkocsi tompított fényszórója villan a mielau-i főút felől; mint egy világító árny kél a semmiből, amiben újra elmerül.

Elérkezett végre a nap, amire a század már hetek óta vár. Újra bevetésre indulunk, de ezúttal nem gépvontatású páncéltörő ágyúkkal, hanem 14 új vadászpáncélossal. Tizennégy ágyúcső némán és fenyegetően mutatja az utat délkelet felé. Még néhány nap, és megszólalnak majd beszédes nyelvükön. Kisinyovba⁷ kell mennünk, de alighanem későn érkezünk, mert ebben a térségben az orosz előnyomul. Románia ugyancsak hadat üzent nekünk. Bizonytalan a cél előttünk, amióta régi a 335. hadosztályunk⁸ sorsáról értesültünk. Néhány órával a vonat indulása előtt a század kiegészítést kap. Franz hadnagy veszi át az első szakaszt Panne hadnagy helyett. Úgy hírlik, hogy ő korábban a „Tigereknél”⁹ volt.

Még néhány óra és a szállítmány végre elindul. A Kormányzóság¹⁰ és a Warthe-vidék tájai röpülnek el mellettünk. Tarka egymásutánban váltakozik termékeny síkság és vigasztalan messzi pusztaság.

Három nap múlva – Oderberg, légiriadó! Jelentős négymotoros kötelékek berepülését jelentik dél felől. Szállítmányunk pontosan két olajszállító szerelvénnyel áll. Úristen! Ha most nem jön egy mozdony – és a Tommy¹¹ gyanút fog – akkor mi jól nézünk ki... Alighogy a szirénák elhallgatnak, a gépzúgás egyre erősebben hallatszik. Hús négymotoros bombázó-repülőgép konokul egyenesen felénk repül, nem törődve a sűrű légvédelmi zárótűzzel. Csaknem fölöttünk vannak, amikor fűlsüketítő robaj, és mindhárom vonat telitalálatot kap. A robbanások között kiáltások hallatszanak, majd a rémálmom véget ér. Karvastagságú sugárban ömlik az olaj a tartálykocsikból, és meggyullad. Óriási füstgombát alkot, ami még órákig lebeg a helyszín felett. A hőségtől a kazánok is egymás után robbannak fel. A lőszer is a levegőbe repül, lövedékek süvitenek minden irányban.

Először a sebesültekkel törődünk. Gäbler főhadnagy és Strich főtörzsőrmester megsebesült, Vogel hadnagy kilenc bajtársunkkal együtt elesett, és ugyanennyi sebesültünk is van. Franz hadnagy veszi át a századot.

A puszta fölé mélykék ég boltozódik, ami opálos kékséggel megy át a magyar puszta buja zöld színébe. Úgy tűnik, a párás távolban a végesség a végtelennel egyesül. Itt–ott magányos gémeskútak tűnnek fel, mellettük tarka nyájak, jószágok százaival, azután ismét a síkság. Tanyák bukkannak elő, majd elenyésznek a szelíden hullámzó kukorica- és napraforgótengerben. Piros háztetők, hóféhér falakon, meleg zöld háttérrel – Magyarország nemzeti színei. Budapest körvonalai rég eltűntek az alkonyatban, Kecskemét és Kiskunfélegyháza árnyakként suhantak el mellettünk, amikor Szeged előtt hirtelen megfordulunk. Talán Munkács felé megyünk? Úgy tűnt, egészen addig, amíg

⁵ A szöveget szó szerint közöljük. Az időrendi szakaszolás az eredetiben nem szerepel, de a könnyebb követhetőség miatt szükségét éreztük.

⁶ Az 1335. páncélvadász-rohamlővegosztály kinevezett parancsnoka (*Kompaniechef*) Georg Gäbler főhadnagy volt.

⁷ A szovjet 2. és 3. Ukrán Front Jasi és Kisinyov térségében 1944. augusztus 20-án megindított hadászati támadó hadművelete a hónap végéig teljesen szétverte a német Dél-Ukrajna Hadseregcsoport 6. hadseregét és jelentősen meggyengítette a német 8. hadsereget is.

⁸ A szétvert német 335. gyaloghadosztályt 1944. október 9-én hivatalosan is feloszlatták.

⁹ A hadnagy korábban valószínűleg valamelyik önálló nehézpáncélos-osztálynál szolgálhatott, amelyeket Tiger nehézharcokocsikkal szereltek fel.

¹⁰ A német megszállás alatt álló Lengyel Főköormányzóságról van szó.

¹¹ A britek gúnynéve a német bakanyelvben.

sürgős szállítmányunk Debrecen után délkelet felé fordult, és Szatmárnémetin keresztül Kolozsvár-ra nem érkezett. A végcél Aranyosgyéres – csak néhány kilométerre a magyar országhatártól délre. Itt rakodtunk ki 1944. szeptember 10-én.

*Harcok Észak-Erdélyben és visszavonulás az Alföldön keresztül,
1944. szeptember 12–1944. október 31.*

Szeptember 12-én 56 megszámlált páncélos – köztük több KV típusú¹² – gördül lefelé egy Aranyosgyérestől hat-nyolc km-re nyugatra lévő hegyoldalról századunk irányába, amely a helység, s egyben a hídfő¹³ szélén foglalt állást. Tizennégy¹⁴ páncélgránát a parancsot várta a tűzrajta-ütésre. A páncélosok eltűntek az előttünk húzódó völgyteknőben. Enyhe izgatottság lesz úrrá mindenkin: felénk jönnek, vagy a völgyben fekvő Torda felé fordulnak? Egy órán keresztül vártunk, majd 18 füstoszlop jelezte e Torda elleni páncélostámadás végét.

Kessel tábornok zárókötelékének¹⁵ alárendeltségében vagyunk. A század nincs könnyű helyzetben: egész műhelyfelszerelésünk, pótalkatrészeink, első lőszer-javadalmazásunk elégett Oderbergben, még egy szerszámosláda sem maradt épen. A század annak ellenére hajtotta végre bevetéseit, hogy a tábornoknál tett bemutatkozó látogatáskor jeleztük, a század nem bevethető.

Az orosz harapófogószzerű, éjjeli támadásban kivetett minket Aranyosgyéresből,¹⁶ miután a magyar lovasszázad¹⁷ egyszerűen meglépett. Sajnos eközben két vadászunk¹⁸ is odaveszett. A meredek rézsűn lecsúsztak, és menthetetlenül elmerültek a mocsárban.

¹² Az itt alkalmazott szovjet 6. harcokocsihadsereg erői KV harcokocsikkal már nem rendelkeztek, viszont ISz–2 nehézharcokocsikkal és ISzU–122 és ISzU–152 nehéz önjáró lövegekkel igen. Ezek alváza és futóműve erősen hasonlított a korábbi KV-változatokéra. Torda irányában a hadsereg 5. gépesített-hadteste támadott, amelyet két nap múlva 9. gárda-gépesített-hadtestnek neveztek át.

¹³ A védelem súlyát a magyar–német csapatok Tordánál képezték, s a további arcvonal-visszavétel biztosítására az Aranyos folyó jobbpartján Tordánál és Aranyosegerbegynél hídfőket tartottak fenn. E két hídfő azt a célt szolgálta, hogy ezekből a magaslaton húzódó védővonal alatti „holt-terület” is pásztázható legyen, ahová a saját tüzérség egyébként nem tudta volna belőni magát.

¹⁴ A német 6. hadsereg hadinaplója alapján az I335. páncélvadász-rohamlővegosztálynak 1944. szeptember 16-án 11, szeptember 18-án, 19-én, 20-án, 22-én, 23-án, 24-én 10, szeptember 25-én reggel 7, ám aznap este már csak 2 Jagdpanzer 38(t) vadászpáncélosa volt bevethető állapotban. Szeptember 28-án három vadászpáncélosa volt bevethető. Az ellenséges behatáson kívül a meglévő vadászpáncélosok fele ekkora már az alkatrészhiány miatt vált harcképtelenné. Szeptember 20-án a német 6. hadsereg javasolta a Dél-Ukrajna Hadseregcsoporthoz, hogy a fegyelmi és csapatszolgálati viszonyok rendezése, valamint a vadászpáncélosok javításának megoldása érdekében az I335. páncélvadász-rohamlővegosztályt hadrendileg sorolja be a 10. páncélgránátos-hadosztály páncélvadászosztályának 2. századaként. Erre azonban nem került sor, vélhetően azért, mert ezt a hadosztályt is lényegében szétverték a szovjetek. Így az alakulatot továbbra is inkább megerősítő önálló elemként alkalmazták.

¹⁵ 1944. szeptember 7-én a német Dél-Ukrajna Hadseregcsoporthoz mindkét német hadserege parancsot kapott, hogy összes nélkülözhető páncéltörő fegyverét és utászcsapatát készítse fel a magyar 2. hadsereg támogatására. E német erőkből úgynevezett zárókötelék (*Sperrverband*-ot) kellett felállítani. Az aznap meg is alakult német kötelék azt a feladatot kapta, hogy amennyiben a magyar 2. hadsereg állásait a szovjet páncélosok áttörték, azok előrenyomulását állítsa meg, a támadást pedig reteszelve el. A zárókötelék parancsnokságával Mortimer von Kessel altábornagyot, a 20. páncélosadosztály parancsnokát bízták meg. A német tábornok a 8. hadseregtől az 52. gépkocsizó utászszázalóaljra, a 93. hadsereg-közvetlen nehéz páncélvadászosztály maradványaira (öt, 8, 8 cm-es páncéltörő ágyúval felszerelt Nashorn páncélvadással), a mindössze egy 7,5 cm-es páncéltörő ágyúval rendelkező 721. önálló páncélvadászosztály roncsaira, a XVII. hadtest egyik utászszázalójára, valamint 40 darab 7,5 cm-es páncéltörő ágyúra számíthatott. A 6. hadsereg ugyanakkor a 92. páncélos-utászszázalóaljra, a 13. páncélosadosztály 4/II. páncélososztályának roncsait magába foglaló, és egy páncéltörő ágyús páncélvadász-századdal megerősített „Gehrig” páncéloscsoportot, a 905. rohamlővegdandár páncéloszott harcscsoportját, a 1015., 1176., 1179. és 1335. páncélvadász-rohamlővegosztály Jagdpanzer 38(t) vadászpáncélosait, a 662. önálló nehéz páncélvadászosztály 8, 8 cm-es páncéltörő ágyúinak zömét, valamint a Luftwaffe 241/II. légvédelmi tüzérsztyályát adta át. A német zárókötelék 1944. szeptember 13-án a magyar 2. hadsereg alárendeltségébe került.

¹⁶ Ez 1944. szeptember 14-én történt.

¹⁷ Ez feltehetően a m. kir. 25. honvéd gyaloghadosztály felderítőosztályának huszárszázada lehetett.

¹⁸ A dokumentumban a Jagdpanzer 38(t) vadászpáncélosokat sokszor csak *Jäger*, azaz vadász néven említik. A szöveg hangulata miatt e kifejezéseket változatlan formában hagytam.

Szeptember 15-én és 17-én Aranyosegerbegynél egy-egy szakasz végrehajtotta első ellenlökését, s az utóbbi különösen eredményes volt.

Az oroszok és románok betörték, és megvetették a lábukat. Ám csaknem az összes repeszgránátunk kilövése után a korábbi főharcvonalat helyreállítottuk. A felgöngyölített árokszakaszban és mögötte 180 orosz és román halottat, 12 géppuskát és 23 golyószórót, 15 páncéltörő puskát, valamint számos géppisztolyt és puskát számoltunk össze.

Ez idő tájt indul az oroszok nagy támadása Budapest irányában. Mellettünk elhaladva a céljuk – Nagyváradon keresztül – Szolnok, Debrecen és Nyíregyháza elfoglalása volt. Ha az orosz a Tisza felső folyását, a tokaji hidakkal együtt előttünk éri el, az Erdélyben bevetett csapatok helyzete nagyon kellemetlenné válik.¹⁹

Kessel tábornok parancsa:

„Az 1335. páncélvadász-század 1944. szeptember 23-án minden rendelkezésére álló vadászpáncélossal támadást indít Pusztaszentkirály ellen, és fedezetlen szárnyai ellenére áttör...”

A támadás kezdettől fogva kudarcra volt ítélve. Mint később megtudtuk, csak erősebb elleneséges egységeket kellett lekötnünk, hogy megkönnyítsünk egy támadást Kolozsvártól délre,²⁰ ami azután a mi számlánkra sikerült is. Franz hadnagy maga erről a támadásról így számolt be:

„Hajnali 3 órakor kaptam az ezreden²¹ keresztül a támadási parancsot, hogy már 6 órakor induljak meg. Minden perc drága volt, hogy a különböző helyeken bevetett szakaszokat ide vonjam, de ez percre pontosan sikerült. 'Adler an alle – marsch!' (Sas mindenkinek, indulj!)

Mindannyian egyre gondoltunk, amint megláttuk a terepet: jobbra és balra meredek magaslatok, amelyeken az orosz ül, az út mellett részben mocsár, részben mély árkok. A település előtt nagy nehezen széltében valahogy szét tudunk bontakozni.

'Adler an alle – Breitkeil marsch – fertig!' (Sas mindenkinek – széles ékben indulj – kész!)

Az orosz – zavaró rádióállomásán keresztül – hirtelen közbeszólt:

'Adler, halt, halt, halt! (Sas, állj, állj, állj!) – és azonnal minden gomblyukból tüzet nyit. Két vagy három 12, 2 cm-es üteg²² tart tűz alatt bennünket, az oldalsó völgyekből páncéltörő ágyúk lönek – a 40 főnyi kísérő gyalogságnak alig a fele marad meg. Én magam 12, 2-es találatot kapok a homlokpáncélon. A hegesztési varratok szétszakadnak, szerkezetűredékek röpködnek a fülnk mellett. A dobhártyám beszakad. Alighogy pár másodperc múlva kint vagyunk, egy a második telitalálat oldalról darabokra tépi a vadászunkat. A gyalogszázad parancsnokához futok, mert a jobb-szárnyon egy szál embert sem látni, és mert már a baloldalon is visszavonulnak – saját tüzéségünk egyetlen lövést sem adott le. Az előretolt megfigyelő állítólag nem látott semmit!

E nehézségek közepette kaptunk még egy orosz ellenlökést is a mögöttünk húzódó magaslatról. Kiadtam a parancsot a visszavonulásra, de századparancsnoki osztagom parancsnoka, Hudy főtörzsőrmester igazán konok módon rontott az ellenfélre. Néha nevetve, néha átkozódva egyik lövést a másik után adta le egy hosszú fogatolt oszlopra, amely vágatában akart eltűnni egy oldalsó völgybe, de csak akart.

Egyszer csak látom, hogy Reimann törzsőrmester vadászpáncélosa már 10 méter megtétele után megállt. Odafutok, és látom, hogy telitalálatot kapott a parancsnoki kupola magasságában. Reimann meghalt, a személyzet könnyebben megsebesült.

Teljesen le voltam sújtva – a mi „Teddynk” nincs többé – négy testvér közül ő volt az utolsó!

¹⁹ A szovjet 2. Ukrán Front úgynevezett debreceni támadó hadművelete csak 1944. október 6-án indul meg. Ez a megjegyzés is jelzi, hogy a dokumentumot utólagosan készítették, nem pedig napról napra vezették.

²⁰ Ez a támadás valójában a Tordától keletre kialakított szovjet–román hídfő felszámolását célozta és a magyar 2. páncélos hadosztály részein kívül főként a német 23. páncélos hadosztály frissen beérkezett erőivel indult meg.

²¹ Az 1335. páncélvadász-rohamlövegosztály ekkor a német 1. „Kárpátok” vadászrezred parancsnokáról, Gericke ezredesről elnevezett harccsoport alárendeltségében harcolt.

²² A gépvontatású 122 mm-es tarackok jellemzően a szovjet lövészhadosztályok tüzezredeinek tüzeszékei voltak.

E fekete nap a század életében lassan véget ért. Két napja Herr őrzető – motorkerékpáros jelentő – esett el, felcserünk Muss őrzető és a másik motorkerékpáros jelentő, Schnotz őrzető megsebesült. Röviden – a hangulat minden volt, csak nem rózsás, amikor szeptember 24-én a századparancsnok, Gäbler főhadnagy ismét megérkezett.”

Debrecen–Nyíregyháza térségében a helyzet úgy kiéleződött, hogy az arcvonal visszavétele elkerülhetetlenné vált. A bekerítés veszélye fenyegetett, amióta az orosz erők Munkács felől is támadásba lendültek.²³

Mérától délre, a vasútállomás területén Gäbler főhadnagy maga vezeti az ellenlökést, kizárólag vadászpáncélosainkkal. Ki is lövi az első ellenséges páncélosunkat, mielőtt az tüzelni tudna. A másik kettő sietve hátramenetbe kapcsol, és hanyatt-homlok elmenekül.²⁴

A most következő éjjeli menet igazi mestermunkát követelt a harcjárművezetőktől: a keskeny szorosokban az utak gyakran alig szélesebbek páncélosaink nyomtávjainál. A meredek szakadékok mélységét ebben a sötétségben csak sejteni lehetett. A szinte végtelenbe nyúló oszlopunk motorhangja túlharsogta a völgybe rohanó tarpatak zúgását.

A másik oldalon meredek sziklafalak húzódtak – és mindannyian arra gondoltunk, nehogy valamelyik gépjármű motorja vagy sebességváltóműve meghibásodjék, de minden simán ment. Margittán – ahol csak egy rövid vendégszereplésünk volt – találkozhattunk ellátó oszlopunkkal, amelyet a kolozsvári napok után egyébként Hudy főtörzsőrmester vezetett.²⁵

Gyorsan haladtunk észak felé, Tokajon és Miskolcon keresztül Alagra, Budapesttől északra. Ám Nadler műhelyvezető, Franz hadnagy és Klecker fegyvermester nélkül. Ők ugyanis azt a kétéseges szórakozást találták ki, hogy két T-34 közelébe hajtanak, úgy 80 méternyire (bizonyára le akarták gázolni azokat Volkswagenjünkkel)...

Egyébként feltűnés nélkül előre juthattak volna, mert ebben a térségben egy magyar hadsereg²⁶ mindenestül áttált. Két nap múlva az orosz vonalak mögül keresztül tudták vágni magukat a német vonalakig, miközben többször majdnem otthagyták a fogukat. Ezután Kiskállónál 14 napig voltak körülzárva²⁷, de végül sikerült csatlakozniuk a századunkhoz.²⁸

²³ 1944. október 11-én késő este a Dél Hadseregcsoport az 1335. páncélvadász-század átcsoportosítását rendelte el Kolozsvár körzetéből Nagyváradhoz. Miután Nagyváradot másnap elfoglalták a szovjet csapatok, az átcsoportosítást valószínűleg hatálytalanították.

²⁴ A szovjet 27. önálló gárda-harcokocsidandár iratai szerint a 27/3. gárda-harcokocsiszázalaj (állományában öt üzemképes T-34 harcocsival és egy SzU-76M önjáró löveggel) 1944. október 12-én hajnalban Kolozsvár felől Kisbács–Méra irányban támadott, együttműködésben a 202. lövészadosztály 645. lövészeszerevével. A szovjet csapatok Kisbácstól két km-re nyugatra beleütköztek a 470-es magaslaton tüzelőállást foglalt négy német „önjáró löveg” tüzébe. Másnap a 27/3. gárda-harcokocsiszázalaj Mérától délre, a vasútállomás területén ismét beleütközött négy német „önjáró löveg” tüzébe, és azokkal egész napos tűzharcot vívtak. Ennek során egy T-34 harcokcsi találatot kapott és kiegészett, két katona pedig elesett. Az összecsapásban jelentésük szerint a szovjet páncélosok is kilöttek egy „önjáró löveget”. Úgy véljük, hogy az említett „önjáró lövegek” a német 1335. páncélvadász-század vadászpáncélosai lehettek.

²⁵ Az alakulatnak október 19-én hét vadászpáncélosa volt bevethető állapotban. Egy német hadművelési térkép szerint azonban a század aznap már nem Margitta körzetében, hanem Hajdúböszörménytől nyugatra tartózkodott.

²⁶ A magyar 2. hadsereg nem állt át, csupán egyes hadosztályait 1944. október 15. után német engedély nélkül vonták vissza a Tiszáig. Ezáltal a szovjet–román csapatok helyenként ellenállás nélkül jutottak előre Erdélyben.

²⁷ Ez nyilvánvaló tévedés, mivel Kiskálló körzetében mindössze 1944. október 20–26. között folyt harcok. A településnél 1944. október 21-én elesett a század három katonája is. Az azonban egyelőre nem tisztázott, hogy esetleg vadászpáncélos-bevetés közben vagy menetben érte-e utol őket a végzet. Nem zárható ki, hogy a német 15. gyalogadosztály alárendeltségében a század aznap harci bevetést hajtott végre Kállósejmen és Kiskálló között.

²⁸ Az 1335. páncélvadász-század 1944. október végétől csaknem egy hónapig nem vett részt a harcokban. Ennek fő oka az lehetett, hogy az alkatrészhány miatt meglévő vadászpáncélosainak csupán elenyésző töredéke volt harc képes. Ráadásul a század páncélos-állománya 1944. november 10-ig 21 vadászpáncélosra gyarapodott. Az fellelhető adatokból az valószínűsíthető, hogy a század átvette az újrafelállítás miatt a harcból kivont és Magyarországról elszállított 1179. és 1257. páncélvadász-század megmaradt vadászpáncélosait, amely ugyan csak zömmel javításra vártak. A németek páncélosalakulataik újjászervezésekor csak a személyi állományt és a gépjárműveket szállították vissza a hátszágba, a megmaradt páncélozott harcjárműveket pótlásként a hadszíntéren szétosztották a tovább harcoló alakulatok között. November 25-én állományában 16 vadászpáncélos maradt (közülük továbbra is csak három volt bevethető), a többi valószínűleg leadta nagyjavításra.

Harcok a Dunántúlon, 1944. november 29–1945. február 14.

Balatonakarattya. Már a név is mutatja, hogy a Balatonnál kötöttünk ki.²⁹ December 12-ét írjuk. Leesett az első hó, de ez már nem zavar bennünket, ugyanis egészen úri módon szállásoltuk be magunkat a budapesti pénzvillág villáiba, amelyekben a nyári hónapokat szokták eltölteni.

Egy berlini így sóhajt: „Mensch ick jloobe, ick habe nia vairrt, oder ham wa keen Krieg nich meer?” (Ember, azt hiszem eltévedtem, vagy már nincs is háború?)

Aztán nekiláttunk. Hirtelen fotelek kerültek elő, egy zongora gurult a „tisztaszobába”, paplanok repültek be az ablakon. Pillanatok alatt csodás olajfestmények és akvarellek függtek felettem, és jótékony meleg árasztotta el a szobánkat. Egy belsőépítész bizonyára összecsapta volna kezeit a feje fölött, de nekünk mindez nagyon kényelmes és kedélyes volt.

Az emberek bizony nagyon rászolgáltak erre a pihenésre. Amióta 14 nappal ezelőtt Keszőhidegkút közelében (kb. 120 km-re délre Budapesttől) kirakodtunk, szinte ki sem bújtunk a páncélosokból. Elszakadási művelet közepébe kerültünk, egyik bevetésből a másikba. Nyugalomra vagy alvásra már senki sem gondolt. Az olyan nevek, mint Gamásza vagy Siófok³⁰, azoknak, akik ezekben az ellenlökésekben részt vettek, örökre emlékezetesek maradnak.

A legvadabb dolgokat azonban Balatonfőkajárnál³¹ éltük át, a község szélén, ahol a minden áron tartandó főharcvonal húzódott, ám az orosz³² már betört a vasútállomás épületeibe. Két napon át öt alkalommal egyenként három Hetzer támadott, de ha az orosz az első házakat ki is őrítette, az utolsóban megvetette a lábát, mert tudta, hogy páncélosaink a mocsaras talajon nem tudják megközelíteni. Végül gyalogságunk próbálkozott, de eredmény nélkül. A támadást vezető parancsnokok mindegyike elesett, köztük három tiszt, és nemegyszer a gránátosok fele jött csak vissza.

Az első támadást Franz hadnagy, Hollender és Roth szakaszvezető hajtotta végre. Még december 8-án hajnalban volt egy számunkra eredményes párbaj. Hollender szakaszvezető egy 7,62 cm-es páncéltörő ágyút³³ semmisített meg, Franz hadnagy pedig egy másik 7,62 cm-es páncéltörő ágyút, valamint egy T-34-et³⁴ harcképtelenné tett, amely a házak mögött állt. Sajnos megsemmisítene nem sikerül, mert ebben a pillanatban tüzet nyit egy páncéltörő puska, veszélyeztetve az oldalát. Utóbb nem kevesebb, mint 17 találatot számoltunk meg rajta. Mindeközben Hollender szakaszvezető töltőkezelője sajnos elesik. Legkevesebb 200 ágyúlőszer üres hüvelye borította a Balatonfőkajarra vezető műutat.

Karácsony közeledik. A Balaton befagyott, és metsző északkeleti szél söpör végig a sima jégen, havat sodor az őrszem arcába. Ő már a negyedik karácsonyt éri meg a fronton, és bajtársaimmal együtt még gyakoriban van otthon gondolatban, mint mások. Harcjárművezetője épp most jön, a hóban taposva hűz maga után egy csinos ezüstoffenyőt. Nemsokára az irányzó lövész tűnik elő az alkonyatból, hóna alatt két dobozzal, és eltűnik a tornác sötétjében – mintha üveg csörömpölve, amikor egy ezüstszalag a kilincsbe akad. Nemsokára gyantaillat tölti be a fenyőgallyakkal díszített szobát.

Zerfas főtörzsörmester néhány taktust modulál a „hohe Nacht der Klaren Sterne” (A tiszta csillagok éjszakája) dallamából, amibe a régi, de örök „Stille Nacht” (Csendes éj) alapdallamát vegyíti. Lassan, halkan viszi át a melódiát dürből mollba, és a karácsonyi dalfantáziából a vágyakozás dal-

²⁹ Az 1335. páncélvadász-századot 1944. november 27-én a német LVII. páncéloshadtest alárendeltségében a Dunántúltra csoportosították át. Az alakulat 1944 végéig főleg a német 1. páncélosadosztály közvetlen alárendeltségében harcolt. 1944. december 1-jén négy, 6-án hat, 10-én kettő, 20-án és 25-én nyolc, 30-án öt, 1945. január 1-jén három, 6-án és 11-én négy, 16-án hat, 20-án pedig hét vadászpáncélosa volt bevethető állapotban.

³⁰ Siófoknál 1944. december 3-án és 4-én, Gamásznál pedig 1944. december 6-án folytak súlyos harcok. Az 1335. páncélvadász-század a német 1. páncélosadosztály részeit támogatta ezekben a küzdelmekben.

³¹ Az 1335. páncélvadász-század – az 1. páncélosadosztály alárendeltségében – 1944. december 8-án és 9-én harcolt a település körzetében.

³² Itt nagy valószínűséggel a szovjet 7. gárda légideszant-hadosztály részei harcoltak.

³³ A szovjet 76, 2 mm-es hadosztály ágyú kiválóan megfelelt páncéltörő feladatokra is.

³⁴ A körzetben ekkor csupán a Balatonkiliti mellett állomásozó szovjet 3. gárda önálló motorkerékpáros-ezred harckocsiszázadában voltak T-34 harckocsik, de nincs egyértelmű adat arra, hogy ezeket Balatonfőkajárnál bevetették volna. Emiatt erősen valószínű, hogy a német vadászpáncélos a szovjet 7. gárda légideszant-hadosztály saját 8. gárda önálló önjáró tüzérszázályának egyik SzU-76M önjáró lövegét rongálhatta meg.

lama kerekedik, ami még sokáig visszhangzik bennük. Akkor is, amikor Zerfas már rég befejezte. A szobára csönd telepszik, csak a fa pattogása hallatszik, amint a tűz belekap.

December 23-án száguldva jön egy motorkerékpáros jelentő. Az első szakasz azonnal Csajágra települ, a második Specht alhadnagy vezetésével Fülére. Sürgős, mert a Balatonfőkajáron ejtett orosz foglyok kihallgatása szerint támadás készül Csajág–Füle körzetében. Legszívesebben levegőbe röpítettük volna szállásunkat, éppenséggel most, amikor már mindent olyan szépen előkészítettünk – mindegy...

A kis fát gyorsan egy vadászpáncélosra rakjuk, még egy pillantás a csinos szobára, és a szakasz elvonul.

A szenteste délelőttje nyugodtan telik, és amikor késő délután az oroszoknak sikerül betörést elérnie, két vadászpáncélos gyors ellenlökéssel visszaveti kiinduló állásába, s a gyalogság visszatérhet gödreibe. Eközben egy T-34-nek³⁵ pechje van, mert német aknamezőre fut – egy gránátos egy kézigránát-köteggel megadja neki a kegyelemdőfést. Kár, hogy a bestia a kanyar mögött így elakadt. Olyan szép lett volna. Kár, hogy így történt.

Az éjszaka csendjét csak néha töri meg egy-egy magányos géppuska ugatása. Csikorgó hideg próbál az ablaküveg maradványain behatolni, amit szalmával és deszkákkal foltozunk be. Kis, vörösen izzó vaskályhánk csak nehezen tud védekezni ellene. A parasztkonyhó, amiben letelepedtünk, több mint szegényes. A századparancsnok ajándékain túl vagyunk, az emberek nyugovóra tértek. Ha nem is adatott meg nekik, hogy karácsonykor otthon legyenek, legalább álmukban megtehetik. Vonásaik kisimulnak, és arcukon gyakran vonul át egy-egy békés mosoly. Úgy tűnik, hogy Flamm, Wendt, Knapp és Mandl még örülni is képesek, mert a századparancsnok ma tüntette ki őket bátorságukért a II. osztályú vaskereszttel.

Mindünket csöndes gyász ragadott meg, amikor a főnök beszámolt nekünk Specht alhadnagy hősi haláláról és Roth szakaszvezető súlyos sebesüléséről.

A második szakaszunknak Fülén nehéz dolga volt. Támadást ellenlökés követett, az este és az éjszaka sem hozott akárcsak egy órányi nyugalmat. Emlékeztek még tavaly a nyikopoli hídfőre?³⁶

A gyertyák egymás után lobbantak el, az ezüstsálak utolsó, nyugtalan felvillanása után sötétség borult a karácsonyi arcokra, és egy kormos lámpa torz árnyakat festett a falra. Az ifjúság, az otthon, a család képei merültek fel, és egy levél vert hidat az otthoni kedvesekhez sok-sok kilométeren keresztül. A Szenteste a végéhez közeledett.

A következő napok eseményeit csak villanásszerűen örökítjük meg.

December 28-án az első szakasz Dénes-majort³⁷ támadja meg, míg a második szakasznak Füle térségében van nehéz dolga. Dénes-majort elfoglaljuk, eközben két 7,62 cm-es páncéltörő ágyú telitalálatot kap, egy harmadikat a személyzete otthagya, akárcsak azt a Studebakert,³⁸ melyet diadalmasan vontatunk el.

December 29-én támadás az Ősítől délre fekvő szőlőhegyen, amit el is foglalunk. Két 4, 5 cm-es páncéltörő ágyút és több géppuskát, stb. zsákmányolunk.

Iván³⁹ közben visszafoglalja Dénes-majort. Éjfélkor egy szakasz vadászpáncélos, négy további rohamlőveggel⁴⁰ megtámadja, és újra elfoglalja a majort. Egy 7,62 cm-es páncéltörő ágyút megsemmisítünk, egyet kompletten zsákmányolunk, csakúgy, mint három géppuskát, hat golyószórót és egy csomó kézfegyvert. Ez volt december 30-án.

A szilveszter külön meglepetést tartogatott. Nem kevesebb, mint 18 harckocsi és rohamlőveg a már ismert Ősi szőlős terepét egy meglepetésszerű éjjeli támadásban elfoglalja. Nappal azután rémülten láttuk a kiterjedt aknamezőt, amelyen mit sem sejtve átgördültünk. A páncélozott harccsoport hajnalban visszavonul, s a további biztosítást három Hetzer veszi át.

³⁵ Lásd az előző lánjegyzetet!

³⁶ A Nyikopol körzetében lévő fontos Dnyeper-átkelőért 1943 őszén és telén folytak igen súlyos harcok. Végül a szovjet csapatoknak csak 1944 februárjában sikerült felszámolni a német hídfőt.

³⁷ A major Berhidától három km-re keletre volt.

³⁸ Az amerikai gyártmányú 2,5 tonnás Studebaker US6 terepjáró tehergépkocsi közkeletű elnevezése. Az angolok hadianyag-szállításainak keretében a Szovjetunió igen jelentős mennyiséget kapott belőle.

³⁹ A szovjet közkatona általános elnevezése a német bakanyelvben.

⁴⁰ Ezek nagy valószínűséggel a német 325. rohamlővegandár páncélosai voltak.

A szakaszparancsnoki beosztás – már rég kérelmezett – tiszttel való betöltése ezekben a napokban valósult meg. December 14-én Kurz hadnagyot a századhoz vezénylik, és december 26-án átveszi az egyik szakaszt.

Ezt azonban csak pár napig vezeti, mert 1945. január 6-án elesik századparancsnokunk, Gäbler főhadnagy, amikor Berhidáról Zámoly körzetébe vonultunk. Sörédőtől egy km-re nyugatra egy gránát olyan súlyosan megsebesítette, hogy útban a fő kötőzöveg felé elhunyt. Kurz hadnagy, aki csak könnyebben sebesült meg, ezután átvette a századot. Teljes katonai tiszteletadással adtuk át szeretett századparancsnokunkat az anyaföldnek. Miközben sírja fölött három díszsortűz dördült, Nagyesztergár harangjai – végső búcsúzásul – érte szóltak.

Arthur Schopenhauer mondja: „...aki hazájáért hal meg, szabadul attól a téveszmétől, ami a léte saját személyére korlátozza, saját lényét honfitársaira terjeszti, akikben tovább él, azok jövőjébe nemzedékére – míg a halált olyan szempillantásnak tekinti, ami a látást nem szakítja meg.”

Egy katonaelet teljesült be, amelynek legfőbb törvénye a keménység és kötelességteljesítés volt. Nálunk, ha a század újra támad, a mi fiatal „öregünk” hangja az, ami fejhallgatónkban mintha a másvilágról jönne, felhangzik: „Adler an alle – Breitkeil – marsch!” (Sas mindenkinek, széles ékben indulj!) Ha valaki elesett, akkor egy másik a helyére ugrott.

A zámolyi orosz parancsnok (Székesfehérvártól északra) már több napja várja a német támadást, amely nem sokkal a helység előtt elakadt. Több mint 20 T-34-et és T-43-at⁴¹ vesztett, és ha a beígért „Vörös Csillag” gárda harcokcsihadtest⁴² hamar be nem érkezik, Zámoly már rég nem lesz orosz kézen. Nem sok hiányzott hozzá, hogy a hadosztály-komisszár rövid úton elintézzé, amikor az átkozott „Tigerek” és „Pantherek” egyik páncélosát a másik után lötétek ki. Ellenfele egyre-másra nyer, majdnem úgy néz ki, mintha a német Guderian páncélos tábornok a keze lenne a dologban.

Végre január 9-én – Budapestről jövet⁴³ – megérkezik a „Vörös Csillag”. Úgy 60 T-34, T-43, KV-85, Sherman és Renault⁴⁴ készül fel a helységben és attól délre – jöhetnek a nációk!

És ők jönnek is, de nem úgy, mint ahogy az oroszok elképzelték. Január 11-én reggel úgy látszik, mintha a pokol szabadulni volna el. Legalább 40 Nebelwerfer⁴⁵ torka nyílik meg, és köpi vészhozó terhét az orosz állásokra. Egy tüzérezred is megteszi a magáét. Ivánék elfelejtik az orgiákat, amelyekkel itt ünnepeltek...

Lihegve jön egy jelentő Zámoly déli részéről, mert az összes vezetékét szétlőtték: kb. 60 Tiger és Panther elérte Zámoly déli részét, a 80 ellenséges páncélos több mint fele már lángol, az ellenséges gyalogság visszavonul. A németeket már nem lehet feltartóztatni!

A keleti rész már félig német kézen van, amikor mindezek tetejébe hat utálatos kis rohamlöveg – a Hetzerek – is támadásba lendül. Mindenki kerekelt old, itt már a tomboló Komisszár úr sem tud csodát tenni. A bevetett csatarepülőgépek kötelékei sem tudják bombáikkal feltartóztatni az előre lendülő támadást. A hat vadászpáncélos szüntelenül lövi az ellenséges gyalogságot, akik a nyílt terepen futva, százával próbálják elérni a védelmet nyújtó erdő szélét.

Azután beáll a sötétség. Rösemeyer törzsörömester hangokat hall: de hiszen ez páncélosok zaja. A falu szélétől 300–400 méterre két szénakazal hirtelen megnyílik, úgy látszik, egy sötét árnyék akar elválni: ellenséges páncélosok, amelyek a sötétben akarnak eltűnni.

„11 óra – páncélgránát – 400 – két ellenséges páncélos a szénakazlak között. Tűz!” Azonnal ég mind a kettő.

⁴¹ Ezek a 7. gépesített-hadtest páncélosai voltak. A németek T-43-nak nevezték a T-34 parancsnoki kupolával ellátott változatait, közöttük sokszor a T-34/85-öt is.

⁴² A szovjet 1. gárda-gépesített-hadtestről van szó, amelynek katonái viselték a vörös csillagos gárdajelvényt.

⁴³ Az 1. gárda-gépesített-hadtest nem Budapestről érkezett, hanem Etyek-Zsámbék körzetéből csoportosították át.

⁴⁴ Az 1. gárda-gépesített-hadtest állományába kizárólag M4A2 (Sherman) harcokcsik, illetve SzU-100 önjáró lövegek tartoztak. Ugyanakkor 1945. január 11-én Zámolytól északra bevetették az 5. gárda-lovas-hadtest 54., 60. és 71. harcokcsiezredét, valamint 1896. önjáró tüzérezredét. Ezek állományában a T-34 mellett több angolzász harcokcsitípus is volt, de szovjet KV-85 vagy francia eredetű Renault egy sem.

⁴⁵ Német gyártmányú rakéta-sorozatvető elnevezése.

Harcok a Felvidéken, 1945. február 15–28.

A német délkeleti arcvonal dögletes kelevényét, a garami hídfőt fel kell törni és felszámolni. Több SS-hadosztály, köztük a „Hitler-Jugend”, a „Totenkopf”, a „Wiking”, az „Adolf Hitler”, és a Reichsgrenadier Hoch- und Deutschmeister⁴⁶ február 15-éig felkészül a támadásra, és február 16-ára virradó éjjel elfoglalják meginduló állásaikat.

Napokig tartó pontos terepfelderítés után, – amit a századparancsnok és a szakaszparancsnokok végeztek – a század parancsot kapott, hogy február 16-ára virradó éjjel Kürtön álljon készenlétben, hogy 16-án reggel 4:30-kor hat Királytigrissel együttműködve Kürtnél elfoglalja a 211-es magaslatot, az ott lévő orosz erőket és készenléti állásokat verje szét, majd nyomuljon előre Ivánhalmapusztára.

Hajnali 3:00 óra körül a század 12 vadászpáncélossal, Kurz hadnagy parancsnoksága alatt szorosan a főharcvonal mögé húzódott. A tüzérség húsz percig tartó tűzcsapása 4:10-kor megkezdődött. Most eljött az óra, hogy az ellenséget régi vadász-szellemben meglepjük, az ellenséges főharcvonalat áttörjük, és az ellenséget megsemmisítsük. A századnak néhány perc alatt saját veszteség nélkül sikerült áttörni az oroszok erősen kiépített állásait, és tovább nyomulni. Sajnos a gyalogság nagy veszteségeket szenvedett, és nem tudta tartani a támadás lendületét. Ezért a 211-es magaslat elfoglalása után egy időre parancs szerint meg kellett állnunk.

Február 17-én 7:00 óra felé Kurz hadnagy – saját elhatározásából – gyalogsági támogatás nélkül támadást indított Ivánhalma-pusztá ellen. Perceken belül hét páncéltörő ágyú semmisült meg, és súlyos véres veszteséget okoztunk az ellenségnek. Egy, a szárnyunkon jól beásott szovjet páncéltörő ágyú Schön törzsőrmester vadászát kilötte, és kioltotta Herbert Wolfer őrvezető fiatal életét, akit az azonnal lángba boruló vadászpáncélsból nem lehetett kimenteni. Schön törzsőrmester, Jakobs tizedes és Knobl őrvezető megsebesült. Kurz hadnagy vadászával azonnal odahajtott, átvette a sebesülteket, és gondoskodott orvosi ellátásukról. Göbel szakaszvezető a bennünket a szárnyon egyre inkább fenyegető páncéltörő ágyút azonnal felfedezte, és az első lövésével elintézte. Ivánhalma-pusztá 7:45 körül szilárdan a kezünkben van. Tovább törve előre a mögötte fekvő magaslatokig, a század már nem került harcrintkezésbe az ellenséggel. Az orosz, nagy mennyiségű fegyvert és löszert hátrahagyva, hanyatt-homlok menekült.

Február 18-án a század állást vált Kisújfalu felé. Franz hadnagy, Göbel és Hollender szakaszvezetők és Rössemeyer törzsőrmester ott további kilenc páncéltörő ágyút, egy nehézgéppuskát, több géppuskafélszket és löszrel megrakott tehergépkocsit semmisített meg.

Fels alezredes, a „Reichsgrenadier Hoch- und Deutschmeister” hadosztály egyik ezredparancsnoka⁴⁷ és Kurz hadnagy a terep értékelése után elhatározta, hogy 11:00-kor Kőbölkutat – amit az oroszok erős gyalogsággal védenek – megtámadjuk és elfoglaljuk. Kurz hadnagy vezetésével három vadász, Franz hadnagy, Hollender szakaszvezető és Rössemeyer törzsőrmester 11:10-kor indította meg a támadást. Erős páncéltörő, aknavető- és gyalogsági tűz zúdult a századra és a támadó gyalogzászlóaljra. Az ellenfél szívósan és elkeseredetten védekezett. Kurz hadnagy kocsijában maga az ezredparancsnok, Fels alezredes is ott utazott, és gyalogságát előre rántotta. Franz hadnagy egy német eredetű 8,8 cm-es légvédelmi ágyút néhány lövéssel szétlő, Rössemeyer törzsőrmester további két páncéltörő ágyút semmisít meg. Hollender szakaszvezető kocsijával aknára hajt. Óriási lélekjelenléttel kiugrott kocsijából, és hason fekve, erős gyalogsági tűzben, további 10 aknát távolított el, amiket jól álcázva telepítettek az útra.

Hirtelen – kb. 300 méterre – a sarkon egy T-34 tűnt fel. Kurz hadnagy elsőként fedezte fel a páncélost, Hollender figyelmeztette a fenyegető veszélyre, mire ő a vadászához ugrott. Másodpercek alatt célba vette a harcokcsit, és mielőtt a T-34 tüzelni tudott volna, már égett is az első lövésre. További három lövés éri a homlokpáncélját és a tornyát és ezek befejezték a munkát.

⁴⁶ A garami hídfő ellen bevetett I. SS-páncéloshadtest alárendeltségében csak az 1. „Leibstandarte SS Adolf Hitler” és a 12. „Hitlerjugend” SS-páncélosadosztály volt. A „Totenkopf” az előbbi, a „Wiking” az utóbbi fedőneve volt a szovjet felderítés félrevezetése céljából, utalva a Magyarországon már 1945. január 1-je óta harcoló két másik SS-páncélosadosztályra. A 44. „Hoch- und Deutschmeister” birodalmi gránátoshadosztály nem volt SS-alakulat.

⁴⁷ Karl Fels alezredes a hadosztály 131. gránátosezredének parancsnoka volt.

Különösen Hollender szakaszvezető higgadsága tette lehetővé a gyalogságnak, hogy betörjön a helységbe. Von Rost tábornok hadosztályparancsnok⁴⁸ nem sokkal ezután megjelenik, és dicséző elismerésben részesíti. Pár nap múlva az 1. osztályú vaskereszttel tüntetik ki.

Február 19-én a század a 46. páncélvadászosztály 1. századával⁴⁹ közösen Búcs irányában tör előre anélkül, hogy az ellenséggel harcérintkezésbe kerülne. Az ellenség az éjjel – csaknem összes nehézfegyvere hátrahagyásával – feladta állásait.

Február 20–24. között a század Für és Kisújfalú területén állomásozott, hogy nyugodtan kijavíthassák a vadászpáncélosokban esett hibákat.

Február 25-én reggel 6:30-kor a század a „Hoch und Deutschmeister” birodalmi gránátoshadosztály 46. páncélvadászosztályának 1. és 2. századával együtt Kéménd felé tört előre, és ott hét páncéltörő ágyút, valamint több aknavető- és géppuskaállást semmisített meg.

Február 26-án a század harci lépcsőjét Füre helyezték át, ahová időközben az ellátó részleg és a műhely is beérkezett.

Február 27-én Kurz hadnagy a következő parancsot kapja: „A század berakodik, és sürgős szállítmánnyal Szlovákiába települ!”

Február 28-án a század Perbetén be is rakodott.

Harcok szlovák területen, 1945. március 3–21.

Március 1-jén a vonat új célja felé robogott, majd március 3-án reggel 4:00-kor megérkezett Liptótólgyesre (Dubravába). Szűk fél órán belül az egész század kirakodott. Hudy főtörzsőrmester négy vadással azonnal menetet hajtott végre Selmecebánya (Schemnitz) felé. Kurz hadnagy személygépkocsival előrement a LXXII. hadtesthez, hogy megkapja a bevetési parancsokat. A vadászoknak eljegesedett, meredek utakon, téli lánctalpak nélkül kellett a magaslatokra felkapaszkodniuk. Hudy főtörzsőrmester szakaszával Selmecebányán áll készenlétben.

Március 4-én Hudy főtörzsőrmester szakasza, Kurz hadnagy vezetésével támadást hajtott végre Illés (Ilija) felé. Kísérő gyalogságként egy 30 főnyi egészségügyi századot adtak melléjük. A vadászoknak sikerült benyomulniuk a helységbe, de a gyalogság messze mögöttük megrekedt. Ezért gyalogság nélkül végül nem sikerült elfoglalni a helységet. Ennek ellenére a négy vadászunk késő estig tartja a községet. Geist szakaszvezető vadászának sebességváltóműve a nehéz terepen meghibásodott. Mivel vontató eszközünk nem volt,⁵⁰ és két másik vadászpáncélossal sem sikerül elvontatni, március 5-én – miután az összes fegyvert, lőszert és rádiókészüléket kimentettük – Hudy főtörzsőrmester néhány páncélgránáttal felrobbantotta.

Délután 14 óra tájban az Iván nagy erővel támadott. Hudy főtörzsőrmester szakaszát bekerítették, a gyalogságot szétugrasztották. Hudy, az öreg róka mégis tudott magán segíteni, és kivágta magát.

Franz hadnagy szakasza 16 óra felé a Selmecebányát Szentantallal (Svätý Antonnal) összekötő úton támadt. Az élen haladó kocsiját közvetlen közletről páncéltörő puskával kilőtték. Egy, a kocsiban belsejében robbanó páncélgránát Ernst Göpper őrzetöt oly súlyosan megsebesítette, hogy a köztözhely felé szállítás közben meghalt. Mayr szakaszvezető és Seyfried tizedes arcán és mindkét kezén súlyos égési sebet szenved, Franz hadnagy a fején sebesült meg könnyebben. A támadás mégsem torpant meg, az oroszokat súlyos vérvesztések árán visszavetettük.

Este elszakadási művelet, Selmecebányát kiürítjük.

A Selmecebányáról Vihnye (Vyhne) felé vezető, nagyon meredek út teljesen eljegesedett. Egyik vadászunk meghibásodott kormányszerkezettel gödörbe csúszott, a vontató páncélos csuklóstengely-törés miatt ugyancsak elakadt. Egy 18 tonnás vontatónk – korai robbantás miatt – a levegőbe repült, ezért a másik két járművünket szintén fel kellett robbantani.

Hudy főtörzsőrmester szakasza március 6-án menetet hajtott végre Hólak (Trenčianska Teplá) felé, míg Franz hadnagy szakasza a Vihnye körüli magaslatokon maradt.

⁴⁸ Hans-Günther von Rost altábornagy, a 44. „Hoch- und Deutschmeister” birodalmi gránátoshadosztály parancsnoka. 1945. március 22-én Jenő és Küngös között hősi halált halt.

⁴⁹ A 46. páncélvadászosztály a 44. „Hoch- und Deutschmeister” birodalmi gránátoshadosztály része volt.

⁵⁰ Az alakulat számára még 1944. december 18-án kiutaltak egy Bergepanzer 38(t) vontató páncélost, de arra nincs adat, hogy ez mikor érkezett meg a századhoz.

A század most a 101. vadászhadosztály 101. páncélvadászosztályának rendelik alá. Hudy fő-törzsőrmesternek, Göbel és Dehmer⁵¹ szakaszvezetőknek Hölaknál sikerült egy páncélos támadást szétverni, miközben két Sherman⁵² és egy T-34 harckocsit a rajtuk ülő gyalogsággal együtt megsemmisítettek.

Este Göbel szakaszvezető sebességváltómű-hiba miatt mozgásképtelen vadászát egy „Joszif Sztálin”⁵³ kilövi. A legénységnek sikerült idejében kimenekülni, így élőerő-vesztéséget nem szenvednek. E vadászpáncélos vezetőjét, Vogelrath őrzetetőt szeretett páncélosának elvesztése úgy megrázta, hogy sírva fakadt, és Kurz hadnagy csak azzal az ígérettel tudta megnyugtatni, hogy egy másik vadász vezetőjeként ismét bevetik.

Március 7-én a harclépcsőt (*Kampfstaffel*) Opatovcén hadtesttartalékba helyezik. A nyugalom azonban nem tartott sokáig. Március 9-én a századot Ladomérmindszentre (Ladomerbe) vezénylik, hogy ott legyen hadtesttartalék. Alig néhány órával odaérkezésünk után, az orosz áttört, de a századnak sikerült a helységet – magára hagyva – erős ellenséges gyalogsággal szemben is tartani. Zerfas főtörzsőrmester egyedül 50 megszámlált halottat okoz a támadóknak. A helység mögött ível át az egyetlen megmaradt híd a Garam fölött. A 271. népi-gránátoshadosztály részeit vezénylik hozzánk erősítésként. Naponta úgy tíz ellenséges gyalogsági támadást vertünk vissza, magas vérvesztéséget okozva a támadóknak.

Március 11-én a századnak állásváltoztatást kell végrehajtania Garamszentkereszt (Heiligenkreuz an der Gran) felé, mivel a Garam-híd az ellenség tüzérségi tüzében már erősen megrongálódott, és teherbíró képessége vadászaink számára kétséges. Ott a század kedvező állásokból repeszgránátokkal hatásosan támogatja a súlyos harcban álló gyalogságunkat. Naponta mintegy 120–180 repeszgránátot lövünk el.

Március 19-én Zerfas főtörzsőrmester vadászpáncélosán lövegső-robbanás történik, aminek következtében az egész személyzet súlyosan megsebesült, kivéve a harcjárművezetőt, aki éppen a kocsin kívül volt.

Délután Ludolph százados, a 721. önálló páncélvadászosztály parancsnoka érkezik segédtiszttel a század harcálláspontjára azzal a hírrel, hogy a század március 19-től 3. századként beolvad a 721. önálló páncélvadászosztályba.⁵⁴

Március 21-én a század Garamszentkeresztről Nyitrabánya (Handlova) felé menetelt, hogy ott ismét berakodjon, és Magyarországra menjen. Március 25-én a század Verebélyen kirakodik.

Folyamatos visszavonulás halogató harcokkal, 1945. március 25–1945. április 29.

Az „1335”-ös számára új korszak kezdődik! A Selmecbánya–Garamszentkereszt alkalmazási körzetből a század március 25-én beérkezik Verebélyre. A büszke századot bekebelezi a 721. önálló páncélvadászosztály. Sorsa immár összefonódik az idősebb önálló páncélvadászosztályéval. Az osztály büszke e gyarapodásra, hiszen az első „1335”-ös páncélosok beérkezésével immár „nehéz” önálló páncélvadászosztálynak nevezik.

Heun hadnagy⁵⁵ szavai: „Mielőtt a századot a 721-es kötelék beolvasztja, semleges megfigyelőként szeretnék pár szót szólni. Én, aki az 1. páncélosadosztályból jövök, már korábban ismertem a büszke 1335-ös „Hetzer” századot. Ez ugyanis – noha csak egy kis század volt – fogalomná lett.

⁵¹ Nikolaus Dehmer szakaszvezető 1944. december második felében segédkezett a magyar rohamtüzérek Jagdpanzer 38(t) vadászpáncélosokra való átképzésében Esztergom-táborban. Erőfeszítéseit magyar részről katonai kitüntetéssel is elismerték.

⁵² Az amerikai gyártmányú M4A2 harckocsik brit eredetű elnevezése. A szovjet alakulatot eddig sajnos nem sikerült azonosítani.

⁵³ Itt ISz-2 nehézharckocsiról vagy ISzU-122 nehéz önjáró lövegről lehet szó. A szovjet alakulatot eddig sajnos nem sikerült azonosítani.

⁵⁴ A 721. önálló páncélvadászosztályt 1944 januárjában a német 1. páncéloshadsereg-parancsnokság állította fel a szovjet hadműveleti területen. Törzsét a 173. páncélvadászosztály törzséből, két századát pedig a 125/2. és a 198/2. páncélvadász-századból szervezték meg. Az 1. századát 1944 végén egy másik páncélvadász-századdal cserélték le.

⁵⁵ Heun hadnagy valószínűleg a 721. önálló páncélvadászosztály parancsnokának segédtiszttje volt.

A parancsnok úr büszke volt, amikor a hadseregénél közölték vele, hogy az 1335-ös „Hetzer” század az ő osztályához csatlakozik, mint ahogy továbbra is büszke lehet erre a századra.”

A Hetzerek először az új egység kötelékében!

Az orosz a Garamnál nagy támadást kezd, és hatalmas ember- és anyagbevetéssel Nyitra irányában tör előre. Három vadász Franz hadnagy vezetésével Verebély előtt van bevetésen. A súlyos harcokban Franz hadnagy fején és karján megsebesül, és kórházba kell mennie. A három vadásznak motorhiba miatt vissza kell vonulnia.

A következő napon Hudy főtörzsőrmester egy vadással, amelyhez később még egy csatlakozik, Nyitra térségébe vonul. Minden éjjel, bármiféle gyalogsági fedezet nélkül, kell visszavonulnia, mignem Nyitra is az ellenség kezére kerül. Az út visszafelé Galgóc és Nagyszombat irányában vezet. Útközben az osztály parancsot kap, hogy a Kis-Kárpátok keleti szélén, egy hágón át vezető úton foglaljon állást, és tartsen ki mindaddig, amíg minden gyalogsági alakulat átkel a Kis-Kárpátokon. Minden nélkülözhető ellátó oszlopot a visszaküldünk a [Kis-]Kárpátokon túlra, és a harcoló részek Nagyszombaton és Medvén keresztül Gidrafára (Budmericére) indulnak, Modor (Modra) közelében. Egy éjszaka marad az alvása.

Pompás tavaszi reggelre szenderegünk – hűsvét vasárnap van. Már kora reggel napfényben ragyog az ébredő természet. Egy lövés sem dördül, azt lehetne hinni, amint a nyiladozó természetben áthaladunk, hogy béke van. Pacsirták énekelnek – 1945 hűsvétján!

Az osztály 10 óra körül eléri Ottóvölgyet (Ompitált). Itt az összes gépvontatású páncéltörő ágyú állást foglal, és a már meglévő állásokat gyalogságként harcoló páncélvadászok szállják meg. Két Panzer IV⁵⁶ is csatlakozik, és most már jöhet, aminek jönnie kell!

Századunk 13 óra körül parancsot kap a felderítésre Modor felé. Három vadászpáncélos és egy vontató páncélos, Kurz hadnagy vezetésével Csesztén (Schattmannsdorfon) és Cserfalun (Dubován) keresztül Modorkirályfalvái (Königsdorfig) megy. Onnan megfigyelhetjük, ahogy Iván barátunk bevonul Modorba. Repeszgránátokkal és a vontató páncélosra szerelt 2 cm-es légvédelmi löveggel hatásosan lövik őket. Ezzel aztán sok Ivánnak elrontjuk a hűsvéti hangulatát. A század másnap reggelig Modorkirályfalván maradt, hogy biztosítsa Modor felől.

Reggel visszahívnak minket Ottóvölgyre. Egy újabb feladat vár ránk: öt lövészpáncélos tört át hozzánk Felsődiós (Obernussdorf) felől és jelentették, hogy négy orosz harcokcsi kószál Felsődióson. Hudy főtörzsőrmester három vadászával és a vontató páncélossal, valamint az öt lövészpáncélossal parancsot kap, hogy Felsődiósiat támadja meg és foglalja el. Ismét a tavaszi nap sütött le ránk, és megszerpítette hűsvét vasárnapját. Körülöttünk pompás nyugalom. Kitört a béke, vagy csak úgy látszik? Nos, nemsokára megtudtuk, mi az igazság.

A páncélosok motorzaja megtörte az égi nyugalmat és menetben vagyunk Felsődiós felé. A kíséző gyalogság Heun hadnagy parancsnoksága alatt felült a járművekre és Alsódiós felé gördültünk. Az Iván néhány „panyje-szánkóját”⁵⁷ megsemmisítjük, a többi elmenekül. Rövid szünet után tovább haladunk Felsődiós felé. A távolban, a magaslatokon át a kelet felől Felsődiósra vezető úton orosz tehergépkocsik és panyje-oszlopok mozognak kisebb csoportokban. Félúton olyan örült páncéltörő és harcokcsiágyú-tüzet kapunk, hogy a tovább haladás lehetetlen. Hollender szakaszvezető vadásza páncéltörőágyú-találatot kap, a személyzetnek el kell hagynia. Vogelrath őrzető, a vezető megsebesül, a személyzet többi része átverekszik magát. Scholz őrzetőt, a töltőkezelőt egy orosz foglyul ejti, Hollender szakaszvezető azonban az utolsó pillanatban úgy szabadítja ki, hogy az orosz egy kővel leüti. Hollender vadászával együtt két lövészpáncélos is odavész. A harcscsoport maradéka Alsódiósiig vonul vissza. Az átjutás ebben az irányban megghiúsult. Maradt az út Ottóvölgytől a szoroson keresztül Széleskút (Solosnica) felé. Az osztálytól parancs érkezett, hogy az említett úton vonuljunk vissza. Alighogy minden jármű útnak indult, jött a parancs a hadtesttől: „Ottóvölgy helységet minden körülmények között tartani kell, míg a leváltásunkra a gyalogos erők be nem érkeznek”. Az összes löveg azonnal ismét állásba ment, a gyalogság pedig a helység kijáratainál, valamint a falu jobb- és baloldalán, lévő magaslatokon biztosító állást foglalt. A vereztek

⁵⁶ Német gyártmányú közepes harcokcsik, valószínűleg a „Feldherrnhalle” páncéloshadtest valamelyik páncélosezredének állományából.

⁵⁷ Kistermetű, szívós lovakkal vontatott szánkók utánpótlás szállítására.

patakzott rólunk, mert a tavaszi nap így akart segíteni rajtunk, hiszen húsvét vasárnap volt! A reggeli zürzavart elfelejtettük, ismét nyugalom, vagy ahogy a pesszimisták vélték: vihar előtti csend...

Balra, jobbra, elől, mindenfelől az Iván nagy erővel nyomult előre. Bosszantó volt, hogy nem zavarhattuk meg, mert tüzérségünk és aknavetőnk nem volt. Iván lassanként szemtelen lett. Már aknavetőkkkel és néha páncéltörő ágyúkkal lött. Ennek ellenére az éjszaka egész nyugodtan telt el.

Ez alkalommal valóban vihar előtti volt a csend. Már kora reggel elkezdődött a tüzérségi, páncéltörő és aknavető tűz. Időnként be kellett húzni a fejünket. A tüzelés egyre erősödött, de az Iván nem jött. A robbanó lövedékek jobbról és balról egyaránt szedték áldozataikat. Az oroszoknak sikerült feljutnia a magaslatra, és megpróbált elvágni bennünket. Ki kellett ürítenünk a helységet, miközben néhány gépvontatású páncéltörő ágyú odaveszett. A gyalogság visszavonult, és a szoroson keresztül vezető utat a mi Hetzereink biztosították, amelyek jól fekvő tüzet zúdítottak a hegyekre és az Ivánt alaposan helyben hagyták.

Most macska-egér harc kezdődött, ami három napon keresztül tartott. Az úton jobbra és a balra a gyalogságunk, az úton a mi Hetzereink. Így ment ez magaslatról magaslatra, mert az Iván ismételt megkerülte azokat a pontokat, amiket mi megszálltunk. Kitért minden összecsapás elől, és megkerülte az általunk megszállt magaslatokat.

Meglelni és elkapni nem lehetett. Három napig tartott tehát ez a súlyos harc, részben ellátmány és víz nélkül. Az osztlály egy részét az utolsó estén bekerítették, de azok – igaz, nagy veszteségek árán – át tudtak törni az osztlály többi részéhez.

Miután az osztlály többé-kevésbé gyülekeztették, Hudy főtörzsörmester vadásaival Sasvár (Schossberg) felé került bevetésre és nem sokkal Holics (Holitsch) előtt rátalált az osztlályparancsnoki harcálláspontjára. A javítóosztály és néhány tehergépkocsi vontatásban. Ezután egy éjszakára Gödingbe (Hodonínbe) szállásoltunk be. Itt akarták az osztlályt gyülekeztetni. Nekünk a Hetzereket kellett karbantartani, mivel a Kis-Kárpátokban kanyarogni sem a gépnek, sem az embernek nem volt öröm.

Így a harclépcső visszatért az I. málhaoszlophoz, amely éppen Oberwisternitzben (Horní Věstonicében)⁵⁸ állomásozott. Ezután olyan napok következtek, amelyeket senki sem fog elfelejteni. A földi mennyország, így tudnám az oberwisternitzi időt jellemezni. Bor, nő és nóta volt a nap jelszava.

Oh! Nagy volt a hangulat a bajtársi estén, és a Lambath éjszakai lokálban (nyitva 0:00 – 24:00). Na, hol lehet ilyesmi, természetesen csak a 3. századnál, és ez, közel s távol hamar körbejár. Vidámság – hangulat és humor – ujjongás – zürzavar – vidámság! Erről beszélt minden gyermek Wisternitzben.

Nem csoda, ha az ilyen megöszült harcosok ismét Németországba jönnek, és végre ismét német lányokat ölelhetnek. Akkor a jelszó, csak az lehet: „be a közepébe!”

Este 8:00-tól reggel 7:00-ig, aztán reggel 7:00-tól este 8:00-ig semmi mást nem ismerünk.

Sajnos egyszer mindennek vége lesz, így az oberwisternitzi komédiának is. Az egyik reggel ismét indulás. Az orosz Gros Bilovikig (Velikije Bilovice) áttört. Heun hadnagy kapta a feladatot, hogy három Hetzerrel, egy vontató páncélossal és kísérő gyalogsággal a Trkmansky-majorig nyomuljon. Ott vártunk egészen 15 óráig. Ezután kaptuk Pape tábornoktól⁵⁹ a parancsot, hogy szálljuk meg a 232-es magaslatot és tartsuk. Sajnos csak a 219-es magaslatig jutottunk el, amely a Trkmansky-majortól északra fekszik. Ott már az Iván jött felénk. Hollender szakaszvezető repeszgránátokkal jó eredményt ért el, de az erős páncéltörőágyú-tűz rákényszerített bennünket a 219-es magassági pont kiürítésére. Eközben sajnos Max Gehring tizedes életét veszítette.

Az éjszaka folyamán Gross Paulowitzig (Velké Pavlovicéig) vonultunk vissza.

A századot április 15-én⁶⁰ Gross Paulowitz-től keletre gyalogharcban vetik be. Hudy és Hollender a vadásaival a vasúti pályán foglalnak állást. Az ellenség 13:30-kor harckocsik, repülőgépek, valamint erős tüzérségi és aknavető tűz támogatásával támadja GrossPaulowitzot kelet felől. A he-

⁵⁸ Ez a település már a mai Csehország területén található.

⁵⁹ Günther Pape vezérőrnagy ekkor a „Feldherrnhalle 1” páncélososztály parancsnoka volt.

⁶⁰ Ezen a napon a német I. páncéloshadserg alárendeltségében harcoló 721. önálló páncélvadásosztálynak már csak öt Jagdpanzer 38(t) vadászpáncélosa és hat 7,5 cm-es gépvontatású páncéltörő ágyúja volt, viszont mindegyik bevethető állapotban.

ves ellenállás dacára az orosz behatol a helységbe, ahol súlyos utcai harcokra kerül sor. Az ellenség nagy véres veszteségeket szenved. A század új állást foglal a 226-os magassági ponton, és biztosít kelet, illetve délkelet felé. Őt T-34 18:20-kor hirtelen áttöri az ellenállás vonalát, és az országút mentén betör Gross Steurowitzébe (Starovicébe). Heun hadnagy, Ripke törzsőrmester, Franzisko, Schöbinger és Fricke tizedesek, Weber, Breuning, Obst, Pichlbauer, Strack, Scholz és Ebenhoh őrzetők megsebesülnek.

Április 16-án a század az osztályon belül új állást foglal el a 194-es magassági ponttól délre, a Kl. Niemtschitz (Němčický) felé vezető úton és délnek biztosít.

Kora reggel az ellenség erős gyalogsággal és harckocsikkal, valamint légi támogatással tüzérségi előkészítés után megkerülve támadja Auspitzet (Hustopečét). Az ezrednyi erővel végrehajtott támadásokat ismételten visszaverjük. Az ellenség rendkívül súlyos véres veszteségeket szenved. Hollender vadásza aknavető találatra következtében kiesik. A robbanás letépi a jobb oldali hajtókereket és ledobja a lánctalpat. Hudy vadászpáncélosa löveg- és sebességváltómű-sérülés miatt ugyancsak kiesik.

Hollender vadászának nehézkes kimentéséhez ködgránátokat kell dobunk. A mentés sikerül, de Göbel törzsőrmester, Hollender és Dehmer szakaszvezetők és Dippel őrzetők eközben megsebesül. Általános visszavonulásunk közepette, az orosz nagy erőkkal nyomul utánunk. Az osztály Bramewitzben gyülekezik. A század parancs szerint Skalitzba menetel, hogy ott hozzuk rendbe a vadászpáncélosokat.

Április 20-án a század új bevetésre kap parancsot Zinsendorf felé, Brünntől (Brno) északra. 20 órák érkezünk be.

Április 21-én hajnali 3:00-kor Hudy főtörzsőrmester szakasza Opatowitznál (Brünntől délre) készenléti állást foglal. Már 10:00-kor sikerül az ellenségnek a 206-os magassági ponttól keletre betörnie. A Hudy szakaszt Opatowitzból elvezénylik és Mönitztól délre, az erdő szélén foglal reteszállást.

Az orosz 11 óra körül újabb betörést ér el és elfoglalja Martwitzot. A század ellenlökést indít Rosalienfeld felé, de a támadást lefűjják. Vissza, Mönitzhez, készenléti állásban. Erős légi tevékenység!

Április 22-én 2:30-kor a század állásváltoztatást hajt végre Neudorfhoz. A század 5:00-kor ellenlökést indít Rosalienfeld és Martwitz felé. Ez azonban a rendkívül erős páncéltörőágyú-tűz miatt Rosalienfeld bejáratánál elakad. Ripke vadásza árokba csúszik, de azonnal kimentik, és pár perc múlva már ismét részt vesz a támadásban. Hudy vadásza egy 7,62 cm-es páncéltörő ágyút lő szét. Ekkor Ripke törzsőrmester egy orosz mesterlövészről golyót kap a fejébe, és azonnal meghal. Rösemeyer törzsőrmester a helyére ugrik, és átveszi a vadászpáncélos irányítását. A század visszavonul és Neudorf-ban készenléti állást foglal.

Hirtelen jön az újabb parancs: „az orosz Neudorf-tól délkeletre, a 221-es magaslatra dolgozza magát előre, és további 15 harckocsit figyeltek meg Tischov-ban”. A század feladata Neudorfot a 221-es magassági pont irányából biztosítani. Neudorfon és a 221-es magassági ponton heves páncéltörőágyú-tűz fekszik. Rösemeyer vadásza egy 7,62 cm-es páncéltörő ágyút megsemmisít.

17:30-kor hirtelen parancs érkezik, s a század máris új készenléti állásba menetel Hajaa felé.

Április 23-án az orosz egész nap gyengébb gyalogsági támadásokat indít, ezeket visszaverjük. Az ellenség súlyos véres veszteséget szenved. Hudy főtörzsőrmester két géppuskát semmisít meg.

Április 24-én az ellenség – ugyancsak egész nap – gyengébb gyalogsági támadásokat hajt végre, de ezeket is elhárítjuk.

A főharcvonalat 20 órák Brunn város szélére vonják vissza. A század Brunn-től két km-re délkeletre, a Brunn és Bellowitz közötti út mellett foglal állást.

Április 25-én az orosz a legnagyobb ember- és anyagbevetéssel támadja Brunn-t délkelet felől. A támadás a repülőtérenél elakad. Hudy főtörzsőrmester szakasza négy 7,62 cm-es páncéltörő ágyút és tehergépkocsit semmisít meg, a rajtuk lévő gyalogsággal együtt. Az ellenség egész nap tartó támadásait sikeresen visszaverjük.

Az oroszoknak 3 óra felé szakadatlan csatarepülő-, tüzérségi, aknavető- és „sztálinorgona”⁶¹ támogatással sikerül az utolsó magaslatot is elfoglalni a város széle előtt. Itt sikerült csak az előrenyomulásukat megállítani. Bár ismételten súlyos véres veszteségeket szenvednek, de sikerül dél felől a városba nyomulniuk, egészen a központig.

Hudy és Rösemeyer vadászpáncélosai 17:30-kor a sebességváltómű és az előtétajtás meghibásodása következtében kiesnek. Javítás céljából ezeket el kell vontatni. Hoffmann szakaszvezető, Fuchs őrzető és Thräne őrzető megsebesülnek.

Április 26-án 9:30 körül a vadászok javítása befejeződik. A század Königsfeld utcáin foglal készenléti állást. A számunkra döntő fontosságú 324-es magassági pont az ellenség kezébe kerül. A harcsoport a „Feldherrnhalle” utászászlóalj 3. századának katonáival közösen, készenléti állásaiból megindul. Gránát- és „sztálinorgona” zápor zúdul ránk. Kurz hadnagy és Råde tizedes megsebesül, de a támadás tovább gördül előre. A túlerőben lévő ellenséggel szemben, nagy bátorsággal támadva, meglepetésszerűen elfoglaljuk a 324-es magassági pontot.

Április 27-én kora reggel az orosz – tüzérségi és aknavetőtűz támogatásával – támadásra indul, de mindegyik támadása egy-egy elhárító sikert jelent nekünk. A 324-es magaslat tartja magát. Az ellenség véres veszteségei jelentősek. Hudy törzsörrmester vitéz magatartásával jelentősen támogatja a gyalogság védelmét és egy 7,62 cm-es páncéltörő ágyút megsemmisít.

Április 28-án az ellenség már kora reggeltől, folyamatos tüzrajtaütésekkel áraszt el bennünket. Lindenschmidt törzsörrmester és Thräne őrzető megsebesül. Megérkezik a javításból a harmadik vadászpáncélosunk is. Sturm főhadnagy századánál mozgó páncéltörő ágyúként vetik be. A nap folyamán sikerül az oroszoknak benyomulnia Retschkawitzba az országot felől, de ellenlökésünk az ellenséget meginduló állásaiba veti vissza. Knapp tizedes eközben megsemmisít egy 7,5 cm-es páncéltörő löveget és súlyos veszteségeket okoz az ellenségnek. Támadásunk – amit ez a löveg akadályozott – most már gördülhet tovább, és sikerül is Retschkawitzot ismét elfoglalni. Az orosz a helysére és a 324-es magassági pontra irányzott, heves tüzérségi és aknavetőtűzzel válaszol.

22:30-kor Rösemeyer vadásza és a II-es vontató páncélos sebességváltómű-hiba miatt kiesik, és elvontatják őket javításra.

Április 29-én reggel 5 órakor az ellenség minden csöből tüzel. A szomszédos szakaszon sikerül is neki – Medlan felől – az észak felé vezető országot mentén a 331-es magassági pontig előrenyomulnia, de ellenlökésünk visszaveti őket.

Este Hudy vadászával jelentkezik az ezred harcálláspontján, hogy további parancsot kapjon. Az ezred balszárnyát az éjjel visszavonják, és az új főharcvonal immár a 405-ös és a 328-as magassági pontokon húzódik.

A század 22:00-kor a 731. ezredhez csatlakozik és a 331-es magassági ponton áll készenléten.⁶²

⁶¹ Szovjet rakéta-sorozatvető közkeletű elnevezése. A közhiedelemmel ellentétben nem csak tehergépkocsira szerelt különféle ürméretű indítóállványok léteztek, hanem földre helyezett vetőkeretek is rendszerben álltak.

⁶² A dokumentum itt megszakad. A további lapokat ismeretlen okból kitépték.

1. táblázat: Az oderbergi légitámadáskor elesettek emléktáblája

<i>Név, rendfokozat</i>	<i>Születési és halálozási időpont</i>	<i>Elhalálozás helye</i>
Vogel, Hans-Henning hadnagy	1924. 04. 05. – 1944. 08. 29.	Oderberg
Bernhard, Johann őrzvezető	1924. 11. 22. – 1944. 08. 29.	Oderberg
Wolfsberger, Richard őrzvezető	1924. 10. 30. – 1944. 08. 29.	Oderberg
Wagner, Ernst őrzvezető	1908. 09. 21. – 1944. 08. 29.	Oderberg
Ahner, Anton őrzvezető	1924. 05. 27. – 1944. 08. 29.	Oderberg
Müller, Rudolf közlegény	1925. 12. 16. – 1944. 08. 29.	Oderberg
Kützendörfer, Werner közlegény	1924. 04. 13. – 1944. 08. 29.	Oderberg
Scholle, Hilmer őrzvezető közlegény	1925. 04. 14. – 1944. 08. 29.	Oderberg
Stanislaus, Viktor közlegény	1925. 05. 18. – 1944. 08. 29.	Oderberg
Hoffmann, Kurt közlegény	1924. 06. 03. – 1944. 08. 29.	Oderberg

2. táblázat: A bevetések időszakában elesettek emléktáblája

<i>Név, rendfokozat</i>	<i>Születési és halálozási időpont</i>	<i>Hősi halál helyszíne</i>
Herr, Kurt őrzvezető	1924. 10. 10. – 1944. 09. 21.	Pusztaszentkirály, Magyarország
Reimann, Walter törzsőrmester	1913. 12. 01. – 1944. 09. 23.	Pusztaszentkirály, Magyarország
Höfler, Karl szakaszvezető	1920. 05. 02. – 1944. 10. 21.	Kiskálló, Magyarország
Steck, Gottfried szakaszvezető	1924. 04. 17. – 1944. 10. 21.	Kiskálló, Magyarország
Dittrich, Georg szakaszvezető	1926. 05. 03. – 1944. 10. 21.	Kiskálló, Magyarország
Dannewitz, Werner közlegény	1925. 11. 05. – 1944. 12. 06.	Hegyeshalom, Magyarország ⁶³
Schwinger, Franz őrzvezető	1925. 04. 06. – 1944. 12. 09.	Balatonfőkajár, Magyarország
Specht, Heinrich alhadnagy	1911. 10. 04. – 1944. 12. 24.	Füle, Magyarország
Gräbler, Georg főhadnagy	1920. 06. 11. – 1945. 01. 06.	Söréd, Magyarország
Wolfer, Herbert őrzvezető	1924. 01. 21. – 1945. 02. 17.	Ivánhalma-puszta, Magyarország
Göpfer, Ernst őrzvezető	1924. 11. 13. – 1945. 03. 05.	Schemnitz, Szlovákia
Schring, Max tizedes	1918. 06. 09. – 1945. 04. 14.	Gross-Paulowitz, Németország
Ripke, Paul törzsőrmester	1914. 04. 20. – 1945. 04. 22.	Rosalienfeld, Cseh-Morva Protektorátus

A naplóban és e táblázatban sem nem szerepel a hürtgeni katonai temető (Hürtgen Soldatenfriedhof) 45. sorszám alatt nyilvántartott Kurt Badack tizedes (1910. 02. 26. – 1944. 12. 03.), aki Südl Dürennél esett el.⁶³

⁶³ Dannewitz közlegény valószínűleg a Hegyeshalmot aznap ért amerikai légitámadás következtében esett el.

3. táblázat – A Vaskereszttel II. osztályával kitüntetett katonák

<i>Időpont</i>	<i>Név és rendfokozat</i>	<i>Melyik alakulat által?</i>
1944. 10. 21.	Reimann, Walter törzsőrmester	20. páncélosadosztály
1944. 10. 21.	Herr, Kurt őrzvezető	20. páncélosadosztály
1944. 10. 21.	Dippel, Hans őrzvezető	20. páncélosadosztály
1944. 12. 22.	Fehr, Georg tizedes	1. páncélosadosztály
1944. 12. 22.	Flamm, Berthold tizedes	1. páncélosadosztály
1944. 12. 22.	Knapp, Leonhard tizedes	1. páncélosadosztály
1944. 12. 22.	Mandl, Franz tizedes	1. páncélosadosztály
1944. 12. 22.	Strack, Werner őrzvezető	1. páncélosadosztály
1944. 12. 22.	Stadie, Horst őrzvezető	1. páncélosadosztály
1944. 12. 22.	Wendt, Josef őrzvezető	1. páncélosadosztály
1944. 12. 22.	Hirsch, Günther őrzvezető	1. páncélosadosztály
1945. 01. 15.	Gross, Kurt őrzvezető	4. lovasdandár
1945. 01. 15.	Fuchs, Sebastian őrzvezető	4. lovasdandár
1945. 02. 19.	Göbel, Heinrich szakaszvezető	44. „Hoch- und Deutschmeister” birodalmi gránátoshadosztály
1945. 02. 19.	Vogelrath, Karl-Heinz őrzvezető	
1945. 02. 19.	Scholz, Richard őrzvezető	
1945. 02. 19.	Bezheimer, Erich őrzvezető	

VISSZAEMLEKEZÉSEK

TATÁR IMRE

EGY MUNKASZOLGÁLATOS SZOVJET HADIFOGSÁGBAN

(Együtt muszosok, honvédek, németek)

Bevezető gondolatok

Sorsomat kilenc esztendőn át a második világháború előzményei, eseményei, következményei határozták meg. Harmincnyolcban érettségiztem, s ekkor fogadták el az első „zsidótörvényt” is. Ennek árnyékában indultam el kilenc évig tartó utamon. Nem mehettem egyetemre – autószerelő lettem. Három év múltán behívtak Komárom-Bánhidára, a II/IV-es munkaszolgálatos századba. Két esztendő elteltével a bácsszentiváni menetszázaddal megjártam Ukrajnának a Kárpátok és Proszkurov közti területeit. Negyvennégy márciusában szovjet hadifogságba kerültem, s negyvenhét júliusában fogadott ismét Debrecen.

Részleteket az átéltekről régebben is publikáltam, de most úgy érzem, kerek egészé kell tenni, könyvbe foglalva az átélteket. Egyrészt azért, hogy ne vigyem magammal, amit a múltból tudok. Másrészt látom, hogy a jelen társadalmi hullámszámai közepette újra fellobbantak a viták, a szemléletbeli különbségek, elvi összeütközések a háborúról, előzményeiről, szereplőinek viselt dolgairól, a tanulságokról. Nem kívánok általános ítéleteket mondani – e vitákhoz saját élményeimmel próbálok hozzájárulni. Azzal, amit láttam, s nem azzal, amit olvastam. Jó egy évtizeddel ezelőtt e folyóirat hasábjain már közöltem (munkaszolgálatos és hadfogoly sorsomról) részleteket.¹ Az akkoriak fő célja az események tömör ismertetése volt, a mostaniaké az emberi kapcsolatok alakulása azoknak a kíméletlen, gyilkos eseményeknek a sodrában.

De a tízmilliók pusztulását, Európa erkölcsi katasztrófáját okozó korszakról jó hírt is tudok hozni! Ezt a kilenc esztendőt úgy járhattam végig, hogy találkoztam a legkülönbözőbb helyeken olyanokkal, akik ilyen körülmények között is meg tudták őrizni emberségüket, nem éltek a brutalitás, a kegyetlenkedés lehetőségeivel, olykor még parancsaival sem. Helyekkel és helyzetekkel, amelyek nem feleltek meg, akár ellent is mondtak a korszellemnek. A háború körülményeinek, bűnöseinek és áldozatainak, hőseinek óriási irodalma van. Joggal! De melyik márványtáblán található annak a bányászfiú-tizedesnek a neve, aki esténként bejött hozzánk, a barakkba sakkozni? És a szakaszvezetőé, aki a nagy visszavonulás idején rendelkezésünkre bocsátotta a század szekerét-lovát arra, hogy ha valaki nagyon elfáradt, vagy feltörte lábát a bakancs, felülhessen a bakra? Sok ilyen ember mellett is elsodort engem a történelem.

S most emlékeztetnék arra, hogyan kerültem az alábbiakban tárgyalt események színhelyére: szovjet hadifogságba. Néhány hónapon át az ukrajnai Proszkurovban állomásozott a 201. könnyű (megszálló) hadosztály részeként a 106/8. munkaszolgálatos századom. A szovjet hadsereg előre nyomulása megnyomta a frontot. Mi is – hatalmas, vegyes, magyar, német, sőt civil oszlopként – megindultunk vissza, a Kárpátok felé. Negyvennégy március 19-én megtudtuk, hogy Hitler megszállta Magyarországot. Március 29-én a szovjet csapatok átkeltek a közeli Dnyeszteren. Lehet, éppen ez utóbbi hatására jött a parancs: „Szétszóródní az erdőben!” S ekkor bukkant fel szűk baráti körünkben a gondolat: ne rohanjunk a németek karjaiba, maradjunk le! Így is lett.

¹ *Tatár Imre*: Bánhidától Kijevig. Egy volt munkaszolgálatos emlékezése a hazai tábora és a szovjet hadifogságra. *Haditörténelmi Közlemények*, 115. (2002) 4. sz. 1156–1187. o.

Következett háromnegyed éves gyaloglás, meg-megállás átmeneti táborokban, flekk kórház. (Erről még szeretnék valamit, időben kissé visszanezve elmondani.) Végül a nagy kijevi gyűjtőhely, a bunkerláger. Kemény tél: rossz körülmények, halottak.² Majd a rendezett viszonyok között leélt mintegy két és fél tábori esztendő.

Az alábbiak – a flekk kórházról szóló történet kivételével – az utóbbi korszakról mondanak el részleteket. De hangsúlyosan emlékeztetek arra, hogy hadifogságom története csak a régebben és a most megírtakkal együtt teljes.

Hármas találkozó a „flekk-kórházban”

Fogságom idején az első – magyar, orosz, német – „hármas találkozó” különös körülmények között, a flekk-kórházban jött létre. Néhány hónapja gyalogoltunk már, megjárva több átmeneti hadifogoly-tábor (a többi között egy hajdani kolostorban berendezett), míg végre a teljesen eltervedett vonatnyi társaságot kórházba szállították. Fertőtlenítettek. Válatlanul viseltem a „minden ajtót megnyitó” vöröskeresztes karszalagot, s ezt észrevette az igazgató orvos ezredes is. Beszélgetni kezdtünk németül, (ő kis jiddis akcentussal, de jól). Ki vagyok, mi vagyok. Eü-munkámat is igénybe vette egy-két napig, aztán belézasodtam. Elkapott a flekk-tífusz. Az ezredes, nyilván szolidaritásból, nem a nyomasztó óriás termék egyikébe, hanem háromágas szobába fektetett két német flekkes orvostiszt mellé. Reggelenként szorgalmasan vizitelt. Egy alkalommal, barátságos mosollyal, két betegét az ismert Goethe-idézzel üdvözölte: „Vom Vater hab ich die Statur...” Várta a hatást. Semmi. Vagy nem akartak barátkozni, vagy azt se tudták mit mond, kit idéz.

Elgondolkozom ezen a jeleneten. Úgy érzem, az ezredes a Goethe-idézzel azt jelezte, hogy a háború tombolása közepette is különbséget tesz a német kultúra kincsei és a náci gyilkos tettei között. No de itt a betegszobában végül is rossz véget ért a történet. Lehet, hogy a költőfejedelem szelleme büntette meg őket, bár valószínűbb, hogy a betegség. Egy hajnalon, néhány lépésre tőlem mindkettő halva feküdt. Én megúsztam, s ezt nyilván annak köszönhettem, hogy még magyar oldalon, Proszkurovban védőoltást szereztem s beoltottam magunkat. Ezt a történetet szeretném most elmondani bevezetőül – kivételesen időben visszalépve.

Már Proszkurovban, magyar honvédségi korszakunkban is tudtuk, hogy Ukrajnában a flekk-tífusz szezonja februártól augusztusig tart. Azt is, hogy a németeknek már van védőoltó anyaguk, de olyan kevés, hogy csak családos tisztjeik kaphatnak belőle. Ez az információ egyik oldala. A másik kétféle cigareta összevetése: a miénk, a Honvéd, jófajta dohányból készült, az övék szintelen-szagtalan vacak fűkeverék. Következés képen magyar cigarettáért – repülőgép és harcokcisi kivételével – mindent lehetett velük csereberélni. Ez a lehetőség adott nekem egy ötletet. Bementem a főhadnagy úrhoz: ha engedélyezi, elmegyek a németekhez, és megpróbálok cigarettáért védőoltást szerezni. Miután ő éppen úgy tartott ettől a betegségtől, mint mi – azonnal belegyezett a dologba. „Adok neked (vagy „magának?” – már nem emlékszem, hogyan szólított) szolgálati jegyet igazoltatás esetére, csak nevet írok rá, rendfokozatot nem. Próbáljuk meg.” A fiúk összeadták az áruhát: birgerli csizma, jóvágású kabát, szép sapka. Olyan voltam, mint egy fiatal hadnagy. (Az utcákon tisztelegtek is a szembe jövő bakák.) Hónom alá csaptam a karton Honvédot, s nekivágtam a városnak. Hol keressem a csere helyét? Magam se tudtam. A főutcán egyszer csak meglátok egy táblát: biológiai kutatóintézet. Ide bemegyünk! Nagy terem mindenféle laboratóriumi eszközzel, egyetlen, fehérköpenyes fiatalember ül a munkapadnál. Feláll: „Heil Hitler!” – „Heil Hitler!” – válaszolom, s elmondom, miért jöttem. Sajnos – feleli –, ők csak tudományos kutatók. Menjek el a gyógyszerközpont parancsnokához, X ezredeshez, tőle kérjek. És ismét „Heil Hitler!” Elmentem a megadott címre, a gyógyszerközpontba. A kapuban megmondtam, hogy az ezredes urat keresem. Foglaljak helyet a földszinti várokszobában, szólunk neki. Néhány perc múlva megjelent az ezredes, udvariasan kezét nyújtott: mit óhajt, Herr Kollege? Mi is lehet más, aki hozzá fordul, mint katoniorvos. Elmondtam, hogy az én egységem olyasmi, mint az ő Todt-szervezetük, itt állomásozunk, és szeretném beoltani a legénységet. Készségesen végighallgatott, majd szabadkozni kezdett, hogy ez bizony nehéz dolog. Így beszélgettünk már vagy tíz perce, s nekem kezdett szűk lenni a nadrág.

² Lásd részletesen a *Hadtörténelmi Közlemények*, 2002. 4. sz.

Mi lesz, ha lebukok. S ekkor, talán valami felső sugallatra beszélgető partnerem megkérdezte: „Hányan vannak önök?” Százötvenen. Felderült az arca: „Miért nem mondta Herr Kollege, hogy ilyen kevesen! Parancsoljon a kiutalás.” Elmentem a gyógyszerelosztóba, felvettem a szükséges mennyiségű anyagot és még többféle kötszert, tablettát. Az volt ugyanis a rendszer, hogy a magyar és a német egységek azonos raktárakban vételeztek (a pénz ebben az értelemben ismeretlen fogalom). Kiadják, amit kérek, s az elszámolásokat később, magas katonai-gazdasági szinten bonyolítják le. Hol leszünk mi már akkor! – gondoltam kalandor hangulatomban. A századot pedig – a főhadnagyyal az élen – az előírásnak megfelelően beoltottam. Hálásak voltak érte. Gondolkozom, miért teljesítette kérésemet ilyen nehéz körülmények között is az ezredes? Talán gesztust akart tenni a fiatal magyar „kollegának”, amiért az közvetlenül hozzá fordult, és nem a hosszú, bürokratikus, minden bizonnyal reménytelen szolgálati utat választotta?

S egy megjegyzés az együttműködéshez főhadnagyyunkkal: úgy látszik ismét sikerült olyan egységhez kerülnöm (Bánhidához hasonlóan), ahol fizikai bánthatom és megaláztatás (a sárga karszalagon kívül!) parancsnokainktól bennünket nem ért. Sajnos, nem jegyeztem meg a kinti főhadnagyon nevét. Sokkal később, 1999-ben megtudtam, hogy a proszkurovi honvéd hadosztálynak, ahová mi is tartoztunk, egy Király Béla nevű vezérkari százados volt a gazdasági főnöke: a segítőkész, humánus magyar katonatiszt mintaképe. Kár, hogy a másfajták többen voltak. Éppen ezért kell kiemelni a Király Bélákat, mindig emlékezni, emlékeztetni rájuk. Időnként baráti szemrehányást kapok, hogy „túláságon lelkesen” beszélek e súlyos korszak emberséges részleteiről. Valom: a pozitív jelenségek kiemelése nem homályosítja el a vétkesek tetteit. Ellenkezőleg. A sötét háttér előtt még fényesebbek, még inkább ösztönöznek a példa követésére akár a jövő valamilyen körülménye között is. Ha másképpen nem, a társadalmi szemléletben.

A kijevei lágerben

Egy alkalommal levesemet kanalaztam a kijevei bunkerláger udvarán. Itthon rá se tudtam nézni semmiféle halételre, de ott minden darabka, minden zsírcsepp a levesen a fennmaradást jelentette. Mint már említettem, a vöröskeresztes karszalagot soha nem vettem le, s ez most feltűnt valakinek. Megszólít magyarul egy nálam idősebb férfi. Ki vagyok, mi vagyok? Mint kiderült, dr. Rochlitz Károly (a háború után a János kórház kardiológus főorvosa). Régebbi hadifogoly, de itt nem árokásásra használják, a tábor főorvos asszonyának tanácsadója. Beszélgetni kezdtünk, megkérdezte, mit jelent rajtam az a vöröskereszt. Összefoglaltam pályafutásomat. Felhíborodott, hogy olyan körülmények között, mint amilyenek egészségügyi szempontból 1944 telén voltak, amikor lámpával kerestek valamelyest is hozzáértő embereket – engem itt hevertetnek parlagon. Elmondta mindezt a főorvos asszonynak. Meg voltam mentve. Hamarosan áthelyeztek a 16. altáborba „eü katonának”, szanitécnek az ottani orvos mellé.

A kijevei lágerben volt időm gondolkodni. Immár háromnegyed éve vagyok a szovjetek vendége, de soha, semmilyen formában, sehol nem foglalkoztak azzal, hogy önként jöttem át. Már otthon hallottunk harangozni arról, hogy a frontvonalakon, a harcok állása közben az oroszok hangszórókon biztatják a magyar katonákat, jöjjenek át, adják meg magukat, s előnyös bánásmódban lesz részük: a háború után gyorsan hazamehetnek stb. Fogoly koromban nem foglalkoztam ezzel a problémával. Nem tudnám megmagyarázni, miért nem. Most, írás közben üt szeget a fejembe a kérdés. Jó néhány évtized múltán, kissé mélyebbre merülök sodródásaim boncolgatásába. Mondjam röviden, hogy akkor más gondok foglalkoztattak? Ez is igaz. Kinek szóltam volna? A hónapokig bennünket kísérő géppisztolyosoknak? Erős a gyanúm, hogy ezek a katonák nem is voltak felkészülve az ilyen kérdésekre. Esetleg az elején, ott Kolomeában, a fiatal gárdisták adhattak volna „dokumentet” – ha egyáltalán létezett ilyen. Közben, hónapokon át soha, senki meg se kérdezte: ki vagyok? Háromnegyed év múltán vették fel először adataimat a bunkerlágerben. Itt se jutott eszembe az önkéntességgel dicsekedni. Talán azért nem – gondolom most – mert nem ezért jöttünk. A nyilas – náci világ elől menekültünk. Az állítólagos kedvezmények követelése meg sem fordult a fejemben. Az átjövés utáni hónapokban a temérdek baj, kínlás közepette minden különbség fekvése nélkül, egy voltam a többi hadifogoly között. Nem állítom, hogy ezt akkor tudatosan megfogalmaztam magamban, de teljes (és kényszerű)

szolidaritás alakult ki bennem a hadifogolytársakkal. Egyébként is azt hiszem – esetleges kivételektől eltekintve – az egész átcsábítás blöff volt. Nem is életszerű a frontokon igazolványokat, úrlapokat kiállítani...

S most egy történelmileg is fontos problémával folytatom beszámolómat. Szabályzatuk szerint a láger külső-belső szerkezete a következő képen alakult. Háromszoros szögesdrót, őrtornyok, rajtuk géppisztolyos katona, akinek elvileg lőnie kell, ha egy fogoly a kerítéshez lép. Ez a szakasz katona adja a portaszolgálatot és a kíséretet, amikor a brigádok munkára vonulnak. A tábor területére nem léphetnek. Belső vezetőségünk néhány szovjet tisztből áll, fegyverrel ők se léphetnek be. A kerítésen kívül helyezték el az irodát két tisztviselőnővel, a fürdőt, a raktárt. A hadifoglyok soraiból kikerülő apparátus pedig: lágerparancsnok, helyettese, (nálunk) orvos, szanitéc, kultúrfelelős, borbély, szabó, cipész, szakács. Valamint VK-karszalagosok, akik a munkahelyeken ügyeltek arra, hogy az emberek el ne kóboroljanak (s lehet arra is, hogy illetéktelen üzletelő se közelítsen). Úgy vélem, azért alakították ki ezt, a hadifoglyokból álló szolgálatot, hogy megkönnyítsék a kapcsolatot, a parancsok kiadását és minden más kapcsolattartást a szovjet vezetőség és az állomány között.

A szovjet lágerparancsnok kapitány a foglyok soraiból is kinevezett „belső” parancsnokot. Nálunk az 1945-ös konszolidációtól kezdve Rosenberg Miklós, egykori zsidó munkaszolgálatos kapta ezt a tisztet. Az orvos dr. Rochlitz Károly is zsidó származású munkaszolgálatos, asszisztense én, ugyancsak. Parancsnok helyettes Szepsi József debreceni református tanárember (nyilván malenkij robotos, különben tisztí táborda lett volna a helye.) Tehát: a szovjetek kivételeztek a zsidókkal? Szó sincs ilyesmiről. Nálunk azért alakult így, mert 1944–1945-ben zsidó származású orosz kapitány vezette a tábort, ismerte az európai tragédiát, s így, a mi személyünkön és az ő lehetőségein belül gesztust kívánt tenni. A maga kis jóvátételét. Legjobb tudomásom szerint, semmiféle felső utasítás se létezett egyik vagy másik nemzet fiainak, még kevésbé a zsidó származásúak előnyben részesítésére. Ha lett volna, úgy az előző év vándorlásai közepette legalább egyszer tudomásomra jut – attól kezdve, hogy civil ruhában, sárga karszalaggal jelentkeztem Delatinnál és Kolomeában. De semmi jel.

A Kijevet megelőző időkben néhány lágert megjártam. Emlékszem a kolostorra. Ott német volt a hadifogoly-parancsnok, a helyettes, valamint mindenki, akinek funkciót lehetett adni. Külön levesért. Másikban „lengyel uralom”: A fogoly-parancsnok is, helyettese is az. Ez a tábor egyébként megérdemel némi magyarázatot. A lengyelek gyűlölték a németeket (történelmi okokból és a jelen miatt egyaránt: kegyetlenségek sorát követték el ellenük a nácik a háború alatt. Ki akarták irtani a lengyel értelmiséget, s más háborzongató terveik is voltak velük kapcsolatban). Ugyancsak történelmi hagyományként az oroszokat is utálták. Így két katonai szervezetük alakult az 1939-es vereség után: egy kommunista vezetésű, a Vörös Hadsereg keretében, és a Honi Hadsereg, amelyik mindkét oldallal hadilábon állt. Ez utóbbi soraiból kerülhettek katonáik szovjet hadifogságba.

Inkább fordítva tehető fel a kérdés: miért bántak a hozzájuk került munkaszolgálatosokkal ugyan úgy, mint a náci hadsereg tagjaival vagy a németeket támogató más nemzetiségű foglyokkal? Miért nem tettek közöttük semmilyen különbséget? Erre a kérdésre legjobb tudomásom szerint hivatalos válasz nem hangzott el. Én megpróbálok válaszolni, pontosabban és szerényebben fogalmazva, dióhéjban elmondani véleményemet, némi személyes tapasztalattal fűszerezve. Két oldalról közelíthetek a témához: mit gondolhatnak, illetve mit gondolhattak akkor a fogságba került munkaszolgálatosok, és mi motiválta a Szovjetuniót e tekintetben. Ne felejtjük el, hogy Sztálin és a bolsevik párt az egész kommunista mozgalom képviselőjének, tanítómesterének, irányítójának tekintette magát, és sok tekintetben tükrözte is azt. De a jelenség, amiről írni akarok, túllép ezen a határon, küszködött vele (és küzd) az egész baloldal. A zsidóság egy sor kiváló embert adott a legkülönbözőbb országokban és korokban a munkásmozgalomnak, maga az alapító atya, Marx Károly áttért német zsidó. Ilyen származású emberek tömegesen árasztották el a szociáldemokrata és a kommunista pártokat. Érthető miért: ezek a mozgalmak ideológiájukban felcserélték a vallási ellentétet egy másikkal, az osztályharccal. A zsidóság úgy vélhette, hogy ennek az eszmének, politikai – társadalmi rendszernek uralomra kerülésével megszabadulhat a kétézer éves átoktól: az antiszemitizmustól. Emlékezzünk későbbi, itthoni példánkra: a származás kutatása megmaradt a kommunista párt idején is, de most azt firtatták, ki munkácsalád sarja és ki másé. Kétézer év

bonyodalmaiban azonban nem lehet új ideológiai tételekkel gyorsan kitörölni a társadalmi életből, az emberek érzelmi és gondolati világából. Az antiszemitizmus bekerült a szocialista mozgalmakba, pártokba. Sok példát lehetne hozni erre, de azt hiszem, sokaknak van e tekintetben saját tapasztalata is. Ennek a helyzetnek mellékterméke volt szinte az egész huszadik század folyamán, különböző időpontokban és országokban e pártok irányító apparátusának csendes, olykor nem is olyan csendes „zsidótalanítása”, jobban mondva az „arányok” megváltoztatása. Sztálin például radikálisan adta ennek tanújelét. Hatalma megeremtetése után, az októberi forradalom sok zsidó származású vezető szervezőjét (igaz, másokkal együtt) kivégeztette. No de hadd térjek vissza a magam terepére, a hadifoglyok világához.

Ott kint erről a témáról senkivel, legkevésbé szovjet illetékesekkel, soha nem beszéltem, ezért csak feltételezem, hogy főként ez a fent vázolt helyzet készítette arra őket, hogy semmiféle kivételt se tegyenek a munkaszolgálatosokkal. Talán azt is mondták volna, ha kérdezem, hogy: „Egy kutya, ha lövészárkot ásol, vagy onnan lövöldözöl!” De nem kérdeztem, nem mondták, s a mi esetünkben nem is igaz. Tán azt az érvet is hangoztatták volna, hogy ők „mindenkivel emberségesen bántanak”. De mondom, nem firtattam a dolgot, csak magamban spekulálgatok, a magam sorsát közvetlenül érintő tényeket próbálok összeszedni.

Többféle módon juthatott egy munkaszolgálatos, illetve egy civil zsidó ember szovjet hadifogságba. Hagyományos háborús módon, ott, ahol a magyar honvédség és a Vörös Hadsereg érintkezésbe került, egyszerűen kifejezve: a fronton. A Donnál, Voronyezsnél vagy másutt. A Don-kanyarban például, ahol a 2. magyar hadsereg keretében sok munkásszázad is állomásozott és dolgozott – az áttörés után a legnagyobb arányú veszteséget ők szenvedték el. Másik mód a lemaradás, az átszökés volt, amint azt mi is tettük. S végül a málenykaja rabóta (egy kis munka) sodrában, mely jelenséget népnyelvünk „malenkij robot” kifejezésre egyszerűsített. Ez az emberfogdosás főként abból állt, hogy szovjet katonák Budapesten és másutt összetartották civileket, katonakorú utcai járókelőket, és a Szovjetunióba szállították munkára. Hozzánk is érkezett 1945 nyarán egy ilyen csoport. S ha itt egyáltalán megengedhető a humor, hadd mondjak el egy tragikomikus esetet. Jött az új fiukkal egy pesti ember, aki később itthon is jó barátom maradt: Kiss Antal, a ferencvárosi előljáróság tisztviselője. Úgy került a csoportba, hogy hadifogságba induló barátját búcsúztatta a Keleti pályaudvaron. A kísérő katonák meglátták és őt is feltették a vagonra. Így húzott le két évet velünk, a 16. altáborban. Számos olyan esetről olvastam, melynek során a német haláltáborokból hazatért hitsorsosaimat is befogták, s vitték ki munkára. A front események során, mint említettem, akadt, aki önként jött át. Ezekre a szovjetek elmondhatták, hogy menekültek, akiknek ők adtak menedéket. Ebben az érvelésben (ha esetleg valahol elhangzott), volt logika – a háború befejezésének percéig. De nem két-három évvel tovább, nem is szólva a helyenként durva bánásmódról. Lehet, hogy furcsa, de megpróbálok az akkori szovjet kormány fejével gondolkodni: szerintük mi, a frontra küldöttek is a szovjet földet megszállókhoz tartozunk. Am a kényszerszemélyek, a sárga karszalaggal megbélyegzettek, a megalázottak szemében is így van? Végül is hogyan kellett volna feloldani ezt az ellenmondást?

Hadd fűzzem mindehhez, hogy annyit már ott kint eldöntöttem magamban: ne tiltakozzunk! Éppen a jövőző zsidó-keresztény jó viszony szolgálatára – helyes, ha bennünket nem kezelnek külön.

„Teljes értékű foglyok”

A munkaszolgálatosok szovjet hadifogságban kérdés jó néhány évtizeddel az esemény után, a nyolcvanas évek végén került elő. S nem véletlenül. A szocialista rendszerben tabu volt. Legalább is „a rendszer” nem vette szívesen, ha az ember beszél róla. Ezután azonban megnyíltak a kapuk, jobban mondva a szájak. Ekkor jöttek létre bánhidai munkaszolgálatos találkozóink, jutott eszembe, hogy megírjam első visszaemlékezésemet. S ettől kezdve figyeltem arra, hogy mások miként élték át e korszakot. Most arra iktatok ide példát, hogy más munkaszolgálatosoknak másutt milyen sorsuk lett. A torontói *Menorában* úgy húsz évvel ezelőtt olvasói levelet olvastam ezzel a címmel: *Éhségstrájk orosz hadifogságban*. A szerző 1944-ben Lembergben szökött át többedmagával, „amikor a kommunista paradicsomról a hírek még biztatóknak hangzottak”. A legkülönbözőbb

nemzetiségűekkel együtt lágerről lágerre vitték őket. Velem ellentétben ők igyekeztek magyarázgatni a szovjet tiszteknek, hogy „sose volt fegyverünk, bennünket kényszerítettek munkára fegyverrel”! Hiába. Az utolsó színhely Odessza, ahol egy antiszemita ukrán kapitány a zsidókból álló brigádokat a legnehezebb, a németeket a legkönnyebb munkahelyre küldte. Panaszos levelet írtak Sztálinnak és Gromiko külügyminiszternek (alig hiszem, hogy megkapták). Éhségstrájkba kezdtek. Végre kijött egy bizottság, a kapitányt leváltották, a helyzet megjavult, s 1948-ban hazajöttek. Az aláíró dr. Dengelegi Tibor (New York) szellemes, ironikus meghatározása szerint: „teljes értékű hadifoglyok” voltak.

Azoknak a jobb erőben levő muszosoknak a döntő többségét, akiket nem döntött le lábáról betegség, akiknek sikerült átvészelnük a fogság gyakran kritikus kezdeti időszakát – ez a következtetés vonható le több emlékezésből –, a háború befejeződése után még két-három évig ott tartották a Szovjetunióban. Jó néhányan az északi sarkkörön túl fekvő Vorkutától a karagandai szénbányáig és az Urálban levő ipari övezetig, hadifoglytáborokban őrizetteként, más társaikkal együtt, igen nehéz munkát kellett végezniük.

Tény, hogy mindent összevetve, a zsidó hadifoglyokkal nem bántak sem jobban, sem rosszabul, mint a többiekkel. Sőt. Néhányan, mint a náci koncentrációs táborok túlélői kerültek szovjet lágerekbe.

A szabadon bocsátás 1946-ban kezdődött – valójában több mint egy évvel az után, hogy a Szovjetunióból való hazaszállításukért a túlélő zsidók szervezetei Magyarországon a nyilvánosság előtt is felléptek. De még jóval korábban is jól esett volna nekünk, a zsidótörvényekkel sújtottaknak akár fegyverrel is visszatérni és egyenlő félként szembe szállni a nyilas gyilkosokkal, a vagonirozató csendőrökkel, a kíméletlen századparancsnokokkal, keretlegényekkel – és természetesen Magyarországon német megszállóival. Érzelmileg igen, de azt hiszem, nem lett volna szerencsés megoldás. Ezáltal igazuk volt azoknak a moszkvai magyar emigránsoknak, akik a hírek szerint bennünket ilyesméről lebeszéltek. Máig is hallgathatnánk, hogy „a zsidók fegyveresen, a megszálló Vörös Hadsereg segítőként jöttek, magyar honvédekre, magyar emberekre, magyar városokra és falvakra lőttek!” És senki se beszélné a közéletben arról, hogy honvédeinket eredendően az akkori bűnös politikai osztály szolgáltatta ki értelmetlenül Hitler örületének. (Csak csendben hozzátéve, hogy ezzel Trianon legkisebb korrekcióját is lehetlenné tették!) Elnézést kérek a cinizmusért, de én így értelmezem a muszosok címére küldött tanácsot: „Maradjatok ti csak mártírok!”

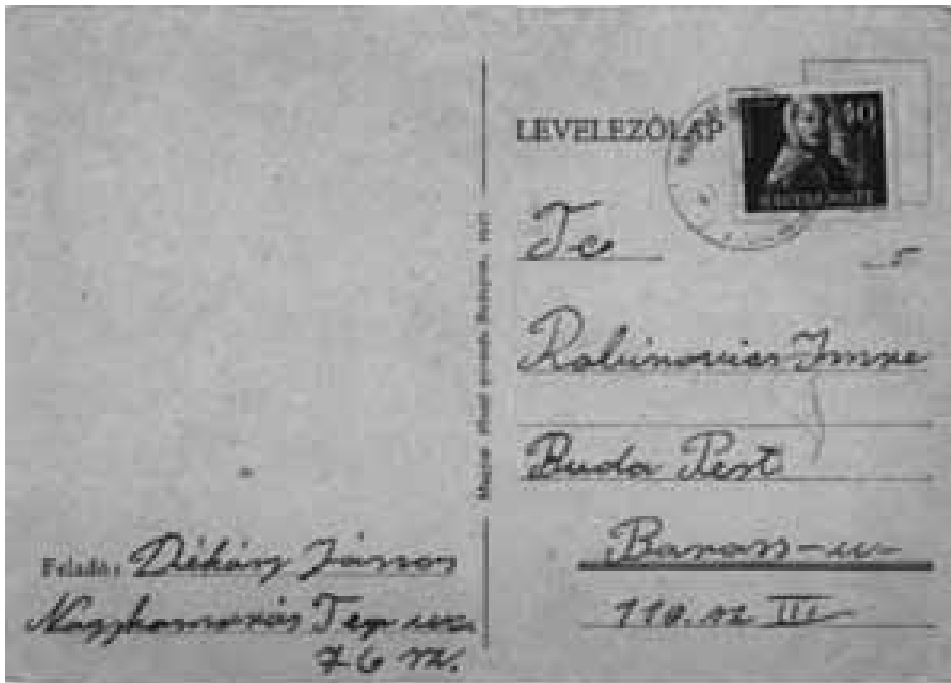
„Zsidóuralom?”

Mi hárman, volt munkaszolgálatosok – Rochlitz Károly doktor, Rosenberg (később Rostás) Miklós (mindketten egy-egy ukrainai frontszakaszon estek fogságba) és én – anélkül, hogy ezt részletesen megtárgyaltuk volna egymással – a következő vezetési, kapcsolattartási módszert alkalmaztuk a magyar honvédek és (mutatis mutandis) a németek irányába. Legénységi tábor volt, s ez megkönnyítette dolgunkat, a barátságos kapcsolatrendszer kialakítását. Igaz, az otthoni munkaszolgálatos századok keretében is bőven akad durva, brutális tizedes, őrmester, tehát legénységi állományú keretlegény: az itteniek között tudunkkal nem. S nem is ez volt fő szempontunk. A kérdés: lenyilasozzuk a honvédeket és lenácizzuk a németeket, vagy nyissunk új fejezetet a mi kis körünkben? Elsősorban természetesen a magyarok körében. Teremtsünk velük egyenrangúságot, mutassunk emberséget? Szinte ösztönösen meg akartuk mutatni, hogy otthon egy sor hazugságot hallottak rólunk. Bizonyítani, hogy aki hatalmon van, az is lehet humánus, igazságos. Kerek pereg kimondva: ilyen „a” zsidó ember, és nem olyan amilyenek otthon a zsidótörvények és a szónoki emelvényeken elhangzott handabandázások állították. Miklós, aki a háború befejeztével megindult vöröskeresztes levelezés útján itt tudta meg, hogy feleségét és kislányát elpusztították Auschwitzban – változatlan bölcsességgel irányította a tábort. Rochlitz Karcsi az orvosi etika szabályai szerint és az éjjel-nappali készenlét eszközeivel igyekezett és tudott is segíteni a betegeken. S végül az én természetemnek és társadalmi szemléletemnek egyaránt megfelelt ez a magatartás és a zsidósággal szembeni előítéletek elleni küzdelemnek ez a módja. Ápoltam a fogolytársakat, kultúrműsorokat szerveztem. Némétül is beszéltem, nem volt nehéz barátságos viszonyt teremteni a Wehrmacht egykori tagjaival. Előadást tartottam nekik az antiszemizmusról. Ne tessék gúnyosan mosolyogni!

Jól tudom, hogy ilyen körülmények között mindenki fegyelmezetten ül, végighallgat, s az se mer megmukkanni, akinek más a véleménye. Minden esetre olyasvalamit hallottak, amit eddig nem, amiről enyhén szólva is kevés fogalmuk volt. De elsősorban nem is a történelmi érvekre igyekeztem építeni „átnevelésükör”, hanem a személyes hatásra. S úgy éreztem, sikerül: befogadnak. Három rajnai fiú például sajátos német módon igyekezett fenntartani lelki egyensúlyát: hetente egyszer összeültek beszélgetni az otthonról, a Heimat-ról. Bensőséges dolog. S egy idő múlva engem is meghívtak maguk közé erre az alkalomra. Ezek után annyi valószínű, hogy nem a Stürmer szuggerálta „zsidóképet” vitték haza magukkal. Ebben az esetben érvényesnek tartottam Sztálin mondását: „Hitlerék jönnek, Hitlerék mennek, de a német nép marad.” Szemléletem később igazolódt, amikor külpolitikus újságíróként évtizedekig jártam keresztül kasul az NSZK-n, vagyis azon a nyugati Németországon, amely alátámasztotta a megváltoztathatóságba, a teljes átalakulás lehetőségébe vetett hitemet.

Természetesen és elsősorban a magyarokkal alakultak ki kapcsolataim, honfitársak voltunk. Ennek megfelelően viselkedtem, s a kedvező válasz nem maradt el. Elismerem, bizonyos mértékig kiemelt helyzetben voltam immár, de ezt arra használtam fel, amit a németekkel kapcsolatban kifejtettem, de fokozottan, valóban honfitársi módon. Imre bajtársnak szólítottak, s volt aki Imre testvérnek. A magyar hadifogyokkal kapcsolatban természetesen másként és sokkal erőteljesebben, a háború után igazolódt szemléletem helyessége. Amikor mindenki hazatért s a társaság szétoszlott, Kijev bevonult a százszor elmesélhető háborús történetek közé, a tábori függőség a múltba vész. Ilyenkor derülhet ki, hogy ki miként tekintett a másikra. Míg a németektől a történelmi, a globális, addig itthon a személyes visszaigazolást, a pozitív bizonyítványt kaptam meg. Egykori honvéd és munkaszolgálatos fogolytársakkal hosszú, többekkel örök barátságot. S ezért szívből hálás vagyok nekik. Hadd vegyem sorra néhányukat. Testi-lelki jó barátom lett Rochlitz Karsci. Feleségestől rendszeresen összejártunk, s ha családban valami egészségügyi gond volt, hozzá fordultunk először. Sajnos, a szívgyógyászt évekkal ezelőtt elvitte a szíve. Rosenberg – Rostás Miklóssal nem sokáig tarthattuk a kapcsolatot, testvérével együtt kivándorolt Argentínába. Magyar mintára textilgyárat alapítottak. De amikor hazalátogatott, sóha nem maradt el a találkozón a New York kávéházban. S most Kiskőrösre megyek. Gellért Imre egykori honvéd, borbély és fodrász, egyben a helyi tűzoltók zenekarában vendég hegedűs. Ő is élete végéig barátom maradt, gyerekeinek Imre bácsija vagyok, Kiskőrösön számtalanszor vendéglátónk. Kati lányával (aki ma már felnőtt gyerek anyja) legalább újrakor telefonon beszélünk, jókívánságainkat küldjük a mindkét oldalon népes családnak. Bagdi törzsszermester (táborunk hegedűkészítője, „Stradivarija”), korábban hivatásos katonára, a háború után feleségével felkeresett a *Szabad Nép* szerkesztőségében, valamilyen lakásügyben kérte segítségemet. Néhány évvel később én kerestem meg a Váci úti Elzett zár-és lakatgyárban, ahol ez az aranykezü ember szocialista brigád vezetője lett. Grünfelder (becézve Grünfi), neve ellenére keresztény, a háború előtt pesti könyvkereskedésekben dolgozott. A háború után többször is eljött a Csalogány utcába beszélgetni, aztán látogatásai valahogy elmaradtak. Különös emberke tért még egy darabig vissza a múltból: alacsony, igen sovány, clown-arc. Valamikor zsoke. Negyed-félévenként megjelent hol a szerkesztőségben, hol a lakásomon. Azt mondta, hogy vidékről jött, de a visszautazáshoz már nincs pénze. Mindig egy tiszességtávozott. Megpróbáltam vele is bajtársi hangot megütni, de soha nem tegezett vissza. Aztán az ő látogatásai is elmaradtak. Kiss Antal, a ferencvárosi előjáróság főtisztviselője, haláláig minden karácsonykor felhívott negyedórás emlékező beszélgetésre. Bánom, hogy húzva az időt, csak akkor mentem el hozzájuk, amikor már csupán az özvegyével tudtam találkozni. Megható emlékként őrzöm a parasztfiú, Dékány András két levelezőlapját.

A mi kis kórházunkban barátkoztunk össze. Tőle is értesülhettem arról, hogy 1947 kora őszén az altábor minden magyarja itthon van. Az írás nem ment könnyen neki, ez látszik sorain, mégis, hazatérése után rögtön gondolt rám, s a „Kedves Imre Testvér” megszólítás mindent elmond. Sok egyéb között azt is nagyon bánom, hogy nem tettem eleget meghívásának. Igaz zürös idők voltak, de ez nem kifogás! Amikor ezt a mulasztást, sokkal később pótolni akartam, levelem visszajött: „Címzett ismeretlen.” A két levelezőlap, amelyet itthon, 1947 őszén és telén kaptam tőle: tábori bizonyítványom, az emberi kapcsolatokról, a zsidó-keresztény viszonyról szóló elveim bizonyítványa.

Kelt levelém 100 Ft 110 kor 20 kón.
 Kedves Imre testvér életemben
 igazán a legy. olgészíghen kálajom
 hála Istenek én is egészíghes vagyok
 amit Imre testvér nekem is szívtant
 kinnak Imre testvér engem is hája
 segitét mára is Isten kezelember szegén
 érkestem hája Imre testvér nehan.
 qudjal hogy isenaki intam nekem
 ent a levelét ment gondolkod testvér
 hogy elváltam nagyatnara vagy
 örömlém is szálca egy kisrit mag
 kertem a levelt ismét de ment nehan.
 qudjal Imre testvér leghetöl a jára
 honap vége fele félfoglak kegyeri
 is mag megfogam ipari pontozan
 hogy mikor áneqzth ylen jellel
 Imre testvér válatat vartk Zami.

S most vissza a lágerbe, az 1945 és 1947 közötti időkhöz. Volt egy pont, ahol nem ismertünk bajtársiasságot: gyilkosokkal nem paroláztunk. Kezdetben volt a németek között néhány Waffen-SS katona, őket azonban hamar átvitték más, nekik szervezett táborba. De amíg itt voltak, felháborító helyzet állt elő. A nemzetközi egyezmények szerint tiszteletben kell tartani mindenki rangját, s mivel ezek legénységi állományuk mellett is magasabb rangúak voltak, mint az átlag német katona – ők lettek brigádjaiknál a VK-sok. Felügyelők. Nem hallottam róla, hogy legénységük lázadozott volna e visszas állapot ellen. Megszokták. Szerencsére hamar eltűntek, s a probléma megoldódott. De megmaradtak a „mi” csendőreink. Hárman voltak, emlékezetem szerint vagy törzsőrmesterek, vagy főtörzsőrmesterek. Tehát a túlnyomó nagy többségnél magasabb sarzsival. (Nyilván táborig csendőrként estek fogságba.) Ennek megfelelően belőlük is VK-s lett. Ezt azonban már nem túrtuk. Elmondtuk az oroszoknak, kikkel van dolguk. Azonnal leváltották őket. Ennél többet nem tehattünk.

Elismerem, 1945 tavaszától nekem valamivel jobb lehetett a közérzetem, mint a lágerlakók átlagának. De leszögezhetem, bántódása senkinek nem esett, a koszt – ellentétben a környék lakosságának ellátottságával – a kondíció fenntartásához elég volt (bár a fogoly mindig éhes). Nem halt meg, egészségileg nem szenvedett senki, és a hazatérés utáni értesüléseimből azt a következtetést vonhattam le, hogy a mi magyarjaink épségben megijtek. Tudom, évekig szögesdrótos kerítés mögött élni, távol a családtól, az otthontól, a hazától, nehéz és fájdalmas. A fenti minősítést mégis kötelességem leírni, mert másoknak, másutt más élményeik voltak, a visszaemlékezések igen változatosak. Azok is az igazsághoz tartoznak és az enyém is.

Újra a németekről

A háború éveiben meglehetősen sokat voltam együtt németekkel. Katonákkal, még a magyar oldalon is, Proszkurovban, mint a szövetséges haderő tagja. Mert félreértés ne essék, a munkaszolgálatos századok a szabályzat betűi szerint a honvédség alakulatai voltak. (Részletekbe most nem megyek.) Azt a félét (1943. november–1944. március) „katonai együttlétnek” nevezhetem. Majd nagy közös katlanba kerültünk: szovjet hadifogságba. Nagyjából 1944 nyarára nőtt akkorára a létszámban menetszlopunk, hogy a magyar és a német sorok összekeveredtek. S az ezt követő télen a 16. altáborban, az eddigiektől eltérő módon csaknem három esztendőt együtt töltöttünk.

Azokban az időkben, amikor Hitler megszállta Magyarországot, az SS és a Gestapo – a magyar államapparátus nyílas érzelmű tagjainak támogatásával – megkezdte tobzódását, én, a volt munkaszolgálatos együtt töltöttem az időt ugyanannak a Németországnak egyenruhásaival. Nyilvánvalóan – és szerencsére – nem helycseréről volt szó! Mi nem vettük át a gyilkos SS-apparátus szerepét, (a szovjet őrség se), és németjeink nem váltak koncentrációs táborig Heftlingekké. Egyébként is, a foglyok sorából kikerült parancsnoknak, így Rosenbergnek, korlátozott hatalma volt: munkabeosztással, hasonló más intézkedésekkel könnyíthette vagy nehezíthette emberek, csoportok sorsát, hatott a szovjet vezetők hangulatára, motiválhatta intézkedéseiket. Bár, mint egyszer már említettem, megválaszthatta beszéd (mai kifejezéssel kommunikációs) stílusát. Égésében véve azonban itt mégis csak mi voltunk felül és ők a beosztottak. Nagyjából egészéből ismerve, amit Hitler az orosz néppel tett, sokkal jobban féltek is, mint mi. És ez, az akkori Európát tekintve, mégis óriási különbség köztünk és köztük.

Leszögezhetem tehát, hogy ezek a németek, kikkel a három évet eltöltöttem, egyszerű katonák. Minden valószínűség szerint. Még valami szűrőfélén is átestek. A láger szovjet tisztikarához tartozott egy fiatal elhárító, vagyis NKVD-s hadnagy. Időnként – előttem ismeretlen névsorból – magához hívatott egy-egy németet, és „elbeszélgetett” vele. Nem bántam volna, ha háborús bűnös vagy egyéb vétkes lebukik nála, de kihallgatásai nyomán egyetlen embert vittek el. Igaz, róla már korábban tudtuk, hogy valami van a füle mögött. Mi, magyarok nem érdekeltük a hadnagyot, az SS-világ tagjaira vadászott. Így történt tehát, hogy Kijev egyik lágerében „zsidó vezetés” és német legénység békésen megfér s élt egymás mellett. Részünkről ugyan nem tudatosan, nem előre tervezetten, inkább ösztönösen történt, hogy abban az Európában, amely tragikus sorsok, események ezernyi változatát mutatta fel – mi a békés egymás mellett élésnek kis kísérleti laboratóriumát hoztuk létre.

Új gondolatok is megértek ebben a „laboratóriumban”, illetve ennek hatására későbbi, tudatosabb korbanban. Emlékezzünk, egész hadifogoly pályafutásom azért kezdődött, mert a németek megszállták Magyarországot. Durrogó motorosok, peckesen menetelő vassisasok. S itt? Hol volt már a peckesség, a csattogó menetelés, a mindenkit legyőzni vágyás? Mondják, a háború utolsó két-három évében „a bolshevikoktól” való halálos félelem adott erőt nekik a végsőig kitarásra. Azután itt, a mi lágerünkben legalább is, a háborús viszonyokhoz mérten konszolidált körülmények között mindkettő eltűnt: a peckesen csattogó menetelés is (ami azt fejezte ki, hogy mindenkit le tudunk taposni!), s a náci által beléjük oltott vegyes érzelem, amely a faji fölény, a gyűlölet és a mindezek mögött megbúvó félelem keveréke volt. Maradt egy rajnai zenész, egy drezdai szakács s így tovább. Itt kezdet érlelődni bennem a felismerés, hogy az emberek sok mindenre felhasználhatók: derék polgárok maradhatnak, gyilkoló gépekké is válhatnak (két szélsőséget említve a sok-sok változatból).

Attól függ, milyen rendszer része, mondhatnám alkatrésze lesz. Békés polgári körülmények között, kulturált társadalmakban ez a probléma árnyaltabb – de amikor a háborús örület, illetve az ezt előkészítő eszmei roham kitör – nincs menekülés. Vagy talán a német a harmincas–negyvenes években nem volt kulturált ország? Az volt és maradt volna is, ha... Az én fogolytársaimhoz hasonlók visszazökkenéséhez igaz, némi átmenet kellett. Először is megtanulták, hogy egy-egy veszített ütközet után, „Hitler kaput! Hitler kaput!” – kiáltással fogadják a szovjet katonákat. A kolostor-láger falán látniuk kellett életük valószínűleg első náciellenes gúnyrajzát: Hitler, az imperia-lizmus láncos kutyája! Van egy történetem, amely nem hadifogságban játszódik, de jól illusztrálja tételtemet a személy és a körülmények viszonyáról. Egy német kisvárosban csendesként dolgozott a háziorvos. Addig, míg be nem hívták a hadseregbe. A Balkánra helyezték, ahol többszörös gyilkos, majd börtöntöltelék lett belőle. Ha otthon tud maradni, s a náci nem torzítja el a lelkét – egész életén át a környék doktor bácsija maradhat. Nem akarom ezzel azt mondani, hogy az ember nem felelős a tetteiért. Teljes mértékben. De a körülményeknek, a mi esetünkben a történelemnek igen nagy szerepe van: a vezetők, az ideológiák gyártói a fő felelősek a bűnökért. S az az egyértelműen jó irányú változás, amelyen a háború utáni német átlagember Nyugat-Európa átalakulásával együtt átment – ennek ékes bizonyítéka. Nem győzöm hangsúlyozni, hogy én, a külpolitikus, a sokat utazó újságíró, a Német Szövetségi Köztársaságban ezt személyesen is tapasztaltam: mint válik egy mérgezett lelkű nép a demokrácia, a tolerancia mintaképévé.

Még egy kérdés kívánczik ide: a szovjet parancsnokság, mondhatom így is: a személyzet s a német hadifoglyok viszonya. A bánásmód. A Szovjetunióknak nem csak „főellensége” volt Németország, hanem a „fajok küzdelmében” Hitler azzal fenyegette a szláv keletet, hogy óriási rabszolga-államot alakít ki belőle. (Aki nem hiszi, vegye kézbe Albert Speernek a *Der Sklaven Staat* című könyvét.) Nagyon szerény tanúja lehetek csak annak, mennyire és hogyan viszonozták az oroszok ezt a náci szándékot, általában a háború kirobbantását, a megszállást, a pusztításokat a német hadifoglyokkal szemben. Milyen volt a bánásmód a légerekben? Tettek-e különbséget az egyes nemzetek fiai között? Olvasmányaimból tudom, hogy a hazatért németek súlyos vádakkal nyilatkoztak az átéltekről, bajtársaik tömeges haláláról, nem szólva azokról a külön „perekről”, amelyeket Sztálin emberei indítottak „szovjetellenes tevékenység” címén sok, kezükbe került Wehrmacht-katona ellen. (Most nem a valódi háborús bűnös SS gyilkosokra gondolok.) Én három évig voltam velük együtt. A kolostorban, a bunkerlágerekben, a mi altáborunkban s a többi, hasonló szabályok szerint működővel a környéken. Nem tapasztaltam különbségtevést. Egy magyar katonatiszt, Lajtos Árpád vezérkari őrnagy érdekes, izgalmas visszaemlékezése is igazolja állításomat ebben az „egyenlő elbánás” kérdésben. Lajtos másutt volt, más körülmények között ugyan, de hasonló tapasztalt: „A maroknyi magyar elpanaszolta, hogy itt SS világ van. Kern és Fuchs az oroszok talpnyalója, korrupt kiszolgálója és a magyar kisebbség durva elnyomója. Kernernek joga van büntetni, bunkerbe zárni az embereket. A téglagyárban (!) németek a brigádvezetők, a magyarok mindig a rossz munkákat kapják. [Én, ezt olvasva, nem egészen értem helyzetüket, hiszen az SS számára tudtommal külön táborokat szerveztek!]

Az egyenlő elbánás viszont nem mondható el Hitler rendszeréről. Nem utolsó sorban azért, hogy a német katonában felkorbácsolja az indulatokat, a megvetést és a harci kedvet – a szlávokat alsóbbrendű »fajnak« nevezte, s ezt brutálisan érezte a szovjet hadifoglyokkal. Egy Bonnban, 1991-ben megjelent könyv bújik meg a polcomon. A címe: *Keine Kameraden*. Alcíme: *Die Wehrmacht und die sowjetischen Kriegsgefangenen, 1941–1945*. A főcím kissé szabad fordításban

így értelmezendő: ezeket nem tekintjük bajtársaknak! Egy mondatot idézek a hivatalos hitleri indoklásból: »A bolsevista katona elvesztette minden ígényét arra, hogy úgy bánjanak vele, mint a genfi megállapodás szerinti katonával.« Ennek a szemléletnek valódi okát fent röviden elmondtam. A *Deutsches Allgemeines Sonntagsblatt* egy 1992-es száma a helyzetet így összegezte: »A németek a második világháborúban mintegy tízmillió hadifoglyot ejtettek. Ebből három millió pusztult el. Legrosszabb sorsuk a szovjet katonáknak volt.«»

A német hadifoglyok nevében, általános helyzetükről nem akarok minősítést adni, nem feladatom, nem is tudnék. Amit velük kapcsolatban személyesen tapasztaltam, azt leírtam. Annyit fűznék ehhez, hogy minden valószínűség szerint a kijeji bunkerlágerben és környékén helyzetük hasonló volt, mint nálunk. Az összkép azonban e körzeténél és időszakénál sokszínűbb, riasztóbb. Ennek ábrázolására még egy forrást felhasználok. A *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 1996-ban ismertette az osztrák Stefan Karner könyvét: *Hadifogság és internálás a Szovjetunióban*. Megtudjuk, hogy 1942 és 1945 között négy millió német katona esett szovjet fogságba. Kezdetben sok szenvedés, sok halál. Hadd fűzzem ehhez, hogy míg Hitler célja a „fajirtás”, addig a másik oldalon ilyesmirel nem erről volt szó. Bár itt se hiányzott a bosszúvágy, szidalom, kíméletlenség – úgy vélem a német foglyok szenvedéseinek fő oka a szovjetek felkészületlensége volt. (Még a háború kezdetére se készültek fel tisztességesen, nem hogy milliányi hadifogoly ellátására.) Az idézett szerző szerint a „konszolidáció” folyamánként 1944-be nyolc százalékra csökkent a foglyok halálozási aránya, majd 1945-ben négy százalékra. „Kilátásuk az életben maradásra lényegesen jobb volt, mint a szovjet hadifoglyoké a nemzetiszocialista lágerekben, ahol csaknem a fele pusztult el.” Az összképet azzal a sötét vonással egészíti ki, hogy Sztálin a háború vége felé s utána mintegy 280 ezer német ajkú férfit, nőt deportált Közép- és Dél-Európából. Kétségtelen: nem könnyű a bűnök „rangsorolása”.

S a másik oldal adatai? Egyetlen forrás van a birtokomban, egy orosz hadtörténeti folyóirat (*Vojenno-Istoricseskij Zsurnál*) 1990. 9. száma. Nem tudom, mennyire hiteles, valami kicsi reményt ad talán erre az a tény, hogy már a gorbacsovi glasznoszty korszakában látott napvilágot. Eszerint tehát az NKVD és a Külügyminisztérium „az ellenséges hadseregekben szolgáló 4 126 964 embert regisztrált hadifoglyként.” (És akit nem regisztráltak?) Ezek között 2 389 560 német, az „előkelő” harmadik helyen 513 767 magyar. Egyébként a táblázat huszonnégy nemzet fiait mutatja ki, (például 72 svédet). A hivatalos jelentés a regisztráltak közül 580 544 elhalálozottat mutat ki. S ha már itt tartunk, idézem Stark Tamást, a téma kitűnő történész ismerőjét: a magyar hadifoglyok száma a Szovjetunióban 600 000 körül mozgott s ebből 1951-ig 420–470 ezer tért haza.

Hazamenni!

Közben apám – nagy naivan – igyekezett támogatókat szerezni ahhoz, hogy engem hazahozzanak. Járt Szekefű Gyulánál (aki egy időben moszkvai nagykövetségünk is volt), s mint régi párttag és személyes ismerős, Szakasits Árpádnál, a szociáldemokraták elnökénél. Természetesen és érthetően jóindulatú, de üres ígéreteknél többet nem kaphatott. Rákosi Mátyás fenntartotta magának a lehetőséget, hogy mint „a fiúk hazahozója” szerepelhessen. Így született a következő levél.

Kedves Sztálin Elvtárs!

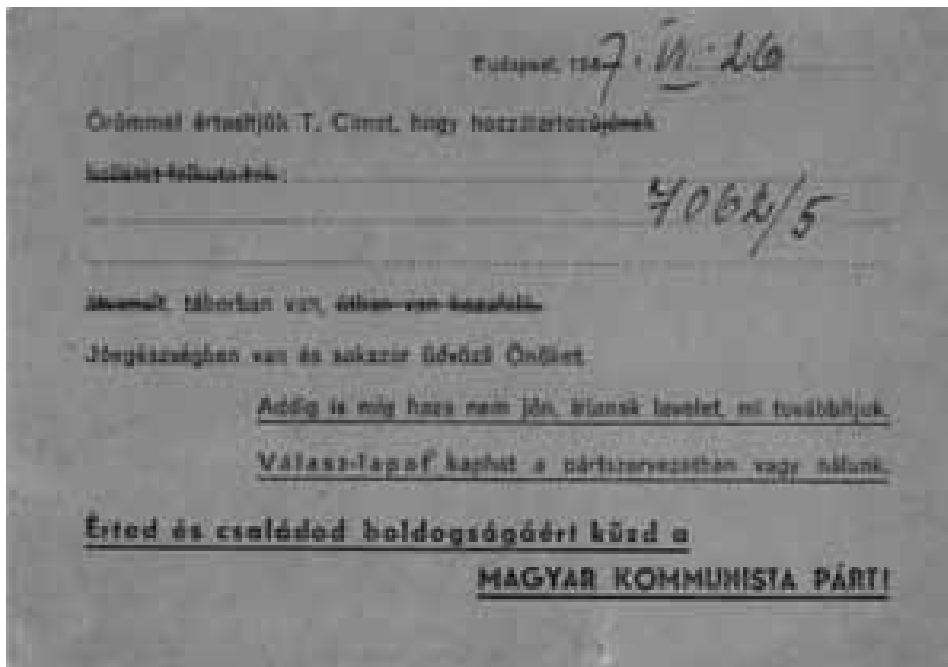
Az utóbbi időben a Szovjetunióban lévő hadifoglyok feleségei és hozzátartozói egyre gyakrabban fordulnak hozzánk, hogy nem lehetne-e a hadifoglyokat a békekötésben lefeketett határidőtől függetlenül még az idén hazabocsátani. Hivatkoznak arra, hogy Ön már annyiszor tanújelét adta szóval és tettekkel is annak, hogy megérti a magyar nép nehéz helyzetét és remélik, hogy ezúttal is nagylelkűen megérti kérésüket.

Én magam is három évig hadifogoly voltam, és így saját tapasztalatból tudom, milyen nehéz a hadifogoly és hozzátartozóinak helyzete. Nagyon kérem, hogyha lehetne tartja, teljesítse a hadifoglyok hozzátartozóinak kérését. Ezzel sok százezer honfitársamnak okoz nagy örömet.

Kérésemet még egyszer ismételve, maradok

baráti üdvözzellett
Rákosi Mátyás

Budapest, 1947. május 9.

Megrendezték ezt az (ismétlem számunkra örvendetes) színjátékot: mintha Rákosi tényleg írt volna levelet, mintha Sztálin ezt meglepetéssel, de aztán jóindulattal fogadta volna. Mintha egy reggel a Kreml levélbontójában így kiáltott volna fel a titkárnő: „Nicsak, posta Budapestről!” Az ilyesmit általában is előre, diplomáciai és katonai úton megtárgyalják. Valójában ez a Szovjetunió választási segítsége volt a magyar kommunistáknak. Bár úgy tudom, Nyugatról is érkezett figyelemztetés Moszkva címére, ne tartsa vissza még évekkkel a háború után is, a hadifoglyokat. A lényeg azonban az, hogy ebben az évben mintegy 170 000 magyar hazatért. Köztük én. S már szavaztam az őszi választásokon.

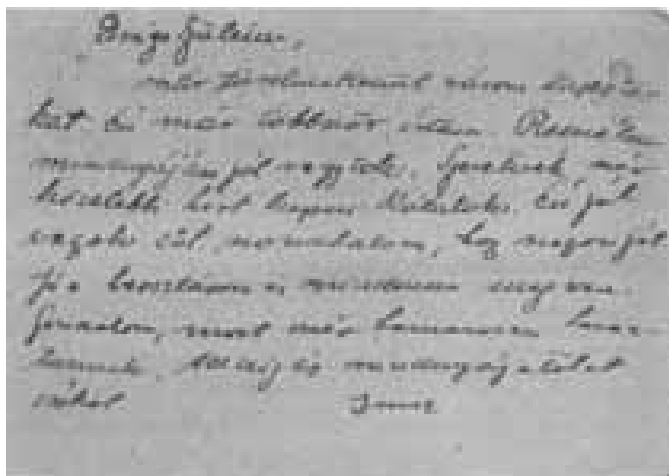
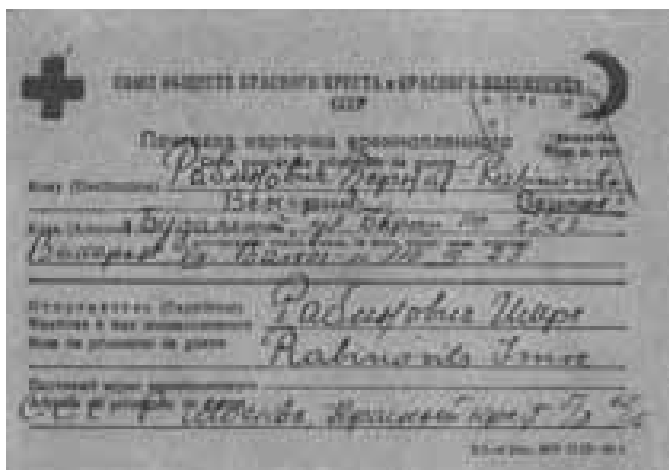
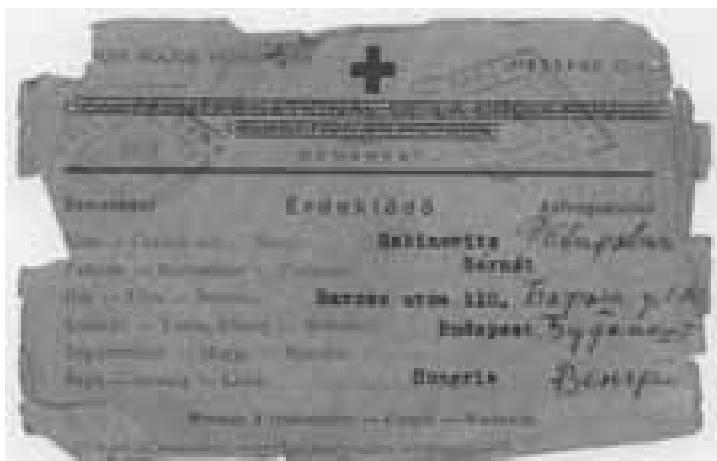
Az Igaz Szó

Előfordul igen gyakran, hogy egy újság nevét nem szabad készpénznek venni. Ezét sem. Mind abból, ami fejlécén áll, egyetlen volt igaz: ez a hadifoglyoknak szóló újság. De érdemes vele foglalkozni, hiszen célzást is teszek rá egyik levelező lapomon. Tehát a fejléc: „Igaz Szó / A szabad, független magyar köztársaságért/ A magyar hadifoglyok lapja a Szovjetunóban”. S miután 1946-ban már az V. évfolyamot jegyezte, 1941-től, a háború kitörésétől jelent meg. Olvasótáborra, gondolom később duzzadt fel. Cikkei tökéletes magyarsággal íródtak, látszott, hogy emigránsaink munkája. Főszerkesztője Illés Béla magyar író.

A mi altáborunkba soha, egyetlen magyar emigráns se jött el, nálunk nem szerveztek antifantafolyamokat. Mi több, hiába töröm a fejemet, nem emlékszem, hogy nálunk mikor, hányszor került kezembe ez az újság. Teljesen kiesett a fejemből, pedig ott kellett lennie, hiszen emlitem vöröskeresztes lapomon. Így aztán mostanában, hogy e visszaemlékező oldalakat papírra vettem, felmentem a Széchényi Könyvtárba, kikértem, átlapoztam az ott málladozó példányokat. Mindezekelőtt megállapítható, hogy az újság célja nem a lágeréletéről szóló beszámolás volt, bennünket akart megdolgozni, meggyőzni arról, hogy a szovjet élet a legszebb a világon, s az új Magyarországot csak a kommunista párt vezetésével lehet felépíteni. Felét szovjet témájú cikkek és ál-információk töltötték meg. Sztálin beszédek, nyilatkozatok, ünnepség Lenin halálának évfordulóján, benne Sztálin esküjének szövege, amelyet 1924-ben a koporsó mellett mondott. Sikerek, bombasztrikus öndicséret. Önáluk is 1947-ben voltak a „választások”, íme egy tudósítás címe: *A világ legdemokratikusabb rendszere alapján választ a szovjet nép*. A felület másik felét csaknem teljesen a hazai anyagok foglalták el. Ez önmagában nem lett volna baj. Sőt, minden szemernyi hazai hírre igencsak szomjajztunk. Volt is információs tartalma, de csak a kommunista párt szempontjai, megnyilatkozásai kaptak helyet. Háborzongató cím az 1947. februári számból: *Halál az összeesküvőkre!* Látszott, Rákosiék megkezdték mindenfajta ellenzék felszámolását. Megdöbbenve látom most olvasás közben, hogy az egyik táborban, ahol a hazai „ellenségek” elítélésére gyűlést hívtak össze, ki mindenkit soroltak ide: „Reakcióosok, szabotáló gyárosok, kereskedők, tisztviselők...” Már ellenségként szerepelnek a „jobboldali” szociáldemokraták. Számosan aláírták a propaganda nyilatkozatokat – de hát drótkerítések között, géppisztolyos katonák felügyelete mellett ki tagadta volna meg ezt? Feltételezem, hogy voltak, akik hitték is, amit aláírtak, másrészt olyan is, aki félrehúzódott. De az újságra ez a szellem nyomta rá bélyegét. Teljesen a sztálinista séma szerint.

Bár állandó rovat a Tábori élet, ennek a témának jut a legkevesebb hely. De azért lapozgatva a Széchényi Könyvtárban, találtam itt is érdekességet. Az 1947. január 8-i számban közlik, hogy a 62/3. és a 62/5. számú tábor kulturális csereegyezményt kötött. Hozzánk is ellátogatott egy szomszédos német csoport, bár csak egyszer. Az említett megállapodás nyilván kirakat – akciónak szánták, de mégis csak jó, hogy ilyesmire ösztönözték a hadifoglyokat. S a másik, ami ebben a hírben feltűnt, a szám. A 62. a kijeji bunkerláger kódja, mellette az altáboroké. Íme, ez a „kulturális egyezmény” mégis csak jelzi, hogy nem csak nálunk alakultak olyan állapotok, mint amilyeneket én leírok.

Minden zsurnalisztikai tökéletlenségét ellensúlyozta azonban egy nagyon olvasott rovat: „Üzenetek, keresések”. Én is így tudtam meg, hogy szüleim élnek és érdeklődnek, hol vagyok. S miután az én főtémám a munkaszolgálatos sors, felsorolok az egyik, kezembe került lapszámból néhány nevet. Valamennyien szovjet hadterületen estek fogságba, s nyilván a katonákkal együtt.

Tehát: Havas Lászlót, ki állítólag 1942-ben orosz fogságba esett, keresi bátyja. Königsberg Józsefet keresi sógora. Verő György 1943 januárjában Voronyezsnél esett fogságba, majd 1943-ban és 1944-ben rádión üzent, keresi felesége és sógornője. Singer Gábort, aki 1943-ban Alexejevskában fogságba esett, és 1943 márciusa során Brigaderoszkájában kórházba került, keresi felesége. Dr. Schmdiek Endrét, fogságba esett az Oszkol-menti harcokban, keresik hozzátartozói. Springer Izidor Imrét keresi felesége. Olvasható még Adler György és Weimann György neve. Különös eset lehetett Liebermann Alberté. Utolsó címe: Kijev, Vozduho Flotszkája 40. Postafiók. Tehát nem tábori cím, hanem szabályos utcanév. Valami különleges helyzetbe került, netán megnősült? Keresik rokonai. S még két név – nem ebből a rovatból. Miközben lapozgattam ugyanis a könyvtárban a kopott példányokat, feltűnt egy Majakovszkij vers: *Akik örülnek a nehézségeknek* címmel. Fordította Örkény István hdf. Otthon aztán bővebben is olvashattunk arról, hogy az író is hadifogoly volt, színházat is szervezett (nyilván szakszerűbbet, mint mi), könyvet írt róla. Most látom, hogy Illés Béla is felfedezte magának a kitűnő tollú munkatársat. S a másik név. A háború utáni évtizedekben jó barátságba került Szabó László sakk nagymesterrel. Elmesélte történetét. Banktisztviselő volt, behívták munkaszolgálatra, s kikerült a keleti frontra, ahol fogságba esett. Valahogy azonban eljutott Moszkvába a hír, hogy az akkor már nemzetközileg ismert mester itt van. Az oroszok imádják a sakkot. Felhozták a fővárosba, s attól kezdve arany élete lett.

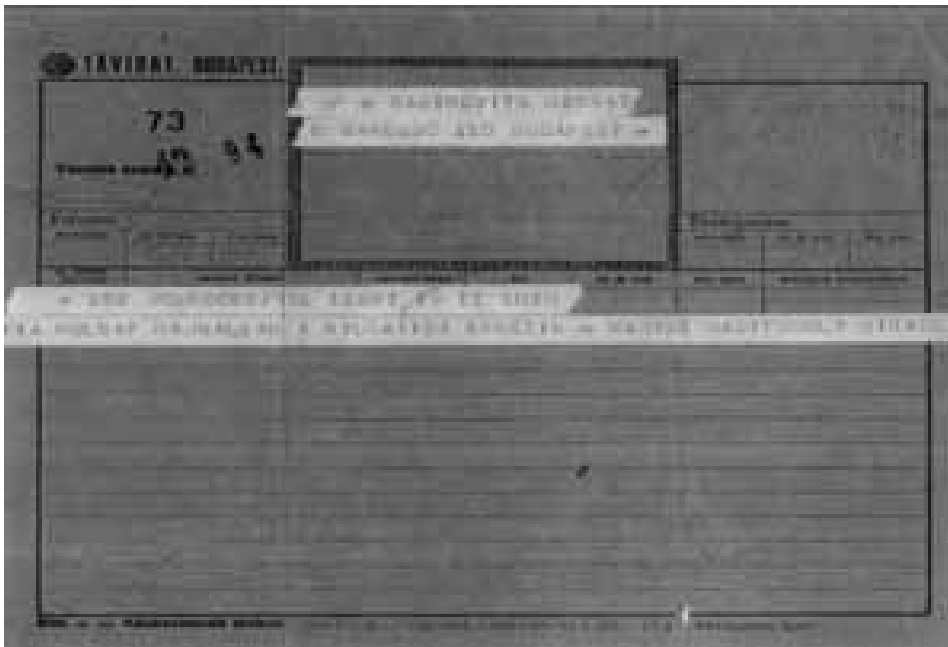
Indulás

Végre! 1947 júliusának első napjaiban összehalkoltatták a mi és a többi kijevei tábor zsidó származású lakóit. Úgy látszik, valami gesztust mégis csak akartak tenni. A bunkerlágerben gyülekeztünk. Néhány tucat ember. Beosztottak bennünket egy Magyarországra induló nagyobb honvéd tömegbe. Ruházatunkat felfrissítették: orosz katonai fehérnemű (szalagos nyakú vászon-ing, gatyá). S miután óriási német katonai raktárakat zsákmányoltak, nekünk is juttattak ebből. Én egy halványszürke tisztí köpenyt kaptam (béléséből anyám szoknyát, húgom szép kabátot készített majd otthon). Máig előttem a kép: nagy réten sok ember, rendezett sorokban. Itt már nyilván nem csak a volt munkaszolgálatosok vonultak fel. Előttünk kinyitva csomagunk. Figyelmeztettek, mindent ellenőriznek, semmit se szabad kivinni, főként pénzt és bárminemű írományt nem. Levelezésemet előzőleg megsemmisítettem, de kis hátizsákom korbában elrejtettem Vera Ivanovna (kórházunk ápolónője) fényképét, amelyet titkos emlékül kaptam még tőle, amikor férjhez ment és elbúcsúzott.

Bevagoníroztak, csatlakoztunk a hosszú szerelvényt megtöltő magyar hadifogoly tömeghez. S ha „a vagon” ennek a világháborúnak egyik jelképe lett, úgy ez a mostani, a hazafelé szállító – a legjobb válfaja. Nem húzták be az ajtókat, a félelmetes csikorgás-gördülést többé nem hallottuk. Egyetlen keresztúrú védett a kieséstől, lábunkat kilógatva élveztük a tájat. Két állomáson kellett még kiszállni. Máramarossziget az utolsó szovjet szűrőhely: két nap. Már nem emlékszem, hogy sikerült értesítenem Szmuk Cáli családját (ő maga Bukarestben volt), de értem küldtek egy náluk elszállásolt szovjet tisztet, az kivitt hozzájuk, s a kertés ház teraszán szép, habos kávé délután töltöttünk el.

Utolsó állomás: Debrecen. Itt vett át bennünket a magyar hatóság. Semmilyen ünnepélyes fogadtatás, semmilyen díszbeszéd. Kiállították az igazolványt, mely szerint 1947. évi július hó 11-én érkeztem meg a Magyar Népjóléti Minisztérium Hadifogolygondozó Kirendeltségére. Odaírták, hogy 1944. március 29-én Delatinnál estem fogságba, és a kijevei 62/16-os lágerből érkeztem. Ruhám jó állapotban van, pénzt (tíz forintot) és élelmet kaptam. Üljek fel a vonatra és menjek haza. A vagonokból kiözönlő emberek semmiféle „hallgatási figyelmeztetést” sem kaptak. Illetve mégis: Ott állt valaki (már nem emlékszem egyenruhás vagy sem), s ezt mondogatta a fogai közt szűrve: „Aki nyilas volt, ne vallja be! Aki nyilas volt, ne vallja be!”

Apámat távirati úton értesítette a Magyar Hadifogoly Híradó: „Fia holnap a Nyugatiba érkezik.” Időpontot nem adtak, s így nem jöttek ki elém. Egyedül ballagtam haza, és 1947. július 12-én becsöngettem a VIII. ker. Baross utca 110. III. 23. sz. lakásba.

Táborok és táborok

Úgy látszik „hagyomány”, hogy időnkint sok magyar kerül orosz földre. Ami az első világháborút illeti, Markovits Rodion ír erről *Szibériai garnizon* című regényében, Munk Arthur *A nagy káderben*. Alcíme: *Egy pleni feljegyzései a forradalmi Oroszországról*. Híressé vált a másik oldalról, a franciákról mesélő Kuncz Aladár *Fekete kolostora*. Mégis, az a kor más volt. Nem olyan brutális és egyben nem annyira differenciált, mint az én időmé.

Nálunk máig – sőt éppen e politikailag kiélezett helyzetben – a különböző véleményeket vagy inkább érzelmeket képviselő oldalak a két fő „lágerországot”, a németekét és a szovjetekét gyakran a panaszok, a vádak kiegyenlítésére emlegetik: „Ti is szenvedtetek, mi is!” Kereken kimondva: amikor a zsidók a náci koncentrációs táborok borzalmairól beszélnek, a másik oldal a szovjet hadifogolytáborokat, az utcákon összeszedettek elhurcolását állítja szembe. Ezt mondva: ott is – itt is!

De ennire egyszerűsíteni e sötét múltat nem lehet. Az igazságtevésre nem vállalkozhatom, de elmondom, amit tapasztaltam, amit tudok. Nézzük először a Szovjetuniót. Nagyjából-egészéből kétféle táborról beszélhettünk ebben a gigantikus országban. Az egyik a cári száműzetési hagyományokból és a bolsevik brutalitásból kialakult Gulag szigetvilág: köztörvényes bűnözők és politikai üldözöttek börtöne. A húszas évektől Sztálin haláláig (vagy még egy darabig) működtek. „Jogi” szellemükre (információim szerint) egy példa. Mondjuk valakit, rendszerint kitalált váddal kilenc évre ítél a bíróság, „levelezési joggal”, úgy elvitték-e „szigetek” valamelyikére. S vagy túlélte, vagy nem. Ha a „levelezési jog” nem szerepelt, tüstént agyonlőtték. Példa sok van, elég most annyi, hogy Nyikita Hruscsov, az első reform-főtítkár Sztálin halála után politikai foglyok millióit engedte szabadon, rehabilitált. Sokat gondolkoztam azon, hogy Sztálin miért vívta ki magának a „Dzsingisz kán telefonnal”, a „kaukázusi rablóvezér” s egyéb szitok-átok jelzőket (ugyanakkor Churchill elismerését a háborús együttműködés idején)? Hány kulákot telepített Oroszország nyersanyagokban gazdag, de sivár, zord északi tájaira, s építtetett „szocialista városokat”? Arra a következtetésre jutottam, hogy a marxizmus-leninizmus, a vörös zászló, a proletariátus diktatúrája s más jelszavakkal – valójában rettenetes áron, elmaradt muzsik országból viszonylag rövid idő alatt háborúzni képes iparral rendelkező birodalmat teremtett. Végül is fel tudta venni a versenyt a világ legfejlettebb technikájú hadseregével, a Wehrmachttal. Ismétlem, szörnyű áron és azt a kétséget is otthagya az emberben, hogy valóban ilyen nagy árat kellett fizetniük ezért?

A másik szovjet táborfajtának a fentihez nincs köze. A hadifoglyok milliói számára külön szervezték. Hol elviselhető körülmények uralkodtak bennük, hol igen nehéz. Az ország újjáépítésére használták lakóikat, és elvileg, sokhelyütt sikerrel igyekeztek a nemzetközi normákhoz tartani magukat. Az én tapasztalataim ez utóbbira vallanak. Tehát: a hadifogolytáborokat nem szabad „legulágozni”. Mindez nem jelenti azt, hogy nem voltak számosan, akik nagyon keserű tapasztalatokkal tértek haza, vagy soha többé nem is láthatták övéiket. Egy példám érzékletesen mutatja a szovjet hadifogoly sors szeszélyességét: mennyire függött ez a földrajzi körülményektől, a hatalmat gyakorló emberektől, a fogolytársaktól, az időponttól, amelyről éppen szó van. Azóta elhunyt újságíró barátom elbeszélését elevenítem fel a fogolysors „szeszélyességének” illusztrálására.

Pápai Gyulát, a csepeli Weiss Manfréd gyár beállító lakatosát egy szovjet őrjárat (hadifogoly létszám kiegészítő embervadászata közben) elfogta. A romániai focsani gyűjtőhelyre vitték, majd irány a Szovjetunió. Menetközben egy ór szőkési kísérlet címén puskatussal összetöri csontjait. Kórházba kerül, ahol – az ő szavaival élve – egy középkorú orosz ápolónő önfeláldozó igyekezete menti meg életét. Gyógyulása után a kaukázusi Aktirkába kerül, s itt sorsa teljes fordulatot vesz. Kiderül, hogy kitűnő vasas szakember, s egy, az Urálból visszatelepített gyárba osztják be. Telefonalkatrészeket gyártanak. Megbecsülik. „Szinte már nem is voltunk foglyok.” Később más városba, vasúti javító műhelybe kerül. A magyarokat itt is szeretik, bár ezúttal német a láger fogolyparancsnoka. S most egy jelenet, amelyet Gyula ír le, s alátámasztja a sztálinizmusról alkotott képünket. „Rettenetes, hogyan bántak saját embereikkel, a szovjet állampolgárokkal!” Látott egy összeláncolt csoportot, asszonyok, férfiak, gyerekek. Tehervagonokba terelték őket. „Kulákokat telepítenek ki” – sottogta valaki Gyula fülébe. Én azt hiszem, hogy – a Kaukázusról lévén szó – inkább valamilyen nemzetiiség tagjai lehettek, akik lázongtak az orosz uralom ellen, s ezért barátságosan fogadták a

németeket. Pápai Gyuláról még annyit, hogy hazatérte után kijárta a műegyetemet, újságíró lett, s évekig dolgoztunk egy szerkesztőségben.

Végül Lóránt László Endre esete. Egy íróasztalnál ültünk az *Esti Hírlap* szerkesztőségében. Ott mesélte. Néhány évvel idősebb volt nálam, s így még az első „zsidótörvény” előtt újságíró lehetett. Később behívták munkaszolgálatra, kikerült a keleti frontra, fogságba esett. Megkérdezték, mi a foglalkozása, mondta: újságíró. Ahá! – hangzott erre: kém! A szovjet gondolkozásra ez volt a jellemző: miután az ő külföldre küldött sajtósaiknak ez volt az egyik, ha nem a fő feladata, a fafejű kihallgató tiszt is ezt feltételezte Lóránt Laciról. Hiába mondta, hogy ő otthon üldözött, még körülméltetésével is érvelt – kilenc hónapi börtönre ítélték. Ő valóban megkóstolhatta, mi a Gulag. Aztán áttették egy „rendes” táborba, majd haza.

Mint látni, igyekszem minél szélesebb képet festeni, de hát a teljességről beszélni nem lehet. Mégis, kihagyhatatlanok és hozzájárulnak a tájékozódáshoz azok a számok, amelyeket Stark Tamás tett közzé a kilencvenes években. Eszerint a mintegy 600–700 ezer magyar fogolyból optimista számítás szerint 400–450 ezren tértek vissza 1945 és 1956 között. Az itteni áldozatok száma tehát 200–250 ezerre becsülhető, olyanok, akik betegségben vagy más okból haltak meg egy lágerben. (Magam is írtam az előzőkben ilyen esetekről!) A hazaérkezők 1,7 százaléka vallotta magát munkaszolgálatosnak, s ez a szám mintegy 3600 személyt takar. „De akár hogy is számolunk – írja Stark Tamás – a 20–25 ezerre becsült zsidó fogoly nagyobb része sosem tért haza.”

Bármi történt, a teljes igazság kedvéért nem szabad elhallgatni – én legalább is nem teszem – hogy a „játékot” nem a Szovjetunió kezdte: mi álltunk a németek oldalára, mi támadtuk meg őket, voltunk megszállók (!). A magyarok közül sokan ott kint, a háború törvényeinek megfelelően estek fogságba, s a tömeg másik részét hurcolták el a pesti utcákról. Milyen arányban? Nem ismerek adatot.

A német hadifogolytáborokról keveset tudok. Az oroszokat nem vették emberszámba, ez német forrásaimból kiderült, utaltam is rá. Itt a két világ közötti különbség egyetlen vonására akarok rámutatni. A szovjet „sziget-hálózat” anarchisztikus, szeszélyes, kiszámíthatatlan volt – a nációké éppen ellenkezőleg: szigorúan szabályozott, hidegen kiszámítható. Akár egy hatalmas üzem. Tudjuk, a „német Gulagnak” is óriási irodalma van. Nem akarok ezzel versenybe szállni, csak egy példát idézek a precizításra. A híres bankár, Flick kezében lévő cég, az I. G.-Farben a koncentrációs táborokból bérelt munkásokat, s ezzel kapcsolatban küld az egyik igazgató az SS főnökének elszámolást. („Sehr geehrter Herr Reichsführer!”) Ebben kimutatja, mennyire rentábilis ez az üzlet az SS számára is. Összegzésében még az is szerepel, hogy milyen hasznot hozhatnak az elhalálozók: fogarany, ruhanemű, értéktárgyak, pénz.

Érdemes volt?

Mindezek után fel kell tennem a kérdést: érdemes volt-e? Volt értelme átmenni, erre áldozni három s negyed évetem? Ha a történelmi eseményekhez mérem sorsomat, határozottan kijelenthetem: nem! Századomat eltűnésünk után a Kárpátok védővonalának – a Hunyadi-állás és beljebb, az Árpád-állás – építéséhez vezényelték. Majd le Békés megyébe. Csakhogy a történelem (melyet oly sokat emlegetek) ismét közbeszólt. A román király – látva, hogy a nációnak nem sok van hátra – megfordította a puská csövét. A szabaddá vált román síkságot viszont a szovjet erők gyorsan bejárták, s 1944 őszén megjelentek Békés megyében. A fiúk felszabadultak. Mindezt Dénes Györgytől, egykori bajtárstól tudtam meg sokkal később. Ha én is velük vagyok, úgy 1945 tavaszán vagy nyarán már Budapesten civilkedem, s már ekkor beteljesítve hivatásbeli álmaimat, jelentkezem valamelyik újságnál munkatársnak. Eszembe se lett volna továbbá a kommunista párthoz fordulni, apám nézeteit követve szociáldemokrata lapot választok. Soha eszembe se volt külpolitikával foglalkozni, felteszem – irodalmi vonzalmaimnak megfelelően – a kulturális újságírásnak vágtam volna. Csupa „volna”. De én nem voltam ott Békés megyében.

Három esztendő múltán már más volt a helyzet, és más voltam én. Bármily furcsán hangzik, a hadifogság, ha közvetve is, meghatározta, legalább is alakította pályám jellegét. Vegyük startom eseményeit időrendi sorrendbe. Szinte azonnal összetrombitáltam a Rigó örs életben maradt tagjait. Hárman a Donnai maradtak. Hajdani cserkészársaimat, barátaimat, akikkel szoros kapcsolatun-

kat csak a történelem tudta megszakítani. Köztük Nemes Lászlót, aki akkor a *Szabad Népnél*, a kommunista párt központi lapjánál, a külpolitikai rovatban dolgozott. Tudta, hogy gyerekkorom óta újságíró akarok lenni, megkérdezte, belépnek-e hozzájuk. Igent mondtam. Fogadott Vásárhelyi Miklós. Felvettek. Már csak azért is, mert addig senki nem értett oroszul a szerkesztőségben. Még két évig én voltam az egyetlen, aki olvasta a *Pravdát*, az *Izvesztyiját*, a *Novoje Vremját*. Nyelvtudásom és szovjet „szakértőségem” okán a külpolitikai rovatba kerültem, s ezzel rátettek arra a sínre, amelyen (öt év kivételével, amikor üzemi riporterkedtem), egész újságírói pályámon haladtam. Hazatértemkor magyarosítottam nevemet Rabinovitsról Tatárra. Ez kellett ahhoz, hogy az újságoldalakra lépjek. Egyben hitvallás is magyarságom mellett. Egyébként is, többé senki, semmilyen hivatal vagy törvény nem vonhatta ezt kétségbe.

De ez nem egyszerű állásvállalás volt valamilyen cégnél. Be kellett lépni a pártba, sőt azonosulni vele. Nem csak munkádat igényelték, elmédet és lelkedet is. Ne felejtjük el, frissen jött ifjonc csöppen ebbe a világba, amely egészen más, mint amit itt hagyott. Ismeretlen. Úgy látom – s barátaim is ezt mondják, bár apám nem –, hogy ez a párt az, mely dinamizmusával megteremti az új Magyarországot. Rövid ideig még itt a fényes szelek, a daloló ifjúság, a vidám falujárás korszaka. Ősszel, a háború utáni pluralizmus végső fénypásztájaként, koalíciós pártokra lehet szavazni. A *Szabad Népnél* még érdekes napilapnak kellett lennie, még voltak versenytársai, a koalíciós pártok újságai.

Úgy két esztendő múlva kezdtem rádöbbedni, hogy csapdába kerültem. De ezt csak Sztálin halála és ötvenhat oldotta fel.

Credo

Ha a magamfajta tollforgató a világháborús időkre emlékezik, olvasói jobbára azt várják, hogy embertelenségekről, kegyetlenkedésekről, gyilkosságokról számol be. Az én írásomra még sem ez a jellemző. Bár a háttérben mindez ott volt, s a várakozás indokolt lenne. Mindenekelőtt: engem szerencse kísért. Jóformán mindig ott lehettem, és olyanok közvetlen hatalmában, akikre a fenti jelzők nem érvényesek. Se munkaszolgálatom színterein – Bánhida, Bácsszentiván, az ukrajnai Proszkurov – nem ez lett a jellemző, sem Kijevben. S ha találkoztam is gazemberekkel, közvetlen környezetem nem élt az embertelenségek lehetőségével.

Vallom, hogy az eredendő bünt az első „zsidótörvény” megfogalmazói, előterjesztői, megszavazói követték el. Ezzel még látszólag egyikünk életét, testi épségét se fenyegették – de kinyitották az ajtót a beláthatatlan jövő felé. Éppen ezért fontos, máig létkérdés, megemlékezni azokról, aki nem éltek a „lehetőséggel”. Akik a nehéz időkben tartózkodtak, ellenálltak az uszításnak. Nem is szólva a segítőkőről. A megemlékezés nem csak azért történelmi követelmény, mert például én és a hozzám hasonló megúszták. Sokkal többről van szó. Vallom, hogy a múlt tisztességeinek dicséretével növelni lehet a ma és a holnap tisztességeinek a számát és jó hatását másokra. Nem lehet elvárni, hogy mindenki olyan szenvedéllyel, olyan mély gyásszal emlékezzen a zsidó vészorszakra, mint azok, akiket sújtott. Sokakat nem érintett, nem váltak elszenedőivé. Olyan honvéd édesanyjának, feleségének, gyerekének, aki a Donnál vagy szovjet hadifogságban pusztult el – az övé a legnagyobb tragédia. Számára minden más csak ez után jöhet. A legjobb, ami e tekintetben kívánható: a kölcsönösség. Egymás gyászának kölcsönös tisztelete. A galádságok, a történelmi bűnök „fokozati sorrendjének” megállapítását bizzuk a történészekre, az objektív tudományra. Ha végignézek a XX. századon, az a meggyőződés alakul ki bennem, hogy senki nem tarthat igényt a szenvedés monopóliumára, de senki nem is tagadhatja meg a másiktól a részvétet. Ami hiányzott ebből a századból e tekintetben, az összefogás a Gonosz hatalomra kerülésének megakadályozására.

Zrínyi-Vár emlékezete

Szerkesztette:
Hausner Gábor és Padányi József

Argumentum

SZEMLE

JOHN D. COTTS

EUROPE'S LONG TWELFTH CENTURY. ORDER, ANXIETY AND ADAPTATION, 1095–1229

(European History in Perspective. General editor Jeremy Black. Houndmills, Basingstoke–New York, Palgrave–Macmillan, 2013. 244 o. ISBN 978-0333-69336-0)

A szerző, aki 2004-től az amerikai Whitman College oktatója, jelen könyvében is elsősorban Nyugat-Európára koncentrálva próbál megragadni egy, a kontinens történelmében kétségkívül kulcsfontosságú időszakot, a ma divatosan „hosszúnak” nevezett XII. század jellemzőit. A művelődési és irodalmi kérdések iránti kiterjedt érdeklődését már bizonyította korábbi művével,¹ s most egész Európát igyekezett a szakirodalom szintjén átfogni. Könyve egyik értéke éppen abban rejlik, hogy ellentétben számos, közelmúltban megjelent rövid összefoglalással, érdemben érinti a dél-európai (Szicília, Ibéria), illetve az észak-, közép-kelet-európai fejleményeket (Skandinávia, Baltikum, cseh, lengyel és magyar királyságok).

A kötet öt fejezetre tagolva igyekszik megvalósítani a majdnem lehetetlent: megragadni közel 135 év európai politikai, gazdasági és kulturális fejlődésének jellemzőit egy vékonyka kötetben, miközben olyan alapmunkákra kell reflektálnia, mint Homer Haskins 1927-ben megjelent műve a XII. századi reneszánszról, R. W. Southern-nek a korszakot is tárgyaló 1953-as remek könyve, vagy éppen Robert Bartlettnek a térségünket közelebről is érintő műve Európa határainak a kiterjesztéséről.

A fejezetek logikusan egymásra épülve mutatják be a térség általános politika-történeti szempontú fejlődését az egyes régiók szerint tagolva (Német Birodalom, pápaság, Észak-Itália, a déli világ multikulturális területei, francia és angol korona, Észak-Kelet-Európa krisztianizációja). A magyar államiság megszületésének és korai századainak bemutatása a hozzáférhető angol nyelvű munkákat, leginkább Berend Nóra két kiváló könyvét követve történt,² valamint a Bak János szerkesztette kétnyelvű, latin–angol nyelvű magyar törvénytár alapján. Sajnálatos, hogy Engel Pál alapvető jelentőségű monográfiáját nem érte el,³ ami nyilván egy még árnyaltabb, a terület „nyugatiasodását” plasztikusan bemutató alfejezet megírását tette volna lehetővé. Így valójában mégis csak az derül ki, hogy a szerző inkább csak igyekszik megérteni az európai „perifériák” fejlődését, de nehezen tudta ezeket a területet szervesen beilleszteni az összeurópai tablóba. Magyar vonatkozásban még csak-csak megemlíti, hogy megjelennek a magyar diákok Párizsban, illetve említést tesz – némiképpen kiragadva a lehetséges magyar vonatkozású témák közül – Szent László szentté avatásáról, azt feltételezett keresztes érdemeivel indokolva meg, ám cseh és lengyel vonatkozásban kitűnő monográfiák és tanulmányok sorát hagyja ki. A legjelentősebb említés nélkül hagyott terület a Balkán, ami azt valószínűsíti, hogy a kötet kimondatlanul is a latin kereszténység által uralt területek bemutatását tűzte ki, még ha a bizánci uralom bukásával a latin irányzatú közeledés és térítés ért is el (igaz, átmeneti) eredményeket ezen a területen.

¹ The Clerical Dilemma: Peter of Blois and Literate Culture in the Twelfth Century. Washington DC, Catholic University of America Press, 2009.

² At the Gate of Christendom: Jews, Muslims and 'Pagans' in Medieval Hungary c. 1000 – c. 1300. Cambridge University Press, 2001.; azóta magyarul is olvasható: A kereszténység kapujában – Zsidók, muszlimok és „pogányok” a középkori Magyar Királyságban. Attraktor, Budapest, 2013.; Christianization and the Rise of Christian Monarchy: Scandinavia, Central Europe and Rus' c. 900–1200. Cambridge University Press, 2007.

³ The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary, 895–1526. I. B. Tauris, London–New York, 2001. Magyarul: Szent István birodalma – A középkori Magyarország története. Budapest, 2001.

A szerző a második fejezetet szenteli a népesedés, gazdaság és társadalmi kapcsolatok bemutatásnak, a városok fejlődésének és a kereskedelmi kapcsolatok intenzívebbé válásának. A következő fejezetek a könyv legjobban megírt részei közé tartoznak, a vallási viszonyoknak, a szerzetesség és heretikusok küzdelmének, a pápaság egyházi centralizáció irányába tett lépéseinek s végül a negyedik lateráni zsinat eredményeinek bemutatásával. Mindezt rendkívül ügyesen kapcsolja össze az egyházi és világi oktatás és művelődés látványos megújulásával (ami alapot adott a XII. századi reneszánsz képének megfogalmazásához), olyan szellemi óriások működésének rövid bemutatásával, mint Bec-i Anzelm, Salisbury János, Petrus Lombardus, valamint az anyanyelvi kultúra és irodalom térfoglalásával. A kurrens kutatási trendeknek megfelelően különös hangsúlyt kap a női szerepek erősödése az egyházi és világi területen, a női misztikusok megjelenése, kulturális vonatkozásban pedig az arab kultúra termékenyítő hatásának hangsúlyozása.

A kötetet mégis a kereszties háborúk fogják össze, a könyv első mondatai is a clermonti zsinatra vezetnek el bennünket. Az ötödik, záró fejezet ennek a témakörnek nyújtja jól összefogott áttekintését. Apró megjegyzések tehetőek az első kereszties hadjárat népi eleminek bemutatása kapcsán, amikor is feltűnően mellőzi John France eredményeit, vagy éppen a muszlimok ellen használt erőszak, de a Bizánci Birodalom és a latin államok, majd a Latin Császárság problémáját sem fejti ki, hanem csak egyoldalúan egy korabeli krónikás-idézzel illusztrálja azt. II. András kereszties hadjáratának még mindig elég negatív megítélést nyújtja, igaz, James Ross Sweeney – többek által eltúlozottnak tekintett – fejtegetéseit követi abban, hogy mindez Magyarország európai kereszties integrációjának fényes bizonyítéka. Általában megjegyezhető, hogy az idézetek szervesen támogatják a főszöveg mondanivalóját, ugyanakkor a térképek, városalaprajzok és statisztikai táblák használata a század fejlődését még jobban megragadhatóvá tette volna. (A térképen nyilván az adriai Zadar neve helyett sem Zedar szerepelne.)

A korszak minden tekintetben lenyűgöző teljesítményt nyújtott, valóban lefektette a későbbi fejlődés alapjait gazdasági és szellemi téren egyaránt. Talán jobb is, hogy a szerző nem igyekezett valami teljesen új képet rajzolni az időszakról, hanem inkább egy időtálló, a klasszikus történetírás eredményeire építő összefoglalást tett az olvasó elé. A könyv a maga tudományos népszerűsítő megközelítésével egy, a hazai történetírásban hiányzó műfajt jelenít meg (talán a Corvina kiadó *Tudástár* sorozatának hadtörténeti kötetei említhetők pozitív kivételként). Pedig ezeket a rövid összefoglalásokat nemcsak a nagyközönség, hanem a hazai egyetemi oktatás alapképzésében is nagyon jól lehet használni – egyenlőre persze csak idegen nyelven.

Veszprémy László

SAVVAS KYRIAKIDIS

WARFARE IN LATE BYZANTIUM, 1204–1453

*(History of Warfare, 67. Ed. Brill, Leiden, 2011. xv, 254 o.
ISBN 978-90-04-20666-3; ISSN 1385-7827)*

A késő-bizánci hadtörténet nem az a téma, melyet az érdeklődő olvasó a hazai viszonyok között könnyen megismerhetne. Egy, a hanyatlása végső spiráljába hulló birodalom hadművészete első látásra nem tűnhet túlságosan érdekesnek, ám a látszat ellenére a téma igazán figyelemreméltó. Ugyanis nemcsak egy birodalom felemelkedése és dicsősége, de hanyatlása is felkeltheti a kutatók érdeklődését. Szerencsére az angol nyelvű bizantinológiai irodalom az utóbbi évtizedekben számos újdonságot produkált, s ez az időszak is újabb hadtörténeti feldolgozást kapott.

Jelen munka szerzője a birminghami egyetemen doktori disszertációként dolgozta fel a témát. A közvélekedés szerint 1204 és 1453 között Bizánc teljesen összeomlott és eltűnt a történelem színpadáról. Az események részletes tudományos vizsgálata azonban nem egy folyamatos bomlás

és tehetetlenség állapotában levő birodalmat tár elénk, hiszen kezdetben a nikaiai állam sikeresen védte magát a nyugati és keleti támadások ellen, sőt, sikeres viszonthódításba kezdett. Ironikus módon azonban éppen ez lehetett az, ami a csonka birodalom erőforrásait túlterhelte, s a XIII. század második felétől kezdődően végül az összeomlásához vezetett. A XIV. század elején elvesztek az anatóliai területek, a polgárháborús időszak végére Bizánc már csak egy törpeállamként vegetált tovább, mígnem végül az oszmán hódítás ezt is végleg felszámolta.

A kötet tematikus rendben tárgyalja a vizsgált időszakot. A rövid bevezetés kitér a forrásanyag problémáira: a korszakban nem íródtak új katonai értekezések, így taktikai gondolkodásra csak egyéb írásos források szövegeiből következtethetünk. A szerző forrásértéke miatt a leghasznosabbnak Kantakuzenos *Históriáját* tartja, aki maga is veterán hadvezér volt és ellencsászár (VI. János néven 1347–1354 között uralkodott), így széles spektrumban tárgyalja a leírt, jórészt katonai eseményeket. További fontos forrást képeztek a szerző számára Akropolites és Pachymeres krónikái, s császári orációk és monostori archívumok anyagai is gazdagítják a felhasznált forrásbázist, akár csak a „latin szemszögű” históriák (*Moreai-krónika*, Muntaner krónikája stb.).

Az első fejezet (*Warfare and Imperial Propaganda*) a bizánciak háborúhoz való viszonyát tárgyalja. Kitér a nikaiai időszak harcos szemléletére („militaristic ideology”), amely érthető, hiszen Konstantinápoly visszaszerzése olyan sürgető katonai feladat volt, melyhez hasonló nem volt Bizánc történetében. A feladat teljesítése után a császárok visszakanyarodtak korábbi, ökumenikus feladatkörihöz, ám a háborús helyzet a késő-bizánci korban állandósult. A birodalomban ekkor is, mint korábban, egy nemkívánatos, de elkerülhetetlen feladatnak tekintették a háborúskodást, így a szent háború ideológiája nem alakult ki. A szerző párhuzamot állít fel két eset között: II. Nikephoros (963–969) egykor vértanúkká akarta nyilvánítani a muszlimokkal küzdve elesett katonáit, ám ezt a pátriárka elutasította, valamint a nikaiai korszak elején Michael Autoreianos pátriárka bűnbocsánatot hirdetett a katonáknak. Különbséget tett a bizánci politikai és katonai vezetés az aktuális ellenfelek között: máshogyan viszonyultak az „istentelen barbárokhoz,” vagyis a törökökhöz, akik „természetes” ellenségnek számítottak, mint a bolgárokhoz és szerbekhez, akikkel rendszeres harcokat vívtak – a hadjáratoknál szóba kerül ugyanis, hogy a XIV. században a keresztény foglyokat nem adták el szolgának. Forráskritikai észrevétele a szerzőnek, hogy a császárok tetteit dicsőítő beszédek ritkán tekinthetők a legtárgyilagosabb forrásoknak, például II. Andronikos (1282–1328) törökök elleni harcait a következőképpen jellemzik a kútfők: patakokban ömlött a vérük Anatóliában, és végül már moccanni sem mernek félelmükben – ehhez képest ebben az időszakban veszett el végleg az, ami még megmaradt Kis-Ázsiából.

A következő fejezet a parancsnokokat vizsgálja, azaz lényegében a birodalom katonai arisztokráciáját. A birtokos réteg számára hagyományosan a katonai pozíciónak és karriernek volt a legnagyobb presztízse, mert ez által komoly befolyást lehetett az udvarban szerezni. Az egyéni vitézség, bátorság is fontos szempont volt a kiválasztásnál, de a bizánci hagyományok szerint nem ez volt az elsődleges egy hadi vezetői pozíció betöltése alkalmával, hanem a képzettség (elvárták a katonai traktátusok ismeretét legalább Maurikiostól kezdve), valamint a katonák irányításának képessége. Kyriakidis feltárja az olvasó előtt, hogy az arisztokrata réteg társadalmi helyzetéből következően igen konzervatívan viszonyult a katonai ügyekhez, ami hátrányosnak bizonyult, hiszen olyan komoly alkalmazkodóképességet igénylő ellenfelekkel volt dolguk, mint a törökök. Érdekes, hogy a korszakból nem ismerünk egyetlen értekezést sem, melyet bizánci katonák maguk készítettek volna, ahogyan ez a középbizánci időszakban ugyanakkor jellemző volt (bár megemlíti, hogy Michael Dukas Glabas Tarchaneiotes írt egyet, amely azonban nem maradt fenn). A hadi mesteriséget leginkább a gyakorlatban sajátították el a bizánciak: az arisztokrata családok gyermekei egy bizonyos életkor betöltése után szüleiket, rokonaikat elkísérték hadjáratokra, s ily módon ismerték meg a hadvezetés fogásait. Kyriakidis kitér a nyugati befolyásra is a bizánci katonai vezetésben. Úgy látja, hogy a lovagi eszmék hatást gyakoroltak például II. Andonikosra (1282–1328), aki kedvelte a lovagi játékokat.

A szerző a III–IV. fejezetet a katonáknak szentelte. Először a hazai katonaságot, vagyis a pronoia-birtokosokat tárgyalja. A nikaiai állam seregében ők adták a csapatok zömét, bár a zsoldosok alkalmazása is megmaradt. A *pronoia* szolgálati birtok volt, melyet a katonák szolgálatukért cserébe kaptak (a XI. században még nem volt örökíthető, de a XIII. század végére már gyakran

megengedték ezt, mely által egyfajta kisbirtokosi réteg jött létre). Hadjáratok során és a tartományok védelmében is hatékony katonai erőt képviseltek. Ez a katonaréteg birtokaiból fedezni tudta felszerelését, és ezért a birodalom kincstára számára nem jelentettek költséget. Egy részük a fővárosban tartózkodott, így azonnal mozgósíthatták őket, míg másokat vidéki birtokaikról kellett fegyverbe hívni (allagion). Idővel azonban a belviszályok és a területi veszteségek meggyengítették a létalapjukat képező birtokokat, így a pronoia-birtokosok gyakran a lázadók mellé álltak, vagy az ellenség szolgálatába (az anatóliai területek elvesztése is ezzel volt összefüggésben: a katonaság birtokait gyakran dúlták a törökök, de a súlyos adóterhek és a juttatások csökkenése miatt ezek végül teljesen demoralizálódtak, és nem is akarták megakadályozni az oszmán hódítást, akik békén hagyták őket és kevesebb adót is követeltek). A szerző kitér továbbá a határvidéki katonaszkodó rétegekre, akik jólététől ugyancsak sok függött, hiszen amíg ők biztosították a végeket, a császároknak nem kellett a portyázó törökökkel bajlódniuk. A zsoldosokról szóló fejezet arra tér ki, hogy ezek a csapatok általában komoly harcértéket képviseltek, de a pénzügyi gondok gyakran kontraproduktívvá tették alkalmazásukat. A források általában nem is tüntetik fel őket pozitív színben, de a hadjáratokon az ilyen professzionális alakulatokra mindig szükség volt. Időnként variálták a birtokadományozást és a zsoldosi szolgálatot, mint a kunok esetében, akiknek egy része a tatárok elől menekülve bizánci szolgálatba állt, és anatóliai földek mellett pénzjuttatást is kaptak, hogy ezzel állandósítsák alkalmazhatóságukat.

Az V. fejezet a hadjáratokat tárgyalja és kimutatja, hogy nem lehet úgy beszélni a korszak bizánci államáról, mint amely csak passzívan reagált a külső támadásokra (a logisztika kérdései is itt kerülnek tárgyalásra). Bizánc több hadjáratot is indított a vizsgált időszakban, volt, hogy VIII. Mihály (1258–1282) egyszerre négy különböző helyre küldött seregeket. A birodalom XIV. századi végső összezsugorodásáig képes volt hadjáratokat indítani ellenségei ellen (bár a kort általában jellemző politikai széttagoltság miatt az ellenfelek gyakran csak kisebb balkáni államok voltak, amelyek ellen pár ezer fős seregek bőven elegendőek voltak). Az erőforrások elapadása volt a leg súlyosabb következménnyel járó csapás, ám a bizánciak még ekkor is fel tudtak mutatni képzett katonákat és tehetséges hadvezéreket.

A VI. fejezet az erődítésekkel és ostromokkal foglalkozik. Az erődépítés a császárok hagyományos felségjogának számított, de vidéken kisebb erődöket a birtokosok is felhúztak védelmi célból. Az ostromokkal kapcsolatban arra tér ki a szerző, hogy ezeket gyakran csak pár száz fős csapatok végezték, hogy feldúlják a kiszemelt vár környékét és a védőket lassan csüggedésbe taszítva kapitulációra kényszerítsék. (1261-ben Konstantinápolyt is csak néhány száz emberrel vették vissza egy szerencsés rajtaütéssel.) Az ostromképekkel kapcsolatban a források terminológiája igen archaikus, elég nehéz pontos képet kapni alkalmazásukról. A tüzérség Bizánc számára már túl kései fejlemény volt, bár az 1420-as években már voltak ágyúik, de nem tudták igazán elsajátítani az új fegyvernem alkalmazását (alighanem az erőforrások hiánya is közrejátszott ebben).

Az utolsó fejezet a taktikát mutatja be aszerint, hogy nyugati (latin) ellenfelekkel volt-e dolguk a bizánciaknak vagy a törökökkel. Kyriakidis úgy véli, a bizánciak hagyományaik szerint az ellenfelek gyöngeségeinek kihasználására törekedtek, így a nyugatiak ellen inkább könnyűlovas, portyázó módszereket használtak, kerülve a közelharcot. Gyakran kun vagy török lovas íjászokat alkalmaztak, hogy megbontsák ellenfeleik hadrendjét, fegyelmét, s ezután már könnyen megsemmisíthették őket. (Pelagonia a legjobb példája ennek, de érdekes, hogy 1263-ban Prinitánál a Peloponnésoson a latinok a zsold elmaradása miatt dezertált törökök segítségével győztek, tehát az erőforrások hiánya itt is megmutatja a zsoldosok használhatóságának korlátait.) Jellemző, hogy a *Moreai krónika* úgy jellemzi a bizánciakat, mint akik íjjal harcolnak lándzsa helyett, de később ez a forrásmű is a megtévesztés és a hadicsélek alkalmazását tartja helyes eljárásnak, vagyis a csalárd-ság csak addig volt csúf dolog, amíg azt nem a latinok művelték.

Magyar szempontból is figyelemre méltó rész a törökök elleni taktikát tárgyaló rész, hiszen az oszmánok felemelkedésének időszakáról van szó, akik aztán a XIV. század végétől a Magyar Királyság fő ellenfelei lettek. Kyriakidis úgy látja, hogy a bizánciak a törökök ellen inkább a nyugatiakkal szembeni taktika ellenkezőjére törekedtek, vagyis mielőbb közelharcra kényszeríteni a mozgékony ellenfelet. Ami azt illeti, ezen a hadszíntéren a bizánciak kevésbé voltak sikeresek, a törökök meglehetősen illékony ellenségek számítottak (úgy tűnik, harcmodorukat rablóbandákhoz

látták hasonlónak, akik gyáván elfutnak a harc elől, csak kevés olyan hadvezér volt, aki a portyázó stílust hatékonyan tudta kezelni). A fejezet végén a gyalogság kerül szóba, amely a korabeli nyugati viszonyoktól eltérően sem létszámában, sem jelentőségét tekintve nem nőtt a késő-bizánci korban. Az arisztokrata hadvezérek lenézték a gyalogosokat, pedig kezdetben még lett volna elég anyagi és emberi erőforrás e csapatnem kiállítására, azonban a XIV. században ezek kimerülése megakadályozta, hogy bővítsék a bizánci seregeket.

A kötet utolsó fejezetében a szerző munkája főbb megállapításait foglalta össze.

A kötet néhány hiányosságról is szólnunk kell. A szerző igazán bőséges anyagot ismertet, de éppen a téma időbeli kiterjedése lehet a problematikus az egyszerű olvasó számára (John Haldon is 565–1204 között tárgyalta a bizánci hadművészetet). A korabeli Bizánc gyakran kaotikus eseménytörténetének ismerete nélkül nehezen tudja az olvasó felmérni, milyen keretben zajlottak a leírt harcok. Egyszerűbb lett volna a korszakot részekre bontva tárgyalni, külön a nikaiai és külön a helyreállított birodalom időszakát (és még ez utóbbit is tovább tagolva). Megérdemelt volna a kötet egy kissé részletesebb köztörténeti összefoglalót, valamint a törökök bővebb tárgyalása is hasznos lett volna, hiszen Bizáncot végül ők semmisítették meg. Az ideológiát tárgyaló rész a köztörténethez viszonyítva hosszúra sikerült (bár ez is fontos részét képezi a kötetnek). Két térkép is helyet kapott a könyvben, ám érdemes lett volna a csatákat, hadjáratokat további térképekkel szemléltetni (legalább Pelagoniát vagy a részletesebben bemutatott Pelekanost, melyről maga a szerző 2010-ben a *Byzantinische Zeitschriften*-ben külön tanulmányban szolt).

Mindent összevetve Kyriakidis az események alapján – bár ebből a korból nincsenek felhasználható katonai értekezések – részletes képet rajzol a korabeli bizánci hadművészetéről. Munkája eredményeképpen jól használható monográfia született, mely nagyban kiegészíti Mark Bartusis 1997-es *Late Byzantine Army*-jét.

Tőser Márton

RÉMY AMBÜHL

PRISONERS OF WAR IN THE HUNDRED YEARS WAR. RANSOM CULTURE IN THE LATE MIDDLE AGES

(Cambridge University Press, Cambridge, 2013. 301 o, ISBN 978-1-107-01094-9)

A University of Southampton oktatója, Rémy Ambühl korábbi résztanulmányok¹ után immár monografikus szinten foglalta össze a fogolyjetés és váltságdíjszedés gyakorlatát a százéves háborúban. A számos további következtetésre alkalmat kínáló áttekintés részleteiben mutatja be a váltságdíjat fizetők és a váltságdíjat szedők szempontjából a gyakorlat társadalmi hatását, annak előnyeit és hátrányait, az arisztokraták és az elit mellett annak alsóbb néprétegekre, az egyszerű katonákra kifejtett hatását. Mindez így egyúttal a középkori lovagság és diplomácia történetéhez is rendkívül fontos hozzájárulásnak tekinthető.

Összességében az elemzett gyakorlat a háború humanizálásának irányába tett rendkívül fontos fejleménynek tekinthető, melynek kezdeteit valamikor a XII. században, többen a szentföldi keresztes háborúk során Hattinnál elszenvedett vereséig vezetik vissza, ahol is szinte az egész keresztes sereg fogságba esett. Nem véletlen, hogy az első magyar világi lovagrendnek, a Károly Róbert alapította Szent György lovagrendnek fennmaradt szabályzatában (1326 körül) a szöveg külön hangsúlyt helyez a rendtagoknak a fogságból való kiváltására, ekkor talán még inkább egy elterjedtebb nyugati mindennapos gyakorlat hatásaként. Bizonyos, hogy a XIII. század folyamán a

¹ A fair share of the profits? The captors of Agincourt. *Nottingham Medieval Studies*, 50. (2006) 129–150. o.; Le sort des prisonniers d'Azincourt (1415). *Revue de Nord*, 89. (2007) 755–788. o.

lovagi tornák nagyban hozzájárultak az előkelők váltságdíjjal való megváltásának napi gyakorlattá válásához. A szerző részéről a százéves háború időszakára való koncentráció nem csak a források zavarba ejtő bősége miatt tűnik szerencsés választásnak, hanem magának a terminusnak a megjelenése okán is. Ekkor, az 1420-as években tűnik fel latin és francia formájában szinte egy időben a hadifogoly terminus: „prisonnier de guerre”, „prisonarius de guerra” alakban.

Mindez elválaszthatatlan a harcban álló felek és a jogászok örök problémájától: ki tekinthető harcosnak egy olyan társadalomban, amikor még jó néhány évtizedig nincsenek állandó hadseregek, amiről korábban már Christopher Allmand is értekezett klasszikus tanulmányában.² Mindehhez jócskán hozzájárult a Troyes-i egyezmény (1420. május), ami legitimizálta az angol dinasztia francia trónigényét, s értelemszerűen kriminalizálta a francia oldal harcosait; angol szempontból egyszerű lázadókká (lese-majesté) degradálva azokat. E két fogalom: harcos és hadifogoly önálló-sodása szorosan összekapcsolódott, s éppen a XV. század első évtizedeire tehető a jogi szakirodalomban is tetten érhető kifejtése.

A gyakorlatot alapvetően a szokásjog uralta és irányította, miként általában elfogadott volt, hogy a fogságba ejtő és fogságba esett közötti viszony akkor vált jogi természetűvé, amikor a fogoly becsületszavát adta, illetve a fogságba ejtő megbizonyosodott arról, hogy előtte más már nem vette annak becsületszavát. Ebben a folyamatban nem lebecsülendő szerepet játszottak a szabályzatok (ordinances of war), melyeket anyanyelvükön, akár angolul, akár franciául kihirdettek a katonáknak, másolt példányait pedig kapitányaik birtokolták. A szokásjog és a szabályzatok között lehetett eltérések, ami vitákra adott alkalmat, mint például a várfalakon ejtett foglyokra érvényes angol királyi jog, hiszen azok potenciális kémeknek is tekinthetők voltak, s így a korona őrzésére kellett őket bízni, ami persze a fogolyejtők számára volt sérelmes, és azt vitatták. Máskor a magas társadalmi állás eltitkolása egyenesen tragédiához vezetett, mint például amikor a burgundi herceg Agincourt-nál alacsony rangú szolgájának ruháját öltötte magára, hogy váltságdíját csökkentse, de ez az életébe került. Hasonlóképpen, nyilvánvaló taktikai okokból, a szabályzatok tiltották foglyok ejtését a győzelem kivívásáig, amit azután követett az üldözés, korabeli kifejezéssel a „chasse”. Ugyanakkor technikailag sem volt könnyű valakit fogságba ejteni és őriztetni a harc hevében.

Az alku formája leginkább a szóbeli megegyezés, szerződés volt, amelyen a felek megalkudtak az összeg nagyságáról, s annak teljesítési módjáról. Az eseteknek számtalan gyakorlati példájával találkozunk, attól kezdve, hogy az első részlet lefizetése után átmenetileg elengedték a foglyot, az igénybe vett baráti-rokoni segítség változatain át a professzionális kereskedők, közvetítők, „brókerok” alkalmazásáig. A korabeli történeti, szép- és jogi irodalomból jól nyomon követhető az aktus gyakorlati lefolyása: a harcban alulmaradt csak annyit mondott: „megadom magam – „Je me rends”, vagy testbeszéddel jelezte, s ellenfelének a kezébe csapott, mintegy kimondatlanul megpecsételve ezzel a kettejük közötti jogviszonyt. Azt már a jogászok fejtegették, hogy mi történik akkor, ha egy ilyen foglyot később kiszabadítanak társai, vagy éppen ő maga ejt később foglyokat. A gyakorlat általában tekintettel volt a fogoly társadalmi állására: nagy rangkülönbséggel nem is tartották meg foglyaikat, átadták azokat a maguk szintjén állóknak. Magukat a foglyokat is rangjuknak megfelelően kezelték, az előkelők csinos börtönre-fogságra számíthattak (prison courtois) – a franciáknál a Louvre tornyában vagy a templomosok elkobzott erősségében –, ami egyszerre tette rövid távon igen költségessé a hosszú távon rentábilisnak ígérkező vállalkozást.

Maga a váltságdíj mindig magas volt – ami az illető rab bevételeiből, társadalmi állásából, betöltött hivatalából és hírnevéből tevődött össze –, de voltak a mérséklés irányába mutató jelek. Élt a meggyőződés, hogy az éves jövedelem nagyságával kell arányosnak lennie, s azt ötszörösen nem haladhatja meg. Igaz, ennek megbecsülése nemcsak ma, de a középkorban sem lehetett könnyű feladat, s sok esetben az eredeti összeg lényeges csökkentésére kényszerítette a fogva tartót. Ugyanakkor a fogva tartás költségeit vagy éppen a foglyot a fogságban helyettesítő személy tartásának költségeit hozzáadták az eredeti összeghez, amit később annak egyötödére taksáltak. Érdekes ugyanakkor, hogy az angol korona részesedett az alattvalók által behajtott összegekből,

² The War and the Non-Combattant. The Hundred Years War. Macmillan. Ed. by *Kenneth A. Fowler*. London, 1971. 163–183. o.

míg a franciáknál e hiányt a korona magába a váltságdíj behajtási folyamatba való alkalmankénti beavatkozással próbált kompenzálni. Tágabb értelemben az elemzések a magán- és közérdek összeütközésének számos példáján át mutatják be a központi beavatkozás lehetőségeit és változatait.

A könyv a témában alapvető, s világos szerkezetének és gondolatmenetének következtében egyúttal olvasmányos történeti munkának tekinthető. Annál is inkább fontos számunkra, mivel maga a téma csak nemrég vált divatossá, a legyőzöttek iránti történetírói érzékenység csak az utóbbi évtizedekben jelentkezett s vált népszerűvé, talán az ibériai front kivételével, ahol már az 1910-es évek óta figyelmet szenteltek a kérdésnek. A témában legutóbb Hannelore Zug Tucci 1987-es és 2001-es tanulmányai figyelemre méltóak,³ amit csak néhány részfeldolgozás előzött meg. Nem véletlenül a francia hadszíntérrel és a keresztes háborúkkal foglalkoztak az utóbbi évek vonatkozó munkái is,⁴ ami jelen mű eredményeit és reprezentatív anyaggyűjtését csak még jobban értelmezhetővé teszi. Egyúttal a kötet jól mutatja, hogy a nyugati hadtörténetírásban mennyire hangsúlyossá vált a „kultúrtörténeti-antropológiai” megközelítés, a nálunk még mindig szinte kizárólagosan művelt csata- és hadjárat centrikus megközelítéssel szemben.

Veszprémy László

DÉNES HARAI

GRANDS SERVITEURS DE PETITS ÉTATS. LES CONSEILLERS DE NAVARRE ET DE TRANSYLVANIE (XVIE–XVIIE SIÈCLES)

(Presses Universitaires de Rennes, Rennes, 2012. 302 o. ISBN 978-2343001371)

Harai Dénes, fiatal Franciaországban élő magyar történész doktori disszertációjának szélesebb olvasóközönség számára adaptált változata nemrég látott napvilágot a neves Presses Universitaires de Rennes kiadó gondozásában. A kötet egy szokatlan, de annál izgalmasabb történelmi témát mutat be: két úgynevezett kisállam, a kora újkori Navarrai Királyság és az Erdélyi Fejedelemség konzíliumainak összehasonlító elemzését tárja az olvasó elé. Harai Dénes tudományos dolgozata bevezetőjében nemcsak a téma rövid historiográfiai vázlatát nyújtja, hanem néhány kevésbé ismert korabeli szöveg – köztük Martin Fumée *Histoire générale* című munkája – segítségével mutat rá a magyar és francia történelmi párhuzamokra.

A könyv első részét a vizsgált uralkodók, nevezetesen IV. Navarrai Henrik, Bocskai István és Bethlen Gábor személye összevetésének szentelte a szerző. Az első szempillantásra nehezen összehasonlítható személyek a jól felépített érvelésű szövegben fokozatosan egyre több közös vonást mutatnak. Ide tartoznak például az olyan mitológiai történetírói elemek, mint például az „elvesztett királyság” toposza vagy az „erős uralkodó”-t megelőző anarchia hangsúlyos ábrázolása, amely mindkét kisállam történelmi emlékezetében megfigyelhető. A két európai kisállam geostratégiai helyzetének hasonlóságára jellemző, hogy két nagyhatalom perifériáján, egyfajta ütközőállamként váltak fontossá, és kis területi jelentőségük ellenére az uralkodóik külső forrásokat sem kímélve, európai hatalmi jelentőséget kölcsönöztek nekik a korszak vallásháborúktól és hatalmi viszályoktól terhes időszakában. A hasonlóságok nemcsak földrajzi és politikai, hanem még a számmisztika és az állatallegóriák ábrázolásain keresztül is tetten érhetőek.

³ Kriegsgefangenschaft im Mittelalter: Probleme und erste Forschungsergebnisse. In: Krieg im Mittelalter. Hrsg. von Hans-Henning Kortüm. Berlin, 2001. 123–140. o.; *Uő*: Venezia e i prigionieri di guerra nel Medioevo. *Studi veneziani*, Ser. NS 14. (1987) 15–19. o.

⁴ Françoise Bériac-Lainé – Chris Given-Wilson: Les prisonniers de la bataille de Poitiers. (Études d’Histoire Médiévale, 6.) Honore Champion, Paris, 2002.; Yvonne Friedman: Encounter between Enemies: Captivity and Ransom in the Latin Kingdom of Jerusalem. (Cultures, Beliefs and Tradition.) Brill, Leiden, 2002.

A második rész a két kisállam tanácsai kialakulásának és fejlődésének folyamatát mutatja be a szerző egyéni kutatásai segítségével. Noha a Navarrai Királyság politikai döntéshozó szerveinek intézménytörténete nem ismeretlen a korszak kutatói számára, Harai Dénes számos új elemmel egészíti ki e téma sokrétűen gazdag összefoglalóját. A különféle titkos, állami, hadi és területi tanácsok bemutatása során megismerkedhetünk e konzíliumok működésének belső dinamikájával, összetételével és működésével. A szerző alapos kutatásokat végzett a fontos franciaországi központi könyvtárak és archívumok (Archives Nationales, Bibliothèque Nationale de France) mellett a téma kutatása szempontjából elsődleges jelentőségű vidéki levéltárakban is, különös tekintettel az Archives Départementales des Pyrénées-Atlantiques série B fondjaiban található gazdag forrásanyagra. A tanácsokat alkotó személyi állomány részletes elemzése minden bizonnyal kiváló segédeszközt nyújthat a téma iránt érdeklő francia történészek számára is. Az erdélyi fejedelmi tanácsok bemutatásával pedig elsősorban a magyar történettudomány eredményeinek franciaországi bemutatása szempontjából jelentős az összehasonlító módszer alkalmazása. A Bocskai István és Bethlen Gábor fejedelmi tanácsaira vonatkozó legfontosabb magyar szakirodalmat összefoglaló szintézisben mutatja be a munka ezen része. Trócsányi Zsolt, Horn Ildikó, Papp Klára, Szabó Péter mellett a szerző gyakran hivatkozik számos fiatal magyar kutató munkájára is. A navarrai és erdélyi tanácsok legfontosabb közös jellemzői közül az egyházi főemberek hiányát, azok sokszínű vallási összetételét, stabil személyi állományát és itineráns jellegét emelte ki.

A mű számunkra egyik legnagyobb eredménye abban rejlik, hogy igen pontos és lényegre törő terminológiát használ, amely példaértékű lehet más francia–magyar összehasonlító jellegű történeti munka számára is. A magyar tulajdonnevek helyesírása során a szerző következetesen a magyar keresztneveket használja, elkerülve annak a lehetőségét, hogy a felületes olvasó esetleg a magyar és francia történelmi személyeket összekeverje. A földrajzi neveket gyakran több nyelven is megkapja a francia olvasó, aki ezáltal nem téved el a mai viszonyokban sem. A kötet végén térképek, bibliográfia és pontos index található, amelyben a gondos szerző még arra is ügyelt, hogy a történelmi szereplők és földrajzi nevek rövid definícióját is megadja. Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy Harai Dénes példás gondossággal összeállított francia–magyar összehasonlító történelmi elemzése kiváló eszköz lehet nemcsak a kora újkori kisállamok intézményei történetének és működésének bemutatására, hanem a magyar történelem külhoni megismertetésére és megszerettetésére is.

Tóth Ferenc

DÉNES HARAI

**GABRIEL BETHLEN. PRINCE DE TRANSYLVANIE
ET ROI ÉLU DE HONGRIE (1580–1629)**

(L'Harmattan, Paris, 2013. 368 o. ISBN 978-2753520653)

Örömteli esemény volt kézbe venni Harai Dénes legújabb kötetét, a vadonatúj francia nyelvű Bethlen Gábor biográfiát, amely a párizsi L'Harmattan kiadó új magyar történelmi sorozatának (*Histoire Hongroise*) első köteteként látott napvilágot. A munka megjelenésének jelentőségét fontos kiemelnünk, hiszen az átlagos francia olvasó nagyon keveset tud a magyar történelemről, és különösen keveset Erdély korábbi históriájáról, amelyről hallván még mindig leginkább a vérszomjas Drakula neve ugrik be a legtöbb franciának... A tudományos igényű kötet persze a műveltebb nagyközönség számára készült, elsősorban a tanárok és egyetemi hallgatók számára ajánlja a szerző a történelmi sorozat nyitódarabját. Bethlen Gáborról – Angyal Dávid részletesebb tanulmányát leszámítva – ezidáig nem rendelkezünk tudományos igényű francia nyelvű biográfiával. Ezt a hiányt pótolja elsősorban a kötet. Lineáris elbeszélő formában, logikus egységekre bontva, élvez-

zetes stílusban, de alapos jegyzetapparátussal ellátva mutatja be a kora újkori magyar történelem e nevezetes személyiségét. A francia olvasó számára közérthetően, a magyar történelmi szereplők nevét pontosan és francia keresztnévvel ellátva közli, és gyakran fűz magyarázatokat a különféle fogalmak, intézmények és a bonyolult erdélyi viszonyok jobb megértése érdekében.

A kötet bőségesen merít a korszak meghatározó forrásanyagából. A már kiadott és feldolgozott forrásokat pontos jelzetekkel ellátva és alapos francia fordításban használja, de nem mulasztja el a forráskritikai eszközök alkalmazását sem. Jó példa erre a Báthory Gábor fejedelem gyilkosainak elfogatására és kivégzésére vonatkozó, egymásnak ellentmondó három forrás részletes bemutatása és elemzése (62–68. o.). A kötet egyik legfontosabb erénye néhány, magyar, illetve francia kutatók által korábban egyáltalán nem vagy csak nagyon ritkán használt francia forrás gyakori és találó módon való használata. Itt elsősorban Philippe de Harlay, konstantinápolyi francia követ levelezésére kell gondolnunk, amely a párizsi Bibliothèque Nationale de France kéziratárában található (a hivatkozott kéziratok kötetek jelzetei: BNF, Ms. Fr. 15584, 16145, 16149, 16150). A francia követ részletelesen beszámolt Bethlen török kapcsolatairól, és elsősorban a francia diplomácia szempontjaiból mutatta be az erdélyi és magyarországi eseményeket. Az ízes, archaikus nyelven közölt forrásrészletek nemcsak élvezetesebbé teszik az olvasást, hanem élményszerűségükkel a francia történelemhez is közelebb hozzák az olvasót. Bethlen kiváló diplomatáinak tevékenysége szintén érzékletesen jelenik meg a kötet lapjain, kihangsúlyozva a korszak jelentőségét a magyar külpolitika történetének szempontjából is. A nagyhatalmak között ügyesen egyensúlyozó, a katonai előnyöket lehetőleg mindig politikai tökévé kovácsoló és a saját hatalmának és erőforrásainak határait jól felismerő politikus nem véletlenül vált a magyar külpolitika egyik emblematiszus személyiségévé. Bethlennek sikerült a rendelkezésére álló eszközöket jól összpontosítani, és a választott magyar királyi címet is elérő erdélyi fejedelmünk ügyesen használta ki az európai nagyhatalmi viszonyok változásait is.

A könyv szerkezete követi Bethlen Gábor életpályájának legfontosabb szakaszait és fordulópontjait. Az első részben annak lehetünk tanúi, hogy hogyan lett a fiatal erdélyi nemesből három fejedelem bizalmas tanácsadója, majd egyenesen a fejedelmi trón várományosa az 1580-tól 1613-ig tartó időszakban. A kötet második egysége azt a korszakot öleli fel (1613–1619), melynek során Bethlen megteremtette egy szilárd erdélyi fejedelmi hatalom alapjait, amelyek lehetővé tették az európai nagyhatalmi politikában való aktív részvételt. A következő rész Bethlen életének utolsó évtizedét mutatja be, amely életpályája zenitjének is tekinthető. Ebben a szerző hangsúlyosan jeleníti meg Bethlen választott magyar királyi titulását és azt, hogy ez a pozíció az ábrázolt életút tetőpontjának tekinthető. Igaz, Harai Dénes kiemeli azt a tény is, hogy e címet Bethlen tudatosan aduként használta a II. Habsburg Ferdinánddal folytatott tárgyalások során, és éppen ezért nem is koronáztatta meg magát. Az utolsó fontos tartalmi egység Bethlen Gábor uralkodásának örökségét veszi számba, elsősorban a gazdaságpolitika, a fejedelmi udvar és a műveltségi és vallási felekezeti viszonyok szempontjából.

A Bethlen Gábor életére vonatkozó legfontosabb magyar szakirodalmat összefoglaló szintézisben mutatja be a könyv. Angyal Dávid és Székfü Gyula mellett a szerző előszeretettel hivatkozik Nagy László, Horn Ildikó, Szabó Péter és számos fiatal magyar kutató munkájára is. Széleskörű magyar szakirodalmi és forrásanyagbeli tájékozottságát leleményesen ötvözi a francia történetírás modern irányzatainak módszereivel. A korszerű diplomáciatörténet és hadtörténet mellett kiemelt jelentőséget kapnak a munkában a hatalmi reprezentáció, az intézménytörténet és a művelődéstörténet legújabb kutatási eredményei. A szerző jómaga is úttörő jelentőségű doktori kutatásokat végzett az erdélyi fejedelmi tanács és a navarrai királyi tanács összehasonlító jellegű vizsgálata során.* Ezt egyrészt Bethlen fiatalkori fejedelmi tanácsosi pályafutásán (1602–1612) keresztül is megfigyelhetjük. Székely Mózes, Bocskai István és Báthory Gábor fejedelmek tanácsosaként nemcsak saját későbbi hatalmi felemelkedésének vált aktív formálójává, hanem jelentős tapasztalatot szerzett az uralkodása idején kialakított fejedelmi tanács ideális összetétele szempontjából is. Amint erre a szerző a későbbiekben is utal (74–78. o.), Bethlen nagyon ügyelt arra, hogy az erdélyi felekezeti és politikai viszonyokat jól tükröző, kompetens tanács álljon rendelkezésére kormányzati munkája során.

* *Dénes Harai*: Grands serviteurs de petits États. Les conseillers de Navarre et de Transylvanie (XVIe–XVIIe siècles). Rennes, 2012. Ismertetését lásd a 1181–1182. oldalon!

A könyv 31 fekete-fehér illusztrációt tartalmaz. A jelentősebb korabeli metszetek nemcsak szemgyönyörködtető jelleggel szerepelnek a kötetben, hanem a szerző részletes kommentárjaival a francia olvasó számára is könnyen érthetővé válik gyakran rejtett szimbolikus értelmű mondani-valójuk. Szintén fontos, hogy két térkép is helyet kapott a kötet végén: az egyik a korabeli Erdélyt, a másik Bethlen hadjáratait ábrázolja. Itt jegyezném meg, hogy a szerző következetesen a magyar nyelvű helységneveket használja, amelyeket a francia olvasó jobbára csak ezeken a történelmi térképeken tud azonosítani. A kötet végén található névmutatóban viszont már a legtöbb helynév több nyelven és jelenlegi földrajzi nevéen is megtalálható. Szintén fontos segítséget nyújt a magyar történelemben kevésbé jártas francia olvasónak a függelék utáni kronológiai összefoglaló, amelyben a magyar történelmi események mellett a legfontosabb európai jelentőségű dátumok (pl. a fehérhegyi csata) is helyet kapnak. A felhasznált szakirodalmat, illetve a témában jobban elmélyülni vágyók számára a fontosabb tájékoztató szakmunkákat alapos bibliográfiában foglalta össze a szerző. A könyv ügyesen egyesíti az élvezetes, könnyedebb és olvasmányosabb stílus a tudományos szakmunkák pedánsabb irásával. Egy-két elütéstől eltekintve a szöveg kifogástalan stilisztikai és nyelvi kvalitással, magas szinten ábrázolja nemzeti történelmünk egyik legfontosabb kora újkori személyiségét. Az új francia nyelvű magyar történelmi könyvsorozat Harai Dénes Bethlen Gábor életrajzával színvonalas, gazdag ismeretanyagot tartalmazó, értékes munkával indult útjának. Reméljük, a folytatás is hasonló lesz!

Tóth Ferenc

CZIRÁKI ZSUZSANNA

AUTONÓM KÖZÖSSÉG ÉS KÖZPONTI HATALOM Udvar, fejedelem és város viszonya a Bethlen-kori Brassóban

(*Udvartörténet kötetei. ELTE, Budapest, 2011. 268 o.*)

Cziráki Zsuzsanna egy eddig kevésbé kiaknázott forrástípust – brassói számadáskönyvek – dolgozott fel, amely jól illeszkedik az *Udvartörténet kötetei* című sorozat irányvonalába. Ebben jelentek meg az Eötvös Loránd Tudományegyetem kora újkori Erdély kutató műhely –munkásságának volumenét tekintve talán nyugodtan nevezhető így – szerzőinek kötetei. Szabó Pétertől *Az Erdélyi Fejedelemség önképe* (Budapest, 2011.) és *Élet- és időszemlélet a kora újkori Magyarországon: városok és udvarok világa* (Budapest, 2011.), illetve Oborni Teréz tollából az *Udvar, állam és kormányzat a kora újkori Erdélyben: tanulmányok* (Budapest, 2011.) című munka. Emellett a jelen kötet a szerző munkásságát is jól tükrözi, hiszen korábbi tanulmányait (pl.: *Brassói és barcasági katonák Bethlen Gábor hadseregében. Belvedere Meridionale: a JGYTF történészhallgatóinak lapja*, 22. [2010] 3–4. sz. 88–99. o.) és 2012-ben Sahin-Tóth Péter Díjat nyert doktori disszertációját (*Senkinek pénzén vőtt rabjai nem voltunk sem nem vagyunk: Brassó és a fejedelmi hatalom viszonya a város fejedelmi szolgáltatásai tükrében, Bethlen Gábor uralkodása idején*. PhD-disszertáció, 2010. 364. o.) összegezte.

A 268 oldal terjedelmű monográfia igényes, szép külsővel, rendkívül gazdag melléklet-anyaggal jelent meg. Lábjegyzetei formailag egységesek, precízek, a névmutató szintén rendkívül pontos. Talán érdemes lett volna a *Mellékletek* fejezet elemeit részletezni a tartalomjegyzékben és oldal-számmal feltüntetni az adattáblák, irodalomjegyzék és személynévmutató helyét. Valamint a 132. oldalon szereplő táblázatot – mivel ez az egy szerepel a főszövegben – lehetett volna a mellékletek adatsoraihoz tenni. A formai-ortográfiai következetlenségek inkább a főszövegre jellemzőek: az évszámok és egyéb számok között hol hosszú, hol rövid kötőjelek szerepelnek, a lábjegyzetet jelölő indexált számok nagy része az általános gyakorlattól eltérően a központozás előtt található, a vonatkozó névmások használata néha következtelen, illetve különösen az összegzésben több szó egybeírva látszik.

A kötet rendkívül szerteágazó forrásgyűjtésen, hatalmas forrásbázison és szakirodalmon alapszik. Így nem vádolható azzal, hogy megalapozatlan. Olvasva a kötet adatait és felvételeit felmerül, hogy mily sokféleképpen lehet felhasználni és kontextualizálni a brassói számadáskönyveket. (Cziráki Zsuzsanna publikációs listája is jelzi, hogy ezt a szerző jól tudja, s a kötet „csak” a kezdete e forrástípus kiaknázásának, például „*Felette kérem kegyelmedet, az szállásom felől provideáljon...*”: *Fejedelmi reprezentáció Brassóban Bethlen Gábor látogatásai során* című kötetének megjelenés előtt áll.) A kötet bevezetőjében rögzíti, hogy a forrásokat a következő olvasatokban értelmezi: hogyan működnek az autonóm közösségek (4. o.), „...hogyan volt képes ez a kora újkori közösség megfelelni a kor kihívásainak” (6. o.), melyek a szász diplomácia meghatározó irányvonalai (6. o.), milyen a fejedelmi szolgáltatások rendszere (6. o.), hogyan illeszkedik a vizsgált téma a várostörténetbe (7. o.). Már a forrásproblémák tárgyalásánál rögzíti, hogy számos érdekesség található a számadáskönyvek nyelvezetében is (11. o.), például jellegzetes tájszavak. Talán erre a kérdésre érdemes lett volna fél oldalnál többet szólni, illetve a későbbiekben nyelvi szempontból is ki lehet aknázni ezt a forrástípust. Szinte mindig visszaköszönnek az anyagi kultúra vonatkozásai, az életmód-történeti szempontok (vö. 130–132. o. a brassói mesteremberek tevékenységéről), ám ez valahogy sohasem „mondódik ki” a kötetben. Ugyancsak figyelmet érdemlő, hogy a Lipppa és Jenő átadása körüli konfliktusban egyre több brassói darabontót rendeltek Bethlen szolgálatába. (158–159. o.) Ilyen a főúri ajándékokról és diplomáciai szerepükről szóló rendkívül adatgazdag fejezet is (134–143. o.), amely esetleg nagyobb kontextuális keretet kaphatott volna (pl. Hiller István tanulmányai). A nagy és szerteágazó forráscsoportot a szerző átlátható, mondhatni klasztrikus szerkezetben dolgozta fel: a *Bevezetést* (I. fejezet) követi egy enciklopédia-szerű általános bevezetés (II–III. fejezetek) a szászságról, Brassóról és a Barcaságról, a város gazdaságáról, társadalmáról és az erdélyi fejedelmekhez való viszonyáról. (Ezek a fejezetek akár a *Bevezetés* alá is kerülhettek volna.) Ezt követik a IV. fejezet kifejezetten a forrásokra épülő, problématerületenként haladó feldolgozásai, amelyek témái például a követfogadás, ajándékozás, postaszolgálat vagy a brassói mesteremberek fejedelmi szolgálatban való alkalmazása. Ezt zárja az összegzés (V. fejezet), s a részben adattár jellegű *Mellékletek* című rész. A rendkívül átlátható szerkezet apróbb zavarai a forrásoknak köszönhetőek: például Töröcsvár ügye többször is előkerül (pl. 29. o.), illetve a brassói követfogadásra vonatkozó adatok forrásproblémái nem a bevezetőben szerepelnek (89. o.), de nem is lehetnek ott, hiszen az ebből levont következtetéseknek valóban a *Követfogadás Brassóban* című fejezetben a helyük. A *Mellékletek*ben található adattárak (pl. brassói fizetett posták Bethlen idején, adóbefizetések városgazdai megjegyzésekkel, fejedelmi szolgálatban rendelt brassói mesteremberek neveinek listája, illetve a követek, követségek, küldötték Brassóban való tartózkodása) még újabb tanulmányok alapját képezhetik. Sőt, maga a szerző is előrevetíti, hogy a számadáskönyvek ezernyi bejegyzése lehetővé teszi a későbbi statisztikai-quantitatív feldolgozást, esetleg a forráskiadást is (14. o.).

A láthatóan szerteágazó fejezetek közül érdemes kiemelni a viszonylag terjedelmes *Hadügyi szolgáltatások* (IV. 7. alfejezet) című részt, mivel ennek komoly hadügyi összefüggései vannak, valamint jól példázza a hadtörténet és a történettudomány többi területének (pl. társadalomtörténet) szoros összefüggését. Másrészt az alfejezet felépítése tükrözi az egész kötet szemléletét. A szerző először időbeli vissza- és kitekintést nyújt: „Az erdélyi szász hadügy tekintetében ismét olyan szolgáltatáscsoporttal van dolgunk, amelynek előzményei egészen a középkorig... az Anderanumig nyúlnak vissza... A középkor során a szászok hadi kötelezettségei mit sem csökkentek, sőt... újabb elemekkel egészültek ki. A török beütések, majd hadjáratok ugyanis arra kényszerítették a támadások arcvonalában élő szász közösségeket, hogy állandó védekezésre és harckészültségre rendezkedjenek be.” (149. o.) Ezután térben szűkíti a témát, a fejedelmi hadsereg és benne a szászok felvázolásával kezd (150–151. o.). Majd kifejezetten Brassóra koncentrálna ismerteti a városi darabontok, a város által felfogadott zsoldosok, továbbá a brassói fegyvergyártás- és szállítás jellemzőit (152–167. o.). A darabontok számos szerepben működtek: városi méltóságok testőreiként, hegyi vezetőként, a Barcaságban a rablók üldözőiként, rabkísérőként vagy éppen fizikai munkásként. A szerző több érdekes példát is párosít ezekhez a funkciókhoz, melyek közül csak kettő álljon itt: 1616 novemberében Gyresch Jakab és csapata hét nap alatt megtisztította a volkányi erdőt a fosztogatóktól, továbbá 1621 júliusában a Bethlen Gábor által szerzett foglyokat kísérték Isztambul felé.

Zsoldosokat rendkívüli esetben fogadott fel a város, őket is a Barcaságban toborozták, és juttatásaik hasonlóak voltak a darabontokéhoz. A fegyvergyártás tekintetében Brassó főként kopjakkal járult hozzá Bethlen háborús erőfeszítéseéhez, három hadjáratához 5400 darabot küldtek neki. A szerző a rendelkezésre álló számadáskönyvek alapján általános megállapítást is tesz, így cáfolja azt a szakirodalmi nézetet, hogy Bethlen azért nem alkalmazott szászokat, mert nem bízott bennük, hiszen Brassó eleve magyar katonák toborzására törekedett. (170–171. o.)

A sommás összegzés két szálon zárja a kötetet: a városi kötelezettségek és az autonómia men- tén. Előbbi tekintetében a szerző a következő eredményekre jutott gazdag forrásanyagának feldolgozása során:

1. „...a bennük [számadáskönyvekben] rejlő adatok elsősorban minőségi szempontú feldolgozása valósult meg e könyv lapjain. Megbízható mennyiségi összehasonlításokra nem nyílik mód, ennek pedig több oka is van.” (172. o.)

2. „Megfelelő források hiányában megválaszolatlanul marad az a kérdés, vajon a fejedelem mennyit térített meg a szükségére keletkezett kiadásokból... Annyi azonban sejthető, hogy a fejedelem szeretett kibúvót keresni a fizetési kötelezettség alól... Közvetett adatok azonban arról árulkodnak, hogy a szászok az országgyűléseken vették elő a fejedelem számlájára írt költségeket, s csak az alkudozások lezárultával, illetve a megfelelő igazolások bemutatásával következett el az a pillanat, hogy a kompromisszum eredményeként fennmaradó összeget készpénzben kifizették.” (172–173. o.)

3. „Egy fontos következtetés azonban mindeddig nem hangzott el kellő súllyal: a szászok számára... rögzített szolgáltatások rendszere a kora újkorra jelentős változáson ment keresztül, ezt támasztja alá a számadásokból kiolvasható szolgáltatások és az Andreamum összevetése is.” (173. o.)

4. „A középkori állapothoz képest új, a kora újkorra kiteljesedő szolgáltatásokként teljesült Brassóban és Szászföldön a követek és a követségek ellátásának, a postaszolgáltatnak és a fuvarozásnak, mesterek kibocsátásának és a fejedelem beosztottjai számára mindenkor biztosított logisztikai asszisztenciának a kötelezettsége.” (173. o.) E fenti négy megállapítás alátámasztja alá a kötet egyik tételállítását: „Ebben az esetben tehát nem szerencsés kizárólagosan középkori – ’elmaradott’ – jellemvonásokról beszélni. A szász rendi kiváltságok alapja ugyan valóban középkori gyökerekre tekintett vissza, ám a privilégiumokért cserébe nyújtandó kötelezettségek fogalma új tartalommal töltődött.” (173–174. o.)

Mindezt kiegészítve, a másik szálon a szerző a város autonómiáját vizsgálva arra jutott, hogy „Brassóban rendkívül erőlyesen keltek a közösség érdekeinek a fejedelemmel szembeni védelmére. A jogok és kötelezettségek körül folytatott játszmában szükség esetén mindkét fél felhasználta a rendelkezésre álló eszközöket, ami alatt kevésbé meglepő módon elsősorban a gazdasági erőforrásokért folytatott késhegyig menő küzdelem értendő: vita esetén a szászok a pénzforrás viszsztatartásával, a fejedelem pedig a brassói jövedelmek legjelentősebbikének, a töröcsvári árendának megbolygatásával érte el a leggyorsabb eredményt.” (174. o.) Amint a szerző írja, ez a „háborús állapot” a fejedelem és városa között Bethlen uralkodásának első éveiben volt jellemzőbb, köszönhetően az ingatag külpolitikai helyzetnek. Ez az 1620-as évekre konszolidálódott, a konfrontációt a kompromisszumokra épülő kooperáció váltotta fel. A fejedelmi abszolutizmusra nézve Cziráki Zsuzsanna arra következtet, hogy Bethlen jó érzékkel kerülte meg a középkori rendi kiváltságokat, és bár nem törte meg a közügyek terén a szászok akarátát, de erőforrásait mégis ki tudta használni a centralizáció céljaira. (175. o.) A kötet végkövetkeztése aktualizálja a XVII. századi brassói közösség autonómiájának jelentőségét a „Historia est magistra vitae”-elv jegyében: „Mindez azért bír nem múlt jelentőséggel, mert valamennyi bemutatott esetben ott rejlik az üzenet: azok az erők, amelyek az egyén sorsát a központi hatalomhoz láncolták, nem csekély mértékben befolyásolhatóak a kisebb közösségi szerveződés szintjén kidolgozott, autonóm testület felügyeletével és közbenjárásával végrehajtott stratégiák segítségével.” (175. o.)

Cziráki Zsuzsanna könyvéről – a rendkívül nagy lehetőségeket magában rejtő források tükrében – elmondható, hogy az egy tovább folytatódó, kiterjedt kutatás kezdő lépcsőjét jelenti, amit remélhetőleg további, hasonlóan figyelemfelkeltő tanulmányok, monográfiák követnek.

Illik Péter

GEORGIUS TÓTH

**NOTITIA HUNGARIAE NOVAE HISTORICO GEOGRAPHICA...
ELABORAVIT MATTHIAS BEL. COMITATUUM INEDITORUM TOMUS
SECUNDUS... PARTIS SECUNDAE TRANS-DANUBIANAE, HOC EST
COMITATUS SOPRONIENSIS, CASTIFERREI, SZALADIENSIS
ET VESPRIMIENSIS**

(Budapest, 2012. 695 o.)

Tóth Gergely, az MTA Bölcsészettudományi Központ Történettudományi Intézetének munkatársa Bél Mátyás kéziratban maradt, több ezer oldal terjedelmű *Notitia*-köteteiből immáron a másodikat rendezte sajtó alá (Árva és Trencsén vármegyék után, melynek kiadására 2011-ben került sor). A teljes *Notitia* megjelentetése ugyanis a tudós polihisztor életében (1684–1749) nem valósult meg, csupán 11 vármegye leírása látott napvilágot nyomtatásban (Pozsony, Turóc, Zólyom, Liptó, Pest-Pilis-Solt, Nógrád, Bars, Nyitra, Hont, Moson, valamint Szepes vármegye, Bél Mátyás *Prodromus*ában). A többi 37 vármegye és a jászkun kerületek leírása kéziratban maradt, ezek különböző készültségi fokú kéziratok példányai és másolatai számos levéltárba, kéziratárba, gyűjteménybe szóródtak szét. Bár azóta nagyon sok nyomtatott vagy kézirat vármegyeleírás és/vagy annak részlete megjelent különböző színvonalú magyar és szlovák nyelvű fordításokban, a Bél által megalkotott kiadási elvrendszer (ami átfedést mutat a kéziratok kritikai kiadásának elveivel) egyetlen kivételtől, Sopron vármegye leírásától eltekintve (*Bél Mátyás: Sopron vármegye leírása I–III. / Descriptio Comitatus Sempronienensis I–III. Szerk. Kincses Katalin Mária, ford. Déri Balázs, Földváry Miklós, Tóth Gergely. Sopron város történeti forrásai, C sorozat, 2–4. k. Sorozatszerk. Szende Katalin. Sopron 2001–2006.*) a kiadások, fordítások során sohasem érvényesült, illetve nem is volt szempont.

Hozzátenném: nem is volt elvárható. Ennek alapvető oka pedig az, hogy azok a történészek, helytörténészek, fordítók, „professzionális Bél-kutatók” – akik az elmúlt évtizedek alatt fölismerték Bél művének jelentőségét és a szövegek kiadására vállalkoztak, mert felkészültségük, speciális latin nyelvtudásuk és történeti tudásuk is megvolt – nem rendelkeztek megfelelő intézményi háttérrel ahhoz, hogy kritikai kiadást jelenthessenek meg.

A tudás és felkészültség megléte ugyanis nem elég egy ilyen volumenű tudományos program megvalósításához, az alkalmas intézményi háttérnek meg kell felelnie a Bél Mátyás-korabeli feltevételeknek és a maiaknak is. Mit értsünk ez alatt? Rendelkezni kell egy olyan szellemi közeggel, tudományos műhellyel, amellyel a kiadást biztosítani lehet. Bél Mátyás a pozsonyi evangélikus líceum tanára volt, emellett európai formátumú és híré tudós, aki kiterjedt hazai és külföldi tudományos kapcsolatrendszerrel bírt, munkáját kortársak, pályatársak és munkatársak, közöttük tanítványok segítették. Líceumi oktatómunkája, az evangélikus egyházban betöltött pozíciója és feladatai mellett élete fő vállalkozását, Magyarország történeti-földrajzi leíró munkáját csak így tudta elvégezni. Ez ugyanakkor csak a kéziratok elkészítéséhez lett volna elég a XVIII. század első harmadában. Bél azonban munkatársai, tudományos és politikai kapcsolatrendszerének köszönhetően meg tudta értetni munkája jelentőségét, s a nyomtatás és terjesztés feladatát is képes volt megoldani, többek között uralkodói pénzügyi támogatás és a bécsi császári nyomdakapacitás jóvoltából. A metszetekkel, térképekkel, rajzokkal gazdagon illusztrált, ma már könyvritkaságnak és könyvcsovának számító, bőrbbe kötött súlyos kötetek tipográfiájának imitálása, technikai színvonalra óriási kihívás mindazok számára, akik nemcsak beltartalmát tekintve, hanem a külső megjelenést illetően is vállalkoznak a feladatra, hogy a kéziratban maradt vármegyeleírások kritikai kiadását elvégezzék. Nem kívánom e helyen összefoglalni a kiadási próbálkozások hazai történetét, s arra is csak utalnék, hogy a Magyar Tudományos Akadémia már kezdeményezte egy kutatócsoport felállítását három évtizeddel ezelőtt. – Az első kritikai Bél-kiadás intézményes kereteit és pénzügyi háttérét a Soproni Levéltár teremtette meg, a mostanit pedig az MTA Bölcsészettudományi Központ

Történettudományi Intézete. Az összekötő kapocs és a folytonosság Tóth Gergely személye, aki a soproni vármegyeleírásból „nőtt ki”, majd színvonalas Bél Mátyás kutatásai jóvoltából került az intézetbe, nem kis részben azért, hogy a kritikai *Notitia*-kiadási munkálatokat elvégezze, koordinálja.

Most, a második kötet megjelenése után végre elmondható, hogy mind személyi, mind intézményes, mind pedig anyagi szempontból végre egy sikeres „vállalkozás” folyik. Tóth Gergely tudása, felkészültsége, s az őt támogató tudósgárda Déri Balázs professzortól (lektor) a fordításban részt vállaló munkatársakig és immáron „Tóth-tanítványokig” garancia lehet arra, hogy Bél *Notitiája*, ha nem is az olvasóhoz, de legalább a latinul értő kutatókhoz eljusson. Az Intézet, úgy tűnik, szerencsés módon háttérrel ad ehhez, s biztosítani tudja a küllemében is Bélhez méltó, tipográfiaiilag az eredetihez közelítő, Bél terveinek megfelelő szempontú kritikai kiadásokat. Ez pedig kiindulópontja lehet a jövőben a színvonalas, ugyancsak egységes elvek és módszerek szerinti fordításoknak, amit Tóth Gergely is hangsúlyoz.

A kritikai kiadás tartalmi és formai elveit, a jegyzetapparátust: a korabeli és a mai szövegkritikai és tárgyi lábjegyzetek rendszerét, a szövegvariánsok jelölésére szolgáló tipográfiai megoldásokat (kurzíválás, betűméret-változtatások, ritkítások) Tóth Gergely tüzetesen ismerteti a kötet előszavában, melyet el kell olvasni, mielőtt a szöveget tanulmányozni kezdjük, mert kijelenthető: e nélkül a szövegben nem (mindig) lehet eligazodni. Az amúgy kétnyelvű (magyar és angol) *Előszó* tartalmazza ezen kívül a szövegkiadás elveit, a kötet struktúráját, a mutatók elkészítésének elveit. Ezt követik a *Rövidítések* (a szövegkritikai és tárgyi jegyzetekben előforduló és az intézmények rövidítései), majd rátérve a vármegyeleírásokra, mindegyik előtt egy *Bevezetést* találunk, amely tartalmazza az egyes vármegyeleírások fennmaradt kéziratainak szemléletes családfáját, egy történeti áttekintést az adott vármegyeleírás elkészítésének folyamatáról, majd a fennmaradt kéziratok legteljesebb részletekbe menő ismertetését (cím, lelőhely, terjedelem, a kézirat jellege [pl. tisztázat, másolat] másoló[k] kiléte, a többi kézirathoz való viszonyrendszer, a kézirat keletkezésének körülményei, története, a szövegvariációk egymáshoz való viszonya, s nem utolsósorban az eddigi kutatások historiográfiai bemutatása).

A vármegyeleírások után egy olyan nagyszabású bibliográfiát találunk, amely felsorol minden, Bél Mátyás által a vármegyeleírásokban idézett, Tóth Gergely által beazonosított munkát, amely a XVIII. századi könyvtörténeti kutatásokhoz is hasznos segédlet lehet, valamint a kiadás során a Tóth Gergely által felhasznált forrásokat és szakirodalmat. Ezt a *Mutatók* (*Helynévmutató*, *Személynévmutató*) követik. Tóth Gergely nagyon korrekt módon ismerteti mindkét mutató elkészítési elveit, az azonosítás során felhasznált forrásmunkákat, a jelölések rendszerét – a mutató használatához egyfajta segédletet ad, melyet szintén nem árt tanulmányozni, ha el akarunk igazodni bennük.

A szerzői szándék szerint „mindegyik vármegyeleírás sok hasznos adalékot szolgáltat a kutatóknak”, s ehhez hozzátehető, hogy a hadtörténeti kutatásra vállalkozóknak is.

Mielőtt néhány ilyen „adalékra” föl hívnám a figyelmet Sopron, Vas, Zala (és legkevésbé Veszprém) vármegye leírásának alapján, föl kell tenni a kérdést – s ezt Tóth Gergely is megteszi (s részben felel is rá) –, hogy egy már meglévő, háromkötetes kritikai szempontú soproni vármegyeleírás megjelenése után, melyhez ráadásul fordítás is készült, miért volt szükség egy újabbra. Ezt Tóth Gergely szerint a sorozat célja indokolja, vagyis hogy eredeti szöveggel és azonos elvek szerint *minden* vármegyeleírás megjelenjen, amit Bél Mátyás a maga idejében már nem tudott kiadni, „s ezáltal a *Notitia* hatalmas vállalkozását... közel 300 év után” be lehessen fejezni. Ugyanakkor Sopron esetében bekövetkezett az a szerencsés fordulat, hogy a 2001–2006. évi kiadás óta Tóth Gergely – ha nem is megtalálni, de – rekonstruálni tudta a legutolsó, egyelőre még mindig lappangó kéziratot Gyurikovits György XIX. századi jogtudós-történész másolata alapján. Gyurikovits birtokában volt ugyanis az a kéziratvariáns, amely közvetlenül a nyomdába adás előtti, Bél Mátyás végső javításait tartalmazó változat volt, melyen – túlzás nélkül állítható – Bél a halála előtti legutolsó időben, 1749 augusztusában dolgozott, s egészített ki néhány helyen. Gyurikovits – akinek valószínűleg felrható a legutolsó változat eltűnése – írását két korábbi, kezdetlegesebb készülségi fokú Bél-féle kéziratvariánsból (Bél egyik írónakának korai másolata, valamint a Sopron kivonatos másolatát és Ruszt város ismertetését tartalmazó kézirat a kapcsolódó dokumentációval, oklevelekkel együtt) és az elveszett legutolsóból kompilálta össze.

Végül Veszprém vármegye leírásáról megtudhatjuk, hogy mivel Bél egyik tanítványa, Matolai János készítette el, a természetföldrajzi fejezetek Matolaira egyébként jellemző módon kidolgozottabbak, ám a politikai események elnagyoltak.

A hadtörténetírás szempontjából a soproni vármegye- és városleírás rengeteg fontos adalékot szolgáltat, és több forrás, oklevél ismertetését tartalmazza nemcsak városi, vármegyei, hanem országos szinten is – Bél Mátyás művére általában is jellemző, hogy egy adott település, vármegye történetét mindig országos összefüggésrendszerben vizsgálja, illetve mutatja be. Ez a középkori és koraújkori eseményekre egyaránt vonatkozik, melyeket elsősorban és nagyobb számban Sopron város leírásában találhatunk meg. A középkorban ezt a területet a háborús pusztítások jórészt elkerülték, 1526 után azonban kisebb-nagyobb megszakításokkal Bél felfogásában folyamatos harcok színtere volt. Ennek konkrét kiindulópontja és oka Győr eleste volt (1532-ben a török szerencsére még megállt Kőszegnél) 1598-ban, amikor a győri káptalan is a városba kényszerült. Bocskai felkelésének idején ez a régió is hangsúlyosan szerepelt: a hajdúk háromszor is megtámadták a várost, melyet végül Basta csapatai mentettek meg – számos fontos adalék olvasható a *Notitiában* ennek körülményeiről. A Bethlen-évforduló kapcsán megemlíthető, hogy Bél Mátyás részletesen szól arról, hogy az erdélyi fejedelem hogyan és miért zárta körbe a várost és környékét, majd vonult el 1619 őszén. A Bethlen utáni évtizedekben aztán a töröktől rettegtek folyamatosan, s emiatt folyamatosan erősítették védműveiket, melyeket a forrás részletesen felsorol, igen nagy összegeket áldozva a falak, bástyák, kapuk megerősítésére és kiépítésére. Thököly uralma és a Rákóczi-szabadságharc háborús eseményei sem kerültek el őket, a vármegyeleírás – ezen időszakokat illetően – túlzás nélkül mondható, hogy hadikronikává válik, melynek csúcspontja Sopron életének utolsó nagy háborús veszedelme, a város 1704., 1706. évi ostroma. A Sopron vármegye várairól és kastélyairól szóló fejezeteknek is számos hadtörténeti vonatkozása van, ugyanis Bél részletesen ismerteti mindenhol a várak építését, erősítéseit, katonai védműveiket. Fraknról például megállapítja, hogy az jól védhető volt, Lánzsér ebből a szempontból jó helyre épült, egy magas sziklára, Kismartont elsősorban hatalmas és mély vizesárka védte. Kabold Zrínyi és Frangepán fogságáról híresült el; s megemlékezik pl. arról, hogy Kapuvárat Rákóczi katonái 1708-ban földig rombolták.

Vas vármegye történetében a soproninál is több hadi esemény leírását olvashatjuk, szintén a török hódoltság kezdetétől. Kőszeg erősítésének, 1532. évi ostromának több fejezetet is szentel (benne közli pl. Jurisics Miklós Ferdinándhoz 1532. augusztus 22-én írt levelét). Ebben a részben Bél Mátyás a magyarországi oszmán hódítás számos, országos jelentőségű eseményéről és históriájáról szól, a mohácsi csatától kezdve és Buda elestétől a Batthyányak és más birtokosok török ellenes harcain át Kanizsa végvári helyzetén és Pápa, Körmend erősítésén keresztül az Erdődyek, Nádasdyak törökellenes harcáig.

Zala vármegye leírásában Csáktornya bemutatásában (Tóth Gergely szavaival:) „a történeti múlt dominál”, azaz Csáktornyanál a Zrínyiek történetének és emlékezetének bemutatása, s némi túlzással mondhatjuk is, hogy ezen vármegyeleírás gyakorlatilag a Zrínyiek históriájának a leírása. Jacobus Tollius (1626–1696) beszámolójának beemelésével részletesen bemutatja pl. a csáktornyai várat és a hozzá tartozó uradalmat, méltatja a Zrínyiek (a két Miklós és Péter) történeti és hadi tetteit, majd Zrínyi-Újvárról (Arx Neo Zrinium) egy hét paragrafusos, több mint 12 oldalas leírást ad. A befejezetlenül maradt vármegyeleírás ezzel véget is ér.

Kincses Katalin Mária

STEFFEN POSER

DIE VÖLKERSCHLACHT BEI LEIPZIG „In Schutt Graus begraben”

(Hrsg. vom Stadtgeschichtlichen Museum, Leipzig, in der Seemann Henschel GmbH & Co. KG, Leipzig, [2013.] 175 o. ISBN 978-3-361-00691-1.)

A Lipscsénél 1813. október 16–19. között lezajlott ún. népek csatája a világtörténelem egyik legnagyobb összecsapása volt. Felsorakozott egymással szemben – a mai német történetesek álláspontja szerint – Napóleon akkor kb. 15 millió fős birodalmának 450 000 fős hadserege 30 000 főnyi szövetségeseivel, I. Ferenc osztrák császár, Sándor orosz cár, III. Frigyes porosz király egyesített osztrák–porosz–orosz (és svéd) félmillió hadserege ellen. Ez a hatalmas, közel milliányi ember-tömeg egy kb. 32 000 lakosú, a szász választófejedelemséghez tartozó, ám 1806 óta gyakorlatilag francia megszállás alatt élő kereskedőváros, Lipcse térségében tartózkodott egy jó negyedéven át a csata előtt, majd a négy napos öldöklés után a város határában és a városfalakon belül. Ottmaradt október 19-én 90 000 halott, 51 000 sebesült és beteg katona. Túlzás nélkül mondható, hogy – mai fogalomhasználattal élve – egy humanitárius katasztrófa színterére vezet el az olvasót a gazdaságtörténeti vénáját is megcsillogtató Steffen Poser lipcsei történész-muzeológus, a Lipcsei várostörténeti Múzeum Militaria-gyűjteményének kurátora, a lipcsei Völkerschlachtdenkmal (Népek csatája-emlékmű) vezetője.

Steffen Poser kötete nemcsak a kiindulópontot, kérdésfelvetést és vizsgálati szempontokat tekintve szokatlan, hanem forrásbázisát tekintve is különleges. Tulajdonképpen arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen túlélési stratégiája volt a városnak 1806–1814 között a napóleoni háború folyamán (mint előzmény), a lipcsei csata napjaiban, valamint a csatát követő egyéves időszakban. Teszi mindezt oly módon, hogy a korábbi történeti és hadtörténeti szakirodalom alapján a legfontosabb politika- és hadtörténeti vonatkozásokat, a csata előzményeit és lefolyását illetően összefoglalja. Ebben nem mond újat, viszont az olvasó egy jól összeszedett és nagyon plastikus képet kap az eseményekről. Ugyanakkor bevonja a helyben keletkezett, lipcsei vonatkozású forrásokat: pl. Johann Gotthilf, Daniel Schreber, vagy Conrad Joseph Kilian városi orvosdoktorok feljegyzéseit, Seyfert Aus Taucha tiszteletes tudósítását, vagy Friedrich Salomon Lucius, 17 éves lipcsei diák, későbbi egyetemi professzor naplóját, valamint számos városi polgár fennmaradt leveleit, a városi protokollkönyveket, pékek, mészárosok, suszterek és más iparosok és kereskedők testületi könyveit, feljegyzéseit, számláit, levelezését, s nem utolsósorban a helybéli sajtótermékeket, elsősorban a *Leipziger Zeitung* híreit, valamint az eseményekkel foglalkozó metszeteket, litográfiákat, karikatúrákat, pamfleteket – a szerző ezen színes forrásbázis alapján tudja merőben új nézőpontból láttatni az 1813-as lipcsei eseményeket.

A kötet az eseményeket nagyon lényegre törően foglalja össze, ugyanakkor a kismonográfia terjedelmű munka érdekes és élvezetes olvasmány, mert rengeteg forrásrészletet közöl, írottakat és képieket egyaránt. A 174 oldalas munka kiváló nyomdai kivitelezésű, igényes, precíz kivitelű, rendkívül mutatós és tetszetős. Nyolcvanöt – néhány fekete-fehér kivételtől eltekintve – színes litográfiát, metszetet: festmények képét, főleg karikatúrákat és csataképeket tartalmaz. Mindez valóban segíti az olvasót abban, hogy bele tudjon helyezkedni a korabeli szemtanúk gondolat- és lelkivilágába, ami a szerző szándéka. Nem szokványos hadtörténeti munkáról van tehát szó, bár a történeti, hadtörténeti vonatkozások, események adják annak vázát. A nem túl terjedelmes monográfia húsz fejezetre tagolódik, melyek közül az első nyolc az előzményekről, hét magáról a csatáról, illetve annak lefolyásáról, öt pedig a csata utáni egy év lipcsei eseményeiről szól. Átlagosan 7–8 oldalnyi egy fejezet (ráadásul az október 16-i nap leírása hét alfejezetre oszlik), és minden második oldalon van egy-egy illusztráció. A kötet mondanivalója mégsem „esik szét”, nem érezzük, hogy túlságosan szétagolt lenne, mert kiválóak a narratív részek, melyek a mondanivalót tömören, kifejezően tolmácsolják. Az eligazodást a kötet végi összefoglaló irodalomjegyzék segíti.

Amikor 1806-ban megjelentek az első francia katonák Lipcsében (*Napoleon ante portas* című fejezet), kiknek érkezését meteor-becsapódás, felhőszakadások és más szélsőséges időjárási események előzték meg, Kilian doktor naplójában számos városi polgártársának aggodalmát fogalmazta meg, amikor tudomást szerzett Napóleon október 10-i proklamációjáról, melyben a francia császár Szászországot teljes csatlakozására szólította föl: a jeles napokon is csak legfeljebb 12 000 főnyi idegen vásárlóközönséget látott és befogadni képes, 400 éve csöndes egyetemi város hogyan lesz képes megbirkózni a rázúduló emberáradattal, ha Jéna sorsára jut, ahol 53 000 szász és porosz katona áll szemben 96 000 franciával október 14-én? – A *Leipziger Zeitung*, amely a „wahre Lage”, azaz védetség állapotát sugallta aggódó olvasóinak, minden bizonnyal nem tudta megnyugtanni az orvosdoktor, aki számba véve a fogadókat, a két városi kórházat és minden közösségi intézményt, legfeljebb ezer katona elszállásolását látta ekkor kivitelezhetőnek. Amikor aztán a város négy nap múlva, 18-án gyakorlatilag egy francia garnizonná alakult, melyet pillanatok alatt a 300 városi suszternek 150 000 pár lábbelivel kellett a parancs szerint ellátnia (napi 800 pár fejenként!), már az amúgy gazdaságilag fejlett, a korabeli viszonyok között kiemelkedő gazdasági potenciált képviselő, legnagyobb lélekszámú szászföldi település – ahol a teljes szászországi áruforgalom mintegy 93 százaléka zajlott – gazdasági teherbíró képessége is megkérdőjeleződött.

A várost a további, hasonló követelésektől ideiglenesen a december 11-én megkötött poseni békeegyezmény mentette meg. Steffen Poser a továbbiakban bemutatja, hogyan vált Lipcse és környéke Napóleon uralma alatt gyakorlatilag hadivállalkozássá, „hadiüzemmé” 1807-től, ahol a városi polgárság a feszített munkautemű hétköznapiakban a hadseregellátás nehézségeivel küzdött, a városban rendezett rendkívül költséges császári reprezentáció anyagi fedezetének megteremtésén fáradozott, s az ünnepek lebonyolításával foglalkozott azon túl, hogy ez évben mindezen felül a városnak majdnem 10 000 tallérjába került a nem szívesen látott kosztosok ellátása („die Verpflegung der unwillkommenen Kostgänger”), ahogyan a városban beszállásolt mintegy 2000 francia katonatisztet emlegették. Lipcse ugyan áprilisban fellélegzett, amikor a francia tábor elvonult, ám az 1811-ig tartó időszakban még egy alkalommal, 1809 nyarán kellett még ennél is jelentősebb beszállásolási terheket fizetniük (17 000 tallér készpénz, s 5800 adag hús és kenyér előteremtése, amikor Napóleon a Lipcse felé tartó osztrák hadsereg ellen vonult).

A városi lakosság ugyanakkor a katonai és politikai eseményekről folyamatosan tájékozódott a *Zeitungok*ból, s még a kezdetek kezdetén francia-szimpatizáns polgárok is megosztottak voltak a tekintetben, hogy testvérháborút kell-e viselni Ausztria ellen vagy sem. Napóleon győzelmei (Tengen, Abensberg, Landshut, Eckmühl elfoglalása) aggodalommal töltötték el a lipcseieket. 1810-re a város már mintegy 100 000 talléros sarcnál járt, s Napóleon 1812. évi oroszországi hadjárata, melyben 25 500 szászországi katona vett részt a 425 000 fős francia hadsereg kötelékben, további kételyeket eredményezett már a franciabarát érzelmű polgárokból is. A spanyolországi fiaskó és az oroszországi vereség után a lipcseiek „nem törtek ki felhőtlen kacagásban”, amikor megtudták, hogy mily rengeteg honfitársuk pusztult el – fogalmazza meg a szerző a városi lakosság közvélekedését 1812 végén egy korabeli pamflet rigmusait idézve.

1813. tavaszára a politikai erőviszonyok kiegyenlítődtek a kontinensen, s a Poroszország és Franciaország között katonailag pattanásig feszült hadi helyzetről és eseményekről a lipcseieknek is megfelelő ismereteik voltak. Már 1813 februárjában úgy vélték, hogy Napóleon visszaszorításán a város – melynek térségében a császár az oroszok Odera felé tartó előrenyomulása miatt a fizetéképtelen francia gyalogságot és egy lengyel hadosztályt állomásoztatta – csak nyerhet. Ugyanakkor a bizakodást egy sorscsapás egyszeriben szertefoszlatta: február 17-én a lipcsei ún. francia kórházban tifuszjárvány tört ki. A város építettett a megbetegedett francia katonák számára egy újabb kórházat a Fleischerplatzon, majd mire leküzdötték a járványt valamennyire, megjelentek a város környékén, majd a városban március 31-én az első kozák alakulatok, akik hamarosan kiűzték a még hátramaradt franciákat. Másnap Lipcse egy csapássá kozák katonai táborrá vált, ami egy két és fél hetes állapotot eredményezett, s melynek Lützow porosz szabadcsapatainak április 17-i megjelenése vetett véget. Ezt követően, a hónap végétől a hadi felvonulási területen élő lipcseiek már nem voltak képesek pontosan követni a térségben lezajló francia és szövetséges katonai változásokat, csapatmozgásokat, de azt kiválóan érzékelték, hogy hamarosan a térségben fog a döntő összecsapás lezajlani: ebben a helyzetben egyetlen gondjuk volt csupán – s ez véleményem szerint kitűnő helyzetfelismerésről

tanúskodik, amit a szerző sajnos elmulasztott megállapítani –, hogyan alakítsák át a várost egyetlen hatalmas katonai kórházzá. 1100 tallérért építettek egy újabb kórházi épületet, a sáncokat a város körül megerősítették – az erődítési munkálatokra és a kórházakra állítólag napi 130 000 tallért (!) fordítottak egy teljes hónapon keresztül.

Az 1813. június 4-én megkötött fegyverszünetet, melyet a felek demarkációs vonalaik megerősítésére használtak föl, a lipcseiek nemigen élvezhették, a mintegy 8000, többségében kozák katona ott-tartózkodása, valamint annak a 3000 beteg katonának a terhe miatt, akiket el kellett látniuk (szeptemberben napi ötvannel, októberben minden nap kilencvennel nőtt a számuk) – s még a csata el sem kezdődött.

A szerző a továbbiakban összefoglalja az októberi csata legfontosabb eseményeit, napokra lebontva az eddig megjelent szakirodalom összegzése alapján. Előzményként kiemeli az október 14-i Liebertwolkwitz mellett lezajlott lovas ütközetet, mely Schwarzenberg és a szövetségesek szempontjából szerinte lélektanilag is döntő jelentőségű volt.

Az október 16-i események kapcsán Steffen Poser egy újabb, a csata lefolyását mindkét oldalon döntően meghatározó eseményről számol be, a huzamosabb ideje jellemző szélsőséges időjárásról és annak következményeiről: 1813 tavaszán egész Kelet- és Közép-Európában hatalmas esőzések voltak, augusztus végén pedig a nyugati területeken. Lipcsében és környékén mindkét időszakban felhőszerkezetek voltak, ami a térségben hónapok óta zajló csapatmozgásokkal együtt oda vezetett, hogy az utak feneketlen mocsarakká váltak. Ugyanez jellemezte az október 16-i napot, a lipcseiek a városba a kapukon át csak lefektetett pallókon tudtak bejutni.

Poser településről településre haladva írja le a Lipcse környéki 16-i eseményeket (Wachaunál délelőtt, Connewitzben, Wachauban délután, Möckern, Lindenau falvakban). Mérleget vonva megállapítja, hogy a nap eseményeiben a lipcseiek nemigen vettek (még) részt. Másnap tüzszünet volt. 18-án az első orosz–orosz támadások a franciák ellen délután kezdődtek – a csata aznap lefolyásának részletes ismertetésére kerül sor. A szerző úgy véli, s ezzel csatlakozik a német szakirodalom általános véleményéhez, hogy ezen a napon dőlt el a négynapos csata sorsa.

A lipcseiek megpróbáltatásai azonban még csak ezután következtek. 19-én reggel 7 órától már a város falain belül folytak a harcok, ahol a franciákkal az oroszok csaptak össze, elsősorban a Szelmalom-kapunál és a Geber-kapunál. Az utcák a korabeli szemtanúk leírása szerint pillanatok alatt sártengerré változtak, a harcoló katonák levonulása után mérhetetlen mennyiségű szemét és trágya maradt, majd miután valahogyan a polgárság rendet rakott, megjelent a városban és beszállásolta magát I. Sándor orosz cár (a Katharinenstraßen), III. Frigyes Vilmos porosz király (a vásártéren) kíséretével. A városvezetéseknél pillanatok alatt referálnia kellett a porosz uralkodó előtt az 1806 óta tartó időszakra vonatkozóan a város politikai érzelmeiről, hovatartozásáról, Napóleon-ellenességéről vagy szimpátiájáról – természetesen a kritikus hangok kerekedtek felül, illetve az ilyen tartalmú megnyilatkozásokat, sajtóhíradásokat hangsúlyozták. A város és környéke tele volt fel nem robbant ágyúgolyóval (állítólag csak Holzhausenban 3600 ilyen gyűjtöttek egybe).

De a legnagyobb megpróbáltatást annak a 90 000 halottnak az eltemetése és 51 000 sebesültnek az ellátása jelentette, mely Lipcsét és környékét, talán túlzás nélkül mondható, apokaliptikus helyé tette, ahogyan erről a korabeli beszámoló is tanúskodik: hét nappal a csata után 20 000 sebesült (vegyesen szövetségesek és franciák) feküdt a város 50 különböző katonai kórházában és szerteszét az utcákon, akiknek helyzetét, állapotát a féktelen fantáziával sem lehet elképzelni – írta Johann Christian Reil orvosdoktor egyik jelentésében október 26-án. November 22-én aztán kiütéses tífusz járvány kezdődött. Csak a legszigorúbb rendőri intézkedésekkel sikerült ennek tovaterjedését megakadályozni, valamint a tömegsírokba történő, folyamatos, megfeszített ütemű temetéseket elvégeztetni a polgárokkal. Anglia ebben a helyzetben egyedülállóan hathatós segítséget nyújtott: ezekben a napokban élelmiszerszállmányokat küldött – az angol parlament 100 000 fontsterling értékben szavazott meg segílyt Németországnak a canterbury érsek javaslatára, ami több, mint 630 700 tallért jelentett.

A lipcsei eseményeket a szerző a csata első évfordulóján rendezett megemlékezéssel, Te Deum-okkal zárja, amikor is a *Leipziger Zeitung* tanúsága szerint 1814. október 18–19-én a templomokban emlékmiséket tartottak, s a csatára és a „törmelék alá temetettekre” (in Schutt Graus begraben) városzerte harangzúgással emlékeztek.

PETE LÁSZLÓ

GARIBALDI MAGYAR PARANCSNOKAI

(*A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára, sorozatszerkesztő Veszprémy László.
HM HIM – LineDesign, Budapest, 2013. 192 o.*)

Pete László, az olasz–magyar – különösképpen a XIX. századi függetlenségi harcok kapcsán létrejövő – kapcsolatok ismert kutatója könyvében olyan magyar vagy magyarországi személyek életrajzát gyűjtötte össze, kiknek zöme korábban katonatisztként harcolt az 1848–49. évi magyar, illetve olasz szabadságharcokban, és akiknek később parancsnokként jelentős szerepük volt abban, hogy a legendás olasz szabadsághős, Giuseppe Garibaldinak 1860-ban a dél-itáliai, a Nápoly–Szi-cíliai „Kettős” Királyság felszabadítására indított hadjárata végül sikerrel zárult.

A kötet bevezetőjében a szerző – elsősorban magyar szempontból – röviden összefoglalja az olasz „Risorgimento” számára döntő eseményeket hozó 1859–1860. esztendőket. Az 1859-ben kirobbanó francia–piemonti–osztrák konfliktus hírére ugyanis az ügyben Magyarország felszabadításának esélyét látó magyar emigráció is aktivizálta magát. Május 6-án Kossuth Lajos, Teleki László és Klapka György vezetésével megalakult a *Magyar Nemzeti Igazgatóság*, majd Genovában május 24-én létrejött a *Magyar Sereg Olaszthonban* elnevezésű légió, amelynek Klapka tábornok lett a parancsnoka. A magyar emigránsokból, a cs. kir. hadsereg soraiból átváltó, illetve hadifogoly magyar katonákból alakuló légió létszáma júliusra már elérte a 3200 főt, de a július 11-én megkötött villafrancai fegyverszünet miatt bevetésükre már nem került sor. A békekötés után szeptember közepén az egységet feloszlatták; a családott legénység zöme és néhány tiszt amnesztiával hazatért, többen külföldre távoztak. Ám egy jelentős kontingens Itáliában maradt: egy részük a piemonti hadsereg kötelékébe lépett, zömük pedig az osztrákokat támogató, fejedelmeiket elűző közép-itáliai államokban, elsősorban Modenában segítette az ottani nemzeti hadseregek felállítását. Így „akcióközelben” voltak, amikor 1860. május 6-án Garibaldi a legendás „Ezrek” élén megindította szicíliai expedícióját. A kezdeti 1089 „vörösingesből” csak négy volt magyar, ám a hadjárat során több hullámban érkező honfitársaikból Garibaldi július 16-án Palermóban már megalakíthatta a magyar légiót, melynek létszáma október elejére (egy gyalog- és egy huszárosztályra tagolva) elérte a 300 főt. Mellettük számos olasz alakulatnak és magasabbegységnek volt magyar parancsnoka, akik szaktudása Garibaldi és az olasz felszabadító hadsereg számára nélkülözhetetlenek bizonyult. Mind nekik, mind a légióknak fontos szerepe volt a hadjárat sorsát eldöntő, 1860. október 1–2-i voltornói csatában, ahol a túlélő napolyi Bourbon-csapatok támadását sikerült visszaverni. Így a légió október 31-i, Nápolyban tartott zászlószentelési ünnepségén Garibaldi elismerő szavai a hadjáratban részt vett kb. 350–360 fős magyar kontingens mindegyik tagjához szóltak. Közülük a tizenegy legfontosabb szerepet vitt személy változatos életpályája (elsősorban persze itáliai tevékenységük) kerül bemutatásra a kötetben.

Az ábécé sorrendben egymás után következő katonák közül az első *Csudafy* (eredetileg *Wunder von Wunderburg*) *Mihály*. Az 1827-ben német katonacsaládba született Csudafy a bécsújhelyi katonai akadémia elvégzése után került a cs. kir. 19. (Schwarzenberg) sorgyalogezred 3. zászlóaljához, amellyel később végigharcolta a szabadságharcot. Világosnál már őrnagyként alakulata parancsnoka volt. Az aradi börtönévek után egy újpesti gyárban dolgozott, de az 1859-es háború hírére Itáliába ment, ahol Garibaldi expedíciójához is csatlakozott, és sikeres tevékenységének köszönhetően ezredessé léptették elő. A hadjárat után átvették az olasz királyi hadseregbe, ahol szép karriert befutva egészen a tartalékos altábornagyi rangig emelkedett. 1904-ben Itáliában hunyt el.

Kevésbé volt szerencsés *Dunyov István*. 1816-ban bolgár származású családban született, 1848 előtt ügyvédként praktizált Aradon. A szabadságharc alatt előbb nemzetőr-, majd honvédtiszt lett; végül századosként a X. hadtest parancsnokának, Gál László ezredesnek lett a segédtisztje. A harcokban többször megsebesült; 1849 után többéves börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után újságíróként dolgozott, majd az 1859-es események hírére Itáliába szökött. 1860 júliusában érkezett Szicíliaba, ahol végül ezredes lett. A sorsdöntő voltornói csata első napján ezredét vezetve súlyosan megsebesült; bal lábát végül amputálni kellett. A hadjárat után átkerült a királyi hadsereg állományába, de mint Garibaldi feltétlen hívét 1865-ben nyugdíjazták. Szerény körülmények között élve Olaszországban hunyt el 1889-ben.

Az egyik legérdekesebb pályafutás *Éber* (eredetileg *Eberl*) *Nándoré*. Ő 1826-ban született egy német származású tisztviselői családban. A diplomáciai pályára felkészítő Keleti Akadémia elvégzése után 1848 elején a konstantinápolyi osztrák követség titkára lett, de a márciusi forradalmak után hazatért. Az OHB, majd a Külügyminisztérium alkalmazásába állt; végül elnöki titkár lett. Világos után kimenekült, Angliában telepedett le. A keleti kérdésről írott cikkeinek köszönhetően a *The Times* újságírója lett, a lap alkalmazásában haditudósítói bejárta a krími háborút, illetve 1859-ben az itáliai háború csatáit. Sziciliában csatlakozott Garibaldihoz; információinak nagy szerepe volt Palermo bevételében. Végül dandártábornoki rangra emelkedett. A hadjárat után leszerelt, és folytatta tudósítói karrierjét. 1867 után hazatért, országgyűlési képviselő lett. Élete végén elmezsavar tünetei mutatkoztak rajta; végül balesetben halt meg 1885-ben.

Eberhardt (eredetileg *Eberhard*) *Károly* 1825-ben született egy falusi tanító fiaként. Iskolai tanulmányai után beállt a cs. kir. 2. (Sándor) sorgyalozezredbe, melynek kötelékében 1848 őszén a Délvidéken harcolt. Őrmesterként szeptemberben beállt a Zrínyi-csapatba (a későbbi 35. honvédszászlóaljba), mellyel végigharcolta a szabadságharcot; végül főhadnagyi (esetleg századosi) rangra emelkedett. Világos után kimenekült, a török hadseregben lett őrnagy. Harcolt a krími háborúban, majd 1859-ben leszerelt és Itáliába sietett. Egyike lett a magyar légió zászlóaljparancsnokainak. Az egység feloszlása után átvette a királyi hadsereg, és e minőségében csatlakozott Garibaldihoz, aki alatt ezredessé és dandárparancsnokká lépett elő. A hadjárat után visszakerült a királyi hadsereghez, ahol a vezérőrnagyi rangig emelkedett. Leszerelése után később visszatért Magyarországra, és itt halt meg 1906-ban.

Figyelmessy (eredetileg *Merks*) *Fülöp* 1821-ben született egy vagyonos polgári családban. A bécsújhelyi katonai akadémia elvégzése után a cs. kir. 6. (Württemberg) huszárezredben szolgált, majd leszerelt. 1848-ban először a pesti lovas nemzetőrségnél, majd a 17. (Bocskai) huszárezrednél teljesített szolgálatot, végül alszázados lett. Komáromi kapitulánsként 1851-ben Törökországba ment és csatlakozott az emigrációhoz, ahol előbb Kossuth ügynöke, majd titkára lett. 1859-ben a volt kormányzó kíséretében Itáliába ment, 1860-ban Sziciliában csatlakozott Garibaldihoz. Ő lett a megalakuló magyar légió lovasságának parancsnoka; végül alezredes. A hadjárat után a légió átkerült a királyi hadsereg kötelékébe, de a kialakuló személyi ellentétek miatt végül 1861-ben elhagyta az alakulatot, sőt Európát is. Észak-Amerikában beállt az Unió hadseregébe, ahol táborkari ezredes lett, de súlyos sebesülése miatt végül leszerelték. A háború után amerikai konzul volt Brit-Guyanában és végül az Egyesült Államokban halt meg 1907-ben.

Frigyesy (eredetileg *Suták*) *Gusztáv* 1834-ben született Bereg vármegyében; 1848–49-ben a honvédseregben harcolt. Világos után besorozták a cs. kir. 39. (Dom Miguel) sorgyalozezredbe, ahol őrmester lett. 1859 tavaszán dezertált és beállt Garibaldi önkéntesei, az „Alpesi Vadászok” közé, ahol a tábornok leghűségesebb híveinek egyike volt; végül századosi rangig emelkedett. 1860-ban csatlakozott a szicíliai expedícióhoz, melynek végén már őrnagy volt. Átvették a királyi hadseregbe, de hű garibaldistaként először az olasz kormányval, majd a magyar emigráció vezetésével is szembe került, sőt, 1868 után Garibaldi is szakított vele. Élete tragikusan ért véget: 1878-ban elborult elmével Itáliában halt meg.

Mogyoródy (eredetileg *Kaiser*) *Adolf* 1824-ben született Zágrábban; a szabadságharc előtt joggyakornok volt. 1848-ban belépett a 3. honvédszászlóaljba, melynek kötelékében végigküzdötte azt. Világosnál már főhadnagyi és a Magyar Katonai Érdemrend III. osztályának tulajdonosa. A fegyverletétel után besorozták, de megszökött és az emigráció ügynöke lett. 1859-ben a magyar légióban százados, majd őrnagy. 1860-ban csatlakozott Garibaldihoz, majd a Palermóban felállított magyar

légió parancsnoka lett. A hadjárat végén már alezredes volt. A királyi seregbe átvett légiónál egy ideig különböző pozíciókat töltött be, de személyi ellentétek miatt eltávolították. 1867 után hazatért, szerény körülmények között élt 1908-ban bekövetkezett haláláig.

Teleki Sándor, a „vad gróf” 1821-ben született Kolozsváron. Jogi tanulmányok után több nagy körutat tett Európában. 1848-ban Kővár-vidéki főkapitány és kormánybiztos lett, majd József Bem tábornok erdélyi hadseregében ezredesi rangban főhadbiztosként az ellátásért felelt. Világosnál fogságba esett, de elbocsájtották, majd mégis körözést adta ki ellene, ezért külföldre szökött. Az Európában végzett emigrációs munka után 1859-ben Itáliába ment, csatlakozott Garibaldi „Alpesi Vadászához”. Ezt követően a magyar légió szervezésénél bábáskodott, 1860-ban csatlakozott a szicíliai expedícióhoz. Garibaldi seregében ezredesi rangban ellátási feladatokat látott el. A hadjárat végén egy ideig a magyar légiónál maradt, majd lemondott rangjáról. 1867 után hazatért, 1892-ben hunyt el.

Tüköry (eredetileg *Spiegel*) *Lajos* 1830-ban született egy német származású vidéki tisztviselői családban. Jogi tanulmányokat folytatott, majd 1848-ban beállt a békési nemzetőrségbe, később az 55. honvédszázalójba. Itt főhadnagy, illetve a vöröstoronyi őrség parancsnoka, Ilász Dániel alezredes segédtszjtje lett. 1849 júliusában az orosz túlerő a Havasalföldre szorította őket, ahol a török csapatok előtt kapituláltak. *Tüköry* belépett a török hadseregbe, harcolt a krími háborúban, és egészen az őrnagyi rangig emelkedett. 1859-ben Itáliába távozott, ahol a magyar légió egyik zászlóaljának parancsnoka volt. 1860-ban csatlakozott Garibaldihoz, alezredesként ő vezette a rohamot Palermo bevételére. Súlyosan megsebesült, s egy hét múlva a városban belehalt sebesülésébe.

A kötet leghosszabb életrajza a legsikeresebb személyiségé: *Türr* (eredetileg *Thier*) *Istváné*. 1825-ben született egy vidéki német származású polgári családban, majd tanulmányai félbeszakítása után beállt a cs. kir. 52. (Ferenc Károly) sorgyalozezredbe, ahol alhadnagy lett. 1848-ban a piemonti hadsereg és az olasz felkelők ellen harcolt, majd az otthonról érkező hírek hatására 1849 januárjában átállt. A piemonti hadseregben szerveződő magyar légió parancsnoka lett századosi rangban, de harcba a novarai vereség miatt már nem került. Részt vett a badeni forradalomban, majd az emigráció tevékenységében. 1855-ben az angol hadsereg szekereszeténél lett ezredes; egyik havasalföldi útja során az osztrákok elfogták, és csak a brit kormány nyomására engedték szabadon. 1859-ben Itáliába ment, csatlakozott Garibaldi „Alpesi Vadászához” ezredesi rangban; a harcokban súlyosan megsebesült. Kezdetől részt vett az 1860-as szicíliai expedícióban; a hadsereg megszervezése és ellátása során kivételes teljesítményt nyújtott. A voltturnói csatát az általa vezetett tartalék bevetése döntötte el. A hadjárat végén altábornagy és Nápoly kormányzója. Jelentős szerepe volt abban, hogy a déli területek végül az olasz királysághoz csatlakoztak. Átvették a királyi hadseregbe, az uralkodó, II. Viktor Emánuel tiszteletbeli hadsegéde lett. Ezután részt vett az emigráció akcióiban, ám kevés sikerrel. 1867 után hazatért, jelentős közművelődési és gazdasági tevékenységet folytatott. 1908-ban Magyarországon halt meg.

A sorban az utolsó *Winkler Lajos*, aki 1818-ban született vidéki tisztviselői családban. Iskolái elvégzése után beállt a cs. kir. 47. (Kinsky) sorgyalozezredbe, ahol hadnagyi rangig emelkedett. 1848 tavaszán alakulatával Velencében szolgált, jelentős szerepe volt abban, hogy a helyi forradalmárok tüntetése nem torkollott vérfürdőbe. A cs. kir. helyőrség kivonulása után csatlakozott a felkelőkhöz, századosi rangban a helyi magyar légió parancsnoka lett. Csapatával harcba nem került; a szabadságharc leverése után az emigrációhoz csatlakozott; több akcióban vett részt az 1850-es években. 1859-ben keletről csak a villafrancai fegyverszünet után érkezett Itáliába, majd részt vett a modenai hadsereg szervezésében. 1860-ban csatlakozott Garibaldi expedíciójához, a hadjárat végén alezredes volt. Átvették a királyi hadseregbe, de eltérő politikai nézetei és romló egészsége miatt a kilépésre kényszerült. Egyre súlyosbodó tüdőbetegsége még ebben az évben, 1861 decemberében Itáliában végzett vele.

A könyv harmadik nagy egysége a bevezető és az életrajzi rész után olasz nyelvű összefoglaló és irodalomjegyzék tartalmaz.

A kötetben, mint minden munkában, előfordulnak nyomda- és betűhibák, elírások és tévedések is. Kérdéses például, hogy Voltturnónál a garibaldista hadsereg összesen hány löveggel rendelkezett. Ugyanis többféle adat is előfordul: hattal (12. o.), tízzel (11–12. o.) vagy csak a tartalékban tizenkettővel (150. o.)? Hasonlóképpen kérdéses a lovaság száma is: két szakasz (12. o.) vagy két század huszár (70–71. o.)? A szemből álló félnél hasonló a helyzet: 28 000 (11–12. o.) vagy 30 000

(31. o.) főből állt a Bourbon-hadsereg? Kicsit „sommás” a megállapítás, miszerint a kőtet hősei „valamennyien harcoltak 1848–49-ben” a magyar, illetve az olasz oldalon (13. o.), hiszen, mint az az életrajzokból kiderül, Éber Nándor titkárként a csatátér közelébe se került (39. o.); míg Türr és Winkler legfeljebb a cs. kir. oldalon harcolt, hiszen átállásuk után egyikük sem került tűzbe (130., ill. 166–167. o.). A „császári és királyi” elnevezés (17. o.) helyett célszerűbb a korban a „császári-királyi” használata. Kérdéses, hogy Csudafy részt vett-e gróf Leiningen-Westerburg Károly cibakházi kiszabadításában, mivel a megjelölt három forrás egyikében sincs nevesítve (17. o.). Dunyov Gál kíséretében nem 1849. február 4-én (25. o.), hanem 6-án vonult be Dévára. Dunyov 1849. július 20-án Turánál biztosan nem vértések vágásától sebesült meg (26. o.), mivel itt a magyar lovasság az orosz cári hadsereg könnyűlovasságával (huszárok, ulánusok, kozákok) csapott össze. (A cs. kir. 6. [Wallmoden] vértesezred ekkor a Jellačić vezette cs. kir. Déli hadsereg kötelékében szolgált, így Dunyov legfeljebb 1849. június 7-én Kátynál találkozhatott velük.) Kissé zavaró, hogy a garibaldista hadsereg hadosztályainak elnevezései római (XV. hadosztály, 10. o.), illetve arab (16. és 17. hadosztály, 29–31. o.) számokkal egyaránt előfordulnak. Eberhardt Szenttamás 1848. augusztus 19-i ostroma után aligha kaphatta meg a Magyar Katonai Érdemjel III. osztályát (55. o.), mivel az akkor még nem is létezett. Hasonlóképpen nem létezett „Perczel-hadosztály” 1849 nyarán (55. o.). A cs. kir. 39. (Dom Miguel) sorjalogezred (79. o.), és a cs. kir. 52. (Ferenc Károly) sorjalogezred (129. o.) sem tekinthető „osztrák” ezrednek, mivel akkoriban így csak a Lajtán túl felállított ezredeket nevezték, míg a két előbbi magyarországi kiegészítésű, ún. „magyar” ezred volt (Debrecen, illetve Pécs központtal). A 30. honvédszászlóalj nem oszlatták fel 1848 decemberében (117. o.), hanem végig harcolta a szabadságharcot; valószínűleg itt a békési nemzetőrszászlóaljról van szó. A 122. oldal 22. lábjegyzetében szereplő *Kapronczay 2000.* feloldása az irodalomjegyzékben nem szerepel; míg ugyanitt több folyóiratokban (*Hadtörténelmi Közlemények*, *Rubicon*) megjelent tanulmány, cikk elérhetőségének megjelölése (pontos lapszám) hiányzik (191–192. o.).

A fentiekől függetlenül a recenziens csak ajánlani tudja ezt az új kötetet, amelynek életrajzai nemcsak a közös magyar–olasz múlt egyik legfényesebb fejezetének részleteibe vezetik be az olvasót, hanem a „testvérnép” érdekében életüket kockáztató magyar katonák szép és szomorú sorsfordulóiba is.

Kemény Krisztián

MANFRIED RAUCHENSTEINER

DER ERSTE WELTKRIEG UND DAS ENDE DER HABSBURGERMONARCHIE 1914–1918

(Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, 2013. 1222 o. ISBN 978-3-205-78283-4)

Az első világháború történései és következményei iránt már évek óta fokozott érdeklődés nyilvánul meg külföldön és Magyarországon egyaránt, amelyekre a Nagy Háború közelgő centenáriuma még inkább ráirányítja a társadalom figyelmét.

Az 1914–1918 közötti időszak történéseit feldolgozó művek sora most egy frissen megjelent német nyelvű munkával gyarapodott. A szerző neve sokak számára ismerősen cseng: Manfred Rauchensteiner nemzetközileg is jól ismert osztrák hadtörténész, a bécsi Hadtörténelmi Múzeum volt igazgatója, a bécsi egyetem professzora, aki korábban a Habsburg-birodalom és Ausztria történelmének fontos fordulópontjait kutatta és dolgozta fel több összefoglaló kötetben. Tollából az Osztrák–Magyar Monarchia első világháborús szereplését bemutató, igen nagy lélegzetű, főként osztrák szempontból megírt, hangsúlyozottan szintézisre törekvő mű született, amely az 1994-ben, a háború kitörésének 80. évfordulóján napvilágot látott korábbi könyvének teljesen átdolgozott és lényegesen kibővített változata.

A kötetet nemcsak jelentős terjedelme (1222 oldal), hanem alapvetően új szemlélete emeli az elmúlt két évtizedben megjelent első világháborúról szóló művek fölébe. Az első világháború katonai eseménytörténete csupán a vázát adja ezen időszak politikai, gazdasági és a társadalmi vonatkozásainak (pl. a háborús kormányok által hozott intézkedések, a háborús háterszág helyzetének, az iparszerű háborút kiszolgáló hadigazdaság) vizsgálatához. A könyvre feltétlenül rányomja bélyegét, hogy nem feltétlenül csak a korszak avatott ismerőinek, azaz a történészeknek, hanem a szélesebb olvasóközönség számára is íródott: stílusa olvasmányos, rengeteg érdekes adalékkal szolgál, s kivétel nélkül csak kerekített számadatok szerepelnek lapjain.

A kötet fűlszövegírója által „Az első világháború közép-európai enciklopédiájá”-nak mondott munkát gazdag fényképanyag egészíti ki. A könnyebb eligazodást a könyv végén található személy és helységnévmutató, valamint irodalom- és forrásjegyzék segíti.

A szerző felhasználta a történet- és a hadtudomány legújabb kutatási eredményeit, a témáról angol, német, francia, olasz nyelven megjelent könyvészeti anyagot, továbbá számos európai levéltár forrásait is igénybe vette a mű megírásához.

A rövid bevezetés után a kötet 32 nagyobb fejezetre oszlik. Rauchensteiner felvázolja a dunai birodalom első világháború előtti külpolitikai törekvéseit, belpolitikai, gazdasági és katonai viszonyait, elemzi a Németországgal és Olaszországgal 1882 óta fennálló hármasszövetségi rendszer gyengéit, illetve buktaóit. (Mindazonáltal csak ott tér ki a Monarchiát nem közvetlenül érintő nemzetközi politikai viszonyok és gazdasági jelenségek, valamint a nyugati, a török és a gyarmati frontokon lezajlott hadműveletek ismertetésére, ahol azt a téma fontossága feltétlenül megköveteli.)

Bemutatja az 1914. június 28-án Ferenc Ferdinánd trónörökös és felesége ellen Sarajevóban elkövetett merénylet után kialakult ún. júliusi krízist, a diplomáciai kötélhúzást a világháború ki-robbantása körül. Megvizsgálja az osztrák–magyar katonai felső vezetés reakcióját, törekvéseit és felelősségét az ún. Temes-Kubin-i lövöldözés kapcsán. Részletezi, hogyan zajlott le a császári és királyi szárazföldi haderő mozgósítása és felvonulása a különböző hadszínterekre, elemzi a Franz Conrad von Hötzendorf tábornok, vezérkari főnök által készített haditerveket. Időrendi sorrendben tárgyalja az osztrák–magyar hadsereg különböző (balkáni, orosz, olasz) hadszíntereken, valamint a haditengerészet Adrián végrehajtott hadműveleteit 1914 augusztusától egészen 1918. november elejéig, a világháború végéig.

Kitér a dunai birodalom vezetőinek erőfeszítéseire, melyek a hadigazdálkodás bevezetését, a hadiipar kapacitásának megsokszorozását, a Monarchia hadicéljainak megfogalmazását és konkrét formába öntését célozták. Figyelemmel kíséri az osztrák–magyar Hadsereg-főparancsnokság katonai irányítói szerepének alakulását a háború folyamán, ezzel összefüggésben a mérvadó politikai pártokkal és személyiségekkel, valamint a szövetséges német katonai vezetéssel időközben támadt nézeteltéréseket, csatározásokat. Nyomon követi az osztrák–magyar–német Közös Legfelsőbb Hadvezetőség létrehozásának folyamatát, ismerteti a kettős Monarchiában az 1916-os uralkodó-váltás következtében megváltozott kül- és belpolitikai helyzetet, továbbá bemutatja I. (IV.) Károly király 1917 során lezajlott béketaogatóságait az antant államok irányába.

Áttekintést kapunk a dualista állam határain belül élő nemzetiségek önállósodási törekvéseiről, a katonai közigazgatás kiépítését célzó erőfeszítésekről a császári és királyi csapatok által elfoglalt területeken (Lengyelországban, Szerbiában, Montenegróban, Albániában, Romániában, Észak-Olaszországban). A szerző röviden összegzi az 1917-es oroszországi forradalmak katonai és politikai következményeit, az 1917 decemberében indult breszt-litovszki békétárgyalások menetét. Részleteket tudhatunk meg az Ausztria–Magyarországon táborokban raboskodó idegen hadifoglyokról. A szerző érdekes adalékokkal szolgál az oroszok oldalán harcoló, a keleti fronton hadifogságba esett osztrák–magyar katonákból összeállt ún. Cseh Légio történetéről. Rauchensteiner áttekinti Ausztria–Magyarország csapattesteinek előrenyomulását és megszálló tevékenységét Ukrajnában 1918 tavasza és ősze között, számba veszi az osztrák–magyar háborús veszteségeket. Bemutatja a birodalomban végbement, 1918 őszen bekövetkezett politikai erjedést, továbbá a Monarchia haderejének olasz fronton elszenvedett vereségét és összeomlásukat az 1918. november 3-án Padovában aláírt fegyverszünet létrejöttéig. Az utószóban a Nagy Háború emlékezetéről ír.

Több igen hangsúlyos rész is található a kötetben. A szerző példának okáért a többenél nagyobb teret szentel az olasz hadba lépés részletes vizsgálatának, továbbá az olasz fronton 1915–1918 között lezajlott események bemutatásának.

A szerző alapvetően osztrák szemszögből tekinti át az első világháború történéseit, szembe-tűnő, hogy magyar nyelvű irodalmat és forrást nem használ, kivéve néhány német, illetőleg angol nyelvre is lefordított alapművet. A háború menetében az egyes hadszíntereken történtek jobb megértését segíthették volna a térképmelléletek (kivétel a Monarchia szempontjából két legfontosabb hadszíntér, az orosz és az olasz frontról készült első és hátsó borító belső részén lévő vázlat).

A Monarchia első világháborús szerepét világosan, tényszerűen összefoglaló mű méltán tarthat számat az Ausztria–Magyarország első világegés alatti történiáját jobban megismerni kívánó, az igazi könyvcsemegék iránt fogékony olvasóközönség érdeklődésére, de ott a helye a korszakkal és a Nagy Háború történetével foglalkozó szakemberek könyvespolcán is.

Balla Tibor

RÉVÉSZ TAMÁS

A LÉGJÁRÓ

Petróczy István, az első magyar katonai repülő élete

(Zrínyi Kiadó, Budapest, 2013. 320 o.)

Az egyre ismertebb – és elismertebb – ifjú kutató, korábban megjelent, alapvetően helytörté-
nénszi vénáját bizonyító könyve (*Repülőtér az Alpokalján*) után immár hadtörténészként lépett a nyilvánosság és a szakma elé. Révész Tamás már évek óta a legfelkészültebb Petróczy-szakértőként tartatik számon a szűkebb szakma berkeiben, s ezzel a munkájával véglegesen megkérdőjelezhe-
tetlenné tette ezt a tényt.

Nem csoda, hogy beleszeretett ebbe a témába, hiszen a XX. század rendkívül érdekes évtizedeit kellett alaposan megismernie kutatásai során: dicsőséges és felemelő periódusok (a motoros repülés hőskora, a [repülő-]technika rohamos fejlődése, a „légierők” megjelenése), tragikus évek (az első világháború borzalmai és Trianon rettenete), a küzdelmes újrakezdés éve (a magyar katonai repü-
lés rejtett, majd nyíltabb életre keltése) váltották egymást.

Révész Tamás eme évtizedeken át, ezek Szkillái és Kharüdiszei között szalalmozva, egy ki-
emelkedő katonai repülő életútját bemutatva vezeti végig az olvasót.

Először a Szepességi Petróczon (Petrovce, ma Granč-Petrovce) élt, „tízlandzsás” ősi Petróczy családod mutatja be a szerző, melynek létezése a XIII. századtól kimutatható, és amely „a törzsökös Szakács (Zakach) család ősi nevét elhagyta és faluja nevét vette fel és használja.” (26. o.) Ez lehe-
tőséget ad a szerzőnek, hogy a helység történetét is felvillantsa az olvasó előtt. Minderre szükség volt Révész Tamás szerint: „A Petróczy nemzetség történetének ilyen részletes ismertetését azért tartottam fontosnak, mert ezek az előzmények és gyökerek nagyban meghatározták Petróczy István indíttatását, komolyan befolyásolva egész gondolkodásmódját.” (40. o.)

Miután hozzávetőlegesen sikerült tisztázni a születési dátum (1874 vagy 1876) körüli bizony-
talanságot, a szerző röviden vázolja a Monarchiabeli tisztképzés stációit, bemutatja Petróczy István életútjának négyéves al- (Kismarton), hároméves főreáliskolai (Morvaféhertemplom) és ugyancsak hároméves akadémiai (Bécsújhely) periódusait. Csapatszolgálata és a Katonaföldrajzi Intézetben végzett tevékenysége felvillantásával lehetőséget nyújt Révész arra, hogy az olvasó rálátást kapjon a korabeli tiszt, „pályai”-re.

A Orville Wright 59 másodperces, 259 méteres első motoros repülése után hat évvel Bécsúj-
hely város tanácsa határozatot hozott repülőtere megépítéséről, ezzel megteremtve a Monarchia motoros (katonai) repülésének bölcsőjét. Az itt települt Katonai Léghajós részleghez 1910. február

2-án vezényelt Petrőczy István százados júliusban – a magyarok között elsőként – megkapta a 13. sorszámu „tábori pilóta” igazolványt. Ezzel élete éles, új és rendkívül jelentős fordulatot vett. A szerző ezt követően bemutatja a katonai pilótakiképzés kezdeti lépéseit. Petrőczy százados az első lépésektől mind nagyobb szerepet kapott e téren, legyen az pilótakiképzés, repülőtér-építés vagy repülőverseny. 1913-ban viszont már repülőszázad-parancsnokként mérettetett meg, majd 1914 szeptemberétől visszatért a „bölcshöz” a bécsújhelyi repülőcsoport és repülőtér parancsnokaként. 1915-ben a balkáni haderő légügyi referenseként, majd a bécsújhelyi repülőtisztai iskola parancsnokaként működött. A következő évben ismét harctéri tapasztalatok szerzésére nyílt módja repülőegység-parancsnoki beosztásban, illetve megszervezte a 3. hadsereg légi fényképészeti részlegét. 1917-ben átvette a Repülőarzenál parancsnoki beosztását. A Monarchia összeomlása azonban lezárta Petrőczy alezredes gazdag életpályájának ezen szakaszát.

Révész Tamás ezt követően felvázolja az önálló magyar katonai repülés megteremtésére irányuló, kezdetben nyílt, majd – a Trianoni békediktátum következtében – rejtett erőfeszítéseket, s ebben Petrőczy István alezredes (ezredes) tevékenységét, mint a Honvédelmi Minisztérium 37. (Légügyi) osztályának a vezetője, később légiforgalmi igazgató, a Kereskedelemügyi Minisztérium II. Légügyi szakosztályának a vezetőjeként.

1923 nyarán lezárult Petrőczy ezredes katonaelete. A szerző azonban tovább kutatta tevékenységét, így bepillantást nyújt abba, hogy a két világháború közötti magyar belpolitika miként hatott rá, milyen konkrét szerepet vállalt benne mindaddig, míg 1929-ben meg nem találta az újabb nagy kihívást, a Légoltalmi Liga megszervezését. Emellett jelentős publikációs tevékenységet is végzett a légoltalom-légvédelem problémakörében.

A könyvből megismerhetővé válik Petrőczy István élete utolsó másfél évtizedének nehézsége is: az imádott „életközegéből” való mind egyértelműbb kimaradás, a háború, felesége súlyos betegsége, lakásának és vagyonának „szétbombázása”, majd a háború utáni népbírói ítélet, amely a korábbi politikai tevékenységére való tekintettel megfosztotta rendfokozatától és nyugdíjától. A később visszakapott nyugdíjtörődék és kegydíj ellenére, 1957-ben bekövetkezett halála talán megváltás volt számára. A könyv végén a szerző külön fejezetet szentel Petrőczy István helikopterrel kapcsolatos elképzeléseinek, különböző találmányainak.

A Petrőczy sors-, pálya- és munkatársairól közreadott adatok mind a „szakmabeli”, mind a laikus érdeklődők figyelmére számot tarthatnak, a témakör kutatói számára pedig értékes segítséget nyújthat a bőséges irodalom-, folyóirat-, elektronikus dokumentum- és egyéb forrásjegyzék is.

M. Szabó Miklós

GLENN FOARD – RICHARD MORRIS

THE ARCHAEOLOGY OF ENGLISH BATTLEFIELDS. CONFLICT IN THE PRE-INDUSTRIAL LANDSCAPE

(Council for British Archaeology: York, 2012. 216 o. ISBN 9781902771885)

Glenn Foard 1976-ban diplomázott régészetből az University of London hallgatójaként, 2008-ban szerzett PhD tudományos fokozatot a battlefield archaeology tárgyköréből (University of East Anglia), jelenleg az University of Huddersfield tanára. Richard Morris professzor 1971-től foglalkozik régészettel. Régészetet tanított az University of York és az University of Leeds-en, jelenleg az University of Huddersfield tanára. Foard és Morris egyik fő kutatási területe a szigetországi közép- és kora újkori csatateretek kutatása.

A jelen munka az Egyesült Királyság csatatereteinek régészeti kutatási eredményeit hivatott bemutatni. A monográfia tartalomjegyzékkel, a felhasznált képek és táblák jegyzékével, a kötetben szereplő rövidítések feloldásának listájával és (az angol mellett francia és német nyelven is olvas-

ható) rezümével kezdődik, majd a 9 számozott tematikus fejezetet követően appendixszel, irodalomlistával és tárgymutatóval záródik. Foard és Morris jelen munkája grafikonokkal, térképekkel, fotókkal és képekkel gazdagon illusztrált. Az irodalmi hivatkozás a szövegközi zárójeles hivatkozási rendszert követi. A könyv felépítésére jellemző, hogy egy-egy korszak konfliktusrégészeti problémakörének áttekintése után az érintett történeti időszak jelentősebb összecsapásainak terepkutatását és annak eredményeit bemutató esettanulmányok olvashatóak. A szerzők már a rezümében állást foglalnak a csataterék kutatásának módszertanát illetően, Foard és Morris alapvetően a Holst-féle modellt veszi át: a régészeti terepkutatás az írásos és képi források alapján történő tájrekonstrukció és az események terepi kivetítése alapján felállított hipotézisek igazolásának fő eszköze. Az első számozott fejezetben, a bevezetésben a szerzők megadják a könyv által érintett időintervallum kereteit: a prehistorikus, illetve római kort, kora középkort (410–1065), késő középkort (1066–1500) és végül a kora újkort; továbbá ismertetik a battlefield archaeology tágabb fogalmi keretének megelőző kutatási tárgykörökét (csata, ütközet, portya, ostrom).

A második fejezet (*The evidence and its investigation*) középpontjában a csataterék lokalizációs problémaköre áll. A beszédes földrajzi nevek, a csatának emléket állító egyházi alapítások (monostorok, templomok), az emlékművek topográfiai elhelyezkedése, a (sok esetben anakronizmuson nyugvó) történeti hagyományok gyakran tévútra vezethetik a kutatást. A fejezetben jelentős részt foglal el a már korábban is érintett régészeti módszertan elméleti kifejtése. Az írott és képi források alapján történő csataterék-lokalizáció és eseményrekonstrukció fontos eszköze a korabeli táj rekonstrukciója, a tájhasznosítási módszerek áttekintése és a terepen talált tárgyi emlékek (a középkor esetében a nyílhegyek, a kora újkor esetében a kézi tűzfegyverek lövedékeinek) leletmintázat-elemzése. A módszertani fejtegetések mellett kihangsúlyozzák – Hastings és Bosworth példáját hozva – a csataterék-látogatóközpontok kulturális fontosságát is. (Hazánkban egyelőre sajnálatos módon a múzeumokkal kombinált látogatóközpontok szinte egyedüli példájaként a Mohácsi Emlékpark említhető meg.)

A harmadik fő tematikai egységet (*English battlefields: from prehistory to 1454*) a szerzők széles időintervallum összecsapásainak szentelik: a fejezet az antikvitás korszakától a kései középkorig vezet. A szigetországi római kori régészetnek konfliktusrégészeti vonatkozásaiból több példát (Mons Graupius, Cefn Carnedd, Hod Hill, Maiden Castle, Cadbury) is olvashatunk a csekély őskori példa mellett. A németországi Kalkriese példáján keresztül kerülnek bemutatásra az ókori csataterék kutatásának nehézségei. A már a XIX. században is kutatott, Augustus-korabeli csataterék területéről jelentékeny számú, a római katonasághoz köthető tárgyi emlék látott napvilágot, ugyanakkor nehéz egyértelműen elkülöníteni a biztosan a római hadsereg emlékanyagához köthető leleteket a kereskedelmi áru, vagy zsákmányként értelmezett tárgyaktól. A kora középkori csataterék lokalizációja a rendelkezésre álló írásos források (a középkori elbeszélő források műfaji sajátosságaiból származó korlátozott információk) miatt szintén igen nehézséges. (A 937. évi brunanburhi összecsapásnak például hét lokalizációs elmélete is van.) A kutatás elsősorban a római korban épített, újra felhasznált erődök, úthálózat, a burh-rendszer és a korabeli hadszervezet jellegzetességeinek vizsgálatára helyezi a hangsúlyt. A „késő középkori” (1066 utáni) csataterék kutatása kapcsán már komplex munkamódszeren alapuló terepkutatásra is olvashatunk példát. Northallerton (Yorkshire, 1138) esetében az írott forrásokból rendelkezésre álló, a csata emlékét őrző földrajzi helynevek (Scot Pits, Scotpits Lane) és a csatáról beszámoló írásos források és térképészeti emlékek elemzése alapján tájrekonstrukció mellett geofizikai felmérésre és terepbejárásra is sor került.

A negyedik fejezet (*Gunpowder weapons on the battlefields*) elején a szerzők a tűzfegyverek európai és XIV. századi angliai megjelenéséről írnak. Az első olyan angliai összecsapások, amelyekben a szembenálló felek már nagyobb számban használtak kézi tűzfegyvereket a Rózsák háborújának csatáihoz (Barnet, St Albans) köthető. A kézi tűzfegyverek lövedékei nagy változatosságot mutattak a vizsgált korszakban, hiszen az ólom mellett kavicsot és vasból készült lövedékeket is felhasználtak. Foard és Morris részletesen ír a hasáb alakú lövedékek kérdésköréről. A vasból készített hasáb alakú lövedékeket a (Mary Rose hadihajó tárgyi emlékei alapján) főleg kartácslővedékeként interpretálják, míg az ólomból készült, hasáb alakú lövedékeket (illetve az eredetileg golyó formájú lövedékekből szögletesre kalapált darabokat) kézi tűzfegyverekhez kötik. A szerzők is felhívják a figyelmet, hogy a csatateréken talált lövedékek elkülönítése (kartácsgolyóként vagy kézi tűzfegyverhez tartozó lövedékként való értelmezés) sok esetben bizonytalan. Az interpretációs

kérdések kapcsán a szerzők a „kísérleti régészeti” kutatásokra nagy hangsúlyt fektetnek (a kartács-golyók kísérleti régészeti témájához lásd: D. Allsop – G. Foard: *Case Shot: an Interim Report on Experimental Firing and Analysis to Interpret Early Modern Battlefield Assemblages*. *Journal of Conflict Archaeology*, 3. [2007] 111–147. o.)

A szerzők az ötödik fejezetet (*The Wars of Roses: 1455–1487*) a Rózsák háborújának szentelik. Az 1461. évi towtoni (Yorkshire) összecsapás a háború legvéresebb (de legoptimálisabb forrásbázissal rendelkező) csatája. A rendelkezésre álló írásos források áttekintése mellett komplex terepkutatásra is sor került, a nyílhegyek terepi leletmintázata alapján egyedül ezen a csatatéren sikerült tömegsír találniuk az ásátó régészeknek Angliában. (Fontos megjegyeznünk azt, hogy a csatatéren talált tömegsír eleve egy bolygatott sírhely volt, a towtoni tömegsírokhoz lásd: V. Fiorato – A. Boylston – C. Knüsel [ed.]: *Blood Red Roses. The History, Archaeology and Anthropology of a Mass Grave from the Battle of Towton, AD 1461*. Oxford, 2000.) A Rózsák háborújának több összecsapásának lokalizálásában kulcsszerepet játszottak a régészeti megfigyelések. Például az 1485. évi bosworthi csata esetében a fémkereső műszeres terepbejárásnak, illetve speciális leleteknek (köztük egy III. Richárd címeralakjával díszített övcsatnak) köszönhetően vált lehetővé a csatatér térbeli lehatárolása.

A hatodik fő tematikai részben (*The 16th century*) a XVI. század angol-skót háborúiról, illetve a század közepének felkeléseinek (Pilgrimage of Grace, Wyatt’s Rebellion) kutatásáról olvashatunk. Érdemes megjegyeznünk, hogy a Rózsák háborújához, vagy az angol polgári forradalom csatáihoz képest a kor összecsapásai lényegesen kevésbé kutatók.

A hetedik fejezet (*The 17th century*) az angol polgári forradalom csatáinak kutatását adja (a korszak hadtörténeti áttekintése természetesen kiegészül az angol-holland és a jakobita háborúk témájával). A szerzők Braddock Down (Cornwall, 1643), Edgemoor (Warwickshire, 1642) és Sedgemoor (Somerset, 1685) példáján keresztül mutatják be a kora újkori csatatereknek az írott és képi források kutatására, a tájrekonstrukcióra és a csatatér tárgyi leletmintázatára (különösen a kézi tűzfegyverek lövedékeinek leletmintázatára) épülő régészeti módszertanát. A korábbi korszakok konfliktusrégészeti gyakorlatának megfelelően a várak, erődített udvarházak és városerődítmények (Grafton Regis, Boarstall, Beeston Castle, Sandal Castle) régészeti kutatási eredményeivel is kiegészül a fejezet.

A nyolcadik fejezetben (*Managing battlefields*) rendkívül értékes, a csatatereken talált tárgyak leletmintázatának értelmezésére vonatkozó kritikai észrevételek olvashatóak. A szerzők már a towtoni csatatér kutatásának ismertetése során is felvetették, hogy a talaj kémiai hatásai kihatnak az eseményrekonstrukció és csatatér-lokalizáció szempontjából fontos tárgyak (például vas nyílhegyek) fennmaradására. Az elsődleges vagy másodlagos eltemetődést, illetve a leletmegmaradást meghatározó tájhasználati metódusok, a talaj kémiai jellegzetességei és a nem tudományos igényű „fémkeresőzés” jelentős mértékben befolyásolja a csataterек leletmintázatát. A szerzőpáros ebben a tematikai részben ír részletesen a csataterек nyilvántartási rendszeréről, rendszereiről, a Register of Historic Battlefields mellett két további adatbázisra is felhívják az olvasók figyelmét: az egyik a Historic Environment Record (HER), a másik a Selected Heritage Inventory for Natural England (SHINE). A fejezet végén újra említésre kerül a nem tudományos igényű fémkeresőzés (militaria-gyűjtés) problémája. Ebben a vonatkozásban példaértékű előre lépésnek tartható az angol örökségvédelmi szakintézmények, a National Council for metal Detecting és a Federation of Independent Detectorists közti együttműködés eredményeként megszületett Code of Practice for Responsible Metal Detecting példája. (Internetes forráshely a kódex szövegéhez: <http://finds.org.uk/getinvolved/guides/codeofpractice>, a letöltés ideje: 2013. 07. 31.) A számozott fejezetek sora egy rövid, az olvasóhoz írt átfogó gondolatokat tartalmazó konklúzióval záródik.

A recenzált monográfia jól párhuzamba állítható a Tony Pollard és Neil Oliver által írt, 2002–2003-ban megjelent *Two Men in a Trench* című, két kötetből álló könyvsorozattal. Jóllehet a Pollard – Oliver-könyvek a gazdag régészeti eredmények mellett sem lépik át a tudományos igényű népszerűsítő irodalom kereteit, Foard és Morris munkája ugyanakkor a nagyon gazdag irodalmi hivatkozással, a legújabb terepkutatások eredményeit is felhasználó módszertani gondolatokkal alapvető jelentőségű alkotásként tartható számon a csatatér-régészeti, illetve konfliktusrégészeti témájú könyvek sorában.

Polgár Balázs

PIM DE BOER, HEINZ DUCHHARDT, GEORG KREIS, WOLFGANG SCHMALE (HRSG.)

EUROPÄISCHE ERINNERUNGSORTE 1–3.

(Bd. 1. *Mythen und Grundbegriffe des europäischen Selbstverständnisses*. 332 o., ISBN 978-3-486-70419-1; Bd. 2. *Das Haus Europa*. 626 o., ISBN 978-3-486-70419-8; Bd. 3. *Europa und die Welt*. 290 o., ISBN 978-3-486-70822-6 Oldenbourg Verlag, München, 2012.)

Lieux de mémoire – az emlékezet helyei (angolul: realms of memory, németül: Erinnerungsorte): a Pierre Nora történész által szerkesztett nagyszerű tanulmánykötet-sorozat (6000 oldalnyi szöveg, több mint 130 szerző művel) címe¹ és az általa az 1980-as évek elején bevezetett történeti fogalom. A mentalitástörténet és historiográfia megújítójaként emlegetett francia történész kutatásaiban az önazonosság-tudat és a politikához köthető folytonossághoz kapcsolódóan értelmezte és mutatta be a történeti események, illetve kulturális hagyományozódás menetét.² Az emlékezet helyei valóságos és virtuális objektumok, magukban foglalják a lelki-szellemi és anyagi/fizikális rendet. Minden olyan történeti, kultúrtörténeti és mentalitástörténeti eseményt és jelenséget, amely idővel a nemzeti emlékezet szimbolikus örökségének részévé válik. Azokról a helyekről van szó, melyeken Nora véleménye szerint a nemzeti emlékezet megtestesül: a kulturális és természeti emlékművekről, az ünnepekről, az emblémákról, általában az emberi sorsok, események alakulása során az emberekre és eseményekre történő emlékezés minden megnyilvánulásáról. A diszciplína mára a mai korszerű hadtörténetírás számára is megkerülhetetlenné vált.

Wolfgang Schmale és kutatóintézetének (Institut für Europäische Geschichte, Európai Történeti Intézet) többségében német kutatógárdája egy háromkötetes, monumentális, több mint 110 esszét tartalmazó sorozattal válaszolt a francia „kihívásra”, és immáron összeurópai, sőt, interkontinentális keretek közé kívánta helyezni a franciák kutatási programját és az általuk fölvetett szempontokat. Előljáróban annyit, hogy ez sikerült is nekik, meg nem is, mert bár bizonyos területeken kitekintenek Európa német nyelvterületéről Közép-Európa, Dél-Európa felé (még magyarországi vonatkozások is szerepelnek, mint azt az alábbiakban látni fogjuk), sőt, a kontinensről is (Dél-Amerika, Ázsia felé), azonban például Portugália, a volt Jugoszlávia államai, Észak-Európa többek között Skandináviával, vagy az Egyesült Királyság országai (Anglia kivételével) teljesen kimaradnak – találobb lett volna a kötetnek talán a *Deutsche Erinnerungsorte* címet adni, mert a tanulmányok néző- és kiindulási pontja, bármilyen – amúgy összeurópai – kérdéssel foglalkozzanak is, néhány kivételtől eltekintve mind azt vizsgálják elsősorban, hogy az adott kérdés, jelenség milyen módon kapcsolódik a német mentalitáshoz, politikához, kultúrához, nemzeti emlékhelyekhez.

¹ Les Lieux de mémoire. 1–3. k. Ed. Gallimard, Paris, 1984–1992. és Realms of Memory címmel angol fordításban: Columbia University Press, 1996–1998. A magyarul megjelent első részlet belőle: *Nora, Pierre: Entre Mémoire et Histoire. La problématique des lieux*. In: Les lieux de mémoire. I. La République. Sous la direction de *Pierre Nora*. Paris, 1984. Emlékezet és történelem között címmel. Ford. *K. Horváth Zsolt*, lektorálta és a jegyzeteket írta: *Benda Gyula. Aetas*, 1993. 3. sz. (Interneten hozzáférhető: http://www.aetas.hu/1999_3/99-3-10.htm; a letöltés időpontja: 2013. október 28.) A háromkötetes mű magyar nyelvű válogatás-kötete: *Pierre Nora: Emlékezet és történelem között*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010. Méltatása: *K. Horváth Zsolt: Az eltűnt emlékezet nyomában Pierre Nora és a történeti emlékezetkutatás francia látképe. Aetas*, 1993. 3. sz. 132–141. o. (Internetes példánya: <http://epa.oszk.hu/00800/00861/00012/99-3-9.html>; a letöltés időpontja: 2013. október 28.) Az azóta megjelent, magyarországi irodalom ismertetésére e helyen nincs mód; az magyarországi kutatások összefoglalását ugyanígy a 24. jegyzetben *K. Horváth Zsolt* összefoglalta. A magyar kutatások nemzetközi összefüggésben, legutóbb: *Erinnerungsorte in Ostmitteleuropa Erfahrungen der Vergangenheit und Perspektiven*. Hrsg. von *Matthias Weber, Burkhard Olschowsky, Ivan Petranský, Attila Pók, Andrzej Przewoznik*. (Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, Bd. 42.) München, Oldenbourg Verlag, 2011.

² Mely koncepció gyökeresen szemben áll az *Annales* „hagyományos” braudeli szemléletével, amely geográfiai, gazdasági tényezők sokasága mentén próbálta definiálni a francia identitást. *K. Horváth Zsolt* előző jegyzetben hivatkozott tanulmánya, 138. o.

Az Európai Történeti Intézet az 1990-es évektől működik, első jelentős szimpóziumuk, amint a sorozat első kötetének szerkesztői bevezetőjéből kitűnik, 2000-ben egy Villa Vigoniban tartott nemzetközi történészkongresszus volt, melynek eredményeit a *Jahrbuch für Europäische Geschichte* 2002. évi száma adta közre. A kutatás bázisa napjainkig is a mainzi egyetem, ahol Wolfgang Schmale vezetésével a munka 2007 óta vett nagyobb lendületet. Céljuk az európai kulturális és politikai identitás hipotézisének, konstrukciójának modellezése, azoknak a mentalitásbeli, kulturális és politikai jelenségeknek a meghatározása és a fogalmak definiálása, melyek speciálisan az amúgy inhomogén európai kontinensre és kultúrkörre, annak kölcsönhatásaira jellemzőek – mindez a történeti, politikai emlékezet és emlékezés szintjén.

A jelen kötetekben publikáló kutatók olyan politikai, történeti, kulturális eseményeket választottak, melyek összeurópai dimenziókban értelmezhetők, vagyis egész Európa – hangsúlyozottan nem csak a nyugati felében – sorsának, mentalitásának alakulására voltak, vannak hatással. Mint látjuk, az írások olykor egymásra épülnek, kiegészítik egymást és nem egy esetben polemizálnak is. Az esszéket tájékoztató irodalomjegyzék kíséri. Az első kötet tanulmányait, melyek homloktérben az alapvető fogalmi meghatározások állnak, a szerkesztők hat nagyobb téma köré csoportosították: az Európa-mítosz (*Mythen*) – Európa megjelenése a mítoszokban, a művészetekben, és az európai irodalomban; a közös örökség (*Gemeinsames Erbe*) – az antikvitás, a kereszténység, a zsidóság, az iszlám és a humanizmus jelenségéről szóló tanulmányok; alapvető szabadságjogok (*Grundfreiheiten*) – az emberi jogokról, a jogállamiságról, a hatalom megnyilvánulásairól szóló írások; Európa mint térség (*Raum Europa*) – égtájak, határok, időszámítás, nyelvi sokféleség; háborús tapasztalat és békevágy (*Kriegserfahrung und Friedenssehnsucht*), valamint egy Európa egységes (?) gazdasági térségként (*Wirtschaftsraum Europa*) felfogó írás. A második kötet ugyanezen tematika mentén halad, de már sokkal konkrétabb jelenségekről szól, például a mítoszok-fejezetben az írások között van olyan, amelyik a Herkules-mondával, az Antigoné-jelenséggel, az Aeneassal, Marathón mitizálásával, vagy például az Európai Unió himnuszával foglalkozik, illetve a közös szellemi és kulturális örökségként számon tartott európai gyökerű kulturális értékekkel, mint pl. Michelangelo és a Mona Lisa, Rembrandt, a gótika, a Louvre, Dante, Goethe Faustja, Beethoven zenéje, Verdi Aidája, Shakespeare öröksége, s még sorolhatnánk. A gyűjtőfogalmak és tanulmánycímek között szerepel például a sanzon, az egyetem, a harmadik Róma koncepció (Oroszország), a kávéház (Budapesten is) vagy a pizza és az európai pizzériák... E fejezet írásai között van három olyan, melyeknek hadtörténeti vonatkozásai is vannak, a kötet ötödik fejezete (*Kriegserfahrung und Friedenssehnsucht*) pedig 14 hadtörténeti vonatkozású esszé tartalmaz. Végül a harmadik kötet három nagy tematikai egysége közül az *Alapfogalmak* (Grundbegriffe) című fejezet három írása a globalizációval és az expanzióval foglalkozik, a *Koncepciók* címet viselő az orientalizmus, rasszizmus és poszt-kolonializmus jelenségével mint európai „találmány”, *Az esettanulmányok* (Fallstudien) című rész pedig egyrészt olyan európai mentalitásbeli és kulturális jelenségekkel, melyek a kontinens határain túl is hatottak vagy hatnak, illetve onnan indulnak ki, másrészt olyan Európán kívüli megtörtént eseményekkel, jelenségekkel és folyamatokkal, melyek kontinensünkön meghatározó érvennyel hatnak – példának említhető az Amerika felfedezéséről és Kolumbusz kulturális emlékezetéről szóló esszé, az európai rabszolgasággal, a zene interkontinentális összefüggéseivel, a gosszellel, a kolonializmus kulturális hatásaival és lecsapódásaival, az amerikai kivándorlással, az európai kiindulású trópusi orvoslással, a Népszövetséggel vagy az UNESCO-val foglalkozó írások.

A három kötet legalább két tucatnyi írása kifejezetten hadtörténeti témájú, melyek között akadnak magyar vonatkozások is. Mindegyiket nincs mód ismertetni vagy méltatni – válogassunk belőlük!

Mindjárt ezek közé sorolható az első kötet *Háborús tapasztalat és békevágy* című fejezetének három tanulmánya. Dieter Langewiesche, a tübingeni egyetem emeritus professzora *Das Europa der Kriege* (A háború Európája) című provokatív írásában kijelenti: Európa egy háborús „termék” (*Kriegsgeschöpf*). A kontinens története hagyományosan arról szól, hogy annak változásait a háborúk generálják, formálják. Bizonyos radikális nézetek szerint maga az Európai Unió is háborús termék, végső soron a második világháború következménye. A szerző a modern Európa megszületését az 1800 körül zajló forradalomhoz és háborúkhöz köti (és nem az angol polgári forradalomhoz például), ezeket a francia forradalom és Napóleon háborúi teremtették meg a mai modern

Európa alapjait (mindennek előzményeként ráadásul a hétéves háborút, 1756–1763, nevezi meg), mert egy olyan politikai és hatalmi átrendeződéshez, centralizációhoz vezetnek, melyek életre hívták a kontinensen azokat a nagyhatalmakat (Franciaország, Németország, Anglia és Oroszország), melyek a mai napig a legbefolyásosabbak, és a többieket magukhoz integrálják. Ebből a szempontból az 1848-as forradalmak és szabadságharcok az alapvető kontinentális hatalmi erőviszonyokat lényegében nem befolyásolták, a nemzetállami törekvések a centralizáció, hatalmi koncentráció ellensúlyozásaképpen jelentkeztek. Az első világháború megmutatta, hogy a XX. század háborúja már nem dinasztiai és trónok katonai párbaja, s hogy a totális háború a civil lakosság életében is katasztrófát jelent a kontinensen (városok teljes pusztulása). A második világháborút pedig a szerző egy újkori barbarizmusként fogja föl, annak sokmillió áldozatával, a zsidóság genocídiumával. Ugyanakkor Langewiesche professzor az európai hadtörténetet az újkori Európa identitása alapján (Identitätsfundament) tekinti, ahol a nemzetállamok a háborús pusztítások színterein megalakították az emlékezet helyeit, többek között számtalan emlékmű formájában, melyek a nemzeti önzonosság-tudat egyik legfontosabb tárgyasult részét jelentik. – Ezt a kérdést feszegeti Jörg Fisch (Zürichi Egyetem) is, aki az európai háborúk és békés időszakok periodikus váltakozásait tekintve úgy véli, hogy nem a békés időszakok, hanem dominánsan a háborúk alakították ki és alkotják a nemzeti emlékezet színtereit: még a nemzeti megbékélés olyan összeurópai szimbólumai és emlékhelyei is, mint a lipcsei emlékmű, Verdun, a münsteri vagy osnabrücker békecsarnokok vagy Waterloo valójában nem a békének, hanem a háborúnak állítanak emléket. Végül Hans-Martin Kaulbach, a stuttgarti városi képtár munkatársa az eddig említetteknél tényekben gazdagabb írásában az európai békekötések történetét tekinti át művészeti, képzőművészeti alkotásokon (festmények, szobrok, metszetek, plakátok) a XVI. századtól a XX. század első felének végéig.

Áttérve a második kötet hadtörténeti szempontból figyelemre méltó esszéire, elsőként Volker Hunecke berlini technika-történész írását említem, melyben a szerző az európai, főleg francia és német területeken található lovas emlékműveket gyűjtötte egybe, tematizálta és mutatja be. A lovas szobrok állításának Európa-szerte – melynek virágkora igen hosszú volt, a XVII. századtól egészen a XIX. század végéig tartott – antik, főleg itáliai hagyományai vannak. Sok mindent szimbolizálnak, nemcsak győzelmet: hősiességet, despotizmust, szabadságvágyat (Jeanne d’Arc), emberi nagyságot, nemzeti függetlenséget (Garibaldi), megbékélést, világhódító törekvéseket (Napóleon), birodalomalapítást (Nagy Péter).

Nikolaus Katzer, a moszkvai Német Történeti Intézet munkatársa Tolsztoj *Háború és béke* című regényét a háború irodalmi emlékezetének összeurópai jelenségeként fogja fel. Nemcsak azért tartja a regényt klasszikusan európai jelentőségű műnek, mert szerzője mint művész európai formátumú, hanem mert a regény egy összeurópai méretű háborúval foglalkozik, annak minden makro- és mikrotörténeti vonatkozásával. A regény történeti síkja fikatív, mégis az európai kulturális emlékezet egyik tere, mert a leírt eseményeknek, tényeknek és jelenségeknek történeti valóságtartama van: vehető történelemkönyvnek vagy egy történeti epikai alkotásnak is. Benne milliók szerepelnek, akiknek harca a lipcsei események előtt egy évvel már egy elő-népek csatájának is tekinthető. Tolsztoj túllép az orosz birodalmi nézőpontra és érdekeken, s kontinentális dimenzióba helyezi Napóleon oroszországi hadjáratát, illetve a borogyinói csatát, amikor például helytállásról, hősiességről ír, párhuzamosan a totalitás és az individuum nézőpontjából. 1812 nem csekély mértékben Tolsztoj műve nyomán az orosz történeti emlékezetben központi helyet foglal el, ami a zűrzavaros korábbi két évszázad után az oroszok számára ma is az államrend, a hatalmi konszolidáció, a sikeres európai nagyhatalmi törekvések és pozíció elérésének időszakát szimbolizálja.

A kötet *Háborús tapasztalat és békevágy* című fejezete tehát hadtörténeti vonatkozásokkal foglalkozik, melyből szeretnék most néhány írást kiemelni. Mindjárt az első esszé, Berd Schneidmüller heidelbergi történészprofesszor eszme-futtatása, aki szokatlan módon értelmezi a háború fogalmát. A középkor egy olyan jelenségéről beszél, amely a történeti emlékezetben a mai napig összeurópai katasztrófa-ként tartatik számon: az 1348 és 1652 közötti, a kontinens harmadát elpusztító nagy pestisjárványról és a járványt követő zsidópogromokról. A járvány elsősorban a városok lakosságát pusztította (pl. Lübeckben 40 000, Erfurtban 12 000, Münsterben 11 000 ember halt meg), s a szerző hangsúlyozza, hogy a periferián, Norvégiában és Katalóniában a népesség mintegy 55–70/80 százaléka esett áldozatul. Miután ésszerű, tudományos, kellően megalapozott választ az okokra a

korabeli orvostudomány nem tudott még adni, a hatóságok pedig nem voltak a helyzet urai, bűnbaknak a városok zsidó lakosságát kikiáltva, Európa-szerte zsidóüldözések voltak. Az áldozatok számát tekintve háborús pusztítással felérő járvány és üldözés után a szerző szerint – s az írást talán ezért szerkesztették a háborúkról szóló fejezetbe – a források tanulsága alapján a háborús katasztrófákat követő mentális állapot volt megfigyelhető a mindennapi életben: letargia, beletörődés, majd lassú eszmélés, végül valamiféle regeneráció, a stabilitás, megnyugvás vágya, majd a népesség regenerálódása.

A Philipp Benedict és Barbara Diefenhof nevével jegyzett következő írás az egyik legvéresebb és történeti, egyháztörténeti, vallás- és mentalitástörténeti szempontból legkirívóbb eseménnyel, az 1572. augusztus 24-én, Szent Bertalan éjszakáján lezajlott vérengzés történeti tudatban és emlékezetben élő históriájáról szól. Miután a szerzők összefoglalják az előzményeket és ismertetik a konkrét cselekményeket, feltárják a vérengzés utóéletét, mely a vallási megbékélés óhajának és a vallásháború elleni fellépés szimbólumává vált, amely a történeti műveken kívül az európai vallási vitairódalomban és irodalmi művekben került feldolgozásra, amik ezáltal váltak az emlékezet helyeivé.

Ernst Petrisch, a Haus-, Hof- und Staatsarchiv munkatársa az 1683-as kahlenbergi csatáról készítette eszmefuttatását – rendhagyó módon elsősorban az oszmánok szempontjából látta az eseményeket: úgy véli, hogy az Oszmán Birodalom katonai vezetését a támadásra egyfajta politikai szükségszerűség sarkallta. Ugyanakkor a védekezés az összeurópai összefogás eredményeképpen lehetett csak sikeres a mindent egybevetve kb. 200 000 fős támadó hadsereggel szemben. Petrich összefoglalja a csata eseményeit és historiográfiáját – még csak nem is utalva a magyarországi vonatkozásokra –, majd dolgozata érdemi része a csata utóéletével és emlékezetével foglalkozik. Egy évvel a történetek után Te Deum-ot tartottak, s kiderül, hogy a XVIII. század folyamán, különösen Mária Terézia uralkodásának idején, állami szinten hogyan ápolták a csata emlékét Ausztriában. Végül megtudhatjuk, hogy a 300. évfordulón rendezett megemlékezések politikai töltete az osztrák–lengyel kapcsolatok és összefogás a reformokat sürgető lengyel ellenzék melletti osztrák szimpátia kifejezése volt 1983-ban.

Katrin Keller, a bécsi egyetem kutatója az 1813-as lipcsei népek csatáját sajátos megvilágításba helyezi: kizárólag a történeti emlékezet és hagyomány valós és virtuális terének tekinti, amely szerinte már a csata első évfordulójára a Világbéke emlékművévé (Denkmal auf den Weltfrieden) vált. Az emlékmű 1824. évi leleplezése óta a lipcsei helyszín egyfajta kettős emlékezet színtere. Egyfelől a világbéke emlékműve, amit az állami protokolláris megemlékezések időről időre hangsúlyoznak, másrészt létezik egy lokális hagyományápolás is, amely nagyon sokféle tartalmat hordoz – azon túl, hogy az emlékmű egy turisztikai attrakció, mely a helybéliek számára jól jövedelmez –, többek között kifejezi a németek számára az 1945 után szétszakított ország egység-vágyát, majd 1989 után az egyesítés miatt érzett örömet.

Gerd Krumreich düsseldorfi professzor az európai nemzeti emlékezet színterei közül talán az egyik legismertebbre, Verdunbe vezet el bennünket. Verdun az ember-ember elleni harc és a német-francia ellentét szimbóluma volt az utóbbi évtizedekig, ahol közel egymillió katona egy 40 négyzetkilométeres területért vívott totális háborút majdnem tíz hónapon keresztül 1916-ban, az emberi történelem „leghosszabb csatájában”. A franciák számára Verdun mára a kitartás, a hősiesség, a heroizmus szimbóluma, valamint egyfajta empátia is jellemzi a francia mentalitást a legyőzöttek irányába. Verdun ugyanakkor magát az első világháborút is szimbolizálja és a háború után a népek megbékélését. 1965 óta pedig az európai vagy világbéke egyik politikai-propagandisztikus színtere.

Az egyik napjainkban is aktuálpolitikai töltetet hordozó hely a katyni kivégzések színtere. A lengyel patriotizmus mellett a kommunizmus elleni harc szimbóluma, mert a lengyelek – a britek, az USA és Németország segítségével – kiharcolták a kommunista, majd posztkommunista orosz hatalommal szemben 1989 előtt és után a történetek feltárását és a valós tények, dokumentumok közzétételét. Katyn a lengyelek oroszokkal szembeni mártírságának és évszázados ellenállásának szimbóluma is. Mindennek alátámasztására Cezary Wąs, a wrocławai egyetem tanára számos történeti tény és számadatot sorakoztat föl, miután összefoglalta a helyszínen történeteket, valamint a tényfeltárást folytatótt harcot, annak históriáját. Az emlékhely megvalósításában az első érdemi lépés 1981-ben történt, amikor – mivel a helyszínen ez lehetetlen volt – a varsói központi

temetőben állítottak emlékművet a Katyńban kivégzettek emlékére. Ezt követte mintegy 400 (!) emlékhely megalakulása szerte az országban, melyek közé sorolható többek között például a 2000-ben Breslauban vagy a 2001-ben Katovicében felállított nagyszabású, figuratív emlékmű. Katyń rendhagyó példája a történeti emlékezetnek Európában, mert annak ellenére, hogy egy háborús szituációban megölték 4421 lengyel tisztet, az áldozatok nem a második világháború, hanem a kommunizmus áldozataiként váltak mártírokká.

Heinz Duchhardt mainzi professzor, aki a kérdés egyik első számú szakértője, az európai békekötéseket vonta vizsgálat alá, közöttük is az 1648-as vesztfáliai békét, mint az európai békekultúra kiemelkedő példáját. A vesztfáliai békemű – nem kis részben az 1998-as megemlékezéseknek köszönhetően, amikor számos konferencia zajlott és nagyon sok tudományos mű jelent meg a kérdérről – az európai békekötések napjainkig tartó példájává és viszonyítási pontjává vált. A garanciákkal megerősített béke ugyanis maximálisan elérte célját: a legyőzötteket nem szankcionálták, nem semmisítették meg államiságukat, a békepontok együttélést és egymásmellettséget biztosítottak a népek számára, s hosszú időre (mintegy évszázadra) politikai és katonai stabilitást és hasznos, gyarapodásra lehetőségeket adó békeéveket eredményezett Európában. A békeokmány egy olyan jogalap volt a további időszakban, elsősorban a XVIII. századi háborúk során, melyre folyamatosan hivatkozhattak a politikusok Európa államaiban.

Végül a kötet azon írására térek ki, mely konkrétan is foglalkozik magyarországi eseményekkel, Antoine Fleury, a genfi egyetem munkatársának *Die Pariser Vorortvertäge* (A párizsi előszerződés) című esszéjére, mely a Párizs környéki békeszerződésekkel, illetve a szerződés előtti tárgyalási folyamatokkal foglalkozik. A szerző véleménye szerint a Párizs környéki békéknek (Versailles-ban 1919. június 28-án Németországgal, St.-Germain-en Laye-ben 1919. szeptember 19-én Ausztriával, Neuilly-ben 1919. november 27-én Bulgáriával, Trianonban 1920. június 2-án, végül Sèvres-ben 1920. augusztus 10-én az Oszmán Birodalommal) az volt a közös célja, hogy Európa szívében egy jövőbeni háborúnak elejét vegyék, minden állam-állam közti konfliktus és viszálykodás rizikóját elvesssék, s a háborús „tűzfészkeket eloltsák”. Mindennek megerősítésére létrehozták a Népszövetség intézményét mint kollektív biztonsági rendszert az államok közti kölcsönös óvintézkedések kidolgozása, meghozatala s végrehajthatása céljából, hogy az újonnan alakuló államokban nemzetiségi elvek alapján újfajta hegemoniák ne alakulhassanak ki. Már a konferencia elején kiderült, hogy a diktáló felek olyan új európai határokat kívántak szabni, melyek bizonyos államok területi csökkenéséhez vezetnek (Németország, Magyarország esetében), vagy területi szétdarabolást eredményeznek (Ausztria–Magyarország, Oszmán Birodalom), s alapvető cél volt, hogy a veszteséket háborús jóváértésként kifizetésére kötelezzék. Ily módon a legelső, Németországgal megkötött békének, mely az említett elvek alapján született meg, szimbolikus jelentősége is volt, hiszen a legjelentősebb vesztes állam írta alá és proklamálta, így a tárgyalási sorban következő többi vesztes ország számára a szerző szerint világossá vált, hogy ezeket az elveket kénytelenek lesznek akceptálni. Ebből a nézőpontból a Magyarországgal lefolytatott tárgyalásokról (*Der Vertrag mit Ungarn című fejezet*, 510–511. o.) szólva a szerző megállapítja, hogy a jövőbeli viszonyok szempontjából a legproblematiszababb szerződést kötötték meg Trianonban (erwies sich als höchst problematisch für die Zukunft). A béketárgyalások folyamán a szövetségeket természetesen elsősorban a magyarországi belpolitikai zavargások (Wirren) aggasztották, s joggal tartottak attól, hogy a békeszerződést egy kommunista rezsimmel lesznek kénytelenek megkötöni, miután a bolsevizmus „Közép-Európa szívébe is behatolt”. A szerző szerint ráadásul azt tapasztalták, hogy Kun Béla ellenkezik, szövetségre lép a patrióta és militáris politikai erővel, s a győztes hatalmak álláspontjával szemben az ún. Kismagyarország (Kleinungarn) elképzelést képviseli nagyszámú magyar lakosság megtartásával. Fleury elismeri, hogy ez a román és csehszlovák intervencióra adott politikai válaszreakció is volt egyben. Mindennek az árát a csehekkel és románokkal szembeni győztes magyarországi hatalom keményen kellett hogy megfizesse: a háború előtt 283 000 négyzetkilométernyi ország a tárgyalások során távlatilag 92 000 négyzetkilométerre zsugorodott, lakossága 18-ról 10 millióra csökkent, a legnagyobb területeket Románia „kebelezte be”, s Horvátországhoz, Isztriához, Ruténiához (!) is kerültek volna magyar területek.

Ebben a szituációban Magyarország a tárgyalóasztalnál továbbra is ellenkezett és a küzdelmet választotta, miután Horthy Budapesten a nemzeti hadsereg élén átvette a hatalmat és sikerült az országot politikailag stabilizálni. A tárgyalások ellenére a győztes hatalmak, élükön Franciaországgal a Duna-térség pacifikációját szem előtt tartva „nem tudták Magyarország területi és nemzetiségi követeléseit figyelembe venni” (511. o.), ami aztán a két világháború között egy revansista politikai irányzatot eredményezett, amely szomszédaitól teljesen elszigetelte az országot. A második világháború előtt „Nagymagyarország” (Großungarn) a szövetséges Harmadik Birodalom támogatásával ideiglenesen ismét megerősödött, ám a második világháború után a magyar kommunista hatalom a Romániával fenntartandó jószomszédi viszony miatt nem állt elő követelésekkel és Erdélyről lemondott. Fleury szerint a hidegháború után a területi követeléseket sürgető hangok megerősödtek, de a közép-európai államok Európai Unióba történő felvétele után ezek a hangok lecsendesedtek.

A magyarországi kollektív emlékezetben Trianon a szégyen és a népet ért mélységes jogtalanság szinonimájaként rögzült, s ez a nézet a jellemző felfogás a határon túli magyar kisebbségek körében is. Az Ausztriával és Magyarországgal megkötött békeszerződések két elégedetlen, strukturálisan törekeny államalakulatot, számukra egyfajta középállami státust eredményeztek. Határaik ugyan megszilárdultak, azonban ezek a független államalakulatok a szomszédaikkal sokszor összetűzésbe kerültek 1918 után.

Fleury írásának több tanulsága is lehet a magyar történetírás számára, melyek közül csak kettőre utalnék. Nem kívánom értékelni azt a tájékozottsági szintet és szakirodalmi megalapozottságot (ha az esszé végén felsorolt öt tételes irodalomjegyzéket tekintjük, megállapíthatjuk, hogy azok az elmúlt évtizedekben, a rendszerváltozás után készültek, 1998 és 2007 között, s mind összefoglaló jellegűek, konkrétan egy sem foglalkozik csakis Trianonnal, három közülük francia – ebből egy az oszmánokról szól –, kettő pedig angol nyelvű), mely az írásmű alapján tapasztalható. Ugyanakkor érezhető, hogy a szerző tárgyilagosságra törekedett, s arra, hogy a trianoni szerződés hosszú távú hatásait átgondoltan vázolja néhány mondatban. A magyarországi viszonyok mélyebb ismerete ugyanakkor nem kérhető számon a francia ajkú és angol nyelvtudással rendelkező kutatón az angol vagy francia nyelvű, magyarországi vagy magyar szerzők által publikált (számottevő) szakirodalom hiányában. Sokadszorra levonható a tanulság: a magyarországi politikai gondolkodás, a tudományos közeg és a közvélekedés megismertetése – nemcsak Trianon kérdésében – a külföldi közvéleménnyel, tudományos fórumokkal egy sokkal erőteljesebb, koncepciózus, határozott és nem bezárkózó, szétaprózódott, hanem minden terület felé nyitott, az újabb és újabb történészgenerációkat folyamatosan bevonó és a nemzetközi kutatásokra naprakészen reflektáló kutatói attitűd és intézményes tudománypolitika eredményeképpen lesz lehetséges.

Kincses Katalin Mária

STEPHEN GIBSON – SIMON MOLLAN (ED.)

REPRESENTATIONS OF PEACE AND CONFLICT

(Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2012. 320 o., ISBN 978-0-230-29866-8)

A Palgrave Macmillan kiadó *Rethinking political violence* (A politikai erőszak újragondolása) címmel indított tavaly új könyvsorozatot. A kötetek témája a politikai erőszak fogalma és megjelenési formái, amelybe tágabb értelemben beleértendők a társadalmi-politikai ellenőrzés vagy változás elérése érdekében alkalmazott erőszak különböző esetei, így a háborúk, népiirtások vagy etnikai tisztogatások, forradalmak és ellenforradalmak, a terrorizmus és az állam (például egy egy-pártrendszer keretein belül gyakorolt) elnyomó mechanizmusai is. A klasszikus hadtörténet kérdései tehát, amelyek ebben a megközelítésben egy tágabb összefüggésrendszerbe ágyazódnak, igen hangsúlyos részét képezik a konfliktuskutatásnak. A sorozatszerkesztők ugyanakkor célkitűzésük

szert igyekeznek elkerülni, hogy csupán a biztonságpolitika, erőszak és terrorizmus témakörének kliséit ismételgessék. Ehelyett különböző tudományágak felől, változatos módszertani eszközökkel megközelítve igyekeznek értelmezni a társadalom számára kihívást jelentő „szervezett erőszak” problémakörét.

A sorozat második kötete, amely a háború és béke ábrázolásainak problémáit járja körül, Stephen Gibson szociálpszichológus és Simon Mollan gazdaságtörténész szerkesztésében látott napvilágot az elmúlt évben. A tanulmánygyűjtemény elméleti forrásvidékét az ENSZ és az UNESCO által a kétezres évek elején megfogalmazott szempontok, az erőszak és ezzel ellentétben a béke kultúrájának fogalmi jelentik, amelyeknek megfelelően felértékelődött a kulturális szféra szerepe a békekutatás céljainak szempontjából. Ehhez kapcsolódva a kötet szerkesztőinek a békekutatások vizsgálódási területének a szociális reprezentáció elméletével történő bővítése is célja volt.

A reprezentáció ma használatos fogalmát, a kötet bevezetőjében közölt rövid összefoglalás szerint, a szerkesztők legalább Immanuel Kant empirizmus kritikájáig tudják visszavezetni, aki a tapasztalati tudást minden esetben közvetítettnek látta, ahol a közvetítés a reprezentáció feltételeinek megfelelően történik. Kant nézetei a későbbiekben a szociológia és a szociálpszichológia olyan gondolkodóira hatottak ösztönzőleg, mint Émile Durkheim és jóval később Serge Moscovici, aki szerint „reprezentációkat alkotunk azért, hogy ismerőssé tegyük, ami ismeretlen”. A szociális reprezentáció során Moscovici értelmezésében tehát az új jelenségeknek meglévő fogalmi sémákba illesztése, lehorgonyozása történik, mely által azok tárgyiasulnak. A kötet szerkesztőinek értékelése szerint nem képzeltető el a béke és háború különböző aspektusainak elemzése nélkül, hogy megvizsgáljunk azok reprezentációjának módozatait is.

Ez tehát az a némileg talán szokatlan és izgalmas fogalmi keret, amelyben a könyv tanulmányai helyet kapnak, továbbá igen sokszínű a szerzők tudományos háttere is, akik egyebek mellett a kultúrákutatók, földrajz, történelem, médiakutatók, a vallástudomány vagy éppen a design és viselettörténet területe felől közelítenek a kötet tárgyához. Hasonlóképpen változatos a szerzők témaválasztása is.

Az öt részre tagoló kötet első egysége a békemozgalmak és háborúellenesség köré szerveződik. Az első tanulmány az egymást követő kormányok, valamint a békemozgalmak eltérő béke reprezentációit veszi sorra Izraelben. Az írás rámutat azokra az eltérésekre, melyeknek köszönhetően a béke egyrészt biztonságként és elkülönülésként, másként békés együttélésként jelenik meg. A katonai szolgálatmegtagadás első és második világháborús történetét két fejezet tárgyalja, az első a sajtóbeli ábrázolás, míg a második az egyenruha viselésének problémájának bemutatásával. Megtudhatjuk, hogy a tolerancia vékony felszíne alatt a második világháborúban is érzékelhető maradt a nagy háború alatt tapasztalt negatív beállítást és a szolgálatmegtagadókra nehezedő kormányzati nyomás továbbélése.

A második rész a hadsereg, a katonák reprezentációit veszi górcső alá. Az ábrázolás egyik kézenfekvő formája a fénykép: a kötet ötödik fejezete a szerzők által készített interjúk alapján a brit hadsereg tagjainak a katonai szolgálat megörökítése és feldolgozása érdekében alkalmazott fényképhasználatát, annak a katonai életben betöltött szerepét elemzi rámutatva, hogy ebben a megközelítésben háború és béke mint a társadalmi cselekvés kategóriái nem különülnek el élesen egymástól. Ennek okaként a szerzők egyebek mellett a 2001. szeptember 11. utáni geopolitikai helyzetet jelölik meg, amelyben a háború új megvilágításban, szinte állandó folyamatként artikulálódik. A következő tanulmány tárgya a (brit) katonai áldozatként való bemutatása a sajtóban, ill. a katonák erre a jelenségre adott saját válaszai. Az elemzés a brit hadsereg tagjainak áldozat szerephez való ellentmondásos viszonyulására mutat rá: egyrészt a gyengeségre, cselekvőképtelenségre, nőiességre való asszociációk miatt a katonák kevésbé hajlanak arra, hogy magukat áldozatként mutassák be, ugyanakkor ezzel ellentétben a körültekintő katonai tervezés hiányáról, inkompetenciáról és szerencsétlen külpolitikai szituációkról szóló narratívák a katonák áldozatszerepbe helyezését sugallják.

A pszichológiai vonatkozásokat tárgyaló harmadik rész egyik fejezetében Robert D. Lowe és Orla Muldoon az északír konfliktus egyéni identitások szempontjából történt vizsgálatából levont érdekes következtetéseit találjuk. A szerzők arra a megállapításra jutottak, hogy Észak-Írországból, ill. egyéb nyílt konfliktusokkal terhelt területeken a szociális identitások és identitás-kombinációk

a vártnál nagyobb komplexitást mutattak. A fegyveres összecsapások elcsendesedésével egy új és mindkét fél számára nyitott választási lehetőségként jelent meg az északír identitás, amely a fennálló dualista felosztáson kívüli lehetőséget kínál a társas érintkezésre. Ugyanakkor a vizsgálat során némileg váratlan identitáskombinációk (mint az ír–protestáns vagy a brit–katolikus) is felszínre kerültek.

Bár a vallásokat sokszor a fegyveres konfliktusok, háborúk forrásaként tartják számon, a kötet negyedik részének szerzői arra hívják fel a figyelmet tanulmányaikban, hogy a szemben álló felek hajlamosak a különböző vallások szóhasználatával egyszerűsíteni és kifejezni sokszor összetett gyökerű konfliktusait, amelyeknek a vallási megjelenítés nem annyira oka, mint inkább következménye.

A könyv ötödik része az emlékezetkutatások és a konfliktusok ábrázolásának metszetéből hoz néhány példát. A könyv tizenkettedik fejezetében a 'nyugati' társadalmakban az utóbbi évtizedekben tapasztalható „emlékezetrobbanást” (memory boom) elemzi Nigel Young, aki írásában a győztes államokhoz, hadseregekhez és birodalmakhoz gyakran túl szorosán kötődő hivatalos történetírás felülvizsgálatának szükségessége mellett érvel. A következő tanulmány a nők által a második világháború idején végzett munka a 2005-ben Londonban leleplezett emlékműve körüli vitákat vizsgálja, melyek eredményeképpen – ahogyan arra egyes elemzők is rámutattak – végül éppen a nők megjelenítése hiányzik a nekik dedikált műalkotásról. Az utolsó, az apartheid traumájának megjelenítéséről szóló fejezet a dél-afrikai Igazság és Kiengesztelődés Bizottsága archívumának vizsgálatával a traumatikus múlt ábrázolásainak különböző rétegeit veszi sorra. Az 1995-ben létrehozott bizottság levéltárának magját az apartheid áldozatainak meghallgatásán felvett jegyzőkönyvek adják, ezeket elemezve a szerző egyik következtetése, hogy az egykori áldozatok meghallgatásának módja, a hozzájuk intézett, a megbékélést sürgető kérdések hozzájárultak egy speciális, ún. kiengesztelődési diskurzus kialakulásához, amely a trauma ábrázolásának alapjául is szolgált. Ezt a megközelítést árnyalja ugyanakkor az áldozatok beszédmódja, amellyel szenvedéseiket próbálták kifejezni a megértés és a kompenzáció reményében.

A könyv érdekes kísérlet háború és béke összetett kérdéseinek multidiszciplináris megközelítésére, amelyből az érintett tudományágak, így a hadtörténet is haszonnal meríthet.

Tulipán Éva

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ES MÚZEUM KÖNYVTÁRA

PÁSZTI LÁSZLÓ

A MAGYAR HONVÉDSEREG HARCÁSZATA
AZ 1848–49-ES SZABADSÁGHARCBAN

KRÓNIKA

TUZA CSILLA

BETHLEN GÁBOR-KIÁLLÍTÁS A MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁRBAN

Négyszáz évvel ezelőtt, 1613. október 23-án a Kolozsváron megtartott erdélyi országgyűlés fejedelemmé választotta Bethlen Gábort. Habár a neves személyekről – így általában az uralkodókról is – születésük vagy haláluk évfordulóján szoktak megemlékezni, most ebben az évben országszerte több tudományos és kulturális intézmény fejedelemmé választása alkalmából emlékezik Bethlen Gáborra. Ennek egyik oka, hogy nincs még egy olyan fejedelem, aki ennyire ismert lenne a tudományos körön kívül a történelmet szerető publikum körében. Másik oka az, hogy személyével köti össze nemcsak a laikus közönség (talán Móricz Zsigmond Erdély-trilógiájára asszociálva), hanem a történészek is az erdélyi fejedelemség „aranykorát”: Bethlen egy gazdaságilag, társadalmilag, belpolitikailag szétzilált, háborúban kimerült és megtépt országot örökölt elődeitől, hogy uralkodásának vége felé egy virágzó fejedelemséget, „Tündérkertet” hagyjon hátra.

Ha valaki kiállítást szervez Bethlen Gábor alakja köré, több szempontból is megközelítheti a témát. Kiemelheti a személyét, akár mint uralkodót, nagy formátumú politikust, akár mint magánembert; kiemelheti belpolitikai vagy külpolitikai eredményeit, a hadvezért; lehet a kiállítást kultúrpolitikája és/vagy valláspolitikája köré csoportosítani; és külön kiállítást érdemelhet a Magyar Királysággal szemben folytatott politikai céljainak és eredményeinek bemutatása is.

Bethlen Gábor ősei Békés és Zaránd megyében éltek, apja, Bethlen Farkas települt át Erdélybe, ahol birtokokat is szerzett. Fiai, Gábor és István a székely hagyományoknak megfelelően nőtt fel apjuk korai halála után anyai nagybátyjuk felügyelete mellett.

Bethlen Gábor a politikát és a hadvezetést olyan fejedelmek mellett tanulhatta ki, mint Báthory Zsigmond vagy Bocskai István. Házassága révén – Károlyi Zsuzsannát vette el – az erdélyi nemesek előkelő köreiből is bejutott. Báthory Gábor fejedelemsége idején komoly tapasztalatokat szerzett az Oszmánokkal való politikálásban, kényszerű konstantinápolyi tartózkodása idején megismerhette a Porta belső viszonyait. 1613. október 23-án erős török támogatás mellett választották meg a rendek Erdély fejedelmévé.

Mivel a Báthory és a Rákóczi családdal ellentétben neki nem voltak nagyobb magyarországi birtokai, az erdélyi fejedelmi birtokok visszaszerzésével növelhette bevételeit. Ugyanígy törekedett az adóbevételek rendezésére és növelésére. Megerősítette és új kiváltságokkal gyarapította a kiváltságos nemzeteket, főként a hajdúkat, székelyeket, akik hadseregének törzsét alkották.

Kulturális téren is igyekezett fejedelemségét felemelni: vallási türelmet hirdetett, habár maga protestáns volt, de megtűrte az unitáriusokat, szombatosokat, befogadta az elüldözött jezsuitákat, és román érsekséget is alapított. Iskolákat, könyvtárakat, nyomdákat állított fel, tudósokat, művészeket pártfogolt, palotákat építtetett.

Külpolitikájában a Portával óvatos egyensúlyra, a Magyar Királysággal szemben pedig pozícióinak megerősítésére törekedett. Magyarországi hadjáratainak eredményeképpen 1620-ban még királlyá is koronázták Besztercebányán, melyről a nikolsburgi békében lemondott. Külpolitikai erejét és sikereit jelzi az is, hogy a román fejedelemségeket Erdély vazallus államává tette.

1629. november 15-én hosszabb betegség után halt meg.

Még ebből a rövid, lexikonszerűen leírt életrajzból is látszik, milyen színes egyéniségről és életpályáról van szó. Egy kiállítás, egy konferencia keretében csupán egyes területeket, kiemelt témákat lehet megszólítani. Ezt vállalta magára a *Bethlen Gábor és kora* című kiállítással a Magyar Nemzeti Levéltár.

A kiállítás több szempontból is rendhagyónak bizonyul. A 2012 októberében létrejött levéltár-konglomerátum, a Magyar Nemzeti Levéltár tagintézményei előtt az együttműködés új távlatai nyíltak meg. A Magyar Nemzeti Levéltár három tagintézménye – az Országos Levéltár, a Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár és a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár – közös munkájának eredményeképpen 2013. szeptember 17-én az Országos Levéltár épületében megnyílt a Bethlen Gábor fejedelemmé választásának 400. évfordulójára rendezett kiállítás.

Ha rendhagyó a kiállítás abból a szempontból, hogy három levéltár adott hozzá anyagot, akkor rendhagyó a tematika miatt is. Mint már a fentiekben többször is utaltam rá, Bethlen Gábor tevékenysége annyira sokrétű és szerteágazó volt, hogy a teljes keresztmetszet bemutatása – amire általában minden kiállítás törekszik egy adott témával vagy személyiséggel kapcsolatban – meglehetősen nehéz lett volna, elnagyolt és felületes képet adott volna. Többszöri egyeztetés után a kiállítás szervezői – Németh István, Kovács Zsuzsanna, Dominkovits Péter, Szálkai Tamás, Szendiné Orvos Erzsébet – olyan koncepciót dolgoztak ki, mely az egyes intézmények forrásadottságait és lehetőségeit figyelembe véve és azokat a legjobban kihasználva három nagyobb téma köré csoportosította a kiállítás tartalmát.

Az Országos Levéltár rendelkezik a legnagyobb mennyiségű irattal, mivel itt őrzik az Erdélyi Kormányhatóságok összes dokumentumát, a fejedelemség korától kezdve a Gubernium feloszlatásáig. Kisebb erdélyi vonatkozású irattal pedig más fondokban is fellelhetők. A fejedelemség korának levéltára azonban nagyon hányatott sorsú volt, a rengeteg költözés, a háborús károk, a nem megfelelő tárolás mind-mind hozzájárult az irattal pusztulásához. Nehéz dolga van tehát annak, aki ebben az irattal akar kutatni és biztonsággal szeretne benne kiigazodni. A korszakra vonatkozó két legnagyobb erdélyi levéltárnak a Gyulafehérvári káptalannak és a Kolozsmonostori konventnek, a két erdélyi hiteleshelynek fennmaradt az irattal. A kiállított iratok zöme ebből a két dokumentum-együttesből került ki. De az Országos Levéltár más anyagaiból is találhatunk forrásokat: a családi levéltárakból, a Magyar Kamara levéltárából, a Mohács utáni gyűjteményből.

Az Országos Levéltár ebből az igen tarka gyűjteményből a fejedelem kori Erdély társadalmára, az erdélyi három nemzet sorsára, kiváltságaira, vallásos-kulturális életére vonatkozóan válogatott forrásokat. Pecséteken keresztül mutatja be a kiállítás Bethlennek mint uralkodónak erősödését: a pecsétek véseteinek, feliratainak stb. változása utal Bethlen politikai szerepének, jelentőségének változására is.

Erdély magyar nemzetének életére összeírások, nemeslevelek, címereslevelek utalnak. A kiállításon éppúgy megjelennek a nemesek, mint a polgárok és parasztek képviselői is. A székely és szász nemzet bemutatása sokféleképpen történhet: a kiállítás szervezői nem kapkodtak ide-oda a különböző szempontok között, nem veszték el a részletekben, hanem a kiváltságokon keresztül történő bemutatást választották, ami több szempontból is szerencsésnek bizonyult: ezek a nagyközönség számára a legismertebb és leginkább érdekes dokumentumok, illetve egy-egy kiváltságlevél igen szép és látványos is lehet.

A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár anyagából értelemszerűen Debrecenre és a hajdúkra vonatkozó irattal válogattak. A dokumentumok közül néhányat a Tiszántúli Református Egyházkerület levéltára adott kölcsön. Debrecen és környéke nem tartozott szigorúan Erdélyhez, a Partium részeként egyaránt igényt tartottak rá az erdélyi fejedelmek, a magyar királyok, és a török csapatok is számtalanszor átvonultak a területen, így a háborús pusztítások sem kímélték. Szinte sorsszerű volt, hogy a területen kialakuljon egy katonáskodó réteg, a hajdúk, akik annak szolgálatába álltak, aki megfizette őket, illetve a terület bizonyos szempontból önállóságot élvezzen. Debrecen a XVI–XVII. század folyamán a régió állattenyésztésének központja is lett, a marhakereskedelem számtalan debreceni polgárnak hozott nagy vagyont.

Ezt a katonáskodó réteget próbálta Bocskai, majd a többi erdélyi fejedelem is különböző kiváltságokkal magához kötni, ill. felismerve Debrecen jelentőségét a várost is számtalan kiváltsággal, kedvezményrel ruházták fel. A városra és környékére vonatkozó, kiállított irattal nagyon jól bemutatja azokat a szegmenseket, melyek alapján kibontakozik előttünk a virágzó város gazdasági, kulturális, vallási élete, valamint nemcsak az erdélyi fejedelemséghez, hanem a török hatalomhoz és a Magyar Királysághoz való viszonya is. Ez utóbbi szempont megint csak a

szervezőket dicséri: a három hatalom árnyékában gyarapodó várost mindhárom hatalomhoz való viszonyában szemlélik.

A Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár válogatása Bethlen Gábor és a Magyar Királyság kapcsolatrendszerének problematikájához kapcsolódott. A hagyományosan Habsburg-hű Sopron két tűz közé került: be kellett hódolnia Bethlennek. A soproni levéltár munkatársai azonban nem ezt a momentumot és nem elsősorban Bethlennek a város ellen, ill. a Felvidéken indított hadjárait emelik ki a kiállításon. Átfogó képet mutatnak be a Bethlen-kori Sopron életéről, ahol éppúgy megjelenik a város országgyűlési szereplése, mint a korabeli adókövetések, a hétköznapi élet, a virágzó céhes élet, majd a visszatérés a király hűségére.

A kiállításon bemutatott forrástípusok igen sokfélék: összeírások, számadáskönyvek, díszes és kevésbé díszes kivitelű privilégiumlevelek, missilisek, pecsétek, sőt, a Balaton Múzeum és a Soproni Városi Múzeum anyagából kölcsönzött tárgyakkal is találkozhatunk. A szervezők szerencsésen válogattak a különböző források között mind a dokumentumok belbecsét, mind külső megjelenési formáját illetően.

Mivel a tárlatot három intézmény anyagából, a három intézmény munkatársainak bevonásával sikerült létrehozni, úgy illendő, hogy mindhárom intézmény egyformán részesüljön ne csak a munkából, hanem a végeredményből is. Az eredeti koncepció szerint vándorkiállítást terveztek a szervezők Budapest, Debrecen, Sopron helyszínnel. Csakhogy a vándorkiállításnak akkor van értelme, ha a kiállítás teljes anyagát megtekintheti a közönség mindhárom helyszínen. Esetünkben azonban nem ez történt.

Az Országos Levéltár kiállítótermében hagyományosan hónapokig tartja berendezve kiállításait. A szeptemberi megnyitó után mindhárom intézmény iratanyagát (és a soproni muzeológus munkatársaknak köszönhetően egy öltözet korabeli ruhát) egyben csak néhány hétig lehetett megtekinteni. Ezután a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár elszállította saját dokumentumait, hogy az október 3-án megnyitandó kiállításra kitehessék, majd a soproni iratanyag egy része is visszakerült Sopronba, az október 10-i kiállítás megnyitójára. Egy igen jól megszervezett, színvonalas kiállítást darabjaira szedtek szét, mely ezáltal elvesztette a vándorkiállítás jellegét (megfosztva ezzel a publikumot a teljesség élményétől), valamint megbomlott a kiállítás egysége.

Sajnos ily módon már a kiállításra készült színvonalas katalógus is némileg túlhaladottá vált: a kiállítást látogatók azt tudhatják meg belőle, mi az, amit éppen nem látnak, mert máshol van.

Pedig a Magyar Nemzeti Levéltár az eddigi kiállítások gyakorlatától eltérően (szerencsére és mindenképpen előremutató módon) igen minőségi, kiváló katalógust készített. Nemcsak a kiállított iratanyag tárlónkénti, egyszerű felsorolását találjuk benne, miként a korábbi években, hanem az egyes iratok részletes ismertetését, leírását, és a kiállítás tematikájához kapcsolódó dolgozatokat is. Oborni Teréz, Szálkai Tamás, Szendiné Orvos Erzsébet, Dominkovits Péter és Németh István tudományos igényű, de egyben a nem-történészekből álló nagyközönség számára is jól érthető esszéi kiváló háttérrel adnak ahhoz, hogy a kiállított dokumentumokkal együtt átfogó, de a fontosabb részleteket is kiemelő képet kapjon a látogató a korszakról, azaz az iratokhoz kapcsolódóan a kiváltságos rendekről, a hajdúkról, Debrecen városról, Sopron 1619–1621. évi történetéről és eseményeiről. Ilyen színvonalas, tanulmányokkal is megtámogatott katalógusok nagyobb múzeumainknál már évek óta megszokottak, de levéltári kiállítás esetében még nem találkozhattunk vele. Egyetlen jobbitani való lehetne még ezen a téren: sajnálatos módon nem minden dokumentum fotója került bele a katalógusba, ennek – a kivitelezést látva – nyilván nem technikai, mit inkább anyagi okai voltak.

Újdonságként és mindenképpen pozitívumként emelhetjük ki azonban, hogy a kiállítások megnyitóiával egyidőben konferenciát rendeztek mindhárom intézményben. A konferencia előadásai is igazodtak ahhoz a tematikához, amivel az adott tagintézmény hozzájárult a kiállításához. A szeptember 17-én az Országos Levéltárban tartott konferencia előadói Bethlen Gábor gazdaság- és várospolitikáját, a kiváltságos népek helyzetét, a fejedelemnek az erdélyi három nemzet felvirágoztatásáért tett erőfeszítéseit emelték ki. A történeti konferenciákra szerencsére egyre inkább jellemző, hogy a fiatalabb történészgeneráció felismerve a rokon- és társtudományok szerepét és fontosságát a történeti kutatásokban, más területek kutatóinak és művelőinek is teret ad. Így örömmel üdvözölhetjük az előadók sorában az Iparművészeti Múzeum munkatársát, aki a textíliák világából közelítette meg Bethlen fejedelmi udvarát.

A Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltárban rendezett október 10-i konferenciának a súlypontja Bethlen Gábor és a Magyar Királyság viszonyára, ill. Bethlen hadjárataira helyeződött. Az előadások között új kutatási eredményeket is megismerhettünk, így egy eddig ismeretlen követutasítás tartalmának feltárásával és jelentőségének elemzésével lehettünk gazdagabbak.

A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár *Bethlen Gábor és a Partium* címmel rendezett konferenciát, melynek keretében elsősorban Bethlen Gábornak a hajdúkkal és Debrecennel kapcsolatos politikájához kapcsolódó előadásokat hallhattunk. A debreceni megemlékezés azonban itt nem ért véget, a levéltár november 4-én műhelybeszélgetéssel csatlakozott az MNL Bethlen-rendezvényeihez: a korszak jeles kutatójával, Dr. Jeney Tóth Annamáriával beszélgethettek a jelenlévők Bethlenről és koráról.

Összefoglalóan elmondható: mindenképpen dicséretet érdemel és példaértékű lehet ez a kiállítás. A három rendező levéltár megmutatta, hogy egyrészt a tagintézmények közötti távolságok leküzdhetők, másrészt bebizonyították, hogy a különböző levéltárakban őrzött iratanyag egyformán értékes és egyformán fontos információkat tartalmaz történelmünk megismerésének szempontjából, nincs értékesebb és kevésbé értékes levéltár vagy iratanyag, a különbségek csakis mennyiségiek lehetnek és sohasem minőségiek. Remélhetőleg ezt a kiállítást még több ilyen, a Nemzeti Levéltár egyes tagintézményei között létrejött közös rendezvény – akár további kiállítás, vagy konferencia, közös kiadvány – fogja követni.

Ami a kiállítás koncepcióját, a katalógus bevezető tanulmányait és a három konferencián elhangzott előadásokat illetően megállapítható: Bethlen Gábor személye, uralkodásának időszaka, a Bethlen-kori Erdély története még sok kutatást és új témát kínál történészeinknek. R. Várkonyi Ágnes professzorasszony a *Magyar Tudományban* 2013 októberében megjelent cikkében például finoman felhívja a figyelmet arra, hogy szinte soha nem vizsgálták meg Bethlen Gábor külföldi kapcsolatait, a cseh rendekhez és eseményekhez való viszonyát. Pálffy Géza ennél is továbbmegy: a szeptember 17-i konferencián elhangzott előadásában szinte felszólítja a történész társadalmat a Bethlen-kutatások folytatására, a kialakult kép átértékelésére, a kizárólagos Erdély-központúsággal való szakításra. Az ő zárszavai legyenek mérvadóak a további munkához: „A 400 éves jubileum idején végre eljött az idő leszámolni a Bethlen-képünkre ráakódott mítoszokkal, kuruc-labanc és református-katolikus klisékkel, valamint különféle aktuálpolitikai elvárásokkal, s lehetséges lesz a különleges tehetségű, olykor egészen bámulatosan politizáló nagy fejedelmet és uralkodását a maga sokszínűségében vizsgálni.”

KINCSES KATALIN MÁRIA

1813 – CSATATÉR LIPCSENÉL**Kiállítás a berlini Német Történeti Múzeumban**

Különleges kiállítást rendezett a berlini Deutsches Historisches Museum (Német Történeti Múzeum), melynek megnyitására 2013. augusztus 22-én került sor, s 2014. február közepéig látogatható. Az 1813. évi lipcei népek csatája 200. évfordulójáról kíván ily módon megemlékezni a német tudományos és muzeológus szakma.

A kiállítás rendhagyó mivolta több területen megmutatkozik, mindjárt az alapötletet tekintve is. Ahogyan az alcím jelzi: *Ein Rundgang durch das Gemälde „Siegesmeldung“ von Johann Peter Krafft* (Egy körséta Johann Peter Krafft „Győzelmi jelentés”-festményén keresztül), a szigorúan történeti és hadtörténeti tematikájú tárlat (mely valóban egy kör alakú, zárt, a lipcei csatateret imitáló térben vezet végig a látogatót) alapötlete, hogy egy híres képzőművészeti alkotásra, festményre épül. Köztudott, hogy az utóbbi évtizedben a szakemberek nem csekély erőfeszítéseinek eredményeképpen egy újfajta múzeumlátogatói szemlélet meghonosodása következtében divattá vált Európa nagy képgalériáinak, szépművészeti múzeumainak (köztük a magyar Szépművészeti Múzeum) festménykiállításait látogatni, melyek ily módon jelentős tömegeket vonzanak. A berlini történeti kiállítást megtekintők létszámát is nagyban megnöveli az amúgy csak képzőművészeti tárlatokat látogatók közönsége.

Az elzászi születésű Johann Peter Krafft-ról (1780–1856) érdemes néhány szót szólnunk, hiszen a többek között Berlinben, Prágában, Drezdában, Velencében, majd három évtizeden át Bécsben tevékenykedő biedermeier zsánerfestő, valamint monumentális alkotásokat produkáló Krafft kora egyik legnépszerűbb, legkeresettebb és legjobb ausztriai festője volt. Csak a bécsi Wiener Galerie kb. nyolcvan festményét őrizte, nem beszélve a Burg és a császári képtár, a Belveder folyosóiról és termeiről – utóbbinak 1828-tól egyébként igazgatója is volt. Ugyanakkor munkásságának számos magyar vonatkozása is van, hiszen több festményén, melyeken például a Habsburg-dinasztia tagjait örökítette meg, néhány főrangú magyar személyiség is szerepel, például Barkóczy Ferenc gróf, József nádor, s Krafft festette a Nemzeti Galéria 1825-ben készült híres *Zrínyi Miklós kirohanása* című képét is.

Egyik leghíresebb festményét a lipcei csatáról 1817-ben festette, melynek pontos címe: *Die Siegesmeldung nach der Schlacht bei Leipzig am 18. Oktober 1813* (Győzelmi jelentés a Lipcsénél lezajlott csata után 1813. október 18-án), s melyet a kurátorok a kiállítás időtartamára a bécsi Hadtörténeti Múzeumtól (Heeresgeschichtliches Museum) kölcsönöztek. A festmény, bár nem egy valós eseményt, jelenetet ábrázol, személyes élmények, megfigyelések alapján készült, és az ötlet sem előzmények nélküli. Krafft ugyanis tartalékos tiszti rangban Habsburg Károly főherceg stábjában részt vett ugyanebben a minőségben, de gyakorlatilag akkor is udvari festőként, 1809. május 21–22-én az asperni csatában, ahol a franciák Napóleon vezetésével első ízben szenvedtek jelentős vereséget az osztrákoktól (lásd *Die Schlacht bei Aspern – Asperni csata* című festményét, amely 1821–1830 között készült). 1813-ban Lipcse mellett a feladat hasonló volt, Krafft Karl Philipp zu Schwarzenberg herceg (1771–1820) császári-királyi tábornagy, a Napóleonnal szemben álló osztrák–orosz–porosz–svéd koalíciós erők mintegy félmillió fős egyesített hadserege parancsnokának kíséretében érkezett a csatamezőre. A megbízatás úgy szólt, hogy készítsen egy, az osztrák hadsereg dicső győzelmét megörökítendő festményt a csatáról a bécsi *Invalidenhaus* (Rokkantház) *Ehrensalljába* (Dicsőség-terem), annak dekorálása céljából.

A terem közepén, a kiállítás fókuszában lévő festmény (melynek bal oldalára, szélen, középtájt a festő önmagát is ráfestette) azt a fiktív pillanatot örökíti meg, amikor a döntő ütközet napján, 1813. október 18-án, a szövetséges hadak parancsnokai: többek között Bernadotte svéd és norvég trónörökös, Blücher von Wahlstatt herceg, a sziléziai csapatok generálisa, Ferdinand Graf Bubna von Littitz osztrák altábornagy, Bianchi osztrák altábornagy, Gyulai Ignác gróf tábornok és nem utolsó

sorban Karl Philipp zu Schwarzenberg herceg összegyűltek és győzelmi jelentést tettek uralkodóknak, I. Sándor orosz cárnak, I. Ferenc osztrák császárnak s a porosz III. Frigyesnek, közvetlenül az után, hogy a porosz 9. dandár elfoglalta Wachaut, míg a Bianchi tábornok vezette magyar erők Loesnigből kiszorították a franciákat, az osztrák lovasság a francia gyalogságra támadt, az akció fedezete alatt gyalogságuk pedig Döltitznél támadt a franciákra, valamint a svéd könnyűgyalogság is támadásba lendült, s a kilenc órás roham után Napóleon visszavonta mintegy 440 000 fős seregét.

Nemcsak a festmény középpontjában álló jelenet szimbolikus, az uralkodók és a hadvezérek is figyelmet érdemelnek, mert minden és mindenki, aki a képen szerepel, szimbolikus jelentést hordoz. A kiállítás ötletadói ezekre a szimbólumokra alapozták a tárlat tematikáját. Történik mindez oly módon, hogy a festmény nemcsak a kiállítás középpontjában tekinthető meg, hanem ofszet változata a különböző tematikájú installációs egységekben oly módon is látható, hogy a fekete-fehér ofszeten egy-egy festményrészletet eredeti színeiben emeltek ki.

Az első ilyen kijelölt festményrészlet a kép előterében különböző fegyvereket ábrázol. Közöttük is egy hat fontos tábori ágyút (Feldkanone) egy kerekas ágyútalpon (Räderlafette), mely a szemünk előtt „tárgyasul” is: egyik 1812-es szársországi példánya, a berlini Történeti Múzeum fegyvertárából, kifogástalanul restaurált állapotban fogadja a belépőt. A kiállításnak ez a bevezető része hivatott a látogatót a csataterre kalauzolni és a csata politikai eseménytörténetével, előzményeivel, összefüggéseivel megismertetni a győztesek, illetve a németek szemszögéből. A műtárgyak, relikviák itt és végig a kiállításban a falakon (metszetek, térképek, hat sornál nem hosszabb kétnyelvű – német és angol – magyarázószövegek, rövid tárgyeliratok) s a tárlókban (tárgyi emlékek) kerültek elhelyezésre. Itt jegyzem meg, hogy a látogató múzeumba, kiállításra a XXI. században nem olvasni jár – ezt megteheti később, ha megvásárolja a katalógust vagy egyéb, a kiállításához kapcsolódó kiadványt, például a legfrissebb szakkönyveket, ha a kiállítás felkeltette az érdeklődését, és szeretne a témáról többet tudni –, hanem néz(előd)ni. A berlini kiállítás rövid magyarázó feliratai (pl. magáról a csatáról hat sor szól, de az tárgyszerű és lényegre törő) és jól olvasható tárgyeliratai nem terhelik meg és fárasztják ki idő előtt a látogatót, aki, ha alaposan végignézi a kiállítást, nagyjából az emberi figyelem és koncentrációképesség tanórányi hosszúságú, mintegy negyven–negyvenöt percnyi időtartama alatt végez is az egész megtekintésével.

Visszatérve a kiállításba, ezután keresztülhaladunk a „csataterren”, s ez szó szerint is értendő, mert a kiállítás kivitelezői a padlózatba süllyesztve beépítették a lipcei csatamező több, régészeti-feltárt szelvényét, pl. egy ló-csontvázat a mellette lévő ágyúgolyókkal együtt. A kiállítás fölvo-nultatja, mint valami történeti, hadtörténeti „tanösvény” – s ez adja másik különlegességét – a mai modern történeti, hadtörténeti kiállítás teljes kelléktárát. Ennek mára alapvető részévé vált nemcsak a korabeli hangulatot megjelenítendő háttérzaj hangeffektusa (puskaropogás, ágyúdörgés, de nem a látogató megijesztése céljából, hanem diszkréten, mintegy messziről, jelzésszerűen), majd továbbhaladva valamilyen korabeli, odailly zenemű megszólaltatása, hanem látványként, hogy „testközelen” érezze magát a látogató, vagyis a virtuális térből kilépjen – ha csak jelzés szerűen is – a valódi csatamező egy darabját viszik be a rendezők a kiállítóterbe. Ezek jelesül a csataterkutató ma divatos régészeti feltárasainak eredményeképpen a harctérről előkerült maradványok, fegyverek.

A „kelléktár” számbavételét folytatva, a csatateréről egy oldalsó, zárt térbe, egy ún. fegyverdepóba jutunk, ahol a muzeológus, hadtörténész szakemberek a korabeli fegyverek, fegyvertípusok teljes arzenálját helyezték el, melyek harci eszközként szolgáltak 1813-ban, s melyek a volt Berlini Hadiszertár fegyvergyűjteményéből valók. A fegyverek iránt érdeklődők szeretnek „mennyiséget” kapni a kiállításban (amitől más látogatók elborzadnak és tovahaladnak), vagyis egy-egy fegyvernem, fegyvertípus teljes sorozatát megszemlélni. Az effajta érdeklődésű látogatók mindent alaposan, tüzetesen megszemlélnék, összehasonlítanak, megfigyelnek stb., ami a fegyverek iránt kevésbé érdeklődő látogatókat türelmetlenné teszi, mert a fegyverbarátokat kerülgetniük kell vagy továbbhaladásra sarkallni. A különálló, zsákutcaként kialakított fegyverdepó ötlete ezt a technikai problémát oldja meg.

A következő festményrészlet a katonai jelképekre koncentrál: a győztesek és a vesztesek zászlóira, közelebről pedig immáron a vesztes fél, a franciák és Napóleon tevékenységére és kultúrára. Ennek apropóján megismerkedhetünk Napóleonnal, a hadvezérrel az őt ábrázoló litográfákon, szobrokon keresztül. Legfontosabb haditetteit Émile Rouarge (1795–1865) Napóleon 17

legfontosabb győzelmét megőrkítő, 1840 körül készült, mives darmstadti litográfiája szemlélteti. A császár – halála után igen hamar kezdődő – kultuszát Friedrich August Fricke (1819–1858) egyik szintén 1840 körül készült litográfiája örökíti meg, amely egy Napóleon-emlékmű terve. Napóleon világhódító törekvéseit, a korabeli hatalmi viszonyokat pedig többek között az 1807-ben megkötött tiltsíti béke után, 1811 körül Párizsban készült színes Európa-térkép mutatja be. E kiállítási rész említésre méltó, érdekes darabja továbbá egy Napóleon életútját ábrázoló, 1814-ben készült német karikatúra, mely a német nyelvterületen oly elterjedt népkarakterológiai életút-ábrázolások nyomán készült. Ezekben a metszeteken, litográfiákon – melyeket többnyire vásárokon árultak, s a legforgalmasabb közösségi helyeken, pl. fogadóknak, postaállomásokon függesztettek ki – a születéstől százéves korig ábrázolják a különböző területeken élő embereket: polgárokat, parasztokat, nemeseket stb. az emberi életút során, annak jellegzetes állomásain. Napóleon esetében – bár ő nem élt száz évet – életének tíz legfontosabb állomását örökíti meg a karikatúrista színezett fametszetén. Felszálló ágban a korzikai kisleány (Corsische Knabe), a katonaiskolást (Militair Schüler), a szerencsés párizsi ügyvédet (Glücksritter zu Paris), a tábornokot (General), az uralkodót (Herrscher), a császárt (Großherrscher), majd leszálló ágban Spanyolországról való lemondását (Abschied aus Spanien), menekülését, visszavonulását Oroszországból (Schlittenfahrt aus Moscau) egy szánon, bundába burkolózva, Németország elvesztését (Lebwohl aus Deutschland), majd egy szakadék széléről leugorva a Véget (Ende), melynek lényege, hogy Napóleon életét a tüzes pokolban végzi (Fortdauer nach dem Tode) ördögök között.

Napóleon után a valóságban is Krafft-nak a tárlat centrumában kiállított festményéhez jutunk el mintegy húsz percnyi szemlélődés után. Itt mellékszálként megismerkedhetünk az alkotóval, a mű létrejöttének körülményeivel, a festmény mostani állapotát eredményező restaurálási munkálatokkal. A fő csapás pedig a lipcei csatát megelőző európai politikai s hadi helyzet ismertetése, az 1789 óta tartó forradalmi folyamat (a francia forradalom és annak politikai, eszmei hatása Európában, de különösen a német területeken), az összeurópai geopolitikai helyzet, a legfontosabb politikai erők és csoportok, valamint annak szereplőiként a kiemelkedő, meghatározó politikusok, legjelentősebb hadvezérek bemutatása, mely ismeretek nélkül az 1813-ban lezajlott lipcei csata nem érthető meg. Ezek között is hangsúlyosan szerepelnek a németországi események, kiemelve közvetlen előzményként az 1813. kora tavaszi porosz–francia konfliktust, melynek során a porosz uralkodó, III. Frigyes március 16-án egy proklamációt adott ki *An mein Volk* (Népemhez) címmel, melyben a készülődő francia császár elleni kontinentális összefogásra, tömeges méretű hadseregtoborzásra szólított föl. A kiállítási koncepció szerint törekvése sikeres volt, hiszen az egyesített hadaknak (az augusztustól kezdődő, sorozatos sikeres francia hadműveletek ellenére és előrenyomulásuk után, melyeken a tárlat végigvezet: augusztus 23.: Berlin, augusztus 26.: Katzbach, 27.: Drezda, augusztus 29–30.: csehországi Kulm, szeptember 6.: Dennewitz, október 3.: Wartenburg, október 4.: a szászországi Liebertwolkwitz) végül Lipcse mellett sikerült megállítaniuk a franciákat.

A hatalmas véráldozatot, az együttesen mintegy 90 000 emberéletet követelő győzelem Napóleon fölött, melynek a kiállítók véleménye szerint Waterloo csak egyfajta „lecsengése” volt, egy új politikai-hatalmi átrendeződés és szövetségi rendszer kezdetét jelentette egyben. A festmény ennek az új politikai szövetségi rendszernek a szimbolizálására a három, már említett koronás fő alakját (a Habsburg, az orosz és a porosz uralkodó) jeleníti meg, akik birodalmaikkal Európában 1815-ben a Heilige Allianz (Szent Szövetség) tengelyét alkották. A Szent Szövetség rendszerének létrejöttét a kiállítás részletesen rekonstruálja, bemutatja a koronás fők portréját, politikájukat, birodalmukat, az ottani belső viszonyokat, politikai és társadalmi konfliktusokat, majd a bécsi kongresszuson történt eseményeket és az egyezség tartalmát. A kiállítási egység egyik figyelemre méltó tárgya az az 1820-as színes Németország-térkép, amely a német államokat (a Habsburg Monarchiával együtt) immáron új, szilárd határai között ábrázolja.

Krafft festményének előterében, a bal alsó részen egyszerű, hétköznapi katonák láthatók. A *Soldatenleben* (Katonaelet) című tematikai egység ennek apropóján magát a harcoló közkatonát mutatja be, illetve a háborúhoz kapcsolódóan katonai identitásának külső jegyeit és annak belső tartalmát. A külső jegyek közül természetesen a legfontosabb a katona egyenruházata, felszerelése, rangjelzése, kitüntetései, személyes tárgyai, melyeket kiállított tárgyakon kívül (tölténytáskák, dobok, zászlók) korabeli litográfiákon keresztül, szemléletesen mutatnak be a kurátorok. A Lipcse

mellett harcoló hadseregek, alakulatok közül egy teljes ólomkatona-figura sorozat szemlélteti a porosz hadsereg katonáit. A berlini Történeti Múzeum egyenruha- és felszerelés-gyűjteményének számos darabja kiállításra került, különféle csákok, sapkák s az éremtárból azok a XIX. századi, új alapítású kítüntetéseik is, melyeket a katonák a lipcei csata után is megkaptak. A katonasors velejárája a sebesülés; a gyógyítás, életmentés eszközei (pl. amputációs felszerelés) szintén kiállításra kerültek. Érdekességként említhető egy korabeli metszet, Leopold Beyer (1784–1780 u.) drezdai alkotása, melyen a környékbeli lakosság sebesült francia katonákat ment meg.

Krafft festményének háttérében a távolban Lipcse városa is látható. Ez a képrészlet a csata utáni kései közösségi emlékezet területére vezeti el a látogatót. A csata történetéhez, eseményeihez kapcsolódóan kultusz nem alakult ki. Viszont az emlékezet megőrizte – ha nem is a történeteket, de annak hagyományát, hogy – egy hatalmas, soknemzetiségű, egyesített összeurópai hadsereg és Napóleon francia hadserege, vagyis többszáz ezer egymásnak feszülő katona vívta. Közvetlenül a csata után egy évvel már tervek készültek emlékművekről, melyekkel méltó emléket kívántak állítani a lipceiek a eseményeknek, s melyek dokumentációját megtekinthetjük a kiállításon. E hagyomány ápolásának relikviái a csatáról készült utólagos ábrázolások is, több festmény annak legfontosabb jeleneteiről és a csata lefolyásáról, s a csatatérről készült metszetek, melyeket különböző hírlevelekben, Zeitungokban adtak ki, vagy önálló nyomtatványok formájában jelentek meg, hírül adván a történeteket. A teljesség igénye nélkül láthatjuk Geißler, Adam Klein, Robert Bowyer, Heinrich Rahl, vagy Johann Jakob Kirchoff festményét, s több színezett karikatúrát Napóleonról.

Végül a kiállítás rendezői külön szólnak a berliniekhez is, hiszen a lipcei eseményekhez közvetlenül is köztük van a kollektív emlékezet, hagyományápolás szintjén. A berlini Leipziger Platz ugyanis a csata emlékére kapta nevét, s a Kreuzbergen felállítottak 1882-ben egy nemzeti emlékművet a lipcei csata emlékére, ami nem is magának a csatának, hanem általában az összefogásnak állít emléket. S végül, az emlékmű közeli városrész, a Leipziger Platz és a Nationaldenkmal közötti negyed utcáit az 1813-as évben francia támadást ért településekről nevezték el (pl. Dennewitzplatz, Wittenbergplatz, Yorckstraße, Hagelbergstraße, Gneisenausstraße stb.) de itt volt megtalálható Belle-Alliance-Straße (1947 óta ez a Mehringdamm) is.

Mint már utaltam rá, nemcsak történeti tartalmát tekintve, hanem módszertanilag is kiváló kiállítást láthatnak a Berlinbe látogatók. A gondos, sokrétű és koncepcionális, átgondolt szakmai előkészítő munka meghozta gyümölcsét, mind a tartalmat, mind a megjelenítést tekintve. Egy olyan tárlat született, amely nem él vissza a látogató türelmével, nem feszegeti befogadóképességének határait: a kiállított 77 tárgy (ebbe nem tartozik bele a fegyverdepó) – nem melleleg kifogástalan, restaurált állapotban – oly módon lett kiválogatva a berlini Történeti Múzeum gyűjteményeiből és néhány partnerintézményből, hogy a tematikát, a történeti tartalmat és mondanivalót tökéletesen prezentálja. Az eligazodást pedig megfelelő fényviszonyok közepette, jól olvasható német és angol nyelvű feliratok és rövid, lényegre törő magyarázó szövegek segítik.

A kiállításról katalógus is készült, mely műfaját tekintve átmenet a kiállítási katalógus és a kiállítás-vezető között, illetve mindkettő egyszerre. Ebben Alexander Koch, a berlini Történeti Múzeum Alapítvány elnökének bevezetőjét Sven Lükennek, a Német történeti Múzeum Fegyvergyűjteménye vezetőjének prólógusa követi (*Die Völkerschlacht bei Leipzig oder der Krieg im Museum* – Népek csatája Lipcsénél avagy a háború a múzeumban címmel), melyben a kiállítás fegyvertörténeti érdekességeire hívja föl a figyelmet. Ezt követik a kiállítást fentebb ismertetett metódus szerinti leírások öt nagy tematikai egységben, melyet Doris Blume történész-muzeológus, *Der Künstler und sein Werk* (A művész és műve) című írása nyit, akinek nevéhez a kiállítás alapötlete is fűződik, majd ugyanő folytatja Napóleon és birodalmának ismertetésével (*Napoleon und sein Imperium*). Sven Lüken írta meg magáról a csatáról szóló fejezetet is, Angela Strauß, a kiállítás harmadik kurátora pedig a hétköznapi katonákról, a hagyományápolásról szóló részt, majd ismét Doris Blume következik az 1815-ös politikai események ismertetésével. A katalógus *Ausblick* (Kitekinés) című fejezete a német nemzeti emlékezet lipcei csatához kapcsolódó megnyilvánulásairól szól (ismét Doris Blume dolgozata) és a berliniek emlékezetéről (Philippe Carasco és Nikolas Dörr: *Die Befreiungskriege im Berliner Stadtbild* – Felszabadító háború a német városképben című írása).

A kiadvány függelékébe sorolták a szerkesztők a kiállított műtárgyak tárgyleírását, egy olyan glosszáriumot, amely a csatához kapcsolódó legfontosabb eseményeket, a legfontosabb történeti fogalmak és katonai szakkifejezések magyarázatát tartalmazza, a csata legfontosabb szereplőinek rövid életrajzát, egy válogatott irodalomjegyzéket, amely a legfontosabb és legfrissebb, a témában és a kétszáz éves évforduló kapcsán megjelent szakirodalmat tartalmazza, melynek alapján tovább lehet tájékozódni, valamint az impresszumot (stáblista, a kiállítás készítői, a katalógus összeállítói, a kölcsönzésben résztvevő partnerintézmények, támogatók, szponzorok stb. felsorolása). Végül, de nem utolsó sorban annak a 39 valós személynek, hadvezérnek, magas rangú katonatisztnek, uralkodónak, illetve tipikus, a harcokban résztvevő zsánerfigurának (pl. orosz kozák, osztrák katona) a felsorolása következik, akiket Krafft festményén megörökített.

A kiállítás nem ér véget a megnyitóval, a tárlatlátogatással és a katalógussal, illetve annak megvásárlásával, hiszen ahhoz többféle kísérőprogram (ún. *Begleitprogramm*) kapcsolódik, annak teljes időtartama alatt. Ebbe nemcsak a hétköznapi, külön gyermekeknek, családoknak szóló rendezés és rendkívüli (pl. karácsonykor) tartott tárlatvezetések, valamint könyvvásár tartozik bele, hanem az arra kijelölt időpontokban ingyenesen látogatható filmvetítések, valamint meghatározott időpontokban, a kurátorok, muzeológusok, régészek, történészek, restaurátorok által tartott szakmai előadások.

SÜLI ATTILA

A SZÉKELY HATÁRŐRZÉS ÉVSZÁZADAI**Tudományos konferencia, Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum,
2013. szeptember 20.**

2012 és 2014 között egy kevésbé ismert, bár Erdély történelmében nagyon fontos esemény jubileuma van: az erdélyi – ezen belül a székely – határőrség létrehozásának 250 éves évfordulója. 1762–1764 között a határvédelem megszervezése céljából 3 székely ezredet hoztak létre: a 14. (1. székely) és 15. (2. székely) gyalogos határőr regimenteket és a 11. (székely) határőr huszárezredet. A tudományos konferencia igénye Csikány Tamás kezdeményezésére merült fel, elképzelését a Székely Nemzeti Múzeum azonnal felkarolta. Nagyon fontos hangsúlyozni, hogy a szervezők nemcsak a szigorú értelemben vett székely határőr korszakra fókuszáltak (1762–1850), hanem a székelységnek az állampalapítás óta 1945-ig betöltött határőr és honvédő szerepére.

A konferencia előadóit és résztvevőit *Demeter László* muzeológus, Erdővidék Múzeumának vezetője köszöntötte a házigazda nevében. Kifejtette, hogy a konferencia a Székely Nemzeti Múzeum és a Nemzeti Közzolgálati Egyetem közös rendezvénye, létrejöttéhez a Nemzeti Közzolgálati Egyetem európai uniós pályázati forrást nyert.

Ezt követően *Tamás Sándor*, Kovászna Megye Tanácsának elnöke üdvözölte a konferencia megszületését. Tamás Sándor emlékeztetett arra, hogy a székelység, amelynek 1000 éves katonai múltja van, hagyományaihoz feltétlenül ragaszkodik. Ezzel összhangban döntés született arról, hogy Kovászna megye és Sepsiszentgyörgy városa a jövőben létre kívánja hozni a székely határőrség múzeumát Sepsiszentgyörgyön, a 11. (székely) huszárezred egykori parancsnoki épületében. Ehhez az anyagi erőforrások rendelkezésre állnak, a konferencia előadójától elsősorban szakmai segítséget kér.

Csikány Tamás felszólalásában hangsúlyozta, hogy a székely történelem a magyar történelem szerves részét képezi, így a konferenciát szívügyének tekinti. A Nemzeti Közzolgálati Egyetem európai uniós pályázatot nyert a tehetség gondozásra és a konferenciákon való részvételre. Ennek alapján a folytatásra is lát esélyt. A székely határőrség múzeumának létrehozását feltétlenül támogatja, és a kért szakmai segítségnyújtásra készek.

Először *Bordi Zsigmond Lóránd*, a Székely Nemzeti Múzeum volt régésze tartott előadást, „Délkelet-erdélyi határvédelmi stratégiák a XII–XV. században” címmel. Bordi Zsigmond Lóránd szakított a közismert tétellel, hogy a székelység, mint erdélyi ősnemzetség, már Szent István király kora óta védte Erdély határait. Bár a kora középkor időszakából nagyon kevés forrás áll rendelkezésünkre, a korabeli várak régészeti feltárása és földrajzi elhelyezkedése egyértelműen bizonyította, hogy nem határvédelmi célokra épültek. A XI–XII. századokban ugyanis – ellentétben a későbbi gyakorlattal – nem a szorosokat, hanem a mögöttes területeket védték. Ezt támasztja alá az is, hogy az egykori római katonai táborokban jelentős mennyiségű magyar leletanyag került elő, amely az előadó szerint egyértelműen bizonyítja, hogy a magyar határvédelem erre épült a XII. században. Ezen még a Német Lovagrend XIII. század eleji barcasági betelepítése – mellyel párhuzamosan történt a székelység beáramlása a későbbi székeik területére – sem változtatott, mivel a várak szintén nem töltötték be határvédelmi funkciót. Ők szintén a római erődökre támaszkodtak, bár ezt a védelmi rendszert rövidesen szükségtelenné tette a magyar királyság keleti expanziója és a kunok megértése. Változást a tatárjárás hozott, melynek hatására új várak épültek, amelyek már tényleges határvédelmi funkciót is elláttak. A XV. század első felében a török betörések nyomán újabb várak épültek. Az Erdélyt védő várrendszer a XVIII. század elejére elveszítette jelentőségét, szerepét rövidesen az erdélyi határőrezredek vették át.

A következő előadó, *Cserey Zoltán* Háromszék XVIII–XIX. századi történetének, ezen belül pedig a katonai (határőri) és polgári vezetés kapcsolatának neves kutatója. Előadásának címe, „A háromszéki székely határőrök részvétele az 1788–1791-es osztrák–török háborúban” szürke

folta a hadtörténetírásnak. Az előadó felvázolta a határőrségnek, mint öfenntartó katonaságnak a társadalmi és gazdasági háttérét. A három székely ezred feladata békeidőben határrendészeti volt, amely elsősorban a csempészet és a járványok behozatalának megakadályozásában merült ki. A regimentek első hadszíntéri mozgósítására a bajor örökösödési háború folyamán került sor (1778–1779), bár itt tényleges harci cselekményben nem vettek részt. Ennél súlyosabb volt azonban II. József török háborúja (1788–1791), amely során Erdély határvidéke is hadszíntérré vált. A székely határőrök a szorosokban erődítési munkálatokat végeztek, és az ő feladatuk volt a török betörés kivédése. Bár a török csapatok a havasalföldi vajdával együttműködve betörték a Nagyfejedelemség területére, a székely ezredek kiválóan vizsgáztak, különösen a huszárok közbelépése volt hatékony. A támadás célja a Portától függő vazallus erdélyi fejedelemség feltámasztása volt, ehhez azonban belső támogatottságot nem sikerült szerezni. Cserey Zoltán felhívta a figyelmet arra a kevésbé ismert tényre, hogy a székely határőrvidék lakossága mind emberéletben, mind javakban nagyobb veszteséget szenvedett, mint az 1848–49-es szabadságharc alatt.

Szem Géza a Nemzeti Közzolgálati Egyetem doktorandusza „A székely határőrvidék statisztikája a XIX. század első felében” című előadásában az 1803. és 1830. évi statisztikák adatainak összehasonlító elemzését végezte el. A statisztikák az ezredek hadkiegészítési területeinek népességi és gazdasági adatait mutatták. A regimentek létszáma általában kisebb volt a sorezredekéénél. Nagyon figyelemre méltó az összeírások végső következtetése: a székely szorgalmas nép, de túlságosan ragaszkodik a hagyományaihoz. Gazdálkodása elsősorban önellátó, az árutermelés csak a kisebb mértékű fakeskedelemben realizálódott. A statisztika szerzője a nép jóléte érdekében állami beavatkozást sürgetett.

Csikány Tamás, a Nemzeti Közzolgálati Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára a székely ezredeknek a napóleoni háborúkban való szereplését elevenítette fel. „A Székelyek az austerlitz-i csatában, 1805. december 2-án” címmel tartott előadásban szakzerű hadtörténeti elemzést hallhatunk a csata lefolyásáról, olykor könnyed, anekdotázó hangvételben. A harcok folyamán a székely gyalogezredek keményen helytálltak, állományuknak kb. kétharmadát elvesztették. Ennél kisebb volt a székely huszárok vesztesége, akik kis híján a francia császárt is elfogták. Az előadás végén Csikány Tamás ismertette az austerlitz-i hagyományörzés történetét, melyben mind a magyarországi, mind a székelyföldi csapatok tevékeny szerepet vállaltak.

A szünet után e sorok írója az 1848. április 26–27-én történt uzoni események háttéréről és következményeiről beszélt. („Két mozgalmas nap Háromszéken 1848. április 26–27. Adatok az uzoni események történeti háttéréhez”). Az uzoni események kiemelt szerepet játszottak Háromszék későbbi történéseiben, hatással voltak a székely ezredekkel a délvidéki hadszíntéren számoló magyar kormányzatra. Az előkerült újabb források szerint nem tarthatók a köztudatban gyökeret vert következtetések, melyek szerint a mozgósított négy századot az itáliai hadszíntérré akarták vezényelni, illetve az elszállításra tervezett 1515 db fegyvert a székelyek ellenében tervezték felhasználni. Az uzoni parancsmegtagadás és engedetlenségi mozgalom későbbi hatásai kérdéséhez kapcsolódott volna a neves helytörténész, Demeter Lajos előadása is, aki azonban a betegsége miatt nem tudta azt megtartani.

Kaiser Ferenc, a Nemzeti Közzolgálati Egyetem docense „A magyar királyi Csendőrség szerepe a székelyföldi határőrzésben” címen tartott előadást. Ennek alapján átfogó képet nyerhettünk a csendőrség dualizmuskori felállításának háttéréről, valamint a szervezet történetéről. Bár a francia eredetű csendőrséget Magyarországon a szabadságharc leverése után hozták létre, a kiegyezést követően – Erdélyt kivéve – megszüntették, azonban a helyette létrehozott megyei pandúr rendszer gyengesége, valamint az erdélyi csendőrség hatékonysága miatt maga Tisza Kálmán miniszterelnök szorgalmazta újbóli felállítását. A közbiztonság fenntartása mellett a csendőrség feladatai közé tartozott a csempészet és a szerb és román rölapok behozatalának megakadályozása is. A csendőrség szakképzett tisztí és altisztí állományát 1914-ben bevonultatták a hadsereghez, ami a szervezetet jelentős mértékben gyengítette. A csendőrség 1918-ban szétesett, állományukat Csehszlovákiában átvették, Romániában azonban nem. Így a Horthy-korszak csendőrségében számos erdélyi – székely – származású egyén szolgált, ők képezték az összlétszám egyharmadát. Az 1940-es évektől, a területi revízió után ismét felerősödött a csendőrség határőrzési funkciója. A szervezetet 1944-ben a szovjet csapatok ellenében is bevetették, amely érzékeny veszteséget okozott az állományában.

Emellett megalakult a tábori csendőrség, amelynek soraiban szintén számos székely származású egyén szolgált. A csendőrséget 1945-ben végleg feloszlatták.

Soós Péter a Nemzeti Közszolgálati Egyetem doktoranduszaként „A székely határőrök kézi lőfegyverei” címmel tartott szemléletes előadást. Ismertette a székely határőrezredek számára rendszeresített elöltöltős kézi lőfegyverek típusait, azok működési elvét, hatékonyságát és a harcászatban való alkalmazásukat. Külön kitért az 1840-es évektől kezdődő átfegyverzésre, az-az a perkussziós zárba való átállásra. Az utóbbi azért is fontos, mert 1848–1849-ben a székely határőrezredek és a belőlük szervezett honvédszászlóaljok már túlnyomórészt ilyen típusú fegyverekkel harcoltak. Ezt követően Soós Péter egy rövid, vázlatos fegyvertörténeti ismertető után az 1942-ben szervezett székely határőrség kézi lőfegyvereinek bemutatására tért át. Az utóbbi ismétlőpuskák-ból, öntöltő pisztolyból, golyószórókból, géppuskából, géppisztolyból, nehézpuskából és gránátvetőből állt.

Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy a szervezők egy tartalmas, új kutatási eredményeket bemutató szakmai rendezvénnyel emlékeztek meg a jeles évfordulóról. A folytatás mindenképpen indokolt, mert az időkeret rövidege miatt számos téma (például a székely határőrség létrehozásának körülményei, az 1848–49. évi szabadságharc és a második világháború alatti események) nem került kifejtésre. Az utóbbi azonban semmit sem von le a szervezők érdemeiből és a konferencia színvonalából. A rendezvény társadalmi visszhangját a jelentős számú érdeklődő és a helyi sajtóban megjelent kedvező fogadtatás reprezentálja.

BALLA TIBOR

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ A HÁTORSZÁGBAN

Nemzetközi konferencia, Stadtschlaining, 2013. szeptember 23–26.

A Nagy Háború kitörésének centenáriumaéhoz közeledve egyre több tudományos rendezvény emlékezik annak különböző aspektusaira. A háborús hátság eseményeinek felelevenítésével, a korábban kialakult kép árnyaltabbá tételével a Burgenlandi Tartományi Múzeum, a Burgenlandi Tartományi Levéltár, továbbá a Linzi Egyetem közös szervezésében lezajlott nemzetközi konferenciának Városszalónak (Stadtschlaining) patinás középkori vára adott otthont. A tudományos tanácskozás német nyelven folyt, az előadók mindegyikének 30 perc állt rendelkezésére mondanivalója kifejtésére. Az előadások után a referálókhoz intézett kérdések és az arra adott rövid válaszok hangzottak el, melyek időnként vitára ösztönözték a résztvevőket.

A konferencia programja szeptember 23-án délelött kilenc órakor, *Markus Szelinger*, Városszalónak polgármesterének, valamint *Gert Polster* a Burgenlandi Tartományi Múzeum igazgatójának, valamint *dr. Rudolf Kropf*, a rendezvény fő szervezőjének köszöntőivel indult, amelyekben megköszönték, hogy az előadók és a résztvevők elfogadták a szervezők meghívását, kihangsúlyozták a konferencia jelentőségét és sok sikert kívántak annak munkájához.

Az első előadást *dr. Rüdiger Wurth* (Eisenstadt) hadtörténész tartotta az első világháborús osztrák–magyar katonai és tábori posta történetéről. Az előzmények felvázolása után megtudhattuk, hogy a katonák összesen 800 millió tábori lapot és levelet küldtek el 1914–1918 között. Beszélt a háború idején kibocsátott tábori postabélyegek és bélyegzők, a használatban lévő levelezőlapok, borítékok sokféleségéről, az egyes csapattesteknél működő tábori postahivatalok fejlődéséről, a postaküldemények cenzúrázásáról, a Monarchia területén található hadifogolytáborokban használt levelezőlapokról és bélyegzőkről. Részleteket tudhattunk meg a katonai légiposta háborús fontosságáról, (melynek pl. Przemysl második ostroma – 1914. október – 1915. március – idején nőtt meg a jelentősége), illetve az osztrák–magyar tábori postaszolgálat 1918 végi megszűnéséről.

A következő előadó *dr. Günter Stefanits* (Hornstein) volt, aki Leopold Milkovits hornsteini cipészmeister szibériai Csita tiszti hadifogolytáborából írt leveleinek elemzésére vállalkozott. Röviden bemutatta a 76. közös gyalogezredben szolgált, Iwangorodnál orosz fogságba esett Leopold Milkovits életútját, a csitai hadifogolytáborbeli életkörülményeit (a tiszti táborban a fogoly tisztek cipőjét javította), egészen az 1920-ban Acsinszkból Ausztriába történt hazatéréséig. Kimutatást készített arról, hogy 1915 és 1920 között hányszor és milyen sűrűn levelezett családjával; mondani valóját számos idézettel színesítette.

Az ebédszünet utáni első előadó *dr. Hans Hautmann* (Bécs) az 1914–1917 közötti osztrák háborús diktatúra lényegéről és következményeiről szólt. Felsorolta a háborús diktatúra jogi alapjait megteremtő törvényeket (katonai büntetőjogi törvény, hadiszolgáltatásokról szóló 1912-es törvény). Elemezte az 1914. július végén Ciszlajtániában a parlament működésének felfüggesztésével bevezetett háborús diktatúra megjelenési formáit (cenzúra bevezetése, a katonai büntetőtörvények életbe léptetése, a Hadsereg-főparancsnokság hatáskörének és szerepének túlzott növekedése). Megtudhattuk, hogy a hadbíróságok 5 millió ügyet tárgyaltak a háború alatt, számos kémkedéssel gyanúsított embert pedig kivégeztek. Értékelte a háborús diktatúra 1917. május 30-án történt felfüggesztését és annak következményeit.

Dr. Peres Zsuzsanna (Pécs) az 1912. évi 63. és az 1914. évi 50., a kivételes hatalomról szóló magyar törvénycikkeket állította vizsgálatának középpontjába. Először a középkortól kezdve végigkövette a háborúk hatását a jogalkotásra, majd megvizsgálta a kivételes törvények elfogadásának és bevezetésének történetét, azok főbb pontjait, elrendelésük körülményeit, gyakorlati végrehajtásukat, a hadbíróságok működésének feltételeit. Röviden bemutatta a kivételes törvények társadalomra és a mindennapokra gyakorolt hatását.

Őt *Perger Gyula* (Győr) követte, aki a Győri Egyházmegyében található harangok 1916–1918 közötti katonai célokra történt begyűjtését mutatta be előadásában. Megtudhattuk, hogy a harangok leszerelésének oka a fémhiány volt, nyomon követhettük a begyűjtés folyamatát, az egyházi vezetők próbálkozásait annak elodázására. Az előadó kimutatta, mennyi harangot sikerült ily módon összegyűjteni és mi lett azok további sorsa. Kitért a folyamat társadalmi fogadtatására és következményeire is.

Utolsóként *dr. Gabriela Dudeková* (Pozsony) emelkedett szólásra, aki Pozsony határvároskénti első világháborús szerepét járta körül. Felvázolta a 80 000 fős város geopolitikai helyzetét, 1914 előtti gazdasági és politikai szerepét, kiemelve annak multikulturális jellegét. Megvizsgálta a Nagy Háború kitörése utáni háborús lelkesedés okait, a helyőrség szerepét a város életében. Kitért a háború társadalomra gyakorolt hatásaira, így pl. az ellátási problémákra, az inflációra, a gazdasági krízisre. A fosztogatások eredményeképpen is jelentkező szociális feszültségeket a korabeli pozsonyi sajtóból vett idézetek segítségével mutatta be. Szólt IV. Károly király és Zita királyné 1918. július 16-án a városban tett látogatásáról és az irántuk való lojalitás megnyilvánulásáról. Bemutatta, hogyan zajlott a cseh katonaság által elfoglalt városban az új csehszlovák hatalom kiépülése 1919 februárjában.

A konferencia második napjának első előadója *dr. Balla Tibor* alezredes (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest) számos vetített képpel és térképvázlattal illusztrált előadásában a Monarchia hadifogolyügyeit mutatta be a nyugat-magyarországi első világháborús hadifogolytáborok példája alapján. Megismertette a résztvevőkkel az osztrák–magyar hadifogolyügyek központi szerveit, felsorolta a Nyugat-Dunántúlon 1914–1918 között működött hadifogolytáborokat és hadifogoly tisztai állomásokat, kiemelve, hol, mennyi és milyen nemzetiségű foglyot őriztek. Példákkal illusztrálta néhány tábor világháború utáni felhasználását, pl. idegen fogságból hazatérő katonák fogadására kialakított leszerelő és szűrőtáboroként. Elmondta, általában milyen szervezeti egységek és épületek voltak a táborok kapuin belül, bemutatta a foglyok mindennapi életét (táborrend, ellátás, őrzés, postaügyek, vallásgyakorlás, szórakozás, egészségügyi helyzet, szökések). Ismertette a táborokban lezajlott hivatalos látogatások, szemlék lefolyásának menetét. Részleteket tárt fel a magyarországi foglyok – elsősorban mezőgazdasági – munkára való alkalmazásáról, végezetül kitért a hadifoglyok túlnyomó többségének 1918 őszén történt hazaszállítására.

Másodikként *Ernst Mihalkovics* (Ritzing) előadása hangzott el, aki a Sopronnyéken 1915–1919 között működött hadifogoly- és internálótábor történetét foglalta össze. Részleteket ismerhettünk meg a 80 hektár területen felépült, 500 barakkban összesen 15 000 szerbet és olaszt befogadó tábor építéséről, létszámának változásairól, a tábor területén található építmények típusairól, a hadifoglyok és az örök, továbbá a foglyok és a helybéli lakosság kapcsolatáról (pl. vegyes házasságok), a sikeres szökési esetekről, a táborban található bosnyák civil internáltak sorsáról, akik közül 800-an haltak meg, valamint a tábor ma is létező temetőjéről.

Dr. Herbert Brettl (Halbturn) a világháború idején Boldogasszonyban működött hadifogolytábor példáján keresztül a hadifoglyok gazdasági szerepét mutatta be. A hadifoglyok alkalmazásának történelmi előzményeinek felvázolása után beszélt a tábor létesítéséről, létszámának változásairól, a területén található létesítményekről, a foglyok életkörülményeiről. Adatokkal szolgált a hadifoglyok mezőgazdaságban, iparban, a tábori hadseregnél történt alkalmazásáról, felsorolta az őrzésük, az ellátásuk terén jelentkező nehézségeket. Megtudhattuk, naponta mennyibe került a foglyok fenntartása, milyen, a foglyok ellen és által betervezett panaszok futottak be a hatóságokhoz, végül azt is, hogy a hadigazdaság nem működhetett volna a hadifoglyok bevetése nélkül.

Az ebédszünetet követően *dr. Horváth Sándor* (Szombathely) az ostffyasszonyfai hadifogolytábor 1915–1918 közötti történetét vázolta fel. Megismerhettük a tábor felépítésének előzményeit és körülményeit, a tábor szervezetét, mindennapi rendjét. Az előadó szólt a tábor orosz és olasz lakóinak életéről, a foglyok halálának körülményeiről és okairól, a 15 és 69 éves koruk között elhunyt foglyok számáról, vallási megoszlásáról, továbbá arról mely országokból származtak.

Wolfgang Meyer (Eisenstadt) a mai Burgenland területén található orosz hadifogoly tisztai állomásokról beszélt előadásában. Ismertette a tisztai állomások felépítését, földrajzi elhelyezkedését, alárendeltségi viszonyait. Megtudhattuk, hogy 1915 nyarán a rendelkezésre álló örök csekély száma miatt, az állomások egy részét feloszlatták. Dokumentumok alapján ismertette a fogly tiszték

áthelyezését az egyes állomások között, felvillantotta a mindennapjaikat, pl. ellátásuk, szórakozási lehetőségeik, szokási kísérleteik bemutatásával.

Robert Hausmann (Graz) a Stájerországban elhelyezkedő első világháborús hadifogolytáborokról tartott előadást, különös tekintettel a feldbachi tábor történetére. Bemutatta az 1915-re már 42 000 főt befogadó tábor felépítését, az ott található objektumokat, annak 1914 végén történt létrehozásától kezdve. Kimutatta, hányan és hol (mezőgazdaságban, iparban, bányászatban) dolgoztak a tábor lakói közül. Felsorolta és röviden jellemezte a Stájerország területén található többi tábor is. Mondanivalóját végül egy 1915-ben, a feldbachi tábor mindennapjairól készült érdekes dokumentumfilmmel illusztrálta.

Dr. Heideliese Jasser (Bécs) az Alsó-Ausztria és Sopron vármegye határán található Landegg menekülttáborának világháborús történetével ismertette meg a hallgatóságot. Először tisztázta a Monarchia idegen megszállás elől menekült, továbbá a frontzónából erőszakkal evakuált lakosai közötti különbséget. Beszélt Landegg menekülttáborának elhelyezkedéséről, szervezeti felépítéséről. Kiderült, hogy elemi iskola is működött a táborban, és Mária Jozefa főhercegnő, IV. Károly király édesanyja volt a tábor patrónusa. Bemutatta a helybéli lakosság viszonyát a táborban élőkhez, valamint a tábor utóéletét. Megtudtuk, hogy a tábor temetőjében összesen 250 halott nyugszik.

A konferencia harmadik napján elsőként *dr. Christoph Tepperberg*, a bécsi Hadilevéltár igazgatójának előadása hangzott el, melynek témája a Sajtóhadiszállás és a Hadilevéltár háborús propaganda eszközeiként való működése volt. Bemutatta a Sajtóhadiszállás szervezeti felépítését, feladatkörét (a propaganda és a cenzúra, az ellenséges propaganda elhárítása), időrendben ismertette annak állomáshelyeit, szót a háború alatti két vezetőjének életútjáról. Összefoglalta a szervezet propagandával kapcsolatos ténykedését, bemutatva eszköztárát (fotók, képzőművészeti alkotások, filmek, kiállítások, külföldi propaganda utak). A Hadilevéltár keretében működő irodalmi csoport propaganda szerepéről, az oda beosztott írókról külön beszélt, sok irodalmi idézettel színesítve mondanivalóját.

Dr. Gerald Schlag (Grosshöflein) előadásában az első világháború kitörését a nyugat-magyarországi sajtó tükrében járta körül. Röviden áttekintette a nyugat-magyarországi sajtó háború kitörése körüli történetét. Ismertette a szarajevói merénylet magyar és német nyelvű sajtóvisszhangját. Kommentálta a különböző beállítottságú helyi újságok véleményét a háború kitörésével, valamint az első hetekben történt diplomáciai és hadieseményekkel kapcsolatban. Kiválóan láttatta a háború kitörése miatti széles társadalmi lelkesedést, annak írott sajtóban való tükröződésén keresztül.

Martin Krenn (Trausdorf) előadásában a világháborús kultúrpolitika és a háborús propaganda szerepét vizsgálta a mai Burgenland területén. Először a kultúrpolitika fogalmát tisztázta az általa vizsgált korszakban. Beszélt arról, hogy a propaganda és a kultúrpolitika irányait még Ferenc Ferdinánd trónörökös jelölte ki a világháború előtt. Megtudtuk, hogy Kismartonban és a régió más településein számos propaganda célú kulturális rendezvényre került sor, pl. a patriotizmust szolgáló többnyelvű háborús délutánokat szerveztek, ahol a Vörös Kereszt számára gyűjtöttek. 1915-ben publikálták a háború tízparancsolatát, amit az egyházon és a sajtón keresztül egyfajta háborús hitvallásként terjesztettek, továbbá hazafias dalokat és leveleket publikáltak a lapokban, ezzel is növelve a hátsországban a nemzeti öntudatot.

A délutáni szekcióban elsőként *Gustav Reingrabner* (Zurndorf) előadása hangzott el, melyben két nyugat-magyarországi evangélikus lekipásztor első világháború alatti kinyilatkoztatásait járta körül. Röviden felvázolta Karl Fiedler és Johann Schmidt életútját, a viláégés alatt elmondott prédikációikból, illetve naplójukból olvasott fel részleteket. Azokból kiderült: az általános békevágyat közvetítették híveiknek, a fronton harcoló katonák hősiességéről nem, szenvedéseikről viszont tudósították az embereket.

Rákossy Anna (Budapest) az 1916-os utolsó magyar királykoronázási ünnepséget mutatta be gazdagon illusztrált előadásában. Kitért a koronázási előkészületekre, majd rátért arra, kik vettek azon részt a politikusok, az előkelőségek és a korabeli neves művészek közül. Megismerhettük a ceremónia lefolyását: a magyar tábornoki egyenruhát viselő IV. Károlyt a Mátyás templomban koronázták meg, majd az újdonsült király elvégezte a Szent György téren álló koronázási dombon a négy égtáj felé történő kardszuhintást és bevonult a várpalotába.

A konferencia negyedik napján elsőként *Székely Zoltán* (Mosonmagyaróvár) előadása hangzott el Győr és Moson vármegyék első világháborús emlékműveiről. Kitért arra, hogy az emlékművek feldolgozása az utóbbi tíz évben kezdődött meg Nyugat-Magyarországon, majd bemutatta az el-esettekre való emlékeztetés funkcióját betöltő emlékművek keletkezésének mozgatórugóit. Egy részük temetőben, más részük valamely település központjában került felállításra. Sok képpel illusztrálta, milyen típusú emlékművek léteznek (pl. katonaalak mint zászlótartó, támadó baka, élő és halott bajtárs együtt; nemzeti szimbólumok: mint címer, zászló, kettős kereszt, Turul; vallásos szimbólumok: *Patrona Hungariae*, Krisztus a haldokló katonával). Összefoglalóan hallottunk az emlékművek 1945 utáni sorsáról is.

Dr. Deák Ernő (Bécs) a felsőpulyai járás első világháborús embervesztését járta körül az ott található háborús emlékművek alapján. Kiemelte: a Monarchia világháborús halotti vesztesége harmadik a rangsorban a hadviselők között, majd ismertette a felsőpulyai járás háborús veszteségi statisztikáját. Az előadótól megtudhattuk, általában hol helyezkednek el az emlékművek a településeken belül (templom előtt vagy temetőben), milyen típusúakat és mikor állítottak, továbbá azok milyen állapotban vannak napjainkban.

Utolsóként *dr. Dušan Kovač* (Pozsony) a Közép-Duna régió szerepéről beszélt az antant tervei- ben és háborús politikájában. Először tisztázta a Közép-Duna régió fogalmát. Megismertette a hall- gatóságot a nyugati antant államokban élő emigráns cseh és szlovák politikusok egy önálló Cseh- szlovák állam létrehozására, valamint Masaryk a Szlovákiát és Szerbiát összekötő nyugat-dunántúli korridorra vonatkozó terveivel. Bemutatta, hogy a tervezett korridor kérdése hogyan osztotta meg a szlovák társadalmat 1918–1919-ben, valamint a versailles-i békekonferencián részt vevők véle- ményét az elképzelésről, amelyet a cseh–szlovák delegáció 1919 áprilisában vetett el véglegesen.

A jól szervezett és szakmailag számos érdekességet, az első világháborús hátország szerepéről az eddigiekben kevésbé közismert tény felvillantó konferencia végén elhangzott zárszóban *dr. Ru- dolf Kropf* és *Gert Polster* a szervezők nevében összegezték a szimpózium tanulságait, megköszön- ték a résztvevők munkáját, hangsúlyozták a konferencia eredményességét, továbbá kiemelték több hasonló tudományos ülés jövőbeni megrendezésének szükségességét.

BIBLIOGRÁFIA

A 2010. ÉVI MAGYAR HADTÖRTÉNELMI IRODALOM VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

A BIBLIOGRÁFIA BEOSZTÁSA

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, közgyűjtemények	1–40
Határterületek	41–131

II. A HADTÖRTÉNELEM ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

A hadtörténetírás kérdései, tudományos élet	132–163
A hadművészet és a fegyveres erők története	164–297
Csapat-történetek	298–319
A katonaság és kiképzésének története	320–350
A katonai nevelés és hagyományápolás története	351–397
A haditechnika története	398–513
A katonai jog, a háborús bűnök története	514–567
Veszteségek, a hadifogság története	568–603
Helytörténet, vártörténet	604–662
Életrajzok, emlékezések	663–748

III. EGYETEMES ÉS MAGYAR HADTÖRTÉNELEM

A kezdetektől a XV. század végéig	749–756
757–787	
XVI–XVII. század	788–806
XVIII. század	807–815
XIX. század	816–849
XX. század	850–854
1914–1918	855–866
1918–1939	867–908
1939–1945	909–963
1945–2010	964–988

TÁRGYMUTATÓ

NÉVMUTATÓ

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, közgyűjtemények

1. A 2007. évi magyar hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája. [Összeáll. Bolyósné Ujfalusi Éva et al.] = Hadtörténelmi közlemények, 2010. 1-2. p. 427-473.
2. Zachar József műveinek bibliográfiája. [Összeáll. Zachar Péter Krisztián] = Hadtörténelmi közlemények, 2010. 1-2. p. 396-426.
3. A magyarországi holokauszt bibliográfiája. [Szerk. Randolph L. Braham]. Bp. Park, 2010. 2 db (926 p.)
4. *Feith László*: Több mint múzeum. Az év múzeuma 2009. = Magyar honvéd, 2010. 7. p. 72-74. Hadtörténelmi Múzeum
5. A Hadtörténelmi Múzeum értesítője. 11. [Szerk. biz. Kedves Gyula et al.] Bp. Hadtört. Múz., 2010. 401 p., [16] t. ill.
6. *Samu Botond Gergő*: A magyar Hadtörténelmi Múzeum tárgyanyagának sorsa a II. világháború végén. 2. r. = A Hadtörténelmi Múzeum értesítője, 11. 2010. p. 335-354.
1. r. = uo. 10. 2008. p. 45-90.
7. *Budai-Balogh Tibor*: Hadvezérek fegyverben. Páncélos szobrok az Aquincumi Múzeum gyűjteményében. = Ókor, 2010. 1. p. 55-65.
8. *Feith László*: Kétezer éves történet. A római légiótól a Magyar Honvédségig. = Magyar honvéd, 2010. 9. p. 78-81.
Katonai helyőrség Szombathelyen – kiállítás.
9. *Rainer Pál*: Az előírásostól eltérő 1848/1849-es katonai felszerelési tárgyak a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum gyűjteményében. = Pápai múzeumi értesítő, 13. 2010. p. 293-322.
10. *Vincze Zoltán*: „Hogy az utókor és ezutáni nemzedék is láthassa...” 1848-1849-es ereklyék adománylevelei. = Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár, Erdélyi Múz. Egyesület, 2010. p. 353-359.
11. *Kemény Krisztián*: „Bitón, várórságban és fegyver alatt.” Megtorlás az 1848–49-es szabadságharc után. Kiállítás a Hadtörténelmi Múzeumban. = A Hadtörténelmi Múzeum értesítője, 11. 2010. p. 395-397.
12. *Körtvélyesi Klaudia*: „Sem csellel, sem erővel!” A komáromi erődrendszer újjászületése a XXI. században. = Honismeret, 2010. 2. p. 68-73.
13. *Kálmánfi Gábor*: Több mint múzeum. In memoriam 1956. = Magyar honvéd, 2010. 11. p. 76-79.
Kiskunmajsa
14. *Kovács László*: Hadtörténelmi kiállítások a Ciprusi Köztársaságban. = Haditechnika, 2010. 4. p. 67-69.
15. *Hadfi Örs Tamás*: Hadtörténelmi emlékek Európa pereméről. A lisszaboni Museu do Combate. = Haditechnika, 2010. 1. p. 64-69.
16. *Ésik László*: A thuni páncélosmúzeum. = Haditechnika, 2010. 6. p. 63-67.
17. *Toldi Miklós*: Loire-völgyi acélszörnyek. Samour: Musée des Blindés. = Regiment, 2010. 2. p. 58-62.
18. *Toldi Miklós*: Harckocsizók mekkája. A kubinkai egér is kétszáz tonnát nyom. = Regiment, 2010. 1. p. 55-59.
Kubinkai páncélos múzeum
19. *Kővári László*: Szomszédolás. Repülőmúzeum Zeltwegben. = Aranysas, 2010. 9. p. 70-73.
20. *Vas Gergely*: A brüsszeli repülőmúzeum. = Aero magazin, 2010. 9. p. 76-77.
21. *[Szőregi] Zoltán*: Ahol a svéd repülés kezdődött. = Aero magazin. 2010. 7. p. 76-77.
Katonai repülőmúzeum Malmenben (Svédország)
22. *Matthaeidesz Konrád*: Az AURORA cirkáló mint múzeumhajó. = Haditechnika, 2010. 6. p. 70-73.
23. *Margitay-Becht András*: A LAJTA monitor múzeumhajó kalandos előélete és örömteli megszületése. = Regiment, 2010. 4. p. 15-19.

24. *Margitay-Becht András*: LAJTA monitor múzeumhadjó. = Haditechnika, 2010. 4. p. 38-41.
25. *Trautmann Balázs*: A zászlóshajó. = Magyar honvéd, 2010. p. 74-77.
LAJTA monitor
26. *Balogh Tamás*: Haditengerészetünk emlékei. = Haditechnika, 2010. 2. p. 50-51.
Kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban.
27. *Csordás Lajos*: Volt egy hadiflottánk. = Népszabadság, 2010. 37/2. p. 10.
Kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban.
28. *Holló József*: Tankra mászni szabad! Hadiparkok Nagyatádtól Kecelig. Úszó kiállítóhely lesz a felújított LAJTA monitor. [Riporter: Bodó András.] = Népszabadság, 2010. 3. p. 17.
29. *Sipos Anna Magdolna*: A magyar tudományos gyűjtemények trianoni veszteségei. = Közép-európai közlemények, 11. 2010. 4. p. 86-97.
30. *Lázin Miklós András*: Mindenkit megillet a gyűjtés joga. = Magyar hírlap, 2010. 169. p. 5.
Militaria gyűjtők
31. Az újaszat tudományos könyve. Egy XIV. századi mameluk kézikönyve az újaszatról. [Közread.] Sudár Balázs. = Hadtörténelmi közlemények, 2010. 1-2. p. 338-352.
32. *Kincses Katalin Mária*: Hadik András könyvtára. 1. r. = Hadtörténelmi közlemények, 2010. 4. p. 909-943.
33. *Maczák Ibolya*: Imakönyvek az első világháborúban. = Médiakutató, 2010. 1. p. 99-102.
34. *Baráth Julianna*: Thököly-iratok a Kárpátaljai Állami Levéltárban. = Acta Academiae Beregsasiensis, 2010. 2. p. 57-61.
35. *Pap Gergely, M.*: Katonai források a Rákóczi-szabadságharc korából = Archivum. A Heves M. Lvt. közleményei, 19. 2010. p. 231-237.
36. *Soós László*: A chlopy hadparancsot követő királyi kézirat létrejöttének körülményei és a Khuen-Héderváry-kormány bukása = Levéltári közlemények, 2010. 1-2. p. 191-237.
37. *Merényi-Metzger Gábor*: Az „aradi vértanúk” keresztelési anyakönyvi bejegyzései. = Századok, 2010. 1. p. 99-123.
38. *Merényi-Metzger Gábor*: Lenkey Károly életének legfontosabb dokumentumai. = Archivum. A Heves M. Lvt. közleményei, 19. 2010. p. 127-136.
39. *Schirmer, Fritz*: Kriegsgeschichtlicher atlas zum Studium der Feldzüge der Jahre 1792 bis 1904. Neu herausgegeben und erläutert von Robert Rill. Schleibach, Winkler-Hermaden, 2010. 110 p.
Reprint der Ausgabe 1904.
40. A II. világháborúban készült kiértékelt légifényképek a Román Királyság területéről a Hadtörténeti Térképtárban. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 11. 2010. p. 319-330.

Határterületek

41. *Kottra Györgyi*: Katonai alapjelképek: kard, koszorú, sas. [Riporter: Feith László.] = Magyar honvéd, 2010. 5. p. 72-74.
42. *Makai Ágnes, Sallay Gergely Pál*: Vitézségért a hálás haza. Kítüntetések az 1848–1849-es szabadságharc idején. = Magyar honvéd, 2010. 2. p. 18-21.
43. *Steiner, Jörg C.*: Heldenwerk 1914-1918. Die Träger der Goldenen Tapferkeitsmedaille und der Goldenen Tapferkeitsmedaille für Offizier im Ersten Weltkrieg. Wien [etc.], Inst. für Auszeichnungswesen und Uniformkunde, 2010. 416 p. ill.
44. *Fekete Ferenc, Baum Attila*: A Magyar Királyság kítüntetései. 3., 1920-1945. Szeged, HK Hermanos, 2010. 208 p. ill.
45. *Varga Csaba*: Halált megvető bátorságért. A Viktória-kereszt. = Regiment, 2010. 4. p. 24-27.
46. *Baum Attila*: Háborús érdemek utólagos elismerése. Magyar Koronás Bronzérem, szalagján az elmaradt háborús kítüntetés kibővített alakjával. = Katonaujság, 2010. 2. p. 47-53.
47. *Sallay Gergely Pál*: Egy rendhagyó hadikitüntetés 1939-ből. Meskó Tibor hadnagy és a Magyar Érdemrend lovagkeresztje hadiszalagon, kardokkal. = Katonaujság, 2010. 1. p. 9-15.
48. A Magyar Arany Vitézségi Érem legénységi állományú kítüntetettjei. Rozs József zászlós (1902-1939). = Haditudósító, 2010. 1. p. 24-27.

49. A Magyar Arany Vitézségi Érem legénységi állományú kitüntetettjei. Vitéz Gátmezei József őrmester (1914-1991). = Haditudósító, 2010. 2. p. 24-25.
50. *Virágh Ajtony*: Tűzharcos Kivonulási Emlékérem. = Katonaújság, 2010. 3. p. 7-39.
51. *Virágh Ajtony*: A Hadifogoly Magyarok Emlékkeresztje. = Katonaújság, 2010. 2. p. 9-10.
52. *Sallay Gergely Pál*: Japán kitüntetések a Hadtörténeti Múzeumban. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 11. 2010. p. 309-317.
53. *Baum Attila*: Leventék elismerése. Levente Teljesítmény Érem. = Katonaújság, 2010. 3. p. 3-5.
54. *Makai Ágnes, Sallay Gergely Pál*: Hagyomány és új irány. Napjaink magyar katonai kitüntetései. = Regiment, 2010. 1. p. 60-63.
55. *Balassa Endre*: Katonai elismerések egykor és ma. = Honvéd altiszti folyóirat, 2010. 1. p. 12-13.
56. *Makai Ágnes, Szoleczky Emese*: Bonaparte Napóleon „halhatatlan emléke. Napóleonhoz fűződő érmek a magyar Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjteményében. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 11. 2010. p. 223-272.
57. *Sallay Gergely Pál*: Mindent a hazáért! Első világháborús osztrák-magyar katonai alakulat- és emlékjelvények. Bp. Zrínyi, 2010. 182 p. ill.
58. *Sallay Gergely Pál*: Egy megvalósulatlan jelvényprojekt. Honvédségi sporttanári jelvények terve az 1930-a évekből. = Katonaújság, 2010. 2. p. 31-37.
59. *Sallay Gergely Pál*: Honvédtalizmánok. A M. Kir. Honvédség „szerencsés érmei” a II. világháborúból. = Regiment, 2010. 4. p. 64-67.
60. *Szanyi, Miklós*: Kappenabzeichen Katalog. K. u. K. Cap Badges – sapkajelvények. Bp. [Szerző], 2010. 121, [6] p. ill.
61. *Űrm könyvek*)
72. *Sipos András*: A Magyar Királyi Csendőrség egyenruházata és felszerelése, 1920-1945. Szeged, HK Hermanos, 2010. 214 p. ill.
73. *Fekete Ferenc*: Repülő díztör. = Katonaújság, 2010. 1. p. 36-40.
74. *Fekete Ferenc*: Folyamórtiszti tör. = Katonaújság, 2010. 2. p. 38-43.
75. *Virágh Ajtony*: A Magyar Frontharcos Szövetség fejedői (1931-1945). = Katonaújság, 2010. 1. p. 49-53.
76. *Feith László*: Népszerű apróság. A katonai karjelzések születése. = Magyar honvéd, 2010. 4. p. 69-71.
77. *Baczoni Tamás*: Kísérleti terepszínek Magyarországon. = Haditechnika, 2010. 3. p. 50-54.
78. *Baczoni Tamás*: Dögcédulák. A harcterek személyi igazolványa. = Regiment, 2010. 3. p. 65-67.
79. *Feith László*: Történelmünk jelképei. 12-13. r. = Magyar honvéd, 2010. 1. p. 71-73., 2. p. 74-75. 1-11. r. = uo. 2009. 1-12. sz.
Zászló
80. *Vitek Gábor*: „Pro hac vitam et sanguinem.” Adalékok az inszurgens zászlók történeti vizsgálatához. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 11. 2010. p. 45-63.
81. Székely történelmi zászlók. [Szerk. Mihály János, Túros Eszter.] Csíkszereda, Hargita M. Tanácsa, 2010. 27 p. ill.
82. *Süli Attila*: A Torda megyei nemzetőrség zászlói. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 11. 2010. p. 131-154.
83. *Kovács Ferenc*: Az országzászló-mozgalom története. = Katonaújság, 2010. 1. p. 23-28.
84. *Borhy László*: COREG, Legio VV Claudia, Ala I Contariorum milliaria civium Romanorum. Neue Angaben zur Militärgeschichte von Brigetio: Spoilen eines Steinkistengrabs aus dem Gerhát-Gräberfeld. = Studia celtica classica et romana. Nicolae Szabó septuagesimo dedicata Bp. Pytheas, 2010. p. [65]-77.
85. *Visy Zsolt*: Lussonium római erődje. Pécs, Danube Limes, 2010. 32 p. ill. (Vezető a római limes világörökségre jelölt magyarországi helyszínein. 3.)
86. *Zsidi Paula*: Eine Militärbüste aus Aquincum. = Studia celtica classica et romana. Nicolae Szabó septuagesimo dedicata. Bp. Pytheas, 2010. p. [285]-296.
87. *Négyesi Lajos*: Zrínyi-Újvár a források és a terepkutatások tükrében. = Várak, kastélyok, templomok, 2010. 4. p. 12-15.

88. *Négyesi Lajos*: Hálózatépítés a Zrínyiek nyomán. = *Élet és Tudomány*, 2010. 31. p. 966-968. Zrínyi-Újvár
89. *Négyesi Lajos*: Mozsárbombák a török korból. Feltárások Zrínyi-Újvár elpusztult erődjében. = *Élet és Tudomány*, 2010. 39. p. 1222-1224.
90. *Négyesi Lajos*: Az 1710. évi romhányi csata a terepkutatások tükrében. = *Hadtörténelmi közlemények*, 2010. 4. p. 862-875.
91. *Winkler Gusztáv*: A győri sánctábor déli szakaszának kutatása. = *Várak, kastélyok, templomok*. 2010. 3. p. 16-18.
92. *Négyesi Lajos*: Harctérkutatás, katonaelet és a világháborúk. = *Főhajtás. Katonai Emlékpark Pákozd*. Bp. Zrínyi, 2010. p. 127-146.
93. *Gáll Erwin*: Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság temetőinek lehetséges társadalmi besorolásáról és a besorolás buktatóiról. Kérdések és feltevések. = *Hadtörténelmi közlemények*, 2010. 1-2. p. 3-40.
94. *Négyesi Lajos*: Csaták néma tanúi. A csata- és hadszíntérkutatás - hadtörténeti régészet fogalma és módszerei. [Bp.] *Hadtört. Int. és Múz.*, 2010. 224 p. ill.
95. *Haraszti Gyula*: „A halál igazságot oszt.” Megtalálták azokat a sírokat, amelyek egyikébe Gyóni Gézát temették. = *Magyar nemzet*, 2010. 224. p. 4.
96. *Gorda Éva*: A magyar katonai sajtó indulása. = *Kapu*, 2010. 1. p. 16-17.
97. *Homoki Dianna*: Adalékok a Rákóczi-szabadságharc kultuszának forrásaihoz. = *Acta Academiae Beregsasiensis*, 2010. 1. p. 177-186. 1903. és 1911. évi sajtótermékekben
98. *Balázs Eszter*: Káprázattól az illúzióvesztésig: a háború jelentései a Nyugatban (1914. augusztus – 1915. augusztus) = *Médiakutató*, 2010. 1. p. 85-91.
99. *Sipos Balázs*: Az első világháború médiahatásai. = *Médiakutató*, 2010. 1. p. 103-108.
100. *Szőlősi Nóra*: A revízió közvetlen hatása Kárpátaljára a korabeli sajtó tükrében (1938-1939). = *Acta Academiae Beregsasiensis*, 2010. 1. p. 201-204.
101. A Szabad Európa Rádió és a magyar forradalom. Műsortükör, 1956. október 23 – november 5. Sajtó alá rend., a bev. és a jegyz. írta Vámos György. Bp. *História, MTA Történettud. Int.*, 2010. 1270 p. (*História könyvtár*, 7.)
102. *Rácz János*: Az 1956-os forradalom következményei a Manchester Guardian tükrében, 1956. nov. 4. – 1957. dec. 31. = *Vázlatok két évszázad magyar történelméből. Tanulmányok*. Bp. ELTE Történelemtud. Doktori Isk.; ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Tört. Tansz., 2010. p. 239-253.
103. *Zsák Ferenc*: A posta repül tovább. (100 éves a magyar motoros repülés) = *Aero magazin*. 2010. 2. Mell. p. 10-13. K. u. k. légiposta szolgálat 1918-1945 között.
104. *Eybl, Erik*: Information, Propaganda, Kunst. Österreichisch-ungarische und französische Plakate des Ersten Weltkriegs. Information Propaganda Art. Affiches austro-hongroises et françaises de la Première Guerre Mondiale. Wien, Verl. Militaria, 2010. 208 p. ill.
105. *Paál Gergely*: Plakátok és képek. = *Bolyai szemle*, 2010. 4. p. 161-180. Háborús plakátok – Németország
106. *Paál Gergely*: Háború gyűlölettel. = *Bolyai szemle*, 2010. 4. p. 143-159. Háborús plakátok – Nagy-Britannia
107. *Szoleczky Emese*: „A modern harctér teljesen hű mása” – a Pasaréti Lövészárók. = *Médiakutató*, 2010. 1. p. 108-115.
108. *Vörös Boldizsár*: Nemzeti Park, Vilmos Császár út és a Hősök Söre. Háborús névadások Budapesten 1914-1918 között. = *Médiakutató*, 2010. 1. p. 116-121.
109. *Landgraf Ildikó*: A Halley-üstökös és más égi jelek. Jövendölések a világháborúkról és a világvégéről. = *Médiakutató*, 2010. 1. p. 92-98.
110. *König Frigyes*: Nándorféhevár látképe Wathay Ferenc énekeskönyvéből. = *Várak, kastélyok, templomok*. 2010. 6. p. 25-25.

111. *Kincses Katalin Mária*: Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc korabeli ábrázolásokon. A Hadtörténeti Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményének mütárgykatalógusa = Die Revolution und der Freiheitskampf 1848. Kunstobjektkatalog der Kunsthistorischen Sammlung des Kriegshistorischen Museums 1., Politikai és hadi eseményekről készült metszetek és litográfiák = Schnitte und Lithographien über politische und Kriegereignisse. Bp. Hadtört. Int. és Múz., 2010. 199 p.
112. *Hermann Róbert*: A Bem-Petőfi körkép (Erdélyi körkép). Barangolás a had- és művészettörténet határán. = Hadtörténelmi közlemények, 2010. 3. p. 562-604.
113. *Berecz Mátyás, Csillag Tamás*: Csata a kápolnai Tarna-híderért. Művészi szabadság vagy történelmi tévedés? = Agria. Az Egri Múzeum évkönyve. 46. 2010. p. 205-217.
114. *Ridovics Anna*: Tajtékszipka az 1848–49-es honvédő magyar tábornokok mikrofotójával. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 11. 2010. p. 9-17.
115. *Csengel-Plank Ibolya*: A képcempészlet sajátos formái 1849 után. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 11. 2010. p. 23-43.
116. *Lengyel Beatrix, Cs.*: A Klapka-légió tisztjeinek csoportképe Grisza Ágoston tulajdonából. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 11. 2010. p. 67-70.
117. *Gorda, Eva*: Hungarian Painters on Battlefields. = Academic and Applied Research in Military Science (AARMS), 2010. 2. p. 251-259.
118. *Semsey Viktória*: A Nemzeti Újság illusztrációi a spanyol polgárháborúról, 1936-1939. = Századok, 2010. 1. p. 125-142.
119. *Illésfalvi Péter*: Kézdivásárhely, 1940. szeptember 13. Barót, Tortoma, 2010. 30 p. Fényképek
120. *Hausner Gábor*: Zrínyi Mikós Tábori kis tracta című művének műfaja és keletkezési időpontja. = Hadtörténelmi közlemények, 2010. 4. p. 818-838.
121. *János István*: Esze Tamás irodalmi recepciója. = Hermann Ottó Múz. Évkönyve, 49. 2010. p. 263-269.
122. *Lisztóczy László*: „Fegyvert fogunk mindannyian ha szükség...” Pájer Antal és az 1848–49-es forradalom és szabadságharc. = Agria. Az Egri Múzeum évkönyve. 46. 2010. p. 397-414.
123. Hagyaték. Irodalmi antológia. [Vál., szerk. és jegyz. ell. Eszes Máté]. Bp. Zrínyi, 2010. 221, [2] p.
124. Csaták hősei. A magyar katona alakja irodalmunkban. Szöveggyűjtemény. [Szerk Román Károly.] Székesfehérvár, MH ÖHP, 2010. 151 p. ill.
125. A magyar katonazene története. Ifj. Lehár Ferenc (1870-1948) katonakarmesteri pályafutása. = Haditudósító, 2010. 1. p. 43.
126. A magyar katonazene története. Borsay Samu (1860-1945) = Haditudósító, 2010. 3. p. 44.
127. *Kálmánfi Gábor*: Tele tüdőből. Katonadalok. = Magyar honvéd, 2010. 6. p. 60-62.
128. *Szőnyi Lajos*: Zenészek egyenruhában. A Rendőrszencar története, 1923-2010. [Bp.] Készenléti Rendőrség, [2010.] 200 p. ill.
129. *Fekete József*: Egy feloszlásra ítélt rend, a szerviták hadikórháza Budapesten 1914-1919 között. = Levéltári szemle, 2010. 1. p. 22-29.
130. *Sinkovics Ferenc*: A Sziklakórház titkai. = Magyar hírlap, 2010. 177. p. 15-16.
131. *Balla Tibor*: Érosz a hadszíntéren, avagy a Nagy Háború osztrák-magyar tábori és tartalék bordélyai. = Hadtörténelmi közlemények, 2010. 4. p. 1023-1030.

II. A HADTÖRTÉNELEM ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

A hadtörténetírás kérdései, tudományos élet

132. *Veszprémy László*: A helyét kereső hadtörténetírás. Nemzetközi és hazai tapasztalatok. = *Aetas*, 2010. 4. p. 28-38.
133. *L. Flavius Arrianos*: Az alánok elleni csatarend (Ektaxis kata Alanón). Forisek Péter fordítása és kommentárja. = *Ókor*, 2010. 1. p. 47-54.
Barbárok támadása a Római Birodalom ellen, 2. sz.
134. Aktualitások a magyar középkorkutatásban. Szerk. Font Márta, Fedeles Tamás, Kiss Gergely. Pécs, PTE BTK Történettud. Int. Középkori és Korajúrkori Tört. Tansz., 2010. 325 p. ill.
A Pécssett, 2009. december 4-5-én azonos címmel Kristó Gyula emlékére rendezett konferencia szerkesztett anyaga.
135. *Kazán Beáta, P.*: A magyar honfoglalás a 19. és 20. századi (cseh)szlovák történetírásban. = Aktualitások a magyar középkorkutatásban. Pécs, PTE BTK Történettud. Int. Középkori és Korajúrkori Tört. Tansz., 2010. p. 173-187.
136. *Szabados György*: A magyarok bejövételének hadtörténeti szempontú újraértékelése. = Hadtörténelmi közlemények, 2010. 1-2. p. 215-232.
A Győrött 2008. október 22-én, a Hadak útján című konferencián elhangzott előadás jelentősen kibővített változata.
137. Anonymi Bele regis notarii: Gesta Hungarorum = The Deeds of the Hungarians. Ed., transl. and annot. by Martyn Rady and László Veszprémy; Rogerius: Epistola in miserabile carmen super destructione regni Hungarie per Tartaros facta = Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the Kingdom of Hungary by the Tatars. Transl. and annot. By János M. Bak and Martyn Rady. Bp., New York, CEU Press, 2010. XXXVIII, 268 p. ill. (Central European Medieval Texts, 5.)
138. *Veszprémy László*: Megjegyzések Anonymus stílusáról és szóhasználatáról. = „Fons, skepsis, lex.” Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2010. p. 453-460.
139. Memoiren eines Janitscharen oder Türkische Chronik. Eingel. und übers. von Renate Lachmann. Kommentiert von Claus-Peter Haase [et al.] Paderborn, Schöningh, 2010. 184 p. ill.
140. *Székeley György*: Népek, rendek, dinasztíák. Tanulmányok Közép- és Kelet-Európa hadtörténetéből. [Bp.] Argumentum, 2010. 190 p. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum könyvtára)
141. *Baráth Julianna*: Bercesényi Miklós és Károlyi Sándor kapcsolatának megítélése a magyar történetírásban. = Debreceni szemle, 2010. 3. p. 147-159.
142. *Filippov, Szergej*: A poltavai csata az orosz történeti tudatban: múlt és jelen. = A poltavai csata jelentősége az orosz és a svéd történelemben. Konferenciakötet. Pécs, PTE BTK Kelet-Európa és a Balkán Története és Kultúrája Kut. Közp., 2010. p. 89-100.
143. *Varga Beáta*: A poltavai csata hatása az ukrán történelemben. = A poltavai csata jelentősége az orosz és a svéd történelemben. Konferenciakötet. Pécs, PTE BTK Kelet-Európa és a Balkán Története és Kultúrája Kut. Közp., 2010. p. 101-124.
144. *Hermann Róbert*: Forradalmi párhuzamok. [Riporter:] Sinkovics Ferenc. = Magyar hírlap, 2010. 61. p. 14.
145. *Hermann Róbert*: Kővári László kiadatlan haditudósítói jelentései 1849-ből. = Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár, Erdélyi Múz. Egyesület, 2010. p. 135-142.
146. *Tomka Béla*: A „befejezetlen” 20. század és a „csonka” 20. század. (A jelenkori európai és magyar történelem periodizációjáról). = *Aetas*, 2010. 4. p. 97-106.
147. Il Trianon e la fine della grande Ungheria. A cura di Gizella Nemeth e Adriano Papo. Scritti di Gábor Andreides [et al.] Trieste, Luglio Ed., 2010. 187 p. (Civiltà della Mitteleuropa, 6.)

148. *Ferenčuhová, Bohumila*: Trianonská mierová zmluva a jej interpretácia v historiografii. = Slovensko v dejinách 20. storočia. Kapitoly k spoločenským a vojensko-politickým udalostiam. K 70. narodeninám PhDr. Mariána Hronského, DrSc. Bratislava, VHU, 2010. p. 121-129.
149. *Vincze Gábor*: Döntőbíráskodás vagy diktátum? A II. bécsi döntés értékelése a magyar és a román történetírásban. = Nagy Magyarország. 2010. 4. p. 36-43.
150. *Szabó Gábor*: Horthy, mint a legnagyobb gonosz. Hogyan démonizálta a marxista történetírás a Kormányzót és korszakát? = Nagy Magyarország, 2010. 1. p. 82-85.
151. *Varsányi Erika, Pihurik Judit*: Naplók és memoárok a Don-kanyarból, 1942-1943. Bp. 2007. = Levéltári szemle, 2010. 1. p. 35-38.
152. *Szabó Miklós*: A tudományos munka kibontakoztatása és a hadtudományi aspirantúra megszervezése az 1960-as évek első felében. = Hadtudomány. 2010. 1-2. p. 97-110.
153. *Szabó Miklós*: A hadtudomány első kandidátusai, 1963-1965. = Hadtudomány. 2010. 4. p. 48-57.
154. A Magyar Hadtudományi Társaság húszéves tevékenységének áttekintése, 1990-2010. Szerzők: Szenes Zoltán [et al.] = Hadtudomány, 2010. 3. 191 p.
155. *Bertalan György*: Küzdelmes és eredményes évtizedek. Húszéves a Magyar Hadtudományi Társaság és szakmai periódikája, a Hadtudomány. = Felderítő szemle, 2010. 3-4. p. 145-152. Beszámoló az ünnepi tanácskozásról.
156. *Bertalan György*: Több gyakorlatot az elméletbe, több tudományt a gyakorlatba! Húszesztendő a Magyar Hadtudományi Társaság. = Honvédségi szemle, 2010. 6. p. 56-58.
157. *Hermann Róbert*: Történész lett, mert kioktatták. [Riporter: Bartal Csaba, Szende László.] = Múlt-kor, 2010. tavasz, p. 124-128.
158. *Pálffy Géza*: Maratontól Marathónig. Interjú – – val. [Riporter: Bartal Csaba, Szende László.] = Múlt-kor, 2010. tavasz, p. 114-117.
159. *Mészáros Kálmán*: Bercsényi biztos hazudna. Interjú – – nal. [Riporter: Bartal Csaba, Szende László.] = Múlt-kor, 2010. ősz, p. 128-131.
160. *Halápi László*: Fegyelem és álmok. Emlékezés dr. Árokay Lajosra. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 11. 2010. p. 337-360.
161. *Holló József*: Dr. Zachar József ny. ezredes (1943-2009). = Hadtörténelmi közlemények, 2010. 1-2. p. 391-393.
162. *Tóth Ferenc*: Búcsú Dr. Zachar Józseftől. = Hadtörténelmi közlemények, 2010. 1-2. p. 394-395.
163. *Gebei Sándor, Mészáros Kálmán*: Búcsú Zachar Józseftől. = A Tiszántúli Történész Társaság közleményei, 6. 2010. p. 146-147.

A hadművészet és a fegyveres erők története

164. *Dömötörfi Tibor*: Erőszak az ókorban. Barbárok, zsarnokok, háborúzó ellenfelek. = História, 2010. 5. p. 33-34.
165. *Szabó József*: Hadművészet és katonai vezetés az ókorban. 3. r. = Honvédségi szemle, 2010. 1. p. 28-31. 1-2. r. = uo. 2009. 5-6. sz.
166. *Sun-zi*: A hadakozás regulái. Ford. Tokaji Zsolt. Bp. Fapadoskonyv.hu, 2010. 73, [2] p. Eredeti cím: Sun Zi bingfa.
167. *Szabó József*: Hadművészet és katonai vezetés a középkorban. = Honvédségi szemle, 2010. 3. p. 46-48.
168. *Szabó Béla*: Machiavelli. A fejedelem és hadügyi vonatkozásai. = Bolyai szemle, 2010. 1. p. 33-48.
169. *Szabó Béla*: Muskétások és zsoldosok. Hadügyi forradalom a XVI. században. = Élet és tudomány, 2010. 6. p. 179-181.
170. Kriegführung und Staatsfinanzen. Die Habsburgermonarchie und das Heilige Römische Reich vom Dreissigjährigen Krieg bis zum Ende des habsburgischen Kaisertums 1740. Hrsg. Peter Rauscher. Münster, Aschendorff, 2010. VI., 623 p. ill.

171. *Duffy, Christopher*: Maria Theresia und ihre Armee. Stuttgart, Motorbuch, 2010. 362 p. ill. (Epochen der Weltgeschichte)
172. *Kedves Gyula*: 1848-49 honvédserege és a katonai hagyományörzők. = Főhajtás. Katonai Emlékpark, Pákozd. Bp. Zrínyi, 2010. p. 72-106.
173. *Szabó Béla*: Az ortodox gondolkodás sajátosságai az orosz hadművészetben az első világháború alatt. = Bolyai szemle, 2010. 1. p. 17-32.
174. *Hecht, Rudolf*: Heeresergänzung – Österreich-Ungarn im Ersten Weltkrieg. Hrsg. Landesverteidigungsakademie Wien. Wien, Verl. der Landesverteidigungsakad., 2010. 464 p.
175. *Takács Gyula*: Leszerelés és hadseregszervezés Magyarországon 1918 novemberében. = Másfél évszázad rendszerváltozásainak hatásai a nemzeti rendvédelmünkre. Bp. Szemere Bertalan M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2010. p. 135-139. (Rendvédelem-történeti füzetek, 22.)
176. *Kovács Tamás*: 1919: a terror anatómiája. = Magyar hírlap, 2010. 71. p. 15.
Magyar Tanácsköztársaság – Vörös őrség
177. *Szakály Sándor*: A Nemzeti Hadsereg 1919-1922. = Rubicon, 2010. 4-5. p. 90-103.
178. *Szakály Sándor*: Horthy Miklós és a Nemzeti Hadsereg létrejötte, 1919-1920. = Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról. Szeged, Belvedere Meridionale, 2010. p. 307-312.
179. *Horváth Csaba*: Trianon katonai határozványai és a Magyar Királyi Honvédség. = Sereg szemle, 2010. 3. p. 7-19.
180. *Knopp, Guido*: A Wehrmacht. Számvetés. Mtárs. Alexander Berkel [et al.] [Ford. Farkas Tünde.] Bp. Mérték, 2010. 326 p. ill.
Eredeti cím: Die Wehrmacht.
181. *Végh Ferenc*: Barát vagy ellenség? Német és szovjet katonai tervek 1941 nyarán. 1-4. r. = Haditechnika, 2010. 2. p. 4-7., 3. p. 7-12., 4. p. 4-8., 5. p. 4-7.
182. *Lippai Péter*: „Tavaszi ébredés”, avagy az utolsó nagy német offenzíva hadművelési tanulságai. 1-3. r. = Honvédségi szemle, 2010. 1. p. 35-39., 2. p. 50-52., 3. p. 49-52.
183. *Klemensits Péter*: A helység harc egyes speciális jellemzőinek megjelenése az észak-afrikai hadszíntéren. = Sereg szemle, 2010. 1. p. 53-65.
184. *Bene Krisztián*: A német hadsereg francia önkéntesei Magyarországon a II. világháborúban. = Rajzolatok a magyar történelemről. Szeged, J. Nagy L., 2010. p. 247-259.
185. A szovjet hadsereg Magyarországon (1944-1991). = Belügyi szemle, 2010. 7-8. p. 150-209.
186. *Horváth Miklós*: Szovjet csapatok Magyarországon. = Belügyi szemle, 2010. 7-8. p. 124-149 1956.
187. *Kiss Álmos Péter*: Ál-gerillák – nélkülözhetetlen erők az aszimmetrikus hadviselésben. = Hadtudomány, 2010. 1-2. p. 85-96.
Esettanulmányokkal: Fülöp-szigetek, 1946-1954; Rhodesia, 1964-1980; Pandzsáb, India, 1980-1994
188. „Harc a petróleumért”, avagy Az olaj szerepe a modern háborúban. [Szerk. Cseh Valentin.] Zalaegerszeg, M. Olajip. Múz., 2010. 171 p. ill. (Magyar Olajipari Múzeum közleményei, 42.) (A Magyar Olajipari Múzeum konferenciakötetei, 2.)
189. *Nemere István*: Bio- és infoháború. Debrecen, TKK, [2010.] 200 p. ill.
190. Torma Béla: Régmúlt események a katonai felderítés értékelésének mérlegén. 1. r. = Felderítő szemle, 2010. 3-4. p. 145-152.
Honfoglalás előtti idők.
191. *Suba János*: A Védhírszerzőszolgálat kiépítése. = A rendvédelem fejlődése a XIX-XX. században. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2010. p. 140-147. (Rendvédelem-történeti füzetek, 21.)
192. *Berkovics Gábor, Krajnc Zoltán*: A magyar figyelő- és jelzőszolgálat szervezetei, felszerelése és feladatai 1934-1935-ben. = Haditechnika, 2010. 3. p. 4-6.
193. *Kálmánfi Gábor*: Hajdanvolt felderítők. Háborúról háborúra. = Magyar honvéd, 2010. 4. p. 28-31.

194. A magyar katonai felderítés és hírszerzés története. Szemelvénygyűjtemény. Tematikus válogatás a Felderítő szemlében megjelent szakmatörténeti írásokból. Összeáll., szerk. és sajtó alá rend. Vass Jenő Sándor. Bp. MKKFKH, 2010. 357 p. ill.
195. *Szakály Sándor*: Akik a magyar katonai hírszerzést és kémelhárítást irányították (1919-1945). = Felderítő szemle, 2010. 2. p. 83-120.
196. *Horváth Csaba*: Utasítás a romániai magyar katonai attasé részére – 1928. = Felderítő szemle, 2010. 2. p. 169-182. Domaniczky Ödön.
197. *Kun Miklós*: Sztálin eszelős kémjátszmái. = Magyar hírlap, 2010. 213. p. 5.
198. *Popov, E. V.*: „Vengerskaâ rapsodiâ” GRU. Moskva, Veče, 2010. 267 p., [16] t. ill. (Hronik tajnoj vojny.)
199. *Ritter László*: Titkos háború Magyarország és Jugoszlávia között. Jugoszláv és magyar hírszerzés: 1948-1953. = História, 2010. 1. p. 48-51.
200. *Ritter László*: A magyar rádiófelderítés a második világháborúban. = Felderítő szemle, 2010. 2. p. 149-168.
201. *Feith László*: Magaslesen. A légi felderítés kezdetei. = Magyar honvéd, 2010. 3. p. 44-47.
202. *Takáts Sándor*: A magyar gyalogság megalakulása. Bp. Históriaantik Könyvesház, 2010. 318 p. Eredeti kiad.: Bp. MTA, 1908.
203. *Katona-Kiss Attila*: A „sirmioni hunok.” Egy muszlim katonai kötelék a XII. századi magyar királyi erőkből. = „Fons, skepsis, lex.” Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2010. p. 159-171.
204. *Mező András*: A könnyűlövész fegyvernem történetéről és perspektíváiról. 1-2. r. = Honvédségi szemle, 2010. 2. p. 29-33., 3. p. 42-45.
205. *Szloszár Balázs*: Néhány gondolat Mező András: A könnyűlövész fegyvernem történetéről és perspektíváiról című cikkéről. = Honvédségi szemle, 2010. 4. p. 55.
206. *Olejnikov, A. V.*: Organizaciâ, voozruženie i taktika avstro-vengerskih sturmovyh častej v gody Pervoj mirovoj vojny. = Voenna-istoričeskij žurnal, 2010. 11. p. 62-68., 2 t.
207. *Kiss Gábor Ferenc*: Gyorscsapatok – szervezés és első alkalmazás, 1938. = Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról. Szeged, Belvedere meridionale, 2010. p. 313-322.
208. *Földi Pál*: Az amerikai tengerészgyalogos. [Nagykovács,] Püedlo, [2010.] 223 p.
209. *Reszegi Zsolt*: Honvéd ejtőernyősök. A fegyvernem létrehozása és alkalmazás-elmélete 1939-ig. = Belvedere meridionale, 2010. 5-6. p. 54-64.
210. *Bilik Péter*: Hitler elit alakulata. Német ejtőernyősök a második világháborúban. = Regiment, 2010. 4. p. 8-14.
211. *Bodó Mihály*: Az Önálló Horvát Állam ejtőernyősei. = Haditudósító, 2010. 3. p. 41-43.
212. The History of the European Parachute Union. [Az Európai Ejtőernyős Szövetség XIX. Kongresszusa, Szolnok, 2009. szeptember 21-26.] Red. Jozsef Boda. Bp. EPU Fraternal Assoc. of Hung. Parachutists, [NOPVK], 2009. [2010.] 165 p. ill. A magyar ejtőernyőzés története. p. 101-111.
213. *Pásztor Attila*: Hegyivadászok a Magyar Királyi Honvédségben. = Haditudósító, 2010. 4. p. 35-36.
214. *Szabó Zoltán*: Határ vadászok. Egy fegyvernem születése. 8-10. rész. = Haditudósító, 2010. 1. p. 19-21., 2. p. 20., 3. p. 18. 1-7. r. = uo. 2008. 6. és 2009. 1-6.
215. *Kovács Vilmos*: Építő és romboló katonák. Támadásban az elsők, visszavonulásban az utolsók... = Regiment, 2010. 2. p. 48-51.
216. Eisenbahn- und Telegraphenregiment. [Hrsg. von Johann Bartl und Richard Heinersdorff]. Wien, Album, 2010. [66] p. ill. Osztrák–Magyar Monarchia
217. *Szabó János, B.*: A honfoglalóktól a huszárokig. A középkori magyar könnyűlovasságról. [Bp.] Argumentum, 2010. 244 p., [16] t. ill. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum könyvtára)

218. *Darkó Jenő*: A magyar huszárság eredete. Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor, 2010. 106 p. (Studia militaria Hungarica, 6.)
Eredeti kiad. Pécs, Studium, 1937.
219. *Botka János*: Kunok-jászok katonáskodása és bandériumi hagyományai. Történeti vázlat. XIII-XIX. század. = Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok M. Lvt. Évkönyve, 25. 2010. p. 9-80.
220. *Siposné Kecskeméthy Klára*: Magyar huszárok francia szolgálatban (1635-1793). = Honvédségi szemle, 2010. 1. p. 32-34.
221. *Barczy Zoltán, Sárhidai Gyula*: A Magyar Királyi Honvédség légvédelme, 1920-1945. Bp. Zrínyi, 2010. 150 p. ill.
222. *Forgon Miklós, Lamper László*: A légvédelem fejlődése Magyarországon 1945-1953 között. = Bolyai szemle, 2010. 2. p. 225-241.
223. *Pataky Iván*: Légi veszély! Légoltalomból polgári védelem 1958-1972. = Regiment, 2010. 1. p. 42-48.
224. *Pataky Iván*: Nem csak légi veszély esetén! A polgári védelem összetársadalmi érdek. = Regiment, 2010. 1. p. 42-47.
225. A Galambtól a Griffmadárig. A magyar katonai repülés 100 éve. Összeáll. Szabó József. Bp. HM Térképészeti Közhasznú Nonprofit Kft., Petit Real, 2010. 375 p. ill.
226. *Szabó Béla*: Légierő az I. világháborúban. Az Osztrák-Magyar Monarchia légiáró csapatai. = Bolyai szemle, 2010. 3. p. 7-19.
227. *Szabó Béla*: Légierő az I. világháborúban. Az orosz birodalmi katonai repülőflotta. = Bolyai szemle, 2010. 4. p. 181-196.
228. *Szabó A. Ferenc*: Klozetok. Versengő elméletek Kassa bombázásáról. = Magyar nemzet, 2010. 172. p. 34.
229. *Faggyas Sándor*: A Sast nem követte az Oroszlánfóka. = Magyar hírlap, 2010. 205. p. 13. Angliai légi csata, 1940.
230. *Punka György*: A „koventrizálás.” Coventry, 1940. november 14-15. = Aero magazin, 2010. 11. p. 60-63.
Légítámadás Coventry gyártelepei ellen.
231. *Magó Károly*: Szolnok elleni légítámadások a második világháború idején. = Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok M. Lvt. Évkönyve, 25. 2010. p. 389-430.
232. *Magó Károly*: Tragikus fizetésnap. Légítámadás alul- és felülnézetből. = Aranysas, 2010. 5. p. 50-54.
A szolnoki vasút bombázása, 1944.
233. *Perger Gyula*: A pusztulás képei. Dobos Vilmos felvételei Győr 1944-es bombázásairól. Győr, Xántus Múz., 2010. 359 p. ill. (A Xántus János Múzeum katalógusai, 2.)
234. *Czirók Zoltán*: Hullt az égből a kegyetlen halál. [Riporter: Némethy Mária.] = Vas népe, 2010. (márc. 4.)
Vas megye.
235. *Czirók Zoltán*: Légi események a szentgotthárdi járás területén (1941-1945). = Vasi szemle, 2010. 1. p. 3-15.
236. *Asztalos Lajos*: Emlékezzünk Kolozsvár bombázására. = Kapu, 2010. 6-7. p. 50-51.
237. *Horváth Zoltán*: Hamvazószerda. Drezda, a földi pokol. = Regiment, 2010. 1. p. 36-41.
238. *Horváth Zoltán*: Négymotoros kalózok. A Vak Bombázó és Hogan Kecskéjének kálváriája. = Aranysas, 2010. 6. p. 44-49.
Csendes-óceán, 1945.
239. *Diószegi Dusán*: Kézi követés, távolság 95... A tajvani RB-57D utolsó bevetése. = Aranysas, 2010. 8. p. 64-67.
Kína – légtérsértés elhárítása, 1959.
240. *Kővári László*: Magasles. U-2-esek a Szovjetunió felett. = Aranysas, 2010. 5. p. 20-23.
Francis Gary Power gépének lelövése a szovjet légvédelem által, 1960.
241. *Diószegi Dusán*: Szverdlovcsk felett az ég. 1960. május 1. 8 óra 46 perc: narancssárga villanás! = Aranysas, 2010. 5. p. 24-28.
Francis Gary Power gépének lelövése a szovjet légvédelem által. 1960.

242. *Serflek Szabolcs*: Hogy mások élhessenek... Kutató-mentő bevetések Laosz fölött. 1-4. r. = Aranyas, 2010. 1. p. 50-53., 2. p. 62-65., 3. p. 67-71., 4. p. 64-67. Vietnami háború, 1968.
243. *Serflek Szabolcs*: Szentől szembe. Egy különös légi harc története. = Aranyas, 2010. 10. p. 68-72. Jom Kippur-i háború, 1973.
244. *Zsig Zoltán*: Alacsony támadás! Feküdj! Pucara csatarepülőgépek bevetése a Falkland-szigeteken. = Aranyas, 2010. 3. p. 30-34. Falklandi háború, 1982.
245. *Zsig Zoltán*: Impalák a szarvasok ellen. Helikoptervadászat dél-afrikai módra. = Aranyas, 2010. 9. p. 24-27. Angola, 1985.
246. *Bagi Zoltán*: 1596. évi tervezet egy, a Dnyeperen felállítandó flottáról. = Hadtörténelmi közlemények, 2010. 4. p. 770-778.
247. *Antal Gábor*: Tengely és tenger közé szorulva: a francia hadiflotta 1940-1942 között. = Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves. Bp. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Tört. Tansz., 2010. p. 15-26.
248. *Horváth Zoltán*: Hajszálon múltott. A Franklin repülőgép-hordozó megmenekülése. = Aranyas, 2010. 3. p. 44-49. Csendes-óceán, 1945 március.
249. *Horváth Zoltán*: Tűzpróba. A LAFLEY romboló élethalálharca. = Aranyas, 2010. 2. p. 44-48. Okinava, 1945 április.
250. *Fekete Róbert*: Folyamörök a Száván. = Katonaújság, 2010. 2. p. 25-29.
251. A „Szellemhajó” akció. A „Südoszt” SS vadászosztály hadibúvárai bevetésén 1944-45. = Haditudósító, 2010. 1. p. 30-35.
252. A rendvédelem fejlődése a XIX-XX. században. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2010. 296 p. (Rendvédelem-történeti füzetek, 21.)
253. Másfél évszázad rendszerváltozásainak hatásai a nemzeti rendvédelmünkre. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2010. 271 p. (Rendvédelem-történeti füzetek, 22.)
254. *Parádi József*: A polgári magyar rendvédelem a XIX-XX. században. = Másfél évszázad rendszerváltozásainak hatásai a nemzeti rendvédelmünkre. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2010. p. 60-76. (Rendvédelem-történeti füzetek, 22.)
255. *Parádi József*: A dualizmus kori magyar rendvédelem. = A rendvédelem fejlődése a XIX-XX. században. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2010. p. 66-84. (Rendvédelem-történeti füzetek, 21.)
256. *Ságvári György*: Testőrök Magyarországon a 18-20. században. Védelem és reprezentáció. = História, 2010. 5. p. 6-15.
257. *Fazekas László*: Magyar testőrsegek. = Rubicon, 2010. 2. p. 54-65.
258. *Földi Pál*: A magyar testőrség története. [Nagykovács,] Püedlo, [2010]. 205 p.
259. *Ságvári György*: Testőrök Magyarországon. Védelem és reprezentáció. = História, 2010. 5. p. 6-15. Testőrelet a 18. században (Soós István); Ferenc József magyar testőrei (Hajdú Tibor); Horthy Miklós testőrei (Sipos Péter).
260. *Haranghy Miklós*: A Magyar Királyi Koronaőrseg és a Magyar Koronaőrök Egyesülete. = Katonaújság, 2010. 3. p. 49-52.
261. *Parádi József*: A polgári magyar állam rendőrsége, 1867-1918. = Rubicon, 2010. 3. p. 4-13.
262. *Parádi József*: Rendőrség a Horthy-korban. = Rubicon, 2010. 3. p. 14-23.
263. *Kaiser Ferenc*: A Magyar Királyi Csendőrség 1881-1945. Az alapítástól a felbomlásig 1881-1919. = Rubicon, 2010. 1. p. 4-11.
264. *Forró János*: A polgári magyar állam központosított közbiztonsági őrtestületének közrendvédelmi szolgálata. = Másfél évszázad rendszerváltozásainak hatásai a nemzeti rendvédelmünkre. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2010. p. 46-52. (Rendvédelem-történeti füzetek, 22.)

265. *Csapó Csaba*: A csendőri szolgálat. = Rubicon, 2010. 1. p. 12-13.
266. *Szakály Sándor*: A magyar királyi csendőrség a két világháború közötti Magyarországon. = Nagy Magyarország, 2010. 1. p. 52-59.
267. *Kaiser Ferenc*: A csendőrség a Horthy-korban 1919-1945. = Rubicon, 2010. 1. p. 14-25.
268. *Kovács Zoltán András*: A csendőrség a Szálasi-uralom alatt. = Rubicon, 2010. 1. p. 42-45.
269. *Kaiser Ferenc*: Élet a csendőrsön. = Rubicon, 2010. 1. p. 32-41.
270. *Szakály Sándor*: A magyar tábori csendőrség. = Rubicon, 2010. 1. p. 26-31.
271. *Sőregi Zoltán*: Adalékok a Budapest ostromában harcoló csendőralakulatok történetéhez. = Szeged, Belvedere meridionale, 2010. 5-6. p. 42-53.
272. *Parádi József*: A Magyar Királyi Csendőrség határőrizeti szolgálata. = Másfél évszázad rendszerváltozásainak hatásai a nemzeti rendvédelmünkre. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2010. p. 77-91. (Rendvédelem-történeti füzetek, 22.)
273. *Petrovics István*: A temesi ispánság és a déli határvédelem a 15. században és a 16. század elején. = Aktualitások a magyar középorkutatásban. Pécs, PTE BTK Történettud. Int. Középkori és Korajútkori Tört. Tansz., 2010. p. 257-275.
274. *Molnár Ferenc*: Adalékok a verhovinai határvidék hadtörténetéhez (1849. március). = Acta Academiae Beregsasiensis, 2010. 3. p. 121-130.
275. *Gáspár László*: A magyar határőrizet változásai 1945-1956. = A rendvédelem fejlődése a XIX-XX. században. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2010. p. 27-42. (Rendvédelem-történeti füzetek, 21.)
276. *Jakus János*: A magyar-jugoszláv katonai szembenállás kialakulásának körülményei és következményei, a déli államhatárszakasz biztosításának (védelmének) problémái. 1-2. r. = Bácsország, 2010. 2. p. 26-39., 4. p. 127-140.
277. *Nagy György*: Határőrség 1957-2007. = A rendvédelem fejlődése a XIX-XX. században. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2010. p. 57-65. (Rendvédelem-történeti füzetek, 21.)
278. *Parádi József*: A Magyar Királyság határrendőrsége. = A rendvédelem fejlődése a XIX-XX. században. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2010. p. 101-116. (Rendvédelem-történeti füzetek, 21.)
279. *Gerencséry Mihály*: Rövid szemelvények a reptéri csendőrség tevékenységéről. = Haditudósító, 2010. 4. p. 37-39.
280. *Zsák Ferenc*: Szárnyas rendőrök. Hatvanéves a légi rendészet. = Aero magazin, 2010. 11. p. 62-65.
281. *Csutorás Gábor*: „... az előkészítő startvonalon a motorok indításánál.” Történeti visszatekintés. = Sereg szemle, 2010. 3. p. 155-163.
Katonai repterek tűzvédelme.
282. *Kovács Tamás*: Politikai rendőrség a Horthy-korban. = Rubicon, 2010. 3. p. 24-29.
283. Szigorúan titkos '89. A magyar állambiztonsági szervek munkabeszámolóí. Szerk., a bev. tanulmányokat és a jegyzeteket írta Müller Rolf és Takács Tibor. Bp. L'Harmattan, 2010. 420 p.
284. *Horváth Miklós, Tulipán Éva*: Krisenmanagement in Ungarn während und nach der Revolution von 1956. = Militär und Staatssicherheit im Sicherheitskonzept der Warschauer-Pakt-Staaten. Berlin, Links, 2010. p. [135]-147. (Militärgeschichte der DDR, 19.)
285. *Ungváry Krisztián*: Krisenmanagement der ungarischen Staatssicherheit 1986-1990. Gegenwart oder „Mitgestaltung“ während der Transformation zur Demokratie? = Militär und Staatssicherheit im Sicherheitskonzept der Warschauer-Pakt-Staaten. Berlin, Links, 2010. p. [213]-221. (Militärgeschichte der DDR, 19.)
286. *Kozáry Andrea*: Rendvédelem 1945 után. = Rubicon, 2010. 3. p. 32-45.
287. *Simon F. Nándor*: A Munkásőrség létrehozása. = A rendvédelem fejlődése a XIX-XX. században. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2010. p. 117-122. (Rendvédelem-történeti füzetek, 21.)
288. *Boda József*: A rendvédelmi békefenntartás humán története. = A rendvédelem fejlődése a XIX-XX. században. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2010. p. 13-23. (Rendvédelem-történeti füzetek, 21.)

289. *Nagy Miklós Mihály*: Ököljogra mentek. Magyar békefenntartók szerepe a kínai boxerlázadás leverésében. = Múlt-kor, 2010. tél, p. 102-106.
290. *Padányi József*: Magyar katonák a békefenntartásban, 1897-2010. = Főhajtás. Katonai Emlékpark, Pákozd. Bp. Zrínyi K. 2010. p. 147-164.
291. *Nagy Gyula*: A Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottság dél-vietnami működésének rövid története, az MNVK 2. Csoportfőnökség tevékenysége tükrében, 1973-1975. = Felderítő szemle, 2010. 3-4. p. 140-144.
292. *Botz László*: Küldetés a békéért – harmincöt éve ért véget a vietnami háború. = Felderítő szemle, 2010. 2. p. 5-16.
Az MN VK 2. Főcsoportfőnökség részvétele a Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottságban Dél-Vietnamban, 1973-1975.
293. *Besenyő János*: A magyar honvédség részvétele az angolai béketeremtésben. = Sereg szemle, 2010. 1. p. 134-142.
294. A Honvédelmi Minisztérium Haderőtervezési főosztály és jogelődjei rövid története. = Honvédségi szemle, 2010. 2. p. 44-45.
295. *Gáspár Tibor*: 60 év a fegyverzettechnikai szolgálat életében. 1-2. r. = Haditechnika, 2010. 4. p. 50-54., 5. p. 58-62.
MH Fegyverzettechnikai Szolgálatfőnökség.
296. Adalékok a Magyar honvédség Vegyivédelem szolgálatának 1990 utáni történetéhez. Szerk.: Varga A. József. Bp. MH Görgői Artúr Vegyivédelmi Inf. Kzp., 2010. 80 p. ill.
297. A Honvédelmi Minisztérium Közgazdasági és Pénzügyi Ügynökség valamint jogelődjeinek története. [Szerzők: Lontai Lajos et al.]. [Bp.] HM Közgazdasági és Pénzügyi Ügynökség, 2010. 170 p. ill.

Csapattörténetek

298. *Jagadics Péter*: Savaria katonai története. Bp. Hadtört. Int. és Múz., 2010. 128 p. ill.
299. *Seres István*: A Károlyi-huszárezred hadkiegészítése a Tiszántúlon Szegedinác Péró felkelése idején. Békéscsaba, Békés M. Múz. Ig. 2010. 277 p. ill. (Chronica Bekesiensis)
300. *Lázár Balázs*: „Zászlóaljamat nehéz szívvel adtam át...” A 19. (Schwarzenberg) gyalogezred 3. zászlóalja a szabadságharcban. = Pápai múzeumi értesítő, 13. 2010. p. 181-193.
301. *Kemény Krisztián*: A 39. honvédszászlóalj története. = Pápai múzeumi értesítő, 13. 2010. p. 195-234.
302. *Solymosi József*: A 98., 99. és a 201-204. honvédszászlóalj története. = Pápai múzeumi értesítő, 13. 2010. p. 235-254.
303. *Hermann Róbert*: A veszprémi önkéntes mozgó nemzetőrszászlóalj és a 70. honvédszászlóalj története. = Pápai múzeumi értesítő, 13. 2010. p. 93-180.
304. *Hermann Róbert*: Andrassy Gyula zászlóalja. Újabb adatok a zempléni önkéntes mozgó nemzetőrszászlóalj történetéhez. = Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves. Bp. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Tört. Tansz., 2010. p. 279-295.
305. *Hegedűs Elemér*: A császári és királyi 76. gyalogezred, Sopron háziezrede. = Soproni szemle, 2010. 3. p. 325-340.
306. *Hegedűs Elemér*: A császári és királyi 9. (Nádasdy) huszárezred Sopronban. Sárvár, Huszár-múzeum Baráti Kör, 2010. 176 p., [27] t. ill.
307. Jászkun huszárok emlékezete. [Irta Kovács József]. Kisújszállás, Nagykunsági Szellemi Műhely, 2010. 128 p. ill.
M. kir. 13. (jászkun) honvéd huszárezred.
308. *Hortobágyi Ferenc*: Események a balkáni hadszíntéren az első világháborúban. Az elfelejtett zászlóalj. Kutatási jegyzetek. Nagykanizsa, Czupi, 2010. 181 p. ill.
A 20/II. népfelkelő hadtápszászlóalj (Nagykanizsa).
309. *Demény-Dittel Lajos*: „Hatvanasok Hatvanban,” avagy Érdekességek egy veterántalálkozó-ról. Hatvan, [Magánkiad.] 2010. 6 fol. ill.
310. *Nagy Szabolcs*: A Székely Hadosztály megalakulása. = Nagy Magyarország, 2010. 2. p. 36-43.

311. *Földi Pál*: Elárulva és meggyalázva. A székely hadosztály és dandár története. [Nagykovácsi,] Püedlo, [2010]. 215 p. ill.
312. *Szmetana György*: „...talán még öt perc az élet...” A Magyar Királyi Görgey Arthúr 13. Gyalogezred a keleti hadszíntéren. [A riportokat kész. Hajnal József, Szmetana György, Soltészky Kornélia.] Átdolg. bőv. vált. [Bp.] [Szmetana Gy.], [2010.] 171, [76] p. ill.
313. *Illésfalvi Péter*: Az 1. hegyidandár hadialkalmazása 1941-ben. = Katonaujság, 2010. 1. p. 43-47.
314. *Számvéber Norbert*: A magyar 1. önálló páncélvadász-század rövid története, 1943. = Katonaujság, 2010. 3. p. 25-33.
315. A nagy honvédő háború. A Vörös Hadsereg 21. gyalogsági hadosztálya 93. harcokcsivadász tüzérségi zászlóalja 3. ütege hősi tetteinek krónikája. = Velikaâ otečestvennaâ vojna. [Szerk. Krausz Tamás.] [Ford. Mezei Bálint és Andrej Ogoľjuk] Hasonmás kiad. [Bp.] Russica Pannonica, cop. 2010, 128, [3] p. ill.
316. *Laczkó Mihály*: Harckocsizók voltunk. A kalocsai 24. Harckocsiezred emlékkönyve, 1950-1987. 2. k., Visszaemlékezések és dokumentumok. Kalocsa, Kalopress, 24. Harckocsiezred Baráti Köre, 2010. 409 p. ill.
317. *Szabó Miklós, M.*: Szupertitkos alakulat. Az MH 1480 hadművelleti-harcászati rakétadandár története, 1963-1991. Bp. Zrínyi, 2010. 143 p. ill.
318. Fehérvári „vegyeszek”, MH 93. Petőfi Sándor Vegyivédelmi Zászlóalj. [Fotók Galovtsik Gábor]. Bp. Zrínyi, 2010. 119 p. ill. (Csapathagyományok)
319. A motívált könnyűgyalogság. MH 25/88. Könnyű Vegyes Zászlóalj. [Fotók Rác Tünde]. Bp. Zrínyi, 2010. 119 p. ill. (Csapathagyományok)

A katonaság és kiképzésének története

320. A hadviselés művészete. Nagy hadvezérek az ókorban és a középkorban. Szerk. Andrew Roberts. [Bp.] Kossuth, 2010. 431 p. ill.
Eredeti cím: The Art of War. Great Commanders of the Ancient and Medieval World.
321. A hadviselés művészete. Nagy hadvezérek az újkorban. Szerk. Andrew Roberts. [Bp.] Kossuth, 2010. 447 p.
Eredeti cím: The Art of War. Great Commanders of the Modern World.
322. *Győri László*: Magyar katonák, hadvezérek. 13-24. r. = Magyar honvéd, 2010. 1. p. 19-21., 2. p. 16-17., 3. p. 22-23., 4. p. 18-19., 5. p. 18-19., 6. p. 18-19., 7. p. 24-25., 8. p. 16-17., 9. p. 36-37., 10. p. 28-29., 11. p. 22-23. 12. p. 20-21.
13-14. Hunyadi János. 15. Nándorfehérvár. 1456. 16. Mátyás stratégiája. 17. Mohács, 1526. augusztus 29. 18. Két király – csonka ország. 19. Kőszeg, 1532. 20. A vitézlő nép. 21. Temesvár és Drégely, 1552. 22. Szolnok és Eger, 1552. 23. Szigetvár, 1566. 24. Thury György. 1-12. r. = uo. 2009. 1-12. sz.
323. *Takáts Sándor*: Régi magyar kapitányok és generálisok. Bp. M. Ház, 2010. 391 p. ill. (Magyar Ház könyvek)
Eredeti kiad. Bp. Stádium, 1922.
324. *Csiffáry Gergely*: Varkocs Tamás végvári tiszt pályafutása. = Archivum. A Heves M. Lvt. közleményei, 19. 2010. p. 9-39.
325. *Mészáros Kálmán*: A „nagy” hajdúvárosok tisztí- és altisztí kara a Rákóczi-szabadságharc alakulataiban. = A Tiszántúli Történész Társaság közleményei, 6. 2010. p. 5-48.
326. *Bona Gábor*: Veszprém megyei honvédtisztek. = Pápai múzeumi értesítő, 13. 2010. p. 15-73.
327. *Hangodi László*: „Süvegemen nemzeti szín rózsá...” Nyugat Balaton-felvidéki nemzetőrök és honvédek a szabadságharcban, 1848-1849. = Pápai múzeumi értesítő, 13. 2010. p. 75-91.
328. *Farkas Katalin*: A Klapka-légió tisztikara. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 11. 2010. p. 71-201.
329. *Balla Tibor*: Az osztrák-magyar tábornoki kar elitje a nagy háborúban. Bevezetés egy lexikonhoz. = Hadtörténelmi közlemények, 2010. 3. p. 605-646.
330. *Balla Tibor*: A Nagy Háború Osztrák-magyar tábornokai. 1., Tábornagyok, vezérezredek, gyalogsági és lovassági tábornokok, tábornagyságok. [Bp.] Argumentum, 2010. 348 p. ill.

331. *Bene János, Szabó Péter*: Huszár almanach, 1938-1945. Magyar királyi hivatásos és tartalékos honvéd tisztikar. 3. bőv. átdolg. kiad. [Bp.] Fapadoskonyv.hu, 2010. 2 db (374, 406 p.)
332. *Szakály Sándor*: A legfőbb hadúr. = Nagy Magyarország, 2010. 1. p. 46-51.
333. *Domonkos László*: A parancsnok. = Nagy Magyarország, 2010. 2. p. 70-77.
Kratochvil Károly
334. *Ungváry Krisztián*: Hitler tábornokai. = Rubicon, 2010. 10. p. 4-21.
335. *Kolontári Attila*: Párhuzamos életrajzok. Tuhacsevszkij és Vorosilov. = Rubicon, 2010. 4-5. p. 29-37.
336. *Kosaras Péter Ákos*: A Vitézi Rend. = Nagy Magyarország, 2010. 1. p. 60-65.
337. *Szabó Béla*: Báthory István hadi rendtartása a magyar huszárak számára. = Honvéd altiszti folyóirat. 2010. 3. p. 20.
338. *Lázár Balázs*: A magyar nemesi felkelés 1809. évi szabályzatai. = Franciák Magyarországon, 1809. A Győri Mediawave Fesztivál keretében 2009. április 29–30-án megrendezett nemzetközi tudományos konferencia előadásai. 1. Győr, Bp. Győr M. Jogú Város Lvt., Mediawave Közalapítv., MOL, 2010. p. 63-74. (Mediawave konferenciák, 3.)
339. *Rákóczy Rozália*: A katonarenden lévők szabályozása Csíkszéken a Székely Határőrség iratainak tükrében. = Acta siculica. A Székely Nemzeti Múzeum évkönyve, 2010. p. 301-309.
340. *Káplán György*: Visszaemlékezés a katonai szabályzatszerkesztés „hőskorára”. = Sereg szemle, 2010. 1. p. 170-179.
341. *Kató Péter*: Katonai kiképzés a hellenisztikus polisokban. = Ókor, 2010. 1. p. 37-42.
342. *Pataky Iván*: Szökellj pajtás, fedezlek! (avagy gyalogos kiképzés magyar módra – anno) 1-3. r. = Honvéd altiszti folyóirat. 2010. 3. p. 18-19., 4. p. 19-20., 5. p. 18-20.
343. *Parádi József*: A polgári magyar állam rendvédelmi testületeinek humán viszonyai 1867-1945. = Másfél évszázad rendszerváltozásainak hatásai a nemzeti rendvédelmünkre. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2010. p. 92-114. (Rendvédelem-történeti füzetek, 22.)
344. *Csatai Tamás*: A rendőrré válás és szolgálatellátás alatti pályakialkalmassági követelmények alakulása az 1800-as évek végétől napjainkig. = Belügyi szemle, 2010. 7-8. p. 84-99.
345. *Földesi Ferenc*: Erős hit – erős akarat. A Magyar Királyi Veszprém-jutasi Altisztképző Intézet, 1924-1944. Veszprém, Veszprémi Szemle Várostört. Kht. Alapítv., 2010. 192 p. (Veszprémi szemle könyvek, 3.)
346. *Földesi Ferenc*: Jutas ürrügén – a tiszthelyettes képzésről. 1-2. r. = Honvéd altiszti folyóirat, 2010. 5. p. 16-17., 6. p. 12-14.
347. *Feith László*: Jutasi őrmesterek. Altisztképzés a Horthy-hadseregben. = Magyar honvéd, 2010. 12. p. 6-8.
348. *Szabó Miklós, M.*: A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története, 1970-1979. [A képeket vál. Bánffy né Kalavszky Györgyi és a szerző.] Bp. Zrínyi, 2010. 279 p. ill.
349. *Rapcsák Árpád*: Híradótisztek főiskolai szintű képzése a 80-as években Magyarországon. = Bolyai szemle, 2010. 1. p. 9-17.
350. *Kerepesztki Róbert*: A levante mozgalom. = Rubicon, 2010. 4-5. p. 104-116.

A katonai nevelés és hagyományápolás története

351. *Németh György*: Gladiátorok. Ave Caesar, morituri te salutant! = Rubicon, 2010. 2. p. 66-73.
352. *Kopeczky Rita*: Gladiátorjátékok és katonai morál a köztársaságkori Rómában és Rómán kívül. = Ókor, 2010. 1. p. 43-46.
353. *Maszaaki, Hacumi*: Japán kardvívás. A szamurájok titkai. Bp. Szenzár, 2010. 211 p. ill. (Harcosok ösvényén)
354. *Conlan, Thomas D.*: Szamurájok. Fegyverek és harci technikák, 1200-1877. [Bp.] Ventus Libro, 2010. 224 p. ill.
355. A szamuráj útja. [Ford. Tokaji Zsolt.] Bp. Fapadoskonyv.hu, 2010. 150 [6] p. (Kelet klasszikusai) Tart.: Muszasi, Mijamoto: Az öt gyűrű könyve. Sígeszuke, Taira: A szamurájokdex.

356. *Pataky Iván*: Mennyi a 160 esztendő valójában? Tépelődés a jubileumok évszámai felett. = Honvédségi szemle, 2010. 3. p. 54-56. Magyar honvédség.
357. *Jobbágy Zoltán*: A csapathagyományok és a katonai hagyományok közelítésében rejlő lehetőségek a magyar honvédség megtartó erejének növelése érdekében. = Sereg szemle, 2010. 1. p. 155-159.
358. *Lisznyai Lajos*: A csapathagyományokban és a hadtörténelem alkalmazásában rejlő lehetőségek az MH 5. Bocskai István Lövészdandár esetében. = Sereg szemle, 2010. 1. p. 149-157.
359. *Mikó Árpád*: Hunyadi János síremléke a gyulaféhegyvári székesegyházban. = Várak, kastélyok, templomok. 2010. 6. p. 16-19.
360. *Fedeles Tamás*: Kapisztrán Szent János újlaki sírja. = Várak, kastélyok, templomok. 2010. 6. p. 40-42.
361. *Ravasz István*: A történelem viharában. Az emlékműveknek is megvan a maguk sorsa. = Regiment, 2010. 1. p. 49-54. Honfoglalás emlékoszlop Kárpátalján.
362. *Horváth László, Varga Zoltán*: Ellenségből barátok – Szigetvár és a törökök. = Várak, kastélyok, templomok, 2010. 4. p. 29-31.
363. *Varga Zoltán*: A Zrínyi-kultusz Szigetváron. = Várak, kastélyok, templomok. 2010. 4. p. 40-42.
364. *Feith László*: Ágyúból szobor. Kőbe vésvé, bronzba öntve. = Magyar honvéd, 2010. 8. p. 3. Kapisztrán szobor.
365. *Kiss Péter*: A Dobó-téri Dobó-szobor Egerben, 1882-1953. = Archivum. A Heves M. Lvt. közleményei, 19. 2010. p. 159-175.
366. *Feith László*: Dacolva a balsorssal. Kőbe vésvé, bronzba öntve. = Magyar honvéd, 2010. 9. p. 3. A Ludovika-szoborcsoport.
367. *Márfi Attila*: Kultusz, emlékezet. A francia emlékmű Pécssett. = Franciák Magyarországon, 1809. A Győri Mediawave Fesztivál keretében 2009. április 29–30-án megrendezett nemzetközi tudományos konferencia előadásai. 1. Győr, Bp. Győr M. Jogú Város Lvt., Mediawave Közalapítv., MOL, 2010. p. 89-116. (Mediawave konferenciák, 3.)
368. *Basa László*: Száz éve áll a bronzhonvéd a Tápió partján. = Honismeret, 2010. 6. p. 63-67. Tápióbszkei csata, 1849. emlékműve.
369. *Prohászka László*: Balassagyarmat visszafoglalásának emléktáblája, plakettje és jelvénye. = A Hadtörténelmi Múzeum értesítője, 11. 2010. p. 157-163.
370. *Végső István*: Az első világháborús áldozatok emléke Bácsszőlősen. Az I. világháborúban elcseszett hősök emlékművének avatására, Bácsszőlős, 2010. május 25. Bácsszőlős, [S. n.], 2010. 8. [4] p. ill.
371. *Matthaeidesz Konrád*: Olasz háborús emlékmű Radipugliában [!Redipugliában]. = Haditechnika, 2010. 1. p. 61-63.
372. Az első világháború emlékeztetői Pozsony vármegyétől a Muravidékig. [Összeáll. Bedécs Gyula, Trukáné Katona Zsuzsa.] [Győr,] Universitas-Győr Nonprofit Kft., 2010. 382. [2] p. ill.
373. *Feith László*: A vihar sem kímélte. Kőbe vésvé bronzba öntve. = Magyar honvéd, 2010. 10. p. 3. Tapolcai hősi emlékmű.
374. *Feith László*: A négyarcú szobor. = Magyar honvéd, 2010. 11. p. 3. 39. gyalogezred emlékmű – Debrecen.
375. *Feith László*: Ballag a katona. = Magyar honvéd, 2010. 12. p. 3. Gyászoló katona emlékmű – Újkozmetető.
376. *Orosz Márton*: Síremlék vagy „halálmű”? Jovánovics György Rákoskeresztúri köztemetőben felállított 1956-os „emlékművének” programja és ikonográfiai értelmezése. = Műemlékvédelem, 2010. 5. p. 359-370.
377. Főhajtás. Katonai Emlékpark, Pákozd. Bp. Zrínyi, 2010. 190, [2] p. ill.
378. *Görög István*: A pákozdai emlékműtől a Katonai Emlékpark Pákozdig. = Főhajtás. Katonai Emlékpark, Pákozd. Bp. Zrínyi, 2010. p. 165-190.
379. *Kálmánfi Gábor*: Főhajtás a honvédeknek. = Magyar honvéd, 2010. 5. p. 78-81. Pákozdai Emlékpark.

380. *Lénárt András*: Az Elesettek Völgye. Történelmi emlékezet, történelmi emlékhely. Spanyolországban. = *Mozgó világ*, 2010. 8. p. 83-87.
381. *Fekete Ferenc*: Hőseink – A beremendi leventék. = *Katonaujság*, 2010. 3. p. 46-47.
382. *Haraszi György*: Hősök temetője, Sátoraljaújhely. Emlékalbum. Sátoraljaújhely, Zemplén Térségi Katasztrófa és Polgári Védelmi Szövetség, 2010. 295 p. ill.
383. *Bíró Andor*: Legszenyebb kötelesség. A Temető-hegy a Megbékélés hegye lesz. = *Regiment*, 2010. 3. p. 56-59.
Az I. és II. világháborúban elesett magyar katonák központi emlékhelye Ukrajnában.
384. *Horváth Lajos*: A Don-kanyar kápolna és a magyarországi hadisírgondozás. = *Főhajtás. Katonai Emlékpark, Pákozd. Bp. Zrínyi*, 2010. p. 107-126.
385. *Kálmánfi Gábor*: Sírjaik hol domborulnak? Hadisírgondozás felsőfokon. = *Magyar honvéd*, 2010. 12. p. 67-71.
386. *Maruzs Roland*: HM Társadalmi Kapcsolatok és Hadisírgondozó Hivatal. = *Katonaujság*, 2010. 3. p. 40.
387. Összefoglaló a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Katonai Emlék- és Hadisírgondozó Igazgatóság 2001-2010. évi tevékenységéről. [Összeáll. Bíró Andor]. Bp. Hadtört. Int. és Múz., 2010. 92 l. [22] t. ill.
388. *Domonkos László*: Hazatérés és újratemetés. = *Nagy Magyarország*, 2010. 1. p. 74-75.
Horthy Miklós újratemetése, 1993.
389. *Ravasz István, Udovecz György*: Kuruc szívvel Labancföldön. A magyar szent korona megemlékezésének 65. évfordulója. = *Regiment*, 2010. 3. p. 52-55. p.
390. *Tóth György, M.*: A diadalívek árnyékában. 1-3. r. = *Magyar honvéd*, 2010. 4. p. 56-59., 5. p. 56-59., 6. p. 66-69.
1. r. Vigyázzmenet. 2. r. Menetrend. 3. r. Függöny! Vastaps!
391. *Kálmánfi Gábor*: Ötvenhatos százatosok. = *Magyar honvéd*, 2010. 11. p. 72-75.
Az 1956-os forradalom hagyományörzői.
392. *Scabó József János*: Az Árpád-vonal útikönyve. Történetek a Füsti Fecskéből. Bp. Timp, 2010. 151 p. ill.
393. Hun-magyar harcművészet. [Az ijátszat hagyományos módszere.] [Szerk. Kelemen Zsolt]. [Szentendre.] Lovasíjász Hagyományörző Sportegyesület, 2010. 448 p. ill.
394. *Zakar Péter*: A tábori püspökség története, 1773-1868. Szeged, Gerhardus, 2010. 384 p., [8] t. ill.
395. *Stencinger Norbert*: „Akik nem azért mennek a csataterre, hogy vérüket feláldozzák...” Tábori lelkészek a nagy háborúban. = *Élet és tudomány*, 2010. 15. p. 457-460.
396. *Nagy Szabolcs*: A Székely Hadosztály Egyesület. = *Nagy Magyarország*, 2010. 2. p. 44-45.
397. 10 éves a Honvédségi Nyugdíjas Klubok Országos Szövetsége, 2000-2010. [Szerk. Vass Jenő Sándor]. Bp. Hocosz, 2010. 34 p. ill.

A haditechnika története

398. *Ungvár Gyula*: A fegyverek hatékonyságát meghatározó és befolyásoló konstrukciós, emberi és egyéb külső tényezők. = *Bolyai szemle*, 2010. 1. p. 319-336.
399. *Ágoston, Gábor*: Feuerwaffen für den Sultan. Militärische Stärke und Waffenindustrie im Osmanischen Reich. Leipzig, Eudora-Verl., 2010. 379 p. ill.
400. *Kovács S. Tibor*: Újkori perzsa fegyverművészet. = *Két korszak határán. Perzsa művészet a Qádzsár-korban, 1796-1925*. Bp. Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Műv. Múz., 2010. p. 75-85.
401. *Bán Attila*: Nagyt durran az antik ágyú. [Riporter: Lazin Miklós András.] = *Magyar hírlap*, 2010. (ápr. 8.) p. 20.
402. *Bán Attila*: Az ágyúgyártás különös nehézségei Háromszéken 1848-1849-ben. = *Acta siculica. A Székely Nemzeti Múzeum évkönyve*, 2010. p. 323-338.
403. *Krámlai Mihály*: A győri Magyar Ágyúgyár Rt. felállítás 1911-1914. = *Hadtörténelmi közlemények*, 2010. 4. p. 1005-1014.
404. *Zsák Ferenc*: Az első magyar repülőgépgyár. = *Aero magazin*, 2010. 4. Mell. p. 12-15.
Albertfalva

405. *Zsák Ferenc*: A Lloyd Repülőgép és Motorgyár Rt. = Aero magazin, 2010. 5. Mell. p. 6-9. Aszód
406. *Zsák Ferenc*: A harmadik magyar repülőgépgyár. = Aero magazin, 2010. 6. Mell. p. 6-9. Mátyásföld
407. *Zsák Ferenc*: Weiss Manfréd beszáll a repülőgépgyártásba. = Aero magazin, 2010. 8. Mell. p. 7-11.
408. *Zsák Ferenc*: Repülőgépgyártás a MÁVAG-ban és Győrben. = Aero magazin, 2010. 9. Mell. p. 7-11.
409. *Zsák Ferenc*: Új gyárak és javítóüzemek. Háborús évek. = Aero magazin, 2010. 11. Mell. p. 6-11. Repülőgépgyártás.
410. *Pöcher, Harald*: Die Rüstungswirtschaft Ungarns. Immer bis an die Grenze des Möglichen. = Pallasch, 35. 2010. p. 71-90.
411. *Germuska Pál*: Vörös arzenál. Magyarország részvétele a nemzetközi hadiipari együttműködésben a KGST keretei között. Bp. Argumentum, 1956-os Int., 2010. 310 p. ill.
412. *Bartus Dávid*: Les manches de couteau à representation de gladiateur de l'époque romaine. = Studia celtica classica et romana. Nicolae Szabó septuagesimo dedicata. [Bp.] Pytheas, 2010. p. 27-49.
413. *Dougherty, Martin J.*: Középkori harcosok. Fegyverek és harci technikák, 1000-1500. [Bp.] Ventus Libro, 2010. 224 p. ill.
414. *Igaz Levente*: Néhány kísérlet X. századi magyar íj- és nyilvessző-rekonstrukciókkal. Eredmények, kérdések és kételyek a rekonstrukciók hadi- és vadászati alkalmazhatóságának témakörében. = Hadtörténelmi közlemények, 2010. 1-2. p. 268-337.
415. *Burány Judit*: Magyar fegyverek és harcművészeti ágak. Az íj és a lovászat. = Wild, 176. júl. p. 70-71.
416. *Burány Judit*: Magyar fegyverek és harcművészeti ágak. A fokos és a fokosharc. = Wild, 178. szept. p. 72-73.
417. *Nemere István*: A harcosok világa. Nyíregyháza, Nagykönyv K., [2010.] 95 p. ill. (A mi világunk)
418. *Withers, Harvey J. S.*: Kardok és szabályak képes enciklopédiája. Legendás szűrő- és vágófegyverek a világ minden tájáról. [Ford. Körös László.] [Bp.] Kossuth, 2010. 256 p. ill. Eredeti cím: The Illustrated Encyclopedia of Swords and Sabres.
419. *Simon Zsolt*: Milyen kardot használtak a hettiták? = Ókor, 2010. 1. p. 3-10.
420. *Kovács S. Tibor*: Huszár-fegyverek a 15-17. században. Bp. Martin Opitz K., 2010. 288 p. ill.
421. *Jäger, Friedrich*: Ungarische Säbel und Husaren-Pallasch. Ein Beitrag zur Geschichte der leichten Reiterei. Gnas, Weishaupt, 2010. 69 p.
422. *Soós Péter*: Hadik András szablyája. = A Hadtörténelmi Múzeum értesítője, 11. 2010. p. 217-221.
423. 1000 katonai jármű. [Harckocsik, motorkerékpárok, dzsipek, tehergépkocsik és kételtűek]. [Szerző Fleischer, Wolfgang, ford. Béresi Ákos.] Pécs, Alexandra, 2010. 336 p. ill. Eredeti cím: 1000 Panzer und Militärfahrzeuge.
424. *Schimon, Wilfried*: Panzerautos an Österreich-Ungarns Fronten. Ein Bogen vom Beginn 1905 bis zum Ausklang 1919. = Pallasch, 37. 2010. p. 107-140.
425. *Bíró Adám*: Romfell páncélgépkocsi, a magyar páncélgépjármű-gyártás első produktuma. 1-2. r. = Haditechnika. 2010. 5. p. 68-73., 6. p. 74-78.
426. *Hadfi Örs Tamás*: Adalékok a Wehrmacht kételtű páncélosainak fejlesztéséhez. 1-2. r. = Haditechnika, 2010. 4. p. 59-62., 5. p. 79-81.
427. *Kollár László*: A PTSZ-M lánctalpas úszó gépkocsi kialakulása. = Sereg szemle, 2010. 4. p. 115-128.
428. *Péter Zsolt*: A Transportpanzer-1 Fuchs páncélozott szállító jármű. 1-2. r. = Haditechnika, 2010. 2. p. 35-39., 3. p. 30-34.
429. *Haris Lajos, Haris Ottó*: A 17. M Goliath típusú tüzérségi vontató. = Haditechnika, 2010. 3. p. 68-71.
430. *Zsig Zoltán*: Félnehézsúly. Lánctalpas gyalogsági harcjárművek. = Regiment, 2010. 2. p. 32-35.

431. *Schmidt László*: A német Sturmtyger páncélos. = Haditechnika, 2010. 1. p. 55.
432. *Tóth Gergely, Kovács Zoltán*: A Kínai Népi Felszabadító Hadsereg harcokcsijai. 1-3. r. = Haditechnika, 2010. 1. p. 23-26., 2. p. 21-25., 3. p. 26-29.
433. *Kacsó Lajos*: Vasba öltözöttek. Lánctalppal írt históriák. = Magyar honvéd, 2010. 6. p. 56-59.
434. *Babos László*: A nehézfegyverek alkalmazásának tapasztalatai a 2003-as „Iraki Szabadság Hadműveletben”. = Honvédségi szemle, 2010. 4. p. 18-23.
435. *Kovács Vilmos*: Az 1875. M Uchatius-tüzérségi rendszer. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 11. 2010. p. 105-126.
436. *Szabó Miklós János*: Életveszélyes veterán. Kézi páncéltörő rakétarendszerek. = Regiment, 2010. 4. p. 42-45.
437. *Kovács Vilmos*: Svéd-magyar hungaricum. Az 1940. M Nimród páncélvadász és légvédelmi gépágyú. = Regiment, 2010. 2. p. 52-57.
438. *Bíró Adám*: Toldi harcocsira telepített rakétaelven működő 44. M buzogányvető kísérleti fegyver. = Haditechnika, 2010. 3. p. 72-79.
439. *Hatala András*: Páncéltűtő próba 44. M buzogánylövédékkel. = Haditechnika, 2010. 1. p. 51-54.
440. *Feith László*: Újjászületve. Bofors – kettős szerepben. = Magyar honvéd, 2010. 3. p. 66-69.
441. *Szabó Miklós János*: Katyusa és kortársai. A II. világháború sorozatvető rakétái. = Regiment, 2010. 1. p. 28-31.
442. *Szabó Miklós*: Hidegháborús évek. A Lars, az MLRS, az Uragan és a Szmercs. = Regiment, 2010. 2. p. 28-32.
443. *Hajdú Ferenc*: A Haditechnikai Intézet páncéltörő rakétaelvető fejlesztései az 1950-es években. 1-2. r. = Haditechnika, 2010. 5. p. 20-25., 6. 14-18.
1. r. RV-3 68 mm-es rakétaelvető és páncéltörő rakéta. 2. r. RV-2 94 mm-es rakétaelvető és páncéltörő rakéta.
444. *Punka György*: Elhagyott bunkerek. Szárnyas bombák, rakéták, repülő nyilak. 1-3. r. = Aero magazin, 2010. 9. p. 54-57., 10. p. 56-59., 11. p. 54-57.
Crossbow Bizottság – német rakéta- és távolsági fegyverek és háttérleltésményeinek megsemmisítése.
445. *Soós Péter*: „A legtekélyesebb löfegyver.” A napóleoni korszak gyalogsági puskái. = Franciaák Magyarországon, 1809. A Győri Mediawave Fesztivál keretében 2009. április 29–30-án megrendezett nemzetközi tudományos konferencia előadásai. 1. Győr, Bp. Győr M. Jogú Város Lvt., Mediawave Közalapítv., MOL, 2010. p. 131-140. (Mediawave konferenciák, 3.)
446. *Süli Attila*: Lökupakos fegyverek az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc hadseregében. = Hadtörténelmi közlemények, 2010. 4. p. 967-984.
447. *Sőregi Zoltán*: A 36. M nehézpuska. = Katonaújság, 2010. 1. p. 17-21.
448. *Kékési György*: A géppisztolyok története. 7-17. r. = Kaliber, 2010. 1. p. 10-15., 2. p. 10-14., 3. p. 10-15., 4. p. 10-15., 5. p. 10-15., 6. p. 10-14., 7. p. 10-14., 8. p. 10-14., 9. p. 10-15., 10. p. 10-13., 11. p. 10-12., 12. p. 10-15.
7. r. USA 1945-ig. 8. r. Nagy-Britannia és Franciaország 1945 után. 9. r. NSZK 1945 után. 10. r. Olaszország 1945 után. 11. r. Oroszország és Szovjetunió 1945 után. 12. r. Lengyelország. 13. r. Magyarország 1945 után. 14. r. Csehszlovákia 1945 után. 15. r. Ausztria 1945 után. 16. r. Dánia, Horvátország 1945 után. 17. r. Izraeli legenda.
1-6. r. = uo. 2009. 7-12. sz.
449. *Soós Péter*: A „Király” géppisztolyok. = Katonaújság, 2010. 2. p. 13-20.
450. *Hatala András*: Üreges töltetek. 1-4. r. = Haditechnika, 2010. 2. p. 72-76., 3. p. 61-64., 4. p. 55-58., 5. p. 63-67.
1. r. Misnay József tevékenysége. 2. r. További összefüggések, fejlesztések, kutatások. 3-4. r. A második világháború alatt gyártott magyar üreges töltetek.
451. *Hatala András*: A 43. M TAK harcokcsiakna. = Haditechnika, 2010. 6. p. 53-57.
452. *Punka György*: Vadászgép fegyvertoronyal. A Boulton Paul Defiant. = Aero magazin, 2010. 8. p. 56-59.
453. *Szórád Tamás*: A repülő harcos. [Douglas A-3 Skywarrior] = Aero magazin, 2010. 9. p. 68-71.

454. *Horváth Zoltán*: A pokol macskája. Grumman F6F Hellcat. = Aranyas, 2010. 7. p. 68-73.
455. *Horváth Zoltán*: Meteor-vadászok. Tíz év az első vonalban. = Aranyas, 2010. 9. p. 58-63.
456. *Punka György*: A „ferdeorrú.” A Bloch MB. 152-es. = Aero magazin, 2010. 5. p. 52-55.
457. *Horváth Zoltán*: Az utolsó adu. Az elkésett „Hurricane”. = Aranyas, 2010. 8. p. 58-63.
458. *Punka György*: A Spitfire harcostársa. A Hawker Hurricane. 1-2. r. = Aero magazin, 2010. 6. p. 52-55., 7. p. 54-57.
2. rész: Másodhegedűs! Másodhegedűs?
459. *Varsányi Mihály*: A kölcsönkért vadászgép. Az első sugárhajtóműves Jakok. 1-2. r. = Aranyas, 2010. 6. p. 59-63., 7. p. 62-64.
460. *Varsányi Mihály*: Gyermekbetegségek. Két MiG, amely nem rengette meg a világot. 1-3. r. = Aranyas, 2010. 2. p. 54-57., 3. p. 50-53., 4. p. 60-63.
461. *Magó Károly*: Deltaszárnyú obsitos. Az utolsó mohikán nyugdíjba vonult. = Aranyas, 2010. 2. p. 72-74.
MiG-21PF.
462. *Babusa Mihály*: MiG-25, az egyedülálló nehéz elfogó vadászgép. = Haditechnika, 2010. 5. p. 29-34.
463. Légtérerő. Magyar Légierő, 2005-2010. JAS-39 Gripen. [Írta és fényképezte] Toperczer István. Bp. Zrínyi, 2010. 160 p. ill.
464. *Punka György*: A forgószél. Westland Whirlwind. = Aero magazin, 2010. 4. p. 52-55.
465. *Horváth Zoltán*: A fekete özvegy. Amerika éjszakai ragadozója. = Aranyas, 2010. 5. p. 62-67.
466. *Benedek Tamás*: Éjszaka is látni. A német éjszakai vadászrepülőgépek fedélzeti lokátorai. = Haditechnika, 2011. 4. p. 73-76.
467. *Horváth Zoltán*: Az első csillagharcos. A Lockheed Shooting Star. = Aranyas, 2010. 12. p. 60-65.
F-80 sugárhajtású vadászrepülőgép.
468. *Csonkaréti Károly, Sárhidai Gyula*: Az Osztrák-Magyar Monarchia tengerészeti repülői, 1911-1918. Bp. Zrínyi, 2010. 109 [2] p.
469. *Jackson, Robert*: 101 híres bombázó. Legendás katonai gépek az I. világháborútól napjainkig. [Ford. Kőrös László.] [Bp.] Ventus Libro, 2010. 112 p. ill.
redeti cím: 101 Great Bombers.
470. *Horváth Zoltán*: Villámbombázók. A Mosquito sugárhajtóműves vetélytársa. = Aranyas, 2010. 10. p. 46-51.
Ar-234.
471. *Horváth Zoltán*: Kétmotoros bajkeverők. A B-25-ös Mitchell bombavető története. = Aranyas, 2010. 2. p. 66-71.
472. *Punka György*: A Fairey Battle. = Aero magazin, 2010. 2. p. 58-61.
473. *Horváth Zoltán*: Vérbeli vetélytárs. A samurájok csúcsfegyvere. = Aranyas, 2010. 6. p. 68-73.
N1K1J Shiden.
474. *Kővári László*: Bombázópor. A hadvezérek hosszú keze. = Magyar honvéd, 2010. 6. p. 42-45.
Bombázó repülőgépek fejlődése a 2. vh után.
475. *Kővári László*: Bomba ötlet. Akik történelmet írtak. = Magyar honvéd, 2010. 5. p. 44-47.
476. *Horváth Zoltán*: A Manhattan-terv. Így készült az amerikai „csodafegyver”. = Regiment, 2010. 2. p. 8-15.
477. *Maczák Márton*: A Manhattan-terv és az atombombák. = Élet és tudomány, 2010. 40. p. 1258-1260.
478. *Horváth Zoltán*: Újra a nagyok között. A Brit Oroszlán hidrogénbombája. = Regiment, 2010. 2. p. 36-41.
479. *Szabó János Miklós*: Orosz atomcsapás. Tockoje – 45 ezer kísérleti nyúl a zónában. = Regiment, 2010. 2. p. 16-19.
Kísérleti atomrobbantás, 1954.
480. *Kenyeres Dénes*: L-29 Delfin típusú felderítő- és kiképzőgépek alkalmazása a Magyar Nép-hadseregben. 1-3. r. = Haditechnika, 2010. 4. p. 63-66., 5. p. 63-57., 6. p. 45-49.

481. *Zsig Zoltán*: A csendes amerikai. A Hughes 500P helikopter. = *Aranysas*, 2010. 4. p. 35-37. Zajcsökkentő kísérletek az 1970-es években.
482. *Kenyeres Dénes*: Mi-8 típusú közepes szállítóhelikopterek a magyar haderőben, 1969-2009. Kecskemét, Szentkirályszabadja, Szolnok. Kecskemét, Szerző, 2010. 576 p.
483. *Varsányi Mihály*: A halálra ítélt konstruktor. 1-2. r. = *Aranysas*, 2010. 10. p. 55-57., 11. p. 50-53. 1. r.: Polikarpov, a vadászgépek királya. 2. r. Az utolsó kétfedelű vadászok: I-15-ös és I-153-as.
484. *Farkas Bertalan*: Az első és mindmáig egyetlen. 30 éve járt – a világrűrben. [Riporter:] S. Z. = *Aero magazin*. 2010. 5. Mell. p. 14-16.
485. *Horváth Zoltán*: Öngyilkos fegyverek. A túlélés esélyével – vagy anélkül. = *Regiment*, 2010. 3. p. 8-13.
486. *Horváth Endre*: Kamikaze sors. Az öngyilkos hajópusztítók. = *Aranysas*, 2010. 1. p. 44-49.
487. *Jackson, Robert*: 101 híres hadihajó. Legendás hadihajók az I. világháborútól napjainkig. [Ford. Molnár György.] [Bp.] Ventus Libro, 2010. 112 p. ill.
Eredeti cím: 101 Great Warships.
488. *Kiss László*: Kiegészítés a KÖNIG csatahajó és modellje című cikkhez. = *Haditechnika*, 2010. 1. p. 79-81.
489. *Polgár Tamás*: Öngyilkos küldetés. A JAMATO csatahajóosztály. = *Regiment*, 2010. 3. p. 14-21.
490. *Kiss László*: YAVUZ – az utolsó csatacirkáló története. 1-3. r. = *Haditechnika*, 2010. 2. p. 78-81., 3. p. 65-67., 4. p. 77-81.
491. *Csonkaréti Károly*: Az Osztrák-Magyar Monarchia hadihajói, 1867-1918. [Bp.] Kossuth, 2010. 101, [2] p. ill.
492. *Feith László*: A csatahajók tündöklése és bukása. 4-5. r. = *Magyar honvéd*, 2010. 2. p. 64-67., 3. p. 62-65.
4. r. Csúcsra járva. 5. r. Trónfosztás.
1-3. r. = uo. 2009. 10-12. sz.
493. *Horváth Zoltán*: SMS VIRIBUS UNITIS. A K. und k. Kriegsmarine zászlóshajója. = *Haditudósító*, 2010. 3. p. 23-30.
494. *Földi Pál*: A SZENT ISTVÁN csatahajó története. [Bp.] Anno, 2010. 199 p.
495. A LEITHA monitor. Az utolsó osztrák-magyar hadihajó története. [Szerző: Margitay-Becht András]. [Szekszárd.] Schöck Kft., [2010]. 92, [8] p. ill.
496. *Farkas Illdikó*: A Monarchia utolsó hadihajója. = *História*, 2010. 5. p. 35.
497. *Trautmann Balázs*: Az egyetlen. Monitor a Dunán. = *Magyar honvéd*, 2010. 9. p. 64-67.
498. Német U-hajó sorsa a második világháborúban, 1939-1945. 4-9. r. Összeáll. Kosaras Péter Ákos. = *Haditudósító*, 2010. 1. p. 10-11., 2. p. 10-11., 3. p. 10-11., 4. p. 10-11., 5. 10-11., 6. p. 10-11.
1-3. r. = uo. 2009. 10-12. sz.
499. *Horváth Zoltán*: Repülőgép-hordozó tengeralattjáró. Fudzsita hadnagy bombája. 1-2. r. = *Aranysas*, 2010. 4. p. 44-49., 5. p. 44-49.
2. rész: Cél a Panama-csatorna.
500. *Ákos György*: Lövés és találat. A haditengerészeti optikai távolságmérők és tűzvezető eszközök fejlődése a 19-20. században. = *Haditechnika*, 2010. 1. p. 13-18., 2. p. 14-20., 3. p. 18-25., 4. p. 9-15., 5. p. 8-13., 6. p. 4-7.
501. *Bernard János*: Katonai hírközlés. 12-13. = *Haditudósító*, 2010. 4. p. 44-45., 6. p. 45-46.
13. r. Balás H. Dénes hozzászólása.
502. *Domokos György*: Adatok Lipótvár erődítményének építéstörténetéhez. = *Hadtörténelmi közlemények*, 2010. 4. p. 839-861.
503. *Csikány Tamás*: A komáromi erődrendszer kiépítése 1808-ban. = *Hadtörténelmi közlemények*, 2010. 3. p. 647-662.
504. *Dubánek, Martin*: Rakousko-uherská strážnice v Komárně. = *Vojenská historia*, 2010. 4. p. 104-110.
505. *Holmes, Richard*: Churchill bunkere. A titkos főhadiszállás, ahonnan az angolok kivívták a győzelmet. Ford. Füst Molnár Zsuzsa. Bp. Gabo, 2010. 287 p., [16] t. ill.
Eredeti cím: Churchill's Bunker.

506. *Weiss, Ulrike*: Die österreichisch-ungarischen Sperrwerke in Judikarien. Die Lardarosperrgruppe. 4-5. = Pallasch, 33. 2010. p. 86-93., 34. 2010. p. 88-103., 35. 2010. 64-70. 1-2. r. = uo. 30. 2009.
507. *Pataky Iván*: Gondolatok az Árpád-vonalról. 1. = Honvéd altiszti folyóirat, 2010. 6. p. 18-20.
508. *Mihályi Balázs*: Román védvonal Magyarország ellen. A Károly-vonal. Bp. Kárpátia Stúdió, 2010. 107 p. ill. (Nagy Magyarország könyvek)
509. *Mihályi Balázs*: A harc nélkül bevett román erődrendszer. = Nagy Magyarország, 2010. 4. p. 20-25.
510. *Mihályi Balázs*: Károly-vonal. Erődvonal Románia nyugati határán, 1937-1940. [Bp.] Erődítés Történeti Egyesület, 2010. 78 p. ill.
511. *Mihályi Balázs*: A román „Maginot-vonal” titkai. = Magyar hírlap, 2010. 211. p. 13.
512. Betonba zárt hidegháború. Az 1950-es években épített déli védelmi rendszer kutatása és feltárása. [Szerk. Ravasz István]. Bp. Hadtört. Int. és Múz., Petit Real, 2010. 207 p. ill. (A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum kiadványai)
513. *Áldozó István*: Vojensky a dopravný význam mosta na Dunaji pri Medvedove. = Vojenská historia, 2010. 4. p. 111-122.
A medvei híd katonai jelentősége.

Katonai jog, a háborús bűnök története

514. *Pálffy Géza*: Az eddig ismert legkorábbi magyar nyelvű hadbírószági ítéletlevél. Wékey Ferenc ítéletlevele Lazarus von Schwendi főkapitány ungvári táborában, 1566. március 26-án. = Hadtörténelmi közlemények, 2010. 4. p. 758-769.
515. *Martonosi Mirella*: Kiss Ernő halálra ítéltése. = Létünk, 2010. 1. p. 150-157.
516. *Deák József Gábor*: Imígyen értették a becsületet. = Magyar hírlap, 2010. 136. p. 5.
517. *Szávai Ferenc*: Trianon és a nemzetközi jog. = Közép-európai közlemények, 11. 2010. 4. p. 7-19.
518. *Tóth J. Zoltán*: A halálbüntetés szabályozása a Horthy-korszakban és a II. világháború éveiben. = Jogtörténeti szemle, 2010. 3. p. 52-60.
519. *Zlinszky János*: Kollektív bűnösség. Gondolatok az Alkotmánybíróság 44/191. (VIII. 28) AB határozatához és a hozzáfűzött párhuzamos indokláshoz. = Rubicon, 2010. 1. p. 53-56.
520. *Makó Imre*: Román tömegkivégzés Hódmezővásárhelyen 1919-ben. = Nagy Magyarország, 2010. 3. p. 40-47.
521. *Konok Péter*: Az erőszak kérdései 1919-1920-ban. Vörösteror-fehérterror. = Múltunk, 2010. 3. p. 72-91.
522. *Földi Pál*: Szovjet háborús bűnök. [Nagykovácsi,] Püedlo, [2010]. 206 p.
523. *Bíró Zoltán, Sz.*: A katinyi kivégzésekről. Dokumentumok a nyilvánosság előtt. = História, 2010. 5. p. 30-32.
524. *Farkas Ildikó*: Katiny, 1940-1943. = História, 2010. 5. p. 31.
525. *Feith László*: Elátkozott hely. Két tragédia – 70 év különbséggel. = Magyar honvéd, 2010. 6. p. 20-23.
Katyn.
526. *Bendarzevszkij Anton*: Egy nemzet tömegsírja. A szovjetterror fehér orosz áldozatait, avagy miről mesél a kuropati erdő? = Múlt-kor, 2010. tél, p. 87-91.
527. *Sokcsevits Dénes*: Bleiburg, a horvát Katiny. A szerbek és a horvát áldozatok. = História, 2010. 8. p. 7-11.
528. *Kolontári Attila*: Sztálin tábornokai. Szakértelem vagy lojalitás? = Rubicon, 2010. 10. p. 22-28. Leszámolás a katonai vezetőkkel – 1930-as évek.
529. *Horváth Endre*: Tömeggyilkosság Malmédy mellett. (Folyt.) = Haditudósító, 2010. 3. p. 36-41., 4. p. 26-29., 5. p. 33-35., 6. p. 31-33.
530. *Horváth Endre*: Tetemrehívás. Tűzharc az útkereszteződésnél. 1-3. r. = Regiment, 2010. 2. p. 63-66., 3. p. 60-64., 4. p. 60-63.
2. r. Holttestek a hó alatt. 3. r. Negyvenhárom halálos ítélet.

531. *Sajti Enikő, A.*: Mit tudunk a „még hidegebb napok-ról? A délvidéki megtorlás magyar áldozatai. = *História*, 2010. 1. p. 37-43.
532. *Forró Lajos*: „Jelöletlen tömegsírok.” Magyarellenes jugoszláv atrocitások a Délvidéken, 1944. = *História*, 2010. 8. p. 4-6.
533. *Szakács Árpád*: Köröstárkányi magyarirtás. = *Nagy Magyarország*, 2010. 2. p. 55-60.
534. *Forró Lajos*: Megtorlás Martonoson a partizán iratok tükrében. Martonos vesztesége. = *Bácsország*, 2010. 2. p. 40-46.
535. Mementó. 1944-1945. [Szerk. Szabó József]. Bajmok, Vajdasági M. Helytörténeti Társ., 2010. 172 p.
Délvidéki magyarokkal szembeni megtorló akciók.
536. *Szabó Péter*: Megtorló akciók a visszatért erdélyi területek birtokbavételekor. = *Nagy Magyarország*, 2010. 4. p. 50-53.
537. *Balogh Béni, L.*: Megtorlás, etnikai homogenizálás. A kisebbségi kérdés a magyar-román kapcsolatrendszerben, 1940-1944. = *Limes*, 2010. 1. p. 79-94.
538. *Szűts András*: Népiirtás Ruandában 1994. április-júliusában. = *Belvedere meridionale*, 2010. 1-2. p. 36-46.
539. *Vincze Gábor*: Némi „demokrácia”, némi „igazságszolgáltatás.” A népbíróságok a „népi demokrácia” éveiben, 1945-50. = *Nagy Magyarország*, 2010. 4. p. 30-35.
540. *Vincze Gábor*: A tanú „olyan zavaros válaszokat adott”, hogy „megértése és helyes jegyzőkönyvezése lehetetlen”. Két levente-parancsnok (Tompai István és Vörös Bálint) népbírósági pere. = *Belvedere meridionale*, 2010. 5-6. p. 29-37.
541. *Vadkert Katalin*: A magyarüldözés szolgálatában. A csehszlovákiai népbíróságok történetéből 1945-1948. = *Nagy Magyarország*, 2010. okt. p. 40-45.
542. *Bank Barbara*: Terror, szadizmus, halál. A recski internálótábor története 1950-1953. = *Nagy Magyarország*, 2010. okt. p. 4-12.
543. *Bank Barbara*: Az ÁVH kezelésben levő táborok 1950-1953. = *Nagy Magyarország*, 2010. okt. p. 16-21.
544. *Saad József*: Hortobágy, a magyar Gulág. = *Rubicon*, 2010. 6. p. 4-20.
545. *Zsákai Piroška*: Magyar Szibéria. Kényszermunkatáborok a Hortobágyon 1950-1953. = *Nagy Magyarország*, 2010. okt. p. 22-25.
546. *Singer Zsuzsa*: Nyomok a lelkekben. A sztálini munkatáborok kényszerű öröksége. Tanulmány. Ungvár, KMMI, 2010. 60 p. (KMMI-füzetek, 7.)
547. *Kurcz Béla*: A koncepció tábornok-per tanulságai. = *Népszava*, 2010. 294. Mell. p. 2.
Sólyom László pere.
548. *Argejő Éva*: Az 1956-os forradalom és megtorlás az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán. = *Múltunk*, 2010. 2. p. 122-149.
549. *Jobbágyi Gábor*: ÁVH-s és szovjet terrortámadások a polgári lakosság ellen az 1956-os forradalom és szabadságharc alatt. = *Magyar hírlap*, 2010. (máj. 15.) 112-113. p.550. *Váradi Natália*: 1956-os deportálások a Szovjetunióba (a KGB dokumentumai alapján). = *Acta Academiae Beregsasiensis*, 2010. 2. p. 39-55.
551. *Kahler Frigyes*: Biszku Béla szerepe az 1956-os forradalom megtorlásában. = *Rubicon*, 2010. 6. p. 40-45.
552. *Kahler Frigyes*: Sortűzek az 1956-os forradalomban. = *Rubicon*, 2010. 9. p. 28-31.
553. *Varga László, Á.*: Sortűz Salgótarjánban. = *Rubicon*, 2010. 9. p. 40-43.
554. *Ravasz István*: Sortűz egy munkásvárosban. 1956. december 8., Salgótarján. = *Nagy Magyarország*, 2010. dec. p. 74-79.
555. *Szentkúti Károly*: Mosonmagyaróvár tragikus napja, 1956 október 26. Visszaemlékezések. = *Rubicon*, 2010. 9. p. 34-39.
556. *Kő András*: Kossuth Lajos tér, 1956. = *Rubicon*, 2010. 9. p. 18-27.
557. *Baráth Viktória*: A donbászi munkaszolgálat a vári és a benei túlélők emlékezetében. *Acta Academiae Beregsasiensis*, 2010. 3. p. 151-159.
558. *Lukáts János*: Erőd a kereszttűn. Történelem utáni töprengés Korda Zsolt munkaszolgálatos magyar honvéddal. = *Kapu*, 2010. 6-7. p. 118-124.

559. *Béri János*: Csöbörből vödörbe. Munkaszolgálat és hadifogság. = *Mozgó világ*, 2010. 2. p. 41-51.
Visszaemlékezés.
560. *Kovács Tamás*: Horthy és a zsidók. Sommás ítéletek, bonyolult valóság. = *Nagy Magyarország*, 2010. 1. p. 76-81.
561. *Molnár Judit*: A csendőrség szerepe a holokausztban. = *Rubicon*, 2010. 1. p. 46-52.
562. *Csiffáry Gergely*: Dokumentumok a Heves megyei zsidó lakosok kitelepítéséhez. = *Archivum. A Heves M. Lvt. közleményei*, 19. 2010. p. 239-259.
563. *Deák István*: Tisztesség és becsület a II. világháborúban. Zsidókat mentő magyar katonatisztek. = *História*, 2010. 8. p. 12-18.
Görgey Guidó, Reviczky Imre, Thassy Jenő.
564. *Stevens, Andrew E.*: Okkal lázadtam. Mozaikok a II. világháború egy városi partizánjának életéből, aki Raul [!Raoul] Wallenberg hősie életmentő tevékenységének is aktív részese volt. [Bp.] [Stevens, A. E.,] 2010. 223 p.
565. *Andreides Gábor*: Giorgio Perlasca. 100 éve született az „olasz Wallenberg”. = *Rubicon*, 2010. 1. p. 64-65.
566. *Fiziker Róbert*: Az Eichmann-ügy. A Moszad bravúrja. = *Élet és tudomány*, 2010. 51. p. 1613-1615.
567. *Vass Gábor*: Álmaimban Amerika. Fegyverjog az USA-ban. 1-3. r. = *Kaliber*, 2010. 1. p. 38-40., 2. p. 38-42., 3. p. 22-25.

Veszteségek, a hadifogság története

568. *Seres István*: Újabb források az 1657. évi lengyelországi hadjárat veszteséglistájához. = *Hadtörténelmi közlemények*, 2010. 4. p. 799-817.
569. *Molnár Tibor*: Óbecse, Péterréve és Bácsföldvár első világháborús (1914-1918) katonai áldozatai. Zenta, Dudás Gy. Múzeum- és Levéltárbarátok Köre, 2010. 307 p. ill.
570. *Horváth Lajos, Tóth Zsolt*: Végtisztesség. Halálos találattól a végső nyugalomig. = *Regiment*, 2010. 3. p. 26-31.
571. *Stencinger Norbert*: Nem éltek hiába... Temetkezés Doberdón. = *Élet és tudomány*, 2010. 44. p. 1382-1385.
572. *Ludwig Emil*: Trianoni veszteségeink. = *Magyar nemzet*, 2010. 150. p. 5.
573. *Tóth Tamás*: A szerbiai temetőben nyugvó jeles és/vagy nevezetes személyek adataira. Szegec, Magánkiadás (Tóth Tamás), 2010. 70 p. ill.
574. *Jobbágyi Gábor*: Az 1956-os forradalom sebesültjei. = *Magyar hírlap*, 2010. 57-58. p. 12.
575. *Jobbágyi Gábor*: „Szevasztok, én meghalok!” Az 1956-os forradalom és szabadságharc a megtorlás húszezer halottjáról. Bp. Kairosz, 2010. 150, [2] p. ill.
576. *Jobbágyi Gábor*: Ők húszezren. = *Magyar hírlap*, 2010. 30. p. 14-15.
577. *Friwaldszky János*: A Műgyetem ötvenhatos hősi halottjai. = *Hadtörténelmi közlemények*, 2010. 3. p. 663-678.
578. *Urbán Aladár*: Hadifoglyok Magyarországon 1848 utolsó negyedévében. = *Hadtörténelmi közlemények*, 2010. 3. p. 487-521.
579. *Dely Ferenc*: Honvágyas gyötrelmek. Csót-tábor, 1915-1923. Tények, visszaemlékezések, gondolatok a fogolytábor létrehozása 95. évfordulóján. Bp. Hadtört. Int. és Múz., Petit Real, 2010. 183 p. ill.
580. *Suba János*: Az Országos Hadigondozó Hivatal. = *A rendvédelem fejlődése a XIX-XX. században*. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2010. p. 123-139. (Rendvédelem-történeti füzetek, 21.)
581. *Bognár Zalán*: Magyarok hadifogságban Magyarországon. Hadifogoly-gyűjtőtáborok Magyarországon, 1944-1945. [Bp.] Argumentum, 2010. 332 p. ill.
582. *Tasnádi Frigyes*: „Magukkal nem kell elszámolnunk...” Interjú – – volt hadifogollyal, a tiszalóki internáló- és hadifogolytábor egyik utolsó hírnökével. [Riporter:] Bank Barbara. = *Nagy Magyarország*, 2010. okt. p. 36-39.

583. *Ritter László*: Az első amerikai hadifogoly Magyarországon, 1943-1944. = *História*, 2010. 8. p. 22-23.
584. *Markó Marcell*: Szibérián át a kolostorig. Hadifogoly életregény. Pápa, Jókai Vár. Kvt., 2010. 195 p. ill. (Jókai reprint, 19.)
Eredeti kiadása: Pápa: A Hadifogságban Elhunyt Hősök Emlékharangját Előkészítő Biz., Ferencsek, 1936.
585. Szovjet fogságban, 1945-48. Emlékek Dr. Gyermek László rabságának idejéből. Kiállítás a Budapesti Történeti Múzeumban 2010. november 5 – 2011. január 9. [A kiállítást rend. B. Szabó János]. Bp. BTM, 2010. [20] p. ill.
A Külföldi foglyok táborrendszere című részt Stark Tamás írta.
586. *Bognár Zalán*: A magyar hadifoglyok ügye, sorsa 1947-ben – a párizsi békeszerződés és a parlamenti választások függvényében. = *Aetas*, 2010. 1. p. 131-143.
587. *Kolontári Attila*: Népbiztosokért tiszteket. Magyar-szovjet cserebere. = *Rubicon*, 2010. 4-5. p. 64-69.
588. *Gebei Sándor*: Lengyel katonai menekültek Egerben, 1939-1944. = *Archivum. A Heves M. Lvt. közleményei*, 19. 2010. p. 215-228.
589. *Tiszai László*: A száműzetésben. = *Nagy Magyarország*, 2010. 1. p. 72-73.
Horthy Miklós.
590. *Fiziker Róbert*: Miklós papa Portugáliában. Horthy Miklós emigrációs éve. = *Élet és tudomány*, 2010. 41. p. 1290-1292.
591. *Glavanovics Andrea*: Ifj. Horthy Miklós tanúvallomása a Capri szigeti amerikai főhadiszálláson. = *Lymbus*, 2010. p. 283-290.
592. *Horváth Lajos*: Hullámsírban. Magyar haditengerészek emlékezete. = *Regiment*, 2010. 4. p. 50-53.
593. *Tóth Ferenc*: Roncsok és események a Margit-híd környezetében. 1-4. r. = *Haditechnika*, 2010. 1. p. 70-73., 2. p. 63-66., 3. p. 58-60., 6. p. 68-69.
1. A második híd hiánya, 2. Vízbe kerültek kimentése, 3. A híd újjáépítése, 4. Ismertté vált háborús eredetű roncsok.
594. *Archer, Lee; Auerbach, William*: Panzerwrecks. Ostfront. Monroe, Heathfield, Panzerwrecks, 2010. 96 p. ill. (Panzerwrecks, 7.)
595. *Magó Károly*: Eltűnt 1945. február 19-én... Horváth György hadnagy utolsó légiharca. *Aranysas*. 2010. 4. p. 54-59.
596. *Magó Károly, Kálmánfi Gábor*: Az utolsó leszállás. Eltűnt. 1945. február 19. = *Magyar honvéd*, 2010. 11. p. 64-66.
Horváth György
597. *Punka György*: Hazatér-e az eltűnt pilóta? = *Aero magazin*, 2010. 2. p. 66-70.
Horváth György eltűnt 1945 – Esztergom térségében.
598. *Magó Károly*: Baráti tűz Tószeg felett. A román Ju-87-esek tragikus napja. = *Aranysas*, 2010. 1. p. 54-57.
599. *Zord Gábor László*: Hősi halál Valjevo felett. A batajnicei ezredparancsnok reménytelen légi harca amerikai F-16-osokkal. = *Aero magazin*. 2010. 6. p. 70-71.
Pavlovic, Milenko – délszláv háború, 1999.
600. *Zsák Ferenc*: Zsákmánygépek. = *Aero magazin*. 2010. 2. p. 52-55.
601. *Kővári László*: A nagy túlélők. „Elpusztíthatatlan” repülőgépek. = *Aranysas*, 2010. 2. p. 18-22.
Katasztrófát túlélte gépek.
602. *Hadfi Őrs Tamás*: Hidroplánok, gyémántok, kenguruk. A második világháború „legdrágább” gépvesztesége. = *Haditechnika*, 2010. 2. p. 67-71.
603. *Zsig Zoltán*: Robbanófejtenség. Valahol most is ott vannak. = *Regiment*, 2010. 2. p. 20-23.
Atomfegyvert szállító eszközök balesetei.

Helytörténet, vártörténet

604. *Nagy Miklós Mihály*: Tájékp és magyar hadtörténelem. = Örökség, 2010. 7. p. 18-19.
605. *Nógrády Árpád*: Középkori magyar várleírások. = Várak, kastélyok, templomok, 2010. 5. p. 11-14.
606. *Demeter Lajos*: Háromszéki honvédek, nemzetőrök, honleányok és honfiak az 1848-49. évi szabadságharcban. Angyalos. = Acta siculica. A Székely Nemzeti Múzeum évkönyve, 2010. p. 311-322.
607. *Sólyom Sándor*: Tündérvár a Nyitra mentén: Bajmóc. = Várak, kastélyok, templomok, 2010. 2. p. 29-31.
608. *Tóth Péter*: Borsod vármegye az 1809. évi inszurrekcióban. = Franciák Magyarországon, 1809. A Győri Mediawave Fesztivál keretében 2009. április 29–30-án megrendezett nemzetközi tudományos konferencia előadásai. 1. Győr, Bp. Győr M. Jogú Város Lvt., Mediawave Közalapítv., MOL, 2010. p. 163-188. (Mediawave konferenciák, 3.)
609. *Ferenczy Sándor József*: Bozók vára. = Várak, kastélyok, templomok, 2010. 2. p. 22-24.
610. *Szabó Tibor*: Bród újkori erődje. = Várak, kastélyok, templomok, 2010. 3. p. 25-26.
611. *Rác Miklós*: A cseszneki vár a 21. században. = Várak, kastélyok, templomok, 2010. 1. p. 12-15.
612. *Csikány Tamás*: Déva vára 1848–49-ben. = Várak, kastélyok, templomok, 2010. 5. p. 19-22.
613. *Gelencsér Gyula, Szili Márta*: Döbröközi nemzetőrök, honvédek, 1848-1948. Dombóvár, Gelencsér Gy., 2010. 329 p. ill.
614. *Karczag Ákos, Szabó Tibor*: A Zrínyiek öröksége: Drivenik. = Várak, kastélyok, templomok, 2010. 4. p. 32-35.
615. *Giber Mihály*: A késő középkori egri püspökvár. = Várak, kastélyok, templomok, 2010. 1. p. 16-19.
616. *Egyed Ákos*: Erdély, 1848-1849. 2. bőv. kiad. Csíkszereda, Pallas-Akad., 2010. 608 p.
617. *Karczag Ákos, Szabó Tibor*: Az észak-adriai partvidék várai. = Várak, kastélyok, templomok, 2010. 1. p. 38-41.
618. *Domonkos László*: A kicserélt város. Fiume: volt és van. Bp. Unicus, 2010. 199 p., [16] t. ill.
619. *Karczag Ákos*: Görgény kuruc hőseinek históriája. = Várak, kastélyok, templomok, 2010. 5. p. 15-18.
620. *Cserey Zoltán*: Háromszék részvétele az osztrák-török háborúban, 1788-1791. = Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár, Erdélyi Múz. Egyesület, 2010. p. 35-45.
621. *Négyesy László, D.*: A kecskeméti nemesség az 1809. évi nemesi insurrekcióban. = Franciák Magyarországon, 1809. A Győri Mediawave Fesztivál keretében 2009. április 29–30-án megrendezett nemzetközi tudományos konferencia előadásai. 1. Győr, Bp. Győr M. Jogú Város Lvt., Mediawave Közalapítv., MOL, 2010. p. 37-43. (Mediawave konferenciák, 3.)
622. *Lőcsei Gabriella*: Felemás világ. Kecskemét, 1956. Népfelkelés a hatalmas katonai erő által uralt városban. = Magyar nemzet, 2010. 283. p. 35.
623. *Sólyom Sándor*: Wawel vára Krakkóban. = Várak, kastélyok, templomok, 2010. 5. p. 29-31.
624. *Pásztai László*: A kronachi Rosenberg-erőd. = Várak, kastélyok, templomok, 2010. 5. p. 32-35.
625. *Mordovin Maxim*: Küküllővár. = Várak, kastélyok, templomok, 2010. 2. p. 25-26.
626. Lébény az első világháborúban. Németh Károly evangélikus lelkész naplója alapján. A szöveget gond., a képeket vál. Ferenczi Zoltán. Lébény, Lébényi Evangélikus Egyházközség, 2010. 128 p. ill.
627. *König Frigyes*: Lednic vára. = Várak, kastélyok, templomok, 2010. 1. p. 20-21.
628. *Csorba Csaba*: Légrád vára. = Várak, kastélyok, templomok, 2010. 4. p. 25-26.
629. *Bálint József*: 900 nap a 300 évből. Leningrád. Bp. Agroinform, 2010. 248 p. ill.
630. *Csorba Csaba*: Liptóújvár. = Várak, kastélyok, templomok, 2010. 5. p. 27-28.
631. *Mihály János*: Lövete az első világháború éveiben, 1914-1918. Székelyudvarhely, Udvarhelyszék Kult. Egyesület, 2010. 45 p., [4] t. ill. (Lövetei helytörténeti füzetek, 6.)
632. *Major Balázs*: Margat keresztes vára a források és a régészeti kutatások tükrében. = Várak, kastélyok, templomok, 2010. 5. p. 23-24.

633. *Czirók Zoltán*: Katonai repülők Mezőtárkányon, 1919. = Archivum. A Heves M. Lvt. közleményei, 19. 2010. p. 177-190.
634. *Bodrog Miklós*: Az 1956. évi forradalom és szabadságharc miskolci eseményeiről. = Miskolci keresztény szemle, 2010. 1. (21.) p. 90-92.
635. *Dénes József*: Nagyemlék büszke vára. = Várak, kastélyok, templomok, 2010. 1. p. 32-35.
636. *Széll Kálmán*: Mi történt Nemesbődön és Nagyencsen 1919. május 28-29-én? 1-2. r. = Vasi szemle, 2010. 2. 147-164., 3. 271-288.
637. *Csorba Csaba*: Nógrád vára. = Várak, kastélyok, templomok, 2010. 2. p. 27-28.
638. *Bene János*: Nyíregyháza az I. világháborúban. = Szabolcs-szatmár-beregi szemle, 2010. 1. p. 3-32.
639. *Szabó Béla*: Ezeréves múlt. Pécsvárad. = Magyar honvéd, 2010. 8. p. 78-81.
640. *Hermann Róbert*: Pétervárad, a Duna Gibraltárja. = Várak, kastélyok, templomok, 2010. 3. p. 8-11.
641. *Filep Tamás Gusztáv*: Főhatalomváltás Pozsonyban 1918-1920. Események, történések egy hírlap közleményeinek tükrében. Pozsony, Kalligram, 2010. 176, [9] p.
642. *Csabai Dolores*: Vár a Medway torkolatánál: Rochester. = Várak, kastélyok, templomok, 2010. 1. p. 42-45.
643. *Várkonyi Ágnes, R.*: Örökség és emlékezet. Változatok Rodostóra a XX-XXI. században. = Élet és tudomány, 2010. 25. p. 777-779.
644. *Szabó Béla*: Vár a vulkán csúcán. Salgó. = Magyar honvéd, 2010. 6. p. 78-81.
645. *Sófalvi András*: Mítosz és valóság. A székelyudvarhelyi Budvár. = Várak, kastélyok, templomok, 2010. 5. p. 8-10.
646. *Deschmann Alajos*: A szerednyei vár. = Várak, kastélyok, templomok, 2010. 2. p. 32-33.
647. *Csorba Csaba*: Műemlékvárak gondozása. = Várak, kastélyok, templomok. 2010. 5. p. 44-46. Szigliget.
648. *Fekete István, Gy.*: Katonák városa. Fejezetek Szolnok katonatörténetéből. Bp. Zrínyi, 2010. 255 p. ill.
649. *Csorba Csaba*: Szomolány „tündérvára”. = Várak, kastélyok, templomok, 2010. 3. p. 27-28.
650. *Zsiga Tibor*: Mi történt Szomorórczon? A „legbátrabb falu” korabeli eseménytörténete. = Honismeret, 2010. 3. p. 17-22.
651. *Mohos Mária*: Communitas Fortissima. A legbátrabb község. = Rubicon, 2010. 4-5. p. 53. Szomorórcz (Kercaszomor).
652. *Bártfai Ilona, Motil László*: Tardos hősei és áldozatai a két világháborúban. Tardos, Faluvédő Egyesület, 2010. 138 p. ill. (Tardos helytörténeti füzetek; 7.)
653. *Sárközy Sebestyén*: Az északi határok őre: Tarkó vára. = Várak, kastélyok, templomok, 2010. 2. p. 4-7.
654. *Szatmári Sarolta*: Egyszer volt Tatán országgyűlés. = Várak, kastélyok, templomok, 2010. 2. p. 12-14.
655. *Dénes József*: A Tengerszemlák kiskirályainak várai. = Várak, kastélyok, templomok, 2010. 4. p. 4-7.
656. *Hudi József*: Újoncozás Veszprém megyében 1848–1849-ben. = Pápai múzeumi értesítő, 13. 2010. p. 9-14.
657. *Karczag Akos, Szabó Tibor*: Vidin várának magyar vonatkozásairól. = Várak, kastélyok, templomok, 2010. 2. p. 18-21.
658. *Csorba Csaba*: Világos „a szomorúság vára”. = Várak, kastélyok, templomok, 2010. 1. p. 25-26.
659. *Végh Ferenc*: Egerszeg végvár és város a 17. században. Zalaegerszeg, Millecentenáriumi Közalapítvány, 2010. 191 p. ill. (Zalaegerszegi füzetek, 10.) Zalaegerszeg.
660. *Karczag Akos, Szabó Tibor*: Zimony. = Várak, kastélyok, templomok, 2010. 6. p. 28.
661. *Szatánék József*: Zriny vára az évszázadok tükrében. = Várak, kastélyok, templomok, 2010. 4. p. 16-19.
662. *König Frigyes*: A kastélyba rejtett zsámbéki vár. = Várak, kastélyok, templomok, 2010. 3. p. 19-22.

Életrajzok, emlékezések

663. *Cummins, Joseph*: A történelem nagy riválisai. Amikor a politika személyes párharccá válik. [Ford. Varga Csaba Géza.] [Bp.] Kossuth, 2010. 367 p. ill.
Eredeti cím: *Great Rivals in History*.
664. *Mészáros Kálmán*: Még egyszer a kuruc hadvezérek halálozásáról és temetkezéséről. Források Csáky László brigadéros, Bagossy Pál generális-főtrázsamester, idősebb Barkóczy Ferenc tábornagy és Berthóty István vicegenerális halálához és végtisztességéhez. = *Hadtörténelmi közlemények*, 2010. 4. p. 876-885.
665. Török menedékjogot kapott magyar emigránsok rövid életrajzi összefoglalója. [Írták:] Hermann Róbert, Joó András, Mészáros Kálmán, Seres István. Bp. Magyar-Török Baráti Társaság, 2010. [95] p., XXXVI t. ill.
666. *Katondolog*. 2., Hajdú-bihari katonatörténetek. [Szerk. Barna Attila.] Debrecen, Debrecen-tudományi Központ, 2010. 178 p. ill.
667. *Cseh Géza*: I. világháborús haditetteiről Jász-Nagykun-Szolnok vármegye Vitézi Székének iratanyagában. = *Zounek. A Jász-Nagykun-Szolnok M. Lvt. Évkönyve*, 2010. p. 507-556.
668. *Szoleczky Emese, Závodi Szilvia*: „A végzés útjain...” A Vid, Ihász, Lepossa és Kappler család hagyatékegyüttese, avagy kalandozás egy familia múltjában térben és időben. = *A Hadtörténelmi Múzeum értesítője*, 11. 2010. p. 275-305.
669. *Kasza József*: Almásy, a levegő ura. = *Múlt-kor*, 2010. tavasz, p. 101-103.
Almásy László.
670. Az európai utas. Ifjabb gróf Andrássy Gyula emlékezete. [Szerk. biz.: Fodorné Kovács Éva et al.] Bp. *Hadtört. Int. és Múz., Ifjabb Gróf Andrássy Gyula Alapítvány*, 2010. 159 p. ill.
671. *Pritz Pál*: Emlékirat és történelmi valóság – Barcza György emlékiratai fényében. A londoni évek. = *Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves*. Bp. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Tört. Tansz., 2010. p. 547-560.
672. *Feith László*: A kis szürke ember. Végző nyughely a föld fölött. = *Magyar honvéd*, 2010. 12. p. 48-51.
Bem József.
673. *Feith László*: Az első huszár. Magyar kométásból francia marsall. = *Magyar honvéd*, 2010. 10. p. 64-67.
Bercsényi László
674. *Braun László*: Bercsényi Miklós (1665-1725) = *Acta Academiae Berengasiensis*, 2010. 1. p. 171-176.
675. Vitéz Bolváry József huszár főhadnagy visszaemlékezései. Lejegyezte Máté Endre. Bp. Páros Print, 2010. 28 p. ill.
676. *Takács Tibor*: Aki a semmiből egy új, más világot teremtett. Évfordulónaptár: 150 éve hunyt el Bolyai János. = *Honvédségi szemle*, 2010. 1. p. 42.
677. *Görtemaker, Heike, B.*: Eva Braun. Életre-halálra Hitlerrel. [Bp.] Noran Libro, 2010. 378 p. ill.
678. *Varga Endre László*: Jeszcze raz o węgrych w legionach polskich. = *Przełęcz historyczno-wojskowy Kwartalnik*, 231. 2010. p. 177-179.
Cziboly Ferenc.
679. *Sikora László*: Günter Degen SS-Hauptsturmführer (1917-1945). = *Haditudósító*, 2010. 3. p. 12-15.
680. *Sikora László*: Hans Dorr SS-Obersturmbannführer (1912-1945). = *Haditudósító*, 2010. 2. p. 12-17.
681. *Sikora László*: Helmut Dörner SS-Oberführer und Oberst der Schutzpolizei (1909-1945). = *Haditudósító*, 2010. 1. p. 12-16.
682. *Vona Adrienn*: A felderítő naplója. = *Magyar nemzet*, 2010. 283. p. 30-31.
Dörnyei János magyar pilóta második világháborús naplója.
683. *Maruzs Roland*: Családi küldetés. Négy Duska fivér a háborúban. = *Múlt-kor*, 2010. tél, p. 14-19.
Duska György, – Alajos, – László, – József.

684. *Barti Miklós Alexander*: Kurt Eggers, a pogány realista. = *Haditudósító*, 2010. 6. p. 40-42.
685. *Varga E. László*: Jan Emisarski vezérkari alezredes, budapesti lengyel katonai attasé működése, 1938-1940. = *Aetas*, 2010. 1. p. 113-130.
686. *Erdei László*: Hazámhoz híven. Szolgálati időmről és hadifogságomról. – – tüzér naplója és levelei, 1939-1948. Szerk. és jegyzetekkel ellátta Erdei László. Szeged, [Erdei L.], 2010. 108 p. ill.
687. *Kerecsényi Zoltán*: Farkas Berci. Interjú, emlékek, képek. [Pápa], Jókai Vár. Kvt., 2010. 72 p. ill. Farkas Bertalan.
688. *Fekete Róbert*: Kisbarnaki Farkas Ferenc vezérőrnagy a keleti fronton – 1942. = *Katonaujság*, 2010. 3. p. 43-45.
689. *Corbatti, Sergio*: In memoriam Waffen-Oberstrumführer Prof. Pio Filippani-Ronconi (1920. március 10 – 2010. február 11.) = *Haditudósító*, 2010. 5. p. 26-27.
690. *Géczy Endre*: Gránátosként a Hunyadi hadosztályban. Bp. *Nemzetek Európája*, 2010. 77 p., [11] p. ill.
691. *Gerencséry Károly*: Ukrán és Oroszország között 1942-1943. 1-2. r. = *Haditudósító*, 2010. 5. p. 20-23., 6. p. 20-21.
692. *Faggyas Sándor*: Hősből lett bűnbak. Világos? = *Magyar hírlap*, 2010. 188. p. 13. Görgei Artúr.
693. *Kahler Frigyes*: Gyurkó Lajos, az ellenforradalom erős embere. = *Rubicon*, 2010. 9. p. 32-33.
694. *Féith László*: Hadik-krónika. Papnak készült, katona lett. = *Magyar honvéd*, 2010. 11. p. 60-63. Hadik András.
695. *Czigány István*: Akinek szobra áll Bécsben és Budán. = *Élet és tudomány*, 2010. 43. p. 1364-1367. Hadik András.
696. *Csikány Tamás*: „Heydte a futásban utolérhetetlen volt.” = *Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár, Erdélyi Múz. Egyesület*, 2010. p. 53-57. Heydte, August von.
697. *Nagy Miklós Mihály*: Horthy Miklós, a tengerész utazó. = *Nagy Magyarország*. 2010. 1. p. 4-9.
698. *Csapody Tamás*: A demokrácia hasznos polgára. Horváth József bori keretlegény élete és halála. = *Mozgó világ*, 2010. 8. p. 88-95.
699. *Szakály Sándor*: Kádár Gyula főhadnagy nősülési engedélye. = *Hadtörténelmi közlemények*, 2010. 4. p. 1031-1034.
700. *Siposné Kecskeméthy Klára*: A ludovikás hagyományok elkötelezett folytatója: Kakasy Gyula ny. ezredes. = *Hadtudomány*. 2010. 4. p. 132-137.
701. *Életem története*. [Közread. és utószó] ifj. Kalmár István és Kalmár Zoltán. [S. l.] [Magánkiad.], [2010]. 231 p. ill. Kalmár István (1919-2009).
702. *Hajdú Tibor*: Károlyi Mihály, a fordulatok embere. = *Rubicon*, 2010. 10. p. 45-49.
703. *Jeszenszky Géza*: Hős, balek, vagy áruló? = *Rubicon*, 2010. 10. p. 39-45. Károlyi Mihály.
704. *Balogh Gábor*: Makacs mítosz hős nélkül. A Károlyi-legendárium. = *Magyar hírlap*, 2010. 146. p. 5. Károlyi Mihály.
705. *Pihurik Judit*: Egy dorozsmai kosárfonó a Don-kanyarban. = *Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról*. Szeged, *Belvedere meridionale*, 2010. p. 323-339. Kecskés Péter Pál.
706. *Somogyi Gréta*: Kemény Pál visszaemlékezése az 1848-1849. évi erdélyi eseményekre. = *Levéltári közlemények*, 2010. 1-2. p. 281-311.
707. *Kézdi Árpád*: Magyar Királyi Folyamérő. Tíz évesen a folyamörségnél – amerikai hadifogságban, 1945. Visszaemlékezés. (Folyt.) = *Haditudósító*, 2010. 2. p. 44-46., 3. p. 31-33., 4. p. 40-43., 6. p. 38-42.
708. *Moravcsék Mária*: Siklórepülés. Ittebei Kiss József, a levegő lovagja. = *Magyar nemzet*, 2010. 144. p. 37.0

709. *Kosztai Sanu*: Katonai életrajzom. Tatrang, Magánkiadás (Kosztai István), 2010. 90 p. ill. (Inga-füzetek)
710. *Reichlin-Meldegg, Georg*: Des Kaisers Prinz Eugen? Feldmarschall Hermann Baron Kövess von Kövessháza, der letzte Oberkommandant der k. u. k. Armee im Ersten Weltkrieg. Graz, ARES Verl, 2010. 285 p., XXXII t. ill.
Kövess Hermann.
711. *Domonkos László*: Az elfelejtett parancsnok. Kratochvil Károly élete. Bp. Masszi, 2010. 328 p. ill.
712. *Merényi-Metzger Gábor*: A ZENTA cirkáló első tisztje. Bárány Leó emlékezete. = Haditechnika, 2010. 1. p. 49-50.
713. *Sikora László*: Franz Liebisch SS-Obersturmführer der Reserve (1921-1945). = Haditudósító, 2010. 5. p. 12-14.
714. *Lökkös József*: Szovjet hadifogoly voltam. = Vasi szemle, 2010. 5. p. 583-602.
715. *Kovács Géza, Lukács Bence*: Egy honvéd naplója a Don-kanyarból. = Magyar hírlap, 2010. 10. p. 12.
Lukács Géza, kaposvári 6. honvéd gyalogezred.
716. *Maderspach Viktor*: Az oláhok vérnemében a Fekete-tengerig. Miskolc, Ludvig és Janovits Ny., 1930. 318 p., 2 térk.
717. *Sikora László*: Hermann Maringgele Untersturmführer (1911-2000). = Haditudósító, 2010. 6. p. 12-15.
718. *Tüdös S. Kinga*: Egy székely lőfő karrierje. Kézdiszentléleki Mátyus alias Mátis János székely főkapitány. = Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár, Erdélyi Múz. Egyesület, 2010. p. 315-324.
719. *Miklósi Károly*: Málénkij robot, 1945-1947. Holocaust orosz módra. Bp. Magánkiadás (Miklósi Károly), 2003. 124 p. ill.
720. *Nádasi Alfonz*: Hadifogolynapló. Szerk. és közread. Lukácsi Zoltán. 2. jav. kiad. Győr, Győri Egyhm. Lvt., 2010. 191 p. (Publikationen des Diözesanarchivs von Raab. Quellen, Studien, 11.)
721. *Nagy Endre*: Így éltem és ezt láttam. A szibériai hadifogoly és erdélyi iskolaalapító életútja. Újvidék, Magánkiadás, 2010. 461 p. ill.
722. *Máté Endre*: Szeptember katonája. Niżałowski Ernő hadnagy visszaemlékezései történelmi háttérrel. [Bp.] Magánkiadás (Máté Endre), 2010. 99 p. ill.
723. Harcoltam a Donnál. Orczy Sándor visszaemlékezései. [Az interjút készítette Litvay Ottó.] Miskolc, Pfliegler J. Ferenc Emlékére a BAZ M. Levéltárért Alapítv., 2010. 121 p. ill.
724. *Maruzs Roland*: Egy elfeledett legenda: vitéz Perley Lajos életútja. = Katonaújság, 2010. 3. p. 7-11.
725. *Révész Tamás*: 100 éves a magyar katonai repülés. Petrőczy István repülő ezredes pályájának kezdete. = Honvédségi szemle, 2010. 6. p. 43-46.
726. *Petrov Ferdinánd*: A szabadság parazsa 1956. Bp. Püski, 2010. 200 p. ill.
727. *Sikora László*: Artur Phleps SS-Obergruppenführer und General des Waffen-SS (1881-1944). = Haditudósító, 2010. 4. p. 12-16.
728. Tanulmányok Radó Sándorról. [Szerk.: Hegedűs Ábel, Suba János.] Bp. Hadtört. Int. és Múz., 2010. 301 p. ill.
A Budapesten, 2009. nov. 4-5-én rendezett konferencia előadásainak szerkesztett anyaga.
729. *Izsa Jenő*: Száztíz éve született Radó Sándor, a hírszerzés legendás alakja. = Felderítő szemle, 2010. 1. p. 167-179.
Emlékkonferencia 2009. november 4-5-én, Budapesten.
730. *Feith László*: A páncélos hadvezér. 1-2. r. = Magyar honvéd, 2010. 8. p. 69-71., 9. p. 68-71. 1. r. Mindig az élen. 2. r. A sivatag ura.
Rommel, Erwin.
731. *Schaffer, Karl*: Erinnerungen an die Ungarnkrise 1956. = Pallasch, 32. 2010. p. 129-133.
732. *Sebő Ödön*: A halálra ítélt zászlóalj. Gyimesi-szoros, 1944. 3. jav. kiad. Csíkszereda, Csíkszereda K., 2010. 352 p. ill. (Útravaló)

733. *Sledge, Eugene Bondurant*: Pokol a Csendes-óceánon. A hős alakulat. [Ford. Molnár György.] Bp. Gabó, cop. 2010. 430 p.
Eredeti cím: With the Old Breed at Peleliu and Okinawa.
734. *Illésfalvi Péter*: Sajátos honvédtiszti portré a XX. századból. Somogyi István ezredes életútja. = Hadtörténeti Múzeum értesítője, 11. 2010. p. 167-190.
735. *Szabó Csaba*: Fél év Afganisztánban. Részlet egy katona naplójából. [Bp.] Ad Librum, 2010. 233 p. ill.
736. *Szabó Károly*: Háborús- és hadifogsági napló, 1944-1945. [S. I.], [Magánkiad.], 2010. 158 p. ill.
737. *Perlawi Andor, Pap András*: Én Szalvay Mihály magyar tábornok vagyok! Élet- és korrajz. Sárbogárd, Bogárd és Vidéke K., 2010. 221 p. ill.
738. *Oplátka András*: Széchenyi István. Bp. Osiris, 2010. 545 p.
739. Hőseink – négyesi Szepessy András százados. = Katonaújság, 2010. 2. p. 44-45.
740. *Szőnyi Sándor*: „Tudtam, hogy nem halok meg.” [Riporter:] Sinkovics Ferenc. = Magyar hírnap, 2010. 42. p. 15.
741. *Tóth László Tibor*: Huszárlegény terepjárón, avagy... Pécs, Magánkiadás (Tóth László Tibor), 2010. 154, 97, 57 p.
742. *Takács Tibor*: 150 éve halt meg Tüköry Lajos, Palermo hőse. = Honvédségi szemle, 2010. 4. p. 53-54.
743. *Orbán Éva*: Vajna Iván háborús emlékei a Szent László hadosztályról. = Kapu, 2010. 3. p. 72-74.
744. *Pál István*: Tudományos pálya vagy köztisztviselői karrier? Harold Wilson oxfordi éveit és második világháborús szerepét. = Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves. Bp. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Tört. Tansz., 2010. p. 491-506.
745. Horthy István elfeledett parancsnoka. Zetényi Csukás Kálmán története. Írta és összeáll. Zetényi-Csukás Ferenc. Szeged, Szerző, 2010. 205 p. ill.
746. *Csorba Csaba*: Európa legbátrabb asszonya: Zrínyi Ilona. = Várak, kastélyok, templomok, 2010. 4. p. 36-39.
747. *Pálffy Géza*: A szigetvári hős kettős szolgálatban: a Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia politikai elitjében. = Várak, kastélyok, templomok, 2010. 4. p. 8-11.
Zrínyi Miklós (1508-1566).
748. *Pöcher, Harald*: Zrínyi Miklós (1620-1664) „Sors bona, nihil aliud.” = Österreichische militärische Zeitschrift, 2010. 2. p. 226-234.

III. EGYETEMES ÉS MAGYAR HADTÖRTÉNELEM

749. *Castleden, Rodney*: Konfliktusok, melyek megváltoztatták a világot. [Bp.] Ventus Libro, 2010. 534 p.
750. *Lugosi Győző*: A szentföldi konfliktus – világrendszer-szemléletben. Geopolitika-történeti vázlat. = Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves. Bp. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Tört. Tansz., 2010. p. 407-422.
751. *Fodor Pál*: Háború és béke az oszmán-török gondolkodásban. Az ellenséghez való viszony és a vallás. = História, 2010. 5. p. 16-18.
752. *Raffay Ernő*: Balkáni birodalom. (Nagy-Románia megteremtése, 1866-1920.) Bp. Kárpátia Stúdió, 2010. 269 p. ill. (Nagy Magyarország könyvek)
753. *Pöcher, Harald*: Schicksalsstunden einer Nation. Größte Triumphe und folgenschwerste Niederlagen Ungarns in seiner mehr als tausendjährigen Geschichte. = Pallasch, 37. 2010. p. 75-88.
754. *Nemere István*: Különös magyar háborúk. Gyöngyös, Régimódi Könyvesbolt, [2010.] 227 p.
755. *Török József*: Tubákos lovagok hajói. Johanniták Máltán. = Élet és tudomány, 2010. 31. p. 978-981.
Máltai Lovagrend.
756. *Berger, Michael*: Eisernes Kreuz – Doppeladler – Davidstern. Juden in deutschen und österreichisch-ungarischen Armeen. Der Militärdienst jüdischer Soldaten durch zwei Jahrhunderte. Berlin, Trafo, 2010. 467 p.

A kezdetektől a XV. század végéig

757. Bibliai csaták, i. e. 1400 – i. sz. 73. Ajtól Maszadáig. [Szerzők: Martin J. Dougherty et al.] [Ford. Baló András Márton.] [Bp.] Ventus Libro, 2010. 224 p. ill.
Eredeti cím: Battles of the Bible.
758. *Kőszeghy Miklós*: Áháb utolsó háborúja. = Ókor, 2010. 1. p. 19-26.
Izrael-Juda, i. e. 9. sz.
759. *Árvai Tamás Kristóf*: Az asszír Münchhausen báró kalandjai. II. Sarrukín egy hadjárata az asszír propaganda szemszögéből. = Ókor, 2010. 2. p. 3-5.
Az Urartu elleni hadjárat beszámolója, 8. sz.
760. *Tóser Márton*: Katonacsászárok és hadurak. A bizánci hódítások és a polgárháborúk kora. = Hadtörténelmi közlemények, 2010. 1-2. p. 236-265.
761. *Kiss P. Attila*: Germán népek részvétele a hunok hadjáratában. = Hadtörténelmi közlemények, 2010. 1-2. p. 137-164.
762. *Katona-Kiss Attila*: A Bolgár Kánság és a Kárpát-medence a IX. században. = Hadtörténelmi közlemények, 2010. 1-2. p. 168-214.
763. *Segeš, Vladimír; Šedová, Božena*: Pramene k vojenským dejinám Slovenska. 1/1., Od najstarších čias do konca 10. storočia. Bratislava, VHU, 2010. 299 p., [8] t. térk.
764. *Tóth Sándor László*: A 890-es évek magyar kalandozásai és a honfoglalás. = Aktualitások a magyar középkorkutatásban. Pécs, PTE BTK Történettud. Int. Középkori és Korajútkori Tört. Tansz. 2010. p. 189-201.
765. *Földi Pál*: A magyarok nyilai. Hadtörténet a honfoglalás és az Árpád-házi királyok korából. [Bp.] Anno, 2010. 198 p.
766. *Baán István*: Újabb lehetséges adatok a magyarok balkáni kalandozásaihoz. = „Fons, skepsis, lex.” Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2010. p. 21-25.
767. *Tóth Sándor*: Győztes csatáink. Pozsonyi diadal, cserhalmi ütközet. Bp. Hun-idea, 2010. 80 p. ill. (Magyarságtudományi füzetek, 2.)
907, 1068.

768. *Igaz Levente*: „...A király maga is csodálkozik azon, hogy ő, a győztes, legyőzötté vált ...” – Gondolatok egy kevésbé ismert, győztes csata évfordulója kapcsán. = *Belvedere meridionale*, 2010. 3-4. p. 5-15. Augsburg, 910.
769. *Uhrmann Iván*: Az utolsó törzsfő vagy az első parasztvezér? Az úgynevezett Vata-felkelés. = *Hadtörténelmi közlemények*, 2010. 1-2. p. 44-100.
770. *Borosy András*: Hadakozók, keresztések, hadi érdemek a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok. Bp. Argumentum, 2010. 306 p. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum könyvtára)
771. *Philips, Charles*: Lovagok. A lovagi kultúra aranykora. A középkori lovagi világ hiteles története. Képes enciklopédia. [Ford. Németh Dorottya.] [Bp.] Kossuth, 2010. 256 p. ill. Eredeti cím: *The Illustrated History of Knights & the Golden Age of Chivalry*.
772. *Szabó János, B.*: A tatárjárás. A mongol hódítás és Magyarország. Bp. Corvina, 2010. 191 p. ill.
773. *Szőcs Tibor*: Egy második „tatárjárás”? A tatár-magyar kapcsolatok a XIII. század második felében. = *Belvedere meridionale*, 2010. 3-4. p. 16-49.
774. *Klima, Hermann*: Die Schlacht bei Groissenbrunn anno 1260. Entscheidung im Marchfeld. Wien [etc.] Lit-Verl., 2010. 49 p. ill. (Geschichte, 95.)
775. *Rábai Krisztina*: Nagy Lajos litvániai hadjáratai. = *Belvedere meridionale*, 2010. 3-4. p. 50-58.
776. *Sebők Ferenc*: A nápolyi hadjárat előkészületei 1347. évi oklevelekben. = *Aktualitások a magyar középkorkutatásban*. Pécs, PTE BTK Történettud. Int. Középkori és Koraiújkori Tört. Tansz. 2010. p. 251-256.
777. *Bárány Attila*: Zsigmond király, a konstanzi zsinat és a százéves háború. = *Századok*, 2010. 6. p. 1345-1396.
778. *Molnár Máté*: A keresztény Európa egysége Pierre Dubois reformterveiben. [Bp.] *Hadtört. Int. és Múz., Line Design*, 2010. 263 p.
779. *Pálosfalvi Tamás*: A Brankovicsok a középkori Magyar Királyságban. Szerb, magyar, török érdekharok a 15. században. = *História*, 2010. 1-2. p. 6-9.
780. *Simon, Alexandru*: Hunyadi János törökellenes politikájának keleti határai és lehetőségei. Kelet-Közép-Európa a XV. század első felében. = *Hadtörténelmi közlemények*, 2010. 1-2. p. 112-132.
781. *Szabó Pál*: „Ahol Magyar Királyságunk épsége ered.” Nándorfehérvár első török ostroma (1440). = *Belvedere meridionale*, 2010. 3-4. p. 59-85.
782. *Cseh Valentin*: Nándorfehérvár szerepe a déli végvárrendszerben 1427-1521. = *Várak, kastélyok, templomok*, 2010. 6. p. 29-31.
783. *Veszprémy László*: Nándorfehérvár ostromai. A reneszánsz hadügyi elmélet kezdetei Magyarországon. = *Várak, kastélyok, templomok*, 2010. 6. p. 32-35.
784. *Nógrády Árpád*: Csepreg ostroma és Sárvár bevétele. = *Vasi szemle*, 2010. 6. p. 685-697. 1454.
785. *Veszprémy László*: A kenyérmezei csata (1479) emlékezete. = *Szabolcs-szatmár-beregi szemle*, 2010. 1. p. 33-41.
786. *Horváth Richárd*: Hunyadi Mátyás és a Havasalföld. = *Világtörténet*, 2010. ősz-tél, p. 3-12.
787. *Deák Ernő*: Nyögte Mátyás bús hadát Bécsnek büszke vára? = *Honismeret*, 2010. 3. p. 8-10.
788. *Neumann Tibor*: Békekötés Pozsonyban – országgyűlés Budán. = *Századok*, 2010. 2. p. 335-372. 1491, 1492.
789. *Fedeles Tamás*: Az 1494–1495-ös királyi büntetőhadjárat előzményei. = *Aktualitások a magyar középkorkutatásban*. Pécs, PTE BTK Történettud. Int. Középkori és Koraiújkori Tört. Tansz. 2010. p. 277-291.

XVI-XVII. század

790. *Pálffy Géza*: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Bp. História, MTA Történettud. Int., 2010. 564 p. ill. (História könyvtár. Monográfiák)
791. *Ortvay Tivadar*: A mohácsi csata elvesztésének okai és következményei. Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor, 2010. 107 p. (Historia incognita. 3. sor. Zsebkönyvek)
792. *Csiffáry Gergely*: Az egri végváriak tevékenysége 1548-1596 között. = *Agria. Az egri Múzeum évkönyve*, 46. 2010. p. 27-91.
793. *Várdy Béla*: Szigetvár meghódítása 1566-ban és a Zrínyiász létrejötte. = *Valóság*, 2010. 1. p. 20-33.
794. *Szabó Béla*: Báthory István első hadjárata Rettegett Iván ellen. = *Honvédségi szemle*, 2010. 2. p. 47-49.
795. *Szabó Béla*: Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király első hadjárata Rettegett Iván Oroszországa ellen. = *Bolyai szemle*, 2010. 2. p. 37-48.
796. *Szabó Béla*: Báthory István erdélyi fejedelem, lengyel király és litván nagyfejedelem tevékenységének hadtörténelmi jelentősége. = *Honvéd altiszti folyóirat*, 2010. 6. p. 15-16.
797. *Sudár Balázs*: Tirjáci Haszan pasa utolsó évei, 1601-1613. = *Hadtörténelmi közlemények*, 2010. 4. p. 779-798.
798. *Illik Péter*: Török dúlás a Dunántúlon. Török kártételek a nyugat-dunántúli hódoltsági peremvidéken a 17. század első felében. [Bp.] WZ Kv., [2010]. 227 p. ill.
799. *Dominkovits Péter, Pálffy Géza*: Küzdelem az országos és regionális hatalomért. A Nádasdy család, a magyar arisztokrácia és a Nyugat-Dunántúl nemesi társadalma a 16-17. században. 1-2. r. = *Századok*, 2010. 4. p. 769-792., 5. p. 1085-1120.
800. *Bariska István*: Nádasdy II. Tamás és a Bocskai-felkelés. = *Századok*, 2010. 4. p. 823-848.
801. *Cziráki Zsuzsanna*: Brassói és barcasági katonák Bethlen Gábor hadseregében. = *Belvedere meridionale*, 2010. 3-4. p. 86-102.
802. *Komjáti Zoltán Igor*: „... Édes eleink véres veritékével szerzett, és eddig is fennálló nemesi szabadságunknak labefactáltatása ...” Koháry István füleki főkapitány (1667-1682) várórságának nézeteltérései a Heves és Külső-Szolnok vármegyei magisztrátussal. = *Agria. Az Egri Múzeum évkönyve*, 46. 2010. p. 93-114.
803. *Stoye, John*: Die Türken vor Wien. Schicksalsjahr 1683. Graz, ARES-Verl., 2010. 279 p., XLVIII t. ill.
804. *Tóth Hajnalka*: A „birodalom utolsó reménységének” veresége (1687. augusztus 12.) = *Belvedere meridionale*, 2010. 3-4. p. 103-115.
A nagyharsányi csata.
805. *Takács Tibor*: A zernyesti csata. 320 éve aratta utolsó győzelmét gróf Thököly Imre. = *Honvédségi szemle*, 2010. 5. p. 54-55.
806. *Aszalós Éva*: Hollandia kontinentális külpolitikája és Európán kívüli tengeri-kereskedelmi expanziója, 1609-1715. Nyíregyháza, Bessenyei Kvk., 2010. 109 p. ill. (Mesterfüzetek)

XVIII. század

807. *Gebei Sándor*: II. Rákóczi Ferenc és az Erdélyi Fejedelemség. = *Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár, Erdélyi Múz. Egyesület, 2010. p. 113-121.
808. *Források Esze Tamás kuruc brigadéros és Tarpa Rákóczi-kori történetéhez*. 2. k., 1707-1709. Sajtó alá rend. és jegyz. Mészáros Kálmán. Vaja, Vay Ádám Múz. Baráti Kör, 2010. 193 p. (Folia Rákócziána, 10/2.)
809. *Várkonyi Ágnes, R.*: „A vitéz rácز nemzetnek.” Megegyezés és autonómia Rákóczi politikájában. = *História*, 2010. 4. p. 28-31.
810. *A poltavai csata jelentősége az orosz és a svéd történelemben*. Konferenciakötet. Szerk. Mészler Tamás, Sashalmi Endre. Pécs, PTE BTK Kelet-Európa és a Balkán Története és Kultúrája Kut. Közp., 2010. 150 p. ill. (Kelet-Európa és Balkán tanulmányok, 5.)

811. *Miszler Tamás*: „Az utolsó felvonás.” XII Károly svéd király norvég hadjáratai, 1716, 1718. = A poltavai csata jelentősége az orosz és a svéd történelemben. Konferenciakötet. Pécs, PTE BTK Kelet-Európa és a Balkán Története és Kultúrája Kut. Közp., 2010. p. 31-60.
812. *Markó Árpád*: Hadik András altábornagy berlini vállalkozása 1757. október 10-23-ig. Bp. Magyar Ház, 2010. 66 [2] p. ill. (Magyar Ház könyvek)
Eredeti kiad.: Bp. Pécsi Egyet. ny. 1941.
813. Bene regi – a király javára. Ebergényi László császári altábornagy szerepe a szatmári békekötésben. Ebergényi László válogatott levelei és Bivolinyi István töredék naplója, 1710-1711. [A levelezést sajtó alá rend., a bevezetőt írta és a mutatókat összeáll. Mészáros Kálmán]. Bp. Nap, 2010. 413, [2] p. ill. (Rákóczi források)
814. *Tóth Ferenc*: Magyar vonatkozású dokumentumok a d'Argenson család levéltárában. 1. r. = Hadtörténelmi közlemények, 2010. 4. p. 886-908.
815. *Tóth Sándor Attila, Tóth Sándor Máté*: Diadal a kudarcban. Belgrád vára és Laudon tábornagy II. József török háborújának forgatagában, valamint a hadi és más vezetéses történetek néhány tudósításban. = Kutatások az Eötvös József Főiskolán, 2010. p. 165-184.

XIX. század

816. *Zachar József*: Háború, háború, háború... 1792-1815. = Franciák Magyarországon, 1809. A Győri Mediawave Fesztivál keretében 2009. április 29–30-án megrendezett nemzetközi tudományos konferencia előadásai. 1. Győr, Bp. Győr M. Jogú Város Lvt., Mediawave Közalapítv., MOL, 2010. p. 15-35. (Mediawave konferenciák, 3.)
817. *Biró Teofil*: Hadjárat a dűnék között. = Belvedere meridionale, 2010. 5-6. p. 65-70.
1799. hollandiai hadjárat.
818. *Hahner Péter*: Európa 1809-ben. = Franciák Magyarországon, 1809. A Győri Mediawave Fesztivál keretében 2009. április 29–30-án megrendezett nemzetközi tudományos konferencia előadásai. 1. Győr, Bp. Győr M. Jogú Város Lvt., Mediawave Közalapítv., MOL, 2010. p. 55-62. (Mediawave konferenciák, 3.)
819. *Soós István*: József nádor és a győri csata. = Franciák Magyarországon, 1809. A Győri Mediawave Fesztivál keretében 2009. április 29–30-án megrendezett nemzetközi tudományos konferencia előadásai. 1. Győr, Bp. Győr M. Jogú Város Lvt., Mediawave Közalapítv., MOL, 2010. p. 117-130. (Mediawave konferenciák, 3.)
820. *Farkas Gábor*: A schönbrunni kiáltvány székesfehérvári fogadtatása, 1809. = Franciák Magyarországon, 1809. A Győri Mediawave Fesztivál keretében 2009. április 29–30-án megrendezett nemzetközi tudományos konferencia előadásai. 1. Győr, Bp. Győr M. Jogú Város Lvt., Mediawave Közalapítv., MOL, 2010. p. 45-54. (Mediawave konferenciák, 3.)
821. *Vizi László Tamás*: A nemesi felkelés utolsó katonai erőpróbája: a székesfehérvári hadiszemle. = Franciák Magyarországon, 1809. A Győri Mediawave Fesztivál keretében 2009. április 29–30-án megrendezett nemzetközi tudományos konferencia előadásai. 1. Győr, Bp. Győr M. Jogú Város Lvt., Mediawave Közalapítv., MOL, 2010. p. 189-206. (Mediawave konferenciák, 3.)
822. *Tóth Ferenc*: Nyugat-Magyarország 1809-ben a francia hadimérenőkök szemével. = Franciák Magyarországon, 1809. A Győri Mediawave Fesztivál keretében 2009. április 29–30-án megrendezett nemzetközi tudományos konferencia előadásai. 1. Győr, Bp. Győr M. Jogú Város Lvt., Mediawave Közalapítv., MOL, 2010. p. 155-162. (Mediawave konferenciák, 3.)
823. *Feith László*: Waterloo, végállomás. A támadás művésze az álcázás mestere ellen. = Magyar honvéd, 2010. 7. p. 26-29.
824. *Váradi T. István*: A bukás napja. A gárda meghal, de nem adja meg magát! = Regiment, 2010. 3. p. 46-51.
825. *Faggyas Sándor*: Waterloonál véget ért a csodálatos kaland. = Magyar hírlap, 2010. 140. p. 5.
826. *Urbán Aladár*: Fegyvervásárlás, fegyvercsempészség 1848-ban. = Hadtörténelmi közlemények, 2010. 4. p. 957-966.

827. *Halász Iván*: Szerbek és szlovákok 1848–1849-ben. Párhuzamok és különbségek. = *História*, 2010. 1-2. p. 24-29.
828. *Molnár Ferenc*: A ruszin nép szerepe az 1848-49. évi máramarosi események idején = *Acta Academiae Beregsasiensis*, 2010. 1. p. 155-164.
829. *Rozsos Tamás László*: Az 1848–49-es szabadságharc magyarörmény hősei 2. r. = *Erdélyi örmény gyökerek*, 157. 2010. p. 21.
830. *Miklós Péter*: Fejezetek a Csanád egyházmegye 1848/49-es történetéből. = *Századok*, 2010. 3. p. 639-649.
831. *Hermann Róbert*: Az 1848. őszi dunántúli hadjárat és a pákozdi csata. = *Főhajtás. Katonai Emlékpark, Pákozdi Bp. Zrínyi*, 2010. p. 5-72.
832. *Kőmíves Tibor*: A budaméri csata leírása Kassa város jegyzőkönyvében, 1848. december 11. = *A Hermann Ottó Múz. Évkönyve*, 49. 2010. p. 283-291.
833. *Gergely András*: Az 1849. évi erdélyi (első) orosz intervenció a porosz diplomácia tükrében. = *Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár, Erdélyi Múz. Egyesület*, 2010. p. 123-128.
834. *Süli Attila*: A Brassó-vidéki kormánybiztosság története 1849-ben. = *Acta siculica. A Székely Nemzeti Múzeum évkönyve*, 2010. p. 339-353.
835. *Antos Balázs*: Egy hadtestparancsnok-váltás története. = *Rajzolatok a magyar történelemről. Szeged, J. Nagy L., 2010. p. 177-189.*
Asbóth Lajos leváltása.
836. *Hermann Róbert*: Perczel Mór második honmentő hadjárata és az első szolnoki ütközet, 1849. január 2 – január 26. 1. r., A visszavonulás. = *Zounek. A Jász-Nagykun-Szolnok M. Lvt. évkönyve*, 25. 2010. p. 159-204.
837. *Hermann Róbert*: A Mednyánszky-szabadsapat és a pápai vértanúk. = *Pápai múzeumi értesítő*, 13. 2010. p. 255-291.
A bakonybéli ütközet 1849. január 13.
838. *Hermann Róbert*: A magyar hadsereg az 1849. április 26-i komáromi csatában. = *Hadtörténelmi közlemények*, 2010. 4. p. 985-1004.
839. *Szentesi Zöldi László*: Hősies lovasroham Komáromnál. = *Magyar hírlap*, 2010. 152. p. 50.
840. *Bordi Zsigmond Lóránd*: A második kőkösi csata, 1849. július 2. = *Acta siculica. A Székely Nemzeti Múzeum évkönyve*, 2010. p. 355-394.
841. *Lakatos Attila Tibor*: „A dukai domb kopár töve.” Az 1849. július 15–17-i váci csata története. [Vácduka], Magánkiad., [2010.] 101 p. [6] t. ill.
842. *Kovács István*: Egy el nem készült festmény, amelynek főhőse Jan Aleksander Fredro lett volna. Bevezetés Roman Gasiorowski levél-émlékirataihoz. = *Hadtörténelmi közlemények*, 2010. 3. p. 679-698.
843. *Kovács István*: Nieznani polscy bohaterowie powstania węgierskiego 1848-1849. Przel i posl. opatr. Jerzy Snopek. Warszawa, Rytm, cop. 2010. 279 p. ill.
844. *Hernády Zsolt*: „Gondolatban szoroson magamhoz öllelek...” Az aradi vértanúk özvegyei. = *Múlt-kor*, 2010. ősz, p. 42-55.
845. *Vadász Sándor*: A marsalái ezrek. Vagy megteremtjük Itáliát, vagy meghalunk. = *Élet és tudomány*, 2010. 46. p. 1446-1448.
846. *Farkas Katalin*: Perczel Mór és a honvédegyleti mozgalom kibontakozása (1867-1868). = *Hadtörténelmi közlemények*, 2010. 3. p. 522-561.
847. *Suba János*: A határkiigazítás feltételeinek megteremtése a dualista Magyarországon. = *Másfél évszázad rendszerváltozásainak hatásai a nemzeti rendvédelmünkre. Bp. Szemer B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2010. p. 125-134. (Rendvédelem-történeti füzetek, 22.)*
848. *Suba János*: Határkijelölés, határkitűzés 1867-1945. = *Másfél évszázad rendszerváltozásainak hatásai a nemzeti rendvédelmünkre. Bp. Szemer B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2010. p. 115-124. (Rendvédelem-történeti füzetek, 22.)*
849. *Saul, David*: A zulu háború elfeledett csatái. = *Múlt-kor*, 2010. tavasz, p. 34-37. 1879.

XX. század

850. Árnnyak évszázada. Kik felelősek a 20. századi terrorhullámokért? [Szerk. Hazafi Zsolt, Morvay Péter, Szobota István.] Bp. Hetek Kv., 2010. 256 p.
851. *Barta Róbert*: Az első és második világháború képes története. Debrecen, Tóth, [2010]. 455 p. ill.
852. *Körner-Lakatos, Erich*: Ada Kaleb, Tannu-Tuwa, Acre. Fünffzig historische Nischen. Münster, Verlagshaus Monsenstein u. Vannerdat, 2010. 365 p. (Edition Octopus)
853. *Csaplár-Degovics Krisztián*: Az albán nemzetévtől kezdetei, 1878-1913. A Rilidja és az államalapítás korszaka. Bp. ELTE BTK Történelemtud. Dokt. Isk., 2010. 447 p. ill. (Monográfiák, 3.)
854. *Löhr, Hanns Christian*: Die Gründung Albaniens. Wilhelm zu Wied und die Balkan-Diplomatie der Großmächte 1912-1914. Frankfurt am Main [etc.] Lang, 2010. 281 p.

1914–1918

855. *Keegan, John*: Az első világháború. [Ford. Molnár György.] Bp. Európa, 2010. 949 p. ill. Eredeti cím: The First World War.
856. Az első világháború. A 20. század öskatasztrófája. [Szerk. Stephan Burgdorff és Klaus Wiegrefe]. Bp. Napvilág, 2010. 314 p., [32] t. ill.
857. Magyarország az első világháborúban. Főszerk. Romsics Ignác. [Bp.] Kossuth, Hadtört. Int. és Múz., 2010. 199 p. ill.
858. *Pollmann Ferenc*: A „temes-kubini ütközet” és a levéltári források. = Hadtörténelmi közlemények, 2010. 4. p. 1015-1022.
859. *Varga Lajos*: Háború, forradalom, szociáldemokrácia Magyarországon, 1914 július – 1919 március. Bp. Napvilág, 2010. 559, [1] p.
860. *Dangl, Vojtech*: Rakúsko-uhorká armáda a slovenská spoločnosť v predvečer prvej svetovej vojny. = Slovensko v dejinách 20. storočia. Kapitoly k spoločenským a vojensko-politickým udalostiam. K 70. narodeninám PhDr. Mariána Hronského, DrSc. Bratislava, VHU, Bratislava, VHU, 2010. p. 39-56.
861. *Klavora, Vasja*: Harcok a Doberdón, 1915-1916. Bp. Hadtört. Int. és Múz., 2010. 271 p. ill.
862. *Mirk László*: Hiteles tanúságtevők az 1916-os román betörésről = Honismeret, 2010. 5. p. 24-28.
863. *Pintér István*: A caporettoi áttörés (1917). = Honismeret, 2010. 5. p. 63-67.
864. *Ligeti Dávid Ádám*: A Monarchia béketörekvései 1917–18-ban Arz tábornok emlékiratainak tükrében. = Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves. Bp. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Tört. Tansz., 2010. p. 393-405.
865. *Tóth Péter András*: Kelet vagy Nyugat? David Lloyd George haditervei és hadicéljai az I. világháború idején. = Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves. Bp. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Tört. Tansz., 2010. p. 643-654.
866. *Balogh Gábor*: Helyünk a nap alatt. Lord Rothermere és a Revíziós Liga. = Magyar hírlap, 2010. 170. p. 13.

1918–1939

867. *Balogh Gábor*: Piavétől Belgrádig. Politikai és katonai helyzet Magyarországon 1918 őszén. = Nagy Magyarország, 2010. 2. p. 24-29.
868. *Takács Gyula*: Károlyi Mihály és Mackensen. = Nagy Magyarország, 2010. 3. p. 14-21.
869. *Nagy Miklós*: Pacifizmusból proletárdiktatúrába. A Károlyi-kormány honvédelmi politikája. = Nagy Magyarország, 2010. 3. p. 4-13.

870. 1919. A Magyarországi Tanácsköztársaság és a kelet-európai forradalmak. Szerk. Krausz Tamás és Vértes Judit. Bp. L'Harmattan, ELTE BTK Kelet-Európa Tört. Tansz., 2010. 283 p. ill. (Kelet-Európai tanulmányok)
871. *Nagy Miklós*: Szeged – francia megszállás és az ellenforradalom. = Nagy Magyarország, 2010. dec. p. 66-73.
872. *Szabó Mária*: La „missione Romanelli” e i rapporti italo-ungheresi nel 1919. = Il Trianon e la fine della grande Ungheria. Trieste, Luglio Ed. 2010. p. 76-84. (Civita della Mitteleuropa, 6.)
873. *Zombori István*: Horthy Miklós és Szeged. Péter Zadravec, a szegedi Kapisztrán. = Nagy Magyarország, 2010. 1. p. 10-13.
874. *Balogh Gábor*: Fővezérből kormányzó. = Nagy Magyarország, 2010. 1. p. 14-19.
875. *Balogh Gábor*: A király nélküli királyság. = Magyar hírlap, 2010. 54. p. 15.
876. *Gulyás László*: Horthy és a királypuccsok. = Nagy Magyarország, 2010. 1. p. 20-27.
877. *Kosztai István*: A román hadsereg útja a Regáltól Nagyváradig. = Nagy Magyarország, 2010. 2. p. 30-35. 1918 ősz.
878. *Domonkos László*: Hátra támadott székelyek. = Nagy Magyarország, 2010. 2. p. 63-69. 1919 tavasz.
879. *Bene János*: Forradalmak, román megszállás. = Szabolcs-szatmár-beregi szemle, 2010. 2. p. 161-181.
880. *Kováts Péter*: Stájer-magyar fegyveres együttműködési javaslat 1919-ben. A stájer felkelés. = Vasi szemle, 2010. 2. p. 165-173.
881. *Hornyak Árpád*: A szerb megszállás Baranyában, 1918-1921. = História, 2010. 9-10. p. 49-54.
882. *Földi Pál*: Rongyos Gárda. [Bp.] Anno, 2010. 191 p.
883. *Sőregi Zoltán*: Katonák vagy kalandorok? Rongyosok a Felvidéken. = Katonaújság, 2010. 2. p. 3-7.
884. *Sarkady Sándor*: Felkelés és népszavazás. Civitas Fidelissima. = Rubicon, 2010. 4-5. p. 44-52.
885. *Botlik József*: A második nyugat-magyarországi felkelés. = Vasi szemle, 2010. 4. p. 422-438.
886. *Švorc, Peter*: Mierová konferencia v Paríži a krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou (rok 1919). = Slovensko v dejinách 20. storočia. Kapitoly k spoločenským a vojensko-politickým udalostiam. K 70. narodeninám PhDr. Mariána Hronského, DrSc Bratislava, VHU, 2010. p. 103-119.
887. *Marossy Endre*: Trianon előzményei. = Honismeret, 2010. 5. p. 28-30.
888. *Nagy Miklós Mihály*: Trianon földrajzi előzménye. Az első világháború geostratégiai (katonaföldrajzi) viszonyrendszere. = Közép-európai közlemények, 11. 2010. 4. p. 34-43.
889. *Gulyás László*: Benessel Magyarország ellen. Károlyi Mihály emigrációjának első éve, 1919-1920. = Nagy Magyarország, 2010. 3. p. 22-27.
890. *Kecskés D. Gusztáv*: Az Osztrák-Magyar Monarchia feldarabolása – Párizsból nézve. 1-2. r. = Élet és tudomány, 2010. 23. p. 717-719, 24. p. 558-760.
891. *Romsics Ignác*: Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása és a trianoni békeszerződés. = Rubicon, 2010. 4-5. p. 4-29.
892. *Ormos Mária*: Trianon. Bukás, felelősség, igazság. = Mozdó világ, 2010. 7. p. 3-9.
893. *Feith László*: A nemzet tragédiája. = Magyar honvéd, 2010. 7. p. 68-71.
894. *Majdán János*: Mi veszett el Trianonban? = Honismeret, 2010. 5. p. 31-35.
895. *Vécsey Aurél*: Magyar tragédia. Trianoni békediktátum. [Kecskemét.] Vagabund, 2010. 204 p. ill.
896. *Suba János*: A trianoni magyar-csehszlovák határmegállapítás egyik mozzanata. A politikai határbejárás 1921-1923. = Közép-európai közlemények, 10. 2010. 3. p. 80-89.
897. *Püski Levente*: A Horthy-korszak, 1920-1941. Bp. Kossuth, 2010. 104 p. (Magyarország története, 18.)
898. Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról. Szerk. Miklós Péter. Szeged, Belvedere meridionale, 2010. 380 p. ill.
899. *Golczewski, Frank*: Deutsche und Ukrainer, 1914-1939. Paderborn, Schöningh, 2010. 1085 p.

900. *Polgár Tamás*: A lengyel-szovjet-orosz háború és a revízió, 1920. = Közép-európai közlemények, 11. 2010. 4. p. 77-85.
901. *Varga E. László*: Utánpótlás. Kilencven éve üzték el a lengyelek a Vörös Hadsereget Varsótól. = Magyar nemzet, 2010. 221. p. 34.
902. *Szabó Zoltán*: Tüzzel-vassal. A Vasgárda tündöklése és bukása. = Élet és tudomány, 2010. 22. p. 688-690.
903. *Pergel Antal*: A török függetlenségi háború. = Rubicon, 2010. 9. p. 58-63.
904. *Révai Tamás*: Az olasz-etióp háború történeti háttére: a klíma, ruházat és felszerelés jelentősége. = Sereg szemle, 2010. 4. p. 144-148.
905. *Fiziker Róbert*: Habsburg kontra Hitler. Legitimisták az Anschluss ellen, az önálló Ausztriáért. Bp. Gondolat, 2010. 306 p.
906. The Molotov-Ribbentrop Pact. Unknown Clauses: the Background Deals of Totalitarian Systems in the Face of World War II. Ed. by Zoltán Maruzsa. [Publ. by the] ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék. Bp. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Tört. Tansz., 2010. 181 p.
907. *Krausz Tamás*: Néhány megjegyzés a Molotov-Ribbentrop paktum értelmezéséhez. = Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves. Bp. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Tört. Tansz., 2010. p. 363-371.
908. *Kolontári Attila*: A szovjet külpolitika és a Duna-medencei államok, 1938-1941. = Limes, 2010. 1. p. 95-112.

1939–1945

909. A második világháború teljes története. 1-21. k. [Szerk. Duzs Mária et al.]. Kisújszállás, Pannon-Literatúra, 2009-2010. 21 db. ill.
910. *Ligeti Dávid*: The German-Polish War in 1939 Based on the Memoir of the Hungarian Ambassador to Warsaw. = Unknown Clauses: the Background Deals of Totalitarian Systems in the Face of World War II. The Molotov-Ribbentrop Pact. Bp. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Tört. Tansz., 2010. p. 163-168.
Hóry András.
911. *Pergel Antal*: A finn-szovjet háború. 1939. november 30 – 1940. március 13. = Rubicon, 2010. 6. p. 48-57.
912. *Feith László*: Katlanba zárva. Sztálingrád 1942-1943. = Magyar honvéd, 2010. 2. p. 22-25.
913. *Számvéber Norbert*: Páncélosok a sivatagban. Páncélos-hadviselés Észak-Afrikában, 1940-1943. [Nagykovácsi,] Püedlo, 2010. 159 p. ill.
914. *Horváth Zoltán*: Sivatagi rókadázás. A Flipper hadművelet célja: elkapni Rommelt. = Regiment, 2010. 4. p. 36-41.
915. *Klemensits Péter*: Az első brit győzelem Észak-Afrikában és a Compass hadművelet. 1-2. r. = Honvédségi szemle, 2010. 4. p. 49-52., 5. p. 48-53.
916. *Papp, Julien*: A francia ellenállás és a szövetséges hatalmak, 1940-1944. = Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves. Bp. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Tört. Tansz., 2010. p. 525-546.
917. *Feith László*: A halál 720 órája. Az ardenneki offenzíva. = Magyar honvéd, 2010. 1. p. 26-29.
918. *Beevor, Antony*: A D-nap. [A Normandiáért vívott csata.] [Ford. Novák Gábor.] [Debrecen,] Gold Book, [2010.] 491 p. [15] t.
919. *Horváth Zoltán*: Sztálin földija: Berlin. Versenyfutás a győzelemért. = Regiment, 2010. 1. p. 18-23.
920. *Feith László*: Szóljatok Zsukovnak! 1-2. r. = Magyar honvéd, 2010. 5. p. 62-65., 6. p. 70-73.
921. *Feith László*: Végjáték. 1-2. r. = Magyar honvéd, 2010. 4. p. 20-23., 5. p. 20-23.
1. r. A Harmadik Birodalom utolsó hónapjai. 2. r. Berlini finálé.
922. *Feith László*: Európa térden. Kapituláció a szalonkocsiban. = Magyar honvéd, 2010. 8. p. 18-21.
923. *Faggyas Sándor*: A szabadság becsapott ajtaja. Hatvanöt évvel ezelőtt ért véget Európában a második világháború. = Magyar hírlap, 2010. 106. p. 5.

924. *Zsák Ferenc*: Elfelejtett háborúk. 6-11. r. = Aero magazin. 2010. 4. p. 58-61., 5. p. 58-61., 6. p. 58-61., 7. p. 60-63., 8. p. 62-65., 9. p. 60-63.
6. r. Háború a világ végén, Halhin-Golnál. 7. r. A Lend-Lease Act (kölcsönbérleti szerződés). 8. r. A midway-i csata. 9. r. Halálos randevű – Yamamoto tengernagy halála. 10. r. Hiroshima – 65 éve dobták le az atombombát. 11. r. Szigetsaták.
925. *Horváth Zoltán*: Japán végnapjai. Az utolsó bevetések. = Aranyas, 2010. 7. p. 44-49.
926. *Ormos Mária*: A II. világháború és a magyar politikai elit. Hozzászólás a História 2009/4. számához. = História, 2010. 8. p. 19-21.
927. *Pergel Antal*: Harag és elfogultság nélkül. Magyar- finn katonai és politikai kapcsolatok, 1939-1944. Bp. Püski, 2010. 306 p. ill.
928. *Fekete István, Gy.*: Magyarok a finn-szovjet téli háborúban (1939-1940). = Honvédségi szemle, 2010. 6. p. 47-52.
929. *Sajti Enikő, A.*: Magyarország és Jugoszlávia a terület-visszacsatolások időszakában, 1938-1941. = Limes, 2010. 1. p. 5-14.
930. *Valastyán Balázs*: „Vártunk, jöttetek! Éljenek a magyar honvédek!” „Elmentek a barbárok és bejöttek a tatárok.” Társadalmi hangulat és a Délvidék visszacsatolása. = Limes, 2010. 1. p. 15-24.
931. *Illésfalvi Péter*: Román, magyar két jó barát? A katonai kapcsolatok 1940-1944 között. = Nagy Magyarország, 2010. 4. p. 68-73.
932. *Szabó Péter*: Előkészületek a magyar-román háborúra. = Nagy Magyarország, 2010. 4. p. 14-19.
933. *Szakály Sándor*: Örömmünnp vagy baljós előjel? A II. bécsi döntés a Belvedere palotában. = Nagy Magyarország, 2010. 4. p. 26-35.
934. *Schweitzer András*: Mindent vissza! Román remények a második bécsi döntés után. = HVG, 2010. 36. p. 40-42.
935. *Balogh Gábor*: Igazságos döntés súlyos áron: 70 éve tért vissza Észak-Erdély. = Magyar hírlap, 2010. 199. p. 13.
936. *Szabó Péter*: Bevonulás Erdélybe. A visszakapott területek megszállásának előkészületei és a birtokbavétel. = Nagy Magyarország, 2010. 4. p. 36-43.
937. *Illésfalvi Péter, Szabó Péter*: Erdélyi bevonulás, 1940. Barót, Tortoma, 2010. 204, [3] p. ill.
938. *Vámos György*: Kolozsvár visszatér. = Magyar hírlap, 2010. 212. p. 17.
939. *Trașcă, Ottmar*: Sikertelen próbálkozás. Román-magyar tárgyalások 1943 első felében. = Limes, 2010. 1. p. 113-126.
940. *Pethő Balázs*: A gyemjanszki léghíd. A sztálingrádi léghíd főpróbája. 1-2. r. = Aranyas, 2010. 6. p. 64-67., 7. p. 54-57.
2. rész: A holmi katlan.
941. *Becze Csaba*: Az első uriv-sztorozsevojei hídfőcsata. = Haditechnika, 2010. 6. p. 58-62.
942. *Számvéber Norbert*: Nimród páncélgéppályák Urivnál. = Katonaújság, 2010. 1. p. 31-34.
943. *Vécsey Aurél*: Magyar tragédia: a Don-kanyar. [Kecskemét], Vagabund, 2010. 205 p. ill.
944. *Kovács Géza*: Százhuszezeren veszték oda. A magyar élet ára: a szovjet halála – hitték a Donnál. = Magyar hírlap, 2010. (01.13.) p. 1., p. 12.
945. *Maruzs Roland*: Goncsarovka, 1943. január 18. Egy nap hadikronikája és hősei. = Katonaújság, 2010. 1. p. 3-7.
946. *Sajó Ernő*: Életeket mentő búcsúparancs. Egy tábornoki életmű vitatott utolsó eleme és egy vitathatatlan, máig élő kultusz. Stomm Marcell és a reménytelenség szülte rendelet. = Magyar hírlap, 2010. 7. p. 27.
947. *Hat haditudósító a vörös harctéren. (Folyt.)* = Haditudósító, 2010. 1. p. 17-18., 2. p. 18-19., 3. p. 16-17., 4. p. 18-21., 5. p. 16-17., 6. p. 15-16.
Tart.: *Hunt Béla*: Keresztül a toronyai aknamezőkön. *Jagits József*: A Tatár-hágón át előre!
Hunt Béla: Felrobbantott hidak, elhajtott túsok nyomán a Pruth völgyében. *Gábor Áron*: Ukrán, lengyel, zsidó, oroszbolcsi bábel, partizánok és pogrom a gyűlölködő és lelkesedő Kolomeában. *Hunt Béla*: Kolomea, Sztaniszlau, Dnyeszter, Szereth. *Hunt Béla*: Vértüdő és halálcirkusz Sztaniszlauban.

948. *Andreides Gábor*: Fegyverszünetről megszállásig: az olaszországi események magyarországi hatása 1943–1944-ben. = *Múltunk*, 2010. 2. p. 208-228.
949. *Od priesmyku Predeal po Kurovské sedlo. Boje vo Východných Karpatoch v roku 1944*. Ed. Jozef Bystrický a kol. Bratislava, VHU, 2011. 389 p. ill.
950. *Feith László*: A háború házhoz jött. Harc a Kárpátokban. = *Magyar honvéd*, 2010. 11. p. 24-27.
951. *Schweitzer András*: Fegyver, barátság. Furcsa szövetség a második világháborúban. = *HVG*, 2010. 3. p. 43-45.
Magyar katonák kapcsolata az ukrán partizánokkal.
952. *Pásztor Attila*: Zempléni csaták 1944. = *Haditudósító*, 2010. 4. p. 30-34.
953. *Ravasz István*: Végső küzdelem Erdélyért. = *Nagy Magyarország*, 2010. okt. p. 56-65.
954. *Ravasz István*: A tordai csata. = *Nagy Magyarország*, 2010. okt. p. 66-71.
955. *Feith László*: Harckocsitemető. Páncéloscsata a pusztában. = *Magyar honvéd*, 2010. 12. p. 22-25.
956. *Pongrácz György*: Gépesített tatárjárás Közép-Európában. Katonai előzmények, politikai és társadalmi következmények. Igazodás jobbra. Bp. [Pongrácz Gy.], 2010. 106, 110 p. ill.
957. *Szakály Sándor*: A sikertelen kiugrási kísérlet: 1944. október 15. = *Magyar hírlap*, 2010. 241. p. 13.
958. *Dobay Pál*: Német kísérlet a Budapest körüli szovjet ostromgyűrű áttörésére a Pilisen át 1945 januárjában (ahogy egy itt élő felderítette). = *Haditudósító*. 2010. 2. p. 28-35.
959. *Négyesi Lajos*: A pilisi német áttörés, 1945. január 6-14. (Ahogy a hadtörténész látja). = *Haditudósító*, 2010. 2. p. 36-38.
960. *Ravasz István*: A tét: Budapest. Az ostrom és a kitörés. = *Nagy Magyarország*, 2010. 1. p. 88-95.
961. *Jester, Werner*: Im Todessturm von Budapest 1945. Dresden, Winkelried, 2010. 256 p. ill. (Landsers am Feind, 1.)
962. *Jurenkó Ferenc*: Egy újabb Sztálingrád Budapesten. = *Magyar hírlap*, 2010. 36. p. 15.
963. *Ravasz István*: Máskor és máshol... A magyarországi harcok befejeződése, 1945. április. = *Regiment*, 2010. 1. p. 8-14.

1945–2010

964. *Gyarmati György*: Demokráciából a diktatúrába, 1945-1956. Bp. Kossuth, 2010. 104 p. (Magyarország története, 20.)
965. *Suba János*: A trianoni északi határszakasz redemarkálása az 1947. évi békeszerződés szerint. = *Közép-európai közlemények*, 11. 2010. 4. p. 98-108.
966. *Nagy László, J.*: Az algériai háború, 1945-1962. Szeged, Universitas Szeged K., 2010. 387 p.
967. *Horváth Zoltán*: Aki mer, az nyer. MacArthur incshoni mesterfogása. = *Regiment*, 2010. 3. p. 36-41.
A koreai háború, 1950.
968. *Szokolczai Attila*: Az 1956-os forradalom és szabadságharc. Bp. Kossuth, 2010. 112 p. (Magyarország története, 21.)
969. *Platoskin, N. N.*: Budapest: mračnaŕ ošen' 56-go. = *Voenno-istoričeskij žurnal*, 2010. 2. p. 36-42.
970. *Pongrácz Gergely*: Corvin köz – 1956. [Bp.] Portatech Kft., [2010.] 275, [2] p. ill.
971. *Kecskés D. Gusztáv*: Tehetetlenül a tragédia előtt. A francia közvélemény és az 1956-os magyar forradalom. = *Élet és tudomány*, 2010. 43. p. 1350-1352.
972. *Hegedűs Attila*: Az 1956-os magyar forradalom és Jugoszlávia. Zenta, VMMI, 2010. 213 p. ill.
973. *Zwischen den Blöcken. NATO, Warschauer Pakt und Österreich*. Hrsg. Manfred Rauchensteiner. Wien, Köln, Weimar, Böhlau, 2010. 817 p. ill. – Magyar vonatkozásokkal.
974. *Rainer M. János*: A Kádár-korszak, 1956-1989. Bp. Kossuth, 2010. 112 p. (Magyarország története, 22.)
975. *Szőke Zoltán*: Magyarország és a vietnami háború, 1962-1975. = *Századok*, 2010. 1. p. 47-97.
976. *Homor György*: Hivatlan vendégként északi szomszédainknál, 1968. Pápa, Jókai Vár. Kvt., 2010. 196 p. [1] t. fol.

-
977. *Molnár Gábor*: Észak-Uganda háborúi a dekolonizáció után. = *Belvedere meridionale*, 2010. 1-2. p. 76-88.
978. *Besenyő János*: A nyugat-szaharai őslakosok függetlenségi harca Marokkó és Mauritánia ellen, 1976-1979. = *Sereg szemle*, 2010. 4. p. 129-143.
979. *Romsics Ignác*: A Harmadik Magyar Köztársaság, 1989-2009. Bp. Kossuth, 2010. 108 p. (Magyarország története, 23.)
980. *Tóth György, M.*: A nagy hátraarc. 1-2. r. = *Magyar honvéd*, 2010. 1. p. 30-33., 2. p. 26-29. A szovjet csapatok kivonulása Magyarországról.
981. *Galló Béla*: Az újkapitalizmus régi világa. Biztonság, geopolitika és nemzeti mozgástér a globalizáció világában. Bp. Napvilág, 2010. 174 p. (20 év után)
982. „Afganisztán – 1979-89-99-2009.” Konferenciakötet. Előadások és tanulmányok az afganisztáni események hármas évfordulója alkalmából. Szerk. Dávid Ferenc, Kolontári Attila, Lengyel Gábor. Pécs, PTE BTK Történettud. Int., MOSZT, 2010. 213 p. ill. (MOSZT könyvek, 4.)
983. *Kiss Álmos Péter*: Bászra 2003-2007. A politikai felügyelet kudarca. = *Sereg szemle*, 2010. 3. p. 138-147.
984. *Zsig Zoltán*: Átmeneti állapot. Az Iraki Szabadság hadművelet. 1. r. = *Regiment*, 2010. 4. p. 20-23.
985. *Zsig Zoltán*: A célpont: Szaddám. A háború első éjszakája. = *Aranysas*, 2010. 12. p. 16-19.
986. *Háda Béla*: Miniháború a világ tetején – az 1999. évi kargili konfliktus. = *Nemzetek és birodalmak*. Diószegi István 80 éves. Bp. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Tört. Tansz., 2010. p. 247-260.
987. *Babos László*: Az Izraeli Szárazföldi Erők harcai a 2006-os libanoni háborúban. 1-2. r. = *Haditechnika*, 2010. 5. p. 14-19., 6. p. 8-13.
988. *Kiss Álmos Péter*: Az Izraeli Főnix – a CAHAL. A dél-libanoni kudarcról a Gázai sikerig. = *Sereg szemle*, 2010. 2. p. 128-144.

TÁRGYMUTATÓ

- Afganisztán 735, 982
Afrika 187, 849, 904, 913-915, 978
l. még → az egyes országoknál
ágyú 401-403, 435
Albánia 853, 854
Algéria 966
állambiztonság 282-285
Amerikai Egyesült Államok 208, 240, 241, 448, 476, 477, 481, 567, 924
Anglia l. → Nagy-Britannia
Angola 245, 293
antifasiszta ellenállás 916
arab országok, arabok 400, 735, 966, 982-988
aradi vértanúk 515, 844
aszimmetrikus hadviselés 187
atomfegyver, atomháború 475-479, 603
Ausztria (Habsburg birodalom) 19, 170, 171, 448, 790, 815, 880, 905, 973
l. még → Magyarország (XVI. sz. – 1918)
ÁVH 543, 549
Ázsia 187
l. még → az egyes országoknál
- Balkán l. → az egyes országoknál
békefenntartás, béketeremtés 288-293
békeszerződések 147, 148, 813, 890, 891, 895
Belgium 20, 529, 530
Belorusszia 526
bibliográfia 1-3
biztonság 981
Bulgária 657
- Ciprus 14
- családtörténet 668
csattörténet 298-319, 732, 733
csata, hadművelet 90, 113, 117, 142, 143, 229, 767, 768, 772-774, 781, 783-785, 787, 791, 804, 805, 810, 811, 823-825, 831, 832, 836-841, 849, 861, 863, 913-915, 917-919, 924, 925, 940-945, 952-955, 958-963
Csehszlovákia 135, 448, 889, 896, 976
l. még → Szlovákia
csendőrség 72, 262-272, 279, 561
- Délvidék 531, 532, 534, 535, 640, 660, 929, 930
l. még → Jugoszlávia; Szerbia
díszfegyver 73, 74, 400
díszszemle 390
dokumentumok 562, 686, 720, 735, 736, 813, 814
Dunántúl 798, 799, 831
- egészségügy 129, 130
egyenruhák, felszerelés 9, 62-78

- egyházi és világi rendek 336, 755
egyesületek, klubok 75, 396, 397, 846
ejtőernyőzés, ejtőernyős csapatok 209-212
életrajzok 320, 321, 323-331, 333-335, 613, 663-748
l. még → NÉVMUTATÓ
- első világháború 43, 57, 98, 99, 104, 106-109, 129, 131, 173, 174, 206, 226, 227, 308-311, 329, 330, 370-372, 383, 569, 571, 579, 626, 631, 638, 652, 708, 709-712, 716, 724, 725, 851, 855-865
embermentés 563-565
emigráció, menekültek 588-591, 665, 742
emlékművek, emlékhelyek 359-361, 364-384
Erdély 93, 119, 236, 310, 311, 533, 536, 537, 606, 612, 616, 619, 620, 625, 645, 706, 711, 717, 732, 794-796, 807, 953, 954
l. még → székelyek; Románia
érmek, kitüntetések 42-61, 369
erődítés, védvonal 392, 505-512
Etiópia 904
Európa 771, 778, 818, 852
l. még → az egyes országoknál
- fegyverek 354, 400, 401, 412-415, 418-422, 434-449
fegyvergyártás 398, 400-402
fegyverkereskedelem 826
felderítés 40, 190, 193, 194, 200, 201, 822
l. még → hírszerzés, elhárítás
Felvidék 607, 609, 627, 630, 641, 644, 649, 653, 832
l. még → Szlovákia
fénykép, fényképezés 40, 114-116, 119, 851
Finnország 911, 927, 928
folyamórség 250, 707
Franciaország 17, 104, 184, 220, 247, 367, 448, 816-825, 871, 872, 916, 971
- gépjárművek 423-432
gyalogság, gépesített gyalogság 202-205, 300-302, 305, 308, 312, 319
gyarmati függetlenségi háború 977, 978
- háborús bűnök, megtorlás 11, 519-538, 542-556, 575
haderő 171, 172, 175-180, 310, 311, 821, 860
haderőn kívüli fegyveres erők 882, 883, 902, 951
hadifogság, internálás 51, 578-587, 714, 720, 721, 736
hadigazdaság, hadiipar 399, 403-411, 425
hadisírgonдозás 380-388
haditechnika 298-513
haditengerészet, hajózás 22-27, 74, 246-251, 487-500, 592, 697, 712
l. még → folyamórség
hadkiegészítés 174, 299, 656
hadművészet 164-167, 169, 173, 182, 183, 187, 188, 320-322
l. még → az egyes fegyvernemeknél
hadszintérkutató 90, 94
Hadtörténeti Intézet és Múzeum 4-6, 26, 27, 40, 52, 56
hadtudomány 133, 152-156, 168-170, 181, 188, 189, 783
hagyományörzés, hagyományápolás 172, 309, 357-389, 391-393

- hajó, hadihajó 487-499
l. még → haditengerészet, hajózás
harcművészet 31, 353-355, 393, 415-416
határok, határvédelem 214, 272-278, 847, 848, 886, 888, 896, 929, 965
hegyi csapatok 213, 313
helikopter 481, 482
helyi háborúk 966, 967, 975, 977, 978, 982, 984, 985, 987, 988
helyőrség 8, 298, 648
helytörténet 604-662, 808
híd 513, 593
híradás 349, 501
hírszerzés, elhárítás 191, 192, 194-199, 728, 729
Hollandia 806, 817
holokauszt 3, 561
Horvátország 211, 448, 527, 610, 614, 617, 618, 628, 635, 655, 661
- ifjúság honvédelmi nevelése 53, 58, 350
igazságszolgáltatás, bíróságok 514, 515, 518, 539-541, 547, 566
India 187, 986
Irak 434, 983-985,
irodalom 95, 120-124, 793
Izrael 243, 448, 758, 987, 988
- Japán 52, 353-355, 924, 925
jelképek 41-83
jog 30, 514-519, 547, 567, 802
l. még → háborús bűnök, megtorlás; igazságszolgáltatás, bíróságok
Jugoszlávia 199, 276, 929, 930, 972
- Kárpátalja 361, 646, 828, 949, 950
katonaelet 131, 337-339
katonaföldrajz 750, 822, 847, 848, 888, 896, 965
katonai igazgatás 834
katonai kiképzés és nevelés 341, 342, 345-350
katonai tanintézet 345-349
katonai szabályzat 337-340
katonai vezetés 165, 167, 320-322, 663, 835
képzőművészet 104, 110-113, 117, 118
kereskedelem 806
l. még → fegyverkereskedelem
Kína 166, 239, 289, 432
kisebbségek 520, 531-537, 541, 809, 827-829
Korea 967
korona, koronaörség 260, 389
könyv, könyvtár 29, 31-33, 110
Közel-Kelet 632, 750, 757-759, 982-985, 987, 988
középkor 134, 167, 217, 320, 353-355, 413, 605, 632, 762-789
külföldi katonai szolgálat 184, 203, 288-293, 328, 678, 801, 843, 928
különleges erők 206-212, 220, 251, 310, 311
külpolitika, diplomácia 100, 671, 685, 806, 833, 850, 864-866, 887, 889-891, 906-908, 933, 939
- Latin-Amerika 244, 977
légi erők, légi háború 19-21, 61, 73, 103, 225-245, 452-474, 595-599, 633, 669, 682, 708, 725, 940

légvédelem 221-223, 317

Lengyelország 448, 523-525, 568, 623, 678, 685, 900, 901

levéltár 34

levéltári forrás 34-38, 858

Libanon 987, 988

lovasság 217-220, 299, 306, 307, 337, 420, 421, 673-675

lövedék 450, 475-478

Magyarország 356, 753, 754

– IX-XV. sz. 135-138, 190, 203, 217, 273, 359-361, 364, 654, 762-770, 772-789

– XVI. sz. 139, 273, 324, 337, 362, 363, 365, 514, 747, 790-796

– XVII. sz. 34, 120, 170, 220, 568, 746, 748, 797-805

– XVIII. sz. 35, 97, 121, 141-143, 170, 171, 220, 299, 325, 619, 620, 664, 674, 675, 694-696, 807-809, 812-815

– XIX. sz. 254, 344

– – 1800-1848. 56, 328, 367, 503, 608, 621, 676, 738, 819-822

– – 1848-1849. 9-11, 37, 38, 42, 63, 111-114, 122, 145, 172, 261, 274, 300-304, 326, 327, 368, 402, 446, 515, 578, 606, 612, 613, 616, 656, 672, 692, 696, 706, 826-844

– – 1849-1900. 64-67, 115, 116, 255, 263, 328, 665, 742, 845-847

– XX. sz. 254, 290, 344, 701, 734

– – 1900-1920. 36, 64-67, 97, 255, 261, 263, 289, 403, 670

– – – 1914-1918. 43, 57, 98, 99, 104, 107-109, 129, 131, 174, 206, 226, 308, 309, 329, 330, 370-372, 383, 569, 571, 579, 626, 631, 638, 652, 708-712, 716, 724, 725, 857-865

– – – 1918-1919. 175, 176, 310, 311, 333, 369, 520, 633, 636, 702-704, 867-873, 877-881

– – 1920-1945. 44, 47, 68, 70, 72, 100, 103, 119, 147-150, 177-179, 192, 195, 196, 207, 209, 221, 228, 231-236, 262, 263, 266, 267, 282, 345-347, 517, 518, 521, 572, 641, 650, 651, 866, 874-876, 882-898, 900, 908

– – – 1941-1945. 59, 70, 103, 151, 182, 184, 198, 200, 228, 268, 270, 271, 312-315, 331, 383, 384, 392, 518, 531-537, 557-563, 581-585, 588, 593-598, 652, 669, 671, 675, 682, 683, 686, 688, 690, 691, 698, 705, 714, 715, 720-723, 732, 736, 740, 743, 909, 926-963

– – 1945-1989. 68, 185, 286, 316-319, 448

– – – 1945-1956. 199, 222, 275, 276, 283, 287, 411, 539-547, 586, 589-591, 719, 722, 737, 964, 965

– – – 1956. 13, 101, 102, 186, 284, 376, 391, 548-556, 574-577, 622, 634, 693, 726, 731, 968-972

– – – 1957-1989. 71, 277, 283, 285, 291-293, 348, 349, 411, 482, 484, 974-976

– – 1989-2010. 277, 463, 482, 735, 979

második világháború 6, 40, 59, 70, 105, 119, 151, 180-184, 198, 200, 210, 228-238, 247-249, 251, 268, 270, 271, 312-315, 331, 334, 335, 383, 384, 392, 522-527, 529-537, 557-566, 581-585, 588, 593-598, 629, 652, 669, 671, 675, 677, 681-686, 688-691, 698, 705, 714, 715, 717, 720-723, 730, 732, 733, 736, 743, 851, 909-963

média 96-102, 118

megszállás 119, 185, 186, 536, 929, 930, 935-938, 879, 881

munkaszolgálat 557-559

múzeum, kiállítás 4-30

műszaki csapat 215, 216

műszaki zár, akna 451

Nagy-Britannia (Anglia) 45, 106, 229, 230, 244, 448, 478, 642, 865, 915

nekrológ 161-163

Németország 105, 180-182, 184, 210, 237, 334, 426, 431, 448, 498, 624, 677, 681, 685, 689, 717, 730, 833, 899, 905-907, 909, 910, 912-915, 917, 921, 922

l. még → második világháború

nemzetőrség, polgárőrség 82, 303, 304, 327, 606, 613

néprajz 109

- ókor 7, 84-86, 133, 164-166, 320, 341, 351, 352, 419, 757-761
Olaszország (Itália) 168, 371, 448, 845, 872, 904, 948
Oroszország (Szovjet-Oroszország) 18, 173, 227, 246, 448, 794, 795, 810, 811, 833, 900, 901
l. még → Szovjetunió
Osztrák-Magyar Monarchia 226, 424, 468, 491, 493-497, 756, 864, 890, 891
l. még → Magyarország 1867-1918
Oszmán birodalom l. Törökország
- önkéntes erők 184, 303, 304
- Pakisztán 986
páncélos, páncélos csapat 16-18, 314, 316, 430-434, 594, 913-915, 955, 956
Pannónia 8, 9, 84-86
párbaj 516
plakát 104-106
polgári védelem 224
politikus 702-704, 738, 744, 926
Portugália 15
propaganda 99, 104-108
- régészet 84-95, 593
l. még → hadszintérkutatás
rendőrség 128, 261, 262, 278, 280, 344
rendvédelem, rendvédelmi szervek 252-293, 343
l. még → rendőrség, csendőrség, testőrség, koronaőrőség
repülőgép 452-474, 480, 483, 485, 486, 600-602
repülőgépgyártás 404-409
repülőtér 279-281
Római birodalom 8, 9, 84-86, 130, 351, 352, 412
Románia 40, 149, 196, 508-511, 520, 752, 862, 877-879, 902, 931-939
Ruanda 538
- sajtó l. média
Spanyolország 118, 380
Svédország 21, 810, 811
- székelyek 81, 339, 606, 620, 718, 878
Szerbia 527, 573, 599, 809, 827, 881
szervezettörténet 294-297, 386, 387, 580
Szlovákia 763, 827, 886
Szovjetunió 181, 185, 186, 197, 198, 240, 241, 315, 335, 448, 479, 483, 522-526, 528, 629, 691,
714, 719, 906-908, 911, 912, 919, 920, 940-947, 980
l. még → második világháború; Oroszország
- táborok 542-546
temetők, sírok 93, 95, 359, 360, 382
térképészet, térkép 39, 728, 729
testőrség 256-259
tisztek, tisztképzés 323-326, 328-335, 348, 349, 563, 664, 669, 672-675, 681, 685, 688, 689,
692, 694-696, 699-701, 708, 709, 710-713, 725, 727, 730, 734, 737, 742, 745, 808, 812,
813, 946
l. még → életrajzok

tiszthelyettesek, tiszthelyettesképzés 325, 345-347, 717, 722, 739

l. még → életrajzok

Törökország (Oszmán birodalom) 399, 643, 665, 751, 797, 798, 803, 903

l. még → Magyarország (XVI-XVII. sz.)

történetírás, történetírók 132, 135, 137-139, 141, 145, 148-150, 157-163

történettudomány, hadtörténettudomány 1, 2, 5, 132-163

tudományos élet, konferencia 134, 136, 152, 153, 212, 728, 729, 982

tüzérség 315, 317, 435-444, 450, 500, 686

Ukrajna 383, 899, 951

űrhajózás 484, 687

vallás, egyházak 33, 394, 395, 830

várak, erődök 12, 85, 87-89, 502-504, 604, 605, 607, 609-612, 615, 617, 623-625, 627, 628, 630, 635, 637, 639, 640, 642, 644-647, 649, 653, 655, 657-662, 782

l. még → erődítés

vegyi védelem 318

veszteség 568-573, 575-577, 592-600, 602, 837, 944

l. még → hadifogság, internálás

Vietnam 242, 291, 292, 975

visszaemlékezés, emlékirat 151, 312, 316, 555, 557-559, 666, 667, 671, 675, 682, 686, 690, 701, 707, 709, 714, 716, 719, 721-723, 731, 736, 743, 842, 910

zászló 79-83

zene 125-128

zsidóság 3, 560-566, 756

l. még → Izrael, holokauszt

zsoldosok 169

NÉVMUTATÓ

- Ágoston, Gábor 399
 Áháb 758
 Ákos György 500
 Áldozó István 513
 Almásy László 669
 Andrásy Gyula 304
 Andrásy Gyula, ifj. 670
 Andreides Gábor 147, 565, 948
 Anonymus 137, 138
 Antal Gábor 247
 Antos Balázs 835
 Archer, Lee 594
 Argejó Éva 548
 Árokay Lajos 160
 Árvai Tamás Kristóf 759
 Arz, Arthur von Straussenberg 864
 Asbóth Lajos 835
 Aszalós Éva 806
 Asztalos Lajos 236
 Auerbach, William 594

Baán István 766
 Babos László 434, 987
 Babusa Mihály 462
 Baczoni Tamás 63, 68-71, 77, 78
 Bagi Zoltán 246
 Bagossy Pál 664
 Bak János, M. 137
 Balás H. Dénes 501
 Balassa Endre 55
 Balázs Eszter 98
 Bálint József 629
 Balla Tibor 131, 329, 330
 Baló András Márton 757
 Balogh Béni, L. 537
 Balogh Gábor 704, 866, 867, 874, 875, 935
 Balogh Tamás 26
 Bán Attila 401, 402
 Bánffyné Kalavszky Györgyi 348
 Bank Barbara 542, 543, 582
 Bárány Attila 777
 Baráth Julianna 34, 141
 Baráth Viktória 557
 Barcza György 671
 Barczy Zoltán 221
 Bariska István 800
 Barkóczy Ferenc 664
 Barna Attila 666
 Barta Róbert 851
 Bartal Csaba 157-159

 Bártfai Ilona 652
 Bartl, Johann 216
 Bartus Dávid 412
 Basa László 368
 Báthory István 337, 794-796
 Baum Attila 44, 46, 53
 Becze Csaba 941
 Bedécs Gyula 372
 Beevor, Antony 918
 Bem, Jozef 112, 672
 Bendarzevskij, Anton 526
 Bene János 331, 638, 879
 Bene Krisztián 184
 Benedek Tamás 466
 Benes, Eduard 889
 Bercsényi László 673
 Bercsényi Miklós 141, 159, 674
 Berecz Mátyás 113
 Béresi Ákos 423
 Berger, Michael 756
 Béri János 559
 Berkel, Alexander 180
 Berkovics Gábor 192
 Bernard János 501
 Bertalan György 155, 156
 Berthóty István 664
 Berti Miklós Alexander 684
 Besenyő János 293, 978
 Bethlen Gábor 801
 Bilik Péter 210
 Bíró Ádám 425, 438
 Bíró Andor 383, 387
 Bíró Teofil 817
 Bíró Zoltán, Sz. 523
 Biszku Béla 551
 Bivolinyi István 813
 Boda József 212, 288
 Bodó András 28
 Bodó Mihály 211
 Bodrog Miklós 634
 Bognár Zalán 581, 586
 Bolváry József 675
 Bolyai János 676
 Bolyósné Ujfalusi Éva 1
 Bona Gábor 326
 Bordi Zsigmond Lóránd 840
 Borhy László 84
 Borosy András 770
 Borsay Samu 126
 Botka János 219

- Botlik József 885
Botz László 292
Braham, L. Randolph 3
Brankovicsok 779
Braun László 674
Braun, Eva 677
Budai-Balogh Tibor 7
Burány Judit 415, 416
Burgdorff, Stephan 856
Bystrický, Jozef 949
- Castleden, Rodney 749
Churchill, Winston 505
Conlan, Thomas D. 354
Corbatti, Sergio 689
Cummins, Joseph 663
Cziboly Ferenc 678
Czigány István 695
Cziráki Zsuzsanna 801
Czirók Zoltán 234, 235, 633
- Csabai Dolores 642
Csáky László 664
Csaplár-Degovics Krisztián 853
Csapó Csaba 265
Csapody Tamás 698
Csatai Tamás 344
Cseh Géza 667
Cseh Valentin 188, 782
Csengel-Plank Ibolya 115
Cserey Zoltán 620
Csiffáry Gergely 324, 562, 792
Csikány Tamás 503, 612, 696
Csillag Tamás 113
Csonkaréti Károly 468, 491
Csorba Csaba 628, 630, 637, 647, 649, 658, 746
Csordás Lajos 27
Csukás Kálmán, zetényi 745
Csutorás Gábor 281
- Dangl, Vojtech 860
D'Argenson család 814
Darkó Jenő 218
Dávid Ferenc 982
Deák Ernő 787
Deák István 563
Deák József Gábor 516
Degen, Günter 679
Dely Ferenc 579
Demény-Dittel Lajos 309
Demeter Lajos 606
Dénes József 635, 655
Deschmann Alajos 646
- Diószegi Dusán 239, 241
Diószegi István 247, 744, 750, 864, 865, 907, 916, 986
Dobay Pál 958
Dobó István 365
Dobos Vilmos 233
Domaniczky Ödön 196
Dominkovits Péter 799
Domokos György 502
Domonkos László 333, 388, 618, 711, 878
Dorr, Hans 680
Dougherty, Martin J. 413, 757
Dömötörfi Tibor 164
Dörmer, Helmut 681
Dörnyei János 682
Dubánek, Martin 504
Dubois, Pierre 778
Duffy, Christopher 171
Duska Alajos 683
Duska György 683
Duska József 683
Duska László 683
Duzs Mária 909
- Ebergényi László 813
Eggers, Kurt 684
Egyed Ákos 10, 145, 616, 621, 696, 833
Eichmann, Adolf 566
Emiarski, Jan 685
Erdei László 686
Ésik László 16
Esze Tamás 121, 808
Eszes Máté 123
Eybl, Erik 104
- Faggyas Sándor 229, 692, 825, 923
Farkas Bertalan 484, 687
Farkas Ferenc, kisbarnaki 688
Farkas Gábor 820
Farkas Ildikó 496, 524
Farkas Katalin 846
Farkas Tünde 180
Fazekas Katalin 328
Fazekas László 257
Fedeles Tamás 134, 360, 789
Feith László 4, 8, 41, 76, 79, 201, 347, 364, 366, 373-375, 440, 492, 525, 672, 673, 694, 730, 823, 893, 912, 917, 920-922, 950, 955
Fekete István, Gy. 648, 928
Fekete József 129
Fekete Róbert 250, 688
Ferenc József I. 259

- Ferenčuhová, Bohumila 148
 Ferenczi Zoltán 626
 Ferenczy Sándor József 609
 Filep Tamás Gusztáv 641
 Filippini-Ronconi, Pio 689
 Filippov, Szergej 142
 Fiziker Róbert 566, 905
 Flavius Arrianos, L. 133
 Fleischer, Wolfgang 423
 Fodor Pál 751
 Fodorné Kovács Éva 670
 Font Márta 134
 Forgon Miklós 222
 Forisek Péter 133
 Forró János 264
 Forró Lajos 532, 534
 Földesi Ferenc 345, 346
 Földi Pál 208, 258, 311, 494, 522, 765, 882
 Fredro, Aleksander 842
 Frivaldszky János 577
- G**ábor Áron 947
 Gáll Erwin 93
 Galló Béla 981
 Galovtsik Gábor 318
 Gasiorowski, Roman 842
 Gáspár László 275
 Gáspár Tibor 295
 Gátmezei József 49
 Gebei Sándor 163, 588, 807
 Géczy Endre 690
 Gelencsér Gyula 613
 Gerencséry Károly 691
 Gerencséry Mihály 279
 Gergely András 833
 Germuska Pál 411
 Gibber Mihály 615
 Glavanovics Andrea 591
 Golczewski, Frank 899
 Gorda Éva 96, 117
 Görgei Artúr 692
 Görgey Guidó 563
 Görög István 378
 Görtemaker, Heike B. 677
 Grisza Ágoston 116
 Gulyás László 876, 889
- G**yarmati György 964
 Gyermek László 585
 Gyóni Géza 95
 Györi László 322
 Gyurkó Lajos 693
- H**aase Claus-Peter 139
 Háda Béla 986
 Hadfi Örs Tamás 15, 426, 602
 Hadik András 32, 422, 694, 695, 812
 Hahner Péter 818
 Hajdú Ferenc 443
 Hajdú Tibor 259, 702
 Hajnal József 312
 Halápi László 160
 Halász Iván 827
 Hangodi László 327
 Haranghy Miklós 260
 Haraszti György 382
 Haraszti Gyula 95
 Haris Lajos 429
 Haris Ottó 429
 Harmsworth, Sydney Harold (Lord Rothermere) 866
 Hatala András 439, 450, 451
 Hausner Gábor 120
 Hazafi Zsolt 850
 Hecht, Rudolf 174
 Hegedüs Ábel 728
 Hegedüs Attila 972
 Hegedüs Elemér 305, 306
 Heinersdorff, Richard 216
 Hermann Róbert 112, 144, 145, 157, 303, 304, 640, 665, 831, 836-838
 Hernády Zsolt 844
 Heydte, August v. 696
 Hitler, Adolf 334
 Holló József 28, 161
 Holmes, Richard 505
 Homoki Dianna 97
 Homor György 976
 Hornyák Árpád 881
 Horthy István 745
 Horthy Miklós 150, 259, 388, 560, 589, 590, 697, 873, 876
 Horthy Miklós, ifj. 591
 Hortobágyi Ferenc 308
 Horváth Csaba 179, 196
 Horváth Endre 486, 529, 530
 Horváth György 595-597
 Horváth József 698
 Horváth Lajos 384, 570, 592
 Horváth László 362
 Horváth Miklós 186, 284
 Horváth Richárd 786
 Horváth Zoltán 237, 238, 248, 249, 454, 455, 457, 465, 467, 470, 471, 473, 476, 478, 485, 493, 499, 914, 919, 925, 967
 Hóry András 910

- Hudi József 656
Hunt Béla 947
Hunyadi János 322, 359, 780
- Igaz Levente 414, 768
Ihász család 668
Illésfálvi Péter 119, 313, 734, 931, 937
Illik Péter 798
Ittebei Kiss József I. Kiss József, ittebei Iván, IV., Rettegett 794, 795
Izsa Jenő 729
- Jackson, Robert 469, 487
Jagadics Péter 298
Jäger, Friedrich 421
Jagits József 947
Jakus János 276
János István 121
Jester, Werner 961
Jeszenszky Géza 703
Jobbágy Zoltán 357
Jobbágyi Gábor 549, 574-576
Joó András 665
Jovánovics György 376
József, II. 815
Judex, M. 67
Jurenkó Ferenc 962
- Kacsó Lajos 433
Kádár Gyula 699
Kahler Frigyes 551, 552, 693
Kaiser Ferenc 263, 267, 269
Kakasy Gyula 700
Kálmánfi Gábor 13, 127, 193, 379, 385, 391, 596
Kalmár István 701
Kalmár István, ifj. 701
Kalmár Zoltán 701
Kapisztrán János 360, 364
Káplán György 340
Kappler család 668
Karczag Ákos 614, 617, 619, 657, 660
Károlyi Mihály 702-704, 868, 889
Károlyi Sándor 141
Kasza József 669
Kató Péter 341
Katona-Kiss Attila 203, 762
Kazán Beáta, P. 135
Kecskés D. Gusztáv 890, 971
Kecskés Péter Pál 705
Kedves Gyula 5, 172
Keegan, John 855
Kékesi György 448
- Kelemen Zsolt 393
Kemény Krisztián 11, 301
Kemény Pál 706
Kenyeres Dénes 480, 482
Kerecsényi Zoltán 687
Kerepesztki Róbert 350
Kézdi Árpád 707
Kincses Katalin Mária 32, 111
Kisbarnaki Farkas Ferenc I. Farkas Ferenc, kisbarnaki
Kiss Álmos Péter 187, 983, 988
Kiss Ernő 515
Kiss Gábor Ferenc 207
Kiss Gergely 134
Kiss József, ittebei 708
Kiss László 488, 490
Kiss P. Attila 761
Kiss Péter 365
Klavora, Vasja 861
Klemenszky Péter 183, 915
Klima, Hermann 774
Knopp, Guido 180
Koháry István 802
Kollár László 427
Kolontári Attila 335, 528, 587, 908, 982
Komjáti Zoltán Igor 802
Konok Péter 521
Kopeczky Rita 352
Korda Zsolt 558
Kosaras Péter Ákos 336, 498
Kosztai István 709, 877
Kosztai Samu 709
Kottra Györgyi, Cs. 41
Kovács Ferenc 83
Kovács Géza 715, 944
Kovács István 842, 843
Kovács József 307
Kovács László 14
Kovács S. Tibor 400, 420
Kovács Tamás 176, 282, 560
Kovács Vilmos 215, 435, 437
Kovács Zoltán 432
Kovács Zoltán András 268
Kovács Péter 880
Kozáry Andrea 266
Kő András 556
Kőmíves Tibor 832
König Frigyes 110, 627, 662
Körner-Lakatos, Erich 852
Körös László 418, 469
Körtvélyesi Klaudia 12
Kőszeghy Miklós 758
Kövári László (1848) 145

- Kóvári László 19, 240, 474, 475, 601
 Kövess Hermann 710
 Krajnc Zoltán 192
 Krámlí Mihály 403
 Kratochvíl Károly 333, 711
 Krausz Tamás 315, 870, 907
 Kristó Gyula 134
 Kun Miklós 197
 Kurcz Béla 547
- Lachmann, Renate** 139
 Laczkó Mihály 316
 Lajos, I., Nagy 775
 Lakatos Attila Tibor 841
 Lamper László 222
 Landgráf Ildikó 109
 Lázár Balázs 300, 338
 Lazin Miklós András 30, 401
 Lehár Ferenc, ifj. 125
 Lénárt András 380
 Lengyel Beatrix, Cs. 116
 Lengyel Gábor 982
 Lenkey Károly 38
 Leonhardi Ferenc 712
 Lepossa család 668
 Liebisch, Franz 713
 Ligeti Dávid Ádám 864, 910
 Lippai Péter 182
 Lisznyai Lajos 358
 Lisztóczy László 122
 Litvay Ottó 723
 Lloyd George, David 865
 Lonta Lajos 297
 Lőcsei Gabriella 622
 Löhr, Hanns Christian 854
 Lökkös József 714
 Ludwig Emil 572
 Lugosi Győző 750
 Lukács Bence 715
 Lukács Géza 715
 Lukácsi Zoltán 720
 Lukáts János 558
- Machiavelli, Niccolo** 168
 Maczák Ibolya 33
 Maczák Márton 477
 Maderspach Viktor 716
 Magó Károly 231, 232, 461, 595, 596, 598
 Majdán János 894
 Major Balázs 632
 Makai Ágnes 42, 54, 56
 Makk Ferenc 138, 203, 766
 Makó Imre 519
- Márfi Attila 367
 Margitay-Becht András 24, 495
 Mária Terézia 171
 Maringgele, Hermann 717
 Markó Árpád 812
 Markó Marcell 584
 Marossy Endre 887
 Martonosi Mirella 515
 Maruzs Roland 386, 683, 724, 945
 Maruzsa Zoltán 906
 Maszaaki Hacumi 353
 Máté Endre 675, 722
 Matthaidesz Konrád 22, 371
 Mátyás, I. 322, 786, 787
 Mátyus (Mátis) János 718
 McArthur, Douglas 967
 Merényi-Metzger Gábor 37, 38, 712
 Meskó Tibor 47
 Mészáros Kálmán 159, 163, 325, 664, 665, 808, 813
 Mezei Bálint 315
 Mező András 204
 Mihály János 81, 631
 Mihályi Balázs 508-511
 Miklós Péter 830, 898
 Miklósi Károly 719
 Mikó Árpád 359
 Mirk László 862
 Misnay József 450
 Miszler Tamás 810, 811
 Mohos Mária 651
 Molnár Ferenc 274, 828
 Molnár Gábor 977
 Molnár György 733, 855
 Molnár Judit 561
 Molnár Máté 778
 Molnár Sándor 71
 Molnár Tibor 569
 Molnár Zsuzsa 505
 Moravcsik Mária 708
 Mordovin Maxim 625
 Morvay Péter 850
 Motil László 652
 Muszasi Mijamoto 355
 Müller Rolf 283
 Nádasdy család 799
 Nádasdy II. Tamás 800
 Nádasi Alfonz 720
 Nagy Endre 721
 Nagy György 277
 Nagy Gyula 291
 Nagy László, J. 966
 Nagy Miklós 869, 871
 Nagy Miklós Mihály 289, 604, 697, 888

- Nagy Szabolcs 310, 396
 Napóleon, I. 56
 Négyesi Lajos 88-90, 92, 94, 959
 Négyesy László, D. 621
 Nemere István 189, 417, 754
 Németh Dorottya 771
 Németh Gizella 147
 Németh György 351
 Németh Károly 626
 Némethy Mária 234
 Neumann Tibor 788
 Nizalowski Ernő 722
 Nógrády Árpád 605, 784
 Novák Gábor 918
- O**guljuk, Andrej 315
 Olejnikov, A. V. 206
 Oplátka András 738
 Orbán Éva 743
 Orczy Sándor 723
 Ormos Mária 892, 926
 Orosz Márton 376
 Ortway Tivadar 791
- Paál** Gergely 105, 106
 Padányi József 290
 Pájer Antal 122
 Pál István 744
 Pálffy Géza 158, 514, 747, 790, 799
 Pálosfalvi Tamás 779
 Pap András 727
 Pap Gergely, M. 35
 Papo, Adriano 147
 Papp, Julien 916
 Parádi József 254, 255, 261, 262, 272, 278, 343
 Pászti László 624
 Pásztor Attila 213, 952
 Pataky Iván 223, 224, 342, 356, 507
 Pavlovic, Milenko 599
 Perczel Mór 836, 846
 Pergel Antal 903, 911, 927
 Perger Gyula 233
 Perlasca, Giorgio 565
 Perlawi Andor 737
 Perley Lajos 724
 Péter Zsolt 428
 Pethő Balázs 940
 Petőfi Sándor 112
 Petróczy István 725
 Petrov Ferdinánd 726
 Petrovics István 273
 Philips, Charles 771
 Phleps, Artur 727
- Pihurik Judit 705
 Pintér István 863
 Platoskin, N. N. 969
 Polikarpov, Nikolaj Nikolaevič 483
 Pollmann Ferenc 858
 Pongrácz György 956
 Pongrácz Gergely 970
 Popov, E. V. 198
 Power, Francis Gary 240, 241
 Pöcher, Harald 410, 748, 753
 Pritz Pál 671
 Prohászka László 369
 Puhurik Judit 150
 Punka György 230, 444, 452, 456, 458, 464, 472, 597
 Püski Levente 897
- Rábai** Krisztina 775
 Rác János 102
 Rác Miklós 611
 Rác Tünde 319
 Radó Sándor 728, 729
 Rady, Martin 137
 Raffay Ernő 752
 Rainer M. János 974
 Rainer Pál 9
 Rákóczi Ferenc, II. 807, 809
 Rákóczy Rozália 339
 Rapcsák Árpád 349
 Rauchensteiner, Manfred 973
 Rauscher, Peter 170
 Ravasz István 361, 389, 512, 554, 953, 954, 960, 963
 Reichlin-Meldegg, Georg 710
 Reszegi Zsolt 209
 Révai Tamás 904
 Révész Tamás 725
 Reviczky Imre 563
 Ridovics Anna 114
 Ritter László 199, 200, 583
 Roberts, Andrew 320, 321
 Rogerius 137
 Román Károly 124
 Romanelli, Guido 872
 Rommel, Erwin 730
 Romsics Ignác 857, 891, 979
 Rozs József 48
 Rozsos Tamás László 829
- Saad** József 544
 Ságvári György 62, 64-66, 256, 259
 Sajó Ernő 946
 Sajti Enikő, A. 531, 929

- Sallay Gergely Pál 42, 47, 52, 57-59
 Samu Botond Gergő 6
 Sárhidai Gyula 221, 468
 Sarkady Sándor 884
 Sárközy Sebestyén 653
 Sarrukin, II. 759
 Sashalmi Endre 810
 Saul, David 849
 Schaffer, Karl 731
 Schimon, Wilfried 424
 Schirmer, Fritz 39
 Schmidt László 431
 Schweitzer András 934, 951
 Schwendi Lazarus v. 514
 Sebő Ödön 732
 Sebők Ferenc 776
 Šed'ová, Božena 763
 Segeš, Vladimír 763
 Semsey Viktória 118
 Seres István 299, 568, 665
 Serflek Szabolcs 242, 243
 Sigeszuke Taira 355
 Sikora László 679-681, 713, 717, 727
 Simon F. Nándor 287
 Simon Zsolt 419
 Simon, Alexandru 780
 Singer Zsuzsa 546
 Sinkovics Ferenc 130, 144, 740
 Sipos András 72
 Sipos Anna Magdolna 29
 Sipos Balázs 99
 Sipos Péter 259
 Siposné Kecskeméthy Klára 220, 700
 Sledge, Eugene Bondurant 733
 Snopek, Jerzy 843
 Sófalvi András 645
 Sokcsevits Dénes 527
 Soltészky Kornélia 312
 Solymosi József 302
 Sólyom László 547
 Sólyom Sándor 607, 623
 Somogyi Gréta 706
 Somogyi István 734
 Soós István 259, 819
 Soós László 36
 Soós Péter 422, 445, 449
 Sőregi Zoltán 21, 271, 447, 883
 Stalin, Iosif Vissarionovič 197, 528
 Stark Tamás 585
 Steiner, Jörg C. 43
 Stencinger Norbert 395, 571
 Stevens, Andrew, E. 564
 Stomm Marcell 946
 Stoye, John 803
 Suba János 191, 580, 728, 847, 848, 896, 965
 Sudár Balázs 31, 797
 Sun-ce 166
 Süli Attila 82, 446, 834
 Švorc, Peter 886
 Szabados György 136
 Szabó A. Ferenc 228
 Szabó Béla 168, 169, 173, 226, 227, 337, 639, 644, 794-796
 Szabó Csaba 735
 Szabó Gábor 150
 Szabó János, B. 217, 772
 Szabó József (repülés) 225
 Szabó József (Vajdaság) 535
 Szabó József 165, 167
 Szabó József János 392
 Szabó Károly 736
 Szabó Mária 872
 Szabó Miklós 412
 Szabó Miklós János 436, 441, 442, 479
 Szabó Miklós, M. 152, 153, 317, 348
 Szabó Pál 781
 Szabó Péter 331, 536, 932, 936, 937
 Szabó Tibor 610, 614, 617, 657, 660
 Szabó Zoltán 214, 902
 Szaddam Huszein 985
 Szakács Árpád 533
 Szakály Sándor 177, 178, 195, 266, 270, 332, 699, 933, 957
 Szakolczai Attila 968
 Szalvay Mihály 737
 Számvéber Norbert 314, 913, 942
 Szanyi Miklós 60
 Szatanek József 661
 Szatmári Sarolta 654
 Szávai Ferenc 517
 Széchenyi István 738
 Szegedinác Péro 299
 Székely György 140
 Széll Kálmán 636
 Szende László 157-159
 Szenes Zoltán 154
 Szentesi Zöldi László 839
 Szentkúti Károly 555
 Szepessy András 739
 Szili Márta 613
 Szloszjár Balázs 205
 Szmétana György 312
 Szoleczky Emese 56, 107, 668
 Szórád Tamás 453
 Szöcs Tibor 773

- Szőke Zoltán 975
Szőlösi Nóra 100
Szőnyi Lajos 128
Szőnyi Sándor 740
Sztalin I. Stalin
Szűts András 538
- Takács Gyula 175, 868
Takács Tibor 676, 742, 805
Takács Tibor 283
Takáts Sándor 202, 323
Tasnádi Frigyes 582
Thassy Jenő 563
Thököly Imre 34, 805
Thury György 322
Tirják Haszan 797
Tiszai László 589
Tokaji Zsolt 166, 355
Toldi Miklós 17, 18
Tomka Béla 146
Tompai István 540
Toperczer István 463
Torma Béla 190
Tóth Ferenc 593
Tóth Ferenc 162, 814, 822
Tóth Gergely 432
Tóth György, M. 390, 980
Tóth Hajnalka 804
Tóth J. Zoltán 518
Tóth László 70
Tóth László Tibor 741
Tóth Péter 608
Tóth Péter András 865
Tóth Sándor 767
Tóth Sándor Attila 815
Tóth Sándor László 764
Tóth Sándor Máté 815
Tóth Tamás 573
Tóth Zsolt 570
Török József 755
Tösér Márton 760
Trașcă, Ottmar 939
Trautmann Balázs 25, 497
Trukáné Katona Zsuzsa 372
Tuhačevskij, Mihail Nikolaevič 335
Tulipán Éva 284
Túros Eszter 81
Tüdös S. Kinga 718
Tüköry Lajos 742
- Udovecz György 389
Uhrmann Iván 769
Ungvár Gyula 398
- Ungváry Krisztián 285, 334
Urbán Aladár 578, 826
- Vadász Sándor 845
Vadkert Katalin 541
Vajna Iván 743
Valastyán Balázs 930
Vámos György 101, 938
Várad Natália 550
Várad T. István 824
Várdy Béla 793
Varga A. József 296
Varga Beáta 143
Varga Csaba 45, 46
Varga Csaba Géza 663
Varga Endre László 678, 685, 901
Varga Lajos 859
Varga László, Á. 553
Varga Zoltán 362, 363
Varkocs Tamás 324
Várkonyi Ágnes, R. 643, 809
Varsányi Erika 151
Varsányi Mihály 459, 460, 483
Vas Gergely 20
Vass Gábor 567
Vass Jenő Sándor 194, 397
Vata (törzsfő) 769
Vécsey Aurél 895, 943
Végh Ferenc 181
Végh Ferenc 659
Végső István 370
Vértes Judit 870
Veszprémy László 132, 134, 138, 783, 785
Vid család 668
Vincze Gábor 149, 539, 540
Vincze Zoltán 10
Virágh Ajtony 50, 51,
Visy Zsolt 85
Vitek Gábor 80
Vizi László Tamás 821
Vona Adrienn 682
Vorosilov, Kliment Efremovič 335
Vörös Bálint 540
Vörös Boldizsár 108
- Wallenberg, Raoul 564
Wathay Ferenc 110
Weiss, Manfred 407
Weiss, Ulrike 506
Wékey Ferenc 514
Wiegrefe, Klaus 856
Wilson, Harold 744
Winkler Gusztáv 91

- Withers, Harvey J. S. 418
- Zachar József 2, 161-163, 816
Zachar Péter Krisztián 2
Zadravec István 873
Zakar Péter 394
Závodí Szilvia 668
Zetényi Csukás Kálmán I. Csukás Kálmán,
zetényi
Zetényi-Csukás Ferenc 745
Zlinszky János 519
Zombori István 873
Zord Gábor László 599
Zrínyi Ilona 746
Zrínyi Miklós (1508-1566) 747
Zrínyi Miklós (1620-664) 120
- Zrinyiek 88
Žukov, Georgij Konstantinovič 920
- Zsák Ferenc 103, 280, 404-409, 600, 924
Zsákai Piroska 545
Zsidi Paula 86
Zsig Zoltán 244, 245, 430, 481, 603, 984, 985
Zsiga Tibor 650
Zsigmond 777
Zsille Péter 61
Zsukov I. Žukov
- A bibliográfiát
Bolyósné Ujfalusi Éva és Szabó Jánosné
készítette*

TARTALOM

TANULMÁNYOK

B. SZABÓ JÁNOS	Bethlen Gábor, az újjászervező. A kora újkori hadügyi fejlődés Kelet-Közép-Európában: az Erdélyi Fejedelemség példája a XVII. század első felében (1. rész)	963
SZÁMVÉBER NORBERT	Páncélozott harcjárművek és páncélelhárítás a magyar 2. hadsereg sávjában, 1943 januárjában	989
SIMON GÁBOR	A német XI. hadtestparancsnokság és alárendelt alakulatainak részvétele a magyar 1. hadsereg galíciai támadó hadműveletében	1008

KÖZLEMÉNYEK

BAGI ZOLTÁN PÉTER	Újabb adatok Peter Ernst II. von Mansfeld Magyarországi szerepvállalásához a tizenöt éves háború idején	1039
SERES ISTVÁN	Bethlen Gábor hadainak szállás- és alarendje 1621-ből. Újabb források az erdélyi hadsereg történetéhez	1050

VITA

KRAUSZ TAMÁS – VARGA ÉVA MÁRIA	A kitaláció mint kritikai eszköz. Válasz Számvéber Norbert recenziójára	1067
-----------------------------------	--	------

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

MÉSZÁROS KÁLMÁN	Markó Árpád második világháborús emlékeiből	1077
GYÖRGY SÁNDOR	Ráth András feljegyzései a 16. felderítőosztály 1944–1945 közötti működéséről	1106
SZÁMVÉBER NORBERT	Egy vadászpáncélos alakulat harcai Tordától a Felvidékig 1944. augusztus 26. – 1945. április 29.	1136

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

TATÁR IMRE	Egy munkaszolgálatos szovjet hadifogságban (Együtt muszosok, honvédek, németek)	1155
------------	---	------

SZEMLE

JOHN D. COTTS	Europe's Long Twelfth Century. Order, Anxiety and Adaptaion (<i>Veszprémy László</i>)	1175
SAVVAS KYRIAKIDIS	Warfare in Late Byzantium, 1204–1453 (<i>Tóssér Márton</i>)	1176

RÉMY AMBÜHL	Prisoners of War in the Hundred Years War. Ransom Culture in the Late Middle Ages (<i>Veszprémy László</i>)	1179
DÉNES HARAI	Grands serviteurs de petits États. Les conseillers de Navarre et de Transylvanie (XVIe–XVIIe siècles) (<i>Tóth Ferenc</i>)	1181
DÉNES HARAI	Gabriel Bethlen. Prince de Transylvanie et roi élu de Hongrie (1580–1629) (<i>Tóth Ferenc</i>)	1182
CZIRÁKI ZSUZSANNA	Autonóm közösség és központi hatalom. Udvar, fejedelem és város viszonya a Bethlen-kori Brassóban (<i>Illik Péter</i>)	1184
GEORGIUS TÓTH	Notitia Hungariae novae historico geographica... Elaboravit Matthias Bel. Comitatum ineditorum toms secundus... partis secundae Trans-Danubianae, hoc est Comitatus Soproniensis, Castiferrei, Szaladiensis et Vesprimiensis (<i>Kincses Katalin Mária</i>)	1187
STEFFEN POSER	Die Völkerschlacht bei Leipzig. „In Schutt Graus begraben” (<i>Kincses Katalin Mária</i>)	1190
PETE LÁSZLÓ	Garibaldi magyar parancsnokai (<i>Kemény Krisztián</i>)	1193
MANFRIED RAUCHENSTEINER	Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie 1914–1918 (<i>Balla Tibor</i>)	1196
RÉVÉSZ TAMÁS	A légiáró. Petróczy István, az első magyar katonai repülő élete (<i>M. Szabó Miklós</i>)	1198
GLENN FOARD – RICHARD MORRIS	The Archaeology of English Battlefields. Conflict in the Pre-Industrial Landscape (<i>Polgár Balázs</i>)	1199
PIM DE BOER – HEINZ DUCHHARDT – GEORG KREIS – WOLFGANG SCHMALE (HRSG.)	Europäische Erinnerungsorte 1–3. (<i>Kincses Katalin Mária</i>)	1202
STEPHEN GIBSON – SIMON MOLLAN	Representations of Peace and Conflict (<i>Tulipán Éva</i>)	1207
KRÓNKA		
TUZA CSILLA	Bethlen Gábor-kiállítás a Magyar Nemzeti Levéltárban	1211
KINCSES KATALIN MÁRIA	1813 – csatatér Lipcsénél. Kiállítás a berlini Német Történelmi Múzeumban	1215
SÜLI ATTILA	A székely határőrzés évszázadai. Tudományos konferencia, Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum, 2013. szeptember 20.	1220
BALLA TIBOR	Az első világháború a hátszágban. Nemzetközi konferencia, Stadtschlaing, 2013. szeptember 23–26.	1223
BIBLIOGRÁFIA		
BOLYÓSNÉ UJFALUSI ÉVA – SZABÓ JÁNOSNÉ	A 2010. évi magyar hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája	1227

CONTENTS

STUDIES

JÁNOS B. SZABÓ	Gábor Bethlen, the Reorganizer. Military Development in East-Central Europe in the Early Modern Age: the case of the Principality of Transylvania in the first half of the 17th century (Part I)	963
NORBERT SZÁMVÉBER	Armoured Combat Vehicles and Security Against Mechanized Forces in the Zone of the Hungarian Second Army in January 1943	989
GÁBOR SIMON	Participation of the German 11th Corps Command and its Detached Units in the Hungarian First Army's Offensive Operation in Galicia	1008

PUBLICATIONS

ZOLTÁN PÉTER BAGI	New Data on Peter Ernst II. von Mansfeld's Role in Hungary during the Fifteen Years' War	1039
ISTVÁN SERES	Billeting and Martial Law of Gábor Bethlen's Armies from 1621 (New sources to the History of the Transylvanian Army)	1050

DEBATE

TAMÁS KRAUSZ – ÉVA MÁRIA VARGA	Fiction as a Tool of Criticism. (A reply to Norbert Számvéber's review)	1067
-----------------------------------	--	------

SOURCE PUBLICATIONS

KÁLMÁN MÉSZÁROS	From Árpád Markó's Memories of World War II	1077
SÁNDOR GYÖRGY	András Ráth's Notes on the Operations of the a 16th Reconnaissance Division between 1944 and 1945	1106
NORBERT SZÁMVÉBER	Combats of an Antitank Unit from Torda to Upper-Hungary, 26 August 1944 – 29 april 1945	1136

MEMOIRS

IMRE TATÁR	Forced Labourer in the Soviet Union as a Prisoner of War. (Forced labourers, Hungarian soldiers and German soldiers together)	1155
------------	---	------

REVIEW

JOHN D. COTTS	Europe's Long Twelfth Century. Order, Anxiety and Adaptaion (<i>László Veszprémy</i>)	1175
SAVVAS KYRIAKIDIS	Warfare in Late Byzantium, 1204–1453 (<i>Márton Tóssér</i>)	1176
RÉMY AMBÜHL	Prisoners of War in the Hundred Years War. Ransom Culture in the Late Middle Ages (<i>László Veszprémy</i>)	1179

DÉNES HARAI	Grands serviteurs de petits États. Les conseillers de Navarre et de Transylvanie (XVIe–XVIIe siècles) (<i>Ferenc Tóth</i>)	1181
DÉNES HARAI	Gabriel Bethlen. Prince de Transylvanie et roi élu de Hongrie (1580–1629) (<i>Ferenc Tóth</i>)	1182
ZSUZSANNA CZIRÁKI	Autonomous Community and Central Power. The Relationship of Court, Prince and Town in Brassó in the Bethlen Era (<i>Péter Illik</i>)	1184
GEORGIUS TÓTH	Notitia Hungariae novae historico geographica... Elaboravit Matthias Bel. Comitatum ineditorum tomus secundus... partis secundae Trans-Danubianae, hoc est Comitatus Soproniensis, Castiferrei, Szaladiensis et Vesprimiensis (<i>Katalin Mária Kincses</i>)	1187
STEFFEN POSER	Die Völkerschlacht bei Leipzig. „In Schutt Graus begraben“ (<i>Katalin Mária Kincses</i>)	1190
LÁSZLÓ PETE	Garibaldi's Hungarian Commenders (<i>Krisztián Kemény</i>)	1193
MANFRIED RAUCHENSTEINER	Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie 1914–1918 (<i>Tibor Balla</i>)	1196
TAMÁS RÉVÉSZ	István Petróczy the Cloudwalker, Life of the First Hungarian Military Pilot (<i>Miklós M. Szabó</i>)	1198
GLENN FOARD – RICHARD MORRIS	The Archaeology of English Battlefields. Conflict in the Pre-Industrial Landscape (<i>Balázs Polgár</i>)	1199
PIM DE BOER – HEINZ DUCHHARDT – GEORG KREIS – WOLFGANG SCHMALE (HRSG.)	Europäische Erinnerungsorte 1–3. (<i>Katalin Mária Kincses</i>)	1202
STEPHEN GIBSON – SIMON MOLLAN	Representations of Peace and Conflict (<i>Éva Tulipán</i>)	1207
	CHRONICLE	
CSILLA TUZA	Gábor Bethlen Exhibition in the National Archives of Hungary	1211
KATALIN MÁRIA KINCSES	The exhibition '1813 – At the Battlefield near Leipzig' at the German Historical Museum, Berlin	1215
ATTILA SÜLI	Centuries of Székely Border Defence. Scientific Conference, Sepsiszentgyörgy, Székely National Museum, 20 September 2013	1220
TIBOR BALLA	First World War in the Hinterland. International Conference, Stadtschlaining, 23–26 September 2013	1223
	BIBLIOGRÁFIA	
ÉVA UJFALUSI BOLYÓS – JÁNOSNÉ SZABÓ	Selected Bibliography of the Hungarian Military History Works of the Year 2010	1227

TABLE DES MATIÈRES

	ÉTUDES	
JÁNOS B. SZABÓ	Gábor Bethlen, le réorganisateur. L'évolution de la défense dans la partie orientale de l'Europe centrale au début de l'âge moderne : l'exemple de la Principauté de Transylvanie dans la première moitié du 17 ^e siècle. (Première partie)	963
NORBERT SZÁMVÉBER	Engins blindés et défense antichar dans la zone de la 2 ^e armée hongroise en janvier 1943	989
GÁBOR SIMON	La participation du commandement du 11 ^e corps d'armée allemand et de ses unités subordonnées à l'offensive de la première armée hongroise en Galicie	1008
	PUBLICATIONS	
ZOLTÁN PÉTER BAGI	Nouveaux éléments relatifs au rôle que joua Peter Ernst II von Mansfeld en Hongrie à l'époque de la guerre de quinze ans	1039
ISTVÁN SERES	L'ordre de bataille et de cantonnement des armées de Gábor Bethlen en 1621. (Nouvelles sources pour l'histoire de l'armée transylvanienne)	1050
	DÉBAT	
TAMÁS KRAUSZ – ÉVA MÁRIA VARGA	L'imagination comme outil de critique. (En réponse à la recension de Norbert Számvéber)	1067
	PUBLICATIONS DE SOURCE	
KÁLMÁN MÉSZÁROS	Des souvenirs de la Seconde guerre mondiale d'Árpád Markó	1077
SÁNDOR GYÖRGY	Notes d'András Ráth sur l'activité de la 16 ^e division de renseignement en 1944 et 1945	1106
NORBERT SZÁMVÉBER	Les combats d'une unité de blindés de chasseurs de Torda à la Haute-Hongrie. 26 août 1944 – 29 avril 1945	1136
	MÉMOIRES	
IMRE TATÁR	Un requis au service du travail obligatoire en captivité soviétique. (Des requis du STO, Hongrois et Allemands ensemble)	1155
	REVUE	
JOHN D. COTTS	Europe's Long Twelfth Century. Order, Anxiety and Adaptaion (<i>László Veszprémy</i>)	1175
SAVVAS KYRIAKIDIS	Warfare in Late Byzantium, 1204–1453 (<i>Márton Tóssér</i>)	1176

RÉMY AMBÜHL	Prisoners of War in the Hundred Years War. Ransom Culture in the Late Middle Ages (<i>László Veszprémy</i>)	1179
DÉNES HARAI	Grands serviteurs de petits États. Les conseillers de Navarre et de Transylvanie (XVIe–XVIIe siècles) (<i>Ferenc Tóth</i>)	1181
DÉNES HARAI	Gabriel Bethlen. Prince de Transylvanie et roi élu de Hongrie (1580–1629) (<i>Ferenc Tóth</i>)	1182
ZSUZSANNA CZIRÁKI	Communauté autonome et pouvoir central. Les rapports entre la Cour, le prince et la ville à Brassó de l'époque Bethlen (<i>Péter Illik</i>)	1184
GEORGIUS TÓTH	Notitia Hungariae novae historico geographica... Elaboravit Matthias Bel. Comitatum ineditorum tomus secundus... partis secundae Trans-Danubianae, hoc est Comitatus Soproniensis, Castiferrei, Szaladiensis et Vesprimiensis (<i>Katalin Mária Kincses</i>)	1187
STEFFEN POSER	Die Völkerschlacht bei Leipzig. „In Schutt Graus begraben“ (<i>Katalin Mária Kincses</i>)	1190
LÁSZLÓ PETE	Les commandants hongrois de Garibaldi (<i>Krisztián Kemény</i>)	1193
MANFRIED RAUCHENSTEINER	Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie 1914–1918 (<i>Tibor Balla</i>)	1196
TAMÁS RÉVÉSZ	La vie d'István Petróczy, premier aviateur militaire hongrois (<i>Miklós M. Szabó</i>)	1198
GLENN FOARD – RICHARD MORRIS	The Archaeology of English Battlefields. Conflict in the Pre-Industrial Landscape (<i>Balázs Polgár</i>)	1199
PIM DE BOER – HEINZ DUCHHARDT – GEORG KREIS – WOLFGANG SCHMALE (HRSG.)	Europäische Erinnerungsorte 1–3. (<i>Katalin Mária Kincses</i>)	1202
STEPHEN GIBSON – SIMON MOLLAN	Representations of Peace and Conflict (<i>Éva Tulipán</i>)	1207
	CHRONIQUE	
CSILLA TUZA	Exposition sur Gábor Bethlen dans les Archives Nationales de Hongrie	1211
KATALIN MÁRIA KINCSES	1813 – champ de bataille à Leipzig, une exposition dans le Musée d'Histoire allemande de Berlin	1215
ATTILA SÜLI	Les siècles des garde-frontières sicules. Colloque, Sepsiszentgyörgy, (en roumain Sfântu Gheorghe), Musée National Sicule, 20 septembre 2013	1220
TIBOR BALLA	La Première Guerre mondiale dans l'arrière-pays. Conférence internationale, Stadtschlaining, 23–26 septembre 2013	1223
	BIBLIOGRAPHIE	
ÉVA UJFALUSI BOLYÓŠ – JÁNOSNÉ SZABÓ	Bibliographie sélective de la littérature hongroise d'histoire militaire de l'année 2010	1227

INHALT

	STUDIEN	
JÁNOS B. SZABÓ	Gábor Bethlen, der Neuorganisator. Die Entwicklung des Militärwesens im Ost-Mittel-Europa der frühen Neuzeit: Das Beispiel des Fürstentums Siebenbürgen in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts (Teil 1)	963
NORBERT SZÁMVÉBER	Gepanzerte Kampffahrzeuge und Panzerabwehr in der Zone der ungarischen 2. Armee im Januar 1943	989
GÁBOR SIMON	Die Mitwirkung des deutschen XI. Korpskommandos und seiner untergeordneten Verbände an der Angriffsoperation der ungarischen 1. Armee in Galizien	1008
	MITTEILUNGEN	
ZOLTÁN PÉTER BAGI	Neue Daten zur Rolle von Peter Ernst II. von Mansfeld in Ungarn zur Zeit des Langen Türkenkrieges	1039
ISTVÁN SERES	Die Unterkunfts- und Kriegsordnung der Heere von Gábor Bethlen aus dem Jahre 1621 (Neue Quellen zur Geschichte der Siebenbürgischen Armee)	1050
	DISKUSSION	
TAMÁS KRAUSZ – ÉVA MÁRIA VARGA	Erfindung als Mittel der Kritik. (Antwort auf die Rezension von Norbert Számvéber)	1067
	QUELLENPUBLIKATIONEN	
KÁLMÁN MÉSZÁROS	Aus den Erinnerungen von Árpád Markó aus dem Zweiten Weltkrieg	1077
SÁNDOR GYÖRGY	Die Aufzeichnungen von András Ráth über die Tätigkeit der 16. Aufklärungsdivision in den Jahren 1944–1945	1106
NORBERT SZÁMVÉBER	Die Kämpfe eines Panzerjägerverbandes zwischen Torda (Thorenburg) und Oberungarn, 26. August 1944 – 29. April 1945	1136
	ERINNERUNGEN	
IMRE TATÁR	Ein Arbeitsdienstler in sowjetischer Kriegsgefangenschaft. (Arbeitsdienstler, Honveds und Deutsche gemeinsam)	1155
	RUNDSCHAU	
JOHN D. COTTS	Europe's Long Twelfth Century. Order, Anxiety and Adaptaion (<i>László Veszprémy</i>)	1175
SAVVAS KYRIAKIDIS	Warfare in Late Byzantium, 1204–1453 (<i>Márton Tóssér</i>)	1176
RÉMY AMBÜHL	Prisoners of War in the Hundred Years War. Ransom Culture in the Late Middle Ages (<i>László Veszprémy</i>)	1179

DÉNES HARAI	Grands serviteurs de petits États. Les conseillers de Navarre et de Transylvanie (XVIe–XVIIe siècles) (<i>Ferenc Tóth</i>)	1181
DÉNES HARAI	Gabriel Bethlen. Prince de Transylvanie et roi élu de Hongrie (1580–1629) (<i>Ferenc Tóth</i>)	1182
ZSUZSANNA CZIRÁKI	Autonome Gemeinschaft und Zentralmacht. Das Verhältnis zwischen Hof, Fürst und Stadt im Kronstadt der Bethlen-Ära (<i>Péter Illik</i>)	1184
GEORGIUS TÓTH	Notitia Hungariae novae historico geographica... Elaboravit Matthias Bel. Comitatum ineditorum tomus secundus... partis secundae Trans-Danubianae, hoc est Comitatus Soproniensis, Castiferrei, Szaladiensis et Vesprimiensis (<i>Katalin Mária Kincses</i>)	1187
STEFFEN POSER	Die Völkerschlacht bei Leipzig. „In Schutt Graus begraben“ (<i>Katalin Mária Kincses</i>)	1190
LÁSZLÓ PETE	Die ungarischen Kommandanten Garibaldi's (<i>Krisztián Kemény</i>)	1193
MANFRIED RAUCHENSTEINER	Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie 1914–1918 (<i>Tibor Balla</i>)	1196
TAMÁS RÉVÉSZ	Der „Luftfahrer“ István Petróczy – Das Leben des ersten ungarischen Militärflegers (<i>Miklós M. Szabó</i>)	1198
GLENN FOARD – RICHARD MORRIS	The Archaeology of English Battlefields. Conflict in the Pre-Industrial Landscape (<i>Balázs Polgár</i>)	1199
PIM DE BOER – HEINZ DUCHHARDT – GEORG KREIS – WOLFGANG SCHMALE (HRSG.)	Europäische Erinnerungsorte 1–3. (<i>Katalin Mária Kincses</i>)	1202
STEPHEN GIBSON – SIMON MOLLAN	Representations of Peace and Conflict (<i>Éva Tulipán</i>)	1207
	CHRONIK	
CSILLA TUZA	Gábor-Bethlen-Ausstellung im Nationalarchiv	1211
KATALIN MÁRIA KINCSES	1813 – Auf dem Schlachtfeld bei Leipzig. Ausstellung im Deutschen Historischen Museum in Berlin	1215
ATTILA SÜLI	Die Jahrhunderte des Sekler Grenzschatzes. Wissenschaftliche Konferenz, Sankt Georgen, Sekler Nationalmuseum, 20. September 2013	1220
TIBOR BALLA	Der Erste Weltkrieg im Hinterland. Internationale Konferenz, Stadtschlaining, 23–26. September 2013	1223
	BIBLIOGRAFIE	
ÉVA BOLYÓSNÉ UJFALUSI – JÁNOSNÉ SZABÓ	Ausgewählte Bibliografie der ungarischen militärgeschichtlichen Literatur des Jahres 2010	1227

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ЯНОШ Б. САБО	Бетлен Габор, реорганизатор. Развитие военного дела раннего нового времени в Восточной и Центральной Европе: пример Трансильванского княжества в первой половине XVII века (1-я часть)	963
НОРБЕРТ САМВЕБЕР	Боевые бронетранспортеры и противотанковая оборона в зоне 2-ой венгерской армии в январе 1943-его года	989
ГАБОР ШИМОН	Участие командования немецкого XI корпуса и подчиненных ему частей в наступательной операции 1-ой венгерской армии в Галиции	1008

ПУБЛИКАЦИИ

ЗОЛТАН ПЕТЕР БАГИ	Новые данные касательно роли в Венгрии Петра Эрнста II-ого фон Мансфельда в период пятнадцатилетней войны	1039
ИШТВАН ШЕРЕШ	Расквартирование и боевой порядок войск Габора Бетлена от 1621-ого года. (Новые источники к истории трансильванской армии)	1050

ДИСКУССИЯ

ТАМАШ КРАУС – ЕВА МАРИЯ ВАРГА	Выдумка как средство критики (Ответ на рецензию Самвебера Норберта)	1067
----------------------------------	---	------

ПУБЛИКАЦИИ ИСТОЧНИКОВ

КАЛЬМАН МЕСАРОШ	Из воспоминаний Арпада Марко, связанных со второй мировой войной	1077
ШАНДОР ДЬБЕРДЬ	Заметки Рата Андраша о действиях 16-ой разведывательной дивизии в периоде 1944–1945 гг.	1106
НОРБЕРТ САМВЕБЕР	Бои одной истребительной бронетанковой части от Торды до Верхней Северной Венгрии с 26-ого августа 1944-ого года до 29-ого апреля 1945-ого года	1136

ВОСПОМИНАНИЯ

ИМРЕ ТАТАР	Один венгр, отбывающий трудовую повинность, в советском военном плену. (Вместе отбывающие трудовую повинность, гонимые, немцы)	1155
------------	--	------

ОБЗОР

ДЖОН Д. СКОТС	Europe's Long Twelfth Century. Order, Anxiety and Adaptaion (<i>Ласло Веспреми</i>)	1175
ШАВВАШ КИРИАКИДИС	Warfare in Late Byzantium, 1204–1453 (<i>Мартон Тёшер</i>)	1176
РЕМИ АМБУЛ	Prisoners of War in the Hundred Years War. Ransom Culture in the Late Middle Ages (<i>Ласло Веспреми</i>)	1179

ДЕНЕШ ХАРАИ	Grands serviteurs de petits États. Les conseillers de Navarre et de Transylvanie (XVIe–XVIIe siècles) (<i>Ференц Тот</i>)	1181
ДЕНЕШ ХАРАИ	Gabriel Bethlen. Prince de Transylvanie et roi élu de Hongrie (1580–1629) (<i>Ференц Тот</i>)	1182
ЖУЖАННА ЦИРАКИ	Автономная общественность и центральная власть. Отношения между двором, князем и городом в Брашшове (<i>Петер Иллик</i>)	1184
ГЕОРГИУС ТОТ	Notitia Hungariae novae historico geographica... Elaboravit Matthias Bel. Comitatum ineditorum toms secundus... partis secundae Trans-Danubianae, hoc est Comitatus Soproniensis, Castiferrei, Szaladiensis et Vesprimiensis (<i>Каталин Мария Кинчеш</i>)	1187
ШТЕФФЕН ПОЗЕР	Die Völkerschlacht bei Leipzig. „In Schutt Graus begraben“ (<i>Каталин Мария Кинчеш</i>)	1190
ЛАСЛО ПЕТЕ	Венгерские командиры у Гарибальди (<i>Кристиан Кемень</i>)	1193
МАНФРИЕД РАУХЕНШТАЙНЕР	Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie 1914–1918 (<i>Тибор Балла</i>)	1196
ТАМАШ РЕВЕС	Ходящий по воздуху Петроци Иштван, жизнь первого венгерского военного лётчика (<i>Миклош М. Сабо</i>)	1198
ГЛЕНН ФОАГД – РИХАРД МОРРИШ	The Archaeology of English Battlefields. Conflict in the Pre-Industrial Landscape (<i>Балаж Полгар</i>)	1199
ПИМ ДЕ БОЭР – – ХАЙНЦ ДУХХАРДТ – – ГЕОРГ КРАЙЗ – – ВОЛЬФГАНГ ШМАЛЕ (РЕД.)	Europäische Erinnerungsorte 1–3. (<i>Каталин Мария Кинчеш</i>)	1202
СТЕФЕН ГИБСОН – – СИМОН МОЛЛАН	Representations of Peace and Conflict (<i>Ева Туллиан</i>)	1207
ХРОНИКА		
ЧИЛЛА ТУЗА	Выставка Бетлена Габора в Национальном Архив	1211
КАТАЛИН МАРИЯ КИНЧЕШ	1813 – Поле боя у Лейпцига. Выставка в Германском Историческом Музее в Берлине	1215
АТТИЛА ЩЮЛИ	Столетия секейской охраны границы. Научная конференция, Шепшисентдьердь, Секейский Национальный Музей, 20 ого сентября 2013-его года	1220
ТИБОР БАЛЛА	Первая мировая война в тылу. Международная колнференция, Штадтшлаининг, 23–26-ого сентября 2013-его года	1223
БИБЛИОГРАФИЯ		
ЕВА БОЙОШНЕ УЙФАЛУШИ – ЯНОШНЕ САБО	Избранная библиография венгерской военно-исторической литературы за 2010-ий год	1227

**„A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA” SOROZAT
MEGJELENT KÖTETEI**

1. *Dombrády Lóránd*: Werth Henrik akiről nem beszéltünk. Budapest, Argumentum, 2005.
2. *Mészáros Kálmán*: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája, 1703–1711. Budapest, Argumentum, 2006.
3. *Hermann Róbert*: Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei. Budapest, Argumentum, 2007.
4. *Kubinyi András*: Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és Jagelló-kor hadtörténete. Budapest, Argumentum, 2007.
5. *Jankó Annamária*: Magyarország katonai felmérései, 1763–1950. Budapest, Argumentum, 2007.
6. *Veszprémy László*: Lovagvilág Magyarországon. Lovagok, keresztések, hadmérnökök a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok. Budapest, Argumentum, 2008.
7. *Torma Béla Gyula – Veszprémy László* (szerk.): Egy elfeledett diadal. A 907. évi pozsonyi csata. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2008.
8. *Urbán Aladár*: Batthyánytól Kossuthig. Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén. Budapest, Argumentum, 2009.
9. *B. Szabó János*: A honfoglalóktól a huszárokig. A középkori magyar könnyűlovasságról. Budapest, Argumentum, 2010.
10. *Borosy András*: Hadakozók, keresztések, hadi érdemek a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok. Budapest, Argumentum, 2010.
11. *zékely György*: Népek, rendek, dinasztiák. Tanulmányok Közép- és Kelet-Európa hadtörténetéből. Budapest, Argumentum, 2010.
12. *Balla Tibor*: A nagy háború osztrák–magyar tábornokai. Budapest, Argumentum, 2010.
13. *Markó György*: A Honvédelmi Minisztérium szervezete, 1945–1956. Budapest, Argumentum, 2011.
14. *Farkas Katalin*: Magyar függetlenségi törekvések, 1859–1866. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2011.
15. *Hausner Gábor*: Márs könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom. Budapest, Argumentum, 2011.
16. *Kovács László*: A magyar kalandozások zsákmányáról. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2011.

17. *Tulipán Éva*: Szigorúan ellenőrzött emlékezet. A Köztársaság téri ostrom 1956-ban. Budapest, Argumentum, 2012.
18. *Dombrády Lóránd*: Szombathelyi Ferenc vezérezredes. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2012.
19. *Czigány István – Kincses Katalin Mária* (szerk.): Az újrakezdés esélye. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc befejeződésének 300. évfordulója alkalmából. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2012.
20. *Pete László*: Garibaldi magyar parancsnokai. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2013.
21. *Kálmán Peregrin – Veszprémy László*: Európa védelmében. Kapisztrán Szent János és a nándorfehérvári diadal emlékezete. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2013.
22. *Solymosi József*: Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon 1848–1849-ben. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2013.
23. *Lázár Balázs*: Krajovai és topolyai báró Kray Pál tábornagy katonai pályája. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2013.
24. *Pászti László*: A magyar honvédsereg harcászata az 1848/49-es szabadságharcban. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2013.